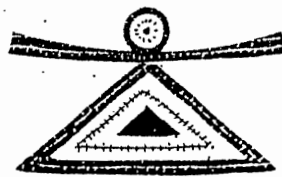

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΝΑΖΟΥ ΔΕΣΠΟΙΝΑ

Οι Πολλαπλές Ταυτότητες και οι Αναπαραστάσεις τους σε ένα Τουριστικό
Νησί των Κυκλάδων: 'Επιχειρηματικότητα' και 'Έντοπιότητα' στη
Μύκονο.

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΜΥΤΙΛΗΝΗ 2003

Η έγκριση Διδακτορικής Διατριβής από το Πανεπιστήμιο Αιγαίου δε
δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέως.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Αυτή η διατριβή δεν θα μπορούσε να φτάσει ως το τέλος χωρίς τη βοήθεια, την συμπαράσταση και την αγάπη των ανθρώπων που στάθηκαν δίπλα μου στη μακρά πορεία που διένυσα μέχρι να την ολοκληρώσω.

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω τα μέλη της τριμελούς μου επιτροπής. Την επιβλέπουσα καθηγήτρια Βασιλική Μουτάφη, για την υπομονή της, τις συμβουλές της και την υποστήριξή της σε όλες τις φάσεις της επιτόπιας έρευνας, καθώς και της συγγραφής. Ήταν πάντα στο πλευρό μου και παρακολούθησε βήμα- βήμα την πορεία μου. Οφείλω να ομολογήσω ότι η διατριβή αυτή είναι και δικό της έργο. Θα ήθελα να ευχαριστήσω το Γιώργο Νικολακάκη για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε όλα αυτά τα χρόνια της γνωριμίας μας, για τη χρήσιμη ερευνητική του ματιά και τις παρατηρήσεις του. Η Ελένη Παπαγαρουφάλη, το τρίτο μέλος της τριμελούς επιτροπής, ήταν από τους ανθρώπους που έσκυψε με μεγάλο ενδιαφέρον πάνω από το κείμενο της διατριβής σε μια πολύ κρίσιμη στιγμή της συγγραφής του. Την ευχαριστώ για τα χρήσιμα σχόλιά της και τη δημιουργική πνοή που εμφύσησε στο κείμενο, τη στιγμή που αυτό χρειαζόταν αέρα για να 'αναπνεύσει'.

Ευχαριστώ τους καθηγητές Άκη Παπαταξιάρχη και Θόδωρο Παραδέλλη για το κουράγιο που μου έδωσαν ώστε να ολοκληρώσω τη διατριβή, καθώς και τον κ. Κοκκώση, την κ. Μπριασούλη και την κ. Ιακωβίδου για την συμμετοχή τους στην εξεταστική επιτροπή.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω το εργαστήρι Εθνογραφίας για τη φιλοξενία του όσο καιρό χρειάστηκε να μείνω στη Μυτιλήνη.

Το ταξίδι μου για να φτάσω στο τέλος της διατριβής ήταν δύσκολο και με πολλές δοκιμασίες. Ευτυχώς όμως που οι καλοί μου φίλοι δεν με εγκατέλειψαν, αλλά με περιέβαλλαν με αγάπη και φροντίδα. Με συμβούλεψαν και με τόνωσαν όταν το είχα ανάγκη, με βοήθησαν με τα σχόλιά τους και τις συζητήσεις τους. Η Άντα Χατζηγεωργίου, η Γεωργία Παππά και η Λιόπη Αμπατζή μου έδωσαν από αυτήν την άποψη πολλά 'δώρα' και τους είμαι ευγνώμων. Η Φρατζέσκα Χανιώτη, ο Δημήτρης Ρουσούνελος, η Αλέκα Αγγελετάκη, η Μαρία Αδάμα, η Σίσσυ Αλμπανοπούλου, η Μαρία Μαυραγάνη, η Άννα Βουγιούκα, η Μάτα Δημακοπούλου, ο Κώστας Κανάκης, ο Άρης Τσαντηρόπουλος, η Κατερίνα Γούσιου, η Αγγελική Αθανασοπούλου, η Έλσα Γκουβέντα και ο Άκης Σκορδομπέκης ήταν κοντά μου σε διάφορες στιγμές και με ενθάρρυναν με τα καλά τους λόγια. Τους ευχαριστώ πολύ. Ο αδελφός μου, Φραγκίσκος Νάζος, μου έδειξε επίσης την αγάπη του και την συμπαράστασή του με το δικό του τρόπο.

Ο Παναγιώτης Κουσαθανάς, ο Νίκος Γ. Ξυδάκης, η Πώλα Μπούσιου, η Εύα Καλπουρτζή παρακολούθησαν τη συγγραφή της διατριβής και έκαναν σημαντικά σχόλια για την τελική της μορφή. Τους ευχαριστώ από καρδιάς.

Η υποθηκοφύλακας Δέσποινα Λύκου και ο Κώστας Ζουγανέλης στάθηκαν πολύ χρήσιμοι και υπήρξαν ιδιαιτέρως γενναιόδωροι με τις πληροφορίες που μου παρείχαν. Ευχαριστώ επίσης το Δήμο Μυκόνου για την προθυμία του να με διευκολύνει στην έρευνα των αρχαικών πηγών και τον υπεύθυνο αρχαιολόγο της Δήλου, Παναγιώτη Χατζηδάκη, για την συμπαράσταση και την παραχώρηση δημοσιευμένου υλικού για τη Ρήνεια.

Για όλους όσους με βοήθησαν στην έρευνα και ιδιαίτερα για τους ανθρώπους που αποτέλεσαν τα ερευνητικά μου 'υποκείμενα', με έβαλαν στη ζωή τους άνοιξαν την καρδιά τους και τα σπίτια τους και με εμπιστεύτηκαν, το 'ευχαριστώ' ίσως είναι λίγο. Νά 'ναι καλά όπου και αν βρίσκονται!

Σίγουρα όμως υπάρχουν δύο άνθρωποι για τους οποίους ό,τι και να εκφράσω θα είναι το ελάχιστο. Δύο άνθρωποι φτιαγμένοι από 'μέλι και ατσάλι' που άντεξαν... άντεξαν... άντεξαν! Είναι η μητέρα μου, η Δήμητρα Νάζου και ο άντρας μου, Γιώργος Γ. Ξυδάκης, στους οποίους και αφιερώνω με πολύ αγάπη αυτήν την διατριβή.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	1
Τα περιεχόμενα της διατριβής.....	2

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

‘Επιχειρηματική’ ταυτότητα και οικογενειακές επιχειρήσεις στη
Μύκονο

Πρώτο Κεφάλαιο

<u>1.Ο κεντρικός θεωρητικός άξονας και οι βασικές αναλυτικές κατηγορίες</u>	
- Θεωρητικές προσεγγίσεις για την ‘ταυτότητα’, την ‘οικογένεια’ και το ‘νοικοκυριό’, την ‘επιχειρηματικότητα’ και την ‘επιχείρηση’	4-17
<u>2.Τα μεθοδολογικά ζητήματα και οι διερευνητικές διαδρομές</u>	
- Οι ερευνητικοί στόχοι της διατριβής.....	17
- Εθνογραφικές εργασίες για τη Μύκονο.....	19
- Τα ερευνητικά υποκείμενα της διατριβής: Οι επιχειρηματίες, οι οικογένειές τους και οι επιχειρήσεις τους.....	21
- Τρόποι διεξαγωγής της έρευνας	26
- Κάνοντας ‘Ανθρωπολογία κατ’ οίκον’	28
<u>3.Το χωρικό πλαίσιο: Η κατασκευή της Μυκόνου ως ‘τόπου’ μέσω της διαχείρισης της πολιτισμικής ‘διαφοράς’</u>	<u>33</u>
- Η Μύκονος ως ‘τουριστικός’ τόπος.....	35
- Η Μύκονος ως ‘επιστημονικός’ τόπος	65
- Η Μύκονος ως τόπος παραγωγής ‘εντόπιων’ αναστοχαστικών λόγων για την ταυτότητα.....	69

Δεύτερο κεφάλαιο

<u>1. Η παρουσίαση δύο οικογενειών και των επιχειρήσεών τους</u>	
- Η οικογένεια Ρεσουνάρα.....	72
- Η οικογένεια Φαμελίτη.....	88

Τρίτο κεφάλαιο

<u>1. Επιχείρηση και οικογένεια από τη σκοπιά του φύλου</u>	<u>108</u>
- Η γυναικεία διάσταση της ‘επιχειρηματικότητας’	112
- Η γυναικεία εργασιακή εμπειρία και το ιδίωμα της ‘οικογένειας’	115
- Η ‘οικιακότητα’ ως θετική αξία.....	120
- Η ανδρική διάσταση της ‘επιχειρηματικότητας’	125

2. Οικογένεια και επιχείρηση

- Η 'επιχειρηματικότητα' των νεότερων μελών της οικογένειας.....136

- Αντιλήψεις για την 'περιουσία', τα 'έγγεια' αγαθά και το 'χρήμα'143

3. 'Επιχειρηματικές' καταναλωτικές πρακτικές και (ανα)συγκρότηση της

οικογενειακής ταυτότητας: Ταξίδια αναψυχής στην Ταϊλάνδη.....150

Τέταρτο κεφάλαιο

Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών: Το θεσμοθετημένο πρόσωπο των οικογενειακών επιχειρήσεων

- Το γενικό αναλυτικό πλαίσιο.....160

- Οι «Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών».....162

- Τα 'αγαθά' ή 'οι Πρώτες Ύλες'.....166

- Οι Ανώνυμες Εταιρείες ως 'συζυγικές' ενώσεις172

- Οι Ανώνυμες Εταιρείες ως πλαίσιο διασύνδεσης της 'συζυγικότητας' και της έγγειας ιδιοκτησίας..... 174

- Οι Ανώνυμες Εταιρείες και η οικονομική 'ενηλικίωση' των απογόνων.....176

- Το ιδεολογικό πλαίσιο της 'οικογενειακής επιχείρησης' ανασηματοδοτημένο από τις Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών.....177

- Οι Ανώνυμες Εταιρείες και οι σχέσεις τους με το κράτος.....181

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Διαφοροποιημένες 'επιχειρηματικές' ταυτότητες:

Οι Δήλες (Ρήνεια) και η διαπραγμάτευση της 'εντοπιότητας'

Πέμπτο κεφάλαιο

- Οι Δήλες (Ρήνεια) ως ερευνητικό πεδίο.....184

- Οι Δήλες (Ρήνεια) περιοδολογούμενες 'εν ριπή οφθαλμού'.....187

- Οι εννέα 'παρτίδες' της Δήλου.....189

- Το δηλιανό παρελθόν: Η 'ξένη χώρα' και η 'επανοικειοποίησή' της.....190

- Συγκρούσεις, ενστάσεις και έκνομες πρακτικές.....194

- Η γνωριμία μου με τις Δήλες203

- Η 'μεγάλη' οικογένεια Αγρέλη..... 204

Έκτο κεφάλαιο

Το πανηγύρι της Αγίας Τριάδας στις «Μεγάλες Δήλες»

- Ταξιδεύοντας για το πανηγύρι.....210

-Ανήμερα του πανηγυριού.....220

- Ανήμερα της Αγίας Τριάδας.....	230
- Το πανηγύρι της Αγίας Τριάδας και το «φονικό» του 1994.....	231

Έβδομο κεφάλαιο

<u>1. Πολυσχιδείς δηλιανές ταυτότητες και 'αγροτικότητα'</u>	236
- Οι 'οικογένειες' και τα 'σόγια' στις Δήλες	238
- Οι διαφορετικές γενεές των <i>Δηλιανών</i>	245
- Η <i>δηλιανή</i> 'αισθησιακότητα' και το 'αγροτικό' γλωσσικό ιδίωμα	246
<u>2. Συναρθρώνοντας 'αγροτικότητα' και 'επιχειρηματικότητα' στις Δήλες</u>	253
- Οι «χωριανοί», οι «Δηλιανοί», οι «αγρότες», οι «ακτήμονες» και τα «επικουρικά επαγγέλματα»	257
- Έμφυλες επιτελέσεις της <i>δηλιανής</i> ταυτότητας: όταν το ποτό και το φαί 'πιάνουν τόπο'	264
- Ασκήσεις 'νοσταλγίας' και ενήλικη 'παιδικότητα'	268
- Επώδυνες και ανώδυνες 'θηλυκότητες'	272
<u>3. Οι Δήλες ως τόπος διακεκριμένης 'εντοπιότητας'</u>	277
- Αντίπαλες 'εντοπιότητες' και συγκρούσεις γοήτρου: Το παράδειγμα του πανηγυριού της Αγίας Τριάδας.....	283
- Συμβολικές χαρτογραφήσεις της 'εντοπιότητας'	287
- Οι πολιτικές όψεις ενός «φονικού»: 'ξένοι' και 'οικείοι' θάνατοι	289
- Η αξίωση και απαξίωση 'τόπων' και 'εαυτών'	293
- Τα 'συμφέροντα' και η κρατική πολυγλωσσία	300
<u>4. Η 'εμπορευματική' Μύκονος στους αντίποδες της 'αντιεμπορικής' Ρήνειας: Σχολιάζοντας τις πράξεις αγοραπωλησιών (1994-1996)</u>	304
- Η οικοπεδοποίηση της 'γης'	309
- Η 'ηθική' των αγοραπωλησιών και η πολιτική τους διάσταση	314
Επίλογος	318
Βιβλιογραφία	324

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διδακτορική διατριβή έχει σαν θέμα της την διερεύνηση των πολλαπλών ταυτοτήτων και των αναπαραστάσεών τους στη Μύκονο, σε ένα κατεξοχήν τουριστικό νησί των Κυκλάδων που έχει έκταση 85 τ.χιλιομέτρων και κατοικείται από περίπου 7000 μόνιμους κατοίκους. Ιδιαίτερα εστιάζω στις πρακτικές και αντιλήψεις περί ‘επιχειρηματικότητας’ και ‘εντοπιότητας’. Την επιχειρηματική ταυτότητα την διερευνώ στο πλαίσιο της δράσης των ατόμων στις οικογενειακές τους επιχειρήσεις οι οποίες εξειδικεύονται στην προσφορά τουριστικών υπηρεσιών. Οι οικογενειακές επιχειρήσεις περιλαμβάνουν κυρίως ξενοδοχειακές μονάδες, ενώ, κάποιες φορές, αφορούν ένα σύνολο εμπορικών δραστηριοτήτων που εμπλέκονται άμεσα στην τουριστική αγορά του νησιού. Η ‘επιχειρηματικότητα’ επίσης διερευνάται και μέσα από ένα σύνολο νομικών εγγράφων όπως οι *Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών*, οι οποίες αποτελούν πεδία πρόσφορα για την ερμηνεία της ‘επιχειρηματικής’ ταυτότητας των υποκειμένων και συμπληρώνουν την γενικότερη θεώρησή τους.

Η ‘εντόπια’ ταυτότητα ανιχνεύεται σε ένα ‘γεωγραφικό’ πλαίσιο που εκτείνεται από τη Μύκονο μέχρι τις *Δήλες* (Ρήνεια) και προσδιορίζεται μέσα από ‘εξω-επιχειρηματικές’, ‘αγροτικές’ δραστηριότητες και ενδοτοπικές αντιπαλότητες.

Για λόγους αποφυγής προσωπικών παρεξηγήσεων και επειδή θεωρώ ότι μερικά σημεία αυτής της εργασίας αναφέρονται σε ιδιωτικές υποθέσεις των υποκειμένων και των οικογενειών τους χρησιμοποιώ στη θέση μερικών ονομάτων και επιθέτων ψευδώνυμα. Βέβαια, καθώς αναφέρομαι σε συγκεκριμένα άτομα και καταστάσεις που είναι γνωστές σε όλη σχεδόν τη τοπική κοινωνία, είναι δύσκολο μέσα από τα ψευδώνυμα να εξασφαλιστεί πλήρως η ανωνυμία των υποκειμένων. Ελπίζω να σεβάστηκα, στο μέτρο που οι ίδιοι θα επιθυμούσαν, τη ζωή τους και την εμπειρία τους και να την διαχειρίστηκα ως ‘ερευνητικό υλικό’ με τον πιο ευγενικό τρόπο. Αν κάπου ξεπέρασα το μέτρο ελπίζω να δείξουν κατανόηση.

Η διατριβή αυτή στηρίζεται στις ‘φωνές’ των υποκειμένων, στη δική μου ερμηνευτική προσέγγιση όσων είδα, άκουσα και βίωσα, καθώς και στη θεωρητική τους πλαίσιαση μέσα από ένα πολύ μεγάλο σώμα βιβλιογραφίας. Προκειμένου λοιπόν να γίνουν κατανοητοί οι τρόποι παράθεσης μέσα στο κείμενο των πολλών και ποικίλων λόγων επισημαίνω ότι χρησιμοποιώ διπλά εισαγωγικά « » (με πλάγια γράμματα) όταν παραθέτω το λόγο των υποκειμένων, καθώς και κάποιες ιθαγενείς εννοιολογήσεις ή απόψεις άλλων συγγραφέων. Χρησιμοποιώ άνω μονά εισαγωγικά “ όταν αναφέρομαι σε αναλυτικές κατηγορίες ή σε έννοιες που θέλω να τονίσω τη σημασία τους σε σχέση με τα συμφοραζόμενα του κειμένου.

Τα περιεχόμενα της διατριβής

Η παρούσα διατριβή χωρίζεται σε δύο μέρη και αποτελείται συνολικά από επτά κεφάλαια.

Το πρώτο μέρος αφορά τη διερεύνηση της ‘επιχειρηματικότητας’ μέσα από τις οικογενειακές επιχειρήσεις. Το δεύτερο σχετίζεται με την διερεύνηση των αντιλήψεων και των πρακτικών περί ‘εντοπιότητας’ μιας ειδικής κατηγορίας Μυκονιατών ‘επιχειρηματιών’, οι οποίοι νοικιάζουν κλήρους γης στο γειτονικό νησί της Ρήνειας, επιτελώντας διαφορετικές όψεις της ταυτότητάς τους οι οποίες συναρθρώνονται με την ‘επιχειρηματική’.

Στο πρώτο κεφάλαιο εκθέτω τα κεντρικά αναλυτικά ζητήματα στο πλαίσιο θεωρητικών προσεγγίσεων, μέσω των οποίων η συζήτηση για την ‘ταυτότητα’ διαπλέκεται με την οροθέτηση εννοιών όπως της ‘οικογένειας’, του ‘νοικοκυριού’, της ‘επιχειρηματικότητας’, της ‘επιχείρησης’, του ‘συμφέροντος’, και της ‘εντοπιότητας’. Επίσης θέτω τους ερευνητικούς στόχους της διατριβής, παρουσιάζω τους τρόπους διεξαγωγής της έρευνας και τις τεχνικές επεξεργασίας του εθνογραφικού και του αρχειακού υλικού. Στη συνέχεια σχολιάζω την ειδική σχέση καταγωγής που έχω με την υπό εξέταση τοπική κοινωνία, δεδομένου ότι κάνω ‘ανθρωπολογία κατ’ οίκον’. Ακόμη, περιγράφω την ερευνητική κατηγορία των ‘επιχειρηματιών’ στην οποία επικεντρώθηκα, τις οικογένειές τους και τις επιχειρήσεις τους. Στο ίδιο κεφάλαιο επιχειρώ μια αναλυτική παρουσίαση του χωρικού πλαισίου μέσα στο οποίο δρουν οι επιχειρηματίες. Η Μύκονος παρουσιάζεται ως ‘τόπος’ που κατασκευάζεται μέσα από τη διαχείριση της πολιτισμικής διαφοράς, ενώ αναφέρομαι συγχρόνως στους λόγους που διαμορφώνουν πολλές και διαφορετικές ταυτότητες του τόπου: μια ‘τουριστική’, μια ‘επιστημονική’ και μια ταυτότητα με ανασταχαστική – για την τοπική κοινωνία- διάσταση.

Στο δεύτερο και στο τρίτο κεφάλαιο πραγματεύομαι το κεντρικό ζήτημα ‘οικογένεια και επιχείρηση’. Με αφετηρία την εθνογραφική περιγραφή των αντιλήψεων και πρακτικών δύο οικογενειών με επιχειρήσεις, διερευνώ την έμφυλη διάσταση της ‘επιχειρηματικής’ ταυτότητας. Προσεγγίζω αναλυτικά την γυναικεία εργασιακή εμπειρία σε συνάρτηση με την οικιακότητα, καθώς και την ανδρική διάσταση της ‘επιχειρηματικής’ ταυτότητας. Η ερμηνευτική μου προσέγγιση περιλαμβάνει επίσης την εξέταση των τρόπων με τους οποίους τα νεαρά μέλη των οικογενειών αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους μέσα στο μεικτό σχήμα οικογένεια/επιχείρηση. Ακόμη εξετάζω αντιλήψεις των ‘επιχειρηματιών’ για την παρουσία, τα έγγεια αγαθά και το οικογενειακό χρήμα.

Το τρίτο κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την αναλυτική προσέγγιση που επιχειρώ σε καταναλωτικές πρακτικές των ‘επιχειρηματιών’ και των οικογενειών τους μέσα από τις οποίες ανασυστήνουν την οικογενειακή και την τοπική τους ταυτότητα. Αυτές οι πρακτικές αναφέρονται σε ταξίδια αναψυχής που κάνουν οι επιχειρηματίες στην Ταϊλάνδη την περίοδο του χειμώνα.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναφέρομαι σε ορισμένες πτυχές της ‘επιχειρηματικής’ ταυτότητας εξετάζοντας ένα συγκεκριμένο είδος εγγράφων, τις *Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών*. Σε αυτά τα έγγραφα, η ‘οικογενειακή επιχείρηση’, αλλά και η οικογένεια που τη λειτουργεί, αποκτούν νομική κατοχύρωση και υπόσταση ‘εταιρείας’. Σ’ αυτό το ορθολογικό/νεωτερικό πλαίσιο λειτουργίας της ‘επιχείρησης’ που στοιχειοθετούν τα έγγραφα, ανιχνεύω τις αντιλήψεις των υποκειμένων για τη σχέση των δύο συζύγων, τη σχέση τους με τα ακίνητα και κινητά αγαθά, τις ενδο-οικογενειακές τους σχέσεις και τον ιεραρχικό και ασύμμετρο χαρακτήρα αυτών των σχέσεων οι οποίες παγιώνονται και νομικά.

Το πέμπτο, έκτο και έβδομο κεφάλαιο συγκροτούν το δεύτερο μέρος της διατριβής και αναφέρονται στις διαφοροποιημένες ‘επιχειρηματικές’ ταυτότητες μιας κατηγορίας υποκειμένων, των *Δηλιανών*. Σε αυτά τα κεφάλαια εξετάζω αντιλήψεις για την ‘εντοπιότητα’ στο χωρικό πλαίσιο της Ρήνειας (*Δήλες*). Πιο συγκεκριμένα, προσπαθώ να δείξω τον τρόπο με τον οποίο οι αντιλήψεις περί ‘αγροτικότητας’ και ‘επιχειρηματικότητας’ αλληλοσυμπληρώνονται, συμβάλλοντας στην κατασκευή μιας αίσθησης του ‘ανήκειν’ σε μια συλλογικότητα που εντοπίζεται ‘πέρα’ από το γεωγραφικό σύνορο της Μύκονο. Ερμηνεύοντας τα σχετικά με τις Δήλες εθνογραφικά μου δεδομένα διασαφηνίζω μια σειρά από ζητήματα όπως το διαφορετικού ‘αγροτικό’ παρελθόν της Ρήνειας, σε σχέση με αυτό το οποίο γίνεται αντιληπτό ως ‘αγροτικό’ παρόν του νησιού σήμερα. Αυτό το ‘παρελθόν’ χαρακτηριζόταν από συγκρούσεις και έκνομες πρακτικές διαφορετικής φύσης από τις σημερινές.

Στο πέμπτο κεφάλαιο αναφέρομαι διεξοδικά στη γνωριμία μου με τις *Δήλες* και ιδιαίτερα με την οικογένεια Αργέλη. Τη δράση αυτής της οικογένειας και μερικών ακόμη *Δηλιανών* παρουσιάζω στο έκτο κεφάλαιο, στο πλαίσιο τέλεσης του πανηγυριού της Αγίας Τριάδας.

Το έβδομο κεφάλαιο περιέχει την ερμηνευτική προσέγγιση που επιχειρώ στο ζήτημα της αμφισημίας και της πολλαπλότητας των ταυτοτήτων των υποκειμένων τα οποία, ανάλογα τα συμφραζόμενα αυτοχαρακτηρίζονται ως «αγρότες», «χωριανοί», «Δηλιανοί», «ακτήμονες» κ.λ.π. Επίσης ερμηνεύω τις έμφυλες επιτελέσεις της ιδιαίτερης *δηλιανής* ταυτότητας. Τέλος, συγκρίνω τις αντιλήψεις για τη Μύκονο και τις *Δήλες* ως τόπους ‘απαξιωμένους’, ή θετικά αξιολογημένους από τους ‘επιχειρηματίες’, είτε αυτοί είναι *Δηλιανοί* είτε όχι. Για να στηρίξω τη θεώρησή μου, χρησιμοποιώ στοιχεία από πράξεις αγοραπωλησιών της περιόδου που πραγματοποιήθηκε η επιτόπια έρευνα, τα οποία μαρτυρούν ότι η Μύκονος συνιστά τόπο οικοπεδοποιημένο και ‘εμπορεύσιμο’, και, ως εκ τούτου, βρίσκεται στους αντίποδες της ‘αντιεμπορικής’ Ρήνειας.

Χάρτης 1

Πρώτο κεφάλαιο

1. Ο κεντρικός θεωρητικός άξονας και οι βασικές αναλυτικές κατηγορίες

Η διατριβή αυτή πραγματεύεται μια σειρά από ζητήματα για τα οποία η ανθρωπολογική συζήτηση είναι μεγάλη και πολυεπίπεδη. Βασική αναλυτική κατηγορία αποτελεί η έννοια της ‘ταυτότητας’. Οι θεωρήσεις για την συγκεκριμένη έννοια συγκροτούν το θεωρητικό υπόβαθρο της διατριβής, καθώς βασικός της στόχος είναι να αναδειχθούν οι τρόποι κατασκευής και επιτέλεσης κάποιων πλευρών της, όπως της ‘επιχειρηματικότητας’ και της ‘εντοπιότητας’. Οι θεωρητικές προσεγγίσεις για την ταυτότητα, στην προκειμένη περίπτωση, διασταυρώνονται με τις θεωρήσεις για το ‘συμφέρον’, την ‘επιχείρηση’, την ‘οικογένεια’ και το ‘νοικοκυριό’, καθώς και με ανθρωπολογικές προσεγγίσεις που αφορούν την ‘εντοπιότητα’.

Θεωρητικές προσεγγίσεις για την ‘ταυτότητα’, τη ‘δράση’, το ‘συμφέρον’

Η ανθρωπολογική συζήτηση για την ‘ταυτότητα’ σχετίζεται με την έννοια της ‘κατασκευής’ του πολιτισμικού περιεχομένου της, τόσο μέσα από τη δράση των υποκειμένων σε ένα συγκεκριμένο πεδίο που προσδιορίζεται από τις πρακτικές και τις αντιλήψεις τους, όσο και σε πεδία εξουσίας και λόγου. Υπό αυτό το αναλυτικό πρίσμα η ταυτότητα δεν αποτελεί ενοποιημένη ουσία, αλλά πρόκειται για έναν κόμβο όπου διαφορετικοί λόγοι διασταυρώνονται προσωρινά με ιδιαίτερους τρόπους (Kondo 1990:47). Η ταυτότητα νοείται ως η « πολιτισμικά οργανωμένη εννοιολόγηση του εαυτού, εννοιολόγηση η οποία αποτελείται από τα συμβολικά μορφώματα- τις λέξεις, τις εικόνες, τους θεσμούς, τις συμπεριφορές- με τις οποίες... οι άνθρωποι αναπαριστούν στην πράξη τους εαυτούς τους σε εαυτούς και αλλήλους» (Παπαταξιάρχης 1996:205).). Καθώς το περιεχόμενο της ταυτότητας δεν είναι δεδομένο, αλλά δημιουργείται «μέσα από πολλαπλές, διαφορούμενες, εσωτερικά αμφισβητούμενες και οροθετημένες ως προς τα αποτελέσματά τους, συμβολικές επιτελέσεις» τα άτομα είναι πολλαπλά συγκροτημένα υποκείμενα «καταλαμβάνουν πολλαπλές, διαφορετικές θέσεις μέσα στο συμφραζόμενο πολλαπλών λόγων (και αντίστοιχων συλλογικών πρακτικών)» (ό.π.,σ.205-207).

Για τον Hall η ταυτότητα, ως κατασκευή, συνιστά διαδικασία που ποτέ δεν ολοκληρώνεται (1996:2). Ο ίδιος αναφέρεται σε ‘ταυτότητες’ οι οποίες δεν είναι ποτέ ενιαίες, και την εποχή της νεωτερικότητας είναι θραυσματικές και κατατμημένες. Είναι πολλαπλώς κατασκευασμένες από διαφορετικούς, συχνά διασταυρωμένους και ανταγωνιστικούς λογούς, πρακτικές και θέσεις και εμφανίζονται ως το αποτέλεσμα μιας επιτυχημένης συνάρθρωσης ή

αλυσιδωτού δεσμού του υποκειμένου μέσα στη ροή του λόγου (ό.π., σ.4-6). Από αυτήν την άποψη, οι ταυτότητες πρέπει να γίνουν κατανοητές ως προϊόντα ειδικών ιστορικών και θεσμικών θέσεων, μέσα σε ιδιαίτερες μορφές και πρακτικές, κατασκευασμένες από ειδικές στρατηγικές. Σε μια ανάλογη προοπτική κινείται και η θεωρητική προσέγγιση της Kondo η οποία αναφέρεται σε ταυτότητες που κατασκευάζονται με βάση τα συμφραζόμενα σε πεδία εξουσίας και νοήματος και δεν μπορούν να διαχωριστούν από πολιτισμικά προσδιορισμένους αφηγηματικούς κανόνες ή αφηρημένες έννοιες τις οποίες ονομάζουμε ιστορία, πολιτική και οικονομία (1990:47).

Τον πολιτισμικό προσδιορισμό των ταυτοτήτων από τη δράση μέσα σε πολιτισμικά παραγόμενες και κατασκευασμένες δραστηριότητες που έχουν την μορφή 'σχηματοποιημένων' κόσμων (figured worlds), υποστηρίζουν και οι Holland, Lachicotte, Skinner και Cain (1998). Αυτοί οι 'κόσμοι', σύμφωνα με τους παραπάνω συγγραφείς, είναι ιστορικά φαινόμενα και δεν πρέπει να προσλαμβάνονται ως πράγματα ή αντικείμενα, αλλά ως διαδικασίες ή παραδόσεις τρόπων αντίληψης που διαμορφώνουν τα άτομα καθώς οι ζωές τους διασταυρώνονται με αυτούς τους κόσμους (ό.π., σ. 40-41). Η δράση των ατόμων αναγνωρίζεται έτσι ως η κατεξοχήν διαμορφωτική ικανότητά τους, η οποία εκτείνεται πέρα από τη γνώση ή την απόδοση προσωπικών και δι-υποκειμενικών νοημάτων στον κόσμο τους. Πρόκειται δηλαδή για μια ικανότητα η οποία αποτελεί τη δύναμη των ανθρώπων να δρουν εμπρόθετα και αναστοχαστικά σε περισσότερο ή λιγότερο περίπλοκες σχέσεις μεταξύ τους, να επαναλαμβάνουν και να ξαναφτιάχνουν τον κόσμο μέσα στον οποίο ζουν (άποψη του Iden που παρατίθεται από τους Holland, Lachicotte, Skinner και Cain 1998:42).

Η κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας διαμέσου της δράσης των ατόμων και των ομάδων αποτέλεσε τον άξονα πάνω στον οποίο κινήθηκε η θεωρία της 'πρακτικής' του Bourdieu. Η θεωρήσεις του συγγραφέα για τις αρχές αυτής της δράσης, καθώς και για τους λόγους/αιτίες των ανθρώπινων ενεργημάτων, αποτελούν συστατικά στοιχεία της θεωρητικής βάσης στην οποία στηρίζεται η παρούσα διατριβή.

Σύμφωνα με τον Bourdieu, η ταυτότητα είναι πρωτίστως 'ενσώματη' διότι «οι ανθρώπινες δραστηριότητες έχουν ως αρχή κάτι εντελώς διαφορετικό από την πρόθεση, έχουν δηλαδή ως αρχή κάποιες ενσώματες διαθέσεις (habitus) με βάση τις οποίες προσανατολίζεται η πρακτική χωρίς να μπορούμε να πούμε ότι αποσκοπούν σε ένα τέλος... που έχει εκ των προτέρων προσδιορισθεί ως τέτοιο, χωρίς δηλαδή να έχουν ως αρχή έναν συνειδητό σχεδιασμό αυτού του τέλους...» (2000:168). Το habitus είναι η γενική και ενοποιητική αρχή που επανερμηνεύει τα ουσιώδη και αναφορικά χαρακτηριστικά μιας θέσεως ως έναν τρόπο ενωτικού βίου, ως ένα ενιαίο σύνολο πρακτικών, αγαθών και επιλογών που ιδιάζουν στα άτομα (ό.π., σ. 21). Το habitus «εξασφαλίζει την ενεργητική παρουσία των παρελθουσών εμπειριών, οι οποίες, αφού αποθηκευτούν σε κάθε οργανισμό με τη μορφή των σχημάτων αντίληψης, σκέψης και δράσης, τείνουν με μεγαλύτερη βεβαιότητα από όλους τους αυστηρούς και ρητούς κανόνες

να εγγυηθούν την ομοιομορφία των πρακτικών και τη συνέχειά τους μέσα στο χρόνο» (1992:25).

Ωστόσο, «η δράση ως ‘πρακτική’ έχει ένα πολιτισμικά δεδομένο σχήμα, είναι ‘στρατηγική’, δηλαδή εξ ορισμού συντελεστική, προσανατολισμένη στη μεγιστοποίηση του υλικού και συμβολικού κεφαλαίου» (Παπαταξιάρχης 1996:199). Από αυτήν την άποψη, στη δράση υπάρχει χώρος για αυτοσχεδιασμό. Ιδιαίτερα η εμπρόθετη δράση βρίσκεται στους αυτοσχεδιασμούς που οι άνθρωποι δημιουργούν ως απάντηση σε συγκεκριμένες συνθήκες. Χρησιμοποιούν με καιροσκοπικό τρόπο ο,τιδήποτε έχουν στα χέρια τους για να επηρεάσουν τη θέση τους στο πολιτισμικό παιχνίδι, από την εμπειρία του οποίου έχουν διαμορφώσει το σύνολο των προδιαθέσεων (Holland, Lachicotte, Skinner και Cain 1998:278). Στην προκειμένη περίπτωση, η χρήση της έννοιας της ‘επιτέλεσης’ επιτρέπει ευκρινέστερα να οριστεί το πεδίο της πρακτικής ως χώρος κοινωνικής δυναμικής «όπου η καθημερινότητα δεν ακολουθεί αναπόφευκτα προδιαγεγραμμένους κανόνες και πρότυπα, αλλά οικοδομείται μέσα από την εντενέργεια του δομημένου και του άτυπου. Μας επιτρέπει να εισάγουμε στο πεδίο της κοινωνικής ανάλυσης την παράμετρο του ‘πολιτικού’ στοιχείου... και να παρακολουθήσουμε τους τρόπους με τους οποίους τα υποκείμενα συνδιαλέγονται με τις καταστημένες σχέσεις ιεραρχίας και εξουσίας» (Δημητρίου- Κοτσώνη 2001:110).

Όπως προαναφέρθηκε, η δράση ως ‘πρακτική’ είναι προσανατολισμένη στη μεγιστοποίηση του υλικού και συμβολικού κεφαλαίου¹. Για αυτό το λόγο οι ενέργειες των δρώντων υποκειμένων αξιώνουν «την ύπαρξη ενός λόγου που επιτρέπει την ερμηνεία, την μετατροπή μιας φαινομενικά ασυναφούς και αυθαίρετης σειράς ενεργημάτων σε μια ενιαία σειρά που μπορεί να γίνει κατανοητή με βάση μια και μοναδική αρχή ή ένα σύνολο συναφών αρχών» (Bourdieu 2000:136). Το κίνητρο της δράσης θα μπορούσε να συσχετιστεί, σε αυτήν την περίπτωση, με την έννοια του ‘συμφέροντος’² ως ένα είδος πρόθεσης «που δεσμεύει το μέλλον μέσα από μια διαδικασία που το υποκείμενο σκέπτεται τον εαυτό του σαν κάποιον που αποσκοπεί σε έναν συγκεκριμένο στόχο, για την επίτευξη του οποίου οργανώνει όλα τα διαθέσιμα μέσα» (ό.π., σ.142). Ωστόσο ο Bourdieu αρνείται την αναγωγή των πάντων στο υλικό συμφέρον και την ταύτιση των κινήτρων της δράσης μόνο με οικονομικούς σκοπούς. Θεωρεί ότι το κάθε κοινωνικό πεδίο αποτελεί τον τόπο ανάπτυξης συγκεκριμένων μορφών

¹ Σύμφωνα με το Bourdieu υπάρχουν διαφορετικές μορφές κεφαλαίου: Το οικονομικό κεφάλαιο έχει τη μορφή του υλικού πλούτου (χρήματος, χρεογράφων, μετοχών ή περιουσίας). Το πολιτισμικό κεφάλαιο προσδιορίζεται από τις γνώσεις, ειδικότητες και άλλα εκπαιδευτικά αποκτήματα που κατέχουν τα άτομα. Το συμβολικό κεφάλαιο αφορά το συσσωρευμένο κύρος, το γόητρο και την υπόληψή τους (1992:45): Υπάρχει επίσης το κοινωνικό κεφάλαιο που είναι «το σύνολο των εν ενεργεία ή των εν δυνάμει πόρων που συνδέονται με την κατοχή ενός δικτύου μονίμων σχέσεων, λιγότερο ή περισσότερο θεσμοθετημένων, αλληλογνωριμίας και αλληλοαναγνώρισης» (ό.π., σ.55). Αυτό που χαρακτηρίζει τις διαφορετικές μορφές των κεφαλαίων είναι η δυνατότητά τους να μετατρέπεται το ένα στη μορφή του άλλου (Bourdieu 1977:179).

² Το ‘συμφέρον’ έχει θεωρηθεί από τον Μωσ ως έννοια του παρακινεί σε οικονομικές πράξεις (1979:163). Μαζί με την έννοια της χρησιμοθηρίας αντιπαράθεται στις ιδέες του ‘δωρήματος’ και της ‘ανιδιοτέλειας’ (ό.π., σ. 167). Όπως ισχυρίζεται ο συγγραφέας το συμφέρον έχει την έννοια του κέρδους, «η ίδια η λέξη ‘συμφέρον’ είναι πρόσφατη και έχει τεχνική λογιστική προέλευση. Το λατινικό ‘interest’ γραφόταν στα λογιστικά βιβλία απέναντι από τα προς είσπραξη μισθώματα.... Χρειάστηκε η νίκη του ορθολογισμού και της εμποροκρατίας για να επικρατήσουν και να αναχθούν σε αρχές οι έννοιες του κέρδους και του ατόμου (ό.π.,σ.167).

συμφερόντων που συχνά δεν έχουν τον χαρακτήρα των οικονομικών επιδιώξεων (ό.π.,σ.144-145). Όπως ισχυρίζεται, υπάρχουν «τόσα είδη ‘συμφέροντος’, όσα είναι και τα πεδία...Κάθε πεδίο παράγει ένα είδος ‘συμφέροντος’ το οποίο, από την οπτική γωνία ενός άλλου πεδίου, μπορεί να φαίνεται ως ανιδιοτέλεια.» (ό.π.,σ.146).

Σύμφωνα με αυτήν την οπτική όλα τα πεδία και όλες οι πρακτικές διέπονται από μια ευρύτερη ‘οικονομική’ αντίληψη που κατευθύνει τη δράση των υποκειμένων προς την μεγιστοποίηση των υλικών ή συμβολικών οφελών, αφού είναι προσανατολισμένη προς την αύξηση κάποιου είδους κεφαλαίου, ή τη μεγιστοποίηση κάποιου είδους κέρδους. Για αυτό το λόγο ο Bourdieu προτείνει να εγκαταλείψουμε τη διχοτομία οικονομικού/μη οικονομικού και να αντιμετωπίσουμε τις οικονομικές πρακτικές ως ιδιαίτερη περίπτωση μιας γενικής επιστήμης της ‘οικονομίας των πρακτικών’, ικανής να χειριστεί όλες τις πρακτικές- ακόμη και αυτές που δεν είναι οικονομικές- ως ‘οικονομικές’ (Bourdieu 1977:183).

Οι παραπάνω – συνοπτικά παρουσιασμένες- θεωρητικές προσεγγίσεις για την ‘ταυτότητα’, τη ‘δράση’ και το ‘συμφέρον’ αποτελούν την ραχοκοκαλιά αυτής της διατριβής. Καθώς συναντώνται με τις κυρίαρχες έννοιες/ αναλυτικές κατηγορίες της ‘επιχείρησης’, της ‘οικογένειας’, της ‘εργασίας’ και της ‘εντοπιότητας’, και, σε συνδυασμό με την ερμηνεία των εθνογραφικών δεδομένων που επιχειρώ, εμπλουτίζεται το περιεχόμενό τους και φωτίζονται και αναπτύσσονται περαιτέρω μερικές πλευρές τους.

Θεωρητικές προσεγγίσεις για την ‘οικογένεια’ και το ‘νοικοκυριό’

Η διερεύνηση κάποιων όψεων της μυκονιάτικης ταυτότητας που αφορούν την ‘επιχειρηματική’ της εκδοχή έχει τη βάση της πρωτίστως σε αναλυτικές κατηγορίες για τις οποίες έχει παραχθεί και συνεχίζεται να παράγεται πλούσια ανθρωπολογική θεωρία. Πρόκειται για τις κατηγορίες της ‘οικογένειας’ και του ‘νοικοκυριού’ οι οποίες έχουν διερευνηθεί από πολλούς ανθρωπολόγους και σε ποικίλα πολιτισμικά και κοινωνικά συμφραζόμενα. Ένα ιδιαίτερο τμήμα των θεωρητικών προσεγγίσεων αφορά την εθνογραφική παραγωγή για την Ελλάδα. Στην περίπτωση της δικής μου διερεύνησης, οι συγκεκριμένες κατηγορίες διασταυρώνονται με τις έννοιες της ‘επιχείρησης’ και της ‘εργασίας’ οι οποίες έχουν αποτελέσει σημαντικό πεδίο αναλύσεων- τόσο στην ανθρωπολογία, όσο και σε άλλες κοινωνικές επιστήμες.

Αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι ότι η έννοια της ‘επιχειρηματικότητας’, έτσι όπως αναδύεται μέσα από τις θεωρήσεις της, έχει αποτελέσει πεδίο ερμηνείας στο βαθμό που συνδέεται με τις ανθρωπολογικές αναλυτικές κατηγορίες της οικογένειας και του νοικοκυριού. Ωστόσο, σπανίως εμφανίζεται ως αυτόνομο πεδίο διερεύνησης της ταυτότητας, Η ‘επιχειρηματικότητα’ όμως οδηγεί τις ερμηνείες πολύ πέρα από τα παραπάνω πεδία, ενώ ταυτόχρονα τα περιλαμβάνει και ως ερμηνευτικές συντεταγμένες. Η εννοιολόγησή της

στηρίζεται σε μια σειρά από κατηγορίες οι οποίες έχοντας ως κεντρικό άξονα την ‘οικογένεια’, το ‘νοικοκυριό’ ή την ‘εργασία’, συμπληρώνουν το σημασιολογικό της ‘μωσαϊκό’.

Ακόμη παραπέρα, στην προσέγγιση των οικογενειακών επιχειρήσεων της Μυκόνου (υπό το πρίσμα προσδιορισμού της επιχειρηματικότητας), αναδύθηκαν και διάφορα άλλα πεδία που φώτισαν την ερμηνευτική μου σκοπιά και εμπλούτησαν το υλικό μου, τοποθετώντας το σε μια περισσότερο πλουραλιστική βάση: Η ‘έμφυλη’ διάσταση της επιχειρηματικότητας, η εννοιολόγηση της ‘κατανάλωσης’, της οικογενειακής ‘περιουσίας’, της ‘γής’, καθώς και της οικογενειακής επιχείρησης ως Ανώνυμης Εταιρείας αποτέλεσαν ζητήματα που πλαισίωσαν τις βασικές αναλυτικές κατηγορίες.

Στην προσέγγιση των οικογενειακών επιχειρήσεων με την οποία καταπιάνομαι, πολλές από τις αναλυτικές κατηγορίες τις οποίες χρησιμοποιώ αποτελούν ταυτόχρονα και ιθαγενείς κατηγορίες. Οι έννοιες της ‘οικογένειας’, της ‘εργασίας’, του ‘σπιτιού’ χρησιμοποιούνται από τα ίδια τα μέλη των οικογενειών που μελετώ. Ωστόσο, ως έννοιες η ‘επιχειρηματικότητα’, ή το ‘νοικοκυριό’ αποτελούν αναλυτικές κατηγορίες που δεν απαντώνται και ως ιθαγενείς κατηγορίες.

Θα ήθελα να τονίσω ότι το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο στηρίζεται η διαπραγμάτευση των ζητημάτων που θέτω, διερευνάται με μια αίσθηση ‘οικονομίας’ και μέτρου, με την έννοια ότι περιορίζεται σε αυτά που εγώ έκρινα ως απολύτως απαραίτητα. Για αυτό το λόγο, εκτός από την περιορισμένη αναφορά σε θεωρήσεις στην αμερικανική και ιαπωνική πολιτισμική πραγματικότητα, η ευρωπαϊκή εθνογραφία και ειδικότερα η ελληνική, ορίζουν -κατά κάποιο τρόπο- τους βασικούς άξονες που ακολούθησα στη διαπραγμάτευση των κυρίαρχων αναλυτικών κατηγοριών.

Υπήρξαν φορές που η θεωρητική συζήτηση για την ‘οικογένεια’ και το ‘νοικοκυριό’, έφερε κοντά αυτές τις δύο έννοιες και άλλες που τις διαχώρισε ρητά. Αυτό που διαφαίνεται από την κάθε διαπραγμάτευση είναι ότι και οι δύο αυτές έννοιες επιδέχονται πολιτισμική διαχείριση, καθώς το πολιτισμικό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσονται είναι εκείνο που τους προσδίδει νόημα και σημασία.

Η ‘οικογένεια’, η αναφορά στην οποία θεωρήθηκε ο πιο συνηθισμένος τρόπος για να εκφραστεί η συγγένεια, περιλαμβάνει τα μέλη του νοικοκυριού στο σπίτι. Στην πράξη αυτό σημαίνει το σύζυγο, τη γυναίκα του και τα παιδιά¹, δηλαδή μια πυρηνική οικογένεια. Ενδέχεται επίσης να σημαίνει και τον εμπλουτισμό της από κάποια άλλα μέλη, όπως τους παππούδες. Με τον όρο ‘οικογένεια’ μπορεί να νοείται η οικιακή μονάδα, αλλά μπορεί να δηλώνεται και μια πιο εκτεταμένη μορφή της που περιλαμβάνει αρκετούς ακόμη συγγενείς (Just 1991:124). Ο ‘γάμος’ είναι στενά συνυφασμένος με την οικογένεια καθώς πολλές φορές την προσδιορίζει ως οικιακή ομάδα που αποτελείται από τους συζύγους και τα παιδιά τους (Delphy & Leonard 1992:4). Στην ίδια κατεύθυνση, η Clark θεωρεί ότι «η απλή ή πυρηνική οικογένεια (σύζυγος, γυναίκα και παιδιά) έχει αναγνωριστεί ως η βασική μονάδα της κοινωνίας, ακόμη και στο

πλαίσιο των σύνθετων ή ριζικών οικογενειών... Σε πολλές περιπτώσεις οι οικογένειες μάλλον παρά τα άτομα έχουν χαρακτηριστεί ως οι μικρότερες κοινωνικές μονάδες.» (1993:218). Ως όρος, η οικογένεια, ενδέχεται ανάλογα με τα συμφραζόμενα, να αναφέρεται σε διαφορετικά υποσύνολα ατόμων που συνδέονται με συγγενειακούς δεσμούς και τα οποία βρίσκονται έξω από το νοικοκυριό, ακόμη και έξω από τα γεωγραφικά όρια της τοπικής κοινωνίας στην οποία ανήκουν. (Clark 1993: 226).

Σύμφωνα με τη Yanagisako «οι ενώσεις που ονομάζουμε οικογένεια είναι αναντίρρητα κάτι περισσότερο από τεκνοποίηση και κοινωνικοποίηση είναι σχετικές με την παραγωγή, την ανταλλαγή, την εξουσία, την ανισότητα και το κοινωνικό γόητρο» (1979:199). Έτσι η οικογένεια δύναται ν' αποτελέσει μια σημαντική κοινωνικο-οικονομική πηγή, ένα υπόβαθρο που θα μπορούσε να παρέχει στα μέλη της τα κοινωνικο-οικονομικά εχέγγυα για να αναπτύξουν βιώσιμα σχέδια ζωής. Πρόκειται για έναν ζωντανό κοινωνικό χώρο μέσα στον οποίο ανατρέφονται και κοινωνικοποιούνται τα παιδιά, μεταβιβάζονται οι διαγενεακές γνώσεις και αξίες, κατασκευάζεται μια αίσθηση του 'εαυτού', δημιουργείται μια αναγνωρισμένη-από τους άλλους- κοινωνική ταυτότητα. Η οικογένεια προσφέρει και ενισχύει τα όρια της κοινωνικής κίνησης (Bertaux-Wiame 1993:39, 49). Τα πρόσωπα που απαρτίζουν την οικογένεια βρίσκονται σε σχέσεις εξάρτησης, μετέχουν σε μια κοινότητα αξιών, άλλες φορές εμφανίζονται περισσότερο αυτόνομα στην κατασκευή της ταυτότητάς τους, κάνοντας εμφανές ότι η διατήρηση μιας ισορροπίας μεταξύ ατομικής αυτονομίας και του να είναι κανείς μέλος ενός οικογενειακού δικτύου αλληλεγγύης, παραμένει θεμελιώδες χαρακτηριστικό του δυτικού πολιτισμού. (ό.π.,σ.40). Τα αισθήματα της αφοσίωσης και της αγάπης, που φέρονται ως κινητήριοι μηχανισμοί παραγωγής μιας λογικής που αφορά την οικογενειακή αλληλεγγύη και τη διατήρηση μιας έντονης αίσθησης αμοιβαίων καθηκόντων μεταξύ γονέων και παιδιών (Clark 1993: 235), ενδέχεται ν' αποτελούν και ενδείξεις μετουσιωμένων οικονομικών παροχών. Σε αυτήν την περίπτωση, όσο μεγαλύτερη κοινωνική σημασία έχει ο θεσμός της οικογένειας, τόσο δυναμικά μεγαλύτερη είναι η ικανότητά του να στεγάζει σχέσεις κυριαρχίας και εκμετάλλευσης, νομιμοποιώντας τις θυσίες που απαιτεί να τις αποδέχονται ακόμα και τα εξουσιαζόμενα μέλη της (Vernier 2001:6-7).

Μέσα στα νέα οικονομικά πλαίσια που συνεχώς αλλάζουν, η θεωρητική συζήτηση δεν συσχετίζει απλώς την 'οικογένεια' και το 'νοικοκυριό' με την παραγωγή και αναπαραγωγή ιδιαίτερων οικιακών ρυθμίσεων, αλλά τα διασυνδέει με την πολιτική και οικονομική σφαίρα της ζωής μέσα στην εποχή της 'όψιμης νεωτερικότητας': Σύμφωνα με τον Creed, η οικογένεια στην καπιταλιστική Δύση εμπλουτίζει την πολιτισμική της σημασία, συμπορευόμενη με την ανάπτυξη μιας 'μοντέρνας υποκειμενικότητας' (2000:332-333). Η οικογένεια έγινε η κεντρική αρένα για να εκδηλωθεί αυτή η μοντερνικότητα η οποία χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τις σχέσεις συγγένειας μέσα στην οικογένεια με τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τις οικονομικές σχέσεις. Αυτές οι σχέσεις και, γενικότερα οι οικογενειακές δεσμεύσεις αναδιαμορφώθηκαν για να προσαρμοστούν στη νέα οικονομική πραγματικότητα.

Έτσι η καπιταλιστική πολυμορφία (για τον ίδιο συγγραφέα) παρουσιάζεται να είναι- εν μέρει- προϊόν των πολιτισμικώς ξεχωριστών οικογενειακών πλαισίων που περικλείει ο όψιμος καπιταλισμός (ό.π.,σ.339).

Η οικογένεια επίσης, στο δυτικό πολιτισμικό πλαίσιο, αποτελεί μια ανεξάρτητη οικιακή και οικονομική ομάδα η οποία εκπληρώνει «μια φυσική αναγκαιότητα», αλλά που είναι «συνυφασμένη με άλλες κεντρικές αξίες, όπως η θρησκεία και η πατρίδα και θεωρείται ως η βάση της προσωπικής και κοινωνικής ζωής» (Οικονόμου 2001:154). Ακόμη ενδέχεται να διαχωρίζεται από την υπόλοιπη κοινωνική ζωή και να «ορίζεται ως μια ξεχωριστή ιδιωτική σφαίρα³, που πρέπει να είναι ιδανικά προστατευμένη από τα προβλήματα και τους κινδύνους του 'κόσμου'» (ό.π.,σ.155).

Ωστόσο, καθώς η οικογένεια εμπεριέχει και εμπεριέχεται, τόσο στην δημόσια/πολιτική/οικονομική, όσο και στην ιδιωτική/οικιακή σφαίρα, αναγνωρίζεται σε αυτήν η ιδιότητα να λειτουργεί ως οικονομική-παραγωγική μονάδα στο πλαίσιο της οποίας επαυξάνεται η οικογενειακή περιουσία και προωθούνται πολιτικο-οικονομικά συμφέροντα (Clark 1993: 218-219). Η πολιτικο-οικονομική διάσταση της οικογένειας αφορά μια από τις θεσμοθετημένες της μορφές; όταν αυτή συνδυάζει πολλά από τα χαρακτηριστικά μιας επιχείρησης. Προβάλλει τότε ως μια αυτάρκης, παντοδύναμη και πολυλειτουργική ένωση προσώπων, η οποία ανταγωνίζεται το κράτος και η οποία οφείλει να ξανακερδίσει πολλές από τις καθιερωμένες λειτουργίες της που περασαν στην δικαιοδοσία του. Στηριζόμενοι σε αυτήν τη λογική, οι Scase & Goffee (1987), μελετώντας τις οικογενειακές επιχειρήσεις στη Βρετανία, ισχυρίζονται ότι ως θεσμοί αποτελούν την καλύτερη λύση για τα οικονομικά προβλήματα της χώρας. Η αποτελεσματικότητα των οικογενειακών αυτών επιχειρήσεων έγκειται στο γεγονός ότι τους έχουν παραχωρηθεί πολλές- έως τώρα- κρατικές λειτουργίες: Η οικογένεια πρέπει να εμπνεύσει στα παιδιά αυτοπειθαρχία και να τα προετοιμάσει για σκληρή δουλειά στην υπόλοιπη ζωή τους. Πρέπει να εγγυάται την τάξη και το νόμο, να καλλιεργεί την αυτο-πειθαρχία και να παρέχει ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο ο δυνατός βοηθά τον αδύναμο (ό.π., σ.127). Η πίστη ότι η σύγχρονη οικογένεια και η ιδιωτική της ζωή συμπληρώνει τη δημόσια οικονομία και τη βοηθά να λειτουργεί αποτελεσματικά, σηματοδότησε εκ νέου την εννοιολόγηση της οικογένειας και τις συμπτώσεις ή εννοιολογικές αποκλίσεις από αυτής του νοικοκυριού (ό.π., σ.90). Από τις ποικίλες ερμηνευτικές προσεγγίσεις που αφορούν τις νέες οικονομικές οικογενειακές λειτουργίες κρίνεται αναγκαίο να υπογραμμιστεί η άποψη που εκφράστηκε πρωτίστως από την Yanagisako, μια και αποτελεί κομμάτι του θεωρητικού υπόβαθρου της παρούσας διατριβής. Σύμφωνα με την άποψη αυτή οι δεσμοί συγγένειας αντέχουν σε συνθήκες κοινωνικής αλλαγής και οι συγγενικές ενώσεις αναλαμβάνουν νέες λειτουργίες. Εξάλλου οι πιο κατάλληλα

³ Πολλοί αμερικάνοι αναλυτές υποστήριζαν σε πρωιμότερες εργασίες τους ότι το μοντέλο της αγοράς, οι σχέσεις και οι αξίες, ο κόσμος της εργασίας, όχι μόνο διαφέρει από την οικογένεια, αλλά να αντιτίθεται στις αξίες της και σε αυτές του νοικοκυριού. Η οικογένεια σε αυτό το πλαίσιο γίνεται αντιληπτή ως πεδίο ανάπτυξης αλτρουισμού που αντιπαράκειται στον συμφεροντολογικό ατομισμό της αγοράς (Carrier 1997:8).

προσαρμοσμένοι και επιτυχημένοι οικονομικά τομείς της κοινωνίας έχουν μια 'οικογενειακή' δομή την οποία η θεωρία για τη νεωτερικότητα θα χαρακτήριζε 'παραδοσιακή' (Yanagisako 1979:182).

Η έμφαση στην επιχειρηματική λειτουργία μιας οικογένειας, ώθησε τη συζήτηση στο σημείο εκείνο όπου η οικογένεια θεωρήθηκε ως μορφή βασικού 'κεφαλαίου' που πρέπει να επενδυθεί όσο το δυνατόν καλύτερα σε ένα είδος οικογενειακής επιχείρησης- γεγονός που καταδεικνύει η πρόσφατη έκρηξη των τουριστικών επιχειρήσεων σε πολλές περιοχές της Ελλάδας. Οι Salamon & Stanton (1986), αλλά ακόμη περισσότερο η Kousis (1989) και η Galani-Moutafi (1993, 1994) μελέτησαν την οικονομική δράση των οικογενειών, τη συνεργασιακή σχέση των συζύγων, ή των γονέων και των παιδιών και την μετατροπή των νοικοκυριών σε οικονομικές μονάδες μέσα στις νέες οικονομικές συνθήκες που διαμόρφωσε το άνοιγμα των τοπικών κοινωνιών προς την αναπτυσσόμενη τουριστική αγορά. Στις μελέτες αυτών των συγγραφέων πρόκειται ν' αναφερθώ διεξοδικότερα παρακάτω.

Η θεωρητική συζήτηση για το 'νοικοκυριό', τις μορφές του, το σημασιολογικό του περιεχόμενο στα ποικίλα κοινωνικά πλαίσια είναι πολύ μεγάλη. Υπερτερεί ακόμη και αυτής της οικογένειας. Η Yanagisako προσπαθώντας να δώσει μια εμπειριστατωμένη περιγραφή και ερμηνεία του νοικοκυριού (μέσα από τη μελέτη αγροτικών κοινοτήτων), το διακρίνει από την νομικά προσδιορισμένη, συνενωμένη, συγγενειακή ομάδα της οικογένειας και το ορίζει σαν «συγκέντρωση συγγενών και μερικές φορές μη συγγενών που μοιράζονται κοινό τόπο εγκατάστασης» (1979:163). Οι οικιακές λειτουργίες, οι οικιακές δραστηριότητες και η οικιακή οργάνωση αποτελούν τις εννοιολογικές συνιστώσες του νοικοκυριού (ό.π., σ. 166) με τον όρο 'οικιακός' αποδίδονται δύο ομάδες λειτουργικών δραστηριοτήτων: αυτές που περιλαμβάνουν την παραγωγή και κατανάλωση τροφής και εκείνες που ασχολούνται με την κοινωνική αναπαραγωγή και περιλαμβάνουν τη γέννηση και ανατροφή των παιδιών. Ωστόσο, ένας παραγωγικός συντελεστής, καθοριστικός της δομής του νοικοκυριού, είναι η εργασία. (ό.π.173). Η Yanagisako όμως θεωρεί ότι η δομή της οικιακής ομάδας που βρίσκεται στην ρίζα της εννοιολόγησης του νοικοκυριού, όπως άλλωστε και της οικογένειας, δεν είναι απλά το άθροισμα των γενεαλογικών δεσμών, αλλά η συνολική συνδιαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα στα μέλη της. Αυτές οι σχέσεις που χαρακτηρίζονται από εξουσία, επιρροή, συναισθηματική αλληλεγγύη, σύγκρουση (ό.π., σ. 185), επηρεάζονται από εξωοικιακούς, πολιτικο-δικαιϊκούς λόγους, οι οποίοι οδηγούν στην συνειδητοποίηση ότι οι οικιακές σχέσεις είναι τμήμα και μέρος της πολιτικής δομής της κοινωνίας. Οι πολιτικές/οικονομικές αλλαγές ωστόσο, ώθησαν τη θεώρηση των νοικοκυριών ως «διαδικασίες» παρά ως «πεπερασμένες δομές», οι οποίες υπόκεινται σε μετασχηματισμό μέσα στο χρόνο (Clark 1993:222).

Σε έναν παρόμοιο ερμηνευτικό άξονα, οι Loizos και Papataxiarchis αντιμετωπίζουν το νοικοκυριό ως μια οικονομικά και πολιτικά αυτόνομη, συσσωματωμένη συζυγική οικιακή ομάδα· ένα ιδανικό κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο άντρες και γυναίκες μπορούν να εισάγουν τις ευδιάκριτες ταυτότητες και ικανότητές τους για να δημιουργήσουν μια νέα οικογένεια

(1991:6). Με όρους ρόλων, η οικιακή ομάδα απαιτεί οι δύο συζύγοι να βρίσκονται σε μια σχέση ιδανικής ισότητας και συμπληρωματικότητας και η συμμετοχή τους να οργανώνεται μέσα σε εξειδικευμένες- από άποψη φύλου- σφαίρες δράσης. Η επιτυχημένη λειτουργία της νοικοκυριού φέρνει γόητρο και στα δύο φύλα και επιτρέπει συνδέσεις μεταξύ ιδιωτικών συμφερόντων και δημόσιας ζωής (1991:8).

Η έμφαση που δίνουν μερικοί ερευνητές στην εννοιολόγηση του νοικοκυριού ως παραγωγικής/οικονομικής μονάδας, με χαρακτηριστικά αυτόνομους οικογενειακής επιχείρησης επαναπροσδιορίζει τις αντιλήψεις για τον έμφυλο καταμερισμό εργασίας, αφού πρόκειται για μια θεμελιακά οργανωτική κατασκευή που αφορά τη δημόσια και ιδιωτική σφαίρα. Οι έννοιες του 'νοικοκύρη' και της 'νοικοκυράς' συνδηλώνουν την οικονομική ευθύνη πάνω στη διαχείριση και διατήρηση του νοικοκυριού. Ειδικότερα η έννοια της 'νοικοκυράς' ξεφεύγει από ό,τι μπορεί να θεωρηθεί αυστηρά 'οικιακό' γιατί σηματοδοτείται από μια κοινωνική, κοινοτική και ταυτόχρονα υπαρκτική αντίληψη η οποία πορεύεται από την τοπική κοινωνία και αφορά αυτό που γίνεται αντιληπτό ως επιτυχία της οικιακής διαχείρισης, αλλά και της αυτοεκτίμησης που έχουν οι ίδιες οι γυναίκες. (Salamon & Stanton 1986:104). Στην προκειμένη περίπτωση, οι παραπάνω ερευνητές, διαπιστώνουν μια συνεταιριστική σχέση μεταξύ του νοικοκύρη και της νοικοκυράς, οι οποίοι μοιράζονται τις εμπορικές ευθύνες μέσα σε ένα νοικοκυριό, που, εν είδει τουριστικής επιχείρησης, έχει ως σκοπό την αύξηση του οικογενειακού πλούτου.

Το νοικοκυριό, ως μια πολυλειτουργική ένωση προσώπων προσδιορίζεται από τις σχέσεις που αναπτύσσουν τα μέλη του μεταξύ τους, καθώς και από τις ιεραρχίες που υφίστανται ανάλογα με τον χαρακτήρα της λειτουργίας που υπερτερεί. Ο Παπαταξιάρχης (1992:68) θεωρεί ότι το νοικοκυριό είναι η βασική προϋπόθεση προκειμένου να ενεργοποιηθεί η ταυτότητα του κοινωνικού φύλου στην οικονομική και πολιτική δράση, η οποία προσδιορίζεται εν πολλοίς από την κυρίαρχη ιδεολογία των φύλων με βάση τους οικιακούς ρόλους. Στο οικιακό μοντέλο του νοικοκυριού «τα υποκείμενα νοούν τον κόσμο τους με όρους σχέσης, δρουν όχι στη βάση της ατομικής επιλογής, αλλά με αναφορά στις 'υποχρεώσεις' που απορρέουν από την ευρύτερη τάξη πραγμάτων της συγγένειας και της οικιακότητας».

Όταν το νοικοκυριό προσιδιάζει περισσότερο σε μια εργασιακή/επιχειρηματική μονάδα, οι 'υποχρεώσεις' των υποκειμένων νοούνται σε ένα ευρύ πλαίσιο εξαρτήσεων με ιεραρχική δομή· ο επικεφαλής του νοικοκυριού πρέπει να υποστηρίζει τους εξαρτώμενούς του, είτε δουλεύουν για αυτόν, είτε όχι. Ομοίως, οι εξαρτώμενοι έχουν το καθήκον να εργάζονται, να αγαπούν, να τιμούν και να υπακούουν τους επικεφαλής του νοικοκυριού είτε το διαφυλάττουν σε καλή κατάσταση, είτε όχι. Έτσι οι οικογενειακές σχέσεις περιέχουν διακριτές, αλλά όχι ισότιμες υποχρεώσεις- ούτε αντιπληρωμή, επιστροφή, και βέβαια, ούτε ανταλλαγή (Delphy & Leonard 1992:123).

Η Ilkan (1996) επιστά την προσοχή σε μια άλλη εννοιολογική συνιστώσα του νοικοκυριού, που μπορεί να αποσιωπηθεί όταν η ερευνητική εστίαση αφορά τον οικονομικό βίο των νοικοκυριών. Τα βασικά της επιχειρήματα επικεντρώνονται στο ότι το νοικοκυριό μπορεί

να είναι η βασική μονάδα γύρω από την οποία περιστρέφεται η παραγωγή και η αναπαραγωγή, αλλά τελικά είναι περισσότερο από μια θέση με την οποία συνδέονται οι οικιακές εργασιακές δραστηριότητες με τις τοπικές κοινότητες, περιοχές ή τις παγκόσμιες οικονομικές δομές. Το να ορίζονται τα νοικοκυριά μόνο με προσανατολισμό την οικονομική τους τροχιά μας οδηγεί στην υποβάθμιση του ρόλου της ιδεολογίας και της σημασίας της ηθικής. Η συγγραφέας παραθέτει την άποψη των Guyer & Peters, με την οποία συμφωνεί, και η οποία συνίσταται στο ότι οι κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής και της κατανάλωσης πρέπει να γίνουν επίσης κατανοητές μέσα από τις πρακτικές και τις ιδεολογίες της καταγωγής και της κληρονομιάς, του γάμου, της προίκας (bridewealth) και της κατοικίας (ό.π.,σ.34). Η ίδια υποστηρίζει με σαφήνεια ότι: «τα νοικοκυριά είναι κεντρικές πολιτισμικές μορφές που ενσωματώνουν τις ηθικές αξίες της εξουσίας, της περιουσίας, της συγγένειας, του γάμου, της κατοικίας και της κληρονομιάς. Τέτοιες αξίες είναι σημαντικές για να καταλάβουμε τη ζωή και την οργάνωση του νοικοκυριού από τη στιγμή που καλύπτουν την κατακερματισμένη φύση των κοινωνικών σχέσεων και επηρεάζουν τα πραγματικά νοήματα της ενηλικίωσης, της αυτονομίας, της ιεραρχίας, καθώς και τις ηλικιακές και έμφυλες σχέσεις.... Οι ηθικές αξίες σηματοδοτούν το νοικοκυριό ως έναν τόπο όπου εκδηλώνονται σχέσεις εξουσίας, και σαν ένα μέρος ξεχωριστών, συχνά ανταγωνιστικών, συμφερόντων, δικαιωμάτων και ευθυνών» (ό.π. 35).

Θεωρητικές προσεγγίσεις για την ‘επιχείρηση’ και την ‘επιχειρηματικότητα’

Στη διερεύνηση της ‘επιχείρησης’ και της ‘επιχειρηματικότητας’, η εμπλοκή της οικογένειας, ή του νοικοκυριού, αν δεν είναι άμεση, υποφώσκει και προσδιορίζει την υφή των σχέσεων που οργανώνονται ως ‘επιχειρηματικές’. Η Stott (1985), οι Salamon & Stanton (1986), η Kousis (1989) και η Galani-Moutafi (1993, 1994), μίλησαν για τις ‘οικονομίες’ των νοικοκυριών που αποδείχτηκαν προσαρμοστικές και εύκαμπτες στις ευκαιρίες που δημιούργησε η τουριστική ανάπτυξη, από τη στιγμή που μέσα από το σχήμα των μικρών οικογενειακών επιχειρήσεων, τα νοικοκυριά μπήκαν στην τροχιά της τουριστικής, επιχειρηματικής αγοράς. Ωστόσο, στις παραπάνω περιπτώσεις, η ερμηνευτική έμφαση επικεντρώθηκε στα οικογενειακά νοικοκυριά και στον καταμερισμό των εργασιών μεταξύ των δύο συζύγων.

Σε πρωιμότερες ερμηνευτικές προσεγγίσεις, που θέτουν τη ‘επιχείρηση’ ως αναλυτική κατηγορία, υπό το πρίσμα της οποίας εξετάζεται η ταυτότητα των υποκειμένων, τα ‘νοικοκυριά’ δεν αποτελούν αναλυτικό πρίσμα. Οι προσεγγίσεις αυτές σχετίζονται τόσο με μικρές ιδιόκτητες επιχειρήσεις (Scase & Goffee 1987), όσο και με μεγάλες οικογενειακές επιχειρήσεις που έχουν τον χαρακτήρα οικογενειακών ‘δυναστειών’ (Marcus & Hall 1992). Η ‘επιχείρηση’ γενικά εξετάζεται ως οικονομικός οργανισμός, με ορθολογικούς σκοπούς που αφορούν την μεγιστοποίηση των κεφαλαίων στη βάση της επιχείρησης βρίσκεται ένας επικεφαλής επιχειρηματίας, ή διάφοροι συνεργάτες/συνεταίροι, για τους οποίους εργάζονται ως

υπάλληλοι συγγενείς ή μη και οι οποίοι συνδέονται με ποικιλόμορφους δεσμούς μεταξύ τους μέσα σε ένα σαφές ιεραρχικό πλαίσιο.

Αν και υπάρχει η τάση να αποδίδεται ένα παγιωμένο νόημα στις εννοιολογήσεις της ‘επιχείρησης’, καθώς η τελευταία νοείται ως δομή για την οποία υπάρχει ένα καθορισμένο ρυθμιστικό νομικό πλαίσιο, εντούτοις, το πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται είναι αυτό που καθορίζει κάθε φορά το νόημά της. Ιδιαίτερα, ως προς την παράγωγη με αυτήν έννοια της ‘επιχειρηματικότητας’, αποσαφηνίζεται ακόμη περισσότερο ότι πρόκειται για μια πολιτισμική κατασκευή που χτίζεται μέσα από τις αντιλήψεις των υποκειμένων για τον εαυτό τους, την οικογένειά τους, τη δράση τους εντός και εκτός επιχειρήσεων, σε χώρους που απέχουν πολύ από ό,τι έχουμε συνηθίσει να αποκαλούμε χώρους ‘εργασίας’. Το οικονομικό/ επιχειρηματικό πεδίο σηματοδοτείται από ένα πλήθος χαρακτηριστικών που ξεφεύγουν από την περιορισμένη θεώρησή του, ως αυτονομημένου πεδίου ανάλυσης τρόπων παραγωγής, διαχείρισης οικονομικών κεφαλαίων, ασύμμετρων σχέσεων εργοδοτών και εργαζομένων και προώθησης οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων.

Εστιάζοντας στις θεωρητικές προσεγγίσεις που αφορούν τις (οικογενειακές) επιχειρήσεις, διαπιστώνεται ότι κινούνται ανάμεσα σε αντιλήψεις που τις καθιστούν πεδία εξάσκησης ενός ατομικού εαυτού, αυτού των ιδιοκτητών τους (Scase & Goffee 1987:15-19), ενισχύοντας μια ατομικιστική ηθική. Η έννοια του ατομικού εαυτού αναφέρεται στους ‘επιχειρηματίες’ και τους προσδιορίζει ως υποκείμενα της ελεύθερης αγοράς· δηλαδή ως αυτόνομα και ανεξάρτητα, γεμάτα αυτοπεποίθηση άτομα γιατί μόνο σε μια τέτοια ιδεολογική βάση θα μπορούσαν να εμπορεύονται με άξονα το μεγαλύτερο κέρδος με το μικρότερο κόστος (Carrier 1997:8 και σ.27).

Από την άλλη πλευρά, οι επιχειρήσεις αποτελούν ‘οικογενειοκεντρικό’ πεδίο (Scase & Goffee 1987:105) όπου δοκιμάζεται η εργασιακή ικανότητα πολλών μελών της οικογένειας, ή γίνεται χρήση ενός ‘οικογενειακού’ ιδιώματος και δημιουργείται μια προσομοίωση οικογενειακής ομάδας, προκειμένου να αποσοβούνται συγκρούσεις και ν’αναπτύσσονται μεταξύ των εργαζομένων σχέσεις εμπιστοσύνης και στενής επίβλεψης (ό.π., σ. 67).

Οι μικρής κλίμακας οικογενειακές επιχειρήσεις θεωρούνται ως το ιδανικό πεδίο οργάνωσης των άτυπων και εύκαμπτων προσωπικών σχέσεων σε μια βάση εξισωτισμού (ό.π., σ. 68-70). Εκεί άλλωστε υπάρχει η άποψη ότι η επιχειρηματικότητα επιτελεί μια σημαντική λειτουργία· επαναβεβαιώνει την υπεροχή του ‘ατομικισμού’, των ‘προσωπικών επιτευγμάτων’, της ‘σκληρής εργασίας’ και της ‘αυτοθυσίας’ σαν τις κεντρικές αρχές γύρω από τις οποίες οργανώνεται η δυτική φιλελεύθερη δημοκρατική κοινωνία (ό.π., σ. 37). Σε μια παρόμοια ιδεολογική προοπτική εδραιώνεται η άποψη ότι η πιο δυνατή προσωπική πίστη είναι στις αρετές της αγοράς, τόσο ως οικονομικό σύστημα όσο και ως εγγυήτριας των ατομικών δικαιωμάτων⁴ και ελευθεριών (ό.π., σ. 109).

⁴ Η διερεύνηση της αμερικανικής κοινωνικής πραγματικότητας οδήγησε στην διαπίστωση ότι το μοντέλο της

Οι οικογενειακές επιχειρήσεις που μεγαλώνουν αποκτούν έναν όλο και αυξανόμενο ορθολογικό προσανατολισμό στη βάση του οποίου βρίσκεται ο υπολογισμός και η εκτίμηση των μελλοντικών κερδών. Ωστόσο, μόνο οι μεγάλες οικογενειακές επιχειρήσεις αναπτύσσουν συνήθως ένα συνεκτικό σχέδιο αγοράς προκειμένου να επεκταθούν δυναμικά. Όποιο όμως και αν είναι αυτό το σχέδιο, ό,τι τομέα και ν' αφορά, βασίζεται στην ενέργεια και τις ικανότητες του επικεφαλής-ιδιοκτήτη, ο οποίος για να το υλοποιήσει, υποστηρίζεται από ένα σύνολο ειδικευμένων λογιστών και νομικών συμβούλων που συμμετέχουν στην διοικητική δομή και ασκούν καθοριστικό για το μέλλον της επιχείρησης έλεγχο.

Αυτό που φαίνεται να αλλάζει δραματικά στις μεγάλες επιχειρήσεις της Αμερικής, που έχουν το χαρακτήρα 'δυναστείας' και οι οποίες λειτουργούν σε μια οικογενειακή βάση δύο ή τριών γενεών, είναι κυρίως οι επίσημοι τρόποι θεσμοθέτησής τους. Σε αυτές τις οικογένειες ο νόμος καλύπτει και σε ένα βαθμό περιπλέκει τις σχέσεις συγγένειας δίνοντάς τους έναν περισσότερο τυπικό χαρακτήρα ως 'εταιρείες'. Η νομική αναπαραγωγή των οικογενειακών σχέσεων παρέχει έναν μηχανισμό διανομής και ελέγχου του κεφαλαίου- πράγμα που έχει άμεσες συνέπειες στην ενδυνάμωση αλλά και την εξασθένηση της εκτεταμένης οικογενειακής οργάνωσης μιας επιχείρησης που έχει τη μορφή εταιρείας (Marcus & Hall 1992:17-18). Μέσα από νομικά επικυρωμένες συμβάσεις διευθετείται η σχέση της τελευταίας με το κράτος (φορολογία), αλλά και τίθενται υπό διαπραγματεύση οι εξουσίες της πρώτης γενιάς που δένουν τους απογόνους με την εταιρεία. Μέσα επίσης από νομικές ρυθμίσεις συσχετίζονται ο πλούτος και οι ευθύνες για τη διαχείρισή του με τους μελλοντικούς κληρονόμους. Με τη μορφή των 'δωρεών', με αφορμή τις φορολογικές ελαφρύνσεις εξυπηρετείται η ενδυνάμωση των διαγενεακών δεσμών, καθώς δημιουργείται προσωπική και ηθική υποχρέωση στους αποδέκτες, ενώ οι πρεσβύτεροι (στην ηλικιακή και επιχειρηματική ιεραρχία) κατευθύνουν τους διαδόχους ως προς τις μελλοντικές διαχειριστικές λειτουργίες της εταιρείας (ό.π., σ. 27).

Οι οικογενειακές επιχειρήσεις της Μυκόνου οι οποίες βρίσκονται στο επίκεντρο της διερεύνησής μου, παρουσιάζουν πολλά από τα στοιχεία των μεγάλων οικογενειακών εταιρειών που προαναφέρθηκαν χωρίς να διαθέτουν όμως ούτε τον μεγάλο πλούτο, αλλά ούτε και το διαγενεακό βάθος των 'δυναστειών' που μελετούν οι Marcus & Hall. Ωστόσο συναντώνται με τις παραπάνω, όταν οι περισσότερες από τις οικογενειακές ξενοδοχειακές επιχειρήσεις θεσμοθετούνται ως Ανώνυμες Εταιρείες προκειμένου να διασφαλίσουν την επιχειρηματική ταυτότητά τους μέσα από ένα πλαίσιο νομικών ρυθμίσεων που καθορίζουν το παρόν και το μέλλον των προσώπων και κυρίως των περιουσιακών τους αγαθών. Οι ιδιοκτήτες των μυκονιάτικων οικογενειακών επιχειρήσεων γνωρίζουν πλέον πολύ καλά ότι για να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις της σύγχρονης τουριστικής αγοράς έχουν ανάγκη και από άλλα πρόσωπα, πέρα των μελών της οικογένειάς τους. Έτσι, τώρα πια πλαισιώνονται από ικανούς

αγοράς είναι φύλακας απέναντι στο παρεμφερτικό κράτος και κατά συνέπεια εγγυητής της προσωπικής ελευθερίας. Είναι η σίγουρη κινητήριος δύναμη της οικονομικής ανάπτυξης και της προσωπικής ευημερίας. Η ιδιότητα της αγοράς, να παρέχει την ελευθερία επιλογής είναι βασικό στοιχείο της και συνδέεται με το πολιτικό αίτημα για ελάχιστο κράτος (Carrier 1997:19-21).

συμβούλους (δικηγόρους για τα νομικά προβλήματα και συμβολαιογράφους για τις μεταβιβάσεις ακινήτων) και εξειδικευμένους λογιστές που, ως πρόσωπα της ‘εμπιστοσύνης’ τους, τους κατευθύνουν και τους διαμορφώνουν το επιχειρηματικό τους προφίλ. Ταυτόχρονα, οι μυκονιάτικες επιχειρήσεις, εμπλέκουν πολύ περισσότερο τα μέλη της οικογένειάς στη λειτουργία τους, δίνοντάς έτσι έναν προσωπικό χαρακτήρα στο όλο επιχειρηματικό εγχείρημα. Επιπροσθέτως, βασίζονται στην- κατά κάποιο τρόπο- άμισθη εργασία των παιδιών, και, ενώ μπορεί να απασχολούνται σε αυτές αρκετοί υπάλληλοι που θα συσκοτίζαν τον χαρακτήρα των επιχειρήσεων ως ‘οικογενειακών’, τα άτομα που φέρονται ως ιδιοκτήτες και τις λειτουργούν, τις αντιλαμβάνονται ως ‘οικογενειακή’ υπόθεση, αφού απασχολούνται σε αυτές σχεδόν όλα τα μέλη της οικογένειάς τους. Όσο για την περίπτωση των ξένων υπαλλήλων, σε μερικές οικογενειακές επιχειρήσεις υπάρχει η αίσθηση ότι αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της ‘οικογενειακής’ τους δομής, είτε επειδή εργάζονται μαζί πολλά χρόνια, είτε επειδή καλλιεργείται από τους επικεφαλής ένα κλίμα ‘οικογενειακής’ ατμόσφαιρας και θερμών προσωπικών σχέσεων.

Από αυτά τα δεδομένα, είναι προφανές ότι οι μυκονιάτικες οικογενειακές επιχειρήσεις δεν μπορούν να χωρέσουν σε μία και μόνο τυπολογική κατηγορία, καθώς έχουν πολλά από τα χαρακτηριστικά, τόσο των μικρής κλίμακας οικογενειακών επιχειρήσεων, όσο και αυτών των μεγαλύτερων που συγκροτούνται σε εταιρείες. Η ερμηνευτική προσέγγιση που επιχειρώ στα επόμενα κεφάλαια έχει σαν σκοπό να αναδείξει αυτά τα στοιχεία, την διαπλοκή τους με την έννοια της οικογένειας και της επιχείρησης, ώστε να καταδειχθεί με σαφήνεια αυτό που τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται ως ‘επιχειρηματικότητα’ και που αποτελεί μια όψη του εαυτού τους.

Θεωρητικές προσεγγίσεις για την ‘εντοπιότητα’

Η ‘εντοπιότητα’ αποτελεί τη βασική αναλυτική κατηγορία του δεύτερου μέρους της διατριβής. Η θεωρητική προσέγγιση που υποστηρίζει την ερμηνεία του εθνογραφικού μου υλικού αφορμάται από την άποψη του Cohen σύμφωνα με την οποία ως ‘εντοπιότητα’ προσδιορίζεται η αίσθηση του ‘ανήκειν’ (σε μια συλλογικότητα) και προκαλείται από τη χρήση της γλώσσας, την κοινά μοιρασμένη γνώση της γενεαλογίας ή της οικολογίας, του αστεϊσμού, της αλληλεγγύης της ομάδας, της κοινής αισθητικής των δεξιοτήτων (1982:6). Ο ίδιος συγγραφέας θεωρεί ότι οι άνθρωποι αποκτούν γνώση του πολιτισμού τους όταν βρίσκονται στα όριά του. Τέτοια όρια δεν είναι ‘φυσικά’ φαινόμενα, αλλά αποτελούν συνάρτηση των συμφραζομένων (ό.π.,σ.1982:3). Στην προκειμένη περίπτωση, η αίσθηση της ‘συλλογικής ταυτότητας’, εκφρασμένη δεσμευτικά με την κοινότητα, απορρέει από την ανάγκη διαντίδρασης με τον έξω κόσμο και από την εμπειρία που έτσι προσκομίζεται (ό.π.,σ. 199).

Σύμφωνα με τον Mewett, το ζήτημα της κοινωνικής γνώσης που μοιράζεται ένας τοπικός πληθυσμός αποτελεί παράγοντα δημιουργίας ‘τοπικής συνείδησης’ και κατασκευής μιας

αντίληψης του 'ανήκειν'. Ο τοπικός πληθυσμός μπορεί να είναι φορέας ενός μοναδικού πολιτισμού που παραμένει ευδιάκριτος μέσα από εκείνες τις συμβολικές του εκδηλώσεις οι οποίες περικλείουν νοήματα που γίνονται από κοινού κατανοητά μόνο μεταξύ των ντόπιων. Οι επιτελέσεις σε τέτοιους πολιτισμούς σχετίζονται μόνο με το τοπικό περιβάλλον που μοιράζεται μια ιδιαίτερη τοπική κοινωνική γνώση. Ο τοπικός πολιτισμός σχετίζεται με ιδιαίτερες πλευρές συμπεριφοράς, σχετικές με, και κατανοητές μόνο μέσα στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου πληθυσμού. Η τοπική συνείδηση αναφέρεται στη σύνδεση που οι άνθρωποι-ατομικά και συλλογικά- μπορούν να διατηρούν με ένα συγκεκριμένο τόπο. Το βασικό σημείο είναι ότι η συνείδηση επικεντρώνεται στη σχέση του ατόμου με την τοπική κοινότητα, και αυτή η σχέση καθορίζεται κοινωνικά από τη συλλογικότητα (Mewett 1982:222-223).

Σύμφωνα με τον Παπαταξιάρχη « εντοπιότητα είναι τόσο η έννοια όσο και η αίσθηση της συμμετοχής σε ένα περιχαρακωμένο σύνολο, σε μια κοινωνική και συμβολική ολότητα που εντοπίζεται σε ένα ενδιάμεσο επίπεδο ανάμεσα στις πιο πρωταρχικές δομές της κοινωνικής οργάνωσης (συγγένεια, φιλία) και στο έθνος κράτος... Η εντοπιότητα (όπως και η εθνότητα) είναι πολιτισμικό μόρφωμα που περιλαμβάνει μια σειρά από σύμβολα, τα οποία στην αμοιβαία τους διαπλοκή και ιεραχημένα ανάλογα με το πλαίσιο αναφοράς, ορίζουν την τοπική ταυτότητα-συνείδηση και οργανώνουν τις εντάξεις στο τοπικό επίπεδο.» (1990: 335).

Στη βάση των παραπάνω θεωρήσεων θα αποπειραθώ να αναλύσω την αντίληψη περί 'εντοπιότητας' που διαμορφώνουν οι Μυκονιάτες 'επιχειρηματίες' παρ'άλληλα θα ανιχνεύσω τους τρόπους που αυτή συνδέεται με τις επιτελέσεις του φύλου και με την κατασκευή μιας ιδιόμορφης αίσθησης της 'αγροτικότητας'.

2. Τα μεθοδολογικά ζητήματα και οι διερευνητικές διαδρομές

Οι ερευνητικοί στόχοι της διατριβής

Στην παρούσα εργασία ο αρχικός στόχος μου είναι σκιαγραφήσω την πολιτισμική φυσιογνωμία της κοινωνίας της Μυκόνου, ανιχνεύοντας αντιλήψεις και πρακτικές των υποκειμένων οι οποίες φωτίζουν όσο το δυνατόν καλύτερα αυτήν τη φυσιογνωμία. Για αυτό το λόγο επέλεξα να μελετήσω την επιχειρηματική όψη της ταυτότητας και τις αναπαραστάσεις της, καθώς και την πλευρά εκείνη που σχετίζεται με την αίσθηση του 'συνανήκειν' σε μια συλλογικότητα· δηλαδή τις αντιλήψεις περί 'εντοπιότητας' και τις πρακτικές που ασκούνται και που ορίζουν ένα πλαίσιο στο οποίο και εντοπίζεται η εννοιολόγησή της.

Ο δεύτερος στόχος της εργασίας είναι να διαφανεί ότι τα υποκείμενα δεν παρουσιάζουν μια ομοιογενή και αδιαφοροποίητη ταυτότητα, αλλά έχουν πολλαπλές 'ταυτότητες' που προσδιορίζονται από τις κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες μέσα στις οποίες τις κατασκευάζουν ή τις επιτελούν. Η πολλαπλότητα των ταυτοτήτων χαρακτηρίζει εξάλλου και

την Μύκονο ως ‘πολυσημικό’ τόπο, και υπό αυτό το πρίσμα επιχειρώ να δείξω τους τρόπους που συναρθρώνονται οι ταυτότητες του τόπου με αυτές των υποκειμένων.

Συνακόλουθα, η ‘επιχειρηματικότητα’ και η ‘εντοπιότητα’, ως μέρη αυτής της πολλαπλότητας συναντώνται και διασταυρώνονται, αποτελώντας συμπληρωματικές πλευρές των ίδιων υποκειμένων. Έτσι, ένας από τους βασικότερους στόχους αυτής της διατριβής είναι να αναδείξει τους τρόπους με τους οποίους αυτές οι δύο πλευρές συναντώνται μεταξύ τους, αλλά και με κάποιες άλλες ‘ταυτότητες’ των υποκειμένων. Πώς για παράδειγμα, διερευνώντας την ‘επιχειρηματικότητα’ και την ‘εντοπιότητα’ στη Μύκονο, αποκαλύπτεται τελικά το εννοιολογικό περιεχόμενο της ‘οικογένειας’, του ‘συμφέροντος’, της ‘εργασίας’. Για να φτάσω σε αυτό το αποτέλεσμα θα αποπειραθώ να προσδιορίσω τα ‘υλικά’ από τα οποία συντίθεται η ‘επιχειρηματική’ και η ‘εντόπια’ πλευρά των υποκειμένων ξεχωριστά.

Στόχος μου λοιπόν, στο πρώτο μέρος της εργασίας είναι να δείξω σε τί συνίσταται η ‘επιχειρηματικότητα’ των υποκειμένων προσεγγίζοντάς την μέσα από τις οικογενειακές επιχειρήσεις τους και ειδικότερα αναλύοντας τη γυναικεία και την ανδρική διάστασή της. Επίσης, θα αποπειραθώ να εξετάσω την ‘επιχειρηματικότητα’ από τη σκοπιά των πρακτικών και των αντιλήψεών τους οι οποίες σχετίζονται με την απόκτηση υλικών αγαθών.. Επιμέρους στόχος μου στο πρώτο μέρος της διατριβής είναι να δείξω πώς τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται την ταυτότητά τους ως ‘επιχειρηματίες’, μέσα σε μεταβαλλόμενα πολιτισμικά πλαίσια που υπαγορεύουν μία άλλη θεώρησή της. Για το λόγο αυτό προσεγγίζω καταναλωτικές πρακτικές όπως τα ταξίδια αναψυχής.

Οι αναπαραστάσεις της ‘οικογένειας’ ως ‘επιχείρησης’ μέσα από τη θεσμοθέτησή της σε *Ανώνυμη Εταιρεία* αποτελούν ένα πεδίο που με βοηθά να προσδιορίσω τηςν ‘επιχειρηματικότητα’ των υποκειμένων σε σχέση με την επαναδέσμευσή τους με νέους όρους στο σχήμα της οικογενειακής επιχείρησης. Σκοπός μου είναι να δείξω το είδος και την ποιότητα των νέων δεσμεύσεων καθώς και τις συνθήκες που υπαγορεύουν μια εκ νέου διαπραγμάτευση των δεσμών ‘εμπιστοσύνης’ μεταξύ των υποκειμένων.

Στο δεύτερο μέρος της διατριβής ο βασικός μου στόχος είναι να διερευνήσω τους τρόπους που τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται την ‘εντοπιότητά’ τους ανιχνεύοντας τη δράση τους ‘έξω’ από το εργασιακό πλαίσιο των οικογενειακών τους επιχειρήσεων, σε έναν άλλον ‘τόπο’, στις *Δήλες*. Για αυτό το λόγο θα προσπαθήσω να ακολουθήσω μια ερμηνευτική διαδρομή που εξετάζει τους όρους παραγωγής της ‘εντοπιότητας’ στο πλαίσιο της επιτέλεσης πολλών και διαφορετικών ταυτοτήτων των υποκειμένων. Πρόκειται για τρόπους κατασκευής και επιτέλεσης μιας ‘αγροτικής’ ταυτότητας, καθώς και μιας έμφυλης και μάλιστα ανδρικής ταυτότητας.

Επίσης, στόχος μου είναι να καταδειχτεί ότι οι αντιλήψεις για το ‘εμείς’ και οι ‘άλλοι’ προσδιορίζουν, αλλά και προσδιορίζονται από πρακτικές αντιπαλότητες οι οποίες τείνουν να παράγουν ενδοτοπικές διακρίσεις και κοινωνικές ιεραρχίες. Σ’ αυτό το πλαίσιο θα ιχνηλατήσω και τα ‘όρια’ μεταξύ της ‘επιχειρηματικής’ και της ‘αγροτικής’ πλευράς της ταυτότητας των

υποκειμένων, η ρευστότητα των οποίων υποδηλώνει τον πολυδιάστατο χαρακτήρα των αντιλήψεων περί 'εντοπιότητας'. Τέλος, επιχειρώ να κάνω ορατές τις συνδέσεις των παραπάνω δύο ταυτοτήτων με την έννοια του 'συμφέροντος' σε συγκεκριμένα κάθε φορά συμφραζόμενα.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να τονίσω ότι η παρούσα διατριβή είναι η τρίτη διδακτορική διατριβή που αποπειράται να εθνογραφήσει την κοινωνία της Μυκόνου. Έχουν προηγηθεί οι εργασίες της Stott και της Βουσιού που ασχολούνται με διαφορετικές κατηγορίες υποκειμένων που κατοικούν στο νησί. Θεωρώ χρήσιμο να αναφερθώ πολύ συνοπτικά σε αυτές τις διατριβές γιατί προσδιορίζουν το γενικότερο ανθρωπολογικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η δική μου διερεύνηση και φωτίζουν τις διαφορετικές αναλυτικές κατευθύνσεις τις οποίες επέλεξα για να προσεγγίσω την τοπική κοινωνία της Μυκόνου.

Εθνογραφικές εργασίες για τη Μύκονο

α) Η εθνογραφία της Μ. Α. Stott τη δεκαετία του '70.

Η Μύκονος στάθηκε από τη δεκαετία του '70 το εθνογραφικό επίκεντρο της Μ. Α. Stott. Η Stott (1982) προσπάθησε να διερευνήσει την κοινωνική και οικονομική δομή της Μυκόνου σε ένα χρονικό βάθος που εκτεινόταν από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα (1860) και έφτανε μέχρι λίγο μετά τα μέσα του 20ού αιώνα (1978). Για να πραγματοποιήσει κάτι τέτοιο βασίστηκε σε συμβολαιογραφικές πράξεις μεταβίβασης της περιουσίας, σε αρχειακό υλικό καταγραφής του πληθυσμού και σε πραγματολογικά δεδομένα που προήλθαν από επιτόπια έρευνα τη δεκαετία του 1970. Ο ερευνητικός της στόχος ήταν να δώσει μια όσο το δυνατόν σαφή εικόνα των οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών που συντελέστηκαν στην μυκονιάτικη κοινωνία με το άνοιγμα της τελευταίας στην τουριστική αγορά, τη δημιουργία των πρώτων ξενοδοχειακών συγκροτημάτων, την έναρξη και εξάπλωση τουριστικών εμπορικών επιχειρήσεων, από ντόπιους και μη.

Η ερευνήτρια ανασυστήνει την οικονομική δομή του νησιού των μέσων του 19^{ου} αιώνα εντοπίζοντας τρεις βασικούς τομείς : το θαλάσσιο εμπόριο, το οποίο άκμαζε μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τη γεωργία και τα επαγγέλματα που σχετιζόνταν με τις δημοτικές υπηρεσίες.. Από το 1950 και μετά η οικονομία του νησιού εξαρτήθηκε από τον τουρισμό που επέδρασε καταλυτικά σε όλους τους οικονομικούς τομείς της τοπικής οικονομίας.

Τον 19^ο αιώνα η τοπική κοινωνία χαρακτηρίζεται από μια ιεραρχικά διαστρωματωμένη κοινωνική δομή που συνίσταται σε διακριτές οικονομικές τάξεις και ομάδες γοήτρου. Η μυκονιάτικη κοινωνία των τελών του 19^{ου} αιώνα διακρίνεται στους πλούσιους κτηματίες (κατόχους μεγάλου κεφαλαίου αγαθών), στους εύπορους εμπόρους (κατόχους σημαντικού οικονομικού κεφαλαίου), στους εξαρτημένους εργάτες οι οποίοι κατείχαν μικρό κεφάλαιο (αγρότες-χωριανοί) και τέλος στους μεροκαματιάρηδες που δεν κατείχαν καθόλου κεφάλαιο (χωραϊτες). Υπήρξε δε, στενή σχέση μεταξύ της απόκτησης γοήτρου και της κατοχής

περιουσιακών στοιχείων. Χαρακτηριστικά επίσης εκείνης της χρονικής περιόδου ήταν ο εκτεταμένος δανεισμός και οι πελατειακές σχέσεις που αναπτύσσονταν μεταξύ ατόμων διαφορετικών τάξεων και ομάδων γοήτρου.

Η Stott θεωρεί ότι τη δεκαετία του 1970 άλλαξε η σημασία των διαφορετικών τομέων παραγωγής στην οικονομική πραγματικότητα της Μυκόνου εξαιτίας του τουρισμού. Η εργασία και η περιουσία ανατιμήθηκαν οικονομικά. Αν και μπορούσαν ακόμη και το 1978 να αναγνωρισθούν διακριτές οικονομικές τάξεις, η τοπική κοινωνία έγινε σχετικά ομοιογενής. Η Stott υποστηρίζει ότι η πρόσβαση όλων σχεδόν των κατοίκων του νησιού στον πλουτοπαραγωγικό τομέα του τουρισμού, είχε σαν αποτέλεσμα περισσότερο τη δημιουργία ενός 'ήθους' ευρείας κοινωνικής ισότητας, παρά την παραγωγή μιας ιδεολογίας ανισότητας που χαρακτήριζε τις οικονομικο-κοινωνικές τάξεις του παρελθόντος. Την δεκαετία του '70 τα μέλη της τοπικής κοινωνίας έπαψαν να διαχωρίζονται σε ομάδες γοήτρου, ενώ έδιναν περισσότερη έμφαση στο προσωπικό κοινωνικό γόητρο και το 'καλό' όνομα. Η περίοδος αυτή χαρακτηριζόταν από την 'πολυαπασχόληση' των κατοίκων οι οποίοι ασκούσαν συμπληρωματικά το επάγγελμα του αγρότη, του οικοδόμου και του παραγωγού τουριστικών υπηρεσιών. Επίσης, άλλαξε η σημασία της προίκας και οι επιπτώσεις της στη ζωή των γυναικών. Έπαψε να είναι σημαντική για τη συντήρηση των νεών ζευγαριών. Σταδιακά άλλαξαν πολλές από τις (καταναλωτικές) συνήθειες των ντόπιων, αφού άρχισαν να επιδεικνύουν 'αστικά' πρότυπα συμπεριφοράς.

β) Η εθνογραφία της P. Bousiou τη δεκαετία του '90

Η P. Bousiou (1998) ασχολήθηκε στη διατριβή της με την διερεύνηση της ταυτότητας ενός συνόλου υποκειμένων, των *Μυκονιατών κατ' επιλογήν* (Mykonians d' éllection) όπως η ίδια τους ονομάζει. Προσπάθησε να αναλύσει την ταυτότητά τους υπό το ερμηνευτικό πρίσμα των λόγων (discourses) περί διαφορετικότητάς τους σε ένα πολυσημικό μέρος όπως αυτό της Μυκόνου. Οι *Μυκονιάτες κατ' επιλογήν* είναι ένα σύνολο ατόμων που επισκέπτονται την Μύκονο τα τελευταία εικοσι πέντε τουλάχιστον χρόνια, έχοντας δημιουργήσει μια εναλλακτική κοινότητα. Μερικοί από αυτούς κατοικούν στο νησί χειμώνα-καλοκαίρι, κάποιοι εργάζονται μόνο την τουριστική περίοδο και μετά φεύγουν και δεν εργάζονται καθόλου. Δεν κατάγονται από τη Μύκονο, ωστόσο έχουν αναπτύξει διαπροσωπικές σχέσεις με κάποιους ντόπιους, ενώ έχουν κατασκευάσει μύθους που περιστρέφονται γύρω από το θέμα της συμβολικής τους ετερότητας.

Η εθνογραφία της Bousiou εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους οι *Μυκονιάτες κατ' επιλογήν* κατασκευάζουν τους μύθους τους. Στους τρόπους με τους οποίους η ετερότητα αυτών των υποκειμένων αντανάκλαται στη μυθολογία της Μυκόνου. Οι *Μυκονιάτες κατ' επιλογήν* ήταν κάποτε ή παραμένουν ακόμη κάτοικοι αστικών περιοχών που εναλλακτικά ενσωματωμάθηκαν μέσα σε έναν προηγουμένως 'αγροτικό', αλλά τώρα 'κοσμοπολίτικο'

χώρο, αυτόν της Μύκονου. Μέσα στον υβριδικό χώρο του νησιού δεν είναι ούτε 'ξένοι', ούτε 'γηγενείς' και, ακόμη περισσότερο, δεν έχουν πραγματικό σπίτι για να επιστρέψουν. Βρίσκονται συνεχώς υπό μεταβατικό καθεστώς και μεταξὺ Αθήνας, Ινδίας και άλλων μεγάλων κοσμοπολιτικών τόπων, για αυτό και η κινητικότητά τους ταιριάζει με τη ρευστότητα των συμβολικών ορίων της Μύκονου η οποία συνιστά μια αλληγορική έννοια σπιτιού. Σύμφωνα με την Βουσιού, οι *Μυκονιάτες κατ'επιλογήν* αναπτύσσουν έναν συνεχή λόγο και παράγουν αφηγήσεις για το 'τότε', τα χρόνια δηλαδή των τελευταίων ρομαντικών της δεκαετίας του '60. Μερικοί δε από αυτούς αντλούν την πολιτισμική τους καταγωγή από τους hippies, αν και οι περισσότεροι, και κυρίως οι νεαρότεροι σε ηλικία, απλώς καταναλώνουν εικόνες, λόγους και αναπαραστάσεις αυτού του μύθου.

Οι *Μυκονιάτες κατ'επιλογήν* απορρίπτουν τις κυρίαρχες κατηγοριοποιήσεις, επινοούν τελετουργίες και ζουν σε αδιάκοπη 'μεθοριακότητα' (liminality). Η Μύκονος αποτελεί ένα είδος 'συναισθηματικής' κοινότητας, ικανή να τους κρατά ενωμένους σαν σύνολο, ενώ ανέχεται τους ιδιοσυγκρασιακούς τους εαυτούς χωρίς να τους ενοποιεί σε 'ομάδα' με 'συλλογική' ταυτότητα. Η Βουσιού τους ερμηνεύει ως ένα είδος πολιτισμικής 'νεο-φυλής' ανήκοντας ταυτόχρονα στην παλαιά 'φυλή' των hippies. Κατά την συγγραφέα ανήκουν εξίσου στην νεωτερικότητα, αλλά και στην μετανεωτερική εποχή. Για τους *Μυκονιάτες κατ'επιλογήν* δεν υπάρχει η πρόβλεψη για το 'μέλλον'. Όλα συμβαίνουν στο 'τόρα' και το 'εδώ'. Είναι απύσχα από τη ζωή τους η αγωνία για την πραγματοποίηση μελλοντικών σχεδίων. Αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως ένα σύνολο από 'δημιουργικά' υποκείμενα, μοιράζονται μια αισθητική ταυτότητα που αντλεί το περιεχόμενό της από την κατανάλωση της ίδιας τους της εικόνας και τη συνειδητή κατανάλωση του ίδιου του 'πολιτισμού' τους. Ο δικός τους διακριτός 'πολιτισμός' έχει πολλά χαρακτηριστικά 'υποκουλτούρας': Φετιχιστική καταναλωτική προτίμηση σε παράνομες ουσίες και έμφαση στην αρχή του ηδονισμού, του αισθησιασμού και της ελευθερίας. Ταυτόχρονα, το ιδιότυπο πολιτισμικό τους 'ιδίωμα' είναι μια συρραφή στοιχείων από πολλούς και διαφορετικούς πολιτισμικούς κώδικες. Έτσι, για παράδειγμα, καταναλώνουν τον 'εσωτερισμό' του χριστιανικού Πάσχα και τις New Age ιδέες, μόνο ως τμήμα ενός ευρύτερου αισθητικού προγράμματος επιλεκτικής κατανάλωσης διακριτών πολιτισμικών στοιχείων και όχι ως πιστών ακολούθων αυτών των ιδεολογικών συστημάτων. Η μόνη τους οργανωτική πολιτισμική αρχή είναι η αρχή της λατρείας του 'εαυτού', παραμένοντας αυτο-αταξινόμητοι σε ένα πολιτισμικό χωρικό πλαίσιο που χαρακτηρίζεται από μίαν 'αλλοκοτή' και 'ιδιόρρυθμη' (queer) ταυτότητα, το μύθο της οποίας ενισχύουν και οι ίδιοι μέσα από το λόγο τους, τις αφηγήσεις τους και τις πρακτικές τους.

Τα ερευνητικά υποκείμενα της διατριβής: Οι επιχειρηματίες, οι οικογένειές τους και οι επιχειρήσεις τους

Η δική μου διερεύνηση επικεντρώνεται σε μια διακριτή κοινωνικο-πολιτισμική κατηγορία υποκειμένων που απαρτίζεται από άνδρες και γυναίκες επιχειρηματίες, τις οικογένειές τους και τις οικογενειακές τους επιχειρήσεις. Μελέτησα συστηματικά είναι δέκα οικογένειες οι οποίες εντάσσονται σε ένα ευρύτερο σύνολο οικογενειών επιχειρηματιών με τις οποίες ασχολήθηκα για μικρότερο χρονικό διάστημα και που φτάνουν όλες μαζί περίπου τις είκοσι πέντε. Από αυτό το ευρύτερο πλαίσιο, συνέλεξα πολλά στοιχεία από επιλεγμένα μέλη των οικογενειών ως προς τις ιδιαίτερες επιχειρηματικές και καταναλωτικές τους δραστηριότητες.

Επίσης δούλεψα συμπληρωματικά και με άλλες κατηγορίες υποκειμένων, που ενώ βρίσκονταν στην περιφέρεια του κεντρικού ερευνητικού μου ενδιαφέροντος φώτισαν πολλές πλευρές από τη ζωή της τοπικής κοινωνίας⁵.

Οι επιχειρηματίες και οι οικογένειές τους που βρίσκονται στο επίκεντρο της παρούσας έρευνας έχουν εμπλακεί άμεσα στον τομέα του τουρισμού και έχουν επιχειρήσεις που τις λειτουργούν τουλάχιστον έξι μήνες το χρόνο (ξενοδοχεία, αλλά και εστιατόρια ή γενικό εμπόριο βασικών αγαθών). Μέσα από την επιχειρηματική τους δραστηριότητα, κατέχουν μια ηγεμονική θέση στην παραγωγή τουριστικών υπηρεσιών και έχουν πολύ υψηλό εισόδημα. Οι περισσότεροι και οι περισσότερες από αυτούς, είναι μεταξύ 40 και 50 ετών. Θεωρούνται παραγωγοί υπηρεσιών μιας 'δεύτερης' πολυάριθμης γενιάς επιχειρηματιών οι οποίοι, παραλαμβάνοντας ένα αρχικό περιουσιακό κεφάλαιο από τους γονείς τους, το επαύξησαν μέσα από συνεχείς επενδύσεις στον επιχειρηματικό τομέα τουριστικών παροχών. Πρόκειται δε, για μια γενιά επιχειρηματιών, της οποίας η ταυτότητα προσδιορίζεται επίσης από αντιλήψεις για την 'επιχειρηματικότητα', όπως αυτή συναθρώνεται και με αντιλήψεις περί 'αγροτικότητας.' Αυτό συμβαίνει γιατί, κατά ένα πολύ μεγάλο ποσοστό, αυτή η γενιά περιλαμβάνει επιχειρηματίες που πέρασαν από τον πρωτογενή στον τριτογενή τομέα παραγωγής.

Οι επιχειρήσεις, οι οποίες αποτελούν τη βάση της οικονομικής ή προσωπικής τους ολοκλήρωσης αποτελούν τον κέντρο της επιχειρηματικής δράσης όλης της οικογένειας. Οι περισσότεροι, ή οι περισσότερες δηλώνουν ότι είναι αυτοδίδακτοι «στις *business*», δεν έχουν εκπαιδευτεί δηλαδή σε κάποια σχολή σχετική με τουριστικές επιχειρήσεις. Στόχος τους όμως είναι να επηρεάσουν τις επιλογές των παιδιών τους για επιχειρηματικές- ως επί το πλείστον σπουδές- ώστε όταν αυτά αναλάβουν μελλοντικά τις οικογενειακές επιχειρήσεις να μπορέσουν

⁵ Παρακολούθησα για παράδειγμα τις μουσικές δραστηριότητες μερικών ντόπιων οργανοπαιχτών και έκανα βιογραφικές συνεντεύξεις μαζί τους. Συναναστράφηκα επίσης με μερικούς ντόπιους ηλικιωμένους, άνδρες και γυναίκες, μέσα από τις προφορικές μαρτυρίες των οποίων αναδύθηκε μια όψη του τοπικού 'παρελθόντος' που με βοήθησε να κατανοήσω τους λόγους και τις επίσημες ή ανεπίσημες ρητορικές που επιστρατεύονται για να νομιμοποιηθεί η δράση των νεότερων επιχειρηματιών στο 'παρόν'. Ήρθα σε επαφή με μια κατηγορία χειροτεχνών και ντόπιων μαστόρων, κατανοώντας μέσα από τις ιστορίες της ζωής τους την πολιτισμική πραγματικότητα της Μυκόνου ως ένα πολυσύνθετο 'υφάδι' ταυτοτήτων που επιτελούνται σε διαφορετικούς ρυθμούς από αυτούς των επιχειρηματικών.

Από τις παραπάνω κατηγορίες των υποκειμένων συνέλεξα πολύ και πλούσιο υλικό το οποίο δεν χρησιμοποιώ στην παρούσα διατριβή παρά μόνο όπου χρειάζεται ως βοηθητικό υλικό της ερμηνείας των κεντρικών ζητημάτων. Ωστόσο δεν μπορεί να αμφισβητηθεί η αξία του ως υποστηρικτικού πλαισίου στην κατανόηση πολλών παραμέτρων της τοπικής κοινωνίας.

να ανταποκριθούν στις αυξημένες απαιτήσεις της ντόπιας τουριστικής αγοράς και της επιχειρηματικής παρουσίας που αξιώνει ικανούς διαχειριστές.

Η κοινωνικο-πολιτισμική κατηγορία των επιχειρηματιών λειτουργεί, «ως φορέας κοινωνικής αλλαγής στη τοπική κοινωνία η οποία προωθεί τη διαδικασία της τουριστικής ανάπτυξης θεωρώντας την φορέα εκσυγχρονισμού στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο» (Τσάρτας 1996:103)⁶. Γενικότερα, στην τοπική κοινωνία, οι μυκονιάτες επιχειρηματίες αποτελούν ίσως την πολυπληθέστερη κατηγορία επαγγελματιών η οποία παρά τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις της, εμφανίζεται να κατέχει και να διαχειρίζεται σημαντικά υλικά κεφάλαια. Από αυτήν την άποψη έχει το χαρακτήρα μιας διακριτής ‘οικονομικής’ κατηγορίας που μεταφράζει την οικονομική της δύναμη σε πολιτική εξουσία. Για παράδειγμα, οι περισσότεροι από τους δημοτικούς συμβούλους που απαρτίζουν συνήθως το Δημοτικό Συμβούλιο προέρχονται από αυτήν την κατηγορία, κατέχοντας έτσι κάποιες θέσεις-κλειδιά από όπου ελέγχουν μια σειρά από αποφάσεις που όχι μόνο σχετίζονται με τα οικονομικά συμφέροντα αυτής της κατηγορίας, αλλά αφορούν και τα συμφέροντα άλλων επαγγελματικών κατηγοριών. Από αυτήν την άποψη οι επιχειρηματίες αποτελούν ένα είδος ‘κέντρου’ λήψης πολιτικών αποφάσεων, γύρω από το οποίο συγκροτούνται κοινωνικοί και οικονομικοί δεσμοί στη βάση αμοιβαίων συμφερόντων και επιδιώξεων.

Σε ένα άλλο πλαίσιο, η κατηγορία των επιχειρηματιών παρουσιάζεται να είναι άκρως συσσωρευτική (προνοεί σε υλικά ‘αγαθά’ για τις επόμενες γενεές)- κάτι που την κάνει να μοιάζει με την προηγούμενη γενιά ‘πρωτεργατών’ των τουρισμού (ολιγομελής γενιά που είναι μεταξύ 55 και 65 ετών), αλλά ταυτόχρονα και πολύ καταναλωτική- γεγονός που την διαφοροποιεί. Οι καταναλωτικές της πρακτικές αφορούν, για παράδειγμα, την απόκτηση μεγάλων (και μερικές φορές πολυτελών) κατοικιών, μικρά ιδιωτικά σκάφη, ταξίδια και την αγορά ρούχων από οίκους υψηλής ραπτικής, Επίσης κατέχει συμβολικά αγαθά, όπως υψηλό κοινωνικό γόητρο σε σχέση με άλλες κατηγορίες του ντόπιου πληθυσμού. Ταυτόχρονα εμφανίζει ένα σύστημα κατηγοριοποιήσεων, το «habitus», που λειτουργεί κάτω από το επίπεδο της ατομικής συνείδησης και το οποίο είναι εγγεγραμμένο μέσα στις προσανατολισμένες πρακτικές των ανθρώπων, στις συλλογικές τάσεις και κλίσεις, στα γούστα, στις αποστροφές (Bourdieu:1986:169- 225).

Αναμφίβολα, οι επιχειρηματίες αποτελούν μια κοινωνικά διαφοροποιημένη κατηγορία της τοπικής κοινωνίας με πολύ υψηλά εισοδήματα και προνομιακές προσβάσεις στις πλουτοπαραγωγικές πηγές του τουρισμού. Η θεώρησή τους όμως ως ‘διαφοροποιημένης’ κατηγορίας βρίσκεται στους αντίποδες των αντιλήψεων εκείνων που εκφράζει η Stott για την πολιτισμική παραγματικότητα της Μυκόνου της δεκαετίας του ’80, αλλά και η Galani- Moutafi για τη Σάμο τη δεκαετία του ’90. Η πρώτη ισχυρίζεται ότι η τοπική κοινωνία δεν

⁶ Ο ίδιος συγγραφέας θεωρεί ότι οι επιχειρηματίες «διαμορφώνουν μια νέα συνεχώς διευρυνόμενη μεσαία τάξη». Γενικά διαμορφώνεται «μια μικρή αλλά ισχυρή ‘μεγαλοαστική τάξη’ που ενισχύεται συχνά από την παρουσία αλλοδαπών επενδυτών και μεταναστών» (ό.π., σ. 275).

χαρακτηρίζεται από διακριτές και αναγνωρίσιμες κοινωνικές κατηγορίες ή ομάδες γοήτρου. Η κοινότητα χαρακτηρίζεται από ομοιογένεια και από ένα ήθος ευρείας κοινωνικής ισότητας παρά από μια ιδεολογία ανισότητας, εγγενούς στην ιεραρχία των ομάδων γοήτρου του παρελθόντος. Η όποια κοινωνική διαφοροποίηση της Μυκόνου συνίσταται στην προσωπική φήμη και το γόητρο. Οι διαφοροποιήσεις ως προς το γόητρο σχετίζονται με τον έλεγχο της περιουσίας και του πλούτου, τη μόρφωση, την περιοχή κατοικίας, τα καταναλωτικά πρότυπα, την ηθική και άλλες ποιότητες της προσωπικότητας (1982:214-217). Η δεύτερη συγγραφέας επίσης διαπιστώνει ότι οι οικονομικές αλλαγές που επήλθαν με την ανάπτυξη του τουρισμού έκαναν την κοινότητα περισσότερο οικονομικά ομοιογενή εξαιτίας των Αυξημένων επενδυτικών δυνατοτήτων, των περισσότερων ευκαιριών για ατομικό εισόδημα και για τη δημιουργία πλεονάσματος από τα έσοδα της οικογένειας. Οι διαφορές στο επίπεδο ζωής των ανθρώπων μειώθηκαν, οι ανάγκες για έμμισθη απασχόληση και η εξάρτηση που αυτή η απασχόληση δημιουργεί ελαττώθηκαν, ενώ η συμμετοχή των οικογενειών του χωριού στην κοινωνική και οικονομική κατανάλωση αυξήθηκε (Galani- Moutafi 1994:115). Η κοινωνική διαφοροποίηση της κατηγορίας των επιχειρηματιών στην οποία όμως εγώ αναφέρομαι, σχετίζεται με μια (όπως πρόκειται να δείξω), κατά πολύ συνθετότερη κοινωνική παραγωγικότητα από αυτήν που παρουσιάζει η Stott, αλλά και η Moutafi-Galani, όπου η τουριστική ανάπτυξη και ο όγκος των παρεχόμενων υπηρεσιών έχουν ξεπεράσει πλέον τα όριά 'αντοχής' της ίδιας της Μυκόνου ως τόπου προς περαιτέρω τουριστική εκμετάλλευση.

Οι Μυκονιάτες 'επιχειρηματίες' που συγκροτούν αυτήν την συσσωρευτική-καταναλωτική κατηγορία, δουλεύουν υπερεντατικά την τουριστική περίοδο, από αρχές Απριλίου έως τέλη Οκτωβρίου. Η εργασία κορυφώνεται τον Ιούλιο και τον Αύγουστο καθώς απαιτούνται μεγάλα αποθέματα ανθρώπινης ενέργειας για να εξυπηρετηθεί το πλήθος των τουριστών που κατακλύζουν το νησί. Απαιτείται προσανατολισμός όλων των πνευματικών, συναισθηματικών και βιολογικών δυνάμεων των υποκειμένων προς αυτή την κατεύθυνση. Πρόκειται για εργασία 12-15 ωρών ημερησίως προκειμένου να μην «χαθεί το καλοκαίρι» και χαθούν μαζί και τα χρήματα: συνεπώς δεν υπάρχουν πολλά περιθώρια κινήσεων για συνενυρέσεις με άτομα πέραν του οικογενειακού κύκλου, ενώ οι συνενυρέσεις και ο συγχρωτισμός με το πλήθος των τουριστών έχουν την πρωτοκαθεδρία.

Σ' αυτό το σημείο οφείλω να τονίσω ότι η κατηγορία των ντόπιων επιχειρηματιών, και πολύ περισσότερο, το σύνολο των υποκειμένων που συγκροτούν το βασικό ερευνητικό πυρήνα αυτής της διατριβής δεν μπορεί να θεωρηθεί μια ούτε ομοιογενής, αλλά ούτε και ιδεολογικά συμπαγής πολιτισμική κατηγορία. Αποτελείται από τους/τις επιχειρηματίες και τις οικογένειές τους τα μέλη των οποίων έχουν διαφοροποιημένες σχέσεις με το 'παρελθόν' και την τοπική 'ιστορία', έχουν εξίσου διαφοροποιημένη προσωπική και οικογενειακή μνήμη, και, κάποιες φορές διαφορετική κοινωνικο-οικονομική προέλευση. Η κατηγορία των επιχειρηματιών παρουσιάζει εσωτερικές διαφορές ως προς τις καταναλωτικές της πρακτικές, ως προς τους τρόπους αντίληψης του έμφυλου καταμερισμού εργασίας και ως προς τους τρόπους με τους

οποίους συμμετέχουν σε κοινούς πολιτισμικούς κώδικες που τους εντάσσουν σε ή τους αποκλείουν από ευρύτερες συλλογικότητες. Η διαφοροποιημένη συμμετοχή πολλών επιχειρηματιών σε ‘παραδόσεις’ τελετουργικών πρακτικών, διαφοροποιεί τους τρόπους που εννοιολογούν την ‘εντοπιότητά’ τους και σημασιοδοτεί τις αντιλήψεις τους για το ‘εμείς’. Μέσα στην ίδια κατηγορία παράγονται την ίδια στιγμή και εσωτερικές διαφοροποιήσεις ως προς τους τρόπους κατασκευής της ‘επιχειρηματικής’ ταυτότητας των υποκειμένων και των οικογενειών τους ο οποίες λειτουργούν τις οικογενειακές επιχειρήσεις. Τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά τους απορρέουν από το είδος και το μέγεθος των επιχειρήσεων, από τα πρόσωπα που εμπλέκονται στην λειτουργία τους και από τους σκοπούς που θέτουν ως προς τις μελλοντικές επενδυτικές δραστηριότητες.

Πέρα όμως από τις εσωτερικές διαφορές της κοινωνικής αυτής της κατηγορίας, υπάρχουν κοινοί ιδεολογικοί άξονες που σηματοδοτούν την επιχειρηματική της δράση. Μερικές από τις οικογένειες και τις επιχειρήσεις τους ‘συγγενεύουν’ ιδεολογικά ως προς τους τρόπους που παράγουν, καταναλώνουν και αναπαράγουν την επιχειρηματική/οικογενειακή τους ηθική τάξη. Άλλες μοιράζονται την ίδια κοινωνική προέλευση (αγροτική ως επί το πλείστον) και αυτό τους προσδίδει μια κοινότητα στόχων και επιχειρηματικών πρακτικών. Οι περισσότερες οικογένειες επιχειρηματιών, μέσα από την πρακτική διαχείρισης των επιχειρήσεών τους, συναντιούνται στον τρόπο που εννοιολογούν την ανάπτυξη και την οικονομική τους πρόοδο, προβάλλοντας κοινά ‘επιχειρηματικά’ οράματα μεγιστοποίησης των κερδών, σε καθαρά οικονομικό, αλλά και σε συμβολικό επίπεδο: Η οικονομική σφαίρα στην οποία στηρίζεται μια σημαντική όψη της ντόπιας ‘επιχειρηματικότητας’ προσδιορίζει, αλλά και προσδιορίζεται από την εννοιολόγηση του ‘συμφέροντος’. Στους τρόπους που εννοιολογείται η παραπάνω έννοια ανταποκρίνονται αδιαφοροποίητα όλες σχεδόν οι οικογένειες και οι επιχειρήσεις και αυτό καθορίζει και την κοινότητα των πολιτικών τους πρακτικών οι οποίες τις ενοποιούν και τους αποδίδουν ένα κοινό ιδεολογικό/πολιτικό στίγμα.

Οι επιχειρηματίες και οι οικογένειές τους που παρουσιάζω και προσπαθώ να ερμηνεύσω στην παρούσα διατριβή δεν επιλέχθηκαν ως οι περισσότερο σημαντικές για τις ερευνητικές μου ανάγκες. Περισσότερο κινήθηκα με βάση τις προσβάσεις και τις διασυνδέσεις που είχα την εποχή της έναρξης της επιτόπιας έρευνας με αυτές τις οικογένειες, καθώς και στη βάση του ότι εμπλέκονταν, άλλες λιγότερο και άλλες περισσότερο με την παροχή τουριστικών υπηρεσιών μέσα από ποικίλου μεγέθους ξενοδοχειακές επιχειρήσεις. Μερικές από τις οικογένειες αυτές απασχολούνταν αποκλειστικά και μόνο με τα ξενοδοχεία τους, άλλες παρουσίαζαν μεγάλη ποικιλία επαγγελματικών δραστηριοτήτων σε διάφορους τομείς που συνδύαζαν εντελώς διαφορετικά πεδία συμπεριλαμβανομένων μικρών ξενοδοχειακών συγκροτημάτων. Μια-δυο οικογένειες λειτουργούσαν επιχειρήσεις που στήριζαν έναν οικονομικά ανθηρό τομέα παροχής υπηρεσιών όπως η τροφοδοσία με αναλώσιμα αγαθά πολλών καταστημάτων και ξενοδοχειακών μονάδων. Στην πορεία αυτές οι οικογένειες επέκτειναν την επιχειρηματική τους δράση χτίζοντας ενοικιαζόμενα διαμερίσματα ως επένδυση για τις επόμενες γενεές.

Στη συνέχεια σκοπέυω να δείξω τους τρόπους με τους οποίους οι οικογένειες των επιχειρηματιών συνιστούν ένα σύνολο που προσδιορίζεται από ποικιλομορφία πρακτικών και αντιλήψεων, με κοινούς ιδεολογικούς τόπους, αλλά και διαφορετικές εμπειρίες ‘επιχειρηματικότητας’ και ‘εντοπιότητας’.

Τρόποι διεξαγωγής της έρευνας

Η παρούσα διατριβή είναι το αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης ερευνητικής πορείας που πέρασε από διαφορετικές διαδοχικές φάσεις. Το πρώτο στάδιο αφορά την ‘επίσημη’ επιτόπια έρευνα (και λέγοντας ‘επίσημη’ εννοώ το χρονικό διάστημα που διήρκεσε η συστηματική συλλογή του εθνογραφικού υλικού), η οποία άρχισε το 1994 και ολοκληρώθηκε στο τέλος του 1996. Την περίοδο αυτή επικεντρώθηκα στη μελέτη των οικογενειακών επιχειρήσεων και μέσα από τη συμμετοχική παρατήρηση στην οικογενειακή και εργασιακή καθημερινότητα των επιχειρηματιών. Το υλικό που συνέλεξα αφορά επίσης στοιχεία από συνεντεύξεις τους, αλλά και από συζητήσεις που έκανα μαζί τους. Από τις αρχές του 1997 και περίπου μέχρι τα μέσα του 1998 άρχισε η δεύτερη φάση της έρευνας κατά την οποία ασχολήθηκα με αρχειακές πηγές, συγκεκριμένα α) ένα σώμα συμβολαιογραφικών πράξεων στο Υποθηκοφυλακείο Μυκόνου και β) το αρχείο του μεγαλύτερου φοροτεχνικού γραφείου του νησιού που ειδικευόταν σε επιχειρήσεις οι οποίες συνιστούν *Ανώνυμες Εταιρείες*.

Η έρευνα στα παραπάνω αρχεία αποδείχτηκε ιδιαίτερα γόνιμη γιατί πλαισιώθηκε από τα δεδομένα της επιτόπιας έρευνας. Το αρχειακό υλικό που με απασχόλησε ήταν συγχρονικό με το εθνογραφικό υλικό της συμμετοχικής παρατήρησης και ανήκε στην ίδια χρονική περίοδο με αυτήν της έρευνάς μου. Οι συμβολαιογραφικές πράξεις προέρχονταν από τις χρονιές 1994, 1995, 1996 και τα νομικά έγγραφα των *Συστάσεων Ανωνύμων Εταιρειών* που εξέτασα στο λογιστικό γραφείο αφορούσαν γενικά τη δεκαετία του 1990. Έτσι μπόρεσα να έχω μια ευρύτερη ερμηνευτική ματιά και περισσότερο εμπλουτισμένη εθνογραφική εμπειρία, αφού είχα τη δυνατότητα να επεξεργαστώ το παραπάνω αρχειακό υλικό ως ένα σύνολο ‘πηγών’ που διαρκώς ‘συνομιλούσε’ και ‘συνδιαλεγόταν’ με τα εθνογραφικά μου ευρήματα. Πολλές από τις πληροφορίες που αντλούσα από το αρχειακό υλικό μου προκαλούσαν ερωτήματα τα οποία προσπαθούσα να απαντήσω μέσα από συζητήσεις με τα υποκείμενα της έρευνας, ή με κάποιους φίλους μου νομικούς, λογιστές και πολιτικούς μηχανικούς που κατοικούν στη Μύκονο. Η πορεία της επιτόπιας έρευνας που είχα πραγματοποιήσει μέχρι εκείνη τη στιγμή καθόρισε τους τρόπους αντιμετώπισης και ερμηνείας του αρχειακού υλικού, καθώς έθεσε τους άξονες με τα κεντρικά ερωτήματα τα οποία έπρεπε να απαντηθούν από την ανάγνωση αυτού του υλικού. Ωστόσο, υπήξαν φορές που το ίδιο το υλικό μου έθετε μια σειρά από ζητήματα τα οποία, είχα μεν διερευνήσει κατά την επιτόπια έρευνα, αλλά δεν είχα κατανοήσει πολλές από τις ερμηνευτικές τους διαστάσεις.

Η διερεύνηση των δύο παραπάνω αρχείων δεν θα είχε γίνει χωρίς τη συνδρομή κάποιων φίλων και γνωστών μου και κυρίως χωρίς την υπομονή και ευγένεια όσων εργάζονταν στο Υποθηκοφυλακείο, αλλά και στο φοροτεχνικό γραφείο. Οι επισκέψεις μου στο πρώτο ήταν καθημερινές και κράτησαν περίπου ένα χρόνο. Οι ώρες που περνούσα εκεί ήταν τρεις με πέντε την ημέρα, στη διάρκεια των οποίων δεν κατέγραφα και μελετούσα απλώς τα έγγραφα, αλλά συναναστρεφόμουν με διαφορετικό κόσμο, από τους δικηγόρους και τους συμβολαιογράφους, έως απλούς πολίτες, Μυκονιάτες και μη, που έρχονταν για να διεκπεραιώσουν υποθέσεις με τα ακίνητά τους. Οι πληροφορίες που έφταναν στα αυτιά μου ήταν και πλούσιες σε στοιχεία και απίστευτα πολλές. Ο ‘κόσμος’ του Υποθηκοφυλακείου με βοήθησε να αποσαφηνίσω ή καλύτερα, να ανασυνθέσω με μεγαλύτερη ακρίβεια τα πολιτισμικά (κοινωνικο-οικονομικά) ‘συμφραζόμενα’ που προσδιόριζαν πολλές από τις πρακτικές των υποκειμένων ως ‘επιχειρηματιών’. Με βοήθησε επίσης στο να κατανοήσω ότι το εθνογραφικό υλικό από την επιτόπια έρευνα μπορούσε να ‘μιλήσει’ με πολλούς τρόπους αποκαλύπτοντάς μου νοήματα που χρειαζόνταν το κατάλληλο πλαίσιο για να αναδειχθούν.

Η μελέτη των εγγράφων των *Συστάσεων Ανωνύμων Εταιρειών*, η οποία ξεκίνησε στο Υποθηκοφυλακείο για να καταλήξει σε φοροτεχνικό γραφείο με απασχόλησε περίπου για ένα τρίμηνο. Η επαφή με τις φοροτεχνικές υποθέσεις των επιχειρηματιών αποτέλεσε για μένα ‘μαθητεία’ σε ένα νέο πεδίο γνώσης των οικογενειακών επιχειρήσεων που δεν είχα αντιληφθεί την ύπαρξή του προηγουμένως, αλλά και δεν αποτελούσε ερευνητικό στόχο κατά την έναρξη της επιτόπιας έρευνας. Θεωρώ ότι μέσα από την ερμηνεία αυτών των εγγράφων αναμετρήθηκα με τις θεωρητικές ανθρωπολογικές ‘αντοχές’ μου, καθώς δεν είχα συναντήσει στο σώμα της βιβλιογραφίας αντίστοιχα ερμηνευτικά παραδείγματα, ούτε μπορούσα να αφιερώσω παραπάνω χρόνο από αυτόν που αφιέρωσα στη μελέτη τους. Σημαντικός βοηθός μου ως προς την διευκρίνηση των νομικών όρων στάθηκε ο φοροτεχνικός το γραφείο του οποίου επισκέφθηκα. Βεβαία, πιστεύω ότι η ερμηνευτική προσέγγιση που αποπειράθηκα να κάνω σε αυτά τα έγγραφα μπορεί να κινηθεί πολύ πέρα από τα πλαίσια στην οποία την περιόρισα. Ωστόσο, προσπάθησα να τα αναλύσω στοιχειοθετώντας τα βασικά μου επιχειρήματα και έχοντας σαν άξονα τα κεντρικά ερωτήματα γύρω από τα οποία αρθρώνεται αυτή η διατριβή. Κυρίως δεν μπορούσα να τα αγνοήσω από τη στιγμή που αφορούσαν μερικές από τις οικογενειακές επιχειρήσεις των υποκειμένων με τις οποίες είχα ασχοληθεί την περίοδο της ‘επίσημης’ επιτόπιας έρευνας.

Το τρίτο στάδιο της ερευνητικής μου πορείας, αφορά τη διετία 1998-2000. Αυτήν την περίοδο και ενώ είχα αρχίσει να συνθέτω σε κείμενο το εθνογραφικό και αρχειακό υλικό, συμπλήρωσα κάποια ‘κενά’ που θεωρούσα ότι είχα αφήσει από την πρώτη περίοδο της επιτόπιας έρευνας κάνοντας συνεντεύξεις και παρακολουθώντας την πορεία στο χρόνο ορισμένων επιχειρηματιών και των οικογενειακών τους επιχειρήσεων. Οι νεότερες συγκεντρώσεις υλικού αφορούσαν τις τύχες των απογόνων των επιχειρηματιών που κατά την περίοδο της ‘επίσημης’ επιτόπιας ήταν έφηβοι, ή νεαροί και νεαρές και αμέσως μετά από

σπουδές έκαναν τα πρώτα τους βήματα ως ‘δόκιμοι’ επιχειρηματίες. Ταυτοχρόνως ασχολήθηκα σε περιορισμένη έκταση με μια σειρά αρχείων από το Δήμο Μυκονίων που αφορούσαν τις ενοικιαζόμενες παρτίδες της Ρήνειας και της Δήλους παράλληλα εξέτασα και αρκετά από τα πρακτικά των Δημοτικών Συμβουλίων που αφορούσαν γενικά τις εμπορικές και επιχειρηματικές δραστηριότητες πάνω στο νησί. Εξέτασα επίσης δημοτικά έγγραφα που μου παρείχαν κάποια ποσοτικά στοιχεία σε σχέση με τις διάφορες κατηγορίες επαγγελματιών που συγκροτούν τον εμπορικό τομέα του νησιού.

Σε αυτό το τρίτο στάδιο συγκέντρωσα στοιχεία από διάφορους κοινωνικο-επαγγελματικούς φορείς του νησιού, ενώ ασχολήθηκα με μια κατηγορία πραγματολογικών δεδομένων όπως τα λαογραφικά κείμενα και τα κείμενα ντόπιων διανοουμένων, που μου παρείχαν χρήσιμα στοιχεία ως προς την κατανόηση του εθνογραφικού μου υλικού.

Πρέπει επίσης να προσθέσω ότι καθ’όλη τη διάρκεια των τριών ερευνητικών σταδίων ασχολήθηκα με τον τοπικό τύπο, τον οποίο παρακολουθούσα συστηματικότερα εξαιτίας και της στενής σχέσης που διατηρούσα με την *Μυκονιάτικη* εφημερίδα στην οποία αρθρογραφούσα τακτικά, όντας μέλος της συντακτικής επιτροπής. Επίσης προσπάθησα να έχω εποπτεία των κειμένων που γράφονταν στον ελληνικό τύπο και αφορούσαν τη Μύκονο, καθώς και των τηλεοπτικών εκπομπών ή των ταινιών με αναφορές στο νησί.

Τέλος οφείλω να παραδεχτώ ότι η επιτόπια έρευνα, ‘επισήμως’ και ‘ανεπίσημως’ κράτησε περίπου έξι χρόνια – ένα μεγάλο χρονικό διάστημα που έπαιξε ρόλο στο είδος και το πλήθος του εθνογραφικού υλικού που συγκέντρωσα, αλλά και στην αναδιάταξη των κεντρικών ερευνητικών ζητημάτων που υπαγορεύτηκε από αυτό το ‘ανυπότακτο’-κατά περιόδους- υλικό. Επίσης έπαιξε ρόλο στην δική μου θεωρητική συγκρότηση και ανθρωπολογική ωρίμανση και ακόμη περισσότερο διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο στον τρόπο σύνθεσης και συγγραφής της παρούσας εθνογραφίας.

Κάνοντας ‘ανθρωπολογία κατ’ οίκον’⁷

Η σχέση μου με τη Μύκονο και την τοπική κοινωνία είναι κάτι παραπάνω από σχέση καταγωγής. Είναι μια σχέση μακρόχρονης και πολυκύμαντης ‘συν-βίωσης’ που προσδιορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από τις επιλογές μου σε δύο επίπεδα τα οποία επέδρασαν δραστικά το ένα στο άλλο. Το πρώτο αφορά τη σχέση μου με το δημόσιο βίο της τοπικής κοινωνίας, τις πολιτικές αντιλήψεις και πρακτικές μου που διαμόρφωσαν την αυτοαντίληψή μου μέσα στα συγκεκριμένα κοινωνικο-πολιτισμικά συμφραζόμενα, αλλά και τους τρόπους με τους οποίους οι άλλοι

⁷ Σύμφωνα με την Γκέφου - Μαδιανού, ως «Ανθρωπολογία ‘οίκοι’ προσδιορίζεται η μελέτη του οικείου ‘πολιτισμού’ του ανθρωπολόγου, η μελέτη των κοινωνικών και πολιτισμικών ομάδων που ζουν στο ίδιο στενό ή ευρύτερο πλαίσιο με αυτό στο οποίο ζει και εργάζεται ο εθνογράφος» (1998:365). Η διαφορά της με την κλασική ανθρωπολογία έγκειται στο ότι σε αυτήν «το ανθρωπολογικό βλέμμα έκανε μια παλίνδρομη κίνηση: με αφετηρία τον ‘εαυτό’ αναζητούσε τον ‘άλλο’, για να ξαναγυρίσει πίσω στον ‘εαυτό’. Στην ‘ανθρωπολογία οίκοι’ ο ανθρωπολόγος καλείται να δει τον ‘εαυτό’ ως ‘άλλο’ και, επομένως, να επαν-ορίσει τις δύο αυτές έννοιες» (ό.π., σ.380).

‘συντοπίτες’ με προσδιόριζαν, κατηγοριοποιώντας και χαρακτηρίζοντάς συνολικά τη ζωή μου στη Μύκονο. Το δεύτερο επίπεδο αφορά τη σχέση μου με την οικογένειά μου και την επιχείρησή της, τις επιλογές στην ιδιωτική μου ζωή, και, βεβαίως την καθοριστικής σημασίας επιλογή μου να σπουδάσω ανθρωπολογία, να κάνω επιτόπια έρευνα στον ‘τόπο’ μου, να τον εθνογραφήσω και μαζί του, κατά κάποιο τρόπο, να ‘αυτο-εθνογραφηθώ’ και εγώ.

Η εμπλοκή μου στην τοπική κοινωνία της Μυκόνου ήταν άμεση και διαρκής, ιδιαίτερα από τη στιγμή που τελείωσα τις μεταπτυχιακές μου σπουδές και επέστρεψα στη Μύκονο. Ειδικά την περίοδο που διήρκεσε η επιτόπια έρευνα έζησα εντάσεις που με έφεραν σε δύσκολη θέση (όπως στο θέμα των οικονομικών μεταναστών στο οποίο αναφέρομαι παρακάτω), αλλά ταυτοχρόνως διεύρυναν την ανθρωπολογική μου ματιά ως προς αυτό το οποίο εγώ αντιλαμβανόμουν ότι συνιστά μια ενιαία ‘τοπική κοινωνία’⁸.

Θεωρώ ότι οι πολιτικές και προσωπικές μου εντάσεις, οι προσπάθειες μου να διασχίσω τα πολιτισμικά όρια που όριζαν σαφή και προδιαγεγραμμένα πλαίσια ‘επιτρεπόμενης’ δράσης και οι διαφοροποιητικές πρακτικές μου στον επαγγελματικό μου προσανατολισμό, κατασκευάζαν σταδιακά τις ‘αποστάσεις’ από τον ‘ιθαγενή’ μου πολιτισμό, όψεις του οποίου αναλύω στην παρούσα εργασία. Συνεπώς, θεωρώ ότι η κατάταξή μου στην κατηγορία της ‘ιθαγενούς’ ανθρωπολόγου είναι αμφισβητήσιμη από την ερμηνευτική σκοπιά που στηρίζεται από τη μια πλευρά σε μια αντίληψη περί αδιαφοροποίητου ‘ιθαγενούς’ πολιτισμού και από την άλλη στην αδιαφοροποίητη ή ενιαία ταυτότητα του ερευνητή⁹.

Προκειμένου να γίνουν σαφή όσα προανάφερα παραθέτω συνοπτικά το ιστορικό της σχέσης μου με την μυκονιάτικη κοινωνία: Οι γονείς κατάγονταν από τη Μύκονο, ενώ ο πατέρας μου ήταν μέλος ενός μεγάλου μυκονιάτικου σογιού (των «*Μαδουπαίων*») που είχε οικονομική και –κατα περιόδους- πολιτική δύναμη (ο πατέρας του, δηλαδή ο παππούς μου είχε διατελέσει

⁸ Θα συμφωνήσω με την άποψη ότι «οι ‘εντόπιοι’ δεν αποτελούν μια ομοιογενή και συνεκτική κατηγορία... Σε κάθε πολιτισμική ομάδα υπάρχουν πολλές και διαφορετικές φωνές, οι οποίες είναι συχνά αντικρουόμενες μεταξύ τους» (Γκέφου - Μαδιανού 1998:407).

⁹ Κατά την άποψη πολλών συγγραφέων υπάρχει πολυπλοκότητα και ρευστότητα των ταυτοτήτων. Η Abu-Lughot αναφερόμενη στην μεικτή ταυτότητα ορισμένων ερευνητών, τους προσδιορίζει ως ‘halfies’ ανθρωπολόγους, δηλαδή ως ανθρώπους των οποίων η εθνική ή πολιτισμική ταυτότητα είναι μεικτή εξαιτίας της μετανάστευσης, της εκπαίδευσης στο εξωτερικό, ή εξαιτίας της ύπαρξης δύο διαφορετικής εθνικότητας γονέων (1991:137). Ο Loizos, θεωρεί ότι η ταυτότητα των εντόπιων ανθρωπολόγων είναι μεταβαλλόμενο πεδίο γιατί «μολονότι αρχίζουν τη ζωή τους σαν ‘απλοί’ εντόπιοι, είναι φανερό ότι η διαδικασία διαμόρφωσής τους σε εθνογράφους στην πραγματικότητα τους μετασχηματίζει. Παύουν να ζουν τη ζωή τους στην πατρίδα τους κατά τρόπο άμεσο και αρχίζουν να ζουν κατά τρόπο αποστασιοποιημένο σαν παρατηρητές... Προσλαμβάνοντας την ανθρωπολογία, χάνουν ή ‘διαγράφουν’ τη μη διαμεσολαβημένη εμπειρία του μητρικού πολιτισμού του» (1992:381). Ο Narayan υποστηρίζει ότι κάθε ανθρωπολόγος εκδηλώνει μια πολλαπλή υποκειμενικότητα από πολλές διασταυρωμένες ταυτότητες. Ο ίδιος συγγραφέας συμφωνεί με την άποψη του Hall ότι οι πολιτισμικές ταυτότητες δεν είναι στατικές στο χρόνο, αλλά υπόκεινται στο συνεχές παιχνίδι που λαμβάνει χώρα μεταξύ ιστορίας, πολιτισμού και εξουσίας (1993:676). Παράγοντες όπως η παιδεία, το φύλο, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η τάξη ή η φυλή μπορούν σε διαφορετικές χρονικές στιγμές να επηρεάσουν την πολιτισμική ταυτότητα με την οποία συνδέεται το status μας ως ‘εξωτερικών’ ή ‘εσωτερικών’ (του υπό μελέτη πολιτισμού) ανθρωπολόγων. Για αυτό ο Narayan προτείνει τα ανθρωπολογικά κείμενα να αναπαριστούν την υβριδικότητα της ταυτότητας των ερευνητών κάνοντας λόγο για ‘αναπαράσταση’ της υβριδικότητας στις εθνογραφίες. Οι ανθρωπολόγοι δηλαδή να γράφουν, ως -το λιγότερο- κοινωνικοί δύο πολιτισμών- να δείχνουν ότι ανήκουν ταυτοχρόνως στον κόσμο της επιστήμης τους και σε αυτόν της καθημερινής ζωής (ό.π., σ. 672). Η Bakalaki, σε μια παρόμοια αναλυτική κατεύθυνση θεωρεί ότι στον ακαδημαϊκό χώρο, αλλά και στο πεδίο της έρευνας, οι ανθρωπολόγοι έχουν γενικά υβριδική ταυτότητα, την οποία, όχι μόνο πρέπει να αποδεχθούν, αλλά πρέπει επίσης να τη δηλώσουν και να την περιγράψουν στα κείμενά τους (1997:517-518).

δήμαρχος). Η οικογένειά μου αποφάσισε να κατοικήσει μόνιμα στο νησί όταν εγώ έγινα δώδεκα χρονών. Οι γονείς μου ανέλαβαν το εστιατόριο που είχε παλαιότερα ο παππούς μου στην παραλία του νησιού και το δούλεψαν ως ‘οικογενειακή’ επιχείρηση απασχολώντας σ’ αυτήν εμένα και τον αδελφό μου τουλάχιστον τρεις μήνες, κάθε καλοκαίρι για παραπάνω από οχτώ ώρες την ημέρα. Η επιχείρηση αυτή απασχολούσε συνολικά δώδεκα άτομα προσωπικό. Στη Μύκονο τελείωσα το Γυμνάσιο. Μετά τα δεκαπέντε μου μέναμε οικογενειακώς τους χειμώνες στον Πειραιά, όπου τελείωσα το Λύκειο. Λόγω σπουδών, μέχρι τα εικοσιτέσσερά μου χρόνια έμενα μακριά από τους γονείς μου, ωστόσο, όλα τα καλοκαίρια, μέχρι αυτήν την ηλικία τα πέρασα δουλεύοντας με ρυθμούς εντατικούς στην οικογενειακή επιχείρηση, όπως άλλωστε έκαναν τα περισσότερα παιδιά της ηλικίας μου στις δικές τους οικογενειακές επιχειρήσεις.

Η εισαγωγή μου στη Φιλοσοφική σχολή δεν έγινε αντιληπτή από κανέναν ως ‘απειλή’ με την έννοια της ανατροπής των σχεδίων του πατέρα μου να αναλάβω μελλοντικά την επιχείρηση μαζί με τον αδελφό μου. Η ενασχόλησή μου όμως με την Ανθρωπολογία, η έναρξη επιτόπιας έρευνας στην Μύκονο και η σταδιακή μου αποχώρηση από την επιχείρηση, προσανατολιζόμενη σε μια επιστήμη ‘άγνωστη’ και καθόλα ‘ασύμφορη’ οικονομικά (με όρους προσδιορισμού του ‘συμφέροντος’ από τη σκοπιά της τοπικής κοινωνίας) προκάλεσε ‘σεισμό’ στη σχέση μου με την οικογένειά μου από τη στιγμή που φάνηκε ότι απορρίπτω ή αμφισβητώ το κυρίαρχο αξιακό δόγμα που όριζε την ‘ολοκλήρωση’ μου και την αυτοπραγμάτωσή μου μέσα από την οικογενειακή επιχείρηση. Βέβαια, η επιλογή μου αυτή δεν με έθεσε εντελώς εκτός ‘οικογένειας’, εκτός ‘σογιού’ και εκτός ‘τοπικότητας’. Η σχέση καταγωγής μου με το νησί, καθώς και οι εξ αίματος συγγενικοί δεσμοί μου αποτελούσαν πολύ δυνατό κρίκο με την τοπική κοινωνία, αντίληψη την οποία καλλιεργούσαν πρωτίστως οι γονείς μου και δευτερευόντως ο υπόλοιπος συγγενικός μου περίγυρος. Το ότι, ακόμη και αν δεν ήμουν με την ‘ψυχή’ και το ‘σώμα’ στην οικογενειακή επιχείρηση, αυτό δεν με έθετε ‘εκτός οικογένειας’, φάνηκε καθαρά κατά την περίοδο της πολιτικής δράσης μου, ως μέλος μιας αντιπολιτευόμενης στην δημοτική αρχή εφημερίδας. Τότε ένιωσα την ‘οικογένεια’ να μου παρέχει την ασφάλεια και την προστασία της, όχι τόσο μέσα από τον δικό της εσωτερικό υποστηρικτικό λόγο τον οποίο απηύθυνε στην τοπική κοινωνία, όσο μέσα από αυτό που αναγνωρίζαν οι ‘άλλοι’ πάνω μου εμένα την ίδια, ως ‘σημείο’ μιας ‘οικογένειας’ που ξεκινούσε από την πυρηνική της εκδοχή (γονείς και αδελφός) και εκτεινόταν σε προγόνους και άλλους ζωντανούς συγγενείς. Το γεγονός δηλαδή ότι μπορούσαν πρωτίστως να με αναγνωρίσουν ως ‘προσωπο’ μιας πολιτισμικής πραγματικότητας και να με ανεχτούν ως ‘πρόσωπο’ με οικογενειακό χρόνο και μνήμη, η δυνατότητα ταξινόμησης και ταύτισής μου, με ένα συγκεκριμένο αξιακό οικογενειακό κώδικα που είχε διαμορφώσει αλλά και είχε διαμορφωθεί από ανθρώπους της στενής ή ευρύτερης οικογένειάς μου, με οδήγησε στο να διαπιστώσω το συμβολικό βάρος που είχε για μένα, αλλά και τους άλλους’ συντοπίτες μου, η ‘οικογενειακή’ εκδοχή της ταυτότητάς μου. Βοήθησε τόσο εμένα ν’ ανακαλύψω τα ‘όρια’ και τις αντοχές μου, να υπερασπιστώ τον προσωπικό μου κώδικα, όσο και τους ‘άλλους’

να δούν τα δικά τους όρια και αντοχές να με αποδεχτούν, ή απλώς να με ανεχτούν ή και να με αποκλείσουν.

Ιδιαίτερα, κατά την περίοδο που είχα επιλέξει να υιοθετήσω μια ‘προκλητική’ - για τα δεδομένα του τόπου- πολιτική πρακτική, το ότι είχα πίσω μου μια ‘οικογένεια,’ με βάθος καταγωγής, που έχαιρε ‘εκτίμησης’ και κοινωνικής αποδοχής στην τοπική κοινωνία, είχε μεν σαν αποτέλεσμα την απογοήτευση έως και οργή (και μια σειρά άλλων αντιδράσεων) των άλλων γιατί δεν ήμουν εντός των οικογενειακών (πολιτικών) ‘συντεταγμένων’, αλλά από την άλλη, διεύρυνε το πλαίσιο ανεκτικότητας τους για μένα (δεν θα ήταν το ίδιο ανεκτικοί αν ήμουν «ξένη»), αλλά και μερικούς ακόμη συντοπίτες μου με τους οποίους είχαμε κοινούς ιδεολογικούς τόπους. Οι σπουδές που έκανα και οι οποίες είχαν ως βάση τις ανθρωπιστικές επιστήμες (φιλοσοφία και ανθρωπολογία), οι επαφές μου και οι κοινωνικές συναναστροφές με ανθρώπους διαφορετικών αντιλήψεων από αυτές που κυριαρχούσαν στην τοπική κοινωνία, όξυναν την αναστοχαστική μου ματιά πάνω στον ‘εαυτό’ μου και στους ‘άλλους’ και με ώθησαν να έχω κριτική στάση απέναντι στην κοινωνικο-πολιτισμική πραγματικότητα της Μυκόνου. Η συμμετοχή μου τη δεκαετία του ’90 στην έκδοση μιας τοπικής μηνιαίας εφημερίδας, της *Μυκονιάτικης*, θεωρώ ότι καθόρισε σε πολύ μεγάλο βαθμό τον τρόπο αντιμετώπισής μου από την τοπική κοινωνία σε μια διαφορετική βάση από αυτή που αφορούσε τη ζωή μου ‘προ-Μυκονιάτικης’, αλλά επίσης καθόρισε και τη ‘θέση’¹⁰ μου ως ερευνήτριας/εθνογράφου. Από αυτήν την άποψη, κατά την περίοδο της επιτόπιας έρευνας, θα μπορούσα να θεωρηθώ ως μια ανθρωπολόγος με διαβαθμισμένη ‘ιθαγένεια’ και ‘εσωτερικότητα’ στην τοπική κοινωνία, καθώς και με τεχνικές κατασκευής μιας ‘αποστασιοποιημένης’ ερευνητικής σκοπιάς που είχα αρχικά εξασκήσει σε ένα διαφορετικό επίπεδο, ως αρθρογράφος στη *Μυκονιάτικη*.

Η επιτόπια έρευνα με τις οικογένειες των επιχειρηματιών διευκολύνθηκε αρκετά από τη γνώση και την εμπειρία στην επιχείρηση της οικογένειάς μου, αλλά και από την συνολική βιωματική μου εμπειρία στην τοπική κοινωνία. Μου παρείχε μια ‘από τα μέσα’ γνώση¹¹ της.

¹⁰ Το ζήτημα της ‘θέσης’ του/της ανθρωπολόγου ως προς την ερευνητική, αλλά και συγγραφική του/της δραστηριότητα είναι ζήτημα που έχει απασχολήσει από επιστημολογική άποψη της ανθρωπολογίας. Η Γκέφου – Μαδιανού υποστηρίζει ότι « η θέαση δεν είναι ποτέ από μία και μοναδική θέση. Κατά συνέπεια, αυτό που πρέπει να ορίζεται είναι όχι μόνο η ‘θέση’ από την οποία προσεγγίζεται το αντικείμενο της έρευνας, αλλά και ποιά θέση κάθε φορά... Γιατί η ταυτότητα του ανθρωπολόγου εμφανίζεται πολλαπλή και ρευστή» (1998:403). Από τη στιγμή που υπάρχει η παραδοχή ότι « ο ‘εαυτός’, όχι μόνο δεν μπορεί να θεωρηθεί δεδομένη κατηγορία, αλλά ούτε και οι σχέσεις του με τους ‘άλλους’ πάγιες...[...] Το ζήτημα είναι να καθορίζεται εκ μέρους του ανθρωπολόγου αυτή η θέση σε σχέση με τον εαυτό του, σε σχέση με τα άτομα στα οποία διεξάγει έρευνα, αλλά και σε σχέση με το ευρύτερο πολιτικο-ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο όπου διεξάγεται η έρευνα... Η ‘ανθρωπολογία οίκοι’ είναι ‘από ορισμένη θέση’ προσέγγιση» (ό.π., σ. 405-406). Η ίδια συγγραφέας εκφράζει την άποψη (με την οποία θεωρώ ότι συμφωνεί ο τρόπος προσέγγισης της τοπικής κοινωνίας στην παρούσα εργασία) ότι «σε κάθε ανθρωπολογική προσέγγιση οι επιλογές του εθνογράφου είναι πάντα πολιτικές, γιατί και η ανθρωπολογία είναι πολιτική... Ένα μέρος της ταυτότητάς του, του ‘εαυτού’, διαμορφώνεται από κοινού με τα μέλη της κοινωνίας που μελετά, των ‘άλλων’ και από κοινού επίσης διαμορφώνουν αμφότεροι ένα μέρος της πολιτικής ζωής που μοιράζονται» (ό.π., σ. 413).

¹¹ Κάνοντας ‘ανθρωπολογία κατ’ οίκον’ θα μπορούσα να θεωρηθώ εξοικειωμένη με τις εντόπιες πολιτισμικές κατηγορίες και συχνά συναισθηματικά ταυτισμένη με αυτές. Ήμουν δηλαδή σε θέση να προσεγγίσω την εντόπια γνώση ‘από τα μέσα’. Οι προσωπικές βιωματικές μου εμπειρίες θα με βοηθούσαν στην προσέγγιση αυτή (Γκέφου- Μαδιανού 1998:391). Ωστόσο, δεν μπορώ και να μην συμμεριστώ, από την εμπειρία πάνω στην επιτόπια

Επίσης, κατά την περίοδο της επιτόπιας έρευνας βοηθήθηκα από τις σχέσεις πολλών συγγενών μου με τις οικογένειες των επιχειρηματιών. Την άκρως ενδιαφέρουσα και κατά κάποιο τρόπο 'εύκολη' περίοδο της έρευνας διαδέχτηκε μια πολύ μεγάλη περίοδος δυστοκίας ως προς το 'ξεδιάλεγμα' και την ερμηνεία του πραγματολογικού μου υλικού και, πολύ περισσότερο, την σύνθεση και συγγραφή του ως ανθρωπολογικό κείμενο, ως εθνογραφία¹². Από την επιτόπια έρευνα έως την συγγραφή κειμένου μεσολάβησε ένα μεγάλο χρονικό διάστημα που λειτούργησε σε δύο κατευθύνσεις. Η πρώτη αφορά την αποσπασματική συλλογή υλικού που σχετιζόταν με αυτό που είχα συγκεντρώσει στη φάση της κύριας επιτόπιας έρευνας και που με βοήθησε να έχω βαθύτερη γνώση της τοπικής κοινωνίας μέσα στο χρόνο. Η δεύτερη κατεύθυνση όμως σχετίζεται με ένα είδος 'λήθης' των επιστημονικών εννοιολογικών μου εργαλείων, αφού ζούσα μια καθημερινότητα σε μια τοπική κοινωνία που η 'γλώσσα' της και οι κώδικές της δεν ήταν ανθρωπολογικοί. Έτσι, έχασα μέσα από την 'ρουτίνα' τη δυνατότητα να είμαι 'αναδρομικά' δημιουργική και 'αναστοχαστική'¹³ ως προς το ανθρωπολογικό μου καθήκον. Για αυτό το λόγο έκρινα ότι μόνο μέσα από την επαφή μου με την επιστημονική/ακαδημαϊκή κοινότητα θα μπορούσα να γράψω και να μιλήσω ξανά 'ανθρωπολογικά'. Τότε επέστρεψα στο πανεπιστημιακό τμήμα από το οποίο είχα λάβει την θεωρητική μου κατάρτιση, έμεινα μακριά από τη Μύκονο, ανασύροντας τα επιστημονικά μου εργαλεία, μαθαίνοντας καινούρια και ερχόμενη σε δημιουργικά συναπαντήματα με τις διαντιδραστικές 'πηγές' μου: τους καθηγητές, τους φίλους και φυσικά τη βιβλιοθήκη. Η εκ νέου μαθητεία μου στην ανθρωπολογία δεν είχε μόνο το χαρακτήρα επανεύρεσης μιας 'ταυτότητάς' μου η οποία είχε λησμονηθεί με το πέρασμα του χρόνου. Είχε το χαρακτήρα μιας ολοκληρωτικής εμπειρίας με έναν κόσμο που περιέκλειε συναισθηματική στήριξη από τους φίλους και τους επόπτες καθηγητές μου, συλλογικό αναστοχασμό ως προς την επιστημονική και ανθρωπολογική ταυτότητα του δικού μου εθνογραφικού εγχειρήματος, αλλά και όσων βρίσκονταν σε παρόμοια θέση με εμένα. Περιέκλειε επίσης τρόπους επικοινωνίας, κοινοποίησης και 'κυκλοφορίας' της εργασίας μου που με ωθούσαν να πάω ένα βήμα παραπέρα τη συγγραφή της.

έρευνα και τους περιορισμούς που μου έθεσε κάποια στιγμή η 'πολιτική' όψη της ταυτότητάς μου, την άποψη του Λοίζος ότι «όλες οι όψεις της κοινωνικής θέσης του παρατηρητή έχουν συγκεκριμένα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα... Δεν μπορεί να υπάρξει ιδανικό 'status' συμμετέχοντος παρατηρητή και ούτε 'ξένος' ούτε 'εντόπιος' μελετά τους πολιτισμούς από μια πλεονεκτική σκοπιά.» 1992:377-378).

¹² Η δική μου περίπτωση επιβεβαίωσε τις απόψεις της Hastrup ότι «ανεξάρτητα από το αν τα τοπικά κοινωνικά όρια λειτουργούν προνομιακά ή ανασταλτικά για τον ιθαγενή ανθρωπολόγο, παραμένει το πρόβλημα του πώς θα μετατρέψει την αυτονόητη πολιτισμική γνώση σε αυθεντική ανθρωπολογική κατανόηση» (1998: 356).

¹³ Η έννοια του 'αναστοχασμού' είναι «έννοια-κλειδί η οποία εισηγείται τον επαναπροσδιορισμό και την 'αντικειμενοποίηση' του εαυτού μέσα από την μελέτη του 'άλλου'. Μελετώντας τους 'άλλους' οι ανθρωπολόγοι γίνονται αναστοχαστικοί για το δικό τους συλλογικό εαυτό, τον δικό τους πολιτισμό» (Γκέφου-Μαδανού 1998:398). Επίση η έννοια του 'αναστοχασμού' «σημαίνει την παραδοχή εκ μέρους του εθνογράφου ότι η ανθρωπολογική περιγραφή, για να είναι επαρκής, χρειάζεται να αναγνωρίσει τις επιστημολογικές και πολιτικές δυνάμεις που διαμορφώνουν την ανθρωπολογική γραφή» (Γκέφου-Μαδανού 1999:387). Η ίδια συγγραφέας ισχυρίζεται ότι «η εθνογραφική παρατήρηση δεν μπορεί να αντικειμενοποιηθεί κατά τη διαδικασία της έρευνας, αλλά αντικειμενοποιείται μόνον αργότερα και κυρίως κατά την τελευταία φάση της εθνογραφικής διαδικασίας, στο εθνογραφικό κείμενο» (ό.π., σ. 400). Κάτι ανάλογο θεωρώ ότι συνέβη και στην δική μου περίπτωση.

Η ‘εσωτερίκευση’ και η «αναδρομική δημιουργία»¹⁴, ήρθαν τελικά ως αποτέλεσμα της επανεγγραφής μου στο ανθρωπολογικό επιστημονικό πεδίο και προσδιορίστηκαν από ένα είδος ‘πολυφωνίας’ της εθνογραφίας μου. Αυτή η ‘πολυφωνία’, η οποία δεν φαίνεται και δεν αφορά μόνο τα ερευνητικά μου υποκείμενα, αναφέρεται ένα σύνολο ανθρώπων, πέρα από την έρευνα, τις γνώμες και τις συμβουλές των οποίων αντιλήφθηκα ως άλλο ‘μίτο της Αριάδνης’ προκειμένου να βρω την έξοδο του εθνογραφικού μου λαβυρίνθου. Θεωρώ ότι η επιστροφή στον τόπο παραγωγής της επιστήμης μου μετά την πραγματοποίηση της επιτόπιας έρευνας, μού παρείχε την ‘απόσταση’¹⁵ που χρειαζόμουν για να δουλέψω το εθνογραφικό μου υλικό και ταυτοχρόνως με βοήθησε να συνειδητοποιήσω τι προηγήθηκε ερευνητικά και τι επρόκειτο να ακολουθήσει. Μέσα από τη συνειδητοποίηση των παραπάνω μου αποκαταστάθηκε και η ‘διαταραγμένη’ σχέση μου με την τοπική κοινωνία, αφού, μετά την εθνογραφία της, έπαψε να αποτελεί για μένα το χώρο ανθρωπολογικής ‘αγριότητας’ που εγώ έπρεπε να εξημερώσω μέσα από ερμηνείες, αναλύσεις και συγγραφή κειμένων και έγινε ξανά οικεία, ‘κανονική’ και συμβατή με την άλλη μου ταυτότητα ως απλής ‘κατοίκου’ της Μυκόνου.

3. Το χωρικό πλαίσιο: Η κατασκευή της Μυκόνου ως ‘τόπου’ μέσω της διαχείρισης της πολιτισμικής διαφοράς.

Οι οικογένειες των ‘εντόπιων’ επιχειρηματιών δρουν σε έναν τόπο, που αντλεί το εννοιολογικό του περιεχόμενο μέσα σε διάφορα συμφραζόμενα. Η Μύκονος κατασκευάζεται ως ‘τόπος’ στη βάση πολλών και ετερόκλητων θεωρήσεων/μέσα από λόγους που εκφέρονται για διαφορετικούς σκοπούς, αλλά και μέσα από πρακτικές πολλών και διαφορετικών υποκειμένων. Αυτή η θεώρηση της Μυκόνου ως ‘χώρου/τόπου’ πολλαπλών σημασιών εκκινεί από τη θεωρητική συζήτηση που αντιλαμβάνεται τον ‘χώρο’ ως μη νεκρό και κοινωνικά παραγόμενο (Foucault 1980a:70). Ο ‘χώρος’ δεν υφίσταται ως μονοσήμαντη έννοια, ούτε γίνεται αντιληπτός ως φορέας ανά τον κόσμο των ίδιων σημασιών, καθώς συγκροτείται μέσα

¹⁴ Η Dubisch θεωρεί ότι η εθνογραφία «είναι μία αναδρομική δημιουργία. Από την παρούσα θέση κατανόησης πρέπει ν’ αναδημιουργήσουμε τη διαρκώς μεταβαλλόμενη εμπειρία της επιτόπιας έρευνας του παρελθόντος» (2000:23).

¹⁵ Κάνοντας κάποιος ‘ανθρωπολογία κατ’ οίκον’ εγείρεται το εξής ζήτημα: ότι η προϋπόθεση για τη μελέτη μιας κοινωνίας είναι η εξασφάλιση ‘απόστασης’ από τους εντόπιους, καθώς «...ο ανθρωπολόγος χρειάζεται να τηρήσει απόσταση από τον ίδιο τον εαυτό... Το ζήτημα που προκύπτει είναι διπλής φύσης: Από τα ‘μέσα’ θέαση, αλλά και απόσταση για να αντικειμενοποιήσει ως ένα βαθμό τη γνώση του... (χρειάζεται) ‘διανοητική αποδέσμευση’: απομάκρυνση από την κοινότητα και την ευρύτερη περιοχή» (Γκέφου-Μαδιανού 1998:394-395). Η απαιτούμενη απόσταση επιτυγχάνεται δηλαδή αν δει την οικεία κοινωνία με τα μάτια ενός ‘από τα έξω’ ερευνητή, κάτι στο οποίο βοηθά η συστηματική σύγκριση των εθνογραφιών (ό.π., σ. 396).

«από την καθημερινή πράξη και δράση των υποκειμένων και των ομάδων και τις ποικίλες εμπειρίες τους» (Καυταντζόγλου 2001:33)¹⁶.

Στόχος μου, στην παρούσα ενότητα, δεν είναι να εξαντλήσω όλες τις ερμηνευτικές παραμέτρους που προσδιορίζουν την ταυτότητα του τόπου. Κάτι τέτοιο υπερβαίνει κατά πολύ τις προθέσεις αυτής της διατριβής. Ο βασικός μου σκοπός είναι να δώσω με πολύ περιεκτικό τρόπο το γενικό πολιτισμικό προφίλ ενός τόπου στον οποίο δρα μαζί με πολλούς ‘άλλους’, η κατηγορία των ερευνητικών υποκειμένων της παρούσας διατριβής, δηλαδή των επιχειρηματιών, των οικογενειών τους και των επιχειρήσεών τους. Δευτερευόντως, θα προσπαθήσω να φωτισω διάφορες πλευρές και αναπαραστάσεις της ταυτότητας του τόπου που σχετίζονται με πολλές από τις όψεις της ταυτότητας των επιχειρηματιών όπως αναπτύσσονται στα επόμενα κεφάλαια. Σε αυτήν την ερμηνευτική μου προσπάθεια ανιχνεύω κυρίως ένα σώμα ‘γνώσεων/λόγων’¹⁷ που στοιχειοθετούν τις πολλαπλές και αντικρουόμενες ταυτότητες της ‘Μύκονου’.

Στην προσπάθειά μου να ανιχνεύσω τον τρόπο που εννοιολογείται η Μύκονος ως ‘τόπος’ επικεντρώθηκα στην προσέγγιση τριών βασικών χαρακτηριστικών τα οποία αναδύθηκαν μέσα από την εξέταση της ‘επιχειρηματικότητας’ και της ‘εντοπιότητας’. Αυτά τα σημεία είναι μεν κεντρικής σημασίας, αλλά δεν είναι τα μόνα που ενδέχεται να εντοπίσει κάποιος ως προς την ερμηνευτική αποκωδικοποίηση του ‘τόπου’. Θεωρώ όμως, ότι οποιαδήποτε προσέγγιση θα ήταν ελλιπής αν δεν εξέταζε τη Μύκονο: α) ως ‘τόπο’ συνώνυμο της ‘τουριστικής αγοράς’, β) ως ‘πειραματικό/πρωτότυπο’ πεδίο παραγωγής επιστημονικών λόγων ποικίλων κατευθύνσεων, γ) ως πεδίο παραγωγής αναστοχαστικών λόγων από και προς την τοπική κοινωνία, αλλά και προς τους ‘άλλους’ ή τους ‘έξω’ από τα συμβολικά της όρια. Η εστίαση της ερμηνείας μου αφορά το πρώτο κυρίως σημείο (ως ‘τουριστικό’ τόπο) γιατί θεωρώ ότι συνδέεται άμεσα με τους τρόπους που οι ντόπιοι (επιχειρηματίες και μη) αντιλαμβάνονται την πολλαπλή ταυτότητά τους, τόσο σε σχέση με το πλαίσιο που τη νοσηματοδοτεί, όσο και με το όριο που τη διακρίνει από τους ποικίλους ‘άλλους’ που επισκέπτονται και κατοικούν στο νησί. Η παραγωγή και διαχείριση της πολιτισμικής διαφοράς, (από την σκοπιά των ντόπιων, και εν μέρει, από την πλευρά των «ξένων») στη βάση της αντίληψης περί ‘κοσμοπολίτικου’ τόπου αποτελεί το επίκεντρο της βασικής προβληματικής μου. Προκειμένου να φανούν με καθαρότητα οι λόγοι που κατασκεύασαν την Μύκονο ως ‘τουριστικό’ και ‘κοσμοπολίτικο’ τόπο και οι οποίοι προσδιόρισαν τη σημασία που περιέκλειε η έννοια της πολιτισμικής διαφοράς σε διαφορετικές χρονικές στιγμές της τουριστικής ζωής του νησιού, θα αναφερθώ και στις δεκαετίες που

¹⁶ Αυτός που βιώνει το ‘χώρο’ του προσδίδει σημασία γι’ αυτό και η εμπειρία του χώρου είναι εμποτισμένη από τις σχέσεις εξουσίας που συνδέονται με την ηλικία, το φύλο, την κοινωνική και γεωπολιτική θέση (Καυταντζόγλου 2001:34).

¹⁷ Κατά τον Foucault, οι ‘λόγοι’ ίσως πρέπει να κατανοηθούν ως ένα σύστημα από διεσπαρμένες και ετερογενείς αποφάνσεις που διαμερίζονται, αλληλοαναφέρονται ή αλληλοαποκλείονται, μετασχηματίζονται και αναδιατάσσονται. (1987:51-55). Στην ίδια κατεύθυνση, η Γκέφου- Μαδιανού, ερμηνεύοντας την έννοια του λόγου ισχυρίζεται ότι « ο όρος λόγος (discours)... περικλείει ταυτόχρονα τη διατύπωση της ομιλίας, ένα σώμα γνώσεων, καθώς και τους τρόπους ή τις στρατηγικές με τις οποίες τα άτομα επικοινωνούν και επομένως χρησιμοποιούν αυτές τις γνώσεις... Ο όρος εμπεριέχει τόσο την έννοια της γνώσης όσο και τη δύναμη επιβολής αυτής της γνώσης. Ο Foucault χρησιμοποίησε τον όρο με αυτήν ακριβώς την έννοια- επιδιώκοντας να συσχετίσει τα συμβάντα του λόγου και την επικοινωνιακή τάξη με τη γνώση και την εξουσία» (1999:175).

προηγήθηκαν αυτής κατά την οποία διεξήγαγα την επιτόπια έρευνα: Η δεκαετία του 1990 για την οποία έχω συγκεντρώσει πλούσιο υλικό διαφέρει ως προς τις αντιλήψεις και πρακτικές των τουριστών σε σχέση με αυτές τις δεκαετίες του 1960 και 1970 διαφέρει ως προς τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάστηκε η εικόνα του τόπου ως 'τουριστικού' από πολλές και διαφορετικές κατηγορίες υποκειμένων. Αυτήν την ποικιλία των αντιλήψεων θα προσπαθήσω περιεκτικά να προσεγγίσω μέσα από την θεώρηση της κάθε δεκαετίας, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα σε αυτήν του 1990 και στις διάφορες κοινωνικο-πολιτισμικές κατηγορίες υποκειμένων που 'συμβιώνουν' αυτήν την χρονική περίοδο στο νησί.

Επίσης θεωρώ ότι η ερμηνευτική θεώρηση της Μυκόνου ως 'τουριστικού' τόπου κατά τη δεκαετία του 1990, συναρτάται με τις αντιλήψεις και πρακτικές περί 'εντοπιότητας' οι οποίες αναδύονται στα κεφάλαια που αφορούν τις *Δήλες* και τη μυκονιάτικη/*δηλιανή* όψη των επιχειρηματιών και των οικογενειών τους. Καθώς η 'τουριστική' Μύκονος αυτής της περιόδου βρίσκεται στους αντιποδες της μη ανεπτυγμένης τουριστικά Ρήνειας η οποία προσφέρεται για την κατασκευή της αίσθησης του 'ανήκειν' σε ένα ιδιαίτερο *μυκονιάτικο/δηλιανό* πολιτισμικό ιδίωμα, έχει ενδιαφέρον να παρακολουθήσει κάποιος τους τρόπους κατασκευής διαβαθμισμένης κλίμακας ως προς τις εννοιολογήσεις για το 'εμείς' και οι 'άλλοι'.

Το δεύτερο και τρίτο σημείο που σχετίζονται με την παραγωγή πρωτότυπης γνώσης και τη συγκρότηση του τόπου ως 'πειραματικού' και 'αναστοχαστικού' με απασχολούν λιγότερο. Όπως ελπίζω να φανεί παρακάτω, επικεντρώνομαι στο ειδικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν οι επιστημονικοί και αναστοχαστικοί λόγοι ως προς τους τρόπους με τους οποίους εμπλουτίζονται οι εικόνες και οι γνώσεις που έχουν οι ντόπιοι και μη ντόπιοι για την τοπική κοινωνία, πριμοδοτώντας εναλλακτικές ρητορικές περί τοπικής ταυτότητας.

Ωστόσο, οι τρεις άξονες τέμνονται και αλληλοκαλύπτονται, συσχετίζονται και αλληλεξαρτώνται, μεταξύ τους, αλλά και με πολλά άλλα πεδία. Τις πολλαπλές διασταυρώσεις τους θα προσπαθήσω γενικότερα να προσεγγίσω αμέσως παρακάτω.

Η Μύκονος ως 'τουριστικός τόπος'

Ο προσδιορισμός της Μυκόνου ως 'τουριστικού τόπου' σχετίζεται με την μακρόχρονη παρουσία επισκεπτών- Ελλήνων και αλλοδαπών- με τη συνεχή κίνηση ανθρώπων, τη συνεχή συναλλαγή χρήματος και ροή εμπορευμάτων, την κατανάλωση υλικού και συμβολικού κεφαλαίου. Ως τόπος θα μπορούσε να εννοιολογηθεί ως 'εθνοτοπίο' (ethnoscape), δηλαδή ως ένα τοπίο από πρόσωπα που συνιστούν τον ρευστό κόσμο μέσα στον οποίο ζούμε: τουρίστες, μετανάστες, εργάτες, επισκέπτες και άλλα κινούμενα σύνολα ατόμων (Appadurai 1996:33). Συνακόλουθα, ως 'τόπος' που συσχετίζεται με την ανάπτυξη του (μαζικού) τουρισμού, ενός φαινομένου δηλαδή που δημιουργεί παγκόσμια δίκτυα αγοράς, εμπλέκει τις τοπικές κοινωνίες

σε υπερεθνικές οικονομικές και ευρύτερα πολιτισμικές διεργασίες, μπορεί να γίνει αντιληπτός ως ‘εμποροτοπίο’ (financescape)¹⁸.

Από τη στιγμή που η έννοια της Μυκόνου συνυφαίνεται με αυτήν του τουρισμού και της τουριστικής βιομηχανίας¹⁹ είναι προφανές ότι εμπλέκεται στη μεγάλη θεωρητική συζήτηση για ό,τι γίνεται αντιληπτό ως ‘τόπος’ και ‘τοπικό’²⁰, ‘υπερτοπικό’ ή ‘παγκόσμιο’. Σύμφωνα με αυτή τη συζήτηση το ‘τοπικό’ «δεν το διαμορφώνει απλώς και μόνο ό,τι υπάρχει ‘επί σκηνής’» (Giddens 2001:35)²¹. «Η έννοια του ‘τοπικού’ δεν είναι αποκλειστικά χωρική. Εμπεριέχει την ιδιαίτερη σύνθεση ενός πλέγματος κοινωνικών σχέσεων, πολλές από τις οποίες έχουν τις αναφορές τους και εκτείνονται πολύ πέρα από τον συγκεκριμένο τόπο... Το ‘παγκόσμιο’ είναι μέρος του ‘τοπικού’ και η διαπλοκή τους είναι ασταθής και υπό συνεχή διαπραγμάτευση.» (Βαΐου & Χατζημιχάλης 1997:22).

Η αντίληψη της Μυκόνου ως ‘τουριστικού’ τόπου, δηλαδή ως τόπου πολλών διαπολιτισμικών μέσων συναλλαγών ανθρώπων, χρημάτων, αγαθών, πληροφορίας συναρθρώνεται με τη θεωρητική θέση περί «συρρίκνωσης της χωροχρονικής γεωγραφίας του κόσμου» (Featherstone 1995:93). Η παγκοσμιοποίηση που, όπως ισχυρίζεται ο Kearny, διαμεσολαβείται και από τον τουρισμό, συνεπάγεται μια επανοργάνωση των διπολικών αναπαραστάσεων του χώρου και του χρόνου της μοντέρνας θεώρησης του κόσμου. (1995:549). Η πίεση να ελαττωθεί ο χρόνος μεταξύ επένδυσης και κέρδους, η συμπύκνωση του χώρου, το πέρασμα από την παραγωγή στις υπηρεσίες, οι επινοήσεις των παραδόσεων, η συνεχώς αυξανόμενη παραγωγή και κατανάλωση ‘απομιμήσεων’, όλα συνυπάρχουν στη μεγαλύτερη βιομηχανία του κόσμου, τον τουρισμό (ό. π., σ.555).

Μέσα από την εκτεταμένη ανθρωπολογική συζήτηση που αφορά τον τουρισμό ως πολιτισμικό φαινόμενο που επιδέχεται ερμηνειών, οι ‘τόποι’ που εννοιολογούνται ως

¹⁸ Σύμφωνα με τον Appadurai το εμποροτοπίο συγκροτείται από τη διάθεση του παγκοσμίου κεφαλαίου να κινείται ‘μυστηριωδώς’ και ταχύτατα. Οι κινήσεις τους στις τρέχουσες αγορές ως εθνικές χρηματιστηριακές συναλλαγές και κερδοσκοπικές επενδύσεις δεν μπορούν να παρακολουθηθούν γιατί κινούνται με εκπληκτική ταχύτητα (1996: 33). Το εμποροτοπίο αποτελεί μια από τις παραμέτρους της ‘παγκοσμιοποίησης’ η οποία- κατά τον Martin- αναφέρεται στην εμφάνιση πραγματικών διεθνών τραπεζών και εμπορικών εταιρειών που ενοποιούν τις δραστηριότητες και τις συναλλαγές τους κατά μήκος διαφορετικών εθνικών αγορών. Πάνω όμως από όλα, αναφέρεται στην αυξανόμενη ελευθερία της κίνησης, της μεταφοράς και της εμπορευματικής δυνατότητας των χρημάτων και των εμπορικών κεφαλαίων, να ενοποιούν αποτελεσματικά εθνικές αγορές σε ένα νέο, υπερεθνικό σύστημα (1994:256). Αυτό το στοιχείο, όπως ισχυρίζεται ο Featherstone, ενσωματώνει τις τοπικότητες μέσα σε περισσότερο απρόσωπες δομές, όπου οι προσταγές της αγοράς και των διευθυντικών κέντρων που τα διαχειρίζονται οι εθνικές ελίτ ή διαπολιτισμικοί επαγγελματίες και ειδικοί, έχουν την ικανότητα να υπερβαίνουν τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων σε επίπεδο τόπου και να αποφασίζουν για τη μοίρα της τοπικότητας (1995:93).

¹⁹ Η έννοια της ‘τουριστικής βιομηχανίας’ στην παρούσα ενότητα αντλεί το περιεχόμενό της από τη θεώρηση των So-Min & Miller της «παγκοσμιοποιημένη τουριστικής βιομηχανίας». Αυτού του είδους η βιομηχανία συνίσταται σε υπηρεσίες και κατασκευαστικούς τομείς, καθώς και σ’ ένα μείγμα από ετερογενή εγχειρήματα στον επιχειρηματικό τομέα. Σε θεσμικό επίπεδο η ‘τουριστική βιομηχανία’ παράγει ένα τεράστιο δίκτυο από ειδικότητες και υπηρεσίες. (2000: 372, 376)

²⁰ Οι Gupta & Ferguson υποστηρίζουν ότι, έχοντας υπόψη ότι οι έννοιες της τοπικότητας ή της κοινότητας αναφέρονται εξίσου σε οριοθετημένο φυσικό χώρο και σε σύνολα διαντίδρασης, μπορούμε να δούμε ότι η ταυτότητα ενός τόπου αναδύεται από τη διασταύρωση των ιδιαίτερων αναμιγξών του σε ένα σύστημα ιεραρχικά οργανωμένων χώρων με τις πολιτισμικές κατασκευές του ως κοινότητα ή τοπικότητα (1992:8)

²¹ Ο Giddens ισχυρίζεται ότι σε συνθήκες νεωτερικότητας «ο τόπος γίνεται ολοένα πιο φαντασμαγορικός: δηλαδή, οι τόποι διαποτίζονται εξολοκλήρου και διαμορφώνονται στη βάση κοινωνικών επιρροών που ασκούνται από αρκετή απόσταση (2001:35).

‘τουριστικοί’, στηρίζονται σε ένα σύστημα λόγων που τους κατασκευάζει ως τέτοιους. Αυτοί οι λόγοι ανήκουν στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, στους μεσάζοντες/πράκτορες που μεσιτεύουν τον τόπο ως ‘τουριστικό’ προϊόν προς πώληση και κατανάλωση, ανήκουν σε άτομα ή σε συλλογικότητες, σε ιδιωτικούς ή δημόσιους φορείς, μέσα και έξω από τις τοπικές κοινωνίες που δρουν βάση των συμφερόντων τους.

Η Μύκονος απέκτησε μια συγκεκριμένη τουριστική ταυτότητά μέσα από μια σειρά λόγους οι οποίοι συνεχώς έπλαθαν και αναδιαμόρφωναν τα νοήματα και τις σημασίες αυτού που γίνεται αντιληπτό και αναπαριστάται ως ‘τουριστικός’ προορισμός. Τα ΜΜΕ στάθηκαν το κατεξοχήν αναπαραστατικό μέσο, σε τέτοιο βαθμό ώστε, όπως ισχυρίζεται και ο Sant Cassia για την περίπτωση της Μάλτας, «ο έλεγχος πάνω στα μέσα της αναπαράστασης είναι τόσο σημαντικός εδώ όσο ο έλεγχος στα μέσα παραγωγής» (1999:260). Τα ΜΜΕ, οι επώνυμοι και διάσημοι επισκέπτες, στάθηκαν οι βασικοί φορείς/παραγωγοί αυτών των λόγων από την δεκαετία του '30, όταν έγιναν τα πρώτα βήματα της τουριστικής ανάπτυξης. Ωστόσο, η Μύκονος, πολύ πριν την εμπλοκή της στα παγκόσμια δίκτυα του τουρισμού (και πολύ περισσότερο του μαζικού) συμμετείχε σε εκτεταμένα εμποροναυτικά δίκτυα της Μεσογείου, αποτελώντας ταυτοχρόνως τόπο ανοιχτό προς διερεύνηση στους ‘άλλους’. Επίσης υπήρξε τόπος προέλευσης μεταναστών που κατευθύνθηκαν στην Αθήνα και στην Αμερική, αλλά και τόπος υποδοχής εξόριστων την περίοδο του Μεσοπολέμου. Οι πληροφορίες για τις ναυτικές δραστηριότητες μεγάλων ντόπιων οικογενειών και τις εμπορικές τους πρακτικές προσδιορίζουν τη Μύκονο ως τόπο-εμπορικό σταυροδρόμι, αλλά και ως τόπο εκκίνησης σοβαρών εμπορικών και εφοπλιστικών εγχειρημάτων (Stott 1982, Κρεμμυδάς 1993, 1996). Η βάση της οικονομικής άνθησης του νησιού, τον 19ο αιώνα, στηριζόταν στα εμπορικά δίκτυα που ανέπτυξαν οι οικογένειες πλοιοκτητών σε μεγάλα τμήματα της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας, στήνοντας εμπορικές εταιρείες με υπερτοπικό χαρακτήρα, εντάσσοντας έτσι το νησί σε ένα σύστημα οικονομικών συναλλαγών που αποτελούσε επικοινωνιακή γέφυρα με ‘άλλους’ τόπους.

Η ύπαρξη επικοινωνιακών καναλιών με ό,τι θα μπορούσε να εννοηθεί ως ‘ξένο’, καταμαρτυρείται επίσης και σε ένα πολύ μεγάλο σώμα περιηγητικών κειμένων, γραμμένων από Ευρωπαίους κυρίως ταξιδιώτες που επισκέφθηκαν τη Μύκονο και το οποίο εκτείνεται χρονικά από τον 12ο έως τον 20ο αιώνα. Η περιηγητική ματιά τους διαμόρφωσε και καλλιέργησε αντιλήψεις για τον τρόπο πρόσληψης της Μυκόνου ως πολιτισμικά ‘αξιοπερίεργου’ ή όχι τόπου, τόσο στους μη-Μυκονιάτες και όσο και σε μερίδα ντόπιων διανοούμενων. Ταυτόχρονα, οι περιηγητικές τους καταγραφές λειτούργησαν για τους ντόπιους ως αδιαμφισβήτητη πηγή άντλησης στοιχείων για την κατασκευή ενός στέρεου ‘ιστορικού’ τοπικού εαυτού. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Πολιτιστικού-Λαογραφικού Συλλόγου Γυναικών που, προκειμένου να ράψει μυκονιάτικες φορεσιές τις οποίες θα φορούσαν μαθητές στις εθνικές γιορτές, αναζήτησε στοιχεία της τοπικής ενδυμασίας στις περιγραφές περιηγητή του 17ου αιώνα, του Dapper, και την καθιέρωσε ως κομμάτι του ‘αυθεντικού’ τοπικού πολιτισμού.

Το μεταναστευτικό ρεύμα πληθυσμού από τη Μύκονο προς την Αθήνα και την Αμερική αποτελεί ένα ακόμη ενδεικτικό σημείο συμμετοχής του νησιού σε δίκτυα διασύνδεσης της τοπικής κοινωνίας με πολιτισμικά 'διάφορους' τόπους. Στις αρχές του 20ου αιώνα, πολλοί ντόπιοι μετανάστευσαν στο Joliet των ΗΠΑ (1903-1904) όπου ίδρυσαν μια μυκονιάτικη παροικία η οποία υπάρχει ακόμη και σήμερα. Η μεταναστευτική επίσης κίνηση προς την Αθήνα συνεχίστηκε και τη δεκαετία 1941-1951 (Stott 1982:94-95).

Οι πολιτικοί εξόριστοι της Μυκόνου, ήταν μια ειδική κοινωνική κατηγορία πληθυσμού-ολιγομελούς- η οποία δεν έχει αποτελέσει ερευνητικό πεδίο για τους κοινωνικούς επιστήμονες και ίσως γι' αυτόν τον λόγο να μην υπάρχουν (ή εγώ να μην συνάντησα) αναλυτικές γραπτές πηγές. Οι πληροφορίες που συνέλεξα είναι από προφορικές μαρτυρίες ντόπιων που ήρθαν σε επαφή με τους εξόριστους του Μεσοπολέμου, αλλά δεν μπόρεσα να συγκεντρώσω επαρκή στοιχεία ούτε για τον αριθμό τους, ούτε για τον τρόπο ζωής τους. Όμως θεωρώ ότι έχει ενδιαφέρον και μόνο το ότι η Μύκονος εκείνη τη χρονική περίοδο, γίνεται αντιληπτή, τουλάχιστον για κάποιες κατηγορίες κατοίκων, ως τόπος με πολλαπλές και αμφίσημες ταυτότητες. Και αυτό διότι από τη μία πλευρά αρχίζει και συγκροτείται η εικόνα της ως ιδιαιτέρου κάλλους θελκτικός 'τουριστικός' τόπος και από την άλλη εννοιολογείται ως τόπος 'εξορίας' και 'τιμωρίας', και ακολούθως, ως τόπος προς αποφυγήν και υποτίμηση. Η μετέπειτα πορεία του νησιού έδειξε πώς η πρώτη εννοιολόγηση κυριάρχησε μέσα από συγκεκριμένες πρακτικές των υποκειμένων, αλλά και των ΜΜΕ, την ίδια στιγμή, κατά την οποία η δεύτερη αποσιωπήθηκε και εξαφανίστηκε.

Το 1930, το άνοιγμα και οι επαφές με τους 'άλλους' ως 'τουρίστες', έγινε με αφορμή και αιτία τον αρχαιολογικό χώρο της Δήλου. Μια μορφωμένη ελίτ²² λογοτεχνών, καλλιτεχνών, αρχιτεκτόνων, εύπορων αστών που 'ανακάλυπτε' και αξιολογούσε τους τόπους στάθηκε η βάση πάνω στην οποία κατασκευάστηκε η οικουμενική διάσταση της Μυκόνου (Loukissas 1978:115-116). Τη δεκαετία του '50 η φήμη της ήταν διεθνής και ανεξάρτητη από τη Δήλο. Η έμφαση στην 'αυθεντικότητα' του κυκλαδικού τοπίου της και στην φιλοξενία²³ των κατοίκων της, η 'πνευματικότητα' και 'φυσικότητα' που ανακάλυπταν πολλοί καλλιτέχνες και αρχιτέκτονες²⁴

²² Επισκέπτες της Μυκόνου υπήρξαν ο Α. Camus, ο R. Barthes, ο Le Corbusier, ο L. Durrell, ο Ν. Καζαντζάκης, ο Γ. Σεφέρης, ο Γ. Κεφαλληνός, ο Ν. Εγγονόπουλος, ο Γ. Τσαρούχης, ο Α. Κωνσταντινίδης, ο Δ. Βασιλειάδης, ο Ο. Ελύτης, ο Μ. Καραγάτσης, ο Γ. Ιωάννου. (Κουσαθανάς 2002:160).

²³ Η δημοσιογράφος Ελένη Βλάχου το 1950, στην εφημερίδα *Καθημερινή* αναφέρει ότι ο πιο σημαντικός παράγοντας της ανάπτυξης του νησιού ήταν η ευγένεια και διακριτικότητα των κατοίκων του. Εξυπηρετούσαν με μεγάλη προθυμία του τουρίστες και ήταν πολύ φιλόξενοι, δίχως να νοιάζονται για την συμπεριφορά και τις ηθικές αρχές των επισκεπτών. (Loukissas 1978:116). Μία παρόμοια άποψη εκφράζει και ο διεθνούς φήμης μουσικός Γ. Μενουχίμ, που επισκέφτηκε τη Μύκονο πρώτη φορά το 1959, και αργότερα απέκτησε σπίτι επισκεπτόμενος έτσι συστηματικότερα το νησί. Το 1989, σε μια συνέντευξή του, υποστηρίζει ότι «υπάρχει μια αίσθηση ελευθερίας και ανοχής από τους ντόπιους, που έλκει τους νέους ανθρώπους. Αυτό είναι θετικό όταν δεν φτάνει σε υπερβολές...» (Κουσαθανάς, Ξυδάκης, Ρουσούνελος 1989:5).

²⁴ Ο Α. Κωνσταντινίδης αναφέρεται στις 'αναγεννητικές' ιδιότητες του νησιού και νιώθει ότι «ξαναπλασμένος και νεογέννητος ανοίγεται μέσα στον τόσο απέραντο χώρο. Και τρέχεις απάνω στις ράχες, στα μονοπάτια, στις αμμουδιές, σ' όλες τις αγκαλιές του νησιού, τρέχεις να απαντήσεις το όμορφο έργο.» (1947: 10). Στο τοπίο του νησιού ψάχνει το πνεύμα, την ομορφιά και τον εσωτερικό κραδασμό της φύσης που ενυπάρχει στην λαϊκή αρχιτεκτονική τότε που «χτίζει ο άνθρωπος με το πνεύμα» (ό. π., σ. 17). Είκοσι χρόνια αργότερα ο ομότεχός του Δ. Βασιλειάδης θεωρεί ότι η Μύκονος, η Ύδρα και η Πάτμος αποτελούν «τρίπτυχο που θα διδάξει και θα βιώσει στον κόσμο τον αβίωτο το θάμβος...» (Κουσαθανάς 2002:125).

ότι απέπνεε η λαϊκή αρχιτεκτονική της, αποτέλεσαν την κεντρική ιδέα γύρω από την οποία αναπτύχθηκε η ρητορική που είχε σαν στόχο την προσέλκυση των τουριστών. Στα τέλη της δεκαετίας του '60, αρχές του '70, η Μύκονος ως 'τόπος' προσδιοριζόταν από λόγους που της διαμόρφωσαν μια 'κοσμοπολίτικη' ταυτότητα. Στοιχεία όπως η διακριτικότητα και η ανοχή²⁵ στις ηθικές αρχές των «ξένων», κατασκεύασαν τη Μύκονο ως τόπο 'ελευθερίας' και 'παραδείσου' για όλους εκείνους τους 'μη-ντόπιους' που επιθυμούσαν να κάνουν ένα διάλειμμα από την δυτικοευρωπαϊκή εργασιακή τους ρουτίνα, ή απλώς επιθυμούσαν να συνεχίσουν το μπόεμ και hippy ύφος της ζωής τους, τους καλοκαιρινούς μήνες²⁶.

Ταυτοχρόνως, η Μύκονος διαφημιζόταν από πολλά έντυπα, ως ο εκλεκτός τόπος/θέρετρο της κοσμικών και της υψηλής κοινωνίας. Οι διάσημοι επισκέπτες του ήταν εκείνοι που μέσα από τη δράση τους συμβολοποίησαν τη Μύκονο και την κατέστησαν- μαζί με τους εαυτούς τους- 'σημείο' προς κατανάλωση ενός ιδιαίτερου αισθητικού ύφους ζωής: υφολογικές ακρότητες και εκκεντρικότητες στην αμφίεση, στη διασκέδαση, στις ετερόφυλες και ομόφυλες σεξουαλικές πρακτικές²⁷, στις εντεινόμενες καταναλωτικές πρακτικές υιοθετήθηκαν από αρκετούς που δεν ανήκαν στις κοσμοπολίτικες 'παρέες' των κοσμικών. Η Μύκονος, έκτοτε συγκροτήθηκε ως το κατεξοχήν πεδίο άσκησης των υφολογικών νεωτερισμών τόσο της Ελλάδας όσο και της υπόλοιπης Ευρώπης, ως ο 'τόπος' ανοχής και υποδοχής ποικίλων πειραματισμών σε επίπεδο κυρίως 'life style'²⁸. Όπως χαρακτηριστικά ισχυρίζεται η Βουσιού αίσθηση των ακραίων εμπειριών και της υπερβολής είναι ιδιότητες της Μυκόνου, ιδιότητες 'μεθοριακότητας' (liminality) που προσφέρονται στον τουρίστα. Το μη συμβατικό, το οριακό και το καρναβαλικό, το 'άλλο' είναι τα πιο δημοφιλή στοιχεία της Μυκόνου ως ελκυστικού τουριστικού τόπου (Βουσιού 1998:97).

Οι δεκαετίες του '80 και του '90 ήταν χαρακτηριστικές ως προς τους τρόπους που ανασυγκροτήθηκε και παγιώθηκε το εννοιολογικό περιεχόμενο των παραπάνω λόγων για τη Μύκονο. Αυτό που αναδύθηκε περισσότερο από ο,τιδήποτε άλλο ήταν η έννοια της ανοιχτής

²⁵ Την ελευθερία και την ανοχή ως 'έμφυτες' ποιότητες των Μυκονιατών, υποστήριξε ο συγγραφέας Α. Καραντώνης (Βουσιού 1998:74).

²⁶ Ο Loukissas μας πληροφορεί ότι το 1970 παραπάνω από το 80% των επισκεπτών ήταν αλλοδαποί. Υπήρξε ο τύπος των 'χίπηδων' τουριστών σύμφωνα με το οποίο φοιτητές, καλλιτέχνες και διανοούμενοι κατέκλυσαν το νησί και ήταν προτιμότεροι από τους πλούσιους με τα κότερα που δεν αφήναν πολλά χρήματα. (1978:116). Για τις μυθικές διαστάσεις της Μυκόνου του '70 μας πληροφορεί η Βουσιού σύμφωνα με την οποία, πολλά από τα άτομα της ομάδας των Μυκονιατών κατ' επιλογήν που την απασχολεί εθνογραφικά, έλκουν την αισθητική καταγωγή τους από το hippy σινάφι των επισκεπτών της δεκαετίας αυτής. (1998:76-77 και 82).

²⁷ Η Μύκονος του '70 θεωρήθηκε ιδανικός τόπος υποδοχής των μη συμβατικών στοιχείων αυτής της ιστορικο-κοινωνικής περιόδου. Έγινε μαγνήτης των 'ομοφυλόφιλων'- κάτι που ισχύει και σήμερα. Εκείνη την περίοδο κάποιος θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι υπήρχε παντελής έλλειψη πουριτανισμού εκ μέρους των ντόπιων. (Βουσιού 1998:76).

²⁸ Για τον προσδιορισμό της έννοιας του 'lifestyle', ο Giddens ισχυρίζεται ότι έτσι όπως προβάλλεται μέσα από τα περιοδικά και τις διαφημίσεις γίνεται αντιληπτό ως επιφανειακός καταναλωτισμός. Όμως υπάρχει κάτι το πιο βαθύ το οποίο προτείνει η αντίληψη του όρου: Το lifestyle μπορεί να προσδιοριστεί ως ένα περισσότερο ή λιγότερο ενοποιημένο σύνολο πρακτικών που ενστερνίζεται το υποκείμενο, όχι μόνο εξαιτίας του ότι αυτές οι πρακτικές ανταποκρίνονται σε χρήσιμες ανάγκες, αλλά επειδή δίνουν υλικό σχήμα σε μια ιδιαίτερη αφηγηματικότητα της ταυτότητας. Τα lifestyles είναι καθημερινές πρακτικές, ρουτίνες ενσωματωμένες μέσα σε συνήθειες ντυσίματος, φαγητού, τρόπων δράσης και προτιμήσεων ως προς τις συναναστροφές με άλλους. Όλες οι παραπάνω πρακτικές αποτελούν επιλογές, όχι μόνο τρόπων δράσης, αλλά και τρόπων του να 'υπάρχειν'. (1991: 81).

και εκτεταμένης 'αγοράς'²⁹ τουριστικών υπηρεσιών, η οποία συνδύαζε την πώληση και κατανάλωση της 'φύσης', ήλιου, θάλασσας, καθώς και 'γραφικό' αιγιακό τοπίο (κυρίως κτισμένο), αλλά και ένα είδος ξεχωριστής 'τουριστικής' εμπειρίας. Αυτή η εμπειρία αφορούσε την εξοικείωση με ένα τρόπο 'πολυτελούς' ζωής που επικεντρωνόταν κυρίως στην υιοθέτηση μιας διακριτής αισθητικής αντίληψης: πολλά κέντρα νυχτερινής διασκέδασης, εστιατόρια για απαιτητικούς και εύπορους πελάτες, καταστήματα με επώνυμα ρούχα και ποικίλα εξεζητημένα αντικείμενα από διάφορες περιοχές του κόσμου, διαμόρφωσαν την εικόνα της Μυκόνου - κυρίως- ως τόπου που 'εμπορεύεται' στιλ, μόδα, εικόνες και φαντασίωση³⁰. Συνεπώς, καθώς η μόδα είναι ένας μηχανισμός που τονίζει όλα τα στοιχεία της νεωτερικής κατάστασης, την κατατημένη, προσωρινή και επιφανειακή φύση των νέων υποκειμένων (Miller 1994:71), τότε, μια σημαντική όψη της Μυκόνου αφορά την άμεση εμπλοκή της στο πολιτισμικό κθεστώς της 'όψιμης νεωτερικότητας'³¹ ή -κατά κάποιους μελετητές- της 'μετα-νεωτερικότητας'³².

Τα παραπάνω στοιχεία είναι ζητήματα κεντρικής σημασίας στην κατασκευή της 'τουριστικής' ταυτότητας της Μυκόνου τη δεκαετία του '80 και κυρίως του '90 την οποία μπόρεσα να παρακολουθήσω μέσα από την προσωπική μου εμπειρία. Θεωρώ ότι κατά τη χρονική αυτή περίοδο η Μύκονος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ένας κατεξοχήν 'επιχειρηματικός' ή 'αγοραίος' τόπος πώλησης εργασιών, υπηρεσιών, υλικών αγαθών και αισθητικών συμβόλων. Τόπος 'κατανάλωσης' κυρίως ενός ύφους ζωής που διαμορφώθηκε μέσα από λόγους περί 'απόλαυσης', 'ευδαιμονισμού' και πολυτέλειας. Από τη στιγμή που η 'ευχαρίστηση' είναι η οργανωτική αρχή της μοντέρνας κατανάλωσης, και η ευχαρίστηση του 'εφήμερου' βρίσκεται στην καρδιά του σύγχρονου καταναλωτή (Appadurai 1996:83), η Μύκονος παγιώθηκε εντός και εκτός των εθνικών συνόρων ως τόπος της 'μόδας', προτάσσοντας την κατανάλωση ενός στιλ αμφίεσης, διασκέδασης, χαλάρωσης και σεξουαλικών πρακτικών που αφορούν το παρόν, το 'εδώ' και το 'τόρα'.

Η διαπίστωση αυτή έρχεται να φωτίσει σημεία ενός ζητήματος που δεν φαίνεται ούτε να έχει διερευνηθεί, αλλά ούτε να έχει απασχολήσει σε βάθος τους κοινωνικούς επιστήμονες που

²⁹ Οι Lash & Urry, στην προσπάθειά τους να χαρτογραφήσουν τη νέα καρδιά της αγοράς, ισχυρίζονται ότι αυτή συγκροτείται γύρω από την πληροφορία, τις επικοινωνίες, τις αερογραμμές και γύρω από σημαντικά τμήματα του τουρισμού και των διακοπών. (1994:17).

³⁰ Για την Βουσιού, η χώρα της Μυκόνου αποτελεί περίπλοκο σύστημα κοινωνικότητας ως τουριστικός τόπος. Συνίσταται σε διαφορετικές ομάδες ύφους που αντιπροσωπεύουν ευδιάκριτες φυλετικές συναθροίσεις (1998:12).

³¹ Ο Giddens, στις θεωρήσεις του για την νεωτερικότητα και την όψιμη νεωτερικότητα θεωρεί ότι ο πρώτος όρος αναφέρεται στο ισοδύναμο του βιομηχανοποιημένου κόσμου εννοώντας τις κοινωνικές σχέσεις που υποδηλώνονται στη διαδεδομένη χρήση υλικής δύναμης και μηχανισμών στις παραγωγικές διαδικασίες. Η δεύτερη διάσταση της 'νεωτερικότητας' είναι ο καπιταλισμός και εννοείται ως ένα σύστημα παραγωγής εμπορευμάτων που εμπλέκει ανταγωνιστικές αγορές προϊόντων και εμπορευματοποίηση του εργατικού δυναμικού. Η τρίτη διάσταση της νεωτερικότητας είναι η αναστοχαστικότητα ως προς την δυναμική των θεσμών. (1991: 15-20). Με τον όρο 'υψηλή' ή 'όψιμη' νεωτερικότητα προσδιορίζεται η τρέχουσα φάση ανάπτυξης των νεωτερικών θεσμών, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από την ριζοσπαστικότητα και την παγκοσμιοποίηση των βασικών χαρακτηριστικών της νεωτερικότητας (ό. π., σ. 243). Γενικότερα, η χρήση του όρου 'νεωτερικότητα' μέσα στη διατριβή γίνεται στη βάση του προσδιορισμού της από τον Giddens.

³² Οι Lash & Urry αντιλαμβάνονται την μετανεωτερικότητα ως κατάσταση που η βασική του συνθήκη είναι η κατανάλωση σημείων (όπως η μόδα και οι εικόνες) και 'αποδιαφοροποίηση' μεταξύ αναπαραστάσεων και πραγματικότητας (1994:272).

ασχολούνται ερευνητικά με ‘τουριστικούς’ τόπους σε άλλες περιοχές του κόσμου. Πρόκειται για την ‘κοσμοπολίτικη’ ταυτότητα της Μυκόνου και για την ‘πολυ- φυλετικότητα’ των ανθρώπων που την επισκέπτονται. Η πρόθεσή μου στην παρούσα διατριβή είναι να καταθέσω μερικές σκέψεις και ερωτήματα γύρω από το παραπάνω θέμα και όχι να το εξαντλήσω από τη στιγμή που δεν αποτελεί τον βασικό σκοπό της διατριβής. Οι παρατηρήσεις μου όμως ίσως στοιχειοθετήσουν ένα γενικό πλαίσιο κατανόησης αυτού του πολιτισμικού χώρου που αποτελεί πεδίο άσκησης συγκεκριμένων ‘επιχειρηματικών’ πρακτικών- όπως των υποκειμένων που εγώ εξετάζω- καθώς και πεδίου που διασταυρώνονται οι παραπάνω πρακτικές με αντιλήψεις για τη μυκονιάτικη ‘εντοπιότητα’.

Κοσμοπολίτικες αντιλήψεις και ‘πολυφυλετικές’ συν-βιώσεις

Η διαπίστωση ότι ο τουρισμός αποτελεί το πλαίσιο διαπολιτισμικών συναντήσεων και ότι τον κεντρικό άξονα της τουριστικής βιομηχανίας συγκροτούν οι ποικίλες ανταλλαγές οι οποίες λαμβάνουν χώρα ανάμεσα σε άτομα με πολλαπλές ταυτότητες, που ζουν σε διαφορετικούς τόπους και διαφέρουν ως προς την εθνική και πολιτισμική τους καταγωγή, είναι ζητήματα που έχουν συζητηθεί από τους ερευνητές- ανθρωπολόγους και μη. (Γαλανή-Μουτάφη 2002:24).

Ωστόσο, η έννοια του ‘κοσμοπολιτισμού’, της ‘οικουμενικότητας, καθώς και της ‘πολυφυλετικότητας’ έχει διερευνηθεί συστηματικά σε εντελώς διαφορετικά συμφραζόμενα: Η έννοια του ‘κοσμοπολιτισμού’ έχει αποτελέσει αντικείμενο έρευνας σε ‘μητροπόλεις’ όπου συναντώνται πολιτισμικά με τον ηγεμονικό πολιτισμό των δυτικών μεγαλουπόλεων (που νοούνται ως ‘κέντρα’), άτομα και συλλογικότητες τα οποία έχουν μετακινηθεί από τον τόπο καταγωγής τους (που νοείται ως ‘περιφέρεια’) και γίνονται αντιληπτά ως ‘πρόσφυγες’, ‘μετανάστες’, ‘εξόριστοι’³³. Η παραπάνω έννοια συναρτάται με αυτή της ‘παγκοσμιοποίησης’ και της ‘μετανεωτερικότητας’ ή της ‘όψιμης νεωτερικότητας’, αλλά δεν φαίνεται να έχει διερευνηθεί πολυεπίπεδα σε συνάρτηση με τον τουρισμό και όσους εμπλέκονται σε αυτόν, πέρα από το ότι ο τελευταίος εμφανίζεται ως γενική και αδιαμφισβήτητο πεδίο διαπολιτισμικών συναντήσεων. Θεωρείται αυτονόητη η ύπαρξη και εκδήλωση ‘κοσμοπολίτικων’ αντιλήψεων και πρακτικών σε τουριστικούς τόπους, όπως για παράδειγμα η Μύκονος, χωρίς να εξετάζεται σε βάθος α) η ύπαρξη ή όχι πολιτισμικών διαφορών, β) το πλέγμα των σχέσεων εξουσίας που προσδιορίζουν την παραγωγή και κατασκευή αυτού που γίνεται αντιληπτό ως ‘πολιτισμική διαφορά’, και γ) οι τρόποι που διαφορετικά υποκείμενα αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως ‘κοσμοπολίτες’³⁴ ή όχι. Θεωρώ ότι οι πρακτικές των πολλαπλών και διαφορετικών

³³ (βλ. ενδεικτικά Appadurai 1996, Moore 1999, Derrida 2001).

³⁴ Η Moore θεωρεί ότι ένα από τα χαρακτηριστικά της όψιμης νεωτερικότητας και του παγκοσμιοποιημένου κόσμου αποτελούν οι μετασχηματισμοί των αντιλήψεων αυτών που κάποτε εννοούνταν ως ‘κέντρο’. Συνεπώς αναδύονται νέες μορφές δημόσιου πολιτισμού και νέες ιδέες για το τι σημαίνει ‘νεωτερικό’, ‘πολίτης’, ‘κοσμοπολίτης’, ‘άτομο’ (1999:11). Ο Friedman επίσης θεωρεί ότι η κοσμοπολίτικη ταυτότητα του εαυτού είναι στενά συνδεδεμένη με τον προσδιορισμό του κόσμου ως μεικτού και .οι έννοιες της παγκοσμιοποίησης, του υβριδισμού και της κρεολοποίησης (ανάμιξης), όπως και του κοσμοπολιτισμού, είναι κοινωνικά προσδιορισμένες αντιλήψεις (1997:269).

κατηγοριών υποκειμένων που ‘συν-κατοικούν’ στη Μύκονο και μοιράζονται κομμάτια από τον ‘κοσμοπολίτικο’ μύθο της, χειρίζονται το ζήτημα της πολιτισμικής διαφοράς (τους) με τρόπους που δεν συνιστούν κατάλυση των ορίων. Αυτή η διαπίστωση αφορά ακόμη περισσότερο τις πρακτικές και αντιλήψεις των ντόπιων για ό,τι συνιστά πολιτισμική ετερότητα και όποιον σημασιολογείται ως «ξένος». Όπως άλλωστε αναφέρω και παρακάτω, όσοι συμμετέχουν στον πολιτισμικό κώδικα της ‘εντοπιότητας’ ο οποίος δίνει έμφαση στην κατασκευή και διαχείριση συμβόλων αποκλεισμού ή συμπερίληψης στο τοπικό ‘εμείς’, φωτίζουν μian ατελή, μη-πραγματοποιημένη ‘οικουμενική’ ταυτότητα της Μυκόνου.

Το αυτονόητο έως και αδιαμφισβήτητο της ‘κοσμοπολίτικης’ διάστασης της Μυκόνου αποτελεί παγιωμένη ιδεολογία σε κατηγορίες υποκειμένων που δεν είναι φορείς του ‘εντόπιου’ πολιτισμικού ιδιώματος και ακόμη, συνιστά ‘κοινό ιδεολογικό τόπο’ στους παραγωγούς των επιστημονικών λόγων. Αυτό ωστόσο συμβαίνει χωρίς να ‘χει εξεταστεί επισταμένα το πολιτισμικό- κοινωνικό πλαίσιο που, είτε πριμοδοτεί και στοιχειοθετεί μία ή πολλές ‘κοσμοπολίτικες’ αντιλήψεις, είτε τις αρνείται. Βασική μου θέση σε αυτήν την ενότητα αποτελεί η άποψη ότι ο ‘κοσμοπολιτικός’, πρέπει να τίθεται πάντα υπό διερεύνηση, καθώς προσδιορίζεται από τα κοινωνικο-πολιτισμικά συμφραζόμενα και να μην θεωρείται ως έννοια με σταθερό σημασιολογικό περιεχόμενο, ακόμη και όταν πρόκειται για τον ‘αισθητικό κοσμοπολιτισμό’ τον οποίο υποστηρίζει η Βousiou.

Η άποψη που στοιχειοθετείται στην μελέτη της Βousiou για τη Μύκονο και συγκεκριμένα για τη χώρα, είναι ότι αποτελεί «υβριδική χωρική κατασκευή» που λειτουργεί σημειωτικά ως διαπολιτισμικό σημείο για αισθητική κατανάλωση και ως ένας ‘εκθεσιακός’ χώρος για διαφορετικά στιλ ζωής και είδη διασκέδασης (1998:14). Η ερευνήτρια θεωρεί ότι «η Μύκονος είναι μια αναπαράσταση- κλειδί ενός εύκολου σε πρόσβαση συμβόλου κοσμοπολιτισμού, έτοιμου για τοπική κατανάλωση. Ο τουριστικός χώρος...σπάει την αλυσίδα της τοπικότητας ενός ελληνικού πολιτισμού που βρίσκεται στα ‘όρια της Ευρώπης’. Έτσι το σημείο της Μυκόνου αφορά πολυπολιτισμικότητα και κοσμοπολιτισμό, όπως η χωρική της αναπαράσταση... Η Χώρα της Μυκόνου σημειωτικά αναπαρίσταται ως ένα πολυφυλετικό περιβάλλον διαφορετικών αισθητικών επιλογών» (ό.π., σ.16).

Στην προκειμένη περίπτωση, οι έννοιες του ‘κοσμοπολιτισμού’ και της ‘πολυπολιτισμικότητας’, αν και περιορίζονται στη Χώρα, αφορούν σημειωτικές αναπαραστάσεις που προκύπτουν από την εστίαση της ερευνήτριας στην αισθητική κατανάλωση, όπως την προσέγγισε και μέσα από την ερευνητική κατηγορία των υποκειμένων της. Αν όμως αλλάξει προσανατολισμό η ερευνητική ματιά που αφορά τις παραπάνω δύο έννοιες και απομακρυνθεί από την αντίληψη της Μυκόνου ως τόπου - κυρίως - του αυτονόητου αισθητικού ‘κοσμοπολιτισμού’, τότε γίνεται εμφανές ότι αυτοί οι όροι υπαγορεύουν τον επαναπροσδιορισμό τους μέσα στα εκάστοτε πολιτισμικά συμφραζόμενα. Βέβαια δεν θα μπορούσε κανείς να αμφισβητήσει την «ύπαρξη ενός πολυφυλετικού

περιβάλλοντος διαφορετικών αισθητικών επιλογών» με τους τρόπους που η Bousiou το αντιλαμβάνεται μέσα από τις νέες εννοιολογήσεις του όρου ‘φυλή’ ως «νεοφυλή»³⁵. Ωστόσο, ακόμη και αυτού του είδους ο ‘κοσμοπολιτισμός’ χρήζει διερεύνησης ως προς το περιεχόμενό του και στον τρόπο που συναρτάται με την έννοια της πολιτισμικής ‘διαφοράς’. Ο αισθητικός ‘κοσμοπολιτισμός’ της Μυκόνου ίσως δεν ανταποκρίνεται σημασιολογικά στον αισθητικό ‘κοσμοπολιτισμό’ που οι Lash & Urry αντιλαμβάνονται ως «αισθητική αναστοχαστικότητα» (1994:256), η οποία συνίσταται σε κρίσεις γούστου και διάκρισης για διαφορετικούς πολιτισμούς. Καθώς μια τέτοια ‘κοσμοπολίτικη’ ιδεολογία προϋποθέτει- σύμφωνα με τους παραπάνω συγγραφείς- «εκτεταμένα πρότυπα κινητικότητας, μια στάση ανοιχτή απέναντι στον ‘άλλον’ και μια προθυμία έκθεσης σε κινδύνους, ικανότητα αναστοχασμού και αισθητικές κρίσεις μεταξύ διαφορετικών χώρων και κοινωνιών του παρόντος και του παρελθόντος»³⁶ (ό. π., σ. 256), στην Μύκονο δεν μπορεί να στοιχειοθετηθεί μια στέρεη βάση εννοιολόγησης ακόμη και αισθητικού ‘κοσμοπολιτισμού’.

Ελπίζω ότι στη συνέχεια θα αποσαφηνιστούν μερικά από τα παραπάνω ζητήματα και- σίγουρα- θα ανοιχτούν καινούρια που ίσως δεν μπορούν να διαφωτιστούν πλήρως στην παρούσα διατριβή. Ωστόσο, θίγοντάς τα έστω και με αυτόν τον τρόπο καταδεικνύονται οι πολλαπλές κατευθύνσεις στις οποίες μπορεί να ανοιχτεί η ερμηνεία του μυκονιάτικου ‘κοσμοπολιτισμού’.

Η έμφαση στη κατασκευή της Μυκόνου ως ‘κοσμοπολίτικου’ τόπου αποτελεί προσφιλές θέμα ρητορικής μερικών διαφημιστικών εντύπων που απευθύνονται σε εύπορους τουρίστες και ιδιαίτερα, αποτελεί αγαπημένο θέμα όλων σχεδόν των ελληνικών περιοδικών ποικίλης ύλης που διαμορφώνουν μια εικόνα της Μυκόνου προσανατολισμένης στα γούστα και στις επιθυμίες των Ελλήνων επισκεπτών της³⁷. Μια τέτοια εικόνα είναι και αυτή που κατασκευάζεται μέσα από

³⁵ Οι Μυκονιάτες κατ’ επιλογήν, όπως και πολλοί ‘άλλοι’ που επισκέπτονται το νησί, αποτελούν ένα είδος ‘νεο-φυλής’ που αντλεί το εννοιολογικό της περιεχόμενο από την άποψη του Maffesoli περί νέου ‘κοινοτισμού’ που εγκαθιδρύεται από την ύπαρξη των μεταμοντέρνων ‘φυλών. Για τις -κατά Maffesoli- ‘νεοφυλές’, το αισθητικό ύφος είναι η οργανωτική αρχή που ρυθμίζει τη ζωή τους και επινοεί δεσμούς κοινωνικής αλληλεγγύης, δημιουργεί προϋποθέσεις ‘συνεύρεσης’ (Bousiou 1998:110).

³⁶ Όπως ισχυρίζονται οι δύο συγγραφείς η κοινωνική οργάνωση του ταξιδιού και του τουρισμού έχουν διευκολύνει και έχουν κατασκευάσει ένα τέτοιο κοσμοπολιτισμό που έχει σαν βάση του την κινητικότητα.

³⁷ Εδώ θα συμφωνήσω με την Bousiou η οποία θεωρεί ότι η Μύκονος είναι η αναπαράσταση ενός εύκολου σε πρόσβαση συμβόλου κοσμοπολιτισμού για τους Έλληνες τουρίστες. Αντιθέτως, μια πρόσφατη αναπαράστασή της, από μη-ελληνικά ΜΜΕ τα οποία απευθύνονται σε άλλης εθνικότητας τουρίστες δίνει έμφαση σε στερεότυπα, στηριγμένα σε αντιλήψεις περί στενών τοπικών πολιτισμικών ορίων και όχι περί ‘κοσμοπολιτισμού’. Αναφέρομαι στην τηλεοπτική διαφήμιση της αμερικανικής εταιρείας τηλεπικοινωνιών ATT η οποία παρουσιάζει ένα ζευγάρι Αμερικάνων τουριστών, που ερχόμενοι στην Ελλάδα περνούν πολλά δεινά εξαιτίας της χαμηλής ποιότητας των προσφερόμενων τουριστικών υπηρεσιών και των συνηθειών των ντόπιων. Η διαφήμιση είναι γυρισμένη και στη Μύκονο. Όταν προβλήθηκε στα διεθνή τηλεοπτικά δίκτυα, η αντίδραση πολλών Ελλήνων ήταν σφοδρή. Οι περισσότεροι θεώρησαν ότι ήταν ύπουλη επίθεση στον ελληνικό τουρισμό (Καραγιάννης 2002:12).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η άποψη περί ‘Μυκόνου’ και ‘Ελλάδας’ που κατασκευάζεται μέσα από τα έντυπα και τις διαφημιστικές ταινίες του ΕΟΤ. Καθώς απευθύνεται στα διεθνή ΜΜΕ, δίνει έμφαση στους τοπικούς πολιτισμούς, σκηνοθετώντας εκ νέου την ‘αυθεντικότητά’ τους, θεωρώντας τους - κατά κάποιο τρόπο- απομονωμένους και ‘εκτός’ πολιτισμικών δυτικοευρωπαϊκών συμφραζομένων- ακόμη και για την περίπτωση της Μυκόνου (περισσότερα για αυτό το θέμα βλ. Νάζου & Αγγελετάκη 1997:1).

την παρακάτω αναφορά στο «Μανχάταν του Αιγαίου³⁸» που γράφτηκε από Έλληνα δημοσιογράφο σε μηνιαίο γυναικείο περιοδικό μεγάλης κυκλοφορίας:

«...Το χάσμα από την ΟΝΕ ως το Βυζάντιο γεφυρώνεται στη Μύκονο. Νεοαστοί, μικροαστοί, μεσοαστοί, βαθύπλουτοι, νεόπλουτοι, νεόπτωχοι... Ο Ωνάσης και η Κάλας δεν είναι πια εδώ, αλλά στα χρόνια της παγκοσμιοποίησης, κοσμοπολίτες γινόμαστε όλοι- με σεβαστή περιουσία ή απλώς με εθνοδάνειο. Στο πιο ακριβό προάστιο της Αθήνας ακμάζει η φιλοσοφία που έκανε τη Νέα Υόρκη μητρόπολη: μαζί δεν κάνουμε και χώρια δεν μπορούμε [...] Η Μύκονος: το ακριβότερο προάστιο της Αθήνας[...] Η παρέλαση της Κηφισιάς ρέει χαλαρά στον περιφερειακό [...] Οι τακτικοί παραθεριστές του νησιού, επώνυμοι και ανώνυμοι, είναι οι νέοι κοσμοπολίτες, οι περισσότεροι κάτω των πενήντα, αυτοδημιούργητοι δουλευταράδες, εραστές της καλής ζωής, φιλόδοξοι πρωτεργάτες της ανερχόμενης μεσαίας τάξης...Τώρα είναι ιδιοκτήτες καλαίσθητων εξοχικών κατοικιών...και διαμορφωτές της νέας εικόνας της παραθαλάσσιας Εκάλης.»

Η ‘μητροπολιτική’ και ‘κοσμοπολίτικη’ ή ‘οικουμενική’ Μύκονος, όπως αναπαριστάται στο παραπάνω απόσπασμα προσδιορίζει και προσδιορίζεται από τους Έλληνες επισκέπτες και επισκέπτριες του νησιού. (Η ‘μητροπολιτική’ και θετικά αξιολογημένη αναπαράσταση της Μυκόνου βρίσκεται για παράδειγμα, στους αντίποδες, κάθε ‘αντικοσμοπολίτικης’ αναπαράστασης της Γαύδου, ή της Χιλιαδούς, όπως την αντιπαρέθεσε ημερήσια εφημερίδα³⁹, σχολιάζοντας εμμέσως το θέμα της τρομοκρατίας, μέσα από την αναφορά στους παραπάνω αγαπημένους παραθεριστικούς/τουριστικούς προορισμούς των μελών της οργάνωσης ‘17 Νοέμβρη’). Η ‘κοσμοπολίτικη’ Μύκονος αποτελεί γνώριμη ‘υιοθετημένη’ ρητορική από όσους ασχολούνται με το χώρο της διαφήμισης, της μόδας, από πολλούς Έλληνες επιχειρηματίες που έχουν τις επιχειρήσεις τους στη Μύκονο. Αποτελεί επίσης την προσφιλή ρητορική πολλών εύπορων Ελλήνων που έχουν χτίσει σπίτια στο νησί. Καθώς οι παραπάνω επισκέπτες αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως κομμάτι του, περιλαμβάνουν και περιλαμβάνονται σε ένα σύνολο ‘όμοιων’, σε μια «φαντασιακή κοινότητα»⁴⁰ με κοινές ‘υψηλές’ προτιμήσεις και μέσα από καταναλωτικές πρακτικές «καταδήλωσης της αναπόφευκτης διαφοράς» (Bourdieu 1999:99)

Ως «κοσμοπολίτικη» και «κέντρο του κόσμου» το καλοκαίρι χαρακτηρίζουν το νησί οι περισσότεροι ντόπιοι επιχειρηματίες όταν απευθύνουν το λόγο τους στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, όταν μιλούν ως οργανωμένοι φορείς με σκοπό να πουλήσουν το προϊόν τους σε διεθνείς τουριστικές εκθέσεις όταν δηλαδή υιοθετείται αυτή η ρητορική για λόγους πολιτικής και οικονομικής σκοπιμότητας. Η ‘κοσμοπολίτικη’ ταυτότητα του νησιού προβάλλεται και στον

³⁸ Σκαφίδας 2000: 120-124 και 157.

³⁹ «Λειψοί, Γαύδος, Χιλιαδού... Για τιμωρία, μήπως πρέπει να πάνε εξορία στη Μύκονο;» (Εφημ. Ελευθεροτυπία 20/7/02, σελ. 9).

⁴⁰ Χρησιμοποιώ τον όρο «φαντασιακή κοινότητα» ως δάνειο από τον Anderson (1997:26), εννοώντας την ευρεία αίσθηση του ‘συναήκειν’ σε ένα κοινωνικό σώμα που υπάρχει παρά την απουσία άμεσων ή έμμεσων κοινωνικών συναναστροφών. Η «φαντασιακή κοινότητα» αναπτύσσεται διαμέσου της κοινής συμμετοχής σε δραστηριότητες, διαμορφώνοντας ένα είδος κοινής ταυτότητας σε όσους επιτελούν παρόμοιες δράσεις, είτε βρίσκονται κοντά, είτε μακριά (στην προκειμένη περίπτωση, η αίσθηση της κοινότητας καλλιεργείται με την συμμετοχή στην ‘κοσμοπολίτικη’ μυκονιάτικη εμπειρία των Ελλήνων επισκεπτών του νησιού).

δημόσιο πολιτικό λόγο, ακόμη και σε τοπικό επίπεδο όπου συνδυάζεται με τις συνακόλουθες αντιλήψεις για 'ανάπτυξη' και 'πρόοδο'.

Από τη στιγμή όμως, που μια ερμηνευτική σκοπιά για τη Μύκονο λαμβάνει υπόψιν ως θεμελιώδη τον εμπορικό/επιχειρηματικό χαρακτήρα της, νομίζω ότι υπογραμμίζει την ανάγκη, η έννοια του 'κοσμοπολιτισμού', ως «ένα είδος συνείδησης που στηρίζεται στις εικόνες του κλασικού πολιτισμού για μια ανθρώπινη κοινωνία 'ηθικά ενωμένη'» (Falk 1999:78) να τεθεί μέσα στα νέα συμφραζόμενα και να επαναδιατυπωθεί το ερώτημα για την 'κοσμοπολίτικη' διάσταση τουριστικών τόπων όπως αυτόν της Μυκόνου.

Με άξονα την παραπάνω ερμηνευτική προοπτική αναδύονται, ως κεντρικής σημασίας τα παρακάτω ζητήματα: α) Η διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους ένας τόπος-σταυροδρόμι συναλλαγών και διεθνών εμπορικών δικτύων, τόπος διακίνησης προτάσεων αισθητικού ύφους καθίσταται και τόπος μετάφρασης και διαχείρισης της πολιτισμικής διαφοράς, πέρα από την 'κατανάλωσή' της, β) η διερεύνηση των αντιλήψεων περί 'κοσμοπολίτικου τόπου' όταν οι σχέσεις μεταξύ 'ντόπιων' και 'τουριστών', και πολύ περισσότερο, μεταξύ 'ντόπιων' και διαφόρων 'εργαζόμενων' στην τουριστική βιομηχανία του νησιού, είναι σχέσεις ασύμμετρες, ιεραρχημένες, ενταγμένες μέσα σε ένα πλαίσιο παραγωγής και άσκησης εξουσίας⁴¹. Το τρίτο ζήτημα σχετίζεται με το εννοιολογικό περιεχόμενο του 'κοσμοπολιτισμού', έτσι όπως αυτό συγκροτείται μέσα από τη δράση και τις αντιλήψεις των ντόπιων επιχειρηματιών.

Τα τρία παραπάνω σημεία με απασχόλησαν σε διάφορες χρονικές φάσεις της έρευνας και -εν μέρει- απαντώνται στα επόμενα κεφάλαια της διατριβής. Στην παρούσα ενότητα χαράζουν πρωτίστως τον άξονα που κινήθηκε η σκέψη μου και -σίγουρα- αφήνουν πολλά ζητήματα ανοιχτά για μια μελλοντική επαναθεώρησή τους.

Το πρώτο σημείο που με ωθεί να διατυπώσω τα παραπάνω ερωτήματα και να σταθώ με αναστοχαστική ματιά απέναντι στη εννοιολόγηση της Μυκόνου ως 'κοσμοπολίτικης' - από όποια κατηγορία υποκειμένων και αν συγκροτείται- είναι ο τύπος των επισκεπτών/τουριστών και του 'προϊόντος' που καταναλώνουν. Σε συνδυασμό με την εμφάνιση μιας συγκεκριμένης κατηγορίας οικονομικών μεταναστών που στάθηκαν το πολύτιμο 'εργατικό δυναμικό' και δομικό στοιχείο της ντόπιας τουριστικής βιομηχανίας, θεωρώ ότι τη δεκαετία του '90 συντελέστηκαν αλλαγές που θέτουν τις αντιλήψεις περί 'κοσμοπολιτισμού' σε νέα συμφραζόμενα που αμφισβητούν την αυτονόητη υποστασιοποίησή του.

⁴¹ Στην θεώρηση της έννοιας της πολιτισμικής διαφοράς οι Gupta & Ferguson θεωρούν ότι αυτό που ενδιαφέρει περισσότερο είναι να διερευνηθεί η παραγωγή της διαφοράς σε έναν κόσμο των πολιτισμικά, κοινωνικά και οικονομικά διασυνδεδεμένων και αλληλεξαρτημένων χώρων (1992:14). Η διαδικασία της παραγωγής της πολιτισμικής διαφοράς συμβαίνει σε συνεχόμενους και συνδεδεμένους χώρους που διατέμνονται από οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις ανισότητας. Η πολιτισμική διακρίσιμότητα την οποία οι ανθρωπολόγοι προσπαθούν να παρουσιάσουν παράγεται σε ένα πεδίο σχέσεων εξουσίας. (ό. π., σ. 16-17). Οι So-Min & Miller υποστηρίζουν ότι η εξουσία είναι παντού στον τουρισμό. Σε ατομικό επίπεδο, οι σχέσεις εξουσίας στην συμπεριφορά των τουριστών μεταξύ άλλων είναι συνήθως περιορισμένες και διαχειριζόμενες. Σε θεσμικό επίπεδο, η βιομηχανία παράγει ένα τεράστιο δίκτυο από ειδικότητες και υπηρεσίες. Από τις έρευνες τα δεδομένα αποκαλύπτουν άνηση ανάπτυξη και ιεραρχικές σχέσεις που ενσωματώνουν την ηγεμονική εξουσία των αναπτυγμένων χωρών και των διεθνών οργανισμών. Τουρισμός: άνηση ισορροπία εξουσίας μεταξύ φτωχών και πλουσίων, κοινωνίας και περιβάλλοντος (2000: 372).

Με βάση το παραπάνω σκεπτικό, η Μύκονος έπαψε να θεωρείται ‘κοσμοπολίτικη’ με την έννοια που γινόταν αντιληπτή τις προηγούμενες δεκαετίες, τόσο από τους ταξιδιώτες-τουρίστες, όσο και από τα μέσα επικοινωνίας που της απέδιδαν μια τέτοια ιδιότητα, αλλά και από τους περισσότερους ντόπιους. Οι καλλιτέχνες, οι διάσημοι επισκέπτες, αλλά και διάφορες άλλες κατηγορίες τουριστών που προτιμούσαν τη Μύκονο για να έρθουν αντιμέτωποι με την κάθε λογής ‘ετερότητα’, και ‘ιδιαιτερότητα’, τη δεκαετία του '90, αποτελούν σχεδόν ‘είδος προς εξαφάνιση’.

Σύμφωνα με πολλές αφηγήσεις επισκεπτών των προηγούμενων δεκαετιών, αλλά και μέσα από τον αναπαραστατικό λόγο των εντύπων της εποχής, η οικείωση με τη ‘διαφορετικότητα’ του τόπου και των κατοίκων του ήταν ένας από τους σκοπούς του ταξιδιού στη μεταπολεμική Μύκονο. Για μερικούς από αυτούς ήταν «η Μύκονος, το 1960, ήταν η ίδια η χαρά της ζωής» (Αγγελετάκη 1996:7).

Ταυτόχρονα, η επαφή με τους ‘άλλους’ (τουρίστες), άνοιγε δρόμους αναστοχασμού και επαναπροσδιορισμού της ταυτότητας πολλών επισκεπτών, μερικοί από τους οποίους μπόρεσαν να αποδώσουν καλλιτεχνικά τις αναζητήσεις τους και την πηγή του αναστοχασμού τους. Η Μύκονος, στάθηκε για πολλούς από αυτούς ο κατεξοχήν ‘τόπος’ όπου λάμβαναν χώρα κάθε είδους ‘ενώσεις’, και ‘συγχρωτισμοί’: ‘Ενώσεις’ με το κυκλαδίτικο πνεύμα, με το ‘θεϊκό’ στοιχείο της Δήλου και της Μυκόνου που σημαδεύτηκαν από μια -εν μέρει- μεταφυσική αντίληψη του τόπου⁴². Ηθικές ‘ενώσεις’ αυτών που υιοθετούσαν τις παραπάνω αντιλήψεις με όσους αναζητούσαν τις ‘άλλες’ αξίες, τις εναλλακτικές σε αυτές τις κανονιστικές που ρύθμιζαν τη ζωή στη δυτική Ευρώπη. Συναντήσεις που περιελάμβαναν μια ποικιλία ανθρώπων, προϋπέθεταν διευρυμένα ‘όρια’- αισθητικά και ηθικά- κινητικότητα και ανταλλαγή ιδεών ‘ενώσεις’ που υπονοούσαν την αποδοχή της ετερότητας και της δημιουργίας μιας αίσθησης ‘κοινότητας’ και ‘φιλοξενίας’⁴³ ανάμεσα σε ‘ξένους’, ‘ντόπιους’ και ‘ξένους’, ‘επώνυμους’ και ‘απλούς’ ανθρώπους⁴⁴: Σε πολλές από τις φωτογραφικές αναπαραστάσεις των δεκαετιών του '60 και του '70 που προσπάθησαν να αποδώσουν το γενικό ‘κλίμα’ της εποχής, συναντά κανείς αυτό το είδος των συγχρωτισμών στο οποίο αναφέρομαι. Επώνυμοι, πλούσιοι, πολιτικοί, αγκαλιά με ντόπιους ψαράδες σε στιγμές κεφισιότοπιοι αυτοδίδακτοι καλλιτέχνες παρέα με διάσημους ‘ομότεχνους’ τους καλλονές και κόρες ‘καλών’ οικογενειών στο ίδιο τραπέζι με

⁴²Η Μαρουλίνα Θανοπούλου, περιζήτητη καλλιτέχνης - κατασκευάστρια κοσμημάτων της εποχής, σε μια συνέντευξη της δήλωσε: «Αχ αυτή η Μύκονος! Δεν είναι τυχαίο αυτό το νησί. Κάτι υπάρχει εδώ. Κάτι το μεταφυσικό. Σε γαντζώνει και δεν μπορείς να ξεφύγεις... αυτό το νησάκι μου έκανε μεγάλο δώρο: μου χάρισε την έμπνευση. Ήταν σαν να μου υπαγόρευε και εγώ τυφλά δημιουργούσα...» (Χανιώτη 1999:5). Η τουριστική ανάπτυξη της Μυκόνου όμως αποστέρησε σταδιακά την καλλιτεχνική έμπνευση από τη μεταφυσική της διάσταση που παρείχε η Μύκονος ως ιδιαίτερος τόπος. Πολλοί από τους επισκέπτες του '60 θα υποστήριζαν σήμερα ότι «μια χώρα που αξιοποιείται τουριστικά, απαξιώνεται μεταφυσικά -είναι μια σκηνή θεάτρου χωρίς δαιμονική δύναμη πια» (Enzensberger 2000:91).

⁴³ Η έννοια της ‘φιλοξενίας’ εδώ αναφέρεται στο απεριόριστο δικαίωμα διακίνησης ξένων σε περιοχές ‘άλλων’ και οι ‘άλλοι’ ως ιδιοκτήτες αυτών των περιοχών να τους φέρονται χωρίς εχθρικότητα (Derrida 2001:21).

⁴⁴ Αποτελεί εδραιωμένη άποψη ότι «ο τουρισμός μπορεί να προσφέρει ένα πεδίο για αναστοχαστικές διεργασίες: να παρέχει το έναυσμα ώστε τα υποκείμενα να στοχάζονται πάνω στην ταυτότητά τους, στην κοσμοαντίληψή τους και στις σχέσεις τους με τον υπόλοιπο κόσμο» (Γαλανή-Μουτάφη 2002:52).

τους ντόπιους 'λεβέντες' της εποχής παρέες νεαρών Δυτικοευρωπαίων, Αμερικάνων, αλλά και Ελλήνων, με αισθητική της δεκαετίας του '70 σε πλήρη καλοκαιρινή ραστώνη, να κάθονται σε καφενεία, να περιφέρονται στους δρόμους της χώρας, να θαυμάζουν τα ντόπια υφαντά/τεχνουργήματα, να τραγουδούν παρέα με τους ντόπιους 'μερακλήδες'. Τις φωτογραφικές αναπαραστάσεις του ιδιαίτερου 'κοσμοπολίτικου' ύφους του νησιού εκείνη την χρονική περίοδο, συμπληρώνουν μια σειρά από αφηγήσεις, ντόπιων και αλλοδαπών, επισκεπτών ή και μόνιμων κατοίκων του νησιού. Όλοι πλάθουν τη 'κοσμοπολίτικη' ταυτότητα της Μυκόνου, αποδίδουν νόημα στην έννοια του 'κοσμοπολιτισμού' μέσα στα συγκεκριμένα κοινωνικο-πολιτισμικά συμφραζόμενα. Η κοινή συνισταμένη όλων των εννοιολογήσεων τους μπορεί να συμπυκνωθεί στην αναζήτηση και εύρεση του 'αυθεντικού' χαρακτήρα του 'τόπου και των ανθρώπων του, ο οποίος (χαρακτήρας) συνδυάζεται με την «ανοχή», «φιλοξενία» και «διακριτικότητα» των ντόπιων ως προς τις αντιλήψεις και πρακτικές των 'ξένων'. Έτσι διευκολύνθηκαν οι διαπολιτισμικές, άυλες και υλικές ανταλλαγές, έτσι ταξίδεψαν και συναντήθηκαν άνθρωποι και ιδέες, και, μέσα από τον 'άλλον', ανακάλυψαν τον 'εαυτό', έγιναν οι υπερβάσεις και τα άτομα μπόρεσαν να δουν τους εαυτούς τους να 'ενώνονται' στη βάση της όσο το δυνατόν μεγαλύτερης εξουδετέρωσης των πολιτισμικών και κοινωνικών αποστάσεων. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι αποκλείονταν εντελώς οι πολιτισμικές ασυμμετρίες, αλλά δεν στάθηκαν και εμπόδιο για την ύπαρξη μιας μεγαλύτερης διαπολιτισμικής επικοινωνίας από αυτήν της δεκαετίας του '90. Άλλωστε, πολλοί από τους ηλικιωμένους επιχειρηματίες του νησιού αξιολόγησαν το ασύμμετρο πλαίσιο των σχέσεων ως θετικό και υποστηρικτικό-όπως θα δείξω παρακάτω- στις προσεγγίσεις των τουριστών με τους ντόπιους.

Οι πολιτισμικές 'συμπώσεις' που υπονοεί ο 'κοσμοπολίτικος' χαρακτήρας της Μυκόνου την χρονική περίοδο στην οποία αναφέρομαι, παρουσιάζονται στο λόγο των υποκειμένων ως συχνές και η -κατά Butler (1999)- πολιτισμική μετάφραση της 'διαφοράς' αποτέλεσε μάλλον το κυρίαρχο αίτημα και όχι μόνο μεταξύ των επισκεπτών. Η αίσθηση της 'κοινότητας' και της συμμετοχής σε έναν δια-πολιτισμικό κώδικα ο οποίος δημιουργούνταν από την ελαχιστοποίηση των κοινωνικο/πολιτισμικών αποστάσεων υπήρξε ταυτόχρονα και από την πλευρά των ντόπιων κατοίκων. Πρόκειται μάλλον για την χρονική εκείνη περίοδο της τουριστικής 'ιστορίας' της Μυκόνου στον 20ό αιώνα με τη μεγαλύτερη συχνότητα επαφών ανάμεσα σε αλλοδαπούς, ημεδαπούς και ντόπιους-πράγμα που μου ανέφεραν και αρκετοί από τους ηλικιωμένους επιχειρηματίες του νησιού. Ήταν άλλωστε αυτή τη χρονική περίοδο που εδραιώθηκε μια από τις κυρίαρχες εκδοχές της τοπικής ταυτότητας κυρίως από την πλευρά των επισκεπτών: αυτή των 'φιλόξενων' και διακριτικών ντόπιων κατοίκων. Βέβαια στη μνημονική αναπαράσταση του τουριστικού παρελθόντος του νησιού από τα υποκείμενα εμπλέκεται πάντα η νοσταλγική ματιά και ο 'εξωραϊσμός' αυτού που κάποτε υπήρξε και που στην σύγχρονη πραγματικότητα είναι απόν. Έχει όμως ενδιαφέρον να παρακολουθήσει κάποιος πώς συγκροτείται ακόμη και νοσταλγικά μια αίσθηση 'κοσμοπολιτισμού' από την συντριπτική πλειοψηφία των ντόπιων, καθώς αποτελεί ένα είδος δήλωση για τον χαρακτήρα του σύγχρονου 'κοσμοπολιτισμού'.

Οι διαπολιτισμικές συναντήσεις μεταξύ των ντόπιων και των ‘ξένων’ γίνονταν στο χώρο της ‘υπό ανάπτυξης’ -ακόμη- τουριστικής αγοράς, μέσα από την παροχή υπηρεσιών για ύπνο και σίτιση. Αυτές οι υπηρεσίες είχαν έναν ερασιτεχνικό χαρακτήρα⁴⁵, με στοιχεία γενναιόδωρων προσφορών από την πλευρά των Μυκονιατών, καθώς και με στοιχεία ‘φιλικών’ διαπροσωπικών σχέσεων. Οι ‘συναντήσεις’ αυτές είχαν συχνά το χαρακτήρα γλεντιού σε δημόσιους χώρους, αλλά και ‘οικογενειακών’ γιορτών, στις οποίες μερικές ντόπιες οικογένειες προσκαλούσαν τους τουρίστες που γνώριζαν για φαγητό στο σπίτι. Υπήρξαν δε, και περιπτώσεις, κατά τις οποίες οι δια-πολιτισμικότητα των επαφών οδήγησε στη σύναψη γάμων ντόπιων με αλλοδαπές (και σπανιότερα με αλλοδαπούς).

Οι επικοινωνιακές πρακτικές της τοπικής κοινωνίας με τους ‘άλλους’-κυρίως Δυτικοευρωπαίους και Αμερικάνους- τα δίκτυα των σχέσεων, καθώς και η οι ιδιαίτερες ταυτότητες αυτών των ‘ετεροτήτων’, καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό το είδος της ‘γνώσης’ που απέκτησε η ίδια η τοπική κοινωνία για τον εαυτό της. Σημάδεψαν επίσης τους τρόπους που επέλεξε η ίδια η κοινωνία να αυτο-παρουσιάζεται απέναντι στις διάφορες κατηγορίες ‘ξένων τουριστών’ της συγκεκριμένης εποχής: Η επίγνωση της τοπικής κοινωνίας για την ξεχωριστή αρχιτεκτονική της ‘παράδοση’, το ‘θαυμαστό’ φυσικό τοπίο, για τα ήθη και τα τοπικά έθιμα που τράβηξαν την προσοχή του ‘δυτικού’ κόσμου, ήταν το αποτέλεσμα της ματιάς των ‘άλλων’ σε αυτήν. Ήταν προϊόν της ‘κοσμοπολίτικης’ λογικής έτσι, όπως την εκπροσωπούσαν οι ‘έξωτερικοί’ επισκέπτες.

Η επίγνωση και η υψηλή αυτοεκτίμηση για το ‘τοπικό’ και ‘ιδιαιτέρο’, από την πλευρά των ντόπιων, συμβάδισε με αντιλήψεις ανοχής αυτού που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως υπέρβαση του ‘τοπικού’ ορίου: συμπαγή ιδεολογήματα για την εννοιολόγηση του τόπου ως ‘δικού μας’ υποχώρησαν ή τροποποιήθηκαν. Οι «ξένοι», είτε Έλληνες είτε αλλοδαποί, έστησαν επιχειρήσεις, αγόρασαν χωράφια και μερικοί επέλεξαν να μείνουν μόνιμα στο νησί.

Δοκιμάστηκαν επίσης πολυεπίπεδα οι παγιωμένες τοπικές αντιλήψεις για το φύλο: Η νέα εργασιακή πραγματικότητα της τουριστικής Μυκόνου των δεκαετιών '60 και '70, ανέδειξε τις γυναίκες ως τα ανερχόμενα δυναμικά ‘υποκείμενα’ της τουριστικής βιομηχανίαση έντονη επίσης παρουσία τουριστών με ομόφυλες σεξουαλικές πρακτικές, καθώς και επισκεπτών με αντισυμβατικές αντιλήψεις περί διακοπών (μέσα σε σκηνές, ως ‘γυμνιστές’), διεύρυναν το πεδίο των τοπικών αντιλήψεων περί του ηθικά ‘ανεκτού’ και ‘επιτρεπτού’.

Η εξοικείωση της τοπικής κοινωνίας με ό,τι σε άλλα συμφραζόμενα θα έμοιαζε επικίνδυνα ‘προκλητικό’, καθώς και η ομαλή αποδοχή διαφόρων αισθητικών προτάσεων, των οποίων φορείς υπήρξαν οι αλλοδαποί -κυρίως-τουρίστες- σε ένα πρώτο επίπεδο, μπορεί ίσως να κατανοηθεί περισσότερο στη βάση του οικονομικού συμφέροντος που υπήρξε η ανθεκτικότερη υποστηρικτική βάση ‘κοσμοπολιτισμού’ και λιγότερο ως το αποτέλεσμα ουσιαστικών

⁴⁵ Σύμφωνα με τη Stott, ο τουρισμός στη δεκαετία του '70 συνέχισε να στηρίζεται στα σπίτια των οικογενειών. Το βασικό τουριστικό χαρακτηριστικό εκείνης της περιόδου ήταν ότι οι ντόπιοι νοικιάζαν σε τουρίστες τα σπίτια που προόριζαν για προίκες στις κόρες τους, ή νοίκιαζαν δωμάτια μέσα στο σπίτι της οικογένειάς τους (1982:109).

‘κοσμοπολίτικων’ επαφών και πολιτισμικών ‘συμπτώσεων’. Επίσης, θεωρώ ότι όλες οι πολιτισμικές συναντήσεις, γίνονταν και πάλι σε ένα ιεραρχικό πλαίσιο, «ιεραρχικά διασυνδεδεμένων τόπων και όχι φυσικά ασύνδετων» (Gupta & Ferguson 1992:8) και προσδιορίζονταν από τις αντιλήψεις περί ‘ανωτερότητας’ των Ευρωπαίων τουριστών σε σχέση με την τοπική κοινωνία. Αυτές οι αντιλήψεις είναι υποφώσκουσες μέσα στις περισσότερες συζητήσεις που έκανα με αρκετούς ηλικιωμένους ντόπιους επιχειρηματίες. Ωστόσο, είναι σημαντικό, να διευκρινισθεί ότι αυτή η ‘ασυμμετρία’, όχι μόνο δεν νοείται από τους ντόπιους ως εμπόδιο στις σχέσεις, αλλά γίνεται την ίδια στιγμή αντιληπτή και ως βασική συνθήκη των διαπολιτισμικών προσεγγίσεων μεταξύ «ξένων» και ντόπιων. Πολλοί μου τόνισαν ότι:

«οι ξένοι μπορεί να είχαν τρόπους και να ήταν πολιτισμένοι περισσότερο από εμάς τους Μυκονιάτες, αλλά γίνονταν ένα με τους ψαράδες⁴⁶ ...δεν τους ένοιαζε που ήμασταν φτωχοί! Και μπαίναν και μερικοί και στα χωριανά σπίτια και δεν εξεχώριζες τότε ποιος ήταν πιο χωριανός...».

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να τονίσω ότι παρά την ύπαρξη πολιτισμικών συμπτώσεων μεταξύ τουριστών και ντόπιων, παρά τις συναντήσεις τους και την εξοικείωσή τους, η έννοια του ‘κοσμοπολιτισμού’ είχε διαφορετικό σημασιολογικό περιεχόμενο για την κάθε κατηγορία. Από τη στιγμή μάλιστα που καμιά τους δεν πρέπει να εκληφθεί ως ομοιογενής και αδιαφοροποίητη στο εσωτερικό της, θα είχε ενδιαφέρον αν μπορούσε κάποιος να διερευνήσει τον τρόπο που ο ‘κοσμοπολιτισμός’ της Μύκονου γινόταν κατανοητός από τους ντόπιους «χωριανούς» των δεκαετιών του '60 και '70, οι οποίοι μόλις που άρχιζαν να αντιλαμβάνονται και το οικονομικό/επιχειρηματικό ισοδύναμό του σε σύγκριση με άλλες κοινωνικές κατηγορίες του ντόπιου πληθυσμού, όπως οι εύποροι «χωραϊτες», οι έμποροι ή οι ναυτικοί. Το ίδιο ενδιαφέρον θα παρουσίαζε να δει κανείς αν, και σε τι πλαίσιο διαφοροποιείτο η αντίληψη περί ‘κοσμοπολιτισμού’ για τους ποικίλους ‘άλλους’ οι οποίοι συμπεριλαμβάνονταν στη γενική υπερκατηγορία των ‘τουριστών’: αστούς/ές, διανοούμενους/ες, καλλιτέχνες, νέους/ες που στέκονταν κριτικά απέναντι στις κοινωνικές συμβάσεις, μποέμ κοσμικούς, γυναίκες και άνδρες όλων των ηλικιών που διαπερνούσαν ‘όρια’ σχετικά με το φύλο, τη σεξουαλικότητα, την αισθητική.

Θεωρώ ότι τα παραπάνω ζητήματα υποδεικνύουν τις γενικές γραμμές μιας πολύ μεγάλης συζήτησης που θα μπορούσε να γίνει ως προς τον τρόπο με τον οποίο η Μύκονος, κατασκευάστηκε ως ‘κοσμοπολίτικος’ τόπος/προορισμός από πολλά και διαφορετικά υποκείμενα. Ιδιαίτερα τη χρονική περίοδο του '60 και '70- περίοδο των πολλών, συχνών και -κατά πολλούς- διεισδυτικότερων διαπολιτισμικών επαφών. Το κατά πόσο και ποιοι διέτρεξαν τα πολιτισμικά ‘όρια’ και συναντήθηκαν με τον ‘άλλον’, τα είδη των πολιτισμικών ‘συναλλαγών’ που παγιώθηκαν, κληροδοτήθηκαν, ή και εξαφανίστηκαν στις επόμενες γενιές

⁴⁶ Στα τέλη της δεκαετίας του '70, ο Loukissas παρατηρεί ότι το κέντρο της προσοχής των τουριστών στη Μύκονο είναι η κατώτερη τάξη. Οι μεσαίες και ανώτερες τάξεις αποφεύγουν τους τουρίστες όσο το δυνατόν περισσότερο (1978:114-115).

(τουριστών και ντόπιων) και δεκαετίες που ακολούθησαν, είναι ζητήματα τα οποία αφορούν ερευνητικά πεδία, προνομιούχα προς μελέτη.

‘Κοσμοπολιτισμός’ και πολιτισμικές διαφορές τη δεκαετία του ‘90

Η δεκαετία του ‘90 σημαδεύτηκε από την μαζική έλευση Ελλήνων τουριστών- κυρίως Αθηναίων⁴⁷. Η δεύτερη μεγάλη κατηγορία τουριστών που έκανε έντονη την εμφάνισή της ήδη από τα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας ήταν οι Ιταλοί, ενώ μειώθηκε δραματικά ο αριθμός των τουριστών που προέρχονται από άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως και ο αριθμός των Αμερικανών επισκεπτών. Μια ευδιάκριτη κατηγορία τουριστών με μικρή, αλλά σταθερή παρουσία υπήρξαν οι Ιάπωνες, οι οποίοι είναι ίσως και οι μόνοι Ασιάτες που επισκέπτονται συστηματικά για τουριστικούς λόγους το νησί. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν φτάνουν στο νησί τουρίστες από τη Λατινική Αμερική ή την (Νότια) Αφρική. Το ποσοστό τους όμως είναι πάρα πολύ μικρό και δεν συγκροτούν διαφοροποιημένη κατηγορία επισκεπτών ως προς τους τρόπους που ασκούν τις τουριστικές τους πρακτικές.

Έτσι, ένα κεντρικό ζήτημα της προβληματικής μου περί ‘κοσμοπολιτισμού’ που προκύπτει από τα παραπάνω σχετίζεται με το ζήτημα ύπαρξης αυτής καθ’ αυτής της πολιτισμικής ‘διαφοράς’ όπως ενσαρκώνεται από τους τουρίστες και εκφράζεται μέσα από τις πρακτικές τους. Καθώς δεν παρατηρείται έλευση τουριστών παρά σχεδόν μόνο από τις χώρες που μοιράζονται το πολιτισμικό ιδίωμα της καπιταλιστικής ‘Δύσης’- μιας ευρείας εκβιομηχανισμένης ‘Δύσης’ που περιλαμβάνει εύλογα και την Ιαπωνία- τίθεται το εξής ζήτημα: Ότι αυτό που- σε τελική ανάλυση- (ανα)συγκροτείται, ενδυναμώνεται και επιβεβαιώνεται στον ‘γεωγραφικό’ χώρο της Μυκόνου, δεν είναι η σύνδεση των ετεροτήτων, η κατάλυση των ορίων και ο συμμετρικό διάλογος μεταξύ τους, αλλά είναι μια κυρίαρχη εικόνα και λειτουργία αυτού που αποτελεί καρδιά της «όψιμης νεωτερικότητας» ή του «αποδιοργανωμένου καπιταλισμού»⁴⁸ : δηλαδή οι τουρίστες, οι οποίοι, μέσα έστω από την αισθητική τους διαφορετικότητα, θεωρούμενοι ακόμη και ως ‘νεο-φυλές’ καταναλώνουν τη Μύκονο ως προϊόν/εικόνα του ‘έντυπου’ καπιταλισμού⁴⁹· ως ‘σημείο’ συνύπαρξης και επίδειξης πολλών στιλ, τα οποία

⁴⁷ Η Βousiou διαπιστώνει από την πλευρά της ότι τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί ο εσωτερικός τουρισμός. Οι Έλληνες κατακλύζουν τη Μύκονο προκειμένου να αποτελέσουν μέρος του κοσμοπολίτικου μύθου του νησιού (1998:15).

⁴⁸ Σύμφωνα με τους Lash & Urry ο καπιταλισμός κινήθηκε σε μια πορεία τριών ιστορικών σταδίων: στον ‘φιλελεύθερο’, στον ‘οργανωμένο’ και στον ‘αποδιοργανωμένο’ καπιταλισμό. Κάθε στάδιο από αυτά συνδέθηκε με μια ιδιαίτερα κυρίαρχη μορφή του ταξιδιού και του τουρισμού. Με το στάδιο του φιλελεύθερου καπιταλισμού συνδέθηκε το ατομικό ταξίδι των πλούσιων ταξιδιωτών, με τον ‘οργανωμένο’, ο οργανωμένος μαζικός τουρισμός και με τον ‘αποδιοργανωμένο’ καπιταλισμό, το ‘τέλος τουρισμού’. Ιδιαίτερα το τελευταίο αυτό στάδιο εμπλέκει την ηγεμονία μη υλικών μορφών της παραγωγής (εικόνων). Από αυτήν την άποψη οι άνθρωποι είναι τουρίστες τον περισσότερο χρόνο, είτε κινούνται πραγματικά είτε αποκτούν ένα είδος ‘ομοιώματος’ κινητικότητας μέσα από τη απίστευτη ρευστότητα των πολλαπλών σημείων και των ηλεκτρονικών εικόνων. (1994::258-259).

⁴⁹ Η ανάπτυξη των μέσων μαζικής επικοινωνίας οδήγησε στον πολλαπλασιασμό των οπτικών εικόνων και στην αισθητικοποίηση την καθημερινής ζωής. Το εμπόριο των εικόνων εξαπλώθηκε ευρέως και αυτό σημαίνει ότι το εμπόριο και η κατανάλωση ‘οπτικών περιουσιακών αγαθών’ δεν αποτελεί μόνο πρακτική των τουριστών. Σχεδόν όλες οι πλευρές της κοινωνικής ζωής αισθητικοποιούνται. Αυτό σημαίνει ότι η οπτική κατανάλωση μπορεί

συναντώνται και σε πολλές από τις μεγάλες δυτικές (και όχι μόνο) μητροπόλεις και που αποτελούν το κυρίαρχο και συνηθισμένο πλαίσιο αναφοράς της καθημερινής εμπειρίας για ιδιαίτερες κοινωνικο-πολιτισμικές κατηγορίες υποκειμένων.

Θεωρώ ότι ο «αισθητικός κοσμοπολιτισμός» που δηλώνουν όλα τα παραπάνω προσδιορίζει, αλλά και περιορίζεται από το πλαίσιο στο οποίο τοποθετείται, δηλαδή της (τουριστικής) εμπορευματικής αγοράς, καθώς και το ότι δεν αποτελεί ικανή συνθήκη κατάλυσης των ορίων των πολιτισμικών διαφορών. Επίσης, δεν μπορεί κανείς να παραλείψει το ότι υπάρχει μια αισθητική τάση με μεγάλη δυναμική, η οποία αντιπροσωπεύεται από την κατηγορία των 'νεόπλουτων' Ελλήνων επισκεπτών (αλλά και όσων μιμούνται τις πρακτικές τους)- τάση που αφήνει μικρά περιθώρια ύπαρξης και πραγμάτωσης 'άλλων' αισθητικών προτάσεων. Αυτό άλλωστε στοιχειοθετείται και από τις αλλαγές που συντελέστηκαν σε τουριστικές πρακτικές που, ενώ θεωρούνταν 'δεδομένες', στην πορεία υποχώρησαν. Μια τέτοια αποτελεί ο 'γυμνισμός', που, ενώ πριν από είκοσι χρόνια ήταν σχεδόν επιβεβλημένος για όσους τουρίστες επισκέπτονταν το νησί, τα νεότερα χρόνια υποχώρησε και σχεδόν απαγορεύτηκε στις περισσότερες παραλίες. Σε μια παρόμοια προοπτική πρέπει να ιδωθεί και η αλλαγή αντίληψης του τόπου ως 'κιβωτού' αυθεντικής κυκλαδίτικης ομορφιάς και αισθητικής απλότητας στους κύκλους ξένων και Ελλήνων καλλιτεχνών. Η Μύκονος έπαψε να είναι κυρίαρχη στις προτιμήσεις τους. Όσοι δε, από τους καλλιτέχνες είχαν αγοράσει σπίτια τις προηγούμενες δεκαετίες, τα πούλησαν μετά την μαζική έλευση των Ελλήνων τουριστών, μην μπορώντας να αντιμετωπίσουν την νέα τουριστική ταυτότητά του τόπου, τον αστικό του χαρακτήρα και την αντίληψη του, από 'ντόπιους' και 'ξένους,' ως ένα τεράστιο πεδίο 'αγοράς'.

Πράγματι η δεκαετία του '90 παγίωσε τη Μύκονο ως 'τόπο/πεδίο' άσκησης των καταναλωτικών πρακτικών των νεόπλουτων Ελλήνων (και όσων μιμούνται τις αισθητικές τους επιλογές), οι οποίοι, προσομοιάζοντας στην κοινωνικοαισθητική κατηγορία των Yuppies⁵⁰ αποτελούν το μεγαλύτερο ποσοστό εγχώριων τουριστών. Η Μύκονος, για αυτήν την πολιτισμική κατηγορία αποτελεί πηγή νοηματοδότησης της προσωπικής τους ταυτότητας μέσα

να συμβεί σε διαφορετικά συμφραζόμενα, στα ψώνια, στο φαγητό, στο ποτό, στη διασκέδαση, την εκπαίδευση κ.ο.κ.

Η οπτική κατανάλωση έχει σαν αποτέλεσμα την 'απο-διαφοροποίηση' η οποία αποτελεί συνθήκη της μετανεωτερικότητας. Και έτσι η μετανεωτερικότητα κάνει προβληματική τη σχέση μεταξύ αναπαραστάσεων και πραγματικότητας. Από τη στιγμή που συνεχώς καταναλώνουμε σημεία ή εικόνες, έτσι δεν υπάρχει απλή 'πραγματικότητα' ξεχωριστή από τους τρόπους της αναπαράστασης. Αυτό που καταναλώνεται στον τουρισμό είναι οπτικά σημεία και μερικές φορές ομοιώματα και αυτά καταναλώνονται ακόμη και όταν δεν δρούμε ως τουρίστες. Δύο πλαίσια μέσα στα οποία τέτοια εξομοιωτική πραγματικότητα αποτελεί κοινό τόπο είναι τα εμπορικά κέντρα και οι παγκόσμιες αγορές. Οι άνθρωποι τότε συγκεντρώνουν το βλέμμα τους πάνω σε σημεία και εικόνες από διαφορετικούς πολιτισμούς- με άλλα λόγια πράττουν ως 'τουρίστες' (Lash & Urry 1994: 271- 272).

⁵⁰ Η κοινωνικο-αισθητική κατηγορία των Yuppies ανταποκρίνεται για τον Lofgren σε αυτό που αντιλαμβάνεται ως homo consumens: Στην κατηγορία ανθρώπων των οποίων η θρυμματισμένη ταυτότητα συνεχώς ανασυντίθεται από τις τάσεις της μόδας. Σύμφωνα με τον συγγραφέα υπάρχει μια βασική δομή πίσω από τις ιστορικές διαφοροποιήσεις τέτοιων περιγραφών της 'νέας προσωπικότητας' του νεωτερικού ανθρώπου: 1) Υπερκατανάλωση: Αυτός ο νέος τύπος ανθρώπου δεν έχει αληθινό εαυτό αλλά ζει με την βοήθεια των εμπορευμάτων: η κατανάλωση του παρέχει δομή ζωής, νόημα και κατεύθυνση. 2) Επιφανειακότητα: δεν υπάρχει πραγματικό βάθος στις προσωπικότητές τους, στις πεποιθήσεις τους και στις δραστηριότητές του 3) Κατάτμηση: έλλειψη ενότητας και συνοχής (1994:48-49).

από πρακτικές εντατικής κατανάλωσης. Η ζήτηση εκ μέρους τους πολυτελών τουριστικών υπηρεσιών που να ανταποκρίνονται στο ιδιαίτερο γούστο τους⁵¹, έδωσε το έναυσμα για τη δημιουργία μιας μεγάλης καταναλωτικής αγοράς η οποία εκτείνεται από τις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις έως την αγορά εξεζητημένων αγαθών για τις νεόδμητες εξοχικές κατοικίες τους και από τα ειδικά διαμορφωμένα κέντρα νυχτερινής διασκέδασης έως τα καταστήματα πώλησης επώνυμων ρούχων και αντικειμένων⁵² πολυτελείας. Η αντίληψη δε, του τύπου ως ‘αγορά’ και η σύνδεση συγκεκριμένου τύπου υλικών αγαθών και υπηρεσιών με την κατηγορία των Ελλήνων- και μάλιστα Αθηναίων- τουριστών, είναι τέτοια, ώστε μερικές ‘ντόπιες’ επιχειρήσεις με πετυχημένη λειτουργία στο νησί, ‘εξήχθησαν’ στην Αθήνα προκειμένου «να μη χάσουν την επαφή με την πελατεία τους χειμωνιάτικους μήνες»- όπως πολύ χαρακτηριστικά ειπώθηκε από ντόπιο επιχειρηματία, ιδιοκτήτη φημισμένου μπαρ του νησιού που επέκτεινε την επιχειρηματική του δράση με βάση το παραπάνω σκεπτικό.

Παρά την ύπαρξη όμως του φαινομένου που προανέφερα, οι περισσότερες εμπορικές επιχειρήσεις που δημιουργήθηκαν στη Μύκονο τα τελευταία χρόνια, συμπεριλαμβανόμενων των πολλών εστιατορίων και κάποιων κέντρων νυχτερινής διασκέδασης αποτελούν υποκαταστήματα ή κρίκους εταιρειών που εδρεύουν στην Αθήνα ή σε άλλες πόλεις της Ευρώπης και των ΗΠΑ. Οι επωνυμίες των καταστημάτων και τα είδη που διακινούν συντελούν στην αντίληψη της Μυκόνου ως ‘μετανεωτερικής’ αγοράς που τη χαρακτηρίζει η ροή και η αποδέσμευσή της από παγιωμένα και αναλλοίωτα χωροχρονικά πλαίσια. Από αυτήν την σκοπιά, η Χώρα της Μυκόνου θα μπορούσε να γίνει αντιληπτή ως ένας «υπερχώρος»⁵³ που συνδυάζει στοιχεία τουριστικού ‘πάρκου’ και καταναλωτικού ‘εκθετηρίου’.

Σε συνδυασμό με την έκταση των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων- οι οποίες παραμένουν στην πλειοψηφία τους υπό την ιδιοκτησία ντόπιων επιχειρηματιών⁵⁴ - η Μύκονος θα μπορούσε

⁵¹ Ως προς την άποψη του Bourdieu για «το γούστο» η οποία αναφέρεται στην ενωτική και διαχωριστική του ιδιότητα (Bourdieu 1999:99).

⁵² Σύμφωνα με τους Carrier & Miller, οι άνθρωποι στρέφονται στα προς κατανάλωση αντικείμενα προκειμένου να δημιουργήσουν μια αίσθηση του εαυτού τους διαμέσου σχέσεων με συγκεκριμένους ανθρώπους και με συγκεκριμένα αντικείμενα (1999:36). Ταυτόχρονα, ο τρόπος χρήσης τους «ως συμβολικών αγαθών, και ιδίως όσων θεωρούνται κατηγορήματα της υπεροχής, συνιστά έναν από τους προνομιακούς δείκτες της ‘τάξης’ και παράλληλα το κατεξοχήν εργαλείο των στρατηγικών διάκρισης, δηλαδή, στη γλώσσα του Προυστ, της ‘ατέρμονα ποικίλλουσας τέχνης να σηματοδοτεί τις αποστάσεις’» (Bourdieu 1999:109).

⁵³ Ο όρος αυτός απαντάται και στο κείμενο του Kearny και αναφέρεται στην απο-εδαφοποίηση μέσα από την κατασκευή των ‘υπερχώρων’, οι οποίοι αποδεσμευμένοι από οποιαδήποτε αναφορά σε ‘τόπο’, έχουν μονοδιάστατες παγκόσμιες ποιότητες (1995:552).

⁵⁴ Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία από το Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδας, το 2001 λειτούργησαν στη Μύκονο 152 ξενοδοχειακές μονάδες. Οι 130 από αυτές ανήκουν και λειτουργούνται από ντόπιους. Επίσης από τις 340 περίπου επιχειρήσεις ενοικιαζόμενων δωματίων και διαμερισμάτων, η συντριπτική πλειοψηφία τους ανήκει σε ντόπιους και ντόπιες επιχειρηματίες.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να προσθέσω ότι με βάση τα στοιχεία που συνέλεξα από το δημοτικό αρχείο και αφορούν τον ειδικό Φόρο Επέκτασης του 2% για το 2000, εξάγονται χρήσιμα γενικά συμπεράσματα, τόσο για το είδος των επιχειρήσεων που ανθούν στο νησί, όσο και για τους ιδιοκτήτες τους, καθώς η εικόνα αλλάζει. Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω στοιχεία:

Στις επιχειρήσεις ενοικιάσεων σκαφών, μοτοποδηλάτων, τουριστικών ειδών, λαϊκής τέχνης, εμπόρων ενδυμάτων εμφανίζονται 82 Μυκονιάτες και 87 μη- ντόπιοι Έλληνες (4 αλλοδαποί).

Επίσης, από το Βιβλίο Χορήγησης Αδειών του Δήμου για επιχειρήσεις με υγειονομικό ενδιαφέρον βλέπουμε ότι από το 1996 και μετά πληθαίνουν οι άδειες που δίνονται ετησίως για εστιατόρια, σνακ-μπαρ, καφετέριες (υπάρχει ασάφεια ως προς την καθαρότητα της κατηγορίας των καταστημάτων). Ο μέσος όρος αδειών που δίνονται ετησίως είναι 45-50. Άλλες κατηγορίες καταστημάτων που εμφανίζονται στο Βιβλίο είναι

να εννοιολογηθεί ως ο κατεξοχήν 'τόπος-επιχείρηση' όπου πραγματώνονται μεν πολλές από τις όψεις της 'όψιμης' νεωτερικότητας, ωστόσο θεωρώ ότι ταυτοχρόνως θέτουν σε διαρκή εκκρεμότητα το περιεχόμενο της 'κοσμοπολίτικης' ταυτότητά της. Πώς μπορεί να επαναδιατυπωθεί μια νέα υπόθεση για την 'κοσμοπολίτικη' ταυτότητά της και σε τι συμφραζόμενα μπορεί να αναζητηθεί και να στοιχειοθετηθεί εκ νέου ο 'κοσμοπολιτισμός', αν η βάση στην οποία στηρίζεται είναι αυτής της ομοιογενποιημένης τουριστικής αγοράς που προσδιορίζει εν πολλοίς και την αισθητική 'πολυμορφία'; Από τη στιγμή μάλιστα που η κατανάλωση αφορά σε υλικά και άυλα σύμβολα ενός 'κοσμοπολιτισμού' που προσομοιάζει με αυτά των δυτικών μεγαλουπόλεων (πολυτελή αγαθά διατροφής, ένδυσης- αγαθά που κατασκευάζουν ένα είδος υψηλού κοινωνικού γοήτρου), η πολιτισμική διαφορά ίσως πρέπει να εντοπιστεί σε άλλα πεδία.

Το πρώτο πεδίο αφορά την σχέση των ντόπιων με τους 'άλλους', όταν αυτοί βρίσκονται στη θέση του 'τουρίστα'. Μέσα από την επιτόπια έρευνα και τη σχέση μου με την ερευνητική κατηγορία των επιχειρηματιών κατανόησα ότι, παρά την ύπαρξη διαφοροποιημένων αντιλήψεων στο εσωτερικό της κατηγορίας, ως προς την αντιμετώπιση των «ξένων», αυτό που χαρακτηρίζει γενικά την σχέση τους είναι το 'οικονομικό' πλαίσιο στο οποίο αυτή τοποθετείται. Η διαπολιτισμική τους συνάντηση γίνεται στη βάση προσφοράς και αγοράς των τουριστικών υπηρεσιών και διέπεται από τον επαγγελματισμό των μεν και την αγοραστική δυνατότητα των δε. Η σχέση 'εμπόρου' και 'πελάτη' που εγκαθιδρύουν περιορίζει κατά πολύ τις επικοινωνιακές τους επαφές⁵⁵. Όλο και λιγότερο έχει προσωπικό/φιλικό χαρακτήρα, όλο και περισσότερο υπάρχει έκδηλη η αδιαφορία ανταλλαγής του πολιτισμικού τους 'φορτίου'⁵⁶. Όπως θα δείξω και παρακάτω, σε μερικές από τις συζητήσεις μου με τις γυναίκες επιχειρηματίες διαφάνηκε ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον γνωριμίας τους με πελάτες των ξενοδοχείων τους, το οποίο όμως περιοριζόταν στο είδος εκείνο της γνώσης που θα διευκόλυνε τις εμπορικές τους συναλλαγές και θα αναδείκνυε τον επαγγελματισμό αυτών των γυναικών και την καλή ποιότητα των υπηρεσιών που προσέφεραν. Για παράδειγμα ήθελαν να μάθουν για το είδος της κατοικίας των πελατών τους, τη διάθεση του χρόνου τους τα Σαββατοκύριακα, πού περνούσαν τις χειμωνιάτικες διακοπές τους. Ωστόσο, αυτοί που μου έδωσαν μια καθαρότερη εικόνα του τρόπου αντίληψης της σχέσης των σύγχρονων τουριστών με τους ντόπιους ήταν κάποιοι από τους άνδρες επιχειρηματίες. Όταν τους ρώτησα αν είχαν σχέσεις με τους τουρίστες και τι είδους ήταν αυτές, όλοι σχεδόν μου τοποθέτησαν τις σχέσεις τους σε επαγγελματικό πλαίσιο,

ζαχαροπλαστική, μανάβικα, κυλικεία ξενοδοχείων, παντοπωλεία/σούπερ-μάρκετ, κάβες ποτών, ψιλικά, κομμωτήρια, αποθήκες τροφίμων, πλυντήρια, κρεοπωλεία και ιχθυοπωλείο. Το 1999 και 2000 οι μη- ντόπιοι που παίρνουν άδειες είναι περισσότεροι από τους ντόπιους. Το ποσοστό των αλλοδαπών που εμφανίζονται να λειτουργούν επιχειρήσεις είναι πολύ μικρό.

⁵⁵ Η Zarkia βλέπει να συμβαίνει κάτι ανάλογο και στη Σκύρο. Και εκεί ο ξένος είναι τουρίστας, ο οποίος είναι πελάτης. Αυτός που τον 'υποδέχεται' του προσφέρει 'υπηρεσίες' και όχι 'φιλία'. Αυτή η σχέση ρυθμίζεται από τους κανόνες του εμπορίου. (1996:163). Ένας 'καλός' τουρίστας είναι αυτός που αφήνει χρήματα στο νησί. (ό. π., σ. 166).

⁵⁶ Ο Sant Cassia διαπιστώνει επίσης ότι και στην περίπτωση των τουριστών στη Μάλτα, οι δυνατότητες για διαντίδραση με τους ντόπιους είναι περιορισμένες στα τουριστικά μαγαζιά και στα καφενεία, ενώ φαίνεται ότι υπάρχει μεγάλος διαχωρισμός μεταξύ των ντόπιων και των επισκεπτών...» (1999:252).

λέγοντάς μου ότι δεν έχουν κανένα παράπονο από τους τουρίστες ως ‘πελάτες’, και ότι τους ενδιέφερε να έρχονται στη Μύκονο τουρίστες «καλοπληρωτές» που να ‘εκτιμούν’ τον τόπο και την ποιότητα του ξενοδοχείου τους. Όλοι σχεδόν μου επισήμαναν ότι: *«πέρασαν εκείνες οι εποχές με τα πολλά-πολλά»* και αυτό το αποδίδουν στο ότι *«οι τουρίστες άλλαξαν»*, αλλά και στο ότι *«τότε υπήρχε η περιέργεια και ο ενθουσιασμός για να τους γνωρίσει κάποιος, μετά συνήθισαν ο ένας τη φάτσα του άλλου, και σταμάτησε ο ένας να είναι του ‘κόσμου το παράξενο’ για τον άλλον»*.

Μόνο δύο από τις συνολικά εικοσιπέντε οικογένειες μου ανέφεραν ότι σχετίζονται με κάποιους τουρίστες ‘φίλικά’, έξω από εμπορικές συναλλαγές στις τουριστικές επιχειρήσεις τους. Εδώ πρέπει να αναφέρω ότι οι ηλικιωμένοι/ες επιχειρηματίες ήταν αυτοί/αυτές οι οποίοι μου ανέφεραν διάφορες ιστορίες από τη ζωή τους σχετικά με τις επαφές τους με τους «ξένους», που δεν προ-υπήρξαν αναγκαστικά και πελάτες τους. Αντιθέτως οι νεότεροι/ες από τους/τις επιχειρηματίες (ξενοδόχους), είτε διατηρούσαν φιλικές σχέσεις με αλλοδαπούς που υπήρξαν συστηματικοί επισκέπτες του νησιού και φίλοι των γονιών τους τα προηγούμενα χρόνια, είτε ανέπτυσαν μαζί τους σχέσεις οικειότητας οι οποίες όμως άρχιζαν ως σχέση ‘συναλλαγής’ και σπανίως έπαιρναν το χαρακτήρα φιλικών δεσμών.

Οι φιλικές και προσωπικές σχέσεις των ντόπιων με τους τουρίστες, όπως τις αναπαριστούν μέσα από το λόγο τους μερικοί ηλικιωμένοι επιχειρηματίες, ανήκουν σε ένα παρελθόν που αποτελεί κεντρικής σημασίας ζήτημα για την κατασκευή του μυκονιάτικου μύθου περί ευγένειας, φιλοξενίας και πολιτισμικής ανοχής. Αντίστοιχες φιλικές σχέσεις των ντόπιων με τους «ξένους» αναπαριστούν άλλωστε και στο δικό τους λόγο αρκετοί από τους αλλοδαπούς επισκέπτες που γνώρισαν τη Μύκονο πριν την αλματώδη της τουριστική ανάπτυξη και ανέπτυξαν μόνιμους δεσμούς με το νησί.

Μια δεύτερη περιοχή όπου θα μπορούσε να χαρτογραφηθεί συμβολικά η πολιτισμική διαφορά ή διάχυση των ορίων μεταξύ των ντόπιων και των ‘άλλων’ βρίσκεται στον ενδιάμεσο χώρο που ορίζουν οι σχέσεις όσων κατοικούν στο νησί και αντιλαμβάνονται τη Μύκονο ως ‘τόπο διαμονής’. Ανεξάρτητα από το χρονικό διάστημα αυτής της διαμονής, η Μύκονος κατοικείται από πολλούς και διαφορετικούς ‘κατοίκους’⁵⁷ οι οποίοι την αντιλαμβάνονται με

⁵⁷ Η Waldren, διερευνώντας τις σχέσεις των ξένων και των ντόπιων σε ένα επίσης τουριστικό μέρος, στην Deia της Μαγιόρκα, αναφέρει ότι η Deia κατοικείται από δύο ξεχωριστές κοινότητες που η κάθε μια μεριμνά για τα δικά της προβλήματα. Οι ντόπιοι κατέχουν καταναλωτικά αγαθά και μοντέρνα τεχνολογία που την ενσωματώνουν μέσα στη ζωή τους. Οι υλικές διαφορές μεταξύ των ξένων και των ντόπιων είναι μικρότερες από αυτές που υπήρχαν πριν είκοσι χρόνια. Μερικοί ντόπιοι έχουν εισάγει τα υλικά αγαθά ως σύμβολα του νέου τους γοήτρου και της ευμάρειάς τους. Είναι σύνηθες να ακούσει κάποιος τους άνδρες και τις γυναίκες να συζητούν τις τιμές των αποκτημάτων τους ή να επιδεικνύουν τις φίρμες των ρούχων που φοράνε ή των αυτοκινήτων που κατέχουν (1996:133-134). Η συμμετοχή των ξένων σε διάφορες ‘παραδοσιακές’ δραστηριότητες των ντόπιων είναι ένδειξη του κατά πόσο συμπεριλαμβάνονται στην τοπική κοινωνία, κατά πόσο δεν είναι ξένοι. Ωστόσο οι κοινωνικές πλευρές της θρησκευτικής τελετουργίας αποτελούν τον αποδεκτό τρόπο με τον οποίο οι ντόπιοι εκφράζουν τον ξεκάθαρο διαχωρισμό τους από τους μη ντόπιους (ό. π., σ. 135). Οι ‘εντός’ είναι αυτοί που μοιράζονται κοινή ‘παραδοσιακή’ γνώση, κοινές αξίες και μια αντίληψη του χωριού ως ανθεκτικού κοινωνικού χώρου ο οποίος είναι φτιαγμένος από συγγενείς, γνωστές ιστορίες προσώπων, σημάδια στο χώρο και στη γη. Βέβαια, υπάρχει πια μια διαβάθμιση της εσωτερικότητας ή της εξωτερικότητας των κατοίκων, παρά μια καθαρή διαφοροποίηση. Το ‘εσωτερικό’ είναι φτιαγμένο από οικογένειες, σπίτια, τελετουργίες, πεποιθήσεις, χώρο και χρόνο με τα οποία το κάθε πρόσωπο συνδέεται με τα άλλα. (ό. π., σ. 140- 141). Η Waldren επίσης αναφέρει ότι οι

πολλούς και διαφορετικούς τρόπους: Οι εργαζόμενοι και εργαζόμενες στην τουριστική βιομηχανία της- εποχικοί/ές ή όχι, και, κυρίως οικονομικοί μετανάστες, από τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης και την Αλβανία αποτελούν μια ευδιάκριτα μεγάλη κατηγορία «ξένων» κατοίκων⁵⁸, ίσως τη μεγαλύτερη μετά από αυτήν των ‘ντόπιων’ ή ‘γηγενών’ Μυκονιατών. Κάποιοι δε από τους μετανάστες, έχοντας ζήσει για παραπάνω από μια δεκαετία στο νησί και έχοντας δημιουργήσει οικονομικό κεφάλαιο, αγόρασαν χωράφια προκειμένου να χτισουν σπίτια ή να τα εκμεταλλευτούν για τουριστικούς λόγους. Αυτό συνέβη την τελευταία τριετία και συνδυάστηκε με την εμφάνιση μικρής κλίμακας επιχειρηματικής δραστηριότητας από οικογένειες μεταναστών που είδαν την εγκατάστασή τους στο νησί να παίρνει έναν μόνιμο χαρακτήρα⁵⁹.

Ένα ακόμη σύνολο κατοίκων είναι αυτό όπου εστίασε την ερευνητική της ματιά η Bousiou (1998), οι *Μυκονιάτες κατ’ επιλογήν* (Mykonians d’ election). Μια άλλη μικρή κοινωνικοπολιτισμική κατηγορία είναι διάφοροι αλλοδαποί- Ευρωπαίοι και Αμερικανοί στην πλειοψηφία τους- οι οποίοι δημιούργησαν επιχειρήσεις, αγόρασαν σπίτια και χωράφια και διαμένουν χειμώνα/καλοκαίρι στο νησί. Σε αυτήν την κατηγορία εντάσσονται και μερικές αλλοδαπές, οι οποίες, ενώ παντρεύτηκαν με ντόπιους, ανέπτυξαν μεγαλύτερη οικειότητα και κοινωνικότητα συσχετιζόμενες με τους αλλοδαπούς κατοίκους παρά με την οικογένεια ή τον ντόπιο κοινωνικό κύκλο του συζύγου τους. Αποτέλεσμα αυτής της αλλοδαπής ενδοκοινωνικότητας ήταν η δημιουργία ενός συλλόγου («Συλλόγου Εθελοντών») με πολιτιστικές δραστηριότητες από τον οποίο απουσίαζαν οι ντόπιοι.

Η πληθυσμιακή κατηγορία των επιχειρηματιών αλλοδαπών που έκανε αισθητή την παρουσία της στην αγορά του νησιού εδώ και μια εικοσαετία είναι των Ιταλών. Άνοιξαν σταδιακά εστιατόρια σε μια συγκεκριμένη περιοχή της χώρας (Λάκκα) και αργότερα επεκτάθηκαν σε διάφορα μέρη του νησιού. Ωστόσο, σχεδόν κανένας από τους Ιταλούς επιχειρηματίες δεν διαμένει στο νησί πέραν του Οκτωβρίου, όταν δηλαδή λήγει η τουριστική

ξένοι έχουν την τάση να συσπειρώνονται σε διακριτές ομάδες παρά να απορροφώνται ως άτομα μέσα από τις πρακτικές τους στην ντόπια κοινωνία. Ο αυξανόμενος αριθμός των ξένων κατοίκων οδηγεί τους ντόπιους στην κατηγοριοποίηση των ξένων ως ‘εξωτερικούς’, γενικά και αδιαφοροποίητα. Από την άλλη όμως, οι ξένοι δεν βλέπουν τους εαυτούς τους σαν μια ομοιογενή συλλογικότητα, αλλά ως διακριτές κοινωνικές ομάδες, που η κάθε μια έχει τα δικά της ενδιαφέροντα και όλο και λιγότερο ανακατεύεται η μια στις περιοχές της άλλης. (ό. π., σ. 151).

Κάτι ανάλογο μπορεί να υποστηριχθεί ότι συμβαίνει στη Μύκονο, κυρίως ως προς τη διακριτότητα των πολιτισμικών κατηγοριών που κατοικούν στο νησί, καθώς και στους τρόπους που οριοθετούνται σε συμβολικό επίπεδο αυτές οι κατηγορίες.

⁵⁸ Ο αριθμός των οικονομικών μεταναστών που εργαζονται την περίοδο την περίοδο κατά την οποία γράφεται δεν είναι σταθερός, ούτε μπορεί να διαπιστωθεί με ακρίβεια από την Ελληνική Αστυνομία. Με βάση τον αριθμό των αλλοδαπών μαθητών που φοιτούν στα Δημοτικά σχολεία, στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο, υπολογίζονται ότι μένουν πάνω από 2.000 μετανάστες στη Μύκονο.

⁵⁹ Δεν μπόρεσα ωστόσο να πιστοποιήσω τον ακριβή αριθμό Αλβανών μεταναστών που έχουν αγοράσει οικοπέδα μέσα από την έρευνα που έκανα στο υποθηκοφυλακείο. Ο λόγος είναι ότι οι όποιες αγοραπωλησίες έγιναν αφορούν την περίοδο μετά το 1998, την περίοδο δηλαδή κατά την οποία είχα σταματήσει την συστηματική επιτόπια έρευνα. Όμως συνεχώς μάθαινα για τις σχέσεις των ντόπιων με τους Αλβανούς σε διάφορα πλαίσια από τους φίλους μου και από συγγενικά μου πρόσωπα που διατηρούσαν εργασιακές σχέσεις με πολλούς από τους μετανάστες του νησιού.

περίοδος. Οι σχέσεις τους με τον ντόπιο πληθυσμό δεν αφορούν, παρά μόνο επαγγελματικές συνεργασίες και περιορισμένες εμπορικές συναλλαγές.

Στις κατηγορίες που σχετίζονται με όσους μοιράζονται 'χωρικά' τη Μύκονο, πρέπει να συμπεριληφθούν και Έλληνες από διάφορα μέρη της Ελλάδας, οι οποίοι, αναζητώντας μια καλύτερη επαγγελματική τύχη από αυτήν που είχαν στον τόπο καταγωγής τους, στην επαρχία ή στη μεγαλούπολη, είδαν τη Μύκονο ως τον τόπο της επαγγελματικής τους επιτυχίας και της πραγματοποίησης των οικονομικών τους σχεδίων⁶⁰.

Το ερώτημα στην προκειμένη περίπτωση είναι η βάση στην οποία συγκροτείται ο επικοινωνιακός κώδικας μεταξύ των παραπάνω κατηγοριών. Όλες τους συνιστούν φορείς πολιτισμικής διαφοράς και οι τρόποι που αλληλοσυσχετίζονται στηρίζονται σε μια κοινή βάση. Αυτήν που ορίζουν οι πρωτίστως σχέσεις εργασίας και συναλλαγών στο πλαίσιο της τουριστικής αγοράς. Οι σχέσεις αυτές, υπάρχουν φορές που αποκτούν έναν πιο περίπλοκο χαρακτήρα καθώς παγιώνονται μέσα από αγχιστειακούς δεσμούς (γάμους, κουμπαριές), ή από κοινωνικές επαφές που προϋποθέτουν κυρίως την αποδοχή του πολιτισμικού κώδικα της μιας κατηγορίας από την άλλη, αν και αυτό δεν συμβαίνει απόλυτα συμμετρικά μεταξύ τους.

Εδώ οφείλω να τονίσω ότι οι παρατηρήσεις μου είναι γενικές και ίσως λίγο παρακινδυνευμένες από τη στιγμή που δεν έχω διερευνήσει συστηματικά την κάθε κατηγορία ξεχωριστά και τις πρακτικές ή αντιλήψεις που προσδιορίζουν το άνοιγμά τους σε ό,τι θεωρούν 'άλλο', 'εντόπιο', 'ξένο'. Ωστόσο, η ενασχόλησή μου με τους ντόπιους επιχειρηματίες μου προσέφερε, έστω και από τη δική τους τη σκοπιά, πολλά στοιχεία για τις επαφές και σχέσεις που συνάπτουν με τις υπόλοιπες κοινωνικο-πολιτισμικές κατηγορίες. Επιπροσθέτως, μέσα από την δική μου καθημερινότητα και μακρόχρονη εμπειρία στη Μύκονο, μέσα από το δίκτυο των προσωπικών μου σχέσεων, συγκέντρωσα υλικό για μερικές από αυτές το οποίο θεωρώ ότι μου επιτρέπει να διατυπώσω κάποιες γενικές διαπιστώσεις και ερωτήματα.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί ότι μια βασική παράμετρος των αντιλήψεων περί 'κοσμοπολιτισμού' είναι η έννοια του εργασιακού χρόνου ως 'τουριστικής περιόδου'⁶¹. Όπως θα προσπαθήσω να δείξω και μέσα από την ερμηνευτική προσέγγιση την 'επιχειρηματικότητα', οι δραστηριότητες που αφορούν στον τουρισμό ασκούνται εντατικά από τα τέλη Μαρτίου μέχρι τα τέλη του Οκτωβρίου. Η περίοδος του Ιουλίου και του Αυγούστου θεωρείται ως «υψηλή σεζόν» κατά την οποία παρατηρείται η μεγαλύτερη έλευση τουριστών και υπερδραστηριότητα της επιχειρηματικής αγοράς. Ο χρόνος αυτός είναι ο χρόνος της διεύρυνσης

⁶⁰ Η Stott εντοπίζει στα τέλη του '70 την ένταση που υπάρχει μεταξύ ντόπιων και μη ντόπιων εργαζομένων στη Μύκονο. Υπάρχουν παράπονα ότι οι μη ντόπιοι δεν ενδιαφέρονται για το νησί παρά μόνο το εκμεταλλεύονται και ότι είναι αγενείς προς τους τουρίστες. Ότι δεν μένουν όλο το χρόνο στο νησί. Από την πλευρά τους οι μη ντόπιοι θεωρούν ότι οι ντόπιοι είναι αγράμματοι και άξεστοι. Οι μη ντόπιοι κάνουν παρέα μεταξύ τους και είναι έξω από τα τοπικά οικονομικά και κοινωνικά δίκτυα. Οι ντόπιοι τους προσάπτουν ότι έρχονται εποχιακά και δεν ενσωματώνονται στην κοινωνική δομή της Μυκόνου (1982:136).

⁶¹ «Υπάρχουν πολλά είδη χρόνου και πολλοί τρόποι για να αποκτήσουμε την εμπειρία του... ο χρόνος είναι συνθήκη ύπαρξης του ανθρώπου...Εκδηλώνεται με πολλές μορφές και πολλές ποιότητες. Κάθε πλευρά της ζωής μας συνδέεται με ξεχωριστή μορφή του: βίωμα, προσδοκία, μνήμη, γιορτή. Κάθε εποχή και κάθε κοινωνική τάξη έχει την δική της ιστορική πρακτική και τη δική της αντίληψη για το χρόνο» (Δημητρίου 1996:232).

των συμβολικών ορίων της τοπικής κοινωνίας και ο χρόνος των εντατικών επιχειρηματικών πρακτικών για όσους συγκροτούν την παραγωγική βάση της τουριστικής βιομηχανίας. Είναι ο χρόνος της διασκέδασης και της κατανάλωσης, ένας μη-εργασιακός χρόνος για όσους ασκούν 'τουριστικές' πρακτικές. Είναι ο 'κοσμοπολίτικος' χρόνος κατά τον οποίο θεωρείται ότι συμβαίνουν οι επαφές και οι μείξεις των ετεροτήτων, η διεθνής 'γιορτή' που αποδίδει στη Μύκονο την 'οικουμενική' της διάσταση ως 'κέντρο' του κόσμου. Σε αυτόν το χρόνο, αν δεν είναι αόρατη, είναι ήσσονος σημασίας για τους πρωταγωνιστές της προαναφερθείσας γιορτής οποιαδήποτε εκδήλωση χάραξης συμβολικών ορίων 'εντοπιότητας'- και κυρίως αυτής που αφορά την τοπική κοινωνία. Ωστόσο δεν μπορεί να θεωρηθεί και ανύπαρκτη, όπως θα δείξω στο δεύτερο μέρος της διατριβής.

Στους αντίποδες αυτού του χρόνου βρίσκεται ο άλλος χρόνος κατά τον οποίο η τοπική κοινωνία φαίνεται να αναδιπλώνεται στον εαυτό της, να ανασυγκροτείται και να επαναπροσδιορίζεται μέσα από την πρακτικές επαναχάραξης ορίων του 'εμείς' και οι 'άλλοι'. Αυτές οι πρακτικές, όπως δείχνω σε άλλα κεφάλαια της διατριβής αφορούν οικογενειακές γιορτές και πανηγυρικές εκδηλώσεις που έχουν ως επίκεντρο την οικογένεια, το σπίτι, την οικιακότητα, την επιβεβαίωση των συγγενικών και φιλικών δεσμών. Πρόκειται για μια χρονική περίοδο, αυτή του «χειμώνα» που χαλαρώνουν οι επιχειρηματικοί ρυθμοί, ασκούνται οι προσωπικές και οικογενειακές πρακτικές κατανάλωσης όπως ταξίδια και αγορές αγαθών και γίνεται η ανασκόπηση όσων συνέβησαν το καλοκαίρι. Οργανώνεται η επιχειρηματική δράση των υποκειμένων για την επόμενη 'τουριστική περίοδο' και πραγματοποιούνται οι επενδύσεις των κεφαλαίων.

Η διαφορά στις δραστηριότητες που συμβαίνουν κατά τους 'δύο' χρόνους είναι έντονη και αυτό προσδιορίζει και τις αντιλήψεις για τον τόπο. Σε σχέση με αυτό που συμβαίνει το μακρύ τουριστικό 'καλοκαίρι', η 'χειμωνιάτικη' πλευρά του νησιού φαίνεται άδεια από δραστηριότητες και ανθρώπους.

Οι δύο διακριτές 'χρονικές' περίοδοι που συγκροτούνται στη βάση των τουριστικών (επιχειρηματικών) δραστηριοτήτων αποτελούν ασύμπτωτα χρονικά πεδία δράσης μεταξύ τουριστών και επιχειρηματιών: όταν οι πρώτοι ασκούν τις καταναλωτικές τους πρακτικές εκτός εργασιακού χρόνου (σε έναν 'ελεύθερο χρόνο'), οι δεύτεροι, μέσα από τις εντατικές τους επιχειρηματικές δράσεις βρίσκονται εντός εργασιακού χρόνου. Και όταν οι πρώτοι παύουν να είναι τουρίστες και απουσιάζουν από τη Μύκονο, επιστρέφοντας στην εργασία τους, οι ντόπιοι επιχειρηματίες βρίσκονται σε έναν «επαναλαμβανόμενο χρόνο και χρησιμοποιούν σύμβολα κυκλικότητας» (Pina-Cabral 1987:721)

Πώς στοιχειοθετείται η 'κοσμοπολίτικη' όψη της μυκονιάτικης ταυτότητας την περίοδο του χειμώνα σε σχέση με όσα προαναφέρθηκαν και ποιό είναι το περιεχόμενό της;

Σε αυτό το ερώτημα η απάντηση θα μπορούσε να αναζητηθεί στην εξέταση των 'άλλων' που ζουν και εργάζονται στο νησί καθ'όλη τη διάρκεια των δύο διακριτών και κοινωνικά

προσδιορισμένων 'χρόνων'. Μια τέτοια κατηγορία συνιστούν οι Αλβανοί οι οποίοι ως οικονομικοί μετανάστες έφθασαν μαζικά στο νησί από τις αρχές της δεκαετίας του '90.

Δοκιμασίες και υπερβάσεις των πολιτισμικών ορίων : α) Οι οικονομικοί μετανάστες

Η ύπαρξη των οικονομικών μεταναστών και κυρίως των Αλβανών- δοκίμασε και δοκιμάζει περισσότερο από κάθε άλλη πολιτισμική κατηγορία, το όρια 'αντοχής' και 'ανοχής', όχι μόνο των ντόπιων, αλλά και των άλλων πληθυσμιακών κατηγοριών. Είναι το σημείο που εξέθεσε τις δυνατότητες και τα περιθώρια όλων να συνηθίσουν ως 'γείτονες', ως 'συγκατοίκους', ανθρώπους οι οποίοι διεκδίκησαν μια θέση σε έναν πολιτισμικό χώρο, με όρους τελείως διαφορετικούς από αυτούς με τους οποίους διεκδίκησαν τον ίδιο χώρο για τον εαυτό τους άλλες πολιτισμικές κατηγορίες όπως αυτή των αλλοδαπών κατοίκων, ή των *Μυκονιατών κατ' επιλογήν*.

Αυτό που παρατήρησα να συμβαίνει στη Μύκονο, δε διέφερε βέβαια δραματικά από αυτά που συνέβησαν σε άλλες περιοχές της Ελλάδας (που υποδέχτηκαν μετανάστες) ως προς τη διαχείριση των συμβολικών ορίων και της υπέρβασής τους: υπήρξε μεγάλη αμηχανία και καχυποψία απέναντι στους νέους 'κατοίκους' που πήρε τη μορφή 'αποκλεισμού' σε περιπτώσεις κατά τις οποίες οι οικονομικοί μετανάστες διεκδίκησαν «ορατότητα», σε περιοχές που οι ντόπιοι θεωρούσαν ότι ήταν 'απαγορευμένες' για τους πρώτους, επιδιώκοντας έτσι την αναγνώρισή τους ως «αναγνωρισμένα ή αποδεκτά υποκείμενα»⁶². Οι περιοχές αυτές αφορούσαν τα σύμβολα της πολιτισμικής κυριαρχίας της κάθε κατηγορίας στο χώρο και του τρόπου έκφρασης της συμβολικής κατασκευής της ταυτότητάς τους.

Εν συντομία, αναφέρω τα εξής περιστατικά που εξηγούν τι εννοώ. Πρόκειται δε, απλώς για κάποιες από τις πολλές στιγμές της κοινής 'συμβίωσης' των δύο κατηγοριών που επιλέγω επειδή αναδεικνύουν τα βασικά ερωτήματα της παρόντος κεφαλαίου.

Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας οι σχέσεις των ντόπιων και των μεταναστών διήνυσαν πολλές τροχιές. Η διάρκεια αυτών των σχέσεων στο χρόνο, πότε εξημέρωνε την εμπειρία με την 'ετερότητα' της κάθε πλευράς και πότε την εξαγρίωνε. Η εξημερωτική διάσταση αφορούσε την εργασιακή καθημερινότητα των δύο κατηγοριών, με τους ντόπιους ή τους ποικίλους αλλοδαπούς επιχειρηματίες να ζητούν εργατικό δυναμικό και τους μετανάστες να πουλούν την αντοχή, τη δύναμη, τις ικανότητές τους. Το πλαίσιο δε αυτών των οικονομικών συναλλαγών θα μπορούσε να χαρακτηριστεί κάθε άλλο από εξισωτικό. Ήταν βαθύτατα

⁶² Ο Jameson, διερευνώντας την πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού μέσα από την αποικιοποίηση και τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα, καθώς και τις εξελίξεις στο πεδίο των ΜΜΕ, κάνει λόγο για την «εμφάνιση νέων υποκειμένων, δηλαδή άλλων ανθρώπων, οι οποίοι... απουσίαζαν έως τώρα, όσο και αν τα σώματα και οι ζωές τους γέμιζαν τις πόλεις με μια υλικότητα κάθε άλλο παρά πρόσφατη. (Πρόκειται) για μια νέου τύπου 'ορατότητα' των 'άλλων', οι οποίοι καταλαμβάνουν τη δική τους σκηνή... και υποχρεώνουν να στραφεί η προσοχή επάνω τους...» (1999:182).

ιεραρχημένο, με τους ισχυρούς εργοδότες/επιχειρηματίες να αποφασίζουν για υποχρεώσεις και δικαιώματα, οικονομικές συναλλαγές, αλλά και για τη συνολικότερη κοινωνική τοποθέτηση των μεταναστών εργατών τους περιφερειακά της τοπικής κοινωνίας. Κάποια στιγμή αυτή η πρακτική φάνηκε ότι έχανε έδαφος.

Η μία περίπτωση λοιπόν στην οποία πρόκειται να αναφερθώ αφορά την συμμετοχή των Αλβανών μεταναστών σε ένα τοπικό έθιμο την ημέρα των Φώτων. Σύμφωνα με αυτό το έθιμο, κατά τον αγιασμό των υδάτων στην παραλία, ρίχνουν οι ιερείς τον Σταυρό στη θάλασσα τον οποίο και πιάνει κάποιος από αυτούς που βουτούν για αυτόν τον σκοπό. Όσα χρόνια παρακολουθώ αυτήν την τελετή είδα ότι οι 'βουτηχτές' που συμμετείχαν στην τελετή ήταν αποκλειστικά ντόπιοι. Σε κάποια χρονική στιγμή συμμετείχε και ένας νεαρός Αλβανός, βαφτισμένος χριστιανός από Μυκονιάτη⁶³ ο οποίος έπιασε το Σταυρό και έπραξε σύμφωνα με όσα επιτάσσει το έθιμο. Δηλαδή μαζί με τον Σταυρό και τον ψάλτη τριγύρισε ανάμεσα στο πλήθος που παρακολουθούσε την τελετή προκειμένου να δεχθεί τα συγχαρητήρια του κόσμου και χρηματικές προσφορές ως 'δώρο' για την 'καλή τύχη' και το ότι θεωρήθηκε ως 'εκλεκτός' και 'ευλογημένος' από τον Θεό. Αυτό που συνέβη ήταν ότι όχι μόνο ο ντόπιος κόσμος δεν του έδωσε χρήματα, αλλά δεν του ευχήθηκαν ούτε συγχαρητήρια, ενώ εκφράστηκαν αρνητικά σχόλια για το ότι ο Δήμος ή οι ιερείς επέτρεψαν σε έναν Αλβανό να βουτήξει και να πιάσει το Σταυρό. Όταν ο 'νονός' του τυχερού βουτηχτή τόλμησε να πει σε μια παρέα από ντόπιους που τους γνώριζε καλά, ότι *«χριστιανός είναι και αυτός βρε παιδιά...»* εκείνοι του απάντησαν ότι

«άμα θένε να είναι χριστιανοί οι Αλβανοί να κάμουνε δικό τους αγιασμό και να πιάουνε το Σταυρό άλλού. Στη Μύκονο, μόνο εμείς θα βουτάμε... εντάξει, να κοιτούνε, να λειτουργούνε, αλλά με τι δικαίωμα να βουτούνε και να πιάουν και το Σταυρό; Άσε που... σιγά μην είναι χριστιανοί! Για τα λεφτά το κάνουνε!».

Η γενικότερη δυσαρέσκεια εκφράστηκε πολύ έντονα από την πλειονότητα των ντόπιων οι οποίοι αντιλαμβάνονται ως πολύ σημαντική μέρα αυτήν των Φώτων, καθώς και ημέρα μεγάλης επισημότητας για την τοπική κοινωνία. Τα καφενεία της παραλίας ήταν κατάμεστα από κόσμο και όλες οι παρέες σχολίαζαν το *«ζήτημα των Αλβανών»* και *«ως πού θα φτάσει το θράσος τους»*. Αυτό το περιστατικό είχε σαν αποτέλεσμα την επόμενη χρονιά να κινητοποιηθεί ο Δήμος ώστε να μην αφήσει ούτε έναν από τους Αλβανούς που ζούσαν στο νησί να συμμετάσχει στο έθιμο. Πριν την τελετή έγινε αυστηρός έλεγχος από το Λιμενικό σε όσους επιθυμούσαν να βουτήξουν και αποκλείστηκαν όλοι οι Αλβανοί.

Η δεύτερη περίπτωση διεκδίκησης πολιτισμικής «ορατότητας» αφορά πάλι στη 'διάρρηξη' των συμβολικών ορίων που προσδιορίζουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο κατασκευάζει η τοπική κοινωνία μια αίσθηση ενός 'εθνικού', αλλά και 'τοπικού' εαυτού την ίδια περίπου χρονική περίοδο. Στην εθνική γιορτή της 25ης Μαρτίου τέθηκε το ζήτημα του σημαιοφόρου

⁶³ Οι περιπτώσεις εγκαθίδρυσης σχέσεων πνευματικής συγγένειας, μεταξύ ντόπιων και Αλβανών, χωρίς να είναι σπάνιες, δεν αποτελούν πειστήριο συμμετοχής της κάθε κατηγορίας στο πολιτισμικό σύμπαν της άλλης, ούτε είναι ζήτημα βαρύνουσας σημασίας ως προς την αποδοχή της διαφορετικότητας της μίας από την άλλη (στη συγκεκριμένη περίπτωση των Αλβανών από τους ντόπιους). Μάλλον τονίζεται και παγιώνεται μέσα από την θρησκευτική επικύρωση η κοινωνικο-πολιτισμική ανισότητα και απόσταση στις σχέσεις των δύο κατηγοριών.

στο Λύκειο του σχολείου. Αυτό συνέβη λόγω του ότι η καλύτερη μαθήτριά που δικαιούνταν να κρατήσει τη σημαία ήταν από τη «Β. Ήπειρο». Όταν μαθεύτηκε αυτό το γεγονός, ο Σύλλογος Γονέων εξέφρασε την αντιθεσή του με πολύ αρνητικά σχόλια για τη μαθήτριά και την καταγωγή της. Την αντιθεσή τους εξέφρασαν και διάφοροι φορείς μέσα από μια ρητορική που έδινε έμφαση στην κατασκευή της ταυτότητας βασισμένη σε τοπικιστικά και εθνικιστικά ιδεολογήματα. Το παραπάνω περιστατικό δεν αποτελούσε την παραφωνία σε μια αγαστή ‘συμβίωση’ της τοπικής κοινωνίας με τους μετανάστες και ιδιαίτερα τους Αλβανούς. Υπήρξε γενικά έντονη η δυσαρέσκεια που έφτανε μέχρι και δυσανεξία για το ότι «ήρθαν αυτοί στον τόπο μας και στο τέλος θα μας πάρουν τα σπίτια και τις δουλειές.» Η δυσαρέσκεια εκφραζόταν κατά κύριο λόγο από τους ντόπιους, αλλά και από μερικούς αλλοδαπούς κατοίκους που έμεναν χρόνια στο νησί και εκτεινόταν σε ένα ευρύ φάσμα: από το γεγονός ότι τα σχολεία είχαν κατακλυστεί από παιδιά μεταναστών έως το ότι σε μερικά καταστήματα, καφετέριες σύχναζαν Αλβανοί και αυτό ‘μείωνε’ την αξία του μαγαζιού. Σε όποιο μαγαζί σύχναζαν οι μεν, αποκλείονταν οι δε. Υπήρξαν μάλιστα στιγμές κατά τις οποίες ο ‘αποκλεισμός’ των μεταναστών από τα στέκια-κυρίως- των ντόπιων είχε εξαιρετικά σοβαρές διαστάσεις για τις σχέσεις μεταξύ τους. Οι Αλβανοί γίνονταν αντιληπτοί ως η ‘αρνητική’ εικόνα των μεταναστών που εργάζονταν στο νησί, σε αντίθεση με μετανάστες ή μετανάστριες από χώρες όπως η Ουκρανία, η Πολωνία, ή ακόμη και το Πακιστάν, που θεωρήθηκαν ότι είναι περισσότερο «πολιτισμένοι», «υπάκουοι» και γενικότερα περισσότερο ‘διακριτικοί’ έως ‘αόρατοι’ εκτός εργασιακού πλαισίου στην τοπική κοινωνία. Ακολούθως θεωρήθηκαν και λιγότερο ‘επικίνδυνοι’ στην διάρρηξη των συμβολικών ορίων της τοπικής ταυτότητας, η οποία φαινόταν ότι απειλείτο περισσότερο από τις διεκδικήσεις πολιτισμικής παρουσίας και επαφών εκ μέρους των Αλβανών με όρους δυνητικής κοινωνικο-πολιτισμικής συμμετρίας.

Το ζήτημα της στάσης της τοπικής κοινότητας απέναντι στους ‘άλλους’ (Αλβανούς) που γίνονταν αντιληπτοί ως κατεξοχήν ‘διαφορετικοί’ από το ‘εμείς’ στη βάση τοπικιστικών ιδεολογημάτων τα οποία είχαν ρατσιστικό χαρακτήρα με απασχόλησε έντονα την εποχή που συνέβησαν τα παραπάνω περιστατικά και εξέφρασα δημοσίως την άποψή μου γράφοντας ένα ‘σκληρό’ -για τις αντοχές της τοπικής κοινωνίας- κείμενο που δημοσίευσα στην *Μυκονιάτικη* εφημερίδα. Οι αντιδράσεις στις «προκλητικές» -κατά τους περισσότερους Μυκονιάτες- απόψεις μου συνδύαζονταν βέβαια με το ότι ήμουν μια «κουλτουριάρα» ‘αριστερής’ ιδεολογικής απόχρωσης, ωστόσο θεώρησαν ότι «δεν αγαπώ τον τόπο μου». Οι στενοί συγγενείς μου έγιναν αποδέκτες πολλών αρνητικών σχολίων και εγώ, μαζί με τα υπόλοιπα μέλη της συντακτικής επιτροπής της εφημερίδας, δέχτηκα δριμύτατη λεκτική επίθεση που θα μπορούσε να εξελιχθεί σε χειροδικία από τον πρόεδρο ενός τοπικού Συλλόγου, όταν παραβρέθηκα στον αποκριάτικο χορό του ίδιου Συλλόγου στον οποίο είχα προσκληθεί.

Η δημόσια έκφραση της άποψής μου από την τοπική εφημερίδα με έφερε αντιμέτωπη με τα όρια ανοχής της τοπικής κοινωνίας που μέχρι εκείνη τη στιγμή εγώ δεν είχα διαπεράσει ούτε ως ‘εντόπια’ επιστήμων, ούτε βέβαια ως ‘ανθρωπολόγος’. Αυτό συνέβη λίγο μετά το τέλος της

επιτόπιας έρευνάς μου και περιέπλεξε ακόμη περισσότερο την κατάσταση γιατί πολλοί και πολλές από την ερευνητική κατηγορία των επιχειρηματιών που με γνώρισαν και ως ‘ερευνήτρια’ δήλωσαν την απογοήτευσή τους και δεν μπορούσαν να εξηγήσουν *«πώς μια κοπέλα με σπουδές βγαίνει και υποστηρίζει του Αλβανούς και όχι τους συντοπίτες της και κάνει κακό στον τόπο βγάζοντας ‘έξω’ μια κακή εικόνα για τη Μύκονο που μόνο καλά πράγματα έχουνε να λένε όλοι για το νησί.»*

Με έφερε επίσης αντιμέτωπη με τα όρια ανοχής, αλλά και αντοχής των διαπροσωπικών μου σχέσεων, καθώς οι απόψεις μου λειτούργησαν ως ‘δοκιμασία’ και για τον κύκλο των ανθρώπων που συναναστρεφόμουν ‘φιλικά’, πέρα από το πλαίσιο της επιτόπιας έρευνας.

Η ‘οριακή’ αυτή εμπειρία μου με βοήθησε να κατανοήσω πώς γινόταν αντιληπτή η έννοια της πολιτισμικής ‘διαφοράς’ από τα ίδια τα υποκείμενα και πώς βρισκόταν διαβαθμισμένη σε μια κλίμακα που συνδύαζε κάθε φορά διαφορετικά τις ποικίλες παραμέτρους της. Η περίπτωση μου συνιστούσε πηγή μόνιμη ‘διαφοράς’ ούτως ή άλλως από τη στιγμή που η ταυτότητά μου εμφανιζόταν περίπλοκη και όχι μόνο ως προς την ‘επαγγελματική’ της διάσταση (ήμουν πάντα πολύ κριτική απέναντι στις ‘αναπτυξιακές’ προοπτικές της Μυκόνου, απομυθοποιητική ως προς την ‘επιχειρηματική’ ιδεολογία της οικογένειάς μου και με επιλογή σπουδών που με έβγαζε έξω από κάθε λογική εντόπιας αντίληψης για το συμφέρον). Υπήρξαν χρονικές περίοδοι κατά τις οποίες, τόσο εγώ όσο και οι άλλοι ‘συντοπίτες’ μου υπογραμμίζαμε τα όριά μας. Ωστόσο, η ιδεολογική μου τοποθέτηση στο θέμα των μεταναστών έδωσε υλικό ώστε να κατασκευαστεί εκ νέου η ταυτότητά μου από μεγάλο μέρος της τοπικής κοινωνίας ως πολιτισμικά ‘άλλης’ στην συγκεκριμένη περίπτωση. Θα μπορούσα να ισχυριστώ ότι η επίγνωση της ‘διαφορετικότητάς’ μου αποκτήθηκε και παγιώθηκε από την πλευρά μου μέσα από παρόμοιες αναμετρήσεις για τα όρια οι οποίες δεν αφορούσαν μόνο την ταυτότητά μου ως ‘ανθρωπολόγου’.

Με βάση λοιπόν την κλίμακα εννοιολόγησης του πολιτισμικά ‘οικείου’ ή ‘διαφορετικού’, από την σκοπιά της τοπικής κοινωνίας και κυρίως από τη σκοπιά των ντόπιων επιχειρηματιών, οι ‘τουρίστες’ κατασκευάζονταν ως πολιτισμικές ετερότητες κατά περιστάσεις και όχι πάντα με την ίδια ένταση. Το ενδιαφέρον σε αυτό το σημείο είναι ότι με το πέρασμα των χρόνων και την αλληλοεξοικείωση, η κατηγορία των ‘τουριστών’ όλο και λιγότερο αποτελεί πηγή της πολιτισμικής διαφοράς για τους περισσότερους επιχειρηματίες. Μάλλον θα υποστήριζα ότι ως πολιτισμική κατηγορία γίνεται αντιληπτή από τους ντόπιους ως περισσότερο ‘οικεία’, αφού αυτοί γνωρίζουν τις επιθυμίες τους, τα γούστα τους που τα εμπορεύονται ως ‘πωλητές’ με τους ‘πελάτες’ τους. Από αυτήν την άποψη το πεδίο όπου εξασκούνται οι πρακτικές οι οποίες προσδιορίζουν την πολιτισμική διαφορά (και φτάνουν πολλές φορές να την ακυρώνουν) είναι κάπως ελεγχόμενο και οριοθετημένο και ένα τέτοιο πεδίο είναι αυτό των οικονομικών συναλλαγών όπως τις αντιλαμβάνονται οι ντόπιοι επιχειρηματίες. Οι επαφές που γίνονται μέσα σε αυτό το πεδίο, δεν συνιστούν ‘απειλή’ συμβολικών ορίων οι επαφές αυτές υπαγορεύονται από τη λογική της τουριστικής αγοράς που αξιώνει μετρήσιμες και μεταφράσιμες

διαπολιτισμικές σχέσεις στη βάση της ‘οικειότητας’ και της συμμετρίας των συναλλαγών μεταξύ τουριστών και ντόπιων επιχειρηματιών. Οι οικονομικές πρακτικές προσδιορίζουν ένα πλαίσιο, αν όχι εξουδετέρωσης, τουλάχιστον ‘ωφέλιμης’ (για αυτούς) διαχείρισης της πολιτισμικής διαφοράς.

Μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ‘οικονομικής’ λογικής⁶⁴ τοποθετούνται και οι σχέσεις των ντόπιων επιχειρηματιών με τους Αλβανούς, αλλά και με τους περισσότερους οικονομικούς μετανάστες⁶⁵. Η ‘οικειότητα’ με την ετερότητα που αντιπροσωπεύουν οι τελευταίοι οριοθετείται από τους κανόνες που θέτουν οι επιχειρηματίες: Είτε για εργασίες στο σπίτι, είτε στο ξενοδοχείο ή το κατάστημα, οι μετανάστες κρίνονται ως «*χρήσιμοι, αφού κάνουν δουλειές που κανένας δικός μας δεν θέλει να κάνει... Όλοι θέλουμε να είμαστε βλέπεις αφεντικά...*». Η αποδοχή τους ως ‘εργάτες’ στην συνείδηση της τοπικής κοινωνίας επιτρέπει την προσέγγιση και την επαφή διασφαλίζοντας ταυτόχρονα και την ύπαρξη των κοινωνικο-πολιτισμικών αποστάσεων.

Η ύπαρξη των Αλβανών και η αντιμετώπισή τους από μεγάλο μέρος της τοπικής κοινωνίας ως ‘ξένο σώμα’ θέτει υπό αμφισβήτηση τις παγιωμένες αντιλήψεις της Μυκόνου ως ‘κοσμοπολίτικου’ και ‘οικουμενικού’ τόπου, έτσι όπως τουλάχιστον στοιχειοθετούνται από τα ΜΜΕ και από τους επισκέπτες του νησιού. Μάλλον θα ισχυριζόμουν ότι υπάρχει ένα μεγάλο κομμάτι του ‘οικουμενικού’ το οποίο παραμένει ‘απραγματοποίητο’, και είναι αυτό που βρίσκεται στην καρδιά του ζητήματος. Έχει ιδιαίτερη βαρύτητα εδώ η άποψη της Butler η οποία τονίζει ότι «το οικουμενικό αρχίζει να διατυπώνεται, ακριβώς μέσω των αμφισβητήσεων της υπάρχουσας διατύπωσής του. Αυτές οι αμφισβητήσεις αναφύονται εκεί όπου κάποιοι δεν καλύπτονται από τον ορισμό της οικουμενικότητας, και δεν έχουν το δικαίωμα να καταλαμβάνουν τη θέση ‘υποκειμένου’, αλλά παρ’ όλα αυτά απαιτούν η οικουμενικότητα καθαυτή να τους συμπεριλάβει (1999:65) [...] Η μελλοντική διατύπωση του οικουμενικού, ωστόσο, μπορεί να υπάρξει μόνο αν βρούμε τρόπους να πετύχουμε την πολιτισμική μετάφραση ανάμεσα στα πολιτιστικά παραδείγματα, για να δούμε, ποιες παραλλαγές οικουμενικότητας προτείνονται, σε ποιες απαγορεύσεις βασίζονται, και πώς η εισαγωγή των αποκλεισμένων στο χώρο του οικουμενικού απαιτεί μια ριζοσπαστική αναμόρφωση της σκέψης μας για την οικουμενικότητα» (ό. π., σ. 6)

β) Οι Μυκονιάτες κατ’ επιλογήν

⁶⁴ Σύμφωνα με την άποψη του Bourdieu, ακόμη και πεδία που δεν είναι οικονομικά προσδιορίζονται από πρακτικές οι οποίες διέπονται από μια λογική που είναι ‘οικονομική’ με την ευρύτερη έννοια, δηλαδή είναι προσανατολισμένες προς την αύξηση κάποιου είδους κεφαλαίου, ή τη μεγιστοποίηση κάποιου είδους κέρδους. (Μπουρντιε 1992: 47).

⁶⁵ Μια άλλη διάσταση της διαπολιτισμική επαφής ντόπιων και μεταναστών σχετίζεται με την έμφυλη ταυτότητα των τελευταίων. Το δεύτερο πεδίο διαχείρισης της πολιτισμικής διαφοράς συγκροτήθηκε στη βάση σύναψης ερωτικών δεσμών αρκετών ντόπιων ανδρών με γυναίκες από την Ανατολική Ευρώπη. Βέβαια, και σε αυτήν την περίπτωση δεν μπορεί κανείς να παραγνωρίσει το ιεραρχημένο πλαίσιο των πολλαπλών σχέσεων εξουσίας που τέθηκε από την πλευρά των ντόπιων (άνδρες ‘γηγενείς’, σε καλύτερη οικονομική κατάσταση από τις μετανάστριες).

Όσο οι σχέσεις στο εργασιακό/οικονομικό πεδίο μπορούν να δημιουργήσουν προϋποθέσεις εξοικείωσης με την ετερότητα, άλλο τόσο μπορούν να τονίσουν τη διαφορετικότητα και να αναδείξουν τα συμβολικά σύνορα ως απαγορευτικά σημεία διέλευσης προς ό,τι θεωρείται ‘εσωτερικό’ και ‘εντόπιο’. Αυτό μπορεί να το διαπιστώσει κάποιος, ακόμη και αν στρέψει την ερευνητική του ματιά σε διαφορετική κοινωνικο-πολιτισμική κατηγορία ‘άλλων’ που αντιλαμβάνονται τη Μύκονο ως ‘σπίτι’ τους, πέρα από τους μετανάστες: Μέσα από την καθημερινή συναναστροφή μου με τους επιχειρηματίες κατανόησα ότι οι επαφές τους και οι ‘τόποι’ των πολιτισμικών συμπτώσεων⁶⁶ με πληθυσμιακά σύνολα όπως για παράδειγμα οι *Μυκονιάτες κατ’ επιλογήν* στους οποίους αναφέρεται η Βousiou είναι πολύ περιορισμένες έως ανύπαρκτες. Όπως πολύ χαρακτηριστικά μου είπε ο Μίμης (ένας επιχειρηματίας με την οικογένεια και τις επιχειρήσεις του οποίου ασχολήθηκα ερευνητικά) και που παρατήρησα να συμβαίνει συστηματικά είναι ότι κάνει στενή παρέα, αυτός και η οικογένειά του, με άλλους επιχειρηματίες που μοιράζονται τον ίδιο ιδεολογικό κώδικα και βρίσκονται σε κοινωνικο-οικονομική συμμετρία. Αυτός ο κώδικας αφορά στις περίπλοκες δεσμεύσεις με τις οποίες τα υποκείμενα συσχετίζονται μέσα από δίκτυα αιματοσυγγένειας και αγχιστείας έως το ότι έχουν κοινά ενδιαφέροντα, συμμετέχουν σε ‘παραδοσιακές’ τελετουργικές πρακτικές (γιορτές, χοιροσφάγια), έχουν κοινούς τρόπους αντίληψης του χρήματος, της επιχείρησης, της κατανάλωσης, μοιράζονται κοινές εννοιολογήσεις για το ‘συμφέρον’⁶⁷. Όποιος «εικάζεται ότι αδιαφορεί για τους συμβιωτικούς κανόνες»⁶⁸ που στηρίζονται στον παραπάνω κώδικα και τον αναπαράγουν, θεωρείται «ξένος» και πολιτισμικά ‘διαφορετικός’. Οι *Μυκονιάτες κατ’ επιλογήν*, με τον ‘νομαδικό’ τρόπο ζωής τους, συνιστούν ενσαρκωμένο αντίλογο και πολιτισμική ‘ετερότητα’ για τους περισσότερους ντόπιους επιχειρηματίες της ερευνητικής μου κατηγορίας. Για τον εντόπιο πολιτισμικό κώδικα που εννοιολογεί την ‘επιχειρηματικότητα’ με όρους διευρυμένων ‘οικονομικών’ πρακτικών, μεγιστοποίησης οφελών, επενδύσεων και προγραμματισμού του μέλλοντος, ο κώδικας των *Μυκονιατών κατ’ επιλογήν* γίνεται αντιληπτός από ακατανόητος έως ασύμπτωτος με την δική τους λογική, καθώς οι *Μυκονιάτες κατ’ επιλογήν* αντιλαμβάνονται σε άλλο πλαίσιο τη σχέση τους με την εργασία και με τις δεσμεύσεις της - πράγμα εξαιρετικά προκλητικό για την πλειονότητα των επιχειρηματιών οι οποίοι εκφράζουν με διάφορους τρόπους την απαξίωσή τους στις πρακτικές και αντιλήψεις της εν λόγω κατηγορίας. Όπως διαπιστώνει η Βousiou, στον λόγο των *Μυκονιατών κατ’ επιλογήν* οι μεγάλες περίοδοι που περνούν χωρίς να εργάζονται παρουσιάζονται ως ‘φυσικό’ δεδομένο της ανθρώπινης κατάστασης. Η τεμπελιά, αντίθετα από τις ανήθικες συνδηλώσεις που έχει αποκτήσει στην καπιταλιστική νεωτερικότητα, γίνεται αντιληπτή ως μια καλοδεχούμενη κατάσταση. Παραδείγματα από τον τρόπο ζωής των *yuppies* οι οποίοι έχουν καλοπληρωμένα επαγγέλματα

⁶⁶ Αναφέρομαι στις επαφές και τις ιδεολογικές συμπτώσεις που ξεπερνούν το επίπεδο των απλών συναλλαγών και επεκτείνονται στην δημιουργία φιλικών σχέσεων και εκτεταμένων δικτύων κοινωνικής συναναστροφής.

⁶⁷ Σχετικά με ό,τι συγκροτεί την συμβολική κατασκευή της ‘εντοπιότητας’ που καθορίζει τις ενδοτοπικές σχέσεις, αναφέρομαι διεξοδικά στα κεφάλαια της διατριβής που αφορούν τις Δήλες ενώ οι εννοιολογήσεις για αυτό που θεωρείται «ξένο» παράγονται και σε σχέση με τις επιχειρηματικές πρακτικές των υποκειμένων στα κεφάλαια που σχετίζονται με την ‘επιχειρηματικότητα’.

⁶⁸ Έκφραση του Ελεφάντη για τον ‘ξένο’, η οποία παρατίθεται από την Καλπουρτζή (2002:43).

και επαγγελματική επιτυχία στα αστικά περιβάλλοντα, θεωρούνται παραδείγματα προς αποφυγήν και γελοιοποίηση. Για τους *Μυκονιάτες κατ' επιλογήν* δεν υπάρχει το μέλλον. Όλα συμβαίνουν στο 'τώρα' και το 'εδώ'. Είναι απύσχα από τη ζωή τους η αγωνία για πραγματοποίηση μελλοντικών σχεδίων. (1998:50-51).

Ωστόσο, η Βουσιού, αναφέρεται στην 'κοσμοπολίτικη' ταυτότητα των ερευνητικών της υποκειμένων, καθώς οι πρακτικές τους και οι αντιλήψεις τους για την κινητικότητά τους σε διάφορες περιοχές του κόσμου, η συμμετοχή τους στη νεωτερική και μετανεωτερική εποχή ως 'νεο-φυλή' υπαγορεύει μια τέτοια εννοιολόγησή τους (ό. π., σ.49). Άλλωστε, για αυτήν την κοινωνικο-πολιτισμική κατηγορία κατοίκων, η Μύκονος είναι ένα είδος 'κοσμοπολίτικου' σπιτιού από την άποψη ότι τους περιλαμβάνει και την περιλαμβάνουν.

Η αίσθηση και αντίληψη 'κοσμοπολιτισμού' όμως που έχουν οι περισσότεροι από τους επιχειρηματίες της έρευνας είναι άλλης τάξης και αποτελεί, όπως έχω ήδη προαναφέρει, μέρος μιας ρητορικής της -προβαλλόμενης προς τα 'έξω'- αυτοσκηνοθεσίας τους. Μέσα στις παρέες τους και στις συζητήσεις τους σπανίως έκαναν λόγο και σχόλια για τη δική τους προσωπική ή οικογενειακή 'κοσμοπολίτικη' ταυτότητα. Αντιλαμβάνονταν τους εαυτούς τους ως 'πολίτες του κόσμου' και την τοπική κοινωνία ως το κωνευτήρι (*melting pot*) 'νεο-φυλών' και πολιτισμικών διαφορών πολύ λιγότερο (ή και καθόλου) απ' ό,τι αυτοί που την επισκέπτονταν. Και αυτό διότι, ενώ η Μύκονος εθεωρείτο 'κοσμοπολίτικη' από τους 'άλλους', και ενώ στην κατασκευή του κοσμοπολίτικου μύθου της ήταν και οι ίδιοι οι επιχειρηματίες δράστες, εντούτοις μέσα από τις αντιλήψεις και τις πρακτικές τους, όσο και μέσα από την αυτοπαρουσίαση τους προς την 'δική' τους τοπική κοινωνία (και- κάποιες φορές - ως προς την αντιμετώπιση των 'συγκάτοικων άλλων'), ο 'κοσμοπολιτισμός' δεν φαινόταν καθόλου να τους αφορά, παραχωρώντας τη θέση του σε τοπικιστικά ιδεολογήματα: Η αναφορά τους σε ένα 'εμείς' γινόταν με άξονα την 'ιθαγενή' μυκονιάτικη ταυτότητά τους και συμπεριλάμβανε όσους ντόπιους θεωρούσαν ότι συνδέονται με τον τόπο πρωτίστως μέσα από σχέσεις συγγένειας που δήλωναν καταγωγή και γενεαλογική μνήμη. Σχεδόν ποτέ μέσα από τις αναφορές τους, αλλά και τις πρακτικές τους δεν φάνηκε ότι 'αναγνωρίζουν' την ύπαρξη των πολιτισμικών κατηγοριών που κατοικούν στο νησί ως 'δικαιούχων' της μυκονιάτικης ταυτότητας. Η αίσθηση του 'ανήκειν' στην τοπική κοινωνία, ακόμη και για όσους «ξένους» μοιράζονταν πλήρως τον μυκονιάτικο πολιτισμικό κώδικα, βρισκόταν υπό τον έλεγχο και τη κρίση αυτών που αξίωναν περισσότερη 'αυθεντικότητα' στην εντοπιότητα από όλους του άλλους.

Ακόμη και όταν οι 'κριτές', δηλαδή οι ντόπιοι επιχειρηματίες, έγιναν και οι 'τουρίστες', ταξιδεύοντας στην Ταϊλάνδη ή σε άλλους μακρινούς προορισμούς, επέμειναν- όπως ελπίζω ότι θα φανεί σε ένα από τα επόμενα κεφάλαια- στην (ανα)συγκρότηση της 'μυκονιάτικης' ταυτότητάς τους και όχι σε διαπολιτισμικές ή διεθνικές τουριστικές επαφές.

Αυτό που θεωρώ ότι αναδύεται τελικά από όσα προαναφέρθηκαν και επιβεβαιώνεται ως ισχυρισμός, είναι η διαπίστωση ότι έννοιες όπως αυτές του 'κοσμοπολιτισμού'- έννοιες δηλαδή που αφορούν στην διαχείριση της πολιτισμικής διαφοράς- πρέπει να ερμηνεύονται με βάση τις

διαφορετικές σκοπιές μέσα από τις οποίες γίνονται αντιληπτές από διαφορετικά υποκείμενα και μέσα σε συγκεκριμένα πολιτισμικά και κοινωνικά συμφραζόμενα.

Τέλος θα ήθελα να αναφέρω ότι πολλά από τα ερωτήματα που τέθηκαν στην αρχή αυτής της ενότητας, απαντώνται -εν μέρει- στα κεφάλαια που πρόκειται να ακολουθήσουν και που αφορούν τους τρόπους που διασταυρώνονται οι αντιλήψεις για την επιχειρηματικότητα και την εντοπιότητα. Ωστόσο θεωρώ ότι το ζήτημα της αντίληψης της ‘πολιτισμικής διαφοράς’, της παραγωγής της, της κατασκευής, και της διαχείρισής της σε συμφραζόμενα όπως αυτά της μυκονιάτικης κοινωνίας αποτελεί άκρως ενδιαφέρουσα περιοχή για περαιτέρω ερμηνεία, παρά το γεγονός ότι εγώ, μια τέτοια περιοχή προσεγγίζω πολύ συνοπτικά στην ενότητα αυτή. Θεωρώ όμως ως κεντρικής σημασίας τη διαπίστωση ότι η ύπαρξη πολλών και διαφορετικών κατηγοριών υποκειμένων στον ίδιο τόπο/χώρο δεν σημαίνει την αυτονόητη συμμετοχή τους στον ίδιο πολιτισμικό κώδικα, ούτε την κατάλυση και διάχυση ορίων μεταξύ των πολιτισμικά ‘ομοίων/ομοδόξων’ και των ‘διαφορετικών/ετεροδόξων’. Πολύ περισσότερο, έχω την αίσθηση ότι επιβεβαιώνεται η άποψη του Shields, η οποία αφορά στη θεώρηση του χώρου ως σημείου ή ως συνόλου διαφοροποιημένων και αντιμαχόμενων σημείων. Καθώς το ίδιο μέρος -κατά τον συγγραφέα- μπορεί ταυτόχρονα να συμβολίζει μια ποικιλία από πράγματα για διαφορετικές ομάδες ανθρώπων, ενσωματώνοντας την πολυσημία, ο χώρος δημιουργεί μια συμβολική ασάφεια και παύει να αποτελεί συνεκτική και τακτοποιημένη δομή. Ο χώρος αποτελεί εύπλαστη πολιτισμική μορφή που διαρκώς αναδιαμορφώνεται και αναδιαμορφώνει σημασίες (1991:23).

Η Μύκονος ως ‘επιστημονικός’ τόπος

Παράλληλα με την ύπαρξη των λόγων που κατασκεύαζαν και κατασκευάζουν τη Μύκονο ως ‘τουριστικό τόπο’ υπήρξε και υπάρχει μια εντατική παραγωγή επιστημονικών λόγων από πολλούς επιστημονικούς κλάδους που έδωσαν μια διαφορετική διάσταση στην εννοιολόγηση της ταυτότητας του ‘τόπου’. Αυτό που παρατηρείται είναι ότι η Μύκονος μέσα από αυτήν την ποικιλότητα των λόγων εμφανίζεται ως τόπος με πολλαπλές ιδιότητες ιδιότητες που καθόρισαν εν μέρει και την τουριστική της φυσιογνωμία.

Η παραγωγή των λόγων είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία πεδίων γνώσης τα οποία κάποιες φορές λειτούργησαν καταλυτικά στην πρόσληψη του τόπου από τους ντόπιους, άλλες φορές παίζοντας το ρόλο ‘πολιτικών’ εργαλείων στη διαμόρφωση αποφάσεων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης ως προς το «αναπτυξιακό μέλλον» του νησιού και κάποιες άλλες γονιμοποιώντας σε ποικίλες κατευθύνσεις την αναστοχαστική ματιά της τοπικής κοινωνίας στον εαυτό της. Ως προς το τελευταίο σημείο, εννοώ τους τρόπους που μερικές κοινωνικές κατηγορίες υποκειμένων επανατοποθετήθηκαν σε θέματα ταυτότητας που σχετίζονται με την ‘εντοπιότητα’, την ‘επιχειρηματικότητα’, αναδιατάσσοντας τα επαγγελματικά τους σχέδια σε μια νεωτερική-ορθολογική βάση, αλλά και αναθεωρώντας παγιωμένες αντιλήψεις ως προς τη

σημασία του «κοινού καλού και τοπικού συμφέροντος». Υπήρξαν φορές που η ‘επιστημονική’ γνώση κινητοποίησε ένα οξύ αναστοχαστικό βλέμμα και υποστήριξε εναλλακτικές ρητορικές για την τοπική ταυτότητα, ενώ επέδρασε καταλυτικά στην αυτοθεώρηση της τοπικής κοινωνίας ως ‘τουριστικής περιοχής’ με απεριόριστη ή όχι δυνατότητα ανάπτυξης και εκμετάλλευσης.

Ο επιστημονικός λογος που διαμόρφωσε μια όψη της ταυτότητας της Μυκόνου ως ‘αξιοπρόσεχτης’ και ‘ξεχωριστής’ από τα πρώτα τουριστικά βήματα του νησιού, τα μεταπολεμικά χρόνια προήλθε από τρεις κατευθύνσεις: την αρχιτεκτονική-πολεοδομία, την ιστορία και την λαογραφία.

Η μεταπολεμική αρχιτεκτονική ‘ανακάλυψε’ στην Μύκονο την αρμονία του φυσικού χώρου με το δομημένο περιβάλλον και την αίσθηση του μέτρου που -κατά τους περισσότερους αρχιτέκτονες- καθοδηγούσε τους λαϊκούς κτιστες ώστε να φτιάχνουν οικοδομήματα εναρμονισμένα με το κυκλαδίτικο περιβάλλον. Οι αρχιτεκτονικές και πολεοδομικές μελέτες αυτής της περιόδου προέρχονται κυρίως από Έλληνες μελετητές όπως ο Δ. Βασιλειάδης (1961,1971), ο Α. Κωνσταντινίδης (1947, 1953), ο Α. Ρωμανός (1983). Σύμφωνα με το σώμα της επιστημονικής βιβλιογραφίας που αφορά τη Μύκονο (Κουσαθανάς 1986, 2002), μπορεί κάποιος να αντιληφθεί ότι το αρχιτεκτονικό ερευνητικό ενδιαφέρον ατονεί την τελευταία εικοσαετία. Παρ’όλα αυτά, η αρχιτεκτονική γνώση που παράχθηκε την περίοδο αυτή και προσδιόρισε τις αναπαραστάσεις της ‘μυκονιάτικης’ ταυτότητας έφερε στην επιφάνεια μια άλλη διάσταση του ζητήματος: την παγίωση κάποιων αισθητικών προτύπων που διαμεσολαβούν τη σχέση του ‘τοπικού/μυκονιάτικου’ με το ‘υπερτοπικό/ κυκλαδίτικο /ελληνικό’ ύφος. Η αντίληψη για τη Μυκόνου ως πετυχημένου προτύπου τουριστικής ανάπτυξης -αντίληψη σχεδόν όλων όσων ασχολούνται με τη βιομηχανία του τουρισμού, ντόπιων και μη, σε τοπικό και υπερτοπικό επίπεδο- είχε ως αποτέλεσμα την εξαγωγή του ‘μυκονιάτικου’ ύφους σε άλλες περιοχές της Ελλάδας και την υιοθέτησή του ως ‘δικού’ τους πολιτισμικού στοιχείου. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Zarkia για την περίπτωση της Σκύρου, η εισαγωγή του ‘μυκονιάτικου’ στιλ στην αρχιτεκτονική των κτιρίων που χαρακτηρίζεται από καμάρες και τόξα, θεωρείται πετυχημένο ως ‘τουριστικό τοπίο’. Οι λευκές ασπίδες των κυκλαδίτικων νησιών θεωρούνται σύμβολα των διακοπών στην Ελλάδα για περίπου πάνω από τριάντα χρόνια. Έχουν ‘πουλήσει καλά’ και είναι διεθνώς γνωστά. (1996:160). Την «κυκλαδοποίηση» επίσης του ελληνικού τοπίου διαπιστώνει για παρόμοιους λόγους και ο Πανόπουλος στην Νάξο⁶⁹.

Αν από την πλευρά των Ελλήνων αρχιτεκτόνων φάνηκε ότι η Μύκονος μετά την έλευση του μαζικού τουρισμού έπαψε να αποτελεί πηγή παραγωγής ‘ιδιαιτεροτήτων’, δεν έλειψαν ωστόσο οι ξένοι μελετητές που απέδωσαν στο νησί το χαρακτήρα ‘πρωτότυπου’ τόπου, ο οποίος θα μπορούσε να ‘αντιγραφεί’ και να μεταφερθεί ως ‘ομοίωμα’ σε εντελώς διαφορετικά

⁶⁹ Κατά τον συγγραφέα «ο χώρος των Κυκλάδων γίνεται αντιληπτός ως ένα ενιαίο σκηνικό δράσης και απόδρασης για τους τουρίστες, ως μεγάλο τουριστικό πάρκο...Ο χώρος των Κυκλάδων, όχι μόνο ενοποιείται και ομοιογενοποιείται αισθητικά ως ‘τοπίο’, αλλά αυτή η εικόνα γίνεται και ιδεόγραμμα του ελληνικού χώρου». (Πανόπουλος 1997:63).

συμφραζόμενα. Μια τέτοια περίπτωση συνιστά η παρακάτω: Αρχιτέκτονες και φωτογράφοι, τεχνικοί και σπουδαστές από το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Shibauga στο Τόκιο, έκαναν μια συστηματική καταγραφή του μυκονιάτικου πολιτισμού η οποία ξεκίνησε το 1972 και ολοκληρώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '90. Η δουλειά τους είχε σαν στόχο τη συλλογή όσο το δυνατόν περισσότερου υλικού για την αρχιτεκτονική της Μυκόνου και τη ζωή των κατοίκων της, προκειμένου να 'αντιπροσωπευθεί' με επάρκεια ο αιγιακός πολιτισμός στο ιαπωνικό Μουσείο του Ανθρώπινου Γένους. (Η Μύκονος και η Σαντορίνη επιλέχθηκαν από τους Ιάπωνες ερευνητές ως αντιπροσωπευτικά δείγματα). Το αποτέλεσμα της μελέτης αυτής ήταν η έκδοση ενός τόμου στην ιαπωνική γλώσσα όπου παρελαύνουν σχεδόν οι πάντες και τα πάντα: άνθρωποι, φυτά, ζώα, σπίτια, μαγαζιά, εκκλησιές, γιορτές, ιδιωτικές και δημόσιες τελετές, στιγμές από την καθημερινή οικογενειακή ζωή, την εργασία των ντόπιων κατοίκων. Το ιαπωνικό ενδιαφέρον για τη Μύκονο είχε σαν κατάληξη τη δημιουργία ενός 'μυκονιάτικου' οικισμού σε ιαπωνικό νησί, στη Γιορόν, που αδελφοποιήθηκε με τη Μύκονο προσφάτως.

Είναι προφανές από το παραπάνω παράδειγμα ότι μέσα από την παραγωγή επιστημονικής γνώσης και τη διεξαγωγή συστηματικών ερευνών, δημιουργούνται λόγοι που κατασκευάζουν διάφορες εκδοχές ή διαβαθμίσεις 'εξωτισμού', ο οποίος αφορμάται από την 'ιδιαιτερότητα' των αρχιτεκτονημάτων ενός τόπου έως την 'ιδιαιτέρη' καθημερινότητα των κατοίκων του. Στην προκειμένη περίπτωση, η Μύκονος, συνιστά αξιοπρόσεκτη 'ετερότητα' και επαναπροσδιορίζεται με τους όρους που συνήθως προσεγγίζονται ακόμη τουριστικοί προορισμοί από τους δυτικούς επισκέπτες, δηλαδή ως τόπος 'εξωτικός'. Για τους 'Απωανατολίτες' ερευνητές, η Μύκονος διακρίνεται και 'μουσειοποιείται' όχι επειδή ενσαρκώνει την 'όψιμη νεωτερικότητα' σε μια περιφερειακή γειτονιά της Δύσης, αλλά κυρίως λόγω μιας ανθρώπινης διαφορετικότητας που συμπληρώνει τη νεωτερική εικόνα και αναδεικνύει την 'αυθεντικότητά' της. Βέβαια, μια τέτοια κατασκευή αποτελεί (εκ μέρους αυτών που τη στηρίζουν) ταυτόχρονα τμήμα μιας εμπορικής στρατηγικής από τη στιγμή που η Μύκονος είναι προσφιλής 'τουριστικός προορισμός' για τους Ιάπωνες. Μέσω δηλαδή της 'εξωτικοποίησής' της καθίσταται προϊόν προς διαφήμιση και πώληση. Στην προκειμένη περίπτωση είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι ο επιστημονικός λόγος κατασκευάζει την έννοια του τόπου με όρους παρόμοιους με αυτούς βάσει των οποίων συστήνεται ο λόγος των ΜΜΕ και ειδικότερα των διαφημιστικών εντύπων για τουριστικές περιοχές.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, από τη δεκαετία του '70 και μετά, η (ελληνική) 'επιστημονική' γνώση που παράχθηκε συστηματικά, υπέδειξε τις νέες αντιλήψεις περί Μυκόνου ως πεδίο εφαρμογής πολεοδομικού και ρυμοτομικού σχεδιασμού, καθώς και διαχείρισης της 'φύσης' που έγινε αντιληπτή με τη μορφή των 'φυσικών πόρων' (Καλλιγιάς-Παπαγεωργίου-Πολίτης-Ρωμανός 1972, Loukissas-Leclair-Torry 1973, Loukissas 1978). Μέσα από το λόγο των περιβαλλοντολόγων ή των πολεοδόμων, στοιχειοθετήθηκε αφενός μια αντίληψη της Μυκόνου ως διαχειρίσιμου 'τόπου' που ενσωματώνει σταδιακά την αλλαγή σε μια ορθολογική αναπτυξιακή κατεύθυνση και αφετέρου συγκροτήθηκε εννοιολογικά ως 'πειραματικός-τόπος'

συστηματικής μελέτης αντοχής, διάρκειας και εξέλιξης του οικονομικού/τουριστικού «θαύματος» (Παρπαϊρης 1993, Coccossis & Parpaïris 1991, Coccossis & Parpaïris 1993).

Οι ερευνητικές εργασίες των περιβαλλοντολόγων όμως ανέδειξαν ταυτόχρονα και μια διαφορετική ταυτότητα του τόπου. Οι εργασίες αυτές συγκρότησαν ένα σώμα αρνητικών επιχειρημάτων αναφορικά με τον τουριστικό χαρακτήρα του νησιού. Και αυτό γιατί η Μύκονος σηματοδοτήθηκε μεν από κάποιες προηγούμενες έρευνες ως τόπος ‘πρότυπο’, τόπος προς ‘μίμηση’ για την ανάπτυξη και άλλων νησιών, αλλά η άποψη που κυριάρχησε ήταν αυτή του τουριστικού παραδείγματος ‘προς αποφυγήν’.

Μέσα από τους ‘αντι-τουριστικούς’ λόγους των συγκεκριμένων επιστημών παράχθηκε το είδος εκείνο της γνώσης που, στήριξε και όξυνε την αναστοχαστική ματιά μιας μικρής κατηγορίας ντόπιων με ποικίλους επαγγελματικούς προσανατολισμούς (συμπεριλαμβανομένου και του εαυτού μου), οι οποίοι άρθρωσαν έναν εναλλακτικό λόγο σε σχέση με την δεσπίζουσα αντίληψη της Μυκόνου ως ανεξάντλητης και απεριόριστης ‘τουριστικής αγοράς’. Για παράδειγμα, οι (δυσοίωνες) διαπιστώσεις⁷⁰ των περιβαλλοντολόγων ερευνητών είχαν δραστηριότητα στην τοπική κοινωνία μέσω της μεταφοράς τους και χρήσης τους ως ‘πολιτικό’ εργαλείο από την προαναφερθείσα κατηγορία υποκειμένων ναυτές οι διαπιστώσεις υπήρξαν η ιδεολογική πλατφόρμα μιας πολιτικής κίνησης (της *Μυκονιάτικης Κίνησης Πολιτών*) που συμμετείχε στις δημοτικές εκλογές και η οποία σε τοπικό επίπεδο συνιστούσε ρωγμή σε ό,τι η πλειοψηφία των ντόπιων αντιλαμβανόταν ως αδιαφοροποίητη και συμπαγή αντίληψη του ‘τόπου’ ως συνεχώς εκμεταλλεύσιμης πηγής για τουριστικούς σκοπούς.

Η δεύτερη μεγάλη κατηγορία ‘επιστημονικών’ λόγων που προσδιόρισε τη Μύκονο ως ‘αξιοπρόσεχτο’ ερευνητικό πεδίο αφορά ερμηνείες του τοπικού παρελθόντος από ερευνητές ιστορικούς. Η δεκαετία του '90 ήταν μια παραγωγική περίοδος στη διάρκεια της οποίας δημοσιεύτηκαν μελέτες σε ανεπεξέργαστο αρχαιακό υλικό, και αξιοποιήθηκαν αρχαιακές πηγές εμπλουτίζοντας την ιστορική γνώση για τη Μύκονο και τις Κυκλάδες. Ενδεικτικά αναφέρω τις δύο ερευνητικές εργασίες του Β. Κρεμμυδά για τους Μυκονιάτες εμπόρους και πλοιοκτήτες στο τέλος της τουρκοκρατίας (1993, 1996), την δημοσίευση της διατριβής του Δ. Δημητρόπουλου για τις γαιοκτητικές σχέσεις και οικονομικές συναλλαγές στη Μύκονο τον 17ο αιώνα, τη μελέτη της Lazari για την οικονομία και την κοινωνία της Μυκόνου κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής κατοχής (1990), τις δύο μελέτες της Ε. Καλπουρτζή, η μία για και τις συγγενικές σχέσεις τον 17ο και 18ο αιώνα (1998) και η δεύτερη για την τοπική κοινωνία των αρχών του 19ου αιώνα (2002). Στην ίδια κατεύθυνση συγκρότησης της Μυκόνου ως ‘τόπου’ της επιστήμης κινήθηκε η νομική μελέτη του Λ. Αρτεμιάδη-Παπαρήγα για την νομική προστασία της γονικής περιουσίας από τον 17ο έως τον 19ο αιώνα (1995) και δύο μελέτες που προήλθαν από τις κοινωνικές επιστήμες: η ανθρωπολογική μελέτη της Βουσιού (1998) για την

⁷⁰ Αναφέρομαι στις απόψεις του Παρπαϊρη κατά τις οποίες το παράδειγμα της Μυκόνου ως τόπου που έχει ενταχθεί στο παγκόσμιο δίκτυο πώλησης τουριστικών υπηρεσιών, αξιολογείται από ειδικούς της τουριστικής ανάπτυξης ‘ως μοντέλο ανάπτυξης μετατουριστικής εποχής που βρίσκεται στο 4ο στάδιο του’. Αυτό το τέταρτο στάδιο αναφέρεται στην κόπωση και τον κορεσμό του τουριστικού προϊόντος της Μυκόνου- το επόμενο στάδιο είναι η παρακμή ή η ανανέωση (1995:99).

ειδική κατηγορία κατοίκων της Μυκόνου, τους *Μυκονιάτες κατ' επιλογήν*, και η δημογραφική μελέτη της Ηιονίδου (1993) που αφορά στην ανασυγκρότηση της οικογένειας και των νοικοκυριών κατά την διάρκεια της εκατονταετίας 1859-1959.

Όλες οι παραπάνω ερευνητικές θεωρήσεις παρήγαγαν επιστημονικούς λόγους που κινήθηκαν και κινούνται παράλληλα με αυτούς των ΜΜΕ και των διαφημιστικών εντύπων για τουριστική χρήση, στοιχειοθετώντας έτσι αντιλήψεις για τη Μύκονο ως 'τόπο' με πολλαπλές και -σε κάποιο βαθμό- αντικρουόμενες ταυτότητες. Μαζί με τους λόγους που συγκροτούν την 'τουριστική' έκδοχή της ταυτότητας του νησιού, προσδιόρισαν τους τρόπους γνώσης της Μυκόνου από πολλές και διαφορετικές προοπτικές. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την ενδυνάμωση διαδικασιών αναστοχασμού μιας μερίδας της τοπικής κοινωνίας που είχε τη μορφή παραγωγής ποικίλων κατευθύνσεων γνώσης από τοπικούς λογίους, λαογράφους, γλωσσολόγους, ιστοριοδίφες, φωτογράφους και καλλιτέχνες. Οι αναστοχαστικοί λόγοι των ντόπιων και οι αντιλήψεις που αυτοί πριμοδότησαν ως προς την πρόσληψη της Μυκόνου είναι το θέμα της επόμενης ενότητας.

Η Μύκονος ως τόπος παραγωγής αναστοχαστικών λόγων για την ταυτότητα

Παρακολουθώντας την εκτεταμένη βιβλιογραφία που αφορά την παραγωγή γνώσης για τη Μύκονο από ντόπιους ή άλλους συγγραφείς διαπιστώνει κανείς ότι αυτή αρχίζει από τους περιηγητές του 17ου αιώνα και φτάνει με αδιάσπαστη συχνότητα μέχρι το 2002.

Η δεκαετία του '90 παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί μια σειρά από ντόπιους συγγραφείς και δημιουργούς εκδίδουν έργα που αναφέρονται με συστηματικό και αρκούντως επιστημονικό τρόπο στην τοπική 'παράδοση': στο μυκονιάτικο γλωσσικό ιδίωμα, στις μυκονιάτικες γεύσεις, στους λαϊκούς οργανοπαίχτες, στο μυκονιάτικο τοπίο. Ενδεικτικά αναφέρω την έκδοση δύο λεξικών για το μυκονιάτικο ιδίωμα (Κουσαθανάς 1996, Μάνεσης 1997), την έκδοση συνταγών μυκονιάτικης μαγειρικής και γαστριμαργικών συνηθειών (Ρουσσουνέλος 2001, 2002), την έκδοση διαφόρων ειδών φωτογραφικών ενθυμίων και λευκωμάτων, την έκδοση δύο CD με δημοτικά τραγούδια και σκοπούς της Μυκόνου από ντόπιους οργανοπαίχτες, τη λαογραφική καταγραφή μυκονιάτικων κοσμημάτων (Βερόνη-Καμμή 2001), τη συλλογή κειμένων και κυρίως την καταγραφή τραγουδιών, παραμυθιών, παροιμιών της μυκονιάτικης προφορικής παράδοσης (Κουσαθανάς 2002), την ιστοριοδιφική μελέτη για τη Μαντώ Μαυρογένους (Τασούλας 1995). Στον παραπάνω κατάλογο των εκδόσεων οφείλω να προσθέσω την έκδοση της *Μυκονιάτικης* Εφημερίδας για περισσότερο από μια δεκαετία, καθώς και τις ανατυπώσεις εφημερίδων περασμένων δεκαετιών από ντόπιους φορείς.

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να δει κανείς τους λόγους που υπαγόρευαν την εντατική παραγωγή γνώσης για την τοπική κοινωνία από ένα σύνολο ντόπιων, ως επί το πλείστον μορφωμένων, σε μια χρονική περίοδο ραγδαίας τουριστικής ανάπτυξης. Η άποψη του Lanfant (1995), καθώς και του Boissevain (1997) για τον τουρισμό, μπορούν να αποτελέσουν

αφετηριακό σημείο ερμηνείας. Ο Lanfant υποστηρίζει ότι η ανασυγκρότηση της ταυτότητας είναι το αποτέλεσμα της τουριστικής ματιάς που λειτουργεί ως καθρέπτης για ανακαλύψει η τοπική κοινωνία τον εαυτό της και να επινοήσει διακριτά σημάδια της ταυτότητάς της. Ο Boissevain, θεωρεί ότι ο τουρισμός είναι προαγωγός αυτογνωσίας, αυτοπεποίθησης και αλληλεγγύης μεταξύ αυτών που κατοικούν στους επισκεπτόμενους τόπους, γιατί η παρουσία των 'εξωγενών' αυτόματα δημιουργεί κατηγορίες του 'εμείς' και 'αυτοί', των 'εντός' και των 'εκτός'. Ωστόσο, η αναστοχαστική πρακτική που υποστηρίζει την παραγωγή λόγων εντόπιας γνώσης, δεν έχει ως σημείο εκκίνησης αποκλειστικά και μόνο τους τουρίστες ως σταθερή κατηγορία αντιπαράθεσης του 'εμείς' και 'αυτοί', αλλά αναφέρεται και στη σχέση της τοπικής κοινωνίας με τον εαυτό της, με το παρελθόν της και με το μέλλον της.

Μέσα από τη διαδικασία της επαναθεώρησης του τοπικού πολιτισμού γίνεται κατανοητό ότι το παρόν είναι αυτό που υπαγορεύει νέους τρόπους ερμηνείας και εσωτερικεύσης, υποδεικνύοντας την πηγή εύρεσης αυτών των τρόπων σε συγκεκριμένες όψεις του παρελθόντος. Αυτές οι όψεις θεωρείται ότι κρύβουν μια πολύτιμη γνώση για την «αθέατη πλευρά της Μυκόνου, την 'άλλη' Μύκονο...[...]... Πίσω από τη βιτρίνα στην οποία σωρηδόν και αδιακρίτως εκτιθενται τιμαλφή και ψευδόχρυσα, υπάρχει μια σπηλιά σ' έναν βράχο, όπου έχει τρυπώσει κάτι ανεκτιμητο: η εξόριστη ψυχή του τόπου... ζωντανή εντούτοις ακόμα» (Κουσαθανάς 2002, από την περίληψη του οπισθόφυλλου)

Η ενδοσκοπική διαδικασία στην οποία μπαίνουν συγγραφείς όπως ο παραπάνω κατασκευάζει μέσα στα νέα κοινωνικά συμφραζόμενα τις διχοτομικές αντιλήψεις για το 'αληθινό' και 'ψεύτικο', για το 'αυθεντικό' και το 'κίβδηλο' του τόπου. Εμφανίζεται ως αίτημα η μνήμη («να μη λησμονούμε, να θυμόμαστε...» ισχυρίζεται ο ίδιος συγγραφέας) και η νοσταλγία προκειμένου να αναδιοργανωθεί η καθημερινή εμπειρία. Έτσι, ο αναστοχασμός που φέρνει παρελθόν και παρόν σε συνομιλία, βρίσκεται στους αντιποδες της νεωτερικής λογικής του 'αναπτυξιακού' μέλλοντος, του χρόνου δηλαδή που αναφέρεται στην οργάνωση του καθημερινού εργασιακού χρόνου, της εποχιακής τουριστικής επιχείρησης. Όμως η ίδια η αναστοχαστική διαδικασία είναι χαρακτηριστικό της νεωτερικότητας (Giddens 1991:20), οπότε και οι ντόπιοι συγγραφείς με τα προτάγματά τους για την ανάσυρση γνώσης από το παρελθόν και την τοπική 'παράδοση', αποτελούν καθ'όλα νεωτερικά υποκείμενα. Όπως άλλωστε ισχυρίζεται ο Giddens «η παράδοση είναι τρόπος ολοκλήρωσης της αναστοχαστικής επόπτευσης της δράσης με τη χωροχρονική οργάνωση της κοινότητας. Είναι όργανο για τον χειρισμό του χρόνου και του χώρου, που παρεμβάλλει κάθε ιδιαίτερη δραστηριότητα ή εμπειρία στη συνέχεια παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος, ενώ αυτά δομούνται από επαναλαμβανόμενες κοινωνικές πρακτικές» (2001:55).

Οι λόγοι για το 'εμείς' είναι λόγοι διπλής κατεύθυνσης: κατ' αρχήν, έχουν σαν σκοπό να παραδώσουν γνώση στο εσωτερικό της τοπικής κοινωνίας, καθιστώντας τη Μύκονο εκ νέου 'αξιοπρόσεχτη'· λειτουργούν δηλαδή όπως λειτούργησαν οι τουριστικοί λόγοι των προηγούμενων δεκαετιών που φώτισαν μια υπαρκτή, αλλά ασυνείδητη (μη εσωτερικευμένη),

γνώση της Μυκόνου. Η δεύτερη κατεύθυνση στην οποία κινούνται είναι αυτή που καταλήγει σε ένα εξωτερικό σύνολο αποδεκτών (επισκεπτών, διανοούμενων) προκειμένου να αναδιαμορφωθούν τα νοήματα του τόπου ως 'τουριστικού προορισμού' και να ελεγχθεί η εμπρόθετη αναπαράστασή του.

Σε πολλούς από τους αναστοχαστικούς λόγους είναι ξεκάθαρη η ύπαρξη μιας αντίληψης της Μυκόνου διαφορετικής από αυτήν της κυρίαρχης καταναλωτικής τουριστικής αγοράς, των εντατικών επιχειρηματικών πρακτικών που υπαγορεύονται από την ύπαρξη μικρών και μεγάλων οικονομικών συμφερόντων. Ο αναστοχαστικός λόγος της *Μυκονιάτικης* Εφημερίδας ήταν πρωτίστως λόγος για την κατασκευή της ταυτότητας της Μυκόνου ως 'τόπου' με όρους «κοινωνίας πολιτών» και όχι «κοινωνίας επιχειρηματιών», υποδεικνύοντας τα προβληματικά σημεία της αναπτυξιακής ιδεολογίας, έναν σκεπτικισμό ως προς τις περισσότερες πλευρές της τοπικής κοινωνικής δραστηριότητας, στις υλικές σχέσεις με τη φύση, στους τρόπους αντίληψης της άσκησης δημοκρατίας.

Γενικότερα, η ύπαρξη ποικιλίας ως προς το περιεχόμενο και το είδος των παραγόμενων αναστοχαστικών λόγων, πότε στηρίζει τοπικιστικά ιδεολογήματα και πότε τα αποδομεί, τα αμφισβητεί, προκαλώντας αντιπαραθέσεις στο εσωτερικό της τοπικής κοινωνίας. Αυτό ωστόσο, που μπορεί να δει κάποιος να συμβαίνει συστηματικά είναι η αδιαφορία ή η άρνηση αποδοχής των αναστοχαστικών λόγων όταν δεν συμφωνούν με την κοινά αποδεκτή αντίληψη περί 'συμφερόντων' (κυρίως επιχειρηματικών). Τότε αντιλαμβάνεται σε όλες του τις διαστάσεις το βασικό επιχείρημα που διατρέχει ολόκληρο το κεφάλαιο και αναφέρεται στην πολλαπλότητα του πολιτισμικού προσδιορισμού της Μυκόνου ως 'τόπο', από πολλές και διαφορετικές κατηγορίες υποκειμένων.

Στα επόμενα κεφάλαια θα διερευνηθούν οι αντιλήψεις και οι πρακτικές μερικών από τους ντόπιους επιχειρηματίες για μια σειρά ζητήματα από τα οποία μερικά αφορούν τις εννοιολογήσεις του τόπου. Εκεί ελπίζω να φανεί η εσωτερική ή όχι του αναστοχαστικού λόγου που απευθύνει ένα τμήμα της τοπικής κοινωνίας στον εαυτό της, καθώς και το είδος της αναστοχαστικότητας που παράγεται από τους επιχειρηματίες.

Δεύτερο κεφάλαιο

Η παρουσίαση δύο οικογενειών και των επιχειρήσεών τους

Οι οικογένειες των επιχειρηματιών οι οποίες παρουσιάζονται στις επόμενες σελίδες είναι δύο από τις οικογένειες με επιχειρήσεις που θα μπορούσαν να θεωρηθούν χαρακτηριστικές αυτής της κατηγορίας.

Είναι οικογένειες που παρουσιάζουν πολλά κοινά ως προς τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τις συναισθηματικές σχέσεις των μελών τους, αλλά και τον τρόπο που εννοιολογούν την δράση τους μέσα σε ένα κοινό οικογενειακό εργασιακό περιβάλλον. Παρουσιάζουν πολλά κοινά όσον αφορά τους τρόπους που δίνουν σχήμα και μορφή στο χρόνο, ως 'επαγγελματικό' μέλλον των απογόνων τους, ως προς τις καταναλωτικές τους συνήθειες, τον αξιακό τους κώδικα και την οικογενειακή επιχειρηματική ηθική τους.

Η οικογενειακή επιχείρηση, ως μια περίπλοκη προσωπική, αλλά και οικογενειακή δραστηριότητα αποτέλεσε μια δραστικά διαφορετική εμπειρία από αυτήν που είχαν βιώσει μέχρι την έναρξή της τα υποκείμενα-πράγμα που ισχύει και για τις δύο οικογένειες στις οποίες αναφέρομαι. Ταυτόχρονα όμως, και οι δύο διαφέρουν ως προς το παρελθόν τους, την κοινωνική καταγωγή των συζύγων, τους τρόπους με τους οποίους διαντιδρούν με την 'νεωτερική' πολιτισμική πραγματικότητα- την τοπική και την υπερτοπική.

Είναι δύο οικογένειες που διαφέρουν αρκετά από τις *Δηλιανές* επιχειρηματικές οικογένειες στις οποίες αναφέρομαι στη δεύτερη ενότητα της διατριβής και οι οποίες διατηρούν μια ιδιόρρυθμη σχέση με τις 'αγροτικές' τους μνήμες ως προς την εννοιολόγηση της 'εντοπιότητά' τους σε έναν άλλο 'τόπο'.

Μέσα από τη διαφορετικότητα ή την ομοιότητά των δύο οικογενειών συμπληρώνεται το εννοιολογικό περιεχόμενο της 'επιχειρηματικότητας' έτσι όπως το ανιχνεύω μέσα από το δίπτυχο που συνίσταται στα εξής: α) στις οικογένειες των επιχειρηματιών με έμφαση στη διαπλοκή επιχείρησης και οικογένειας, β) στο νομικά θεσμοθετημένο πρόσωπο των οικογενειακών επιχειρήσεων που είναι οι *Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών*.

Η οικογένεια Ρεσουνάρα και η επιχείρησή τους: Η Μαρουλίνα, ο Παναής και τα τέσσερα παιδιά τους, η Οργέττα, η Ζαμπέτα, ο Αθανάς και ο Κουζής.

Με την οικογένεια Ρεσουνάρα η σχέση μου ξεκίνησε από τη μητέρα-σύζυγο της οικογένειας, τη Μαρουλίνα με την οποία είμαστε συγγενείς από την πλευρά του πατέρα μου. Το ν σύζυγό της τον γνώρισα στην πορεία, αλλά ποτέ δεν αναπτύξαμε σχέσεις μεγάλης οικειότητας όπως συνέβη με την Μαρουλίνα. Τα δύο κορίτσια της οικογένειας ήταν επίσης πολύ περισσότερο φιλικά απέναντι μου, από ό,τι τα αγόρια.

Με μερικές από τις οικογένειες των επιχειρηματιών που αποτέλεσαν το ερευνητικό μου πεδίο και που τις προσέγγισα στους χώρους της επιχείρησης, είχα την αίσθηση ότι οι άνδρες απουσίαζαν πολύ συνειδητά και άφηναν στις γυναίκες τον ‘διεκπεραιωτικό’ ρόλο της παρουσίας του ανδρικού/επιχειρηματικού τους εαυτού. Αυτό συνέβαινε μέσα από τις συχνές γυναικείες αναφορές για την ανδρική δράση στην επιχείρηση και στην οικογένεια, και νομίζω, ότι εναρμονιζόταν με την γενικότερη αντίληψη που επικρατεί σε αυτές τις οικογένειες για το ποιος αντιμετωπίζει τον ‘εξωτερικό’ (εμπορικό/κοινωνικό) κόσμο και για ποιό λόγο.

Το ‘φύλο’ μου, ως ερευνήτρια, σίγουρα καθόρισε σε πολύ μεγάλο βαθμό τους τρόπους που επικοινωνήσα με το κάθε πρόσωπο ξεχωριστά, αλλά και την γενικότερη αίσθηση που απέκτησαν σταδιακά αυτά τα πρόσωπα για μένα. Το κατά πόσο μου άφησαν χώρο για να συνυπάρξω μαζί τους, ή μου απελευθέρωσαν έναν ορίζοντα για να απλωθεί η ‘ερευνητική’ ματιά μου, ήταν υποθέσεις που κάθε ώρα και στιγμή διαπραγματευόμουν μαζί τους- όσο και αν με θεωρούσαν ‘δικό’ τους άνθρωπο. Ωστόσο το ‘φύλο’ δεν ήταν ούτε ο μοναδικός, αλλά ούτε και ο κυρίαρχος όρος αυτής της διερευνητικής διαπραγμάτευσης αμφοτέρων των μελών.

Σε δύο από τις οικογένειες με τις οποίες ασχολήθηκα απέκτησα μεγαλύτερη συνάφεια με τα θηλυκά μέλη. Σε κάποιες άλλες, η παρουσία των αρσενικών μελών ως δυναμικών και ορατών δραστών της επιχείρησης, της οικογένειας ήταν το ίδιο έντονη με αυτήν των γυναικών. Υπήρξαν δε, και περιπτώσεις, όπως αυτής των *δηλιανών* οικογενειών μέσα από τις οποίες ήρθα σε μεγαλύτερη συνάφεια με τους ‘άνδρες’ της οικογένειας, όταν άλλαξε το γεωγραφικο-πολιτισμικό πλαίσιο της δράσης τους κινούμενο πέρα από την επιχειρηματική ‘Μύκονο’.

Στην οικογένεια των Ρεσουνάρα πάντως, τα δρώντα υποκείμενα που συναναστράφηκα περισσότερο, που διεκδικούσαν το βλέμμα και την προσοχή μου και που καθόρισαν το ερευνητικό μου πλαίσιο είχαν ‘γυναικείο’ πρόσωπο.

Τη Μαρουλίνα την έβλεπα να έρχεται και να ψωνίζει τακτικά από το κατάστημα της μητέρας μου. Ψώνιζε είδη που θα τα έδινε αργότερα στα παιδιά της ως ‘προίκα’: κεντήματα, δαντέλες, αντικείμενα για το σπίτι. Ήταν μια πολύ ζωντανή γυναίκα, γύρω στα 45-50 την εποχή της επιτόπιας έρευνας. Κάθε φορά που ερχόταν για ψώνια και ήμουν και εγώ εκεί, καθόταν και μας έλεγε γεμάτη περηφάνια για τις σπουδές των δύο παιδιών της στο εξωτερικό: της Ζαμπέτας και του Αθανά. Η άλλη κόρη, η Οργέττα δεν σπούδασε στο εξωτερικό, πήγε σε μια σχολή στην Αθήνα και στάθηκε από πολύ μικρή το δεξί της χέρι στο ξενοδοχείο, ενώ ο μικρότερος, ο Κουζής πήγαινε ακόμη τότε σχολείο.

Σε κάθε της επίσκεψη στο μαγαζί, μεταξύ δαντελών και περιγραφών των οικοδομών που έχτιζε ως ‘προικώα’ σπίτια στα κορίτσια, ύφαινε όλο και περισσότερο το αυτοβιογραφικό της υφάδι. Έτσι όταν αποφάσισα να την θέσω και επισήμως υπό το ερευνητικό μου βλέμμα στο πλαίσιο της επιτόπιας, είχα ήδη μια εικόνα για αυτά που επρόκειτο να συναντήσω.

Η ΜΑΡΟΥΛΙΝΑ...

Η Μαρουλίνα καταγόταν από αγροτική, «χωριανή», πολυμελή οικογένεια της Μυκόνου και οι δραστηριότητές της σχετιζόνταν με τον αγροτοκτηνοτροφικό τομέα. Δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί 'φτωχή' η οικογένειά της γιατί κατείχε πολλά χωράφια. Όμως η σκληρή αγροτική εργασία ήταν αναγκαία για όλα τα μέλη της οικογένειάς της γιατί από αυτήν εξαρτήθηκε, τόσο η διατήρηση των χωραφιών αυτών στην κυριότητά τους, όσο και η καλή οικονομική κατάσταση ως «χωριανοί». Παντρεύτηκε σε μικρή -σχετικά ηλικία- τον Παναή, ο οποίος δούλευε ως εργολάβος στις οικοδομές προκειμένου να ξεχρεώσουν το δάνειο που είχαν πάρει από την τράπεζα για χτισουν το ξενοδοχείο.

Το ξενοδοχείο λειτούργησε το 1977. Χτιστηκε σε χωράφι που αγοράστηκε από τον Παναή με σκοπό να φτιαχτεί εκεί το σπίτι της οικογένειας. Ήταν αρχικά 40 δωματίων τα οποία στην πορεία έγιναν 60. Βρίσκεται μέσα στη χώρα. Στο αρχικό κτίριο έγιναν προσθήκες που αύξησαν την χωρητικότητα του και το αναβάθμισαν ως προς την κατηγορία του. Κατασκευάστηκε πισίνα και το οικογενειακό σπίτι που βρισκόταν δίπλα από το ξενοδοχειακό συγκρότημα, κάποια στιγμή, προσαρτήθηκε σε αυτό και μετατράπηκε σε 'ξενοδοχείο'. Ο Παναής μπήκε στο ξενοδοχείο μετά από τα πρώτα πέντε χρόνια της λειτουργίας του και χωρίς να σταματήσει να ασχολείται με τις οικοδομικές εργασίες. Η Μαρουλίνα μου είπε ότι

«...μπήκε χωρίς ευθύνες, καμιά σχέση με ρεσεψιόν και τιμολόγηση...Πήγαινε και έφερνε κόσμο από το λιμάνι, πρόσεχε και έλεγχε τους πελάτες, φρόντιζε για την καλή λειτουργία του ξενοδοχείου... Το επισκευάζε και ήταν αυτός που έτρεχε για τα τεχνικά προβλήματά του. Όμως η λογιστική δουλειά, τα οικονομικά, ήταν όλη δική μου δουλειά παρά το γεγονός ότι είμαι με γράμματα του δημοτικού... Και όπου δεν τα κατάφερνα διάβαζα και μόνη μου, όπως έγινε με τα αγγλικά...»

Όταν πρωτολειτούργησε το ξενοδοχείο, η ζωή της Μαρουλίνας δυσκόλεψε σε αφάνταστο βαθμό γιατί ήταν μια ριζικά διαφορετική εργασιακή εμπειρία από αυτή που γνώριζε- τόσο ως 'κόρης' που ασχολούνταν με τα «χωριανά» (δηλαδή τις αγροτοκτηνοτροφικές δραστηριότητες), όσο και ως 'συζύγου' που είχε επιπροσθέτως και τη φροντίδα του σπιτιού και της ανατροφής των παιδιών. Η Μαρουλίνα βίωσε την έναρξη της 'νέας' της ζωής στο ξενοδοχείο με πολύ άγχος και αγωνία, ενώ δεν μπορεί να καταλάβει ακόμη και σήμερα πώς μπόρεσε να αντεπεξέλθει :

«Το ξενοδοχείο το λειτούργησα χωρίς να ξέρω γλώσσα, χωρίς άλλη εμπειρία, με τρία μωρά στο σπίτι... με μηδαμινή βοήθεια, ήταν δίπλα το σπίτι τότε...»

«...Είχα πολύ άγχος γιατί άφηνα τα παιδιά στο σπίτι, κατέβαζα το γενικό του ρεύματος μην καούν, η μεγάλη ήταν 5 χρονών, ο γιος μου τριών και η μικρή ήταν μωρό... Και όλη η οργάνωση του ξενοδοχείου. ήταν πάνω μου, αρχικά ήταν τότε 40 δωμάτια. Σήμερα είναι 60, μεγάλωσε, χτίσαμε και άλλα δωμάτια, αλλά το 1995 μετατρέψαμε σε τμήμα του αρχικού ξενοδοχείου και το σπίτι που μέναμε. Το άγχος μου το μεγάλο ήταν τα παιδιά... όταν κάποια στιγμή σταματούσε να

χτυπάει το τηλέφωνο στη ρεσεψιόν, εγώ σκεφτόμουν να την κλείσω και να πεταχτώ στο σπίτι να δω τα παιδιά... να τα ταϊσω να τα ντύσω... και έκανα δυο βάρδιες μέχρι να έρθει ο νυχτερινός. Ούτε και τώρα όμως φεύγω για πολλές ώρες, γιατί η ευθύνη είναι δική μου για διάφορα ζητήματα του ξενοδοχείου.»

Η Μαρουλίνα προσπάθησε όλα αυτά τα χρόνια να κρατήσει μια ισορροπία ανάμεσα στην ‘οικογένειά’, το ‘σπίτι’ της και στην δουλειά της στην επιχείρηση. Είναι μια πανέξυπνη και πολύ δραστήρια γυναίκα -αρετές που συνήθως οι άλλοι της αναγνωρίζουν, ενώ η ίδια συστηματικά τις υποβάθμιζε σε κάθε μας κουβέντα. Αντιθέτως, όταν την παρακινούσα να μου μιλήσει για τον εαυτό της, όλα μπλέκονταν σε ένα μπερδεμένο κουβάρι. Μιλούσε για την ίδια και αναφερόταν στα παιδιά της. Μιλούσε για την ‘οικογένειά’ της και την αντιλαμβανόταν σε σχέση με την επιχείρησή της. Σε αυτήν την προσπάθεια πιστεύει ότι τα κατάφερε κυρίως μόνη της γιατί ο άνδρας της δεν μπορούσε να συμμεριστεί τις δικές της επιθυμίες και τα όνειρα που έκανε για τα παιδιά της:

«Δεν είναι μόνο το ξενοδοχείο που έχω στο μυαλό μου... είναι η οικογένεια, το σπίτι. Αν κάτι πάει στραβά, αν κάποιο παιδί παραπατήσει η ευθύνη είναι δική μου... δεν θέλω ν’ αφήνω σε κάποιον άλλο την ευθύνη και του σπιτιού. Το χειμώνα όμως είναι διαφορετικά γιατί τα βλέπω τα παιδιά, τα ελέγχω πολύ περισσότερο από το καλοκαίρι... βέβαια πολλές φορές και το καλοκαίρι, όταν ερχόμαστε τα βράδια από το ξενοδοχείο, γύρω από το τραπέζι μ’έναν μεζέ τα λέμε...

»... Το χειμώνα περιττό να σου πω ότι κάθε βράδυ είναι και ένα γλεντάκι στο σπίτι ... είμαστε όλοι δεμένοι, έχουμε και μεγάλη οικογένεια... θα πει ο ένας το αστείο του, το κρασάκι μας, θα πιάσει ο Κουζής το μουτζουκάκι που του αρέσει, άντε Κουζή να σου τραγουδήσουμε... και μόνοι μας πολλές φορές στήνουμε χορό και τραγουδάμε, περνάμε όμορφα μεταξύ μας. Το καλοκαίρι έχουμε διαφορετικά ωράρια και δεν μπορούμε να τα έχουμε αυτά. Αλλά και πάλι θα βρούμε χρόνο να πούμε τα νέα μας, να πειράξουμε το πιο μικρό ή τον πιο ερωτευμένο... Όλα λέγονται μέσα στην οικογένεια. Και ο πατέρας, πώς τα αντιμετωπίζει όλα αυτά; Τις περισσότερες φορές τον αφήνουμε έξω από τις κουβέντες γιατί δεν τα πολυκαταλαβαίνει... Μου λέει εμένα η κόρη μου ‘μαμά έχω σεξουαλικές εξάρσεις τι να κάνω’; Να το ακούσει αυτό ο πατέρας της... θα τη σκοτώσει!

»Ηθελα να μεγαλώσουν τα παιδιά μου στο κλίμα που μεγάλωσα εγώ... να είναι δεμένα, να μιλούν μεταξύ τους άνετα και ελεύθερα για να μπορεί να βοηθήσει το ένα το άλλο... κυρίως να αγαπιούνται μεταξύ τους γιατί μόνο έτσι μπορούν να πάνε μπροστά.

Ακόμη και τώρα ελίσσομαι πάρα πολύ σε σχέση με το πατέρα τους, αλλά κάπως έχει αλλάξει. Πάντα τον κοντρολάριζα. »

Την οικογενειακή ατμόσφαιρα που μου περιέγραψε η Μαρουλίνα την είδα να μεταφέρεται και την ώρα της εργασίας της στο ξενοδοχείο. Σ’ αυτό δεν ευθύνεται μόνο η ίδια αλλά και τα δυο της κορίτσια που συντελούν στο να νιώθουν οι πελάτες ‘σαν το σπίτι τους’. Μερικές φορές έκαναν απίστευτες διευκολύνσεις σε ανθρώπους που ήταν χρόνια πελάτες τους. Τους δέχονταν και όταν ακόμη δεν είχαν εκείνη την περίοδο χρήματα και τους εμπιστεύονταν να τους τα καταθέσουν όποτε εκείνοι μπορούσαν. Η γενναιοδωρία τους προς τους πελάτες,

ακόμη και αν αποτελούσε τμήμα μιας εμπορικής στρατηγικής είχε πάντα έναν ‘σπιτικό’ χαρακτήρα: Η Οργέττα, ήταν αυτή που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η περισσότερο ‘νοικοκυρά’ από τα τρία θηλυκά μέλη της επιχειρηματικής αυτής οικογένειας, αφού η χαρά της ήταν να ξεκλέβει χρόνο και να καταγίνεται με την μαγειρική. Έτσι όλα τα γλυκά και πολλά από τα εδέσματα που περιλαμβάνονταν στα πρωινά γεύματα που σέρβιραν στο ξενοδοχείο είχαν περάσει από τα χέρια της. Σε αγαπημένους πελάτες σέρβιραν μέχρι και κάποια φαγητά που είχαν μαγειρέψει για να φάνε μόνο εκείνοι το μεσημέρι. Η Μαρουλίνα μου σχολίασε το γεγονός αυτό ως κάτι που «ο άλλος εκτιμά και στο ξεπληρώνει αλλιώς. Σαν τον παλιό καιρό που εμείς οι Μυκονιάτες δίναμε για το κέφι γιατί το νιώθαμε. Και εμείς εδώ κερνάμε γιατί το νιώθουμε...»

Η Μαρουλίνα μεγάλωσε και ωρίμασε μέσα στο ξενοδοχείο της. Ήταν το άλλο της ‘σπίτι’, ήταν μια πηγή άντλησης προσωπικής επιβεβαίωσης και οικονομικής ανεξαρτησίας, μια πόρτα επικοινωνίας με έναν ‘κόσμο’ που ενσάρκωνε την ‘διαφορετικότητα’. Από την εργασιακή της εμπειρία πλούτισε πνευματικά και ψυχικά -πράγμα άλλωστε που φάνηκε στη σχέση της με τα παιδιά της. Φάνηκε από τον τρόπο που χειρίστηκε το μέλλον τους μέσα από το εκπαιδευτικό/γνωστικό όραμα που πρόβαλε σε αυτά:

« Με βοήθησε πολύ το ξενοδοχείο στη ζωή μου και την οικογένεια μου. Με βοήθησε πολύ ο κόσμος που συναναστρεφόμουν, οι αντιλήψεις και οι σκέψεις του καθενός. Με βοήθησε να δω τον κόσμο με άλλα μάτια...

»...Νιώθω ευτυχισμένη όταν έρχονται τα παιδιά μου και μου λένε ‘Μπράβο ρε μάνα’, δεν πιάνεσαι εκεί ή αλλού γιατί εγώ θέλησα να έχω την οικονομική μου ανεξαρτησία για να νιώθουν και τα παιδιά μου ασφαλή και ανεξάρτητα, για να δώσω στα παιδιά αυτά που δεν μπορούσα να έχω εγώ.... Ήθελα να μπορώ να βγάζω χρήματα για να κάνω ότι θέλω εγώ, να φτιάξω το σπίτι όπως το θέλω εγώ και σίγουρα τώρα έχω και το κουμάντο του.

Είμαι ευχαριστημένη... Τι απλώς ευχαριστημένη; Γιατί παρά τις αγωνίες που τράβηξα, κατάφερα τα παιδιά να βγουν όπως τα ήθελα. Να στέκονται μόνα στα πόδια τους και ας ήταν, και ας είναι όλη μου η ζωή γύρω από αυτά. Η προσωπική μου ζωή είναι τα παιδιά μου, η οικογένεια μου.

»Πάντα ήθελα να πηγαίνω να βλέπω τι κάνουν, τα σχολεία τους...Από τον δικό μου τον καημό έσπρωχνα τα παιδιά όσο μπορούσα περισσότερο στις σπουδές... Να βγούνε έξω να ανοίξει το μυαλό τους, να μάθουνε τον κόσμο. Είχα κάνει πόλεμο για να στείλω την Οργέττα στην Αθήνα με τον άνδρα μου και όλη του την οικογένειά ... Και όταν έστειλα τον Αθανά στην Οξφόρδη, τον έστειλα με λεφτά του αδελφού μου και όχι δικά μου! Ο πατέρας του δεν τον πήγε ούτε στο αεροδρόμιο... Με κατηγορούσε ότι διέλυα το σπίτι στέλνοντας τα παιδιά για σπουδές. Η κουνιάδα μου είπε ότι ‘έβαλες τα χέρια σου και έβγαλες τα μάτια σου’. Όμως δεν τους αδικώ, έχουν μεγαλώσει σε έναν διαφορετικό κόσμο... Κανείς τους δεν μου είπε τι καλά που κάνεις που στέλνεις τον Αθανά σε αυτή τη σχολή...

»...Εγώ δεν πίεσα να κάνουν συγκεκριμένες σπουδές πάνω στα ξενοδοχειακά. Μόνα τους βρήκαν δρόμους... Ο Αθανάς ήταν τέλειος στα κομπιούτερ, θέλανε να τον κρατήσουν εκεί, είχε και

προτάσεις, αλλά εγώ του 'λεγα ότι και εδώ θέλουμε ανθρώπους στη δουλειά. Ο πατέρας του τον πίεσε ακόμη περισσότερο. Όμως θέλουν να επιστρέψουν στη δουλειά του ξενοδοχείου γιατί εκεί έχουν μεγαλώσει.

» Εγώ δεν άφησα τα παιδιά να τα πνίξει το ξενοδοχείο. και πολλές φορές όταν είμαστε σκοτωμένοι στην κούραση τους λέω πάμε για ουζάκι; Δεν τα αφήνω και εγώ, τους παρακινώ να ξεσκάσουμε...

» Εγώ 'φχαριστιόμουν να βλέπω τα παιδιά ευχαριστημένα και χαρούμενα... Δεν έκανα πράγματα πιο προσωπικά γιατί θα στερούσα από κάτι άλλο τα παιδιά μου. Μείωνα ώρες από επισκέψεις για να είμαι μαζί τους. Φίλες δεν έκανα... προτιμώ να μένω μαζί με τα παιδιά μου. Τα παιδιά έχουν και τις δικές τους παρές που η μάνα πρέπει να τις ξέρει εξίσου καλά.»

Η Μαρουλίνα πάντα προσπαθούσε να δίνει έναν χαρούμενο, μη-εργασιακό τόνο στην δουλειά της στο ξενοδοχείο. Το κατάφερνε παρά το γεγονός ότι δούλευε πολλές ώρες. Η μέρα της ξεκινούσε στις 7 το πρωί. Μαζί με την Οργέττα ήταν οι στυλοβάτισσες της επιχείρησης πριν επιστρέψουν τα άλλα της παιδιά από το εξωτερικό. Οι δυο τους τελείωναν τη δουλειά τους αργά το βράδυ με ένα μικρό διάλειμμα το μεσημέρι.

Την περίοδο της επιτόπιας έρευνας η Μαρουλίνα πήγαινε νωρίς το πρωί στο ξενοδοχείο και εργαζόταν στην ρεσεψιόν. Επέβλεπε το προσωπικό στις πρωινές εργασίες (καθάρισμα, σεβρίσμα των πρωινών γευμάτων, επαφές με το λογιστή). «Εστρωνε» το ξενοδοχείο για να κυλήσει η μέρα χωρίς προβλήματα. Υποδεχόταν του νέους πελάτες, εξυπηρετούσε με μεγάλη προθυμία και ευγένεια όσους χρειάζονταν πληροφορίες για το νησί, για ενοικιάσεις αυτοκινήτων, για μικροτραυματισμούς που τους συνέβαιναν. Ήταν ένας άνθρωπος 'πολυλειτουργικός' που ήξερε να ικανοποιεί τις πιο ιδιαίτερες επιθυμίες. Μέχρι σε ινστιτούτα περιποίησης ομορφιάς και σε κομμωτήρια τηλεφωνούσε προκειμένου να κλείσει ραντεβού για τις πελάτισσες της.

Τα απογεύματά της ήταν ελεύθερα από τη στιγμή που μπορούσε να στέκεται στο πόδι της η Ζαμπέτα. Όμως την περίοδο του Αυγούστου έφευγε ελάχιστα γιατί ήταν και η περίοδος με τους περισσότερους πελάτες και τις μεγαλύτερες ανάγκες. Η ευγένεια της Μαρουλίνας εκτεινόταν και στο προσωπικό του ξενοδοχείου που ήταν γύρω στα πέντε άτομα σε διάφορες επιτελικές θέσεις, αλλά και σε όσους άλλους εργαζόμενους βρίσκονταν υπό την δούλεψή της 'εκτός' ξενοδοχείου.

Η 'εκτός' ξενοδοχείου ζωή αφορούσε το 'σπίτι' και τον κήπο με τα φυτέματά του, την εκτροφή πολλών ζώων, τις 'οικοτεχνικές' δραστηριότητες τις οποίες η Μαρουλίνα αγαπούσε ιδιαίτερα και ήθελε να τις αγαπούν το ίδιο και τα παιδιά της. Ο χειμώνας ήταν η εποχή που όλα αυτά μπορούσε να τα ευχαριστηθεί:

«Το χειμώνα τα περνάμε όνειρο. Όταν κλείνει το ξενοδοχείο και έρχομαι στο χωριό πρώτα από όλα θα βάλω ασπριτζή και μπογιατζή στο σπίτι, να το έχομε σαν καινούριο... και μετά αρχίζουνε τα του χωριού: Θα σφάξω κόττες, πρόβατα, θα καθαρίσω αποθήκες για να βάλω πράγματα και για το καλοκαίρι. Δεν μπορώ να πω ότι κάθομαι το χειμώνα, δεν έχω ελεύθερο

χρόνο και τότε, ίσως κουράζομαι και πιο πολύ αλλά το καλοκαίρι με κουράζει ψυχικά, οι ευθύνες, το μυαλό μου πρέπει να τα σκέφτεται όλα.»

Το ‘σπίτι’ ή τα ‘σπίτια’ (γιατί εκεί χτίστηκαν και οι προίκες των κοριτσιών), ο κήπος και τα ζωντανά βρίσκονταν όχι πολύ μακριά από τη χώρα. Ήταν στα χωράφια που είχε πάρει η ίδια προίκα από τον πατέρα της και που τελικά θα έδινε και αυτή με τη σειρά της στις κόρες της. Τα σπίτια τα νοίκιαζε σε διαφόρους που έμεναν είτε μόνο το καλοκαίρι, είτε έρχονταν σαν υπάλληλοι και χρειάζονταν δωμάτια για περισσότερο από μία καλοκαιρινή περίοδο. Αυτά τα προικώα σπίτια βρίσκονταν στο ίδιο μεγάλο χωράφι με το οικογενειακό σπίτι, τον κήπο, με τα βοηθητικά γεωργικά κελιά, καθώς και τα κελιά που βρίσκονταν τα ζώα. Σχημάτιζαν ένα συγκρότημα οικοδομημάτων που επικοινωνούσαν μέσω μιας μεγάλης, κοινής αυλής. Βέβαια ο κήπος και τα κελιά με τα ζώα ήταν απομακρυσμένα.

Σ’ εκείνον τον ‘σπιτικό’ τόπο λοιπόν, η Μαρουλίνα καταπιανόταν με τα σπιτικά εδέσματα. Ο πελτές και το γλυκό σταφύλι ήταν οι μεγάλες της επιτυχίες. Εξέτρεφε αμέτρητες κότες. Είχε κουνέλια, πρόβατα και χοίρους. Ο κήπος της είχε μεγάλη ποικιλία οπωρολαχανικών. Αυτό το φυτικό και ζωικό βασίλειο της έδινε μεγάλη χαρά:

« Μου αρέσει να νιώθουν τα παιδιά ότι τρώνε κάτι που το φτιάχνω μέσα στο σπίτι. Μου αρέσει τα παιδιά να ξέρουν και αυτά να φτιάχνουν, να φυτέψουν και να είναι άξια για αυτό. Το χειμώνα ασχολούμαι πολύ με όλα αυτά, φτιάχνω λούζες, παΐδες, λουκάνικα από τους χοίρους μας, και ξέρουν και τα παιδιά μας να τα φτιάχνουν για να τα έχουν στο δικό τους σπίτι. Βέβαια από τα ζώα πουλάω και αγοράζω, είναι πολλά τι να τα κάνω; Τα δίνω δωριές, βγάζω υποχρεώσεις. Ασχολούμαι και με τον κήπο και τα φυτέματα... μαζί με τα αγόρια μου και μερικούς εργάτες που ο Παναής τους έχει μαζί του για πάρα πολλά χρόνια... έχουμε μεγαλώσει με αυτούς τους εργάτες και μας ξέρουνε πολύ καλά και τους εμπιστευόμαστε τυφλά. Είναι μέλη της οικογένειας πια.»

Η Μαρουλίνα είχε μεγάλη τάξη στον κήπο της όπως και στο ξενοδοχείο της. Διατηρούσε την επαφή της με αυτά που είχε αγαπήσει πριν γίνει επιχειρηματίας και ήθελε αυτήν την γνώση και το συναίσθημα να το έχουν και τα παιδιά της. Σχεδόν καμιά άλλη από τις οικογένειες με τις οποίες ασχολήθηκα δεν ασκούσε γεωργικοκτηνοτροφικές ασχολίες με έναν τόσο συστηματικό τρόπο όπως η οικογένεια της Μαρουλίνας. Καμιά τους δεν διέθετε το χρόνο που διέθετε η οικογένεια Ρεσουνάρα για τέτοιες δραστηριότητες και πολύ περισσότερο δεν διέθετε εργάτες και χρήμα για ασχολίες τόσο ‘πολυτελείς’ και ασύμφορες.

Οι αγροτοκτηνοτροφική δράση της οικογένειας αυτής πήρε το χαρακτήρα μάλιστα επίσημης επιχειρηματικής και θεσμοθετημένης δράσης όταν μπήκε μέσα στην *Ανώνυμη Εταιρεία* ως μέρος της ευρύτερης επιχειρηματικής δράσης της οικογένειας που αφορούσε κυρίως τις ξενοδοχειακές τους επιχειρήσεις.

Το κέρδος και τα ‘χρήματα’ ήταν μια υπόθεση που δεν άφηγε καθόλου αδιάφορη τη Μαρουλίνα και την οικογένειά της, αλλά η δική τους περίπτωση παρουσιάζει διαφοροποιήσεις σε σχέση με πολλούς άλλους επιχειρηματίες, κυρίως στον τρόπο που τα αντιλαμβάνονται να παίζουν ρόλο στη ζωή τους. Η στάση της Μαρουλίνας και των παιδιών της απέναντι στα

χρήματα σε συνδυασμό με τη θετική αξιολόγηση της γνώσης ως εφοδίου για τη ζωή, τους δίνει τη δυνατότητα να έχουν μια στάση κριτική απέναντι στην τρέχουσα ντόπια επιχειρηματική αντίληψη για την παντοδυναμία του χρήματος. Εξάλλου οι γεωργοκτηνοτροφικές τους δραστηριότητες που τους απορροφούν ‘εργατική’ δύναμη χωρίς να τους την επιστρέφουν σε χρήμα, είναι μια ακόμη ένδειξη για το ρόλο που παίζουν τα χρήματα στη ζωή τους.

Όμως ακόμη και μέσα στην ίδια την οικογένεια της Μαρουλίνας υπάρχουν διαφορετικές εννοιολογήσεις του ‘χρήματος’. Η ίδια παραδέχτηκε ότι *«κάποια εποχή το χρήμα ήταν ο Θεός μου.... Ότι με βγάζει από τη αμάθεια και μου προσφέρει όλα τα καλά που χαίρομαι σήμερα... Μας έτυχε όμως ένα πρόβλημα υγείας του άνδρα μου και κατάλαβα ότι το χρήμα σε βοηθά να περνάς όμορφα, αλλά δεν σου προσφέρει τα πάντα...»*

Όσο για τα κοινά χρήματα και το κοινό ‘ταμείο’ αποτελεί οικογενειακή υπόθεση που όμως τον κύριο λόγο τον έχει αυτή και ο άνδρας της: *«Το ταμείο είναι ένα... Μπορεί εγώ να κρατώ το ταμείο του ξενοδοχείου αλλά πάντα μαζί με τον Παναή και δίνω αναφορά τι θα κάνουμε, πόσα έδωσα στα παιδιά, τι χρειάζονται... Εγώ τα έσπρωχνα να κάνουν πολλά ταξίδια όπου βρίσκονταν για σπουδές. Αυτά έγιναν από τα χαρτζιλίκια τα δικά μου. Αν του έλεγα τώρα του Παναή ‘κάνε δώρο στα κορίτσια ένα ταξιδάκι’ θα χωρίζαμε! ...Οπότε πάρτε από μένα κοριτσάκια μου να περάσετε όμορφα και να χαρείτε. Μετά έδινε βέβαια και ο πατέρας τους λεφτά για τις σπουδές... Ο πρώτος χρόνος ήταν δύσκολος, μέχρι να βγάλω το Θανάση... και να το συνηθίσει...»*

Η Μαρουλίνα πάντα μου τόνιζε ότι το ξενοδοχείο ήταν σε δεύτερη μοίρα στη ζωή της. Η πρώτη της και τελευταία έννοια της ήταν τα παιδιά της. Αυτό που πίστευε το υποστήριζε με το να βρίσκεται πάντα δίπλα τους, κατανοώντας τις ανάγκες τους, παρακινώντας τους να κάνουν πράγματα που άλλες μητέρες δεν θα επέτρεπαν καθόλου. Ωστόσο, όσο και αν η ίδια θεωρεί ότι το ξενοδοχείο ήταν δευτερεύουσας σημασίας, είναι αυτό που τη χαρακτηρίζει ακόμη και σήμερα που δεν ασχολείται σχεδόν καθόλου μαζί του, αφού κάποια στιγμή υπέστη σοβαρό πλήγμα η υγεία της και κατάλαβε ότι είχε έρθει ο καιρός να περάσει στα ‘μετόπισθεν’. Την χαρακτηρίζει όταν αναφέρονται σε αυτήν οι συντοπίτες της αξιολογώντας τη ζωή της και την οικογένειά της. Την χαρακτηρίζει και ονομαστικά- όπως άλλωστε και όλη την οικογένειά της- αφού κανείς από τους δύο ‘επιχειρηματίες’ συζύγους δεν είναι πια γνωστός ή ευδιάκριτος κοινωνικά με τα οικογενειακά παρατσούκλια που έφερε ο καθένας τους από το δικό του σόι! Τα νέα τους παρατσούκλια προέρχονται από την ονομασία του ξενοδοχείου τους και της περιοχής όπου βρίσκεται.

Η Μαρουλίνα σταμάτησε να ασχολείται συστηματικά με την ξενοδοχειακή επιχείρηση πριν από δύο περίπου χρόνια, ύστερα από την ξαφνική παρουσία ενός προβλήματος υγείας. Την επιχείρηση ανέλαβε η Ζαμπέτα με βασικό βοηθό τον Αθανά. Από την στιγμή μάλιστα που παντρεύτηκε η μεγάλη της η κόρη, η Οργέττα, η οποία απέκτησε και μωρό, η Μαρουλίνα αποδεσμεύτηκε σταδιακά ως ‘επιχειρηματίας’ και άρχισε να δεσμεύεται ως ‘γιαγιά’.

Ωστόσο, στην καθημερινή της βόλτα στη χώρα, πάντα περνά από το ξενοδοχείο, όχι για να δει πώς πάνε τα πράγματα, αλλά για να χαιρετήσει τόσους ανθρώπους που γνωρίζει σαν πελάτες όλα αυτά τα χρόνια και που κάθε καλοκαίρι έρχονται στο ξενοδοχείο της. Όπως λέει πολύ χαρακτηριστικά *«Μπορεί να μην είμαι πια στη δουλειά- τώρα είναι η Ζαμπέτα που τα καταφέρνει πολύ καλύτερα και από μένα-αλλά είμαι πάντα 'εκεί'»!*

Ο ΠΑΝΑΗΣ...

Ο άνδρας της, ο Παναής, ήταν ένας εργατικός άνθρωπος που καταγόταν και αυτός από αγροτική οικογένεια. Η μόρφωσή του ήταν περιορισμένη, όπως άλλωστε και της Μαρουλίνας. Το Δημοτικό ήταν αυτό που γνώριζαν όλο και όλο ως 'σχολείο', και αυτό ακόμα δεν μπόρεσε να το τελειώσει ο Παναής. Η οικοδομή ήταν η ασχολία που γνώριζε και που συνέχιζε να ασκεί ακόμη και όταν το ξενοδοχείο του απορροφούσε πολύ από τον πολύτιμο εργασιακό του χρόνο.

Την οικοδομή τη θεωρούσε *«δημιουργία»* και απόδειξη της πολυπραγμοσύνης του. Αυτό το υποστήριζε συνεχώς και πίεζε τα δύο αγόρια της οικογένειας να βρίσκονται μαζί του για να μάθουν και αυτά να τα κάνουν όλα ώστε:

«να μην έχουν τους ξένους τους ανθρώπους ανάγκη...που δεν κάνουν και αυτό που θέλεις, αλλά του κεφαλιού τους... και όταν χρειαστεί να μπορούν να ξέρουν πόσο στοιχίζουν τα μερεμέτια που γίνονται... Γιατί όποιος έχει τέτοιες δουλειές (δηλαδή ξενοδοχεία), πρέπει να πιάνουν τα χέρια του στην οικοδομή... Δεν είναι απλά, άντε το χτίζεις και τελειώνεις. Γίνονται ζημιές, θέλει την φροντίδα του. Πού να βρίσκεις του ανθρώπους εκείνη τη στιγμή. Χώρια που γλιτώνεις και τα ξένα μεροκάματα... Άμα θες να είσαι ξενοδόχος πρέπει να 'σαι και οικοδόμος...»

Κάποια στιγμή στη ζωή του σταμάτησε να ασχολείται με τις ξένες οικοδομές γιατί ανέλαβε ο ίδιος τις οικοδομικές επεκτάσεις του δικού του ξενοδοχείου καθώς και τις οικοδομές και τα μερεμέτια των σπιτιών των κοριτσιών του και των κελιών του κήπου. Ο ίδιος είχε στη δούλεψή του δυο-τρεις εργάτες που - πέρα από τις οικοδομικές- είχαν και αγροτο-κτηνοτροφικά καθήκοντα.

Ο Παναής, μαζί με τους εργάτες και τους δυο του γιους είχαν αναλάβει σχεδόν εξολοκλήρου τον κήπο και την εκτροφή των ζώων. Στο ενδιάμεσο εξυπηρετούσε και ανάγκες του ξενοδοχείου. Εκεί ήταν τόσο 'παρών' όσο και 'απών' ως 'επιχειρηματίας'. Έκανε μεταφορές των πελατών με το ξενοδοχειακό πουλμανάκι στα λιμάνια και το αεροδρόμιο και παράλληλα είχε διάφορες άλλες εξωτερικές δουλειές του ξενοδοχείου (πήγαινες στις τράπεζες και στην εφορία). Πολλές φορές όμως έκανε και 'έλεγχο' σε ζητήματα που δεν ήταν της δικής του αρμοδιότητας, οπότε προέκυπταν λεκτικές αντιπαραθέσεις με διάφορα μέλη της οικογένειάς του, ή και του προσωπικού. Όταν έβλεπε να γίνονται τα πράγματα διαφορετικά από αυτό που εκείνος θεωρούσε ότι είναι το σωστό, τότε του έβγαιναν και νεύρα και λέγονταν και διάφορες 'προσβλητικές' κουβέντες που δεν έπρεπε να ειπωθούν. Τότε η οικογενειακή ένταση

ήταν μεγάλη. Όταν συνέβαινε κάτι τέτοιο, τότε όλοι οι υπόλοιποι φρόντιζαν να φύγει όσο το δυνατόν πιο γρήγορα από το ξενοδοχείο για να ξαναβρούν την ηρεμία τους.

Με τις κόρες του και τη γυναίκα του συνευρίσκονταν λίγες ώρες στο ξενοδοχείο. Η μόνιμη παρέα του ήταν περισσότερο οι δύο γιοι του με τους οποίους ένιωθε να μοιράζεται περισσότερα ενδιαφέροντα. Δεν ήταν πολύ κοινωνικός, δεν του «περίσσευε ο χρόνος»- όπως έλεγε- ούτε περνούσε πολλές ώρες από τη ζωή του στο καφενείο. Διατηρούσε τακτικές επαφές με τα αδέρφια του. Όμως, όταν έκανε «χοιροσφάγια» ή διοργάνωνε το πανηγύρι του στην οικογενειακή του εκκλησιά, ήταν ευγενής, χαρούμενος, χαιρετούσε και μιλούσε με όλον τον κόσμο που προσκαλούσε εκεί.

Τα μεγάλα του 'οράματα' ήταν να επεκτείνει τις επιχειρηματικές του δραστηριότητες, να χτίσει και σε άλλες περιοχές του νησιού ξενοδοχεία για τα παιδιά του, ανταποκρινόμενος στο κυρίαρχο επενδυτικό αίτημα της επαγγελματικής κατηγορίας στην οποία ανήκε· σύμφωνα με αυτό το αίτημα έπρεπε να εξασφαλιστεί το επαγγελματικό μέλλον των απογόνων με τον πιο συμφέρον και 'μεγαλεπήβολο' τρόπο.

Σε αυτά τα μεγιστοποιητικά του επιχειρηματικά σχέδια έβαζαν φρένο τα παιδιά του-ειδικά οι δυο του κόρες- που του δήλωναν ότι δεν επιθυμούσαν να ζοριστούν οικονομικά, μέσα από υπέρογκους δανεισμούς προκειμένου να χτίζουν «ξενοδοχειακά μέγαρα». Ούτε ήθελαν να επιβαρυνθούν ψυχολογικά με το άγχος των οικοδομών και τη σκέψη της οργάνωσης και του στησίματος μιας νέας ξενοδοχειακής μονάδας που θα τους ανάγκαζε να «τεντωθούν σαν λάστιχα», ακολουθώντας την μοίρα πολλών ντόπιων οικογενειών που επεκτάθηκαν, αλλά δεν έχουν χρόνο «ούτε να πεθάνουν»!

Οι δυο του κόρες, ιδιαιτέρως η Ζαμπέτα, του ακύρωνε και διάφορα σχέδια που έκανε ως προς τους μελλοντικούς γάμους που ο ίδιος θα επιθυμούσε να συνάψουν τα παιδιά του με συγκεκριμένους γαμπρούς και νύφες. Οι γαμπροί και οι νύφες που εκείνος επιθυμούσε ανήκαν σε άλλες ντόπιες οικογένειες επιχειρηματιών με μεγάλες περιουσίες- συμπεριλαμβανομένων και ξενοδοχειακών συγκροτημάτων- που εκείνος θαύμαζε και παραδεχόταν την «αξία» τους και την «προκοπή» τους.

Ο χειμώνας ήταν η περίοδος εκείνη που ο Παναής κουραζόταν ακόμη περισσότερο γιατί είχε να επισκευάσει τις καλοκαιρινές ζημιές του ξενοδοχείου, είχε πάντα να χτίσει και μια μικρή ή μεγάλη οικοδομή της οικογένειάς του σε διάφορες περιοχές της Μυκόνου.

Η σχέση μου μαζί του δεν ήταν τόσο θερμή όσο με τη γυναίκα του και τις κόρες του. Μιλήσαμε κάποιες φορές, αλλά ποτέ χαλαρά. Πάντα μου έδειχνε ότι ήταν πολυάσχολος και κατάλαβα ότι η δική μου παρουσία μπορεί και να τον ενοχλούσε κιόλας. Η δράση του και οι αντιλήψεις του πέρασαν εμμέσως προς εμένα μέσα από τις αναφορές της γυναίκας του και των δύο κοριτσιών του και συμπλήρωσαν την εικόνα που εγώ είχα σχηματίσει για αυτόν από την άμεση επαφή μαζί του.

Βέβαια την αντρική του επιχειρηματική ταυτότητα την 'ανίχνευσα' και την κατανόησα μέσα από την ανάλογη δράση άλλων αρσενικών υποκειμένων με τα οποία απέκτησα

μεγαλύτερη οικειότητα. Στην προκειμένη περίπτωση θεώρησα ότι η στάση του απέναντι μου, ήταν αντιστρόφως ανάλογη της στάσης που είχαν οι ‘γυναίκες’ της οικογένειάς του απέναντι μου. Με αντιμετώπιζε κρατώντας με σε ‘απόσταση’ την οποία υπαγόρευε το φύλο μου, η σχέση μου με τη Μαρουλίνα και τις δύο κόρες του και η συνολικότερη ταυτότητά μου.

Ο Παναής, την περίοδο που γράφονται αυτές οι γραμμές, έμαθα ότι δεν μπερδεύεται πια πολύ -πολύ με το ξενοδοχείο. Η κόρη του η Ζαμπέτα μου είπε ότι περνά καλά γιατί πάει τακτικά εκδρομές στις «Δήλες» και εμφανίζεται στο ξενοδοχείο ίσα-ίσα να δει πως πάνε τα πράγματα και να βεβαιωθεί για τη σωστή του λειτουργία. Ωστόσο, ποτέ δεν είναι εντελώς ‘απών’, από τη στιγμή που το ταμείο της οικογένειας είναι ‘κοινό’ και ο ίδιος εμφανίζεται ως ο βασικός νομικός εκπρόσωπος και ιδιοκτήτης του ξενοδοχείου απέναντι σε διάφορες γραφειοκρατικές υπηρεσίες.

Το γεγονός της επίσημης ‘εξωτερικής’ εκπροσώπησης της επιχείρησης από τον Παναή, την στιγμή που οι κόρες του-ιδιαιτέρως η Ζαμπέτα- και η γυναίκα του στηρίζουν και λειτουργούν σχεδόν εξολοκλήρου την επιχείρηση με έβαλε σε σκέψεις. Σκέφτηκα ότι μπορεί να είναι ένα ακόμη οικογενειακό τέχνασμα για φορολογικούς λογους. Όμως όταν διαπίστωνα από το φάκελο χορήγησης ειδικών σημάτων λειτουργίας των ξενοδοχείων, που διαθέτει ο Δήμος, πόσες λίγες γυναίκες εμφανίζονταν ως εκπρόσωποι της επιχείρησης που ουσιαστικά εκείνες λειτουργούσαν, φάνηκε ότι πρόκειται για μια τοπική πολιτισμική αντίληψη του έμφυλου καταμερισμού εργασίας και της αναπάραστασής της σε δημόσιο επίπεδο.

Η ΟΡΓΕΤΤΑ ΚΑΙ Η ΖΑΜΠΕΤΑ...

Οι δύο κόρες της οικογένειας Ρεσουνάρα ήταν πολύ αγαπημένες μεταξύ τους και ταυτοχρόνως δεμένες και με τα άλλα δύο αδέρφια τους. Η Οργέττα ήταν δυο-τρία χρόνια μεγαλύτερη από την Ζαμπέτα. Είχαν και οι δύο περάσει την δεύτερη δεκαετία της ζωής τους και την περίοδο της επιτόπιας έρευνας ήταν ακόμη ανύπαντρες.

Παρά την εμπλοκή τους στην οικογενειακή επιχείρηση από την παιδική τους ηλικία, η κάθε μια είχε μια πολύ διαφορετική αντίληψη της ζωής της και της συνολικής εργασιακής εμπειρίας της στο παρόν. Πολύ περισσότερο, η αντίληψη αυτή διαφοροποιούνταν όταν η κουβέντα μας έφτανε στα μελλοντικά σχέδια της κάθε μιας ξεχωριστά.

Η Οργέττα δούλευε στο ξενοδοχείο από τα 10 της χρόνια. Εργαζόταν στην ρεσεψιόν, βοηθούσε στα πρωινά και σε πολλές ακόμη δουλειές. Εκείνη ήταν πάντα μαζί με την μητέρα της, ακόμη και όταν η Ζαμπέτα με τον Αθανά έμεναν μαζί με την γιαγιά τους, στο σπίτι του «χωριού» και η μάνα τους τα επισκεπτόταν μια φορά την εβδομάδα την περίοδο που η εντατική εργασία στο ξενοδοχείο δεν της άφηνε χρόνο για ιδιαίτερη φροντίδα των παιδιών.

Μετά το σχολείο θέλησε να σπουδάσει σε μια ιδιωτική σχολή της Αθήνας και αυτό έγινε με προτροπή και υποστήριξη της μητέρας της, επειδή ο πατέρας της ήταν από την αρχή πολύ αρνητικός σε μια τέτοια κίνηση.

Η Οργέττα, πάντα δούλευε τα καλοκαίρια μαζί με την μητέρα της και ήταν αυτό το παιδί που *«τράβηξε την μεγάλη μπόρα»* κατά την εκτίμηση της μητέρας της. Εννοώντας βέβαια τα πρώτα χρόνια της πολύ σκληρής εργασίας μέχρι να ‘ορθοποδήσει’ η ξενοδοχειακή επιχείρηση.

Η Οργέττα έδειξε μεγάλη υπομονή και υποστήριξε με όλες της τις δυνάμεις την οικογενειακή επιχείρηση, αν και θα ήθελε να είναι πολύ πιο απομακρυσμένη από όλα αυτά. Επιθυμούσε να παντρευτεί, να κάνει παιδιά, να ασχολείται με τις μαγειρικές της ικανότητες, να πλέκει με το βελονάκι τα σεμέν της, με τα οποία είχε στολίσει από άκρη σε άκρη το πατρικό της, αλλά και το ξενοδοχείο και είχε άλλα τόσα -όπως έμαθα- στην ντουλάπα της για να στολίσει και το δικός της. Της Οργέττας της άρεσε να φροντίζει το σπίτι της.

Χωρίς να μου εκφράσει ποτέ δυσαρέσκεια για την εργασία της στο ξενοδοχείο, πάντα λιγομίλητη και συμμετέχουσα σε ότι διαδραματιζόταν εντός και εκτός ξενοδοχείου, εντός και εκτός οικογένειας, κατάλαβα ότι έκανε υπομονή για να μεγαλώσουν και τα άλλα της αδέρφια, να επιστρέψουν από τις σπουδές τους και να αναλάβουν ο καθένας τους τις εργασιακές του ευθύνες.

Η Οργέττα, μεγαλώνοντας, μείωσε τις ώρες εργασίας στο ξενοδοχείο. Κάποια στιγμή δούλευε το πολύ ένα οχτάωρο και αυτό συνέβη όταν η αδελφή της επέστρεφε τα καλοκαίρια για να δουλέψει. Η σχέση της με τη μητέρα της ήταν πολύ στενή και ήταν σαν η μια γυναίκα να έβρισκε παρηγοριά στην άλλη. Ακόμη και ως προς το είδος της εργασίας τους, στα καθήκοντά τους, η μία συμπλήρωνε την άλλη. Η Οργέττα ήταν εξίσου αγαπητή και στους πελάτες που τους τάιζε με τα φαγητά που προόριζε για την οικογένειά της.

Ο χειμώνας ήταν η μεγάλη της χαρά γιατί εκείνη την εποχή *«ηρεμούσε το μυαλό της και έκανε τα οικοκυρικά της με την ησυχία της»*. Βέβαια δεν εξέφραζε ποτέ αρνητική γνώμη για την καλοκαιρινή της δραστηριότητά της και παραδεχόταν ότι είναι ένα είδος εργασίας που όφειλε να κάνει. Ήταν ένα είδος ‘καθήκοντος’ απέναντι στην οικογένειά της. Αυτήν την αίσθηση καθήκοντος την είχε και η Ζαμπέτα, αλλά και πολλά από τα παιδιά των οικογενειών που συναναστράφηκα και που λειτουργούσαν οικογενειακές επιχειρήσεις.

Η Οργέττα είχε πολλές γνωριμίες, αλλά δεν είχε τις στενές φίλες που είχε για παράδειγμα, η αδελφή της η Ζαμπέτα. Ήταν η περισσότερο εσωστρεφής της οικογένειας και οι μεγάλες παρέες δεν την εξέφραζαν. Όταν ήθελε να ξεσκάσει έβγαινε συνήθως με τα αδέρφια της και την μητέρα της. Κάποιες σπάνιες φορές έβγαινε και με τις παρέες της αδελφής της.

Η Ζαμπέτα ήταν μια κοπέλα πολύ διαφορετική από την αδελφή της. Από μικρή ήταν πιο ατίθαση και ήταν αυτή που κράτησε και τη μεγαλύτερη απόσταση από τον πατέρα της για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Είχε την τύχη της αδελφής της ως προς τη δουλειά στο ξενοδοχείο και κατά κάποιον τρόπο, πέρασε ένα μεγάλο κομμάτι της παιδικής και της εφηβικής της ηλικίας σε συνθήκες εντατικής εργασίας. Όμως μεγαλώνοντας κατάλαβε ότι δεν έπρεπε να τη ‘φάει’ μόνο το άγχος του πλουτισμού, κατάλαβε ότι *«ο κόσμος είναι μεγάλος και το ξενοδοχείο ένα ελάχιστο μέρος του»*. Γι’ αυτό, εκμεταλλεύτηκε την περίοδο των σπουδών της, ώστε να ταξιδεύει με τους φίλους και τα αδέρφια της.

Οι παρέες της Ζαμπέτας, αγόρια και κορίτσια, ήταν από έναν κύκλο ανθρώπων που δεν σχετιζόνταν άμεσα με αυτόν των επιχειρηματιών του νησιού. Ήταν παιδιά που αγαπούσαν τη φύση, ξέκλεβαν χρόνο για να κατασκηνώνουν κανένα τριήμερο στις Δήλες μέσα στο κατακαλόκαιρο, παρά το γεγονός ότι όλα δούλευαν σε διάφορες καλοκαιρινές δουλειές. Οι φίλες της Ζαμπέτας ήταν αρκετά ‘μποέμ’ κορίτσια. Ήταν φίλες από το σχολείο και την συνάφεια ή την παρέα τους δεν την υπαγόρευε το γεγονός ότι ανήκαν στην ίδια οικονομική επιχειρηματική κατηγορία. Για αυτό το λόγο, η Ζαμπέτα ήταν δακτυλοδεικτούμενη και ξεχώριζε από τις αντίστοιχες ‘κόρες’ των παραπάνω οικογενειών. Η ίδια διαφοροποιούνταν από το στερεότυπο της καλής ‘κοπέλας’, δηλώνοντας με σαφή τρόπο τις επιθυμίες της που προκαλούσαν την κυρίαρχη αισθητική και τους κανόνες υποταγής στην οικογενειακή/πατρική εξουσία. Ως εκ τούτου, οδηγούσε μηχανή μεγάλου κυβισμού, σχετιζόταν ερωτικά με συντρόφους που δεν ενέκρινε ακόμη και η μητέρα της, κάπνιζε και ζούσε πολύ πιο ανεξάρτητα από άλλες κοπέλες της ηλικίας της. Η μητέρα της τη χαρακτήριζε επίσης ως «ανοιχτό μυαλό». Αν και την παρακίνησε να σπουδάσει, η ίδια η Ζαμπέτα δήλωσε ότι

« οι σπουδές μου ήθελα να είναι αυτές που μου αρέσουν και όχι ό,τι ήθελαν να μου επιβάλουν οι άλλοι... Αυτό που θέλω να σου ξεκαθαρίσω είναι ότι δεν ξεκίνησα να σπουδάσω για να αναλάβω το ξενοδοχείο...Στην πορεία κατάλαβα ότι έπρεπε να σπουδάσω αυτό που αγάπησα από μικρή και που ήταν πράγματα που τελικά θα είχαν να κάνουν με το ξενοδοχείο...»

Στην πορεία της μέσα από τις σπουδές της δεν είχε από την αρχή σύμμαχο τον πατέρα της. Αυτός την προκαλούσε λέγοντάς της

«Εγώ πήγα μέχρι Τρίτη Δημοτικού και κοίτα τι έκανα! Εσύ που έχεις βγάλει γυμνάσιο και θες και τα πολλά τα γράμματα, δεν μπορείς να τα καταφέρεις; Δεν μπορούσε να καταλάβει ότι προχωρά ο κόσμος....Βέβαια τώρα χαίρεται να ακούει τα παιδιά του να μιλούν με ευκολία ξένες γλώσσες και να αντιμετωπίζουν με σοβαρότητα επαγγελματία τη δουλειά.»

Η σχέση της με τον πατέρα της πέρασε από πολλά στάδια και σε αυτή τη φάση της ζωής της εκτιμά ότι και αυτός έχει μεγαλώσει και κατανοεί πολλά ζητήματα από αυτά που την απασχολούν.

«Έχει μεγαλώσει, μας χρειάζεται, τώρα θα κάτσει να μας ακούσει, όταν ήμασταν πιο μικροί αυτό δεν γινόταν ποτέ. Σαν να έχει αλλάξει η νοοτροπία του. Με τη μητέρα μας σχολιάζαμε τα πάντα, ξυπνάγαμε μια ώρα πιο νωρίς το πρωί για να πούμε πως περάσαμε το προηγούμενο βράδυ. Η μητέρα μας παρόλο που είχε πιο πολύ δουλειά δεν μας έλειψε ποτέ.»

Η σχέση με τη μητέρα αποδεικνύεται πρωτεύουσας σημασίας για τη Ζαμπέτα. Την αντιλήφθηκα σαν μια σχέση εντόνως συναισθηματική που χαρακτηρίζεται από πολύ αγάπη, μεγάλο θαυμασμό και αποδοχή της αξίας της κάθε μιας ξεχωριστά. Αποδοχή της ‘μητρικής’ επιχειρηματικής ικανότητας, αλλά και σαν μια σχέση που τη σηματοδοτεί και μια αίσθηση ‘ευθύνης’ απέναντι σε έναν άνθρωπο που ‘θυσιάστηκε’ για το οικογενειακό καλό. Για τη Ζαμπέτα, η ‘μητέρα’ της συμπυκνώνει σημασιολογικά της έννοια της ‘οικογένειας’:

«Η μάνα μας δεν έχει κάτσει ποτέ με σταυρωμένα τα χέρια... να πει θα πιω τον καφέ μου και θα ηρεμήσω. Πάντα θα κάνει το ο,τιδήποτε, χειμώνα- καλοκαίρι.... Η μάνα μας έχει δώσει ολόκληρη τη ζωή της...

»...Εγώ ήρθα εδώ να ξεκουράσω τους γονείς μου, αλλά θα μπορούσα να ανοίξω και μια δική μου επιχείρηση. Νομίζω όμως ότι είναι καιρός να ξεκουραστεί η μητέρα μου... Έχει δουλέψει πάρα πολύ στη ζωή της... και τώρα μπορεί να έρχεται να κάνει κάποιες δουλειές που δεν μπορεί να τις κάνει κανείς άλλος, γραφειοκρατικές εργασίες και με την πείρα της να με βοηθήσει να ανταποκριθώ στη δουλειά... Μαθαίνω πολλά από αυτήν ακόμη. Μπορεί οι σπουδές να βοηθούν να τρέχει η επιχείρηση με καλύτερη οργάνωση, αλλά το 'καλό όνομα' που έχουμε κάνει ανάμεσα στους πελάτες μας είναι κυρίως έργο της μητέρας μας.»

Η μητέρα και οι φίλες της Ζαμπέτας ήταν από τα πρόσωπα που συναναστρεφόταν καθημερινά η Ζαμπέτα και εκτός ξενοδοχείου. Το καλοκαίρι, παρά το γεγονός της εργασίας της, έβρισκε χρόνο για όλους. Δεν μέτρησε ποτέ τον ελεύθερο χρόνο της σε 'χρήμα' που χάνεται και η άποψή της για το χρήμα ως 'μέσο' και όχι ως σκοπός, ήταν εντελώς ξεκάθαρη. Την αιρετική της ματιά ως προς το ζήτημα, αλλά και τον διαφορετικό τρόπο αντίληψης της ζωής της που σχετίζεται με την υποτιμημένη αξία του χρήματος στις διαπροσωπικές της σχέσεις, τα οφείλει στη μητέρα της:

«Το καλύτερο πράγμα που μου έκανε είναι ότι με βοήθησε και έφυγα...γιατί ήμουν τελείως διαφορετική όταν έφυγα και όλοι έβγαιναν μαζί μου γιατί ήμουν η κόρη του τάδε. Αλλά τώρα που γύρισα από τις σπουδές μου και βλέπω ότι εγώ έχω δει άλλα πράγματα και ένιωσα ότι δεν είμαι θεός άρχισα να εκτιμώ το νησί μου και τους ανθρώπους και όχι μόνο το χρήμα. Αυτό το ήθελε και η μητέρα μας.»

Η 'απομυθοποιημένη' σχέση της Ζαμπέτας με το χρήμα δεν βασιζόταν στην άρνηση της δύναμής του για την παροχή πολυτελών αγαθών, όσο στη λογική που συνδέει αποκλειστικά την υπερεντατική εργασία με την απόλαυση της συσσώρευσης πλούτου. Σε αυτό το θέμα η Ζαμπέτα ασκούσε σκληρή κριτική σε πολλούς και πολλές συνομήλικες της αναφέροντας ότι τα νέα παιδιά βολεύονται πολύ γρήγορα με τις οικογενειακές επιχειρήσεις, γιατί η κυρίαρχη αξία στη ζωή τους είναι το χρήμα και όχι το να μάθουν τι υπάρχει πέρα από αυτό και τον προστατευόμενο χώρο της Μυκόνου. Ωστόσο θεωρούσε ότι η 'δουλειά', είναι ένα είδος άσκησης της ικανότητας των προσώπων να αποκτούν αυτά που επιθυμούν, ο θεμιτός και καταξιωμένος τρόπος απόκτησης των αγαθών και εκπλήρωσης των επιθυμιών τους. Είναι ένα είδος προσωπικής περηφάνιας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού αποτελεί η μηχανή της και ο τρόπος που την απέκτησε:

«Όταν είπα μαμά θέλω μηχανή, δεν μου είπε πάρε ελεύθερα όσα θες και δεν έχουμε πρόβλημα... Μου είπε θα δουλέψεις το καλοκαίρι, θα σε βοηθήσω και εγώ... και στο τέλος θα δεις τι έβγαλες και τι μπορείς να αγοράσεις. Αν μου τη είχε πάρει δώρο, χωρίς να έχω δουλέψει για αυτήν, θα είχα νιώσει την ικανοποίηση που ένιωσα ότι κατάφερα να την πάρω με τον κόπο μου;»

Το ‘κοινό’ ταμείο της οικογένειας ήταν μια αυτονόητη οικονομική πρακτική για την Ζαμπέτα. Η ίδια αποδεχόταν ότι τα χρήματα που έβγαζαν από την δική της δουλειά και των αδελφών της, ανήκαν στους γονείς της και μάλιστα αποδεχόταν ως συνδιαχειριστή και τον πατέρα της. Όμως θεωρούσε ότι της τα επέστρεφε στο τετραπλάσιο σε σπουδές, οπότε αυτή η ανταλλαγή την συνέφερε... καλύτερα!

Η Ζαμπέτα, πριν παντρευτεί ταξίδευε αρκετά τους χειμώνες. Όταν ήταν στη Μύκονο, η ζωή της ήταν άκρως οικογενειοκεντρική. Ο χειμώνας της άρεσε γιατί- όπως έλεγε:

«μπορούμε να καθίσουμε το μεσημέρι να φάμε με τον πατέρα μου και τη μητέρα μου, μπορούμε να πάμε όλοι μαζί στις Δήλες και να περάσουμε καλά, να γελάσουμε, να καθίσουμε στην παραλία... το καλοκαίρι δεν προλαβαίνουμε να τα κάνουμε.»

Η ίδια, τώρα πια εκτιμά πως έχει καλύτερες συνθήκες ζωής από τους γονείς της γιατί μπορεί και ρυθμίζει το ωράριό της έτσι ώστε να κάνει και πράγματα που την ευχαριστούν και το καλοκαίρι. Από την στιγμή μάλιστα που παντρεύτηκε έναν άνδρα που δεν είχε σχέση με τα ξενοδοχειακά επιβαλλόταν μια τέτοια κίνηση προκειμένου να έχουν κοινή ζωή.

Ο ΑΘΑΝΑΣ ΚΑΙ Ο ΚΟΥΖΗΣ...

Ο Αθανάς, την περίοδο της επιτόπιας ήταν ο μεγάλος απών γιατί σπούδαζε στο εξωτερικό. Σπούδαζε οικονομικά και κομπιούτερ και αντιμετωπιζόταν ως το ‘μυαλό’ από τη μητέρα του και τις αδελφές του. Τον συναναστράφηκα πολύ λίγο, γιατί όταν επέστρεφε ήταν πολυάσχολος και από την άλλη ήταν ιδιαιτέρως δύσκολο να έχω μια συστηματική επαφή μαζί του από τη στιγμή που περνούσε μικρό χρονικό διάστημα στη Μύκονο και τον μονοπωλούσαν οι οικοδομικές εργασίες του πατέρα του.

Η περίπτωση του Αθανά μου είχε κεντρίσει το ενδιαφέρον γιατί ενώ σπούδαζε και απολάμβανε μεγάλη εκτίμηση από το πανεπιστήμιό του και τους καθηγητές του, οι οποίοι του είχαν κάνει δελεαστικότερες επαγγελματικές προτάσεις, εκείνος ερχόταν στη Μύκονο, δούλευε στο κήπο και τις οικογενειακές οικοδομές.

Εκείνη την περίοδο ο Αθανάς ασχολούνταν με τα σπίτια των κοριτσιών, και τις οικοδομικές τους ανάγκες. Έπρεπε ταυτόχρονα να φροντίζει τα ζώα, και τον κήπο. Η οικοδομή και τα «χωριανά» του άρεσαν και- όπως έμαθα- κουβαλούσε όλα τα υλικά με τη μεταφορική μηχανή από τα δεκατρία του χρόνια. Το ξενοδοχείο το επισκέπτονταν πολλές φορές μόνο για να φτιάξει κάτι, να βγάλει μπάζα. Η παρέα του με τον πατέρα του ήταν μια σχέση δασκάλου-μαθητευόμενου, συμμετοχής του ενός, δηλαδή του Αθανά, στον κόσμο και τη γνώση του άλλου, δηλαδή του πατέρα του. Ο Αθανάς δεχόταν πολλές από τις πατρικές απόψεις περί ‘πολυπραγμοσύνης’ και αντρικών επιχειρηματικών ικανοτήτων, παρά το γεγονός ότι υπήρχαν και σημεία σφοδρών διαφωνιών, όπως το θέμα των σπουδών. Για τον Αθανά, το να ξέρει να χειρίζεται τα προγράμματα των ηλεκτρονικών υπολογιστών ήταν εξίσου σημαντικό με το να ξέρει να ρίχνει την πλάκα σε μια οικοδομή.

Όταν ο Αθανάς επέστρεψε από τις σπουδές του και θέλησε να αναλάβει τα οικονομικά του ξενοδοχείου, υπήρξαν πολλές διαφωνίες γιατί εκείνος δεν μπορούσε να προσαρμοστεί στο ήδη υπάρχον οργανωτικό επιχειρηματικό σχήμα που είχε η μητέρα του και η Ζαμπέτα. Έτσι δρομολογήθηκε η επιχειρηματική απομάκρυνση του Αθανά από το κεντρικό ξενοδοχείο και η δημιουργία μιας ξενοδοχειακής επιχείρησης που θα λειτουργούσε αποκλειστικά υπό την επίβλεψη του Αθανά. Χτίστηκαν λοιπόν μερικά ενοικιαζόμενα διαμερίσματα σε χωράφι που είχε αγοράσει ο πατέρας του όταν σκεφτόταν να επεκτείνει τις δραστηριότητες της οικογενειακής επιχείρησης. Ο Αθανάς, βέβαια, δεν επέβλεπε απλώς τις οικοδομικές εργασίες. Σχεδόν έχτισε τις οικοδομές με τα ίδια του τα χέρια.

Την στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, το ξενοδοχείο δεν έχει λειτουργήσει ακόμη ως επιχείρηση. Επίσης δεν γνωρίζω αν έχει καταχωρηθεί στην *Ανώνυμη Εταιρεία* την οποία έχουν συστήσει οι δύο γονείς και αφορά την επιχείρηση του ξενοδοχείου και του χώρου που βρίσκεται ο κήπος, ενώ περιλαμβάνονται και τα ζώα. Όταν προσφάτως ρώτησα την Ζαμπέτα που βρίσκεται ο Αθανάς, εκείνη μου είπε ότι είναι αφιερωμένος στην κατασκευή των διαμερισμάτων του, ευτυχισμένος που επιτέλους θα κάνει κάτι που του αρέσει, ξεκινώντας το από την αρχή. «*Ήθελε πολύ να δημιουργήσει κάτι μόνος του*»- όπως μου είπε.

Ο Κουζής βρισκόταν στα χνάρια του αδελφού του. Ήταν ακόμη πιτσιρίκι και δούλευε όπως ένας καλός εργάτης, κάνοντας περήφανο τον πατέρα του, αλλά και τη μητέρα του που συμμετείχε στον οικογενειακό 'αγώνα'. Την εποχή που άρχισα την επιτόπια έρευνα, ο Κουζής ήταν μαθητής του Γυμνασίου και ήξερε να κάνει όλες τις αγροτικές δουλειές καλύτερα και από τον αδελφό του. Ήταν και αυτός ένας 'πολυπράγμων' Ρεσουνάρας που άντεχε στην ταλαιπωρία, στον έλεγχο και την καθοδήγηση του πατέρα του. Ήταν όμως και η αδυναμία της μητέρας του, αλλά αυτό δεν σήμαινε ότι τεμπέλιαζε και δεν δούλευε. Όταν έφτασε ο καιρός, στάλθηκε στο εξωτερικό για σπουδές τουριστικών επιχειρήσεων. Η 'έξοδος' του προς αυτήν την κατεύθυνση ήταν σχεδόν προαποφασισμένη από τη στιγμή που και τα άλλα δύο του αδέλφια είχαν ακολουθήσει μια τέτοια πορεία.

Ο Κουζής, την εποχή που ήταν ακόμη μαθητής, εκδήλωνε τις καλλιτεχνικές του ευαισθησίες παίζοντας μπουζούκι και τραγουδώντας σε πολλές από τις εορταστικές μαζώξεις της οικογένειας. Ήταν πολύ χαλαρός και κοινωνικός, ενώ έδειχνε ξεκάθαρη προτίμηση για τις αγροτοκτηνοτροφικές του ασχολίες παρά για τις ξενοδοχειακές. Βέβαια, έχουν περάσει μερικά χρόνια από τότε που παρακολούθησα αυτήν την οικογένεια και δεν γνωρίζω πια τις αλλαγές στις προσδοκίες και τις επιθυμίες των μελών της. Ωστόσο, ο Κουζής, μέσα από τη δράση του, δεν φαίνεται να αμφισβήτησε, ούτε και ν'αμφισβητεί το οικογενειακό επιχειρηματικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε με τα χρόνια και που σηματοδοτείται από αξίες και πρακτικές οι οποίες, λίγο-πολύ μεταδόθηκαν σαν πολύτιμη γνώση από τους γονείς του στα άλλα του αδέλφια και εμπότισαν την ζωή τους.

Η οικογένεια Φαμελίτη και οι επιχειρήσεις τους: Ο Μίμης, η Μαρία και τα δύο τους κορίτσια, η Αργυρώ και η Μέλπω

Η οικογένεια Φαμελίτη ήταν μια οικογένεια με την οποία με συνέδεαν οικογενειακοί δεσμοί φιλίας. Ο Μίμης ήταν από τους πολύ αγαπημένους φίλους του πατέρα μου. Κάποτε ήταν και οι δύο ναυτικοί και αυτή η εμπειρία τους σημάδεψε και τους ένωσε πολύ περισσότερο από το ότι κατάγονταν και οι δύο από τον ίδιο τόπο.

Ο Μίμης και η Μαρία με γνώριζαν από μικρή. Ήξεραν πολύ καλά την πορεία μου και τις προσωπικές διαδρομές που ακολούθησα όλα αυτά τα χρόνια, τόσο μέσα στην δική μας οικογενειακή επιχείρηση, όσο και έξω από αυτήν. Εκτιμούσαν ιδιαιτέρως το γεγονός ότι σπούδαζα και δούλευα τα καλοκαίρια στο μαγαζί και ήταν από τους λίγους ανθρώπους που άσκησαν θετική επιρροή στον πατέρα μου όταν εγώ δήλωσα την επιθυμία μου να ακολουθήσω έναν εντελώς διαφορετικό δρόμο από αυτό της ‘απογόνου’ που θα παραλάμβανε την οικογενειακή επιχείρηση. Ο Μίμης μάλιστα μου στεκόταν ως ένας άλλος ‘πατέρας’ και προσπαθούσε να κατευνάζει τα ‘πνεύματα’, όταν ένιωθε ‘ανήσυχη’ την οικογένειά μου. Αυτό μου φαινόταν ιδιαίτερα ενδιαφέρον γιατί στις δικές του οικογενειακές υποθέσεις, ήταν αυτός που πρώτος πυροδοτούσε τις εντάσεις και για παρόμοιες αιτίες.

Όταν άρχισα την επιτόπια έρευνα και ενδιαφέρθηκε να μάθει το θέμα της διατριβής, προσφέρθηκε να αποτελέσει μαζί με την οικογένειά του το ιδανικό «πειραματόζωο»- όπως μου είπε! Ήταν σίγουρος ότι θα τα έβγαζα πέρα με την «τρέλα» τους γιατί ήμουν ασκημένη και αποδεδειγμένα ανθεκτική από τη δική μας την δουλειά. Από αυτήν την άποψη, θα είχα και κατανόηση στις δύσκολες στιγμές τους, οπότε δεν θα τους παρεξηγούσα.

Οι επιχειρηματικές δραστηριότητες της οικογένειας Φαμελίτη ήταν πολυσχιδείς. Είχαν μεγάλο κατάστημα με εξαρτήματα που χρησίμευαν για τις υδραυλικές εγκαταστάσεις των σπιτιών και των ξενοδοχείων. Δίπλα ακριβώς από αυτό διατηρούσαν γραφείο ενοικιάσεως αυτοκινήτων. Την περίοδο της έρευνας άνοιξαν και ένα δεύτερο γραφείο ενοικιάσεων στο αεροδρόμιο. Λειτουργούσαν επίσης και μια επιχείρηση 14 ενοικιαζόμενων διαμερισμάτων που τα εκμεταλλεύονταν τους καλοκαιρινούς μήνες. Αυτά τα διαμερίσματα βρίσκονταν στην Άνω-Μερά, ενώ οι άλλες τους επιχειρήσεις ήταν στη Χώρα.

Στις επιχειρήσεις δούλευε εντατικά όλη η οικογένεια, ενώ στο σπίτι, η γιαγιά, η μητέρα του Μίμη, φρόντιζε όσο μπορούσε να είναι και αυτή ‘χρήσιμη’. Φρόντιζε το νοικοκυριό, ενώ όταν ήταν νεότερη κρατούσε τα απογεύματα τις δύο κόρες της οικογένειας.

Ο Μίμης ήταν Μυκονιάτης στην καταγωγή, ενώ η Μαρία καταγόταν από την Αθήνα. Πριν έρθουν στη Μύκονο, ζούσαν στην Αθήνα και ο Μίμης ταξίδευε στα εμπορικά καράβια. Έβλεπαν όμως ότι το μέλλον ήταν στο νησί, αφού αναπτυσσόταν τουριστικά με γοργούς ρυθμούς και αποφάσισαν να κάνουν το μεγάλο βήμα και να ρισκάρουν στον επιχειρηματικό στιβο της Μυκόνου.

Ο ΜΙΜΗΣ...

Ο Μίμης, ένας άνδρας μεταξύ σαράντα και πενήντα (κατά την περίοδο της επιτόπιας έρευνας), ήταν ναυτικός πριν γίνει επιχειρηματίας. Το επαγγελματικό του άλμα από τη θάλασσα στη στεριά δεν ήταν το αποτέλεσμα ενός συστηματικού σχεδιασμού πρόβλεψης και πρόγνωσης επαγγελματικής επιτυχίας. Ήθελε βέβαια να κάνει χρήματα και περιουσία, αλλά το ότι βρέθηκε να στήνει διάφορες επιχειρήσεις στη Μύκονο μέχρι να καταλήξει στην πιο προσοδοφόρα, ήταν το αποτέλεσμα μιας μεγάλης επαγγελματικής ‘πειραματικής’ πορείας που έκανε αρχικά μαζί με τη γυναίκα του, τη Μαρία, ακολουθώντας και λίγο τα σημάδια των καιρών.

Δοκίμασε τις δυνάμεις του σε διάφορους τομείς αφουγκραζόμενος κάθε φορά τις δονήσεις της αγοράς του νησιού. Το 1985 συνεργάστηκε με ένα φίλο του που είχε εκσκαφτικά μηχανήματα. Το 1986 άλλαξε δουλειά και άνοιξε εστιατόριο μαζί με τη γυναίκα του. Ωστόσο, για να τα βγάλει πέρα οικονομικά εκείνη τη χρονιά ξαναγύρισε στη δουλειά του ναυτικού, δουλεύοντας ως μηχανικός στο Πέραμα για 18 μήνες.

Η γυναίκα του εκείνη την περίοδο κράτησε μόνη της το μαγαζί μαζί με έναν μάγειρα και ήταν μια εμπειρία που της δυσκόλεψε πολύ τη ζωή γιατί δεν είχε ξαναδουλέψει κάτω από τέτοιες συνθήκες. Ο Μίμης έφευγε από το Πέραμα τα Σαββατοκύριακα και πήγαινε στη Μύκονο για να βοηθήσει τη Μαρία στη δουλειά. Εκείνη την εποχή αποφασίστηκε και η οριστική εγκατάσταση της οικογένειας στη Μύκονο που μέχρι τότε περνούσε τους χειμώνες στην Αθήνα.

Το εστιατόριο στάθηκε η πρώτη επαγγελματική επιτυχία της οικογένειας Φαμελίτη. Βρισκόταν σε μια περιοχή της χώρας, στη Λάκκα, που είχε γίνει στέκι των Ιταλών τουριστών οι οποίοι έρχονταν μαζικά εκείνη την περίοδο στο νησί. Ήταν μια περιοχή με πολλά εστιατόρια και πιτσαρίες που λειτουργούσαν Ιταλοί επιχειρηματίες. Ως εκ τούτου, το εστιατόριο του Μίμη και της Μαρίας μετατράπηκε κάποια στιγμή σε πιτσαρία, αφού ο Μίμης συνέστησε ‘εταιρεία’ με κάποιους Ιταλούς.

Η Μαρία παρέμεινε μέσα ως ‘εταίρος’ για δύο χρόνια, όπου και δούλευε. Από τα χρήματα που πήραν πουλώντας το μερίδιό τους ο Μίμης νοίκιασε αρχικά το κατάστημα υδραυλικών και αργότερα επεκτάθηκε και στο διπλανό κτίριο με το γραφείο ενοικιάσεως αυτοκινήτων. Η περίοδος αυτή, με τη Μαρία να είναι ακόμη συνεταιίρος μέσα στην πιτσαρία ήταν περίοδος σκληρής δοκιμασίας για τη συνοχή της οικογένειας Φαμελίτη. Ο Μίμης μου τη σχολίασε ως «οικογενειακή περίοδο εκτός ελέγχου»:

«Έκανα μια υπερπροσπάθεια για να πετύχω επαγγελματικά και το τίμημα αυτό το πλήρωνα με την έλλειψη της οικογενειακής θαλπωρής: Δεν βρισκόμαστε η οικογένεια μαζί. Η Μαρία σε άλλη δουλειά και για δύο χρόνια σχεδόν δεν βρισκόμαστε το καλοκαίρι... Και το χειμώνα ερχόταν και με βοηθούσε στο μαγαζί και είχε τα παιδιά και το σπίτι. Το δεύτερο χρόνο που είχα τα υδραυλικά και άρχισα να νοικιάζω τα αυτοκίνητα ευτυχώς είχα βοήθεια από την κόρη μου την Αργυρώ. Από τότε ήταν προκομμένο παιδί. Ήταν 14 χρονών και έβγαζε δουλειά μεγάλου...»

» ... Πώ! Πώ! Όσο τα θυμάμαι... Η οικογενειακή κατάσταση ήταν όμως εκτός ελέγχου και αποφασίσαμε να μαζευτούμε σε ένα μέρος, μέσα σε ένα σπίτι και σε μια δουλειά. Εγώ την πίεσα τη Μαρία να αφήσει το μερίδιό της και μάλιστα σε μια επιχείρηση που έβγαζε τρελά λεφτά εκείνη την εποχή...

»... Φτιάξαμε και τα δωμάτια, μαζευτήκαμε σε μια δουλειά και μαζευτήκαμε σαν οικογένεια. Το καλοκαίρι εκείνη ανέλαβε το γραφείο ενοικιάσεως. Όταν βέβαια είσαι στη ίδια δουλειά έχεις και τριβές... υπάρχει και φόρτιση αλλά την προτιμώ από τα να είμαστε σε διαφορετικές δουλειές και να μην βλέπομαστε καθόλου, να μην συζητάμε, να μην τρώμε μαζί ...»

Ο Μίμης θεωρούσε μεγάλη επιτυχία να έχει στην οικογενειακή επιχείρηση απασχολημένη όλη του την οικογένεια. Με αυτόν τον τρόπο πίστευε ότι είναι δεμένοι μεταξύ τους. Το γεγονός ότι βρίσκονται μέσα στο ίδιο εργασιακό πλαίσιο και χώρο δημιουργεί ταυτόχρονα και εργασιακή συνοχή, μια αίσθηση 'κοινότητας' που απορρέει από την καθημερινή εμπειρία τους. Η οικογένεια και η επιχείρηση είναι έτσι συγκοινωνούντα δοχεία που το πλαίσιο της μιας παρέχει στήριγμα για την ύπαρξη της άλλης. Για αυτό και στο μυαλό του Μίμη αυτές οι δύο έννοιες συγχωνεύονται: η επανένωση της οικογένειας συντελέστηκε μέσα από την επιχειρηματική αναδίπλωση και συμπύκνωση.

Η εργασία του Μίμη ήταν κυρίως στο κατάστημα των υδραυλικών, αλλά όποτε χρειαζόταν, βοηθούσε τη γυναίκα του και την Αργυρώ στις ενοικιάσεις αυτοκινήτων. Τον έβλεπα εκεί και στα υδραυλικά του τις περισσότερες ώρες της ημέρας. Δούλευε πέρα από τις ανθρώπινες αντοχές:

«...Και το χειμώνα δουλεύω πολλές ώρες αλλά είναι πιο λάσκα η δουλειά αν τη συγκρίνω με την καλοκαιρινή που είναι εξαήμερη και δεκαεξάωρη. Εγώ δουλεύω πολύ και προσπαθώ να βρω κάποιον που να δουλεύει σαν και εμένα και δεν βρίσκω κανέναν! Τα σκέφτομαι αυτά και αγανακτώ όταν είμαι κουρασμένος, όταν είμαι στα όριά μου και έχουν σπάσει τα νεύρα μου... Λέω...γαμώτο! Εγώ δεν έχω δικαίωμα; Βλέπω άλλους που χρωστάνε σε όλο τον κόσμο, κακοδιαχειριστές και φχαριστιούνται και εγώ δεν μπορώ να ευχαριστηθώ!... Δεν γίνεται όμως να τα παρατήσεις και να σηκωθείς να φύγεις... έχεις υποχρεώσεις στους πελάτες σου και στο μαγαζί. Όταν είσαι επαγγελματίας πρέπει να είσαι εκεί.»

Ο Μίμης πίστευε πολύ στην προσωπική του παρουσία στην επιχείρηση γιατί τη θεωρούσε ως απαραίτητη προϋπόθεση της επαγγελματικής επιτυχίας. Η συνεχής παρουσία δήλωνε γι' αυτόν υπευθυνότητα. Έτσι υποτιμούσε την συνεισφορά των υπαλλήλων στην επιχείρηση (εκείνη την περίοδο είχε μόνο μια καθαρίστρια στα ενοικιαζόμενα διαμερίσματα να βοηθά την Μέλω που ήταν πολύ μικρή για να τα διεκπεραιώνει όλα), γιατί πίστευε ότι δεν μπορούν να ελιχθούν όπως αυτός που είναι ο ιδιοκτήτης και να πάρουν τις κατάλληλες αποφάσεις όποτε το καλούν οι περιστάσεις. Άλλωστε οι « ξένοι» άνθρωποι δεν μπορούσαν κατά την γνώμη του να βγάλουν την ίδια δουλειά με τον ίδιο ή τα άλλα μέλη της οικογένειά του γιατί:

«Πρέπει να το πονάς για να το κάνεις! Ποιος υπάλληλος τώρα θα δείξει τον ίδιο πόνο για μια ξένη επιχείρηση; Εκείνος θα κοιτάζει το μισθό του και το ωράριό του. Εγώ όμως έχω ξεχάσει

ωράρια... Όταν πέσει δουλειά στις δέκα το βράδυ, εγώ δεν θα πω άντε γεια σας, τώρα κλείνω γιατί έληξε η βάρδιά μου! Πόσες και πόσες φορές έχω ξεκινήσει να φύγω και με βρήκαν τα μεσάνυχτα να περιμένω να μου φέρουν πίσω τα αυτοκίνητα...

»...Εμείς εδώ δεν δουλεύουμε με τέσσερις υπαλλήλους που χρειάζεται αυτή η επιχείρηση αλλά δουλεύουμε σαν τετραμελής οικογένεια. Οι μισθοί των υπαλλήλων πηγαίνουν στην οικογένεια, εκεί μένουν... Με τα λεφτά που μένουν στην οικογένεια γίνεται η δημιουργία, δεν τα κάνεις κομπόδεμα, τα κάνεις κάτι συνέχεια...»

Η αντίληψη του Μίμη, αλλά και πολλών άλλων επιχειρηματιών για τους μισθωτούς εργαζόμενους που απασχολεί μια επιχείρηση συγκλίνει στην άποψη που εκφράζεται παραπάνω. Το θέμα της οικονομίας των εργατικών χεριών, η οποία μεταφράζεται σε συσσώρευση χρήματος και η πολλαπλότητα των εργασιακών ρόλων στους οποίους καλούνται ν' ανταποκριθούν τα μέλη μια οικογένειας είναι σαν ακροβασία πάνω σε τεντωμένο σκοινί και πεδίο μεγάλης δοκιμασίας για όλη την οικογένεια. Δοκιμασία για τις αντοχές της και τα συναισθήματά της. Κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι βγαίνει αλώβητος από αυτήν την διαδικασία. Ο Μίμης για παράδειγμα, ζούσε το καλοκαίρι στιγμές μεγάλης έντασης και άγχους. Οι πιέσεις που δεχόταν ήταν μεγάλες και είχε ακραίες αντιδράσεις. Οι φωνές του και οι 'Χριστοπαναγίες' (βρισιές) που έλεγε στην οικογένειά του ήταν ρουτινα, αλλά την ίδια στιγμή το μετάνιωνε και μπορούσε να κλαίει σαν μωρό παιδί. Ωστόσο, όταν έχανε τον έλεγχο και έβριζε τη Μαρία, η κατάσταση μεταξύ τους ήταν πολύ δύσκολη. Η Μαρία έβαζε τα κλάματα, εξαφανιζόταν για να μην τον βλέπει, ξέσπαγε και εκείνη και αναρωτιόταν 'τι έχει κάνει και την τιμωρεί ο Θεός με αυτόν τον τρόπο' και πολλά άλλα. Άλλες φορές εναντιωνόταν στους λεκτικούς εξευτελισμούς του Μίμη και του αντιμίλαγε. Όμως όποτε το έκανε αυτό τα πράγματα χειροτέρευαν, οπότε αποφάσισε ότι ήταν κέρδος για αυτήν να μπορεί να συγκρατεί τα δικά της τα νεύρα.

Η Αργυρώ, η κόρη του, αντιδρούσε στις υβριστικές φωνές του πατέρα της, είτε βγάζοντάς του γλώσσα, είτε κλαίγοντας και κάνοντας υπομονή να περάσει η δύσκολη ώρα. Ο Μίμης φώναζε και έβριζε για ζητήματα της δουλειάς, είτε είχε δίκιο, είτε όχι. Είτε επρόκειτο για ένα ζήτημα μικρής σημασίας, είτε για κάτι πολύ σημαντικό. Ήξερε ότι αυτό ήταν το 'ελάττωμά' του. Ο ίδιος λέει ότι « *Είμαι αισθηματίας, μπορεί να βρίζω και να φωνάζω αλλά είμαι και μαλακός. Εκείνη όμως την ώρα...τρελαίνομαι! Αφού τώρα τα ξέρεις και εσύ... Όλοι εδώ στη Μύκονο έχουμε τις Χριστοπαναγίες για ...καλημέρα. Πού να τα ξεσπάσει κανείς τα νεύρα του; Στην οικογένειά του! Δεν σημαίνει ότι δεν αγαπάμε τους δικούς μας, αλλά να!... τους ταλαιπωρούμε κομμάτι παραπάνω.»*

Οι πολλές ώρες δουλειάς και η πέρα των ανθρώπινων ορίων κούραση αποτελούσαν την αιτία των έκρυθμων ψυχολογικών καταστάσεων. Σε συνδυασμό με μια αίσθηση 'αναπόδραστου' από τις συνθήκες εργασίας, ο Μίμης ένιωθε ότι είχε κουραστεί, όμως δεν μπορούσε και να τα παρατήσει και είχε τους λόγους του για αυτό:

«Έχω φτάσει σε σημείο να πω ότι έχω δουλέψει πολύ, κουράστηκα! Φτάνει! Δεν μπορώ άλλο! Δεν είναι όμως εύκολο να τα παρατήσεις... Μπορεί να πει κάποιος ότι αν αδιαφορήσω λίγο και ξεφορτώσω λίγο άγχος από επάνω μου και λίγο δουλειά, θα χάσω λεφτά αλλά δεν με ενδιαφέρει, γιατί αυτά και πάλι που θα βγάλω ή αυτά που έχω βγάλει μέχρι τώρα με φτάνουν να περνάω άνετα... Εγώ όμως δεν το έχω πει. Ίσως να το είχα πει αν τα παιδιά δεν χρειάζονταν ακόμη τη βοήθειά μου. Αν είχαν αποφασίσει να κάνουν δουλειές που δεν έχουν σχέση με τις δικές μου τις ασχολίες... Θα έλεγα δεν το χρειάζομαι, θα κοιτάζω να πουλήσω τη μία δουλειά ή να μειώσω το εισόδημά μου. Το έχω στα υπόψη. Βλέποντας τι θα κάνει η Αργυρώ, εγώ θα αποφασίσω και, ή θα βγάλω δουλειές από επάνω μου ή θα της βάλω μια δουλειά πάνω της ολόκληρη και εγώ θα είμαι σαν επιβλέπων, σαν ένας άνθρωπος που θα είμαι στην πρώτη γραμμή χωρίς να χρειάζεται όμως να είμαι και συνέχεια εκεί.

»...Αν δεν είχα τα παιδιά δεν θα χρειαζόταν να δουλεύω τόσο πολύ που δουλεύω. Και εγώ διερωτώμαι πού πάω με τέτοιες επιχειρήσεις, αλλά λέω κάτσε να δεις, πού θα τραβήξουν τα παιδιά... Έτσι τη βλέπω τη ζωή. Όταν έχεις τα παιδιά και τα βλέπεις να μεγαλώνουν, ξέρεις γιατί τα κάνεις όλα αυτά...έχεις σκοπό στη ζωή. Εμένα δεν με ευχαριστεί να δουλεύω αλλά δουλεύω μέχρι να κατασταλάξουν τα παιδιά...»

Ο Μίμης αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση επιχειρηματία που έχει ενστερνιστεί πλήρως και αναπαράγει με επιτυχία την επιχειρηματική ρητορική περί ‘παιδιών’ και επαγγελματικής αποκατάστασης της επόμενης γενιάς. Αυτή η ρητορική δεσπόζει στο λόγο όλων σχεδόν των επιχειρηματιών που αποτέλεσαν την ερευνητική κατηγορία της παρούσας εργασίας και τη συνάντησα τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες. Είναι μια ρητορική που συνήθως συνοδεύει την αναστοχαστική ματιά των επιχειρηματιών για τους λόγους που δουλεύουν τόσο πολύ, για αυτά που χάνουν δουλεύοντας, ή για όσα κερδίζουν.

Το ζήτημα της εργασίας για έναν ‘σκοπό’ που συνδέει τον μέλλοντα χρόνο με τις επενδύσεις και τα παιδιά είναι ένα είδος κινητήριας δύναμης της μυκονιάτικης επιχειρηματικής στρατηγικής. Ο Μίμης όμως δεν επιθυμεί τα παιδιά του να ακολουθήσουν τους δικούς του σκληρούς εργασιακούς ρυθμούς:

«Δεν θα ήθελα τα παιδιά να δουλεύουν το ίδιο.. Τα παιδιά μου εμένα θα βρουν έτοιμα πολλά από εμάς τους γονείς τους και δεν θα χρειαστεί να χαλάσουν τη ζωή τους για να κάνουν ακόμη περισσότερα... Αργότερα θα εκτιμήσουν ακόμη περισσότερο αυτά που θα έχουν στα χέρια τους... Θα δουν και με άλλο μάτι τον δικό μας τον αγώνα γιατί τώρα μου λένε ότι αυτές δεν θέλουν τίποτα και ότι θέλω και δουλεύω σαν σκυλί! Εγώ τους λέω βρε κορόιδα εμείς δουλεύουμε για εσάς. Η αλήθεια είναι ότι δεν θα ήθελα να τραβηχτούν τόσο, όσο εγώ και η μητέρα τους. Τους λέω ότι πρέπει να ρυθμίζουν έτσι τη ζωή τους για να περνούν καλά, χωρίς στερήσεις. Δουλειά ανάλογη για ζωή ανάλογη...ζωή καλή. Να κάνουν ζωή που τους αρέσει.»

Ωστόσο, ο Μίμης ήταν ο πιο πείσμων αναφορικά με τις σπουδές των κοριτσιών που, κατά τη γνώμη του, έπρεπε να μπορούν να είναι και σχετικές με την επιχείρησή τους. Ο ίδιος δεν πίεζε, ούτε κατεύθυνε ευθέως την επιθυμία των κοριτσιών να σπουδάσουν μια συγκεκριμένη

επιστήμη, όμως συνεχώς τους θύμιζε ότι ήταν τυχερές διότι είχαν ήδη κάτι ‘στημένο’ και θα μπορούσαν ανά πάσα στιγμή να το ακολουθήσουν σαν επάγγελμά τους.

Τα λεφτά και το ‘κοινό ταμείο’ της οικογένειας Φαμελίτη δήλωναν και την συμβολική ενότητα των μελών της:

«Τα λεφτά μπαίνουν σε ένα κοινό ταμείο, σε κοινούς λογαριασμούς. Δεν μας είχε περάσει από το μυαλό να ξεχωρίσουμε ταμείο, τα λεφτά μπαίνουν σε ένα κοινό ταμείο για έναν κοινό σκοπό με αποφάσεις που τις βγάζουμε από κοινού με τη Μαρία. Βέβαια εγώ αποφασίζω και η Μαρία ακολουθεί, είτε εξαναγκασόμενη είτε την πείθω ότι αυτά που λέω είναι τα σωστά.»

Ο Μίμης θεωρεί αυτονόητο να προκρίνει τις δικές του ιδέες και αποφάσεις στη σχέση του με τη γυναίκα του, που ως άλλος ‘συνέταιρος’ αποδέχεται αυτήν την εργασιακή αλλά και συζυγική ασυμμετρία. Η εξουσία του που εκφράζεται σε επίπεδο οικογενειακών ‘αποφάσεων’ είναι το ‘αξίωμα’ του που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση. Από αυτήν την άποψη η Μαρία δεν είχε άλλο περιθώριο πέρα από την συμφωνία μαζί του. Όμως αυτό που συχνά παραδεχόταν, και κυρίως όταν δεν ήταν η Μαρία μαζί μας, είναι ότι δεν θα είχε καταφέρει αυτά που έχει καταφέρει αν ήταν μόνος του: *«Η Μαρία στάθηκε πολύ καλά δίπλα μου»* συνήθιζε να μου λέει παραδεχόμενος την αξία και τον αγώνα της γυναίκας του.

Η ‘καλοκαιρινή’ ζωή του Μίμη δεν χαρακτηριζόταν από μεγάλη κοινωνικότητα. Η κούραση και η προοπτική των εργασιών που έπρεπε να διεκπεραιωθούν κάθε μέρα τους στερούσε τους φίλους και τις πολλές συνευρέσεις μαζί τους. Πολλοί από αυτούς περνούσαν από το μαγαζί του Μίμη για μια καλημέρα ή για έναν γρήγορο καφέ. Αλλά όπως παραδέχτηκε και ο ίδιος:

«Το καλοκαίρι λόγο φόρτου εργασίας μειώνονται στο μισό οι επαφές με αυτούς τους ανθρώπους. Ένα απλό παράδειγμα θα σου πω για να καταλάβεις πόσο δεν βρισκόμαστε. Όσα χρόνια είμαστε στη Μύκονο, ουδέποτε έχουμε κάνει γιορτή τον Δεκαπενταύγουστο, στη γιορτή της Μαρίας. Αφού είμαστε στο φουλ της δουλειάς. Η πρώτη μεγάλη γιορτή του σπιτιού είναι του Αγ. Δημητρίου. Τη γιορτάζω στο σπίτι γιατί δεν χωρά τον κόσμο που μαζεύεται...και η Μαρία το περιμένει πώς και πώς να ξαναβρεθούμε μετά το φόρτο όλου του καλοκαιριού και να γίνει νταβαντούρι, να πειράξουμε, να φωνάξουμε, να χορέψουμε, να εκτονωθούμε από την καλοκαιρινή πρέσα. Για αυτό έχει και επιτυχία η γιορτή μου γιατί τότε αρχίζουμε και εκτονωνόμαστε.»

Ο Μίμης είχε διαμορφώσει στο σπίτι του έναν ειδικό χώρο ‘γλεντιού’, όπως άλλωστε έκαναν και πολλοί άλλοι που έκτισαν σπίτια έξω από τη χώρα και αποφάσισαν ότι χρειαζόνταν έναν ειδικό χώρο με ειδικές διευκολύνσεις για τις γιορτές τους. Μέσα σε αυτόν το χώρο μπορούν ελεύθερα να εκφράσουν το κέφι τους, χωρίς το άγχος να καταστρέψουν την τάξη της νοικοκυράς-συζύγου. Αυτοί οι χώροι, είτε είναι υπόγεια διαμορφωμένα σε κελάρια, ή «χωριούλες», είτε βρίσκονται δίπλα από το κυρίως σπίτι και είναι πολυλειτουργικοί. Μπορεί να παίζουν το ρόλο του γκαράζ ή της αποθήκης εργαλείων. Σε τέτοιους χώρους βρίσκεται ο Μίμης με την παρέα του τους χειμώνες:

«Το χειμώνα έχω έναν κύκλο φίλων που έχουν ταιριάζει τα χνότα μας. Με αυτούς είμαστε περίπου στην ίδια οικονομική και οικογενειακή κατάσταση, βγαίνουμε Σαββατοκύριακο, πάμε σε σπίτια, πάμε σε κάτι χωριούλες που έχουν φτιάξει με τζάκια και φούρνους... Και εγώ έχω φτιάξει μια πιο απλή, με μια τραπέζα και ένα τζάκι για ψήσιμο, εκεί μαζευόμαστε, δεν ενοχλούμε κανέναν.... Όταν κάνεις τέτοια μέσα στο σπίτι δημιουργείς προβλήματα... Ξέρεις αναρχία, καπνός, η βρώμα του ψησίματος... Μετά δεν μπορείς να μείνει εκεί μέσα από τα άπλυτα και τη βαβούρα... σου παίρνει και δυο-τρεις ώρες για να συνέλθεις και να τα συνεφέρεις. Όταν έχεις όμως ένα ξεχωριστό μέρος για να κάνεις αυτό το νταβαντούρι δεν σε νοιάζει να το κλείσεις και να το ανοίξεις την επόμενη μέρα, αφού δεν μένεις εκεί...

«...Πειραζόμαστε πολύ μεταξύ μας...με την παλιοπαρέα! Κάθε τέλος της σεζόν, λέω έλα! Τώρα αρχίζει η θεραπεία!»

Η μεγάλη προσδοκία όμως του Μίμη, αλλά και της Μαρίας είναι η άδεια του 20ημέρου των Χριστουγέννων που το έχουν καθιερώσει και πάνε διακοπές:

«Πρέπει να έχει συμβεί κάτι κακό για να μην πάμε... Το έχω καθιερώσει σε εμένα και στη Μαρία, σαν δώρο, μετά από το μεγάλο τρέξιμο...»

Γι' αυτές τις πολυπροσδοκόμενες διακοπές επιλέγουν κάθε χρόνο σαν προορισμό την Ταϊλάνδη. Τις περισσότερες φορές παίρνουν μαζί και τις κόρες τους. Κανονίζουν μαζί με άλλες οικογένειες Μυκονιατών πολύ πριν ξεκινήσουν, και, όταν φτάνουν εκεί είναι σαν παροιμία της Μυκόνου. Μερικές φορές βρίσκουν και καμπόσους άλλους Μυκονιάτες χωρίς να το γνωρίζουν από πριν. Το Πούκετ, το πιο τουριστικό θέρετρο της Ταϊλάνδης ήταν ο αγαπημένος τους προορισμός. Όλες οι οικογένειες που συμμετείχαν στην εκδρομή αυτή ήταν οικογένειες που λειτουργούσαν επιχειρήσεις. Μερικές αποτελούσαν τον φιλικό κύκλο της οικογένειας Φαμελίτη, άλλες όμως τους ήταν απλώς γνωστές και στην Ταϊλάνδη τους δίνονταν η ευκαιρία να μικρύνουν τις κοινωνικές τους 'αποστάσεις'. Τα κοινά εργασιακά βιώματα της Μυκόνου ήταν αρκετά για να τους ενώσουν σαν 'παρέα' διακοπών και να τους δώσουν λίγο από τη αίσθηση αυτών που νιώθουν οι 'άλλοι' το καλοκαίρι, όταν οι ίδιοι δουλεύουν υπερεντατικά.

Ο χειμώνας ήταν γενικά η περίοδος του χρόνου που ο Μίμης δούλευε με χαλαρότερους ρυθμούς. Ωστόσο έπρεπε να φροντίσει για την συντήρηση των ενοικιαζόμενων διαμερισμάτων, να επισκευάσει τα ενοικιαζόμενα αυτοκίνητα, να οργανώσει τις παραγγελίες με τα ανταλλακτικά υδραυλικών. Όμως και μόνο το γεγονός ότι δεν είχε να συναναστραφεί τουρίστες, να συντονίσει τρεις επιχειρήσεις και να λύσει τα προβλήματά τους τον έκαναν να νιώθει πολύ «ξαλαφρωμένο». Είχε η ζωή του μια κανονικότητα και «τον έβλεπε και το σπίτι του». Ο χρόνος βέβαια που περνούσε στο σπίτι του με την οικογένειά του και τους φίλους του ήταν περισσότερος από αυτόν που διέθετε την περίοδο της εντατικής του επιχειρηματικής δράσης. Όμως πάντα έλεγε ότι επιθυμούσε στο μέλλον να αποδεσμευτεί από τις πολλές «μπίζνες» για να είναι μαζί με τη Μαρία και τα παιδιά του πιο πολύ χρόνο. Άλλωστε γνώριζε ότι οι κόρες του θα μεγάλωναν, θα σπούδαζαν, θα παντρεύονταν και θα έφευγαν από την

επίβλεψη του. Ακόμη και αν έμεναν στις οικογενειακές επιχειρήσεις, θα μοχθούσαν μετά για τη δική τους οικογένεια, οπότε θα διέθεταν ακόμη λιγότερο χρόνο για αυτόν και τη μητέρα τους.

Από αυτήν την άποψη, ο Μίμης σκεφτόταν ότι με το να τους προσφέρει μια έτοιμη και στρωμένη επιχείρηση εξασφάλιζε την συνεχή παρουσία των κοριτσιών μέσα στη ζωή τους, και αυτών μέσα στη δική του.

Από τη μια δεν ήθελε να δεσμευτεί μαζί τους γιατί θα τον πείραζε όταν αυτές θα απομακρύνονταν και από την άλλη δημιουργούσε το πλαίσιο που-σε τελική ανάλυση- μπορεί και να τους κρατούσε όλους αλληλοδεσμευμένους, δηλαδή τις οικογενειακές επιχειρήσεις.

Η ΜΑΡΙΑ...

Η Μαρία ήταν μια γυναίκα γύρω στα 40. Επρόκειτο για μια αεικίνητη γυναίκα, όλο νεύρο και με πολύ 'κοφτερή' ματιά. Ήταν Αθηναία και αποφάσισε να ακολουθήσει τον σύζυγό της στους επιχειρηματικούς του πειραματισμούς στην Μύκονο. Παρά το γεγονός, ότι πριν από τη Μύκονο δεν είχε ξαναδουλέψει ποτέ στη ζωή της, επέδειξε μεγάλη αντοχή και κουράγιο στα πρώτα επιχειρηματικά ανοίγματα που έκανε με τον άνδρα της (ειδικά κατά την περίοδο που της είχε πέσει όλη η ευθύνη της λειτουργίας του εστιατορίου).

Έμαθε πολύ γρήγορα να ξεπερνά τις κακοτοπιές και ασκήθηκε σε έναν τρόπο ζωής γεμάτο εργασιακή και οικογενειακή ένταση, που όμως την αντάμειβε σε οικονομικό επίπεδο, χωρίς να χάνει, παρ'όλα αυτά τον αξιακό της ορίζοντα που εμπειρείχε και πίστη σε αξίες όπως η γνώση, η καλλιέργεια, η ανθρωπιά και όχι μόνο το χρήμα.

Η Μαρία θεωρώ ότι δούλευε περισσότερο και μεθοδικότερα από όλους μέσα στην οικογένεια. Κρατούσε την επιχείρηση των ενοικιαζόμενων αυτοκινήτων, αλλά βοηθούσε και στο μαγαζί με τα υδραυλικά. Πέρα όμως από την συνεχή δράση της στις επιχειρήσεις, η Μαρία είχε και την επίβλεψη του νοικοκυριού της, των καθημερινών αναγκών της οικογένειας σε φαγητό και φροντιδα. Βέβαια σε αυτό βοηθούσαν και τα κορίτσια, αλλά καθώς οι επιχειρήσεις δεν δούλευαν με υπαλλήλους που θα τους άφηναν στο 'πόδι' τους, τα οικιακά περνούσαν πρωτίστως από τα 'χέρια' της Μαρίας.

Εγώ πολύ συχνά της έλεγα ότι θαύμαζα την αντοχή της στην δουλειά. Κάποια στιγμή μου απάντησε:

«Δουλεύω γιατί μου αρέσει όχι για να μου πει κανείς μπράβο! Δεν νομίζω ότι θα πέρναγα καλά στο σπίτι αν ήμουν όλη μέρα. Το έχω δει και αυτό το 'έργο', όταν ο Μίμης ταξίδευε. Εγώ αισθάνομαι ικανοποίηση και ότι δεν γίνομαι βάρος σε κανέναν μέσα από τη δουλειά μου... Δεν δουλεύω βέβαια έχοντας σαν πρώτη μου έγνοια να έχω λεφτά να ζοδεύω... Δουλεύω και για αυτό, αλλά δουλεύω και για την οικογένειά μου...»

»... Πιστεύω ότι είμαι άτομο που μου αρέσει να προσφέρω, αλλά ο άνθρωπος πρέπει να μπαίνει και στα δύσκολα... Και όταν μπει μέσα στα δύσκολα πρέπει να αποδειξίς στον εαυτό σου ότι κάτι αξίζεις. Οφείλεις να τα βγάλεις πέρα.»

Η Μαρία, που το καλοκαίρια ασχολούνταν με τα αυτοκίνητα και το χειμώνα ασχολούνταν τα πρωινά με τα είδη υδραυλικών, εκτιμούσε ότι ήταν *«ο καλύτερος υπάλληλος»* του Μίμη από άποψη εμπιστοσύνης. Τη θύμωνε που έβγαινε ‘χαμένη’ στη δουλειά της μαζί του γιατί συνεχώς την αμφισβητούσε και δεν αναγνώριζε την αξία της. Μόνο σε πολύ ήρεμες στιγμές του και αποστασιοποιημένος από τις επιχειρήσεις αναγνώριζε την αξία της. Εκείνη όμως παραδεχόταν την αξία του. παραδεχόταν και το ότι μετρά περισσότερο η γνώμη του Μίμη στη δουλειά. Η ίδια του αναγνώριζε ότι *«έχει ένα μυαλό που ελίσσεται σωστά, προβλέπει.»*

Η συνεχής συναναστροφή της με την οικογένειά της μέσα από στις επιχειρήσεις, ίσως για ένα τρίτο μάτι φαινόταν ‘καταστροφική’, φαινόταν ότι ήταν εις βάρος της δικής της αξιοπρέπειας. Αυτά που λέγονταν ή υπονοούνταν μεταξύ όλων των μελών σε στιγμές υπερέντασης, οι τρόποι που απαιτούσε ο καθένας να υπάρχει ως μέλος της οικογένειας και της επιχείρησης, να διεκδικεί το δικό του χώρο, τον δικό του (ελεύθερο) χρόνο, να εκπληρώνει τις επιθυμίες του, ή να παραπονιέται γιατί δεν το κατορθώνει δημιουργούσαν δύσκολες συνθήκες ζωής για τη Μαρία. Έπρεπε να αμβλύνει τις αντιθέσεις μεταξύ των κοριτσιών και του πατέρα τους, να είναι υπομονετική με τα κορίτσια της, να υπομένει και τα νεύρα του Μίμη, να δείχνει όμως και δυνατή στις ‘μπόρες’, αλλά και ευαίσθητη. Να μπορεί να διαθέτει αποθέματα αγάπης και να τα διανέμει συμμετρικά στους ‘δικούς’ της ανθρώπους. Να νιώθει ‘γυναίκα’, να συντροφεύει και όχι να αναδιπλώνεται στον εαυτό της όταν οι άλλοι την χρειάζονταν παρά το ότι δεν είχε καμιά όρεξη να κάνει κάτι τέτοιο. Να θυμάται να είναι καλή ‘νοικοκυρά’ και οικοδέσποινα, να μην ξεχνά και το σπίτι. Να είναι με το χαμόγελο και την καλή της την κουβέντα σε φίλους και γνωστούς!

Η Μαρία και οι ‘ψηφίδες’ του εαυτού της δεν απειλούνταν από την εργασιακή ‘συμβίωση’. Παρά τα νεύρα και τις φωνές, όταν εκτονωνόταν η ένταση, η ζωή της συνέχιζε τους καλοκαιρινούς καθημερινούς ρυθμούς μέχρι την επόμενη ‘έκρηξη’.

Η Μαρία υπέφερε περισσότερο τα Σαββατοκύριακα του Ιουλίου και του Αυγούστου, γιατί η δουλειά ήταν αυξημένη σε σημείο που είχε πει στα κορίτσια να ξεχάσουν εκείνες τις μέρες το μπάνιο. Τότε έφτανε στα όριά της τους φώναζε συχνά ότι θα την ‘πεθάνουν’ εκτός αν τους τα βροντήξει όλα σύξυλα και πάρει δρόμο και φύγει και τότε πεθάνουν οι άλλοι αντί αυτής!

Η έκφραση λεκτικών επιθέσεων, η επαναφορά σε μια κανονικότητα και ηπιότερες συμπεριφορές, όσο και να αποτελούσε συνήθη πρακτική, προξενούσε βέβαια συναισθηματικές πληγές. Όσα λέγονταν ή έπρατταν τα άτομα της οικογένειας είχαν το βάρος τους και τη σημασία τους για τη λειτουργία της οικογένειας. Όμως τα αντιμετώπιζαν με ένα είδος ‘μοιρολατρίας’, με μια αίσθηση ότι έτσι ‘συμβαίνουν’ και ότι είναι και αυτά οικογενειακή υπόθεση. Η Μαρία, παρά την ψυχική της ταλαιπωρία, είχε θετική γνώμη για την κοινή ζωή της οικογένειας μέσα στο ίδιο εργασιακό περιβάλλον:

«Είναι θετικό να είναι όλοι μαζί στην ίδια δουλειά, γιατί δένεσαι περισσότερο, κατανοείς καλύτερα την καθημερινότητα του άλλου και δεν του δημιουργείς και εσύ προβλήματα, συμμετέχεις στα προβλήματα γενικά. Όταν είμαστε όλοι μαζί, έχουμε όλοι το ίδιο πρόβλημα οπότε

δεν γκρινιάζει κανείς σε κανέναν. Γκρινιάζουμε μάλλον ο ένας στον άλλον ποιος κάνει πιο πολλά στην αιχμή της δουλειάς αλλά μετά από μία ώρα θα τα έχεις ξεχάσει. Αυτά έχουν οι οικογενειακές δουλειές!... Τα αρνητικά είναι ότι όταν θες να ξεσπάσεις, θα ξεσπάσεις στον δικός σου άνθρωπο και όχι στον υπάλληλο. Και αυτό πληγώνει... γιατί μέσα στην οικογένεια πατώνουμε και βρισίδι και σκεφτόμαστε ότι είμαστε σκληροί για παράδειγμα με τα παιδιά.»

Η οικογενειακές επιχειρήσεις της Μαρίας και του Μίμη, όπως άλλωστε και πολλών άλλων οικογενειών, ήταν ο χώρος που διαβίωναν τα μέλη τους και αντιμετώπιζαν τους εαυτούς τους και τους άλλους. Μέσα σε μαγαζιά και ξενοδοχεία αναπτύσσονταν τα συναισθήματά τους, η κατανόηση του ενός στα προβλήματα του άλλου, η αίσθηση της συμμετοχής στην ζωή του καθενός ξεχωριστά. Το αίσθημα της ‘κοινότητας’ των απόψεων και των αισθημάτων ή των οικογενειακών δεσμών, όπως το περιέγραψε παραπάνω η Μαρία, ήταν μια υπόθεση που την προσδιόριζε η συνύπαρξη της οικογένειας μέσα στο ίδιο εργασιακό πλαίσιο. Άλλωστε, αυτό που φοβόταν περισσότερο από όλα ο Μίμης, ήταν τη στιγμή της απομάκρυνσης ή της πιθανής οικονομικής ανεξαρτητοποίησης των κοριτσιών, που κατά την άποψή του, θα σήμαινε και το σπάσιμο των οικογενειακών δεσμών.

Η Μαρία πριμοδοτούσε όσο μπορούσε περισσότερο αυτούς τους δεσμούς. Τους πριμοδοτούσε με το να είναι συνεχώς παρούσα και ‘διαθέσιμη’ σε όλα τα επίπεδα, ιδιαίτερα την περίοδο εκείνη που τα κορίτσια χρειάζονταν να έχουν την καθοδήγησή της ως προς τις αποφάσεις που θα έπαιρναν σχετικά με τις σπουδές τους. Η Μαρία προέταξε δυναμικά την γνώμη της για σπουδές, ακόμη και όταν ήξερε ότι κάτι τέτοιο θα την επιβάρυνε περισσότερο με ευθύνες, ακόμη και αν στο Μίμη φαινόταν ότι αυτό που πριμοδοτούσε ήταν η οικογενειακή ‘διάσπαση’. Η ίδια ήξερε ότι η φυγή των κοριτσιών για σπουδές, μόνο θετικά αποτελέσματα θα μπορούσε να έχει στις σχέσεις τους και αυτό θα το έβλεπε ο Μίμης αργά ή γρήγορα. Αναλογιζόμενη την εργασιακή της πορεία της μέσα στα χρόνια και την οικογένειά της, η Μαρία μου υπογράμμισε ότι

«Όταν πέρασε το πρόβλημα ‘επιβίωση’ τέθηκε το πρόβλημα ‘οικογένεια’ (για εκείνα τα πρώτα χρόνια των χωριστών εργασιών) παρόλο που ήταν κερδοφόρα η δουλειά μου στην πιτσαρία και η συνεργασία με τους Ιταλούς πήγαινε πολύ καλά. Αλλά τα παιδιά βλέπεις είχαν μεγαλώσει, είχαν απαιτήσεις, δεν μπορούσαν να μένουν με τη γιαγιά τους όπως όταν ήταν μικρά που της τα άφηνα τα απογεύματα... Και ο Μίμης με είχε ανάγκη... Όλοι με είχαν ανάγκη. Όσο μεγάλωνε η Αργυρώ και η Μέλπω τόσο μεγάλωναν και τα άγχη μου.

»... Η πρώτη φορά που πάτησα πόδι και η γνώμη μου πέρασε ήταν στο θέμα των σπουδών των κοριτσιών. Ο Μίμης δεν θέλει να φύγουν από κοντά του τα παιδιά. Τα νιώθει ‘κτῆμα’ του. Εγώ είμαι αυτή που επιμένω να πάνε παρα πέρα, ν’ ανοίξει το μυαλό τους. Εδώ στη Μύκονο τα παιδιά δεν μπορούν να ξεφύγουν από τις οικογενειακές επιχειρήσεις. Αν έχουν οι γονείς, εξασφαλίστηκαν και τα παιδιά, και δεν λέω, καλό, αλλά να πάνε να σπουδάσουν και κάτι να δουν και κάτι άλλο... Ευτυχώς που μερικοί έχουν πιάσει το νόημα και τα σπρώχνουν τα παιδιά τους σε σχολές που θα τους βοηθήσουν και στις δουλειές του αργότερα... Μα είναι δυνατόν να δουλεύουν

τα παιδιά στα ξενοδοχεία όπως οι γονείς τους όταν τα πρωτοξεκίνησαν πριν 20 χρόνια; Άλλες οι απαιτήσεις σήμερα... Με το ζόρι έπρεπε να τα στέλνουν στις σχολές! Εγώ το έχω μετανιώσει πικρά που δεν σπούδασα.

«...Γενικά στο νησί δεν τους δίνουμε ερεθίσματα για σπουδές. Πώς να τους δώσεις ερεθίσματα όταν τους κάνεις μια οικοδομή για να βγάλουν χρήματα και να περνάνε άνετα αργότερα. και τους τα φέρνεις έτοιμα στο πιάτο... Το χειρότερο είναι ότι φοβάμαι μην μούνε και τα δικά μου τα παιδιά στο ίδιο λούκι αργότερα... Μην βουλευτούνε με τις δουλειές και δεν φύγουν για σπουδές...- Πρόσεξε καλά -λέω της μικρής- διάβαζε κακομοίρα μου γιατί θα σε φάνε τα 'ρούμια'⁷¹!»

Η Μαρία όμως, παρά τους φόβους της παραδέχτηκε ότι τα παιδιά της είναι πολύ υπεύθυνα, ώριμα και μπορούν να αντιμετωπίσουν πολλές δύσκολες καταστάσεις τις οποίες άλλα κορίτσια της ηλικίας τους που δεν ξέρουν από επιχειρήσεις αδυνατούν ακόμη και να φανταστούν. Μπορεί σαν 'μάνα' να της καταπιέζει, αλλά και αυτό το βλέπει σαν κάτι φυσικό.

Η Μαρία πολύ συχνά μάλωνε τα κορίτσια γιατί οι μικρές ένιωθαν οικονομικά ριγμένες. Οπότε τους είχε 'κόψει' έναν μισθό, με τον οποίο τις «πλήρωνε» για να μην παραπονιούνται. Η Αργυρώ, την περίοδο της επιτόπιας έρευνας ήταν περίπου 18 χρονών και η Μέλπω 16. Η Μαρία τους έβαζε τις φωνές γιατί δεν άντεχε το παράπονό τους με τα λεφτά. Η Μέλπω μάλιστα που ήταν η πιο γλωσσοκοπάνα, αν και δεκαεξάχρονη, παραπονέθηκε ότι δεν μπορούσε να έχει μισθό μικρότερο από την Πολωνέζα καθαρίστριά της στα διαμερίσματα που δεν μιλούσε και δύο γλώσσες!

Η μάνα τους, τους έφερνε σαν παράδειγμα τον εαυτό της που δεν πληρωνόταν. Η ίδια βέβαια, κάποια στιγμή, μου είπε και αυτή για τους κοινούς λογαριασμούς που περιλαμβάνουν και τα κορίτσια και για το γεγονός ότι η ίδια δεν ελέγχεται από το Μίμη και ότι μπορεί να ξοδέψει όσα θέλει. Όποτε όμως κουβεντιάζαμε για τα χρήματα, αναπόφευκτα η κουβέντα γύριζε στην δουλειά και την αμφιθυμική της στάση απέναντι σε αυτήν:

«Δεν αξίζει να δουλεύει κανείς τόσο πολύ! Σου το λέω εγώ που τραβώ δουλειά σαν γαιδούρι... με κάτι δεκαπεντάωρα στην πλάτη, μην σου πω για τις δουλειές του σπιτιού! Μπορεί στην αρχή να αξίζει, όταν έχεις το άγχος της δημιουργίας αλλά μετά... πόσο μπορεί να αντέξει κανείς; Τα διαμερίσματα φτιάχτηκαν σαν επένδυση, για τα κορίτσια αλλά και τα γεράματα μας. Όχι ότι αρχικά θεωρήθηκαν λύση βιοποριστική, δεν σκεφτόμαστε μόνο το οικονομικό στη ζωή μας, σκεφτόμαστε και την οικογένεια. Δεν γίνεται όμως να δουλεύουμε λιγότερο. Ανάγκες, ανάγκες... Βλέπεις και άλλοι που είναι στο ίδιο λούκι και από τη μια δεν παραπονιέσαι και από την άλλη δεν μπορείς να ξεφύγεις. Προγραμματίζουμε τις δουλειές και μετά την υπόλοιπη ζωή και αυτό δεν ξέρω πώς θα το αλλάξουμε... Εμείς με το Μίμη τουλάχιστον τα σκεφτόμαστε αυτά... Υπάρχουν άλλοι που θα γεράσουν και αν δεν θα τους έχει περάσει καν από το μυαλό να 'κατεβάσουν' λίγο την ταχύτητα...

⁷¹ Δηλαδή τα 'δωμάτια'. «Ρούμια» χαρακτηρίζουν γενικά οι Μυκονιάτες τα ενοικιαζόμενα δωμάτια από το αγγλικό «room». Είναι ένα είδος επιχειρηματικής αργκό! Όταν δε, αναφέρονται στους ξενοδόχους και στους ιδιοκτήτες ενοικιαζόμενων δωματίων, τους ονομάζουν «ρουματζήδες».

»...Καλό είναι να ξέρεις πού θα σταματήσεις...γιατί φτιάχνεις κάτι στην αρχή, μετά θες και δεύτερο και σε παίρνει από κάτω και δεν μπορείς να σταματήσεις...»

Η Μαρία αισθανόταν ήδη πολύ κουρασμένη και ήταν περίεργη για το πώς θα ήταν στα εβδομήντα της από άποψη κουράγιου. Συντάσσεται με την άποψη του Μίμη για μείωση ωρών εργασίας προκειμένου να διαθέσουν περισσότερο χρόνο για τα παιδιά τους και για ξεκούραση. Και οι δύο ήταν κοντά στην ηλικία των '50, γονείς με αυξημένες υποχρεώσεις, που πολύ πιθανόν να μην μπορούσαν να αποδεσμευτούν από αυτές πριν περάσουν και την έκτη δεκαετία της ζωής τους. Η επιθυμία τους για λιγότερη δουλειά ήταν μια επιθυμία που εξέφραζαν αρκετοί από τους συνομήλικους τους επιχειρηματίες, αλλά που ελάχιστοι από αυτούς μπορούσαν να την πραγματοποιήσουν εκείνη τη στιγμή. Μόνο σε περίπτωση μεγάλης ανάγκης ή αρρώστιας ελαττώνονταν οι ώρες εργασίας. Αλλά ακόμη και όταν συνέβαιναν αυτά, μερικοί και μερικές εξαντλούσαν κάθε εργασιακό χρονικό περιθώριο πριν αποσυρθούν.

Αν δεν γνώριζα από την εμπειρία της δικής μου οικογένειας και πολλών κοντινών μου φίλων την καλοκαιρινή εργασιακή καθημερινότητα, αν δεν ζούσα λίγο στο ρυθμό των οικογενειών όπως της οικογένειας Φαμελίτη, δεν θα μπορούσα να πιστέψω ότι η ανθρώπινη αντοχή μπορεί να φτάσει σε αυτά τα όρια και να εκτείνεται σε τόσα επίπεδα.

Η Μαρία με τον Μίμη κοιμόντουσαν σχετικά λίγες ώρες, έκαναν ελάχιστα μπάνια και κατά τη διάρκεια της μεγάλης κίνησης δεν πολυπρολάβαιναν, όχι να δουν τους φίλους τους, αλλά και να δουν ο ένας τον άλλον. Υπήρξαν φορές που κατανόησα βαθιά την άποψη της Μαρίας για την αίσθηση και τον δεσμό της 'οικογένειας' μέσα από τη λειτουργία του κοινού εργασιακού πλαισίου ταυτόχρονα ως πλαίσιο στοιχειώδους επικοινωνίας μιας οικογένειας. Αν δούλευαν σε ξεχωριστές δουλειές, ενδεχομένως να περνούσε το καλοκαίρι και να μην συναντιόντουσαν μεταξύ τους.

Η Μαρία σπανίως έβγαινε με φίλες της. Ακόμη και το χειμώνα που δεν δούλευε τις Κυριακές ήταν όλο υποχρεώσεις. Οι δικές της προσωπικές φίλες ήταν στην Αθήνα αφού καταγόταν από εκεί. Το χειμώνα κυκλοφορούσε σχεδόν πάντα με τον Μίμη, με παρέες που ήταν δικής του επιλογής. Ήταν κοινωνική, αλλά με μέτρο. Δεν ήθελε να κάνει πράγματα που πίστευε ότι θα προκαλούσαν την κοινή γνώμη και θα της δημιουργούσαν προβλήματα στο γάμο της. Δεν της άρεσαν οι «ζωηρές» γυναίκες.

Οι παρέες της, ως ζευγάρι με τον Μίμη, ήταν κυρίως συνομήλικα με αυτούς ζευγάρια, τα οποία, όπως προαναφέρθηκε μέσα από τα λεγόμενα του Μίμη- ήταν ισοδύναμης οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης. Η Μαρία έχαιρε μεγάλης αποδοχής από τις παρέες αυτές. Πίστευε και η ίδια ότι μετά από τόσα χρόνια την έχουν αποδεχτεί. Μέσα σε αυτά τα σχήματα κοινωνικότητας, αλλά και κατά τις διακοπές τους, έμοιαζαν πολύ αγαπημένοι και χαρούμενοι. Ούτε φωνές, ούτε 'χριστοπαναγίες! Η Μαρία μου έλεγε ότι έπρεπε να το δω σαν «ανακωχή». Τόσο αυτή όσο και ο Μίμης γίνονταν άλλοι άνθρωποι! Πάντως η Μαρία, παρά τις δοκιμασίες της που αφορούσαν τη σχέση με τον άνδρα της, ποτέ δεν θεώρησε ότι τα νεύρα μεταξύ τους έδειχναν έλλειψη αγάπης. Μπορεί να εκφραζόταν και αυτή κάποιες φορές επίσης υπερβολικά,

μπορεί να τού 'λεγε και κανένα «θα σε χωρίσω», αλλά δεν το εννοούσε. Όταν της έθιξα το θέμα του χωρισμού, μου είπε μισοσοβαρά-μισοαστεία ότι δεν κατάπιε τόσα βρισίδια για να τον αφήσει 'φτιαγμένο' σε αυτήν την ηλικία! Η 'τιμωρία' του θα ήταν να την έβλεπε να γερνά δίπλα του και η δική της το ίδιο!

ΟΙ ΚΟΡΕΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΦΑΜΕΛΙΤΗ: Η Αργυρώ και η Μέλπω...

Όπως ήδη προαναφέρθηκε, η Αργυρώ την περίοδο της έρευνας ήταν περίπου δεκαοχτώ χρονών και η Μέλπω στα 16 της χρόνια.

Η Αργυρώ ετοιμαζόταν για τις πανελλήνιες εξετάσεις. Επιθυμούσε να σπουδάσει οικονομικά ή κάτι σχετικό με επιχειρήσεις. Ακόμα κι αν δεν περνούσε στο πανεπιστήμιο, θα γραφόταν σε μια από τις σχολές της Αθήνας που δίνουν την ευκαιρία απόκτησης πανεπιστημιακού διπλώματος της Μ. Βρετανίας. Ήταν ένα πολύ δραστήριο κορίτσι και εξαιρετικά εργατικό. Τα κατάφερνε πολύ καλά με τα υδραυλικά εξαρτήματα τα οποία γνώριζε ως έμπειρος 'υδραυλικός'. Ήταν επίσης ευγενική και με πολλούς αγαπημένους φίλους και φίλες.

Τον χειμώνα πήγαινε σχολείο, αλλά από το Πάσχα που άρχιζε το τρέξιμο, για κάποιους μήνες συνδύαζε σχολείο και εργασία. Ιδιαίτερα τις μέρες αργίας που δεν είχε σχολείο και γέμιζε το νησί από κόσμο. Αλλά ακόμη και στην καρδιά του χειμώνα, την περίοδο των Χριστουγέννων, η Αργυρώ καθόταν μόνη της στο μαγαζί και το λειτουργούσε χωρίς κανένα πρόβλημα. Αυτό συνέβαινε όταν οι γονείς της έφευγαν για διακοπές στη Ταϊλάνδη και εκείνη δεν είχε όρεξη να πάει μαζί τους.

Ο χειμώνας της Αργυρώς περιελάμβανε σχολείο και φροντιστήρια καθώς και βόλτες με φίλους σε κανένα μπαρ ή στα ηλεκτρονικά. Της άρεσε το καλοκαίρι, γιατί- όπως έλεγε:

«Δεν είμαι και πολύ φανατική του διαβάσματος, και προτιμώ να δουλεύω (λίγο λιγότερο βέβαια). Όμως και το σχολείο θέλει δουλειά. Άλλη μεγάλη υποχρέωση εκεί με τους βαθμούς και τους γονείς...Ποιά βαριά και από τα ενοικιαζόμενα!»

Η Αργυρώ ασχολούνταν πολύ συστηματικά με το κατάστημα υδραυλικών, αλλά και με τις ενοικιάσεις αυτοκινήτων. Με τα υδραυλικά καταπιανόταν κάθε καλοκαίρι από την ηλικία των δεκατριών της χρόνων. Άρχισε με δουλειά εξάωρου, όλες τις μέρες της εβδομάδας και μεγαλώνοντας κόντεψε να το τριπλασιάσει. Από τα δεκαέξι της οδηγούσε τα αυτοκίνητα της επιχείρησης, τα παρέδιδε στους πελάτες και τα παραλάμβανε παρά το ότι κάτι τέτοιο ήταν παράνομο.

Τα καλοκαίρια δούλευε συνήθως από τις οχτώ το πρωί μέχρι τις έξι το απόγευμα. Τα Σαββατοκύριακα δούλευε και μέχρι τις δέκα τη νύχτα. Τα μεσημέρια έμενε μόνη της γιατί οι γονείς της έφευγαν για κανένα δίωρο φαγητού και ξεκούρασης. Όταν επέστρεφαν, τους έδινε λεπτομερή αναφορά για τα αυτοκίνητα που είχε νοικιάσει, τα εξαρτήματα που είχε πουλήσει.

Αν η ημέρα κυλούσε δίχως προβλήματα, μπορεί να πήγαινε και για κανένα απογευματινό μπάνιο με τις φίλες της. Μόνο τις Κυριακές ήταν λίγο πιο χαλαρή επειδή ήταν κλειστό το μαγαζί με τα υδραυλικά.

Η Αργυρώ παραπονιόταν σε όλους, ακόμη και σε μένα για την καλοκαιρινή κούραση που ένιωθε. Μου τα έλεγε για να εκτονωθεί γιατί «θα έσκαγε»! Μετά τα παράπονα συνέχιζε βέβαια ξανά τη δουλειά της:

«Άστα! Χάνω πέντε-έξι κιλά κάθε καλοκαίρι! Γυμναστική καλή! Έχω μεγάλο άγχος γιατί είμαι και στις δύο επιχειρήσεις... Τους βλέπω όλους αυτούς που κάνουν τις διακοπές τους, τα παίρνω και λέω ρε γαμώτο τι θα γίνει με μας! Ζηλεύω τα παιδιά που έχουν αυτές τις ελεύθερες ώρες και κάνουν διακοπές, αλλά βλέπω ότι πολλά από τα παιδιά μπορεί να μην έχουν αυτά που μπορώ να έχω εγώ αν ζητήσω από τους γονείς...»

Πάω καμιά βόλτα το βράδυ και στο μυαλό μου βουίζουν οι φωνές του πατέρα μου, 'κανε αυτό, δώσε εκείνο...' Οι παρέες μου ευτυχώς δεν χάνονται το καλοκαίρι γιατί όλα τα παιδιά που βγαίνουμε δουλεύουν και αυτά και έχουμε κοινά ωράρια,... αλλά να μας δεις τον Αύγουστο! Καλώς τα ζόμπι να πεις!

» Και τι να κάνω, πες μου! Μπορώ να κάνω και αλλιώς; Μια επιχείρηση για να κρατηθεί πρέπει να είναι η ίδια η οικογένεια μέσα, όλοι μαζί για να μένουν και τα λεφτά. Άμα έχεις υπαλλήλους που δεν τους έχει και εμπιστοσύνη... και κουράζεσαι πιο πολύ να τους ελέγχεις και χάνεις και λεφτά!»

Η Αργυρώ ενστερνιζόταν την άποψη των γονιών της για τη δύναμη της οικογενειακής παρουσίας και κοινής εργασίας μέσα στις επιχειρήσεις. Βέβαια κάποιες στιγμές αισθανόταν πολύ πιεσμένη από αυτές τις αξίες και ένιωθε ότι ξεστράτιζε από τις πραγματικές επιθυμίες της που ήταν περισσότερο ελεύθερος χρόνος και καλοκαιρινές διακοπές. Όμως αυτό που κυριαρχούσε στην αντίληψη την πραγματικότητα που βίωνε μέσα στο οικογενειακό εργασιακό πλαίσιο ήταν μια αίσθηση ηθικής 'δέσμευσης' και 'υποχρέωσης' απέναντι στις επιχειρηματικές προσπάθειες των γονιών της. Αυτό συνδυάζεται με την αντίληψη για την μελλοντική ιδιοκτησία της επιχείρησης που προβάλλεται τόσο από την ίδια, όσο και από τους γονείς της, αλλά και με την αντίληψη για την ανταμοιβή σε αγαθά για την συμπαράσταση που χαρακτηρίζει την σχέση μεταξύ τους :

«Κουράζομαι -εγώ κουράζομαι πιο πολύ από τη Μέλπω, εντάξει δουλεύει και εκείνη, μην την αδικώ- αλλά βλέπεις ότι αυτό αργότερα αποδίδει... Μετά, ότι και αν θελήσουμε, οι γονείς μας, δεν θα μας πούνε όχι, να θέλουμε να αγοράσουμε κάτι στα λογικά πλαίσια... Παίρνουμε 'μισθό'... τυπικά πράγματα! Χρήματα θα έχω καταδικά μου όταν τελειώσω τη σχολή και μετά. Ό,τι δεν παίρνω τώρα θα το πάρω μετά που θα είναι δική μου η επιχείρηση. Ε, το βλέπω και αχαριστία να είναι τώρα και οι δυο γονείς να δουλεύουνε και να είμαι και να κάθομαι γιατί στο κάτω- κάτω για εμάς δουλεύουνε... μας το λένε κιόλας Και εγώ δουλεύω για να τους βοηθήσω... Και σιγά- σιγά μπαίνω στο λούκι να καταλάβω τα πράγματα, να μπω πιο πολύ στο 'κόλπο', κάποια στιγμή να καθίσουν εκείνοι, να έρθει η δική μου σειρά...»

»...Ευτυχώς οι γονείς μου αναγνωρίζουν τη δουλειά μας... Ε! Ο μπαμπάς είναι λίγο πιο υπερβολικός και μας κοπανά κάθε τρεις και λίγο ότι 'εγώ έχω δουλέψει τόσα χρόνια να δουλέψετε και εσείς'!... Έχω και δεν έχω παράπονο μαζί τους. Σκέφτομαι αν μόνη μου αποφάσισα να δουλεύω τόσο πολύ... αν μπορούσα να πω 'όχι'... Μπα, δεν μπορούσα να πω ότι δεν δουλεύω! Αν έφερνα αντιρρηση θα μου κοβόντουσαν κάποια πράγματα μετά. Θα μου έλεγαν 'όταν εγώ σε χρειαζόμουνα εσύ δεν ήσουν, γιατί να είμαι τώρα εγώ;'... Αμοιβαίες υποχρεώσεις!... Με άφησαν όμως να πάω σε μια σχολική ανταλλαγή το Σεπτέμβριο που μας πέρασε στην Ιταλία. Ε!... Δεν μου τα έχουν και όλα κομμένα. Ότι ζητάω το έχω, αυτοκίνητο, μηχανή, ταξίδι στην Αθήνα για ψώνια... για να βλέπω τον μεγάλο έρωτα, δηλαδή τον Ολυμπιακό!»

Το 'λούκι' ή το 'κόλπο', όπως αποκαλεί τις επιχειρήσεις της οικογένειάς της η Αργυρώ, είναι μια υπόθεση που θα επιθυμούσε να καθυστερήσει όσο το δυνατόν περισσότερο. Για αυτό, ήθελε μεν να μπει σε μια οικονομική σχολή, αλλά που να είναι όσο το δυνατόν πιο «μακροχρόνια». Ονειρευόταν να πάει πριν ένα δίμηνο διακοπές!

Όποτε το έφερνε η κουβέντα μας για τα μελλοντικά της σχέδια, ποτέ δεν μου είπε ότι θα ήθελε να απομακρυνθεί από τις οικογενειακές επιχειρήσεις. Ίσα-ίσα, μου τόνιζε ότι κάποια στιγμή πρέπει να ξεκουράσει τους γονείς της, Πέρα όμως από αυτή την υποχρέωση μου τόνιζε ότι της άρεσαν τελικά αυτές οι δουλειές γιατί μέσα εκεί είχε μεγαλώσει από μικρή, έβγαζε λεφτά, γνώριζε κόσμο και δεν μπορούσε να φανταστεί τον εαυτό της μέσα σε ένα γραφείο με χαρτιά και καμπόσους διευθυντές πάνω από το κεφάλι της!

Το θέμα των οικονομικών απολαβών ήταν μεγάλης σημασίας για την Αργυρώ που μπορούσε να έχει ό,τι ήθελε. Ήταν ένα μοντέρνο κορίτσι και ήδη πριν τελειώσει το σχολείο οδηγούσε μια μηχανή μεγάλου κυβισμού που την αγόρασε και αυτή, όπως και η Ζαμπέτα Ρεσουνάρα από τον 'κόπο' της. Περίμενε πώς και πώς να πάει στην Αθήνα το χειμώνα, να πάει με τα ξαδέλφια της σε διάφορα νεανικά στέκια, να ψωνίσει επώνυμα ρούχα και να ταξιδέψει. Όμως η ίδια υποστήριζε ότι η δουλειά την είχε κάνει να δει με άλλο μάτι τη σπατάλη:

« Αν δεν δουλεύαμε θα ζητάγαμε ακόμη πιο πολλά... Σε κάποια φάση λες πρέπει να κάνω οικονομία και για τούτο ή για να πετύχω το άλλο...»

Η εργασιακή εμπειρία της Αργυρώς μέσα στις οικογενειακές επιχειρήσεις εκτιμάται από την ίδια ως μια καταλυτική εμπειρία για τη ζωή της. Δεν έμαθε μόνο να εκτιμά την αξία του κόπου της, όταν αυτός μεταφράζεται σε 'χρήμα', δεν έμαθε μόνο ν' αναμετριέται με την σπατάλη ή την πειθαρχία, να συγκρίνεται με τους άλλους συνομήλικους της, αλλά, μέσα από την δουλειά έμαθε τον κόσμο:

«Με έχει αλλάξει το γεγονός ότι δουλεύω πολύ το καλοκαίρι... Σε σχέση με κάτι άλλα παιδιά που είναι στην ηλικία μου και δεν δουλεύουν, υπάρχει διαφορά στο πώς είμαστε και πώς νιώθουμε τη δουλειά, έχουμε εμπειρία και όχι μόνο θεωρία... Σε βάζει μέσα στο πνεύμα σου λέει έτσι είναι η ζωή... Κοινωνικοποιείσαι πιο γρήγορα...»

Μέσα από τη δουλειά έχω έρθει σε επαφή με πολλούς τύπους ανθρώπων... Αυτό που είδα και δεν μου άρεσε είναι ότι για το συμφέρον κάνουμε παρέα μεταξύ μας οι Μυκονιάτες. Μέσα

από τη δουλειά αυτό φαίνεται ακόμη πιο πολύ. Αυτά έχουν καθορίσει την πορεία της ζωής μου... Και εγώ ακόμη δεν είμαι σίγουρη για τους φίλους μου. Παλαιότερα, πιο μικρή, δεν σκεφτόμουν έτσι... Εμένα ακόμη δεν μου έτυχαν δύσκολα, αλλά έτυχαν στους γονείς μου. Έκοψαν από φίλους μερικούς που τους κατηγορούσαν πίσω από την πλάτη τους γιατί δεν κέρδισαν αυτά που είχαν βάλει σκοπό από τους γονείς μου. Αυτό φάνηκε πάνω στη δουλειά. Εκεί φάνηκε καθαρά ότι για πολλούς εδώ στη Μύκονο δεν υπάρχει φιλία χωρίς όφελος.»

Η δυσπιστία και η προσεκτική στάση απέναντι στον κοινωνικό της περίγυρο ήταν ένα από τα στοιχεία που η Αργυρώ αποκόμισε μέσα από την εργασιακή της εμπειρία. Από την άλλη όμως πιστεύει ότι κέρδισε την εμπιστοσύνη των γονιών της- αυτή και η αδελφή της- γιατί τις έβλεπαν καθημερινά, έβλεπαν πώς ανταποκρίνονταν σε πολύ δύσκολες συνθήκες και έτσι ησύχαζαν ότι οι κόρες τους ήταν «σκληρά καρύδια» που δεν επρόκειτο ούτε να παρασυρθούν και να καταστραφούν, ούτε να αποτύχουν οικονομικά.

Στα μελλοντικά σχέδια της Αργυρώς, την πρώτη θέση εκείνη την εποχή κατείχαν τα σχέδιά της για τις σπουδές και δευτερευόντως τα επιχειρηματικά της σχέδια σχετικά με τις οικογενειακές επιχειρήσεις. Δεν ήξερε που θα την οδηγούσαν οι σπουδές της. Αυτό που δεν μου ανέφερε ποτέ ως πρωταρχικό ‘σχέδιο ζωής’ ήταν ένας γάμος με παιδιά. Η έγνοια για την επαγγελματική τύχη της Μέλπως και η σύνδεση της δικής της ζωής με αυτήν της αδελφής της ήταν προφανής:

«Αν πάρω το μαγαζί θα δουλεύω ακόμη περισσότερο... αλλά και τα αυτοκίνητα έχουν τρέξιμο το καλοκαίρι. Όμως αυτό που εγώ θέλω, αν πουληθεί η επιχείρηση με τα υδραυλικά, είναι να δουλεύω τα αυτοκίνητα τόσο όσο να βγάζω τα αναγκαία και τις υποχρεώσεις μου, τα έξοδα σπουδών για τη Μέλπω, γιατί και εγώ θα βοηθήσω, αφού δεν θα αντέχει να πολυδουλεύει ο πατέρας μου. Η Μέλπω θέλει να βγει γιατρός, οπότε χαλάλι! Άλλωστε είναι όλα μισά- μισά.»

Η Αργυρώ δεν απέκλειε να αλλάξει η πορεία της ζωής της ως προς τα επαγγελματικά, αν σπούδαζε σε μια σχολή και έβλεπε ότι της αρέσει κάτι άλλο. Όμως θα προτιμούσε να είναι σε δική της δουλειά, παρά σε ξένη ή του άνδρα της, αν παντρευόταν.

Την περίοδο της επιτόπιας, έρευνας ο πατέρας της, της ετοίμαζε ένα άλλο μαγαζί με ενοικιάσεις αυτοκινήτων, στο αεροδρόμιο, του οποίου θα είχε πλήρως την ευθύνη. Όταν τη ρώτησα αν θα διαχειριζόταν μόνη της και τα χρήματα μου είπε ότι θα ήταν και αυτό κομμάτι της οικογενειακής επιχείρησης και το ταμείο θα ήταν και αυτό «οικογενειακό». Σε αυτήν τη νέα επαγγελματική προοπτική η Αργυρώ αντέδρασε γιατί- όπως μου είπε:

«Στην αρχή το είδα με καλό μάτι... να έχω κάτι έτοιμο πριν ακόμη τελειώσω το σχολείο, αλλά μετά το είδα με κακό μάτι! Φαντάσου-λέω- με το που βγω από το σχολείο να με μαντρώσει εκεί μέσα και να μην κάνω τίποτα άλλο!»

Στα χρόνια που ακολούθησαν, το γραφείο ενοικιάσεων αυτοκινήτων λειτούργησε και στην πορεία έκλεισε γιατί η Αργυρώ αδυνατούσε να είναι σε δύο εργασιακές θέσεις και να παρακολουθεί και τις σπουδές της. Ακολούθησε χρηματιστηριακές σπουδές και τους χειμώνας δούλευε σε χρηματιστηριακό γραφείο στην Αθήνα. Της άρεσε πολύ αυτή η δουλειά, αλλά τα

καλοκαίρια συνέχισε να έρχεται στη Μύκονο και να βοηθά στις οικογενειακές επιχειρήσεις. Λίγο από υποχρέωση, περισσότερο από απαίτηση του πατέρα της και φροντίδα προς τη μητέρα της, κανένα καλοκαίρι δεν έχει κατορθώσει μέχρι στιγμής να κάνει διακοπές! Οι μόνες 'καλοκαιρινές' διακοπές της είναι στην Ταϊλάνδη που κάνει τα τελευταία χρόνια μαζί με την υπόλοιπη οικογένειά της.

Μαζί της, τα καλοκαίρια δουλεύει και ο φίλος της που δεν είναι Μυκονιάτης, τον οποίο επέβαλλε ως βοηθό της με το ζόρι! Ο πατέρας της δεν μπορούσε να δεχθεί την «ανταρσία της Αργυρώς», αλλά σιγά-σιγά συνήθισε αυτήν την κατάσταση. Έλεγε πολύ συχνά στον πατέρα μου ότι τώρα άλλαξαν οι καιροί, δεν μπορούσε να το «παίζει σατράπης»:

«... Ποιό καλά να έχει έναν και να τον ξέρουμε, να τον έχουμε και μέσα στη δουλειά, παρά να μην ξέρουμε με ποιόν γυρνάει και να την έχουμε χαμένη και μακριά...»

Η Αργυρώ είτε μόνη της, είτε με το φίλο της, εξακολουθούσε να δουλεύει πολύ. Παρά το γεγονός ότι πληρωνόταν πολύ καλά στο χρηματιστηριακό γραφείο συμμετείχε στο κοινό «οικογενειακό» ταμείο από το οποίο άλλωστε ποτέ δεν έφυγε. Μάλιστα, προσφάτως έκανε μια απόπειρα επιστροφής και επαναπροσαρμογής στη Μύκονο που δεν την πολυενθουσίασε όμως.

Μεγαλώνοντας η Αργυρώ, κατανοεί όλο και περισσότερο την αγωνία των γονιών της για το μέλλον της και εκτιμά ότι την έχουν εξασφαλίσει επαγγελματικά. Θα μπορούσε να τα καταφέρει και σε πολλές άλλες δουλειές, αλλά είδε ότι η Αθήνα είναι μια επίσης δύσκολη και ανταγωνιστική αγορά εργασίας όπου σχεδόν κανείς δεν πληρώνεται αυτό που του αξίζει! Ευτυχώς όμως που έκανε αυτό το επαγγελματικό πέρασμα από εκεί γιατί μπορεί να δει με άλλα μάτια τώρα την οικογενειακή επιχείρηση.

Η Μέλπω, στα δεκαέξι της χρόνια είχε πολύ ενέργεια και οι γονείς της τη θεωρούσαν την πιο «τσαούσα». Τα δεκατέσσερα διαμερίσματα που είχε χτισει ο πατέρας της στην Άνω Μερά ήταν η μεγάλη της σκοτούρα! Εκείνη δεν ασχολούνταν με τις επιχειρήσεις της χώρας. Καλά-καλά δεν προλάβαινε να κάνει τις δουλειές της εκεί. Το καλοκαίρι την οικογένειά της την έβλεπε στο σπίτι, μιλούσε μαζί της στο τηλέφωνο και μόνο καμιά Κυριακή έβλεπε λίγο παραπάνω τη μητέρα της ή την αδελφή της. Τα διαμερίσματα τα νοίκιαζαν οι πελάτες μέσω ταξιδιωτικών γραφείων οπότε είχε γλιτώσει την άγρα πλατών από το λιμάνι και το αεροδρόμιο. Οι πελάτες μαζί και μια υπάλληλος που είχε για την φροντίδα των δωματίων καταλάμβαναν πολύ μεγάλο κομμάτι της καθημερινότητά της και αποτελούσαν το κατεξοχήν κοινωνικό πλαίσιο των συναναστροφών της. Με τις φίλες της μιλούσε στο τηλέφωνο και τις έβλεπε όποτε πήγαινε για κανένα μπάνιο- συνήθως τις Κυριακές.

Σε αυτήν την ηλικία η Μέλπω αντιμετώπιζε πολλά και δύσκολα προβλήματα στα οποία καλούνταν να λύσει εκείνη τη στιγμή. Είχε βέβαια την βοήθεια και την επίβλεψη των γονιών της, οι οποίοι το μυαλό τους το είχαν συνέχεια στην «μικρή», αλλά της είχαν φορτώσει τη βασική φροντίδα και ευθύνη μιας επιχείρησης που απαιτούσε τις γνώσεις και το κουράγιο ενός ενήλικα και μάλιστα πεπειραμένου. Η Μέλπω σχολίαζε αυτό το γεγονός ως εξής:

«Μην με βλέπεις μικρή! Να με βλέπεις σαν μια μεγάλη!... Είμαι μια 'διευθύντρια' που κάνει όλες τις δουλειές. Καθαρίζω, τακτοποιώ, υποδέχομαι, κανονίζω αναχωρήσεις! Το χειμώνα μαθήτρια και το καλοκαίρι... διευθύντρια!»

«Διευθύντρια» την αποκαλούσε και η υπόλοιπη οικογένεια για να την πειράζει. Η Μέλπω πήγαινε στα διαμερίσματα από τις οχτώ το πρωί και άρχιζε την προετοιμασία τους μαζί με την καμαριέρα. Καθάρισμα, πλυσίματα, σιδερώματα, ενημέρωση του βιβλίου αφίξεων και αναχωρήσεων... Τον Ιούλιο και τον Αύγουστο τελείωνε γύρω στις εφτά το απόγευμα. Δεν διέκοπτε καθόλου το συνεχές ωράριό της ώστε να πάει σπίτι και ούτε της περίσσευε χρόνος να πάει για μπάνιο. Βέβαια εκείνη το επιθυμούσε σαν το πολυτιμότερο πράγμα του κόσμου, αλλά δεν υπήρχε κανείς που θα μπορούσε να την αντικαταστήσει στο πόστο της. Μερικά απογεύματα έβλεπε τις φίλες της, αλλά αυτό συνέβαινε λίγες φορές. Σε σύγκριση με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειά της η Μέλπω ίσως ένιωθε τη μεγαλύτερη εργασιακή πίεση και άγχος:

«Έυπνάς με το άγχος των υποχρεώσεων το πρωί. Τρέχεις και δεν φτάνεις... Τα δωμάτια μου τα φορτώσανε, κάποιος έπρεπε να τα κάνει και έπεσε ο κλήρος σε εμένα! Έτσι και μου τύχει κάτι στραβό πρέπει να αναλάβω ευθύνες μόνη μου, να πάρω επί τόπου αποφάσεις. Οι γονείς είναι στη Χώρα, το ίδιο και η Αργυρώ... Και άμα κάνω και τιποτα ζημιά τα ακούω και από πάνω... Το βρισίδι πάει σύννεφο τότε!...Λες και προπονείται ο πατέρας μου πάνω μου... Πολλά νεύρα που με κάνουν και μένα νευρική και μετά με λένε γλωσσού και ότι μοιάζω της γιαγιάς μου...»

Εξαιτίας της εμπειρίας της στα ενοικιαζόμενα είχε αποφασίσει ότι ήθελε ν' ακολουθήσει ένα επάγγελμα που δεν θα είχε σχέση με τα τουριστικά επαγγέλματα. Έτσι, από την ηλικία των δεκαέξι της χρόνων ήθελε να γίνει γιατρός- πράγμα που από τη μια χαροποίησε τους γονείς της γιατί θα σπούδαζε, αλλά από την άλλη τους προκάλεσε μεγάλο άγχος για το ότι θα σπούδαζε πολλά χρόνια χωρίς τις αντίστοιχες χρηματικές απολαβές. Ο πατέρας της έλεγε ότι άμα ήθελε τέτοιες σπουδές, τι δούλευε τότε αυτός τόσο πολύ και για ποιόν τα έκανε όλα αυτά! Η Μέλπω δεν ήθελε να βλέπει καν την προοπτική επιστροφής μετά από έναν κύκλο σπουδών στις οικογενειακές επιχειρήσεις και ειδικά στα ενοικιαζόμενα διαμερίσματα. Απορούσε μάλιστα με την Αργυρώ που σκεφτόταν μια τέτοια προοπτική. Όμως και αυτή, όπως άλλωστε και η μεγάλη της αδελφή ένιωθε σε αυτή τη φάση της ζωής της υποχρεωμένη και δεσμευμένη απέναντι στους γονείς της:

«Δεν θέλω να ακολουθήσω τα τουριστικά, θέλω γιατρός. Και δεν θα δουλεύω το καλοκαίρι στις διακοπές. Τώρα νιώθω αδικημένη που οι φίλες μου πάνε για μπάνιο και εγώ δεν μπορώ να κουνηθώ... Δεν λέω βέβαια τιποτα σουσ γονείς μου γιατί βλέπω ότι δεν γίνεται να παρατήσω τα δωμάτια, αλλά το νιώθω μέσα μου... Αν το πω και εκείνοι θα αισθανθούν άσχημα. Ούτως ή άλλως και να το πω και να μην το πω θα συνεχίσω να δουλεύω.»

Η Μέλπω όμως δυσανασχετούσε πολύ περισσότερο με τη λογική της αμοιβαίας υποχρέωσης απέναντι στις 'θυσίες' των γονιών από ό,τι η Αργυρώ. Την περίοδο της επιτόπιας έρευνας είχε μεγάλο θυμό για το γεγονός ότι την έβαζαν και αυτήν «στο λούκι της δουλειά τους» χωρίς να το θέλει:

«Αυτά που έχουν οι γονείς μας είναι η προίκα μας. Αυτό μας το λένε συνέχεια. Εμείς δεν έχουμε πει ποτέ αυτό το θέλω για μένα! Και όταν μας λένε οι γονείς αυτά τα κάνουμε για εσάς, τους λέμε να τα αφήσετε αυτά γιατί εμείς δεν σας τα ζητήσαμε ποτέ, τι μας το κοπανάτε;

»... Φτιάζανε τα διαμερίσματα επάνω και στοίχισαν αρκετά λεφτά που τα έβγαλαν το επόμενο καλοκαίρι... Με το που τα ξεχρέωσαν άρχισαν να ξαναφτιάχνουν άλλα! Γιατί να ξαναφτιάξουν και να μπούμε ξανά όλοι στο λούκι με τα χρέη; Κρατήστε τους λέω τα λεφτά να τα κάνετε κάτι άλλο! Ένα ταξίδι πάνε όλο και όλο τα Χριστούγεννα, για να ξεκουραστούν και το δικαιούνται... Όμως εγώ δεν θέλω να είναι ίδια η ζωή μου με τη δική τους.»

Η Μέλπω θύμωνε πολύ και στο θέμα των χρημάτων. Όπως και η Αργυρώ, τυπικά ‘πληρωνόταν’. Βέβαια της έδιναν παραπάνω χρήματα στο τέλος αν χρειαζόταν. Αυτοί οι μισθοί που τους έδιναν συμβολικά τους καλοκαιρινούς μήνες ήταν περισσότερο χαρτζιλίκια παρά μισθοί κανονικών εργαζομένων. Το ήξεραν άλλωστε και τα κορίτσια. Ήταν ένας τρόπος για να αισθάνονται ότι ήταν «υπάλληλου» με οικονομική αυτονομία, αλλά και υπό την επίβλεψη των γονιών-αφεντικών. Η Μέλπω μου έλεγε ότι όποτε παραπονιόταν για τη δουλειά και τα προβλήματά της, ο πατέρας της έλεγε μισοσοβαρά-μισοαστεία: *«Πάψε πια γλωσσοκοπάνα! . Είσαι υπάλληλός μου, μην μιλάς! Αν έβγαζες τέτοια γλώσσα σε άλλη δουλειά θα ήσουν μονίμως άνεργη!»*

Η Μέλπω, όπως και η αδελφή της, αναγνώριζε ότι ήταν μεν «υπάλληλος» του πατέρα της, αλλά ήταν υπάλληλος εμπιστοσύνης. Θεωρούσε επίσης ότι η σχέση που είχε σαν εργαζόμενη με την δουλειά της στα ενοικιαζόμενα δεν θα μπορούσε να συγκριθεί με αυτή ενός «ξένου» υπαλλήλου. Αναγνώριζε επίσης την εργατική δύναμη όλης της οικογένειας ως βασική προϋπόθεση επιτυχίας της οικογενειακής επιχείρησης:

«Αν πέτυχαν οι γονείς και έφτιαζαν όλα αυτά είναι γιατί ήμασταν μια οικογένεια, δουλεύαμε εμείς, δεν στηριχτήκαμε σε υπαλλήλους και ξένους ανθρώπους- αν και συνεταιρίστηκε βέβαια ο πατέρας μου στην αρχή. Έτσι μένανε λεφτά μέσα, και στα υδραυλικά και στα αυτοκίνητα. Μετά ξαναεπενδύθηκαν σε διαμερίσματα και σε άλλα αυτοκίνητα... Αυτό το έχω και εγώ σαν θεωρία. Πρώτα να τα καταφέρει η οικογένεια και μετά να μπαίνουν οι ξένοι- αν χρειάζονται...»

Το χειμώνα η Μέλπω έκανε ό,τι κάνουν και άλλα παιδιά της ηλικίας της στη Μύκονο που δουλεύουν τα καλοκαίρια. Πήγαινε σχολείο, έφευγε κάποιες φορές για την Αθήνα για ψώνια και για να «ξεσκάσει», ακολουθούσε τους γονείς της στις Χριστουγεννιάτικες διακοπές τους, φλέρταρε- μια και κάτι τέτοιο το στερούσαν το καλοκαίρι, έβγαινε σε μπαρ που είχαν το χαρακτήρα χειμωνιάτικων μαθητικών στεκιών, διάβαζε και «ευχαριστιόταν» τις φίλες της.

Όταν τελείωσε το σχολείο έφυγε για την Αγγλία. Εκεί σπούδασε οδοντίατρος. Κάποια καλοκαίρια δεν ήρθε στη Μύκονο λόγω των εργαστηρίων που έπρεπε να παρακολουθήσει στο πανεπιστήμιο. Αυτό δημιούργησε μεγάλη αναστάτωση στην οικογενειακή επιχείρηση. Αναγκάστηκαν οι γονείς της να αλλάξουν τόσο τον τρόπο δουλειάς τους όσο και την αντιληψή τους για τους «ξένους» υπαλλήλους, αφού έπρεπε να βρουν αντικαταστάτη της Μέλπως. Οι

περισσότερες ευθύνες έπεσαν στην πλάτη της Αργυρώς που έχοντας όμως μεγάλες αντοχές και βασικό βοηθό το φίλο της ανταποκρινόταν με επιτυχία στις νέες προκλήσεις.

Η Μέλπω, όταν σταμάτησε να έχει υποχρεώσεις στο πανεπιστήμιο, κατέβαινε στη Μύκονο το Πάσχα, καθώς και δύο μήνες το καλοκαίρι (Ιούλιο-Αύγουστο). Έμενε το χειμώνα στην Αγγλία, αλλά παρά το ότι εκεί είχε δημιουργήσει ένα εντελώς διαφορετικό περιβάλλον ζωής με άλλου τύπου συναισθηματικές και επαγγελματικές δεσμεύσεις, συνέχιζε τα καλοκαίρια να δουλεύει στα ενοικιαζόμενα διαμερίσματα και να βοηθά τους γονείς της στην οικογενειακή τους επιχείρηση. Η ίδια θεωρεί πια την ενασχόλησή της με την επιχείρηση ως κάτι αυτονόητο, που την μπερδεύει όμως αρκετά στα μελλοντικά της σχέδια για την επαγγελματική της αποκατάσταση. Η επιθυμία της να μην μπλεχτεί με τουριστικές επιχειρήσεις ισχύει, αλλά βλέπει ότι είναι δύσκολο να μείνει αποστασιοποιημένη από τις οικογενειακές επιχειρήσεις, ακόμη και τώρα που μεγάλωσε γιατί νιώθει ότι τώρα την χρειάζονται οι γονείς της περισσότερο από ποτέ.

Τρίτο κεφάλαιο

Στο παρόν κεφάλαιο συζητώ μια σειρά από ζητήματα που σχετίζονται με την γυναικεία και ανδρική διάσταση της ‘επιχειρηματικότητας’, την ‘επιχειρηματικότητα’ των νεαρών μελών των οικογενειών με επιχειρήσεις, καθώς και τις αντιλήψεις για την περιουσία και το χρήμα. Επίσης αναλύω μια καταναλωτική πρακτική των επιχειρηματιών, όπως τα ταξίδια αναψυχής στην Ταϊλάνδη από τη σκοπιά ανασύστασης της οικογενειακής και της τοπικής τους ταυτότητας. Τα βασικά σημεία/επιχειρήματα αυτού του κεφαλαίου συνοψίζονται στα παρακάτω:

Μια από τις κυρίαρχες όψεις της γυναικείας ταυτότητας σχετίζεται με την εργασία των γυναικών στις οικογενειακές επιχειρήσεις καθώς τους δίνει μια αίσθηση ενεργών ‘επιχειρηματικά’ υποκειμένων. Η γυναικεία εργασία εμπίπτει στην κατηγορία των οικογενειακών ‘καθηκόντων’ και ευθυνών με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο από αυτό που αντιλαμβάνονται οι άνδρες επιχειρηματίες ως ‘καθήκον’ απέναντι στην οικογένειά τους. Από μια άλλη σκοπιά, η γυναικεία εργασία στις οικογενειακές επιχειρήσεις, δεν μπορεί να διαχωριστεί από την οικογενειακή/οικιακή σφαίρα επειδή, όχι μόνο γίνεται αντιληπτή ως συνώνυμη της φροντίδας για την οικονομική επιβίωση του νοικοκυριού, αλλά λόγω του ότι είναι αυτή που μεταφέρει και συμβολικά το ‘ιδίωμα’ της οικογένειας στον επιχειρηματικό χώρο.

Ακολούθως αναδύεται μια σημαντική πτυχή της γυναικείας διάστασης της ‘επιχειρηματικότητας’ η οποία συνίσταται στο ότι μπορούν οι γυναίκες επιχειρηματίες να αναδιαμορφώνουν και να ανακατασκευάζουν τη σημασία του ‘οικογενειακού’ και ταυτόχρονα του ‘επιχειρηματικού’ μέσα από πολυδιάστατες πρακτικές, καταργώντας τις διαχωριστικές γραμμές των δύο αυτών πεδίων. Η ‘επιχειρηματικότητά’ τους συνδέεται με την θέση τους ως μεταβιβάστριών μια σειράς ποιοτήτων του προσωπικού και οικογενειακού τους εαυτού, του συναισθηματικού κόσμου του δικού τους και της οικογένειάς τους, στην επιχειρηματική σφαίρα της δράσης τους.

Επίσης, η γυναικεία εργασιακή εμπειρία στο χώρο της επιχείρησης γίνεται η αιτία επαναξιολόγησης της ‘οικογένειας’ και των οικιακών δεσμεύσεων, ως θετικών αξιών που συνδέουν τα υποκείμενα και τους παρέχουν ένα στέρεο έδαφος για τις επόμενες γενιές. Οι γυναίκες-μητέρες αποδεικνύονται καλύτεροι ‘αγωγοί’ της νεωτερικότητας απ’ ό,τι οι σύζυγοι-πατέρες στους οποίους οι έμφυλες διακρίσεις σημασιοδοτούνται πολύ περισσότερο από τα συντηρητικά στερεότυπα για την γυναικεία επιθυμία, σεξουαλικότητα και τον κώδικα συμπεριφοράς.

. Μέσα από την επιχείρηση οι γυναίκες αποκτούν μια γνώση του κόσμου ο οποίος αφορούσε την τοπική του, αλλά και την υπερτοπική του διάσταση. Στις επιχειρήσεις αναδιαμόρφωσαν τις αντιλήψεις για το φύλο τους, τη σεξουαλικότητά τους, για τους τρόπους να υπάρχουν ως πολλαπλοί εαυτοί.

Η ανδρική διάσταση της 'επιχειρηματικότητας' αναπτύσσεται σε δύο διαφορετικές κατευθύνσεις. Η μία αφορά την διαρκή παρουσία των ανδρών στην επιχείρηση (στο ξενοδοχείο), την άμεση εμπλοκή τους με τις τρέχουσες ανάγκες της και την ανάληψη διοικητικών ευθυνών. Η δεύτερη, η οποία εμφανίζεται συχνότερα, σχετίζεται με την απουσία τους από τις καθημερινές διεκπεραιωτικές της εργασίες της επιχείρησης, την απασχόλησή τους σε άλλους επαγγελματικούς τομείς και την ταυτόχρονη υψηλή εποπτεία στην ξενοδοχειακή επιχείρηση στην οποία απασχολούνται συστηματικά τα περισσότερα μέλη της οικογένειάς τους. Η θέση τους ως 'ελεγκτών', καθώς και οικονομικών 'διαχειριστών' της επιχείρησης, αποτελεί κοινό τόπο για όλες τις επιχειρήσεις των επιχειρηματιών με τις οποίες ασχολήθηκα. Κεντρικής σημασίας αντίληψη των ανδρών 'επιχειρηματιών' αποτελεί το γεγονός ότι η προσωπική και οικογενειακή 'αυτοπραγμάτωση' προέρχεται από την σκληρή εργασία και την συνεχή πρόβλεψη του μέλλοντος μέσα από πολλαπλές επενδυτικές στρατηγικές οι οποίες θα μεγιστοποιήσουν τα οικονομικά οφέλη για τις επόμενες γενιές. Οι άνδρες 'επιχειρηματίες' ενσαρκώνουν το έννοια του παντοδύναμου υποκειμένου του οποίου η δράση διαμορφώνει τον κόσμο, καθορίζοντας έτσι, ένα ιεραρχικό πλαίσιο όπου ασκούν ποικίλες εξουσίες.

Όσον αφορά την επιχειρηματική ταυτότητα των νεοτέρων μελών των οικογενειών, αυτή προσδιορίζεται από μια αίσθηση «καθήκοντος», «υποχρέωσης» και «ευθύνης» απέναντι στους γονείς τους και στις δικές τους επιχειρηματικές προσπάθειες. Η αίσθηση «εμπιστοσύνης» ως απαραίτητη συνθήκη λειτουργίας της επιχείρησης και αυτονόητη, ενδογενή ποιότητα των διαπροσωπικών οικογενειακών σχέσεων προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό την αντίληψη που συγκροτούν για την δική τους 'επιχειρηματικότητα' τα παιδιά των οικογενειών με επιχειρήσεις. Για τα περισσότερα από αυτά η φαντασίωση του 'πιθανού μέλλοντος' λαμβάνει χώρα μέσα στο πλαίσιο των οικογενειακών δικτύων σχέσεων.

Οι αντιλήψεις των υποκειμένων για την 'περιουσία, προσδιορισμένη πάντα από την επιχειρηματική τους δράση συνδέονται με τις αντιλήψεις περί οικογενειακής «προκοπής», ενότητάς και της αλληλεγγύης της στην επίτευξη κοινών σκοπών. Η ύπαρξη περιουσιακών στοιχείων και κυρίως έγγειας ιδιοκτησίας είναι η απόδειξη της επιχειρηματικής επιτυχίας και ικανότητας της οικογένειας να αντεπεξέρχεται επιτυχώς στην ανταγωνιστική τουριστική αγορά της Μυκόνου. Αποτελεί εσωτερικό και εξωτερικό αξιολογικό κριτήριο της δυνατότητάς της να κατέχει, να διαχειρίζεται, να διατηρεί και να μετασχηματίζει το υλικό και το συμβολικό της κεφάλαιο. Ταυτόχρονα η ύπαρξη 'περιουσίας' καθίσταται πρόσφορο πεδίο ανάπτυξης ασύμμετρων έμφυλων σχέσεων στο εσωτερικό των οικογενειών.

Αλλάζοντας αναλυτική εστίαση και επικεντρώνοντας στα ταξίδια αναψυχής πράγμα το οποίο κάνουν οι 'επιχειρηματίες' με τις οικογένειές στην Ταϊλάνδη, θεωρώ ότι, ως καταναλωτική πρακτική, συνιστούν πεδία ανίχνευσης μεταβαλλόμενων ταυτοτήτων, πεδία 'αντιστροφής' των ρόλων όσων συμμετέχουν στην τουριστική βιομηχανία, είτε από την πλευρά των παραγωγών των τουριστικών υπηρεσιών ως 'επιχειρηματίες', είτε από την πλευρά των καταναλωτών αυτών των υπηρεσιών σε έναν 'άλλον' τόπο ως 'τουρίστες'. Περισσότερο από

ο,οτιδήποτε άλλο, αυτό που ενδιαφέρει και που συμβαίνει κατά τη διάρκεια αυτών των ταξιδιών είναι τελικά μια συνάντηση με το 'όμοιο', δηλαδή με άλλους Μυκονιάτες επιχειρηματίες όπου ανασυγκροτούνται οι τοπικοί και οι οικογενειακοί δεσμοί σε ένα 'αλλού' από το 'εδώ' της Μυκόνου.

1. Η επιχείρηση και η οικογένεια από τη σκοπιά του φύλου

Η εθνογραφική περιγραφή των δύο οικογενειών δείχνει με σαφή τρόπο ότι οι οικογένειες μέσα από την επιχειρηματική τους δραστηριότητα με προσανατολίζουν σε ερμηνευτικές προσεγγίσεις οι οποίες στηρίζονται στις ανθρωπολογικές θεωρήσεις περί 'οικογένειας', 'νοικοκυριού' και 'επιχείρησης'. Η αντίληψη δε, της 'εργασίας', εντασσόμενη σε ένα ευρύτερο σύστημα αξιών, αποδεικνύεται οργανωτική της δράσης.

Η οικογένειες που εξετάζω και συγκροτούν τον λειτουργικό κορμό αυτών των επιχειρήσεων, απαρτίζονται κυρίως από άτομα τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με αιματοσυγγένεια και εμπίπτουν στην κατηγορία των πυρηνικών οικογενειών. Οι δεσμοί αίματος θεωρούνται ως εγγύηση των σχέσεων θετικής αμοιβαιότητας που αναπτύσσουν μεταξύ τους οι γονείς και τα παιδιά τους. Ωστόσο, μερικές φορές, η οικογένεια εμφανίζεται να συμπεριλαμβάνει και μέλη που ανήκουν στην προηγούμενη γενιά, όπως παππούδες/γιαγιάδες που παρέχουν σημαντική υποστηρικτική βοήθεια στην λειτουργία του οικογενειακού επιχειρηματικού σχήματος, αλλά και κάποιους που σχετίζονται αγχιστειακά με τα βασικά οικογενειακά μέλη, όπως γαμπροί/νύφες. Αναφορικά όμως με αυτές τις περιπτώσεις, τις περισσότερες φορές, και αφού αρχικά ενταχθούν στην οικογένεια και βοηθήσουν στην επιχείρησή της, στην πορεία δημιουργούν την δική τους επιχειρηματική μονάδα που συμβαδίζει χρονικά με την γέννηση παιδιών και τη δημιουργία της δικής τους πυρηνικής οικογένειας. Αυτή η μονάδα, άλλες φορές είναι επιχειρηματικά ανεξάρτητη από την κεντρική, αλλά τις περισσότερες φορές έχει άμεση σχέση με την τελευταία. Η σχέση αυτή προσδιορίζεται από νομικές ρυθμίσεις, κατά τις οποίες οι επιχειρήσεις συγκροτούν συστάσεις μικρότερων «*Ανωνύμων Εταιρειών*» μέσα στην ήδη υπάρχουσα μεγάλη «*A E.*» ή αποσπώνται για φορολογικούς λόγους. Αλλά και σε επίπεδο καθημερινών επιχειρηματικών πρακτικών, οι νέες επιχειρήσεις των απογόνων είναι λίγο 'συγκοινωνούντα δοχεία' με αυτές των γονιών τους, ή με ό,τι απομένει ως ξεχωριστή βασική επιχειρηματική μονάδα. Ωστόσο παρατηρείται και μια ισχυρή τάση προοδευτικής μεταβίβασης όλο και μεγαλύτερου μέρους μιας επιχείρησης στα χέρια των απογόνων με την ταυτόχρονη σταδιακή αποχώρηση των γονέων από αυτήν. Βέβαια, η αποχώρηση των γονέων και πιο συγκεκριμένα του πατέρα-ιδρυτή, δεν είναι ποτέ οριστική παρά σε εξαιρετικές περιπτώσεις προβλημάτων υγείας. Αυτό, μερικές φορές αποτελεί σοβαρή αιτία δημιουργίας από τους αρσενικούς απογόνους, μια άλλης ανεξάρτητης επιχείρησης, εντελώς διαφορετικού επιχειρηματικού ενδιαφέροντος από αυτό της πατρικής.

Οι βασικές οικογένειες με τις οποίες ασχολήθηκα στην έρευνα, συμπεριλάμβαναν ανύπαντρα παιδιά, κάποια από τα οποία, τέλειωναν εκείνη την εποχή το σχολείο, άλλα από αυτά σπούδαζαν σε σχολές πανεπιστημιακές και μόνο σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ενασχόλησής μου με τις οικογενειακές επιχειρήσεις έλαβα υπόψη μου τις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες οι παντρεμένοι απόγονοι είχαν ήδη αποκοπεί από τον κεντρικό κορμό τους. Βέβαια, καθώς συνέχιζα να βρίσκομαι και τα επόμενα χρόνια στο χώρο της έρευνας, και ενώ είχα ολοκληρώσει την επιτόπια έρευνα, είχα την ευκαιρία να παρακολουθώ την πορεία των οικογενειών που ανήκαν στη βασική ερευνητική μου ομάδα. Έτσι μπόρεσα να έχω μια περισσότερο ολοκληρωμένη εικόνα των υποκειμένων που τις συγκροτούσαν με βάση τη ζωή τους τα χρόνια που ακολούθησαν.

Μέσα στις οικογενειακές επιχειρήσεις διαμορφώνεται το ευρύτερο ιδεολογικό και συναισθηματικό πλαίσιο το οποίο νοηματοδοτεί τη σχέση των υποκειμένων με άτομα που θεωρούν ότι είναι ‘οικογένειά’ τους και με ό,τι θεωρούν ότι είναι πέρα ή ‘έξω’ από αυτήν. Το ίδιο πλαίσιο νοηματοδοτεί τις στρατηγικές διεκδίκησης, διατήρησης και μεγιστοποίησης των ‘κεφαλαίων’ που διαχειρίζονται αυτού του είδους οι οικογενειακές επιχειρήσεις. Ταυτόχρονα, οι οικογενειακές επιχειρήσεις είναι πεδία άσκησης εντατικών εργασιακών δραστηριοτήτων, πεδία συναλλακτικών πρακτικών, τα οποία ενσωματώνουν στοιχεία της ‘αγοράς’ και της ηθικής της, που συνίσταται στην προώθηση της έννοιας του ‘συμφέροντος’ έτσι όπως αυτό συναρτάται με το οικονομικό κέρδος. Από αυτή την άποψη, οι οικογενειακές επιχειρήσεις είναι ‘τόποι’ που συναντώνται και προσδιορίζονται το πεδίο της ‘αγοράς’, που χαρακτηρίζεται από την απρόσωπη και ανήθικη φύση της ανταλλαγής εμπορευμάτων και υπηρεσιών, με το πεδίο της οικογένειας η οποία θεωρείται ότι είναι γεμάτη από προσωπικές και συναισθηματικές εμπλοκές, καθώς και από θετικές αμοιβαιότητες.

Στο ξετύλιγμα του ερμηνευτικού νήματος, βοηθά πολύ η εξέταση των τρόπων με τους οποίους γίνεται αντιληπτή η έννοια της ‘οικογενειακής επιχείρησης’ μέσα από συγκεκριμένες πρακτικές των υποκειμένων, αλλά και από τη συνολικότερη εμπειρία της ζωής τους που καθορίζει εξίσου δραστικά τις σημασίες που περικλείει αυτή η έννοια.

Οι πρακτικές των υποκειμένων βασίζονται στον έμφυλο καταμερισμό της δράσης τους, καθώς και στην γενεαλογική διαφοροποίηση που δομεί την εσωτερική ιεραρχία της οικογένειας της οποίας είναι μέλη. Οι επιχειρηματικές οικογένειες περιλαμβάνουν δύο γενεές-γονείς και παιδιά- και ενίοτε εκπροσώπους μια προηγούμενης γενιάς που νοούνται ως μέλη των οικογενειών και αναλαμβάνουν- ανάλογα με τις δυνατότητές τους- κάποιες δραστηριότητες που συντελούν στην καλύτερη λειτουργία της οικογένειας και της επιχείρησης. Οι εκπρόσωποι της τρίτης αυτής γενιάς, κυρίως οι γιαγιάδες, έτσι όπως φάνηκαν μέσα από τις περιπτώσεις της παρούσας έρευνας, αποτελώντας ένα ‘κρυφό’ εργατικό δυναμικό, βοηθούν στην ανατροφή και την φροντίδα των παιδιών, όσο αυτά είναι σε μικρή ηλικία και δεν μπορούσαν να ακολουθούν τους γονείς τους στο χώρο της δουλειάς τους. Από τη στιγμή που οι γονείς τους τα παίρνουν στο ξενοδοχείο και ακόμη περισσότερο, όταν τα ίδια αποκτούν συνείδηση των ικανοτήτων

τους και μπορούν να διεκπεραιώνουν κάποιες μικρές εργασίες, οι γιαγιάδες είτε βοηθούν στα οικιακά της οικογένειας, κρατώντας το 'σπίτι' είτε αποσύρονταν στα δικά τους σπίτια με παροχή ελάχιστης βοήθειας στην οικογένεια των εργαζόμενων παιδιών και εγγονών τους.

Η γυναικεία διάσταση της 'επιχειρηματικότητας'

Οι γυναίκες των οικογενειακών επιχειρήσεων που παρουσιάστηκαν μέσα από τις προαναφερθείσες περιπτώσεις τυχαίνει να είναι αριθμητικά περισσότερες από τα αρσενικά μέλη. Αυτό δίνει τη δυνατότητα να παρουσιάζονται περισσότερες γυναικείες φωνές και πληρέστερες ερμηνευτικές προσεγγίσεις για την γυναικεία εκδοχή της επιχειρηματικής ταυτότητας. Από την άλλη, καθώς οι αντιλήψεις για την ανδρική διάσταση της 'επιχειρηματικότητας' πρόκειται να συμπληρωθούν με αναφορές και σε άλλους άνδρες-επικεφαλής οικογενειακών επιχειρήσεων, το πρόβλημα μιας συμμετρικής και ισοδύναμης παρουσίασης της έμφυλης επιχειρηματικότητας, ως προς το ζήτημα αυτό κατά κάποιο τρόπο αποκαθίσταται.

Βασικός μου ισχυρισμός αναφορικά με τη διαπραγμάτευση της επιχειρηματικότητας των γυναικών, είναι ότι η δράση τους στις οικογενειακές επιχειρήσεις με τις οποίες εγώ ασχολήθηκα, αποτελεί βάση συγκρότησης όλων των εννοιολογήσεων για την ταυτότητα (και όχι μόνο την επιχειρηματική). Οι γυναίκες συνιστούν το ενεργό και ίσως πιο πολυλειτουργικό εργατικό δυναμικό του νησιού. Κινούνται σε πολλά πεδία, διευθετούν και αποφασίζουν για τις δουλειές τους, διαχειρίζονται τις περιουσίες τους, οργανώνουν τα νοικοκυριά τους.

Μέσα σε μεγάλες οικογενειακές επιχειρήσεις, στα ξενοδοχεία με τους συζύγους ή χωρίς αυτούς, σε μικρότερες τουριστικές μονάδες, όπως τα ενοικιαζόμενα δωμάτια και διαμερίσματα, με τις κόρες ή και τους γιους τους, συμμετέχουν σε πολλές επιτελικές θέσεις, ενώ συναρθρώνουν πολλά πεδία στα οποία ενδέχεται να εκτείνεται μια οικογενειακή επιχείρηση (πέρα από τις ξενοδοχειακές, όπως στην περίπτωση της οικογένειας Φαμελίτη). Βέβαια η κύρια απασχόλησή τους είναι στα ξενοδοχεία ή στις μονάδες ενοικιαζόμενων και εκεί κυρίως εδράζεται η αντιληψή τους ως 'επιχειρηματίες'.

Η εμπειρία της εμπλοκής των γυναικών στον τομέα παροχής τουριστικών υπηρεσιών ήταν μια εντελώς διαφορετική εμπειρία ζωής από αυτήν που ζούσαν μέχρι εκείνη την στιγμή. Ειδικά, όσες από τις γυναίκες βρίσκονταν στην τέταρτη ή την πέμπτη δεκαετία της ζωής τους την περίοδο της επιτόπιας έρευνας, μου μιλούσαν με όρους δραματικών αλλαγών σε όλους τους τομείς της ζωής τους και σε όλο το φάσμα των ιδεολογικών σταθερών που σηματοδοτούσε μέχρι εκείνη την οριακή εποχή τη δράση τους. Αυτό άλλωστε φαίνεται και από τον τρόπο που η Μαρουλίνα και η Μαρία, οι δύο γυναίκες-πρωταγωνίστριες των παραδειγμάτων μου, αντίκριζαν τη νέα πραγματικότητα και ανταποκρίνονταν στα εμπορικά/επιχειρηματικά της κελεύσματα.

Οι τρόποι που έγιναν κατανοητές οι κοινωνικές αλλαγές και αναδιαμόρφωσαν την γυναικεία οικιακή, αλλά και εργασιακή εμπειρία προσδιορίστηκαν από τις ικανότητες των γυναικών να διευθύνουν και να διαχειρίζονται τις μικρές (αρχικά) επιχειρήσεις που απαιτούσαν άλλου είδους δεξιότητες από αυτές που ασκούσαν στον οικιακό χώρο ή και στον αγροτικό τομέα παραγωγής.

Η ύπαρξη των γυναικείων διαχειριστικών ικανοτήτων που υποστηρίχτηκαν από την ύπαρξη ενός οικονομικού κεφαλαίου με τη μορφή των προικίων σπιτιών, τα οποία μετασηματιστηκαν σε ενοικιαζόμενα δωμάτια για τους τουρίστες, έχει ήδη σχολιαστεί για διάφορες τουριστικά ανεπτυγμένες περιοχές της Ελλάδας (βλ. παρακάτω). Με βάση αυτά τα επιχειρηματικά εγχειρήματα οι ερευνητές ισχυροποίησαν ταυτόχρονα τον –ήδη ανοιγμένο και δυναμικό- αντίλογο στις θέσεις περί συμμετοχής των γυναικών μόνο σε έναν μονοδιάστατο οικιακό χώρο, με αόρατη και ‘ανυπόληπτη’ εργασία⁷², χωρίς πολιτική υπόσταση⁷³ και δημόσια παρουσία⁷⁴.

Την ύπαρξη προικίων σπιτιών που παίζουν το ρόλο των πρώτων τουριστικών επιχειρήσεων διαπιστώνουν τόσο η Stott την δεκαετία του '70 για την περίπτωση της Μυκόνου (1982:109, 205), όσο η Galani- Moutafi (1994:117) για την περίπτωση μιας περιοχής της Σάμου και η Ζαρκιά (1996:164) για τη Σκύρο.

Η Galani-Moutafi θεωρεί ότι ο μετασηματισμός των μη- παραγωγικών και πρωτίστως γυναικείας ιδιοκτησίας σπιτιών, σε παραγωγική πηγή εισοδήματος ήταν η πρωταρχική βάση για το γυναικείο ατομικό εισόδημα. Έτσι συγκροτήθηκαν οι ‘γυναικείες’ οικογενειακές επιχειρήσεις. Με αυτόν τον τρόπο οι γυναίκες μπήκαν στην οικονομική σφαίρα του τουρισμού και η έμμισθη εργασία τους, επιβάρυνε τις οικιακές τους ευθύνες από πολλές απόψεις. (1994:117-118). Δύο παράγοντες έπαιξαν ρόλο για τη Σάμο στην αρχική εμπλοκή των

⁷²Σύμφωνα με την Moore η γυναικεία αναπαραγωγική εργασία εμπλέκει πολλές δραστηριότητες-μαγείρεμα, καθάρισμα, φροντίδα των παιδιών, φροντίδα των ηλικιωμένων και των αρρώστων, φροντίδα του νοικοκυριού. Όλα αυτά αναφέρονται ως ‘οικιακή εργασία’. Κατά την άποψή της, ο Meillassoux, αν και αναλύει την έννοια της οικιακής κοινότητας δεν αναφέρεται καν στην γυναικεία οικιακή εργασία. Από αυτήν την άποψη επιστρέφουμε ξανά στην αντίληψη ότι η γυναικεία εργασία είναι αόρατη. Η φεμινιστική κριτική θεωρεί ότι αυτό υπάρχει εξαιτίας του ότι οι οικιακές εργασίες συνδέονται στενά με τις φυσιολογικές ανάγκες του ανθρώπινου σώματος, οι οποίες παρουσιάζονται ως ‘φυσικές’ και δεν ενσωματώνονται μέσα στο θεωρητικό λόγο που αφορά τις σχέσεις αναπαραγωγής (1988:52). Στην ίδια θέση, περί ασημαντότητας της οικιακής εργασίας καταλήγουν και οι Delphy and Leonard οι οποίοι τονίζουν ότι η απόδοση της αξίας της και το ότι οι γυναίκες δουλεύουν πολύ περισσότερες ώρες από τους άνδρες είναι το αποτέλεσμα πολιτικών αγώνων και ακαδημαϊκής έρευνας (1992:17).

⁷³ Η Dubisch υποστηρίζει ότι οι ορισμοί μας για το ‘πολιτικό’ είναι ανδροκεντρικοί. Οι γυναικείες δραστηριότητες συνήθως δεν γίνονται αντιληπτές ως πολιτικές επειδή ακριβώς είναι γυναικείες και οι γυναίκες δεν ορίζονται ως πολιτικά υποκείμενα. Οι γυναικείες στρατηγικές και οι προσπάθειές τους θεωρούνται ιδιοσυγκρασιακές και προσωπικές παρά πολιτικές. Ακόμη περισσότερο, η διάκριση δημόσιο/ιδιωτικό παρουσιάζει την περιοχή –μέσα στην οποία οι γυναίκες ασκούν δύναμη- ως υποτελή ή έξω από την ‘πραγματική’ (δημόσια) δύναμη. Η γυναικεία άσκηση δύναμης γίνεται αντιληπτή ως απρόβλεπτη παρείσφρηση μέσα στο σώμα της πολιτικής παρά ως ένα αναπόσπαστο κομμάτι της ανατομίας της (1986:24).

⁷⁴Στο πλαίσιο των υπερβάσεων και αναθεωρήσεων της ανδροκεντρικής θεώρησης των συγγενικών συστημάτων, η Dubisch αναφέρεται στην θεώρηση των γυναικών ως ‘δραστών’, ως ατόμων που προσπαθούν με πολιτισμικά δομημένους τρόπους να πετύχουν επιθυμητούς στόχους. Μια τέτοια προσέγγιση απορρίπτει την θεώρηση των γυναικών ως ανταλλάξιμα τμήματα των κοινωνικών συστημάτων μέσα στα οποία οι άνδρες είναι οι πρωταγωνιστές και αυτοί που παίρνουν τις αποφάσεις και αναγνωρίζει ότι οι γυναίκες έχουν τις δικές τους στρατηγικές και τους δικούς τους σκοπούς. Αυτές οι ατομικές στρατηγικές αναπτύσσονται μέσα σε κοινωνικά προσδιορισμένα πλαίσια. Οι σκοποί μπορεί να είναι συλλογικοί, αλλά και ατομικοί. (1991: 34).

γυναϊκών στον τουριστικό τομέα: α) Η αμφιπλευρικότητα της κληρονομικού συστήματος που έδωσε στις γυναίκες ίσα δικαιώματα με αυτά των ανδρών ως προς την περιουσία και β) η παράδοση της προικοδότησης των γυναικών με σπίτι όταν επρόκειτο να παντρευτούν. Η κατοχή ενός τέτοιου περιουσιακού στοιχείου απέκτησε μεγάλη αξία κατά την ανάπτυξη του τουρισμού. Βέβαια η κατοχή ενός περιουσιακού στοιχείου δεν σήμαινε τον πλήρη έλεγχο του ατομικά από τη γυναίκα/σύζυγο. Αντιθέτως όλα τα μέλη του νοικοκυριού αποφάσιζαν για τη διάθεση της περιουσίας, τον έλεγχο της επιχείρησης και τη διανομή των εισοδημάτων (Scott 1997: 92-93).

Αν και οι περιπτώσεις των προικίων σπιτιών έδωσαν ώθηση στην μυκονιάτικη τουριστική ανάπτυξη, στην περίπτωση των οικογενειακών επιχειρήσεων που εξετάζονται σε αυτήν τη διατριβή, οι επιχειρήσεις (ξενοδοχεία, καταστήματα) δημιουργήθηκαν είτε σε οικόπεδα που αγοράστηκαν από τους συζύγους μετά το γάμο τους, για να εξυπηρετήσουν αρχικά διαφορετικούς σκοπούς, είτε σε χωράφια που αποτελούσαν πατρογονική περιουσία από την πλευρά των ανδρών. Το γεγονός ότι διάφορες, μικρές -αρχικά- ξενοδοχειακές μονάδες στηρίχτηκαν και σε μετρητά τα οποία προήλθαν από τις συζύγους ως χρήματα από την πώληση προικίων χωραφιών, δίνει στις οικογενειακές επιχειρήσεις έναν χαρακτήρα οικονομικών ενώσεων στις οποίες το 'συνεταιριστικό' συζυγικό στοιχείο υπερέτρησε και μάλιστα με όρους ισοδυναμίας των δύο πλευρών.

Αυτό πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη, ως ένα στοιχείο της ανάπτυξης των οικογενειακών/ξενοδοχειακών επιχειρήσεων οι οποίες συνυπάρχουν αρμονικά με αυτό των προικίων σπιτιών και της αντίληψης για τις 'γυναικείες' επιχειρήσεις. Οι 'γυναικείες' επιχειρήσεις βρίσκονταν στο κέντρο της τουριστικής ανάπτυξης και αποτέλεσαν το πρώτο σκαλοπάτι δημιουργίας των μεγάλης κλίμακας οικογενειακών επιχειρήσεων που αναπτύχθηκαν τη δεκαετία του '90 στο νησί και που επέφεραν δραστικές αλλαγές ως προς την αντίληψη της ντόπιας 'επιχειρηματικότητας'. Τα ενοικιαζόμενα δωμάτια και διαμερίσματα που αποτέλεσαν προίκες και μετασηματιστηκαν, υπάρχουν και δίνουν και σήμερα τη δική τους τουριστική/επιχειρηματική απόχρωση⁷⁵. Είναι μικρές μονάδες, 10-20 δωματίων και απασχολούν σχεδόν τα γυναικεία μέλη μιας οικογένειας. Η ύπαρξη αυτού του τύπου επιχείρησης συνυπάρχει με την ύπαρξη μεγάλων ξενοδοχειακών μονάδων, όπως άλλωστε

⁷⁵ Από την «Ένωση Ενοικιαζόμενων Δωματίων και Διαμερισμάτων», ο αριθμός των επίσημων εγγεγραμμένων επιχειρήσεων για το 2001 έφτανε τις 340 επιχειρήσεις. Οι περισσότερες από αυτές- γύρω το 60%- εμφανίζουν στις άδειες λειτουργίας γυναικεία ονόματα- πράγμα, που, σύμφωνα με την Galani- Moutafi, στην περίπτωση της Σάμου αποτελούσε μια ένδειξη παρουσίας μιας σφαίρας της τουριστικής βιομηχανίας που ελέγχεται από γυναίκες, καθώς και μια ένδειξη ότι οι γυναίκες είχαν όλη την ευθύνη για την διεύθυνση και διαχείριση των επιχειρήσεων τους απέναντι στις δημόσιες υπηρεσίες. (1994:118). Υπάρχει όμως και ένα 40% που εμφανίζει ως υπεύθυνους τους άνδρες (συζύγους ή γιους) των οικογενειών, ακόμη και αν η συμμετοχή τους στη λειτουργία της επιχείρησης είναι πολύ μικρότερη από αυτήν των γυναικών.

Οι ιδιοκτήτες των μεγάλων ξενοδοχείων έχουν συγκροτήσει ξεχωριστή Ένωση που αποτελείται από 152 ξενοδοχεία. Η συντριπτική πλειοψηφία των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων παρουσιάζουν ως βασικούς τους αντιπροσώπους στο νόμο και σε άλλες δημόσιες υπηρεσίες τους άνδρες/συζύγους (πάνω από τα 2/3). Γενικότερα, όσο και αν αυτό το στοιχείο αποτελεί σοβαρή ένδειξη για τους τρόπους που συγκροτούνται οι αντιλήψεις περί φύλου και σημασιοδοτείται η έμφυλη επιχειρηματικότητα, ενδέχεται να δώσει μια μονόπλευρη εικόνα αν δεν ληφθεί σοβαρά το γεγονός ότι αυτοί που ορίζονται ως αντιπρόσωποι ορίζονται ως τέτοιοι για φορολογικούς λόγους, ανεξάρτητα από το ποιος πραγματικά ασχολείται και γνωρίζει σε βάθος τα προβλήματα της ξενοδοχειακής του επιχείρησης.

φάνηκε και από τις επιχειρηματικές δραστηριότητες της οικογένειας Ρεσουνάρα. Μαζί με την μεγάλη ξενοδοχειακή μονάδα των 60 δωματιών, η οικογένεια εκμεταλλεύεται τα σπίτια που κτίστηκαν ως προίκες για τις δυο κόρες. Γενικότερα η προίκα, με τη μορφή των σπιτιών, των χωραφιών, αλλά συχνά και με τη μορφή των ενοικιαζομένων δωματίων, αποτελεί τμήμα μιας επιχειρηματικής πρακτικής που της αποδίδει το χαρακτήρα κεφαλαίου και επένδυσης. Η προίκα⁷⁶, οι προκοδοτικές πρακτικές και αντιλήψεις εντάσσονται μέσα σε ένα γενικότερο πλαίσιο απόδοσης υψηλής αξίας στην 'περιουσία' και στα 'έγγεια' ακίνητα από την τοπική κοινωνία. Εμφανίζονται δε, ως ανθεκτικά και αδιαμφισβήτητα ισχυρά συστήματα σημασιών που δίνουν περιεχόμενο στην έννοια του 'γάμου', της 'εργασίας', της 'οικογενειακής επιχείρησης'.

Μέσα από τις νέες συνθήκες δημιουργίας μεγαλύτερων (ξενοδοχειακών) επιχειρήσεων, τα άτομα που φαίνεται ότι απασχολούνται εντατικά είναι τα θηλυκά μέλη των οικογενειών. Τα αρσενικά μέλη, συνήθως, εμφανίζονται να δραστηριοποιούνται σε αυτές κατά διαστήματα, καθώς διατηρούν και κάποιες άλλες επαγγελματικές ασχολίες, που συνήθως έχουν έναν πιο προσωπικό χαρακτήρα. Ωστόσο, υπάρχουν πολλές περιπτώσεις ανδρών-επιχειρηματιών που τους μήνες αιχμής αφιερώνουν όλον το εργασιακό τους χρόνο στην ξενοδοχειακή επιχείρηση, σε θέσεις που θα καταλάμβανε ένας εποχιακός υπάλληλος.

Η γυναικεία εργασιακή εμπειρία και το 'ιδίωμα' της οικογένειας

Η γυναικεία 'επιχειρηματική' δράση μέσα στα ξενοδοχεία, αλλά και σε άλλες επιχειρήσεις, εκτείνεται σε πολλούς τομείς και συγκροτείται στη βάση της εντατικής και υπεύθυνης 'εργασίας' που αφορά την επιχείρηση, την οικογένεια και γενικότερα περιοχές με δυσδιάκριτα τα όρια του οικιακού και του εργασιακού πεδίου.

Η 'εργασία' στην επιχείρηση αποτελεί μια συνολική δοκιμασία για τις γυναίκες επιχειρηματίες. Ξαναθέτει το θέμα των ρόλων τους ως μητέρες, ως εργαζόμενες, ως συζύγους, καταδεικνύοντάς τες ως διαχειρίστριες μιας πολυπρισματικής ταυτότητας, την οποία καλούνται να ενοποιήσουν, τακτοποιώντας τα 'κομμάτια' της, ταιριάζοντας τους συγκρουόμενους εαυτούς τους.

Το εργασιακό πεδίο γενικότερα διατρέχει αυτό της οικογένειας και της επιχείρησης, και είναι το πεδίο, που εκτός από τις δοκιμασίες ικανοτήτων και όριων φυσικής-σωματικής

⁷⁶ Η Stott υποστηρίζει την άποψη ότι η ανάπτυξη του τουρισμού άλλαξε τη σημασία της προίκας. Οι νέες οικονομικές δυνατότητες υποβάθμισαν τη σημασία της προικώας περιουσίας για τη συντήρηση του νεαρού ζευγαριού. Οι ανύπαντρες κοπέλες αποτέλεσαν τμήμα του εργατικού δυναμικού της τουριστικής βιομηχανίας και έτσι μπορούσαν οι ίδιες να δημιουργήσουν την προίκα τους. Όμως γενικότερα η προίκα αποτέλεσε συνήθη πρακτική προκειμένου να παρέχει οικονομική υποστήριξη στα νεαρά ζευγάρια (1982:145). Ωστόσο, μέσα από την ενασχόλησή μου με τις οικογένειες των επιχειρηματιών, κατανόησα ότι ο τουρισμός παρέχει το πλαίσιο υποστήριξης και ενδυνάμωσης των προικοδοτικών πρακτικών γιατί τις συνδέει περισσότερο με την έννοια της 'περιουσίας' ως υλικού κεφαλαίου μιας οικογενειακής επιχείρησης.

αντοχής δοκιμάζονται και τα συναισθηματικά όρια των οικογενειών. Στην προκειμένη περίπτωση, η 'εργασία' ή «δουλειά» περικλείει περισσότερες και ποικίλες σημασίες από την συνήθη εννοιολόγησή της ως μια 'έμμισθη' δραστηριότητα η οποία ανήκει σε έναν εξω-οικιακό/δημόσιο χώρο, προσδιορίζοντας κοινωνικές σχέσεις, ιεραρχίες, κοινωνικο-πολιτικές ασυμμετρίες ή εξισωτισμούς μεταξύ διακριτών ομάδων εργαζομένων σε διάφορους οικονομικούς οργανισμούς.

Η γυναικεία εργασία εκτιμάται από όλες τις γυναίκες ως «ωφέλιμη», αφού τονώνει την αυτοπεποίθησή τους και τους δίνει πολλές δυνατότητες να κινηθούν ελεύθερα ως διαχειρίστριες χρημάτων και ως καταναλώτριες των αγαθών που επιθυμούν. Έτσι, σε ένα πρώτο επίπεδο, η γυναικεία εργασία στην οικογενειακή επιχείρηση διευρύνει το πεδίο της γυναικείας δράσης και προσδίδει μια αίσθηση οικονομικής αυτονομίας, παρά το γεγονός ότι αυξάνονται οι ευθύνες των γυναικών και οι εξαρτήσεις τους από την εργασία των υπολοίπων οικογενειακών μελών.

Αυτό που παρατηρείται είναι ότι ανάλογα με την ηλικία και τα χρόνια εμπλοκής τους στην επιχείρηση, οι γυναίκες παρουσιάζουν αλλαγές στην στάση τους ως εργαζόμενες. Οι νεότερες, οι οποίες διαθέτουν και περισσότερες αντοχές εμμένουν στην θετική αξία της εργασίας για τη ζωή τους και ενώ ενδεχομένως επιθυμούν περισσότερο ελεύθερο χρόνο, υπερασπίζονται την ευεργετική της δράση στη ζωή τους. Σε αυτήν την περίπτωση η εργασία νοείται ως 'ευχαρίστηση', όπου αντιδιαστέλλεται με την απραξία της ζωής αν αυτή κινούνταν μόνο γύρω από τα οικιακά τους καθήκοντα. Η εργασιακή ευχαρίστηση συμπληρώνεται από το γεγονός ότι δοκιμάζουν τις ικανότητες και τις αντοχές τους σε μια οικογενειακή επιχείρηση που αποτελεί ιδιοκτησίας τους και ως απαιτείται πολλές φορές να ξεπερνούν τα όρια του εαυτού τους. Με την εργασία τους μπορούν να αναδιαμορφώνουν συνεχώς τα επιχειρηματικά τους δεδομένα, να πραγματοποιούν τα επιχειρησιακά τους σχέδια, να μπορούν να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες ή να συμμετέχουν σε αυτές του συζύγου τους και να έχουν το επιθυμητό αποτέλεσμα. Η εργασία στην οικογενειακή τους επιχείρηση δίνει στις γυναίκες μια αίσθηση 'ενεργών' επιχειρηματικά υποκειμένων και αποτελεί μια από τις κυρίαρχες όψεις της ταυτότητάς τους.

Για τις γυναίκες με περισσότερα χρόνια εντατικής εργασίας στην επιχείρηση και οι οποίες βρίσκονται ή έχουν ξεπεράσει την δεκαετία των πενήντα, η εργασία εκτιμάται ως απαραίτητη προϋπόθεση οικονομικής επιτυχίας, αλλά έχει πάψει να γίνεται αντιληπτή ως ευχαρίστηση. Είναι περισσότερο 'καθήκον'- συζυγικό, οικογενειακό- και λιγότερο ατομική επιδίωξη. Βέβαια ποτέ δεν εκφράζεται ευθέως η δυσαρέσκεια για τις αρνητικές συνέπειες της εργασιακής τους εμπειρίας, αλλά κυριαρχεί μια έντονη αμφιθυμία ως προς αυτό που προσδιόρισε τη ζωή τους.

Η κυρ-Αντριάννα, μια από τις πιο μεγάλες σε ηλικία γυναίκες με τις οποίες ήρθα σε επαφή και η οποία μαζί με το σύζυγό της λειτουργούσαν μια ξενοδοχειακή επιχείρηση είκοσι πέντε περίπου δωματιών, ήταν μια γυναίκα που μεγάλωσε και ωρίμασε εργαζόμενη εντατικά, αν και ποτέ δεν είδε τον εαυτό της επίσημα ως 'επιχειρηματία'. Αυτή η ιδιότητα ήταν μια ταυτότητα που μονοπωλούσε ο σύζυγός της ο Βλάχης για τον εαυτό του. Ωστόσο, η ίδια είχε

δουλέψει πολύ περισσότερο από αυτόν. Όταν τη ρώτησα για τη δουλειά της, η πρώτη της κουβέντα ήταν να μου δηλώσει ότι όταν δούλευε χαιρόταν γιατί ένωθε χρήσιμη. Όμως κάποια στιγμή που η ένταση της ημέρας απαιτούσε να ξεπεραστούν τα όρια της αντοχής η κυρ-Αντριάννας, μου είπε: « Όταν είσαι σε αυτές τις δουλειές, καλό είναι να λες και κανένα 'δεν ξέρω'. Όσο πιο πολλά δεν ξέρεις, τόσα λιγότερα κάνεις και εγώ έκανα το λάθος να μάθω πολλά και να το λέω κιόλας»

Η γυναικεία εργασία στις οικογενειακές επιχειρήσεις εμπίπτει ταυτοχρόνως και στην κατηγορία των οικογενειακών 'καθηκόντων' ή 'υποχρεώσεων' και ευθυνών με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο από αυτό που αντιλαμβάνονται οι άνδρες επιχειρηματίες ως 'καθήκον' απέναντι στην οικογένειά τους. Ως 'καθήκον' αφορά τις οικιακές δραστηριότητες, αλλά ως 'οικογενειακή' υπόθεση γίνεται -εν γένει-αντιληπτή και στο πλαίσιο της επιχείρησης: Η εργασία στην οικογενειακή επιχείρηση συντελεί στην οικογενειακή ενότητα, αφού γίνεται αντιληπτή ως η πιο ενδεδειγμένη δραστηριότητα μέσω της οποίας μεταδίδονται μηνύματα αλληλεγγύης⁷⁷ βάση της οποίας πραγματώνονται ατομικοί και οικογενειακοί σκοποί.

Η γυναικεία εργασία είναι αυτή που αναδεικνύει τον οικογενειακό χαρακτήρα των οικονομικών επιτευγμάτων περισσότερο από την εργασία κάθε άλλου μέλους. Αυτό συμβαίνει γιατί- εκτός από το ότι τα επιτεύγματα αυτά είναι, εν πολλοίς, 'προϊόντα' των εργαζόμενων γυναικών επιχειρηματιών, δεν τα εξατομικεύουν, παρά τα αντιλαμβάνονται ως τμήμα ενός οικονομικού και συμβολικού κεφαλαίου που αποτελεί την εγγύηση για την μελλοντική ζωή των απογόνων - κεφάλαιο που οι γυναίκες ως γονείς και ειδικά ως 'μητέρες' πρέπει-κατά τη γνώμη τους- να φροντισουν από πολύ νωρίς (Scott 1997: 68).

Από μια άλλη σκοπιά, η γυναικεία εργασία στις οικογενειακές επιχειρήσεις, δεν μπορεί να διαχωριστεί από την οικογενειακή/οικιακή σφαίρα επειδή, όχι μόνο γίνεται αντιληπτή ως συνώνυμη της φροντιδας για την οικονομική επιβίωση του νοικοκυριού, αλλά λόγω του ότι είναι αυτή που μεταφέρει και συμβολικά το 'ιδίωμα' της οικογένειας στον επιχειρηματικό χώρο. Η ατμόσφαιρα του 'σπιτιού' που μεταφέρεται μέσα από την παραγωγή χειροποίητων εδεσμάτων από ένα μέλος της οικογένειας, αλλά και το ζεστό χαμόγελο, η φροντιδα και οι προσωπικές σχέσεις των ιδιοκτητριών με τους πελάτες τους, βρίσκονται στον αντίποδα αυτού που υπαγορεύουν οι σχέσεις συναλλαγής σε μια εκχρηματισμένη αγορά όπου πωλούνται υπηρεσίες. Με την έννοια της 'φιλοξενίας' οι γυναίκες της οικογένειας Ρεσουνάρα νοσηματοδοτούν μια σειρά από πρακτικές μέσα από τις οποίες η εργασία τους στην επιχείρηση αποκτά έναν προσωπικό χαρακτήρα, δανείζεται κομμάτι του εαυτού τους, αλλά ταυτόχρονα τις εντάσσει σε μια 'παράδοση' τοπικής φιλοξενίας την οποία- σύμφωνα με την άποψή τους- είχαν

⁷⁷ Η εργασία, τόσο των γυναικών, όσο και των παιδιών τους (όπως θα δείξω παρακάτω) στην οικογενειακή επιχείρηση, νοείται με όρους εξάρτησης, υποχρέωσης και ανταπόδοσης. Σε αυτό το πλαίσιο οικοδομούνται σχέσεις που δένουν τα άτομα μεταξύ τους σαν 'ομάδα'. Αυτές οι εργασιακές σχέσεις, διερευνημένες από την White στο πολιτισμικό πλαίσιο της τουρκικής πραγματικότητας, εμφανίζονται ως μετεμφιεσμένες σχέσεις εξουσίας, κατασκευάζουν κοινωνική ταυτότητα, δίνοντάς στις γυναίκες πρόσβαση στην εργασία, σε αγαθά, χρήματα, χρήσιμες πληροφορίες τις καθιστούς συζύγους και τους καλύπτουν και άλλες ανάγκες (White 1994: 9 και 87).

οι Μυκονιάτες πριν την έλευση του μαζικού τουρισμού. Έτσι, η μεταφορά των οικογενειακών ποιοτήτων που νοούνται ως συνώνυμες της ‘φιλοξενίας’ στον απρόσωπο και εμπορευματικό χώρο της επιχείρησης, μεταμορφώνει το εργασιακό ήθος, όσο άλλωστε επηρεάζει εξίσου και το περιεχόμενο της εννοιολόγησής τους ως ‘οικογενειακών’. Όταν οι ποιότητες της οικογενειακής σφαίρας εισέρχονται στην εμπορευματική, αποκτούν νέα ‘εμπορική’ αξία, μετατρέπονται σε επιχειρηματική στρατηγική μέσα από την οποία κερδίζει η επιχείρηση την καλή της φήμη αυξάνοντας την πελατεία της. Η εμπορικότητα του ‘οικογενειακού’ κλίματος εξαρτάται βέβαια από τον τρόπο που κατασκευάζεται και παρουσιάζεται ως συστατικό στοιχείο της επιχείρησης. Η γνώση, ή καλύτερα η συνειδητοποίηση ότι αυτό προσμετράται ως θετικό στοιχείο στην καλή λειτουργία της επιχείρησης, είναι κάτι που συνήθως το διαπιστώνουν οι γυναίκες επιχειρηματίες, μια και είναι αυτές που το δημιουργούσαν στον χώρο όμως του σπιτιού τους. Είναι οι γυναίκες αυτές που αξιολογούν το ‘οικογενειακό’ κλίμα των επιχειρήσεων τους ως κάτι σημαντικό και άξιο λόγου, το οποίο προσθέτει εύσημα στην επιχειρηματική τους ταυτότητα. Το χρησιμοποιούν δε, ως βασικό τους επιχειρήμα, όταν θέλουν να εκφράσουν την αξιολογική κρίση για τις μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες του νησιού, οι οποίες είναι «απρόσωπες»⁷⁸, και, ενώ μπορεί να δουλεύουν με ορθότερο τρόπο δεν στηρίζονται στην αίσθηση ευθύνης και προσωπικής συμμετοχής που έχει ένας ιδιοκτήτης ή μια ιδιοκτήτρια για την επιχείρηση. Όπου στις μεγάλες επιχειρήσεις υπάρχουν ειδικοί υπάλληλοι να διεκπεραιώνουν τα επιτελικά τους καθήκοντα σε συγκεκριμένες θέσεις, στις αντίστοιχες μικρότερες υπάρχουν πίσω από όλα σχεδόν οι γυναίκες ιδιοκτήτριες, από το ‘χέρι’ ή την επίβλεψη των οποίων περνάνε όλα όσα σχετίζονται με τη λειτουργία της επιχείρησης. Η προσωπική εμπλοκή τους, η μεγάλη τους διαθεσιμότητα και ο βαθμός ανάμειξής τους στην επιχείρηση δικαιολογεί, όχι μόνο τη αντίληψη των γυναικών για την επιχείρηση ως ‘οικογενειακής’, αφού τη λειτουργούν τα μέλη μιας οικογένειας, αλλά και την αντίληψη που συγκροτούν οι πελάτες η οποία είναι το αποτέλεσμα της μεθοδευμένης προσπάθειας των γυναικών επιχειρηματιών.

Έτσι αναδύεται μια ακόμη πτυχή της γυναικείας διάστασης της ‘επιχειρηματικότητας’ που έγκειται στο ότι μπορούν να αναδιαμορφώνουν και να ανακατασκευάζουν τη σημασία του ‘οικογενειακού’ και ταυτόχρονα του ‘επιχειρηματικού’ μέσα από πολυδιάστατες πρακτικές που καταργούν τις διαχωριστικές γραμμές των δύο αυτών πεδίων. Η ‘επιχειρηματικότητά’ τους συνίσταται στο γεγονός ότι λειτουργούν ως οι μεταβιβάστριες μια σειράς ποιοτήτων, του συναισθηματικού τους κόσμου και της οικογένειάς τους, στην επιχειρηματική σφαίρα της δράσης τους.

⁷⁸ Η Scott χρησιμοποιεί εύστοχα την έκφραση ‘γραφειοκρατικοποίηση της φιλοξενίας’ για να χαρακτηρίσει τους τρόπους λειτουργίας των ιδιόκτητων μεγάλων ξενοδοχείων με επαγγελματίες διευθυντές και ιεραρχημένη εξουσιαστική δομή (1997:81-82).

Το οικογενειακό 'ιδίωμα'⁷⁹ δεν αποτελεί όμως μια επιχειρηματική στρατηγική των γυναικών μόνο σε σχέση με την αύξηση της πελατείας και κατά συνέπεια των κερδών. Αποτελεί μια πάγια τακτική για την εσωτερική λειτουργία της επιχείρησης προκειμένου να αποσοβούνται εντάσεις και αφορά, στην προκειμένη περίπτωση, τη σχέση που αναπτύσσουν τα μέλη της οικογένειας- και πολύ περισσότερο οι γυναίκες- με τους υπαλλήλους τους. Καθώς μάλιστα κάποιοι από αυτούς είναι μερικές φορές συγγενικά τους πρόσωπα (ξαδέλφια, ανίψια, κουμπάροι), ο 'οικογενειακός' χαρακτήρας της επιχείρησης ενισχύεται. Αυτό όμως που συνήθως συμβαίνει είναι ότι τόσο οι άνδρες, όσο και οι γυναίκες δημιουργούν ειδικού τύπου σχέσεις με κάποιους υπαλλήλους οι οποίοι δουλεύουν για την επιχείρηση πολλά χρόνια και κρίνονται ως πρόσωπα «εμπιστοσύνης». Αυτά τα πρόσωπα θεωρούνται από τους/τις επιχειρηματίες ως μέλη της 'οικογένειας' και αποτελούν ουσιαστικά έναν υποστηρικτικό κύκλο ανθρώπων που κάποιες φορές βοηθούν την οικογένεια και σε πολλές δραστηριότητες πέρα από την επιχείρηση, όπως για παράδειγμα στα χοιροσφάγια ή τα οικογενειακά πανηγύρια. Μερικοί από τους υπαλλήλους είναι στενά συναισθηματικά δεμένοι τόσο με την οικογένεια, όσο και με την επιχείρηση, της οποίας γνωρίζουν πολλά μυστικά και αποτελούν το δεξί 'χέρι' των γυναικών της επιχείρησης. Τέτοιοι υπάλληλοι υπάρχουν ακόμη και σε μεγάλες ξενοδοχειακές επιχειρήσεις που λειτουργούνται από ντόπιες οικογένειες και συνήθως είναι άτομα που δουλεύουν στις επιχειρήσεις της οικογένειας πολλά χρόνια, πολύ πριν επεκταθούν αυτές και αποκτήσουν το νέο τους επιχειρηματικό προφίλ. Η συμπερίληψή τους στην 'οικογένεια', η οποία σχετίζεται με το κατά πόσο τους εμπιστεύονται οι επιχειρηματίες ή υπονοεί και την αποδοχή εκ μέρους αυτών των υπαλλήλων των αντιλήψεων και των ιδεολογικών αρχών της οικογένειας- πράγμα που βέβαια κάθε άλλο παρά ισότιμες σχέσεις εγκαθιστά. Οι γυναίκες μιας επιχείρησης έχουν συνήθως διαφορετικούς τρόπους διαχείρισης αυτών των σχέσεων από ό,τι οι άνδρες επιχειρηματίες οι οποίοι κάνουν εμφανέστερες τις ασυμμετρίες και προβάλλουν εντονότερα τον εξουσιαστικό χαρακτήρα των σχέσεων, όποτε αναμειγνύονται στις υποθέσεις της επιχείρησης. Οι γυναίκες φροντίζουν τις σχέσεις αυτές στη βάση αμοιβαίων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, οι οποίες φέρνουν σε σχέσεις εξάρτησης όλες τις πλευρές με όρους που κρύβουν τον εξουσιαστικό τους χαρακτήρα.

Η παρουσία του «ξένου» υπαλλήλου η οποία είναι το μεγάλο επιχειρηματικό 'αγκάθι' στις οικογενειακές επιχειρήσεις, αποτελεί ένα ζήτημα στο οποίο μπορεί να ανιχνευθεί η γενικότερη αμφιθυμία τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών, για το ποιος είναι ή γίνεται

⁷⁹ Η Ong υποστηρίζει ότι γενικότερα το οικογενειακό 'ιδίωμα' στα εργοστάσια συνίσταται στην προβολή και υιοθέτηση των ανθρωπιστικών αξιών ως μέσο χαλάρωσης του ελέγχου από την πλευρά των διαχειριστών/ιδιοκτητών. Μέσα από την αντίληψη της 'οικογένειας' πετυχαίνονται υψηλοί παραγωγικοί δείκτες καθώς η ευθύνη για κάτι τέτοιο εμφανίζεται ως συλλογική με την ταυτόχρονη έμφαση σε μια αίσθηση κοινών συμφερόντων που ενώνει (1987:166-170 και 180).

Κατά την άποψη της Kondo η μεταφορά της επιχείρησης ως 'οικογένειας' αποτελούσε συνήθη ρητορική των ιδεολογιών πατερναλισμού στις μεγάλες επιχειρήσεις και τα εργοστάσια στις αρχές του 20ου αιώνα στην Ιαπωνία και έδινε έμφαση στην ύπαρξη κοινών σκοπών που ένωναν εργάτες και διαχειριστές. Χρησιμοποιήθηκε δε, από τους διευθυντές/διαχειριστές για να πετύχουν άμεσο έλεγχο πάνω στην εργατική δύναμη που διέθεταν. Αποτέλεσε όμως και αίτημα από την πλευρά των εργατών οι οποίοι απαιτούσαν συμμετοχή στην επιχείρηση με όρους 'οικογένειας'. Την ίδια χρονική περίοδο η αντίληψη της 'οικογένειας' αναπαράγοταν γενικότερα σε επίπεδο σχολείου, επιχείρησης και κράτους εργαζόμενους σε όλες τις βαθμίδες ιεραρχίας (1990:172-173).

«δικός» μας και ποιος γίνεται αντιληπτός ως «ξένος». Τα όρια της οικειότητας/συνάφειας ή διαφορετικότητας/απόστασης μεταξύ αυτών που διευθύνουν τις επιχειρήσεις τους και των υπαλλήλων τους φαίνεται να τα διαχειρίζονται πολύ καλύτερα οι γυναίκες επιχειρηματίες, οι οποίες τονίζουν τον προσωπικό και συναισθηματικό χαρακτήρα αυτών των σχέσεων ως βάση της επαγγελματικής τους αλληλεξάρτησης.

Η 'οικιακότητα' ως θετική αξία

Η Μαρουλίνα, η Μαρία, αλλά και πολλές ακόμη γυναίκες που απασχολούνται στις οικογενειακές επιχειρήσεις συνδυάζουν μια επιχειρηματική ταυτότητα που προσδιορίζεται από το γεγονός ότι αποτελούν μέλη οικογενειών μέσα στις οποίες υπάρχουν έμφυλες ιεραρχίες και σαφής καταμερισμός των εργασιών. Η οικιακότητα, η οποία έχει σηματοδοτηθεί από τις δουλειές και τις ευθύνες τους στον οικιακό χώρο και τη φροντίδα των παιδιών αποτελεί μια καθημερινή πραγματικότητα που καλείται, στο πλαίσιο της οικογενειακής επιχείρησης, να αναδιαμορφωθεί μέσα από την εκπλήρωση υποχρεώσεων στο εργασιακό πεδίο.

Οι διευθυντικές δεξιότητες των γυναικών της πρώτης τυπικά γενιάς που λειτούργησε και στήριξε οικογενειακές επιχειρήσεις και οι οποίες είναι στην τέταρτη ή και την πέμπτη δεκαετία της ζωής τους, δεν άλλαξαν δραστικά τις αντιλήψεις τους για τους οικιακούς ρόλους τους. Η διατήρηση των οικογενειακών δεσμών, η εκπλήρωση των μητρικών καθηκόντων, ήταν συνεχώς τα παρόντα μεγάλα αιτήματα που υπαγόρευε η εργασία στην επιχείρηση.

Αυτό που θα μπορούσε να διαπιστώσει κανείς είναι το ότι η γυναικεία εργασιακή εμπειρία στο χώρο της επιχείρησης έγινε η αιτία επαναξιολόγησης της οικογένειας και των οικιακών δεσμεύσεων, ως θετικών αξιών που συνδέουν τα υποκείμενα και τους παρέχουν ένα στέρεο έδαφος να πατήσουν και οι επόμενες γενιές. Αυτή η θετικά αξιολογημένη 'οικιακότητα' και η ανανεωμένη πίστη στην οικογένεια δεν συγκρούστηκε με άλλες αξίες που αφορούν την εργασία και την επιχειρηματικότητα των ατόμων ξεχωριστά. Θα μπορούσε μάλιστα να διαπιστωθεί και μια τάση επαναφοράς της οικιακότητας ως κυρίαρχης πια 'ιδεολογικής' αρχής που στηρίζει τις επιχειρηματικές πρακτικές.

Αυτό όμως που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι το ότι οι όροι πρόσληψης της οικιακότητας έχουν ανασηματοδοτηθεί. Καμιά από τις γυναίκες που συνάντησα στις επιχειρήσεις τους δεν επιθυμούσε να επιστρέψει στα 'οικιακά' της καθήκοντα έτσι όπως τα αντιλαμβανόταν πριν την ανάμειξή της στις επιχειρήσεις. Όλες τους όμως υπερθεμάτιζαν την ύπαρξη της οικογένειας, την τεκνοποιία και μερικές νοσταλγούσαν το 'σπίτι' τους, ενώ άλλες ένιωθαν αμφιθυμία για την επιστροφή σε αυτό για διάφορους λόγους, ένας από τους οποίους ήταν η προτίμηση της κοινωνικότητας που ανέπτυξαν μέσα από τις επιχειρήσεις τους. Μερικές φορές είχα την εντύπωση ότι η έμφαση στην οικιακότητα είναι μια ρητορική που

αναπτύσσουν γιατί τελικά αυτό που κυριαρχεί στη ζωή τους είναι η επιχειρηματική τους απασχόληση και μέσω της ρητορικής επιλύεται ίσως μια υπαρξιακή σύγκρουση ως προς τα στερεότυπα και τις αρχές που τα διέπουν. Ωστόσο, θεωρώ ότι η εμπειρία που αποκτούν μέσα από την ενασχόληση με την επιχείρηση διαμορφώνει συνολικά τη σχέση τους με το οικιακό 'παρελθόν' και 'παρόν' τους και αυτό γιατί η συνειδητοποίηση του ότι ο οικιακός χώρος είναι επίσης ένας άλλος, αξιοσέβαστος 'χώρος εργασίας', αλλά και χώρος εσωτερικής 'αναδίπλωσης' της οικογένειας επέρχεται με την εμπειρία και τη δοκιμασία των αντοχών στην επιχείρηση. Από αυτή την σκοπιά, η γυναικεία εργασιακή εμπειρία εμπλουτίζει πολύ περισσότερο τα νοήματα της έμφυλης διάστασης της 'επιχειρηματικότητας' από τη πλευρά των γυναικών, γιατί η ίδια τους η εμπειρία κινείται μεταξύ δύο 'περιοχών' - της οικιακής και της επιχειρηματικής- τις οποίες ενοποιεί και τις φέρνει σε σχέση ισοδύναμης αξίας.

Η 'οικιακότητα' (εννοιολογημένη ως μια σειρά από πρακτικές που σχετίζονται με τα οικιακά καθήκοντα των γυναικών) γίνεται συνώνυμη με την κατάθεση των σωματικών και ψυχικών αντοχών εν είδει σκληρής εργασίας στην επιχείρηση και η 'επιχειρηματικότητα,' η οποία στηρίζεται στην εντατική εργασία, εμπλουτίζεται με τις οικιακές/οικογενειακές ποιότητες, αναπροσαρμόζει τους στόχους και ανατιμά την εργασιακή εμπειρία ως πιο προσωποκεντρική εμπειρία με συναισθηματικές εμπλοκές.

Το σημείο που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι η εννοιολόγηση του «σπιτιού» εκ μέρους των περισσότερων γυναικών επιχειρηματιών. Τόσο η Μαρία Φαμελίτη, όσο και η Μαρουλίνα Ρεσουνάρα, αναφέρονταν στο 'σπίτι' ταυτίζοντάς το με την 'οικογένεια' και την ανασύσταση των συναισθηματικών της δεσμών⁸⁰. Το «σπίτι» γινόταν συνώνυμο μιας σειράς πραγμάτων και για τις δύο γυναίκες. Νοούνταν ως ο ξεχωριστός 'οικιακός' χώρος, που διαχωριζόταν από τα οικήματα τα οποία στέγαζαν τις επιχειρήσεις. Ακόμη και όταν έλεγαν ότι η «η δουλειά τους είναι το δεύτερο σπίτι τους» το διαχώριζαν από αυτό που αντιλαμβάνονταν ως χώρο της οικογένειας, με καθαρά οικιακές δραστηριότητες. Το 'οικιακό' –κατά μία έννοια (και σε αντίθεση με το 'εργασιακό') σπίτι ήταν ο χώρος της χειμωνιάτικης οικογενειακής ζωής σε αυτό που οι γυναίκες ξανασυναντούσαν τα παιδιά τους, ασκώντας χωρίς πίεση τα μητρικά τους καθήκοντα, ανασυγκροτούσαν τους δεσμούς τους με τους συζύγους και τους άλλους συγγενείς, ασχολούνταν με δραστηριότητες που τους έδιναν ευχαρίστηση. Ας ξαναθυμίσω τη λαχτάρα με την οποία η Μαρουλίνα Ρεσουνάρα περίμενε να τελειώσει η τουριστική περίοδος για να

⁸⁰ Η Du Boulay εντοπίζει τη σύνδεση σπιτιού και οικογένειας μέσα στην εθνογραφική της εργασία που αφορά την Εύβοια. Όπως ισχυρίζεται, το σπίτι, ως φυσική δομή συνδέεται στενότερα με την ταυτότητα της οικογένειας· διότι όπως η οικογένεια αποτελεί την κύρια και μη αναγώγιμη ομάδα αυτής της κοινωνίας, έτσι και το σπίτι στο οποίο ζει η οικογένεια αποτελεί το κύριο προπύργιο των αξιών εκείνων που είναι θεμελιώδεις γι αυτήν την κοινωνία (1974:17). Κατά τον Just που ασχολήθηκε με τη διερεύνηση των ορίων της συγγένειας στο νομό Λευκάδας, η εννοιολόγηση του σπιτιού ως οικονομική, κοινωνική και ηθική ένωση, δεν μπορεί να υποκαταστήσει τον ορισμό της οικογένειας η οποία υπερβαίνει τα όριά του. Το σπίτι αποτελεί ουσιαστικά μια εκ των πραγμάτων σταθεροποίηση των δεσμών μεταξύ των συγγενών των οποίων η ενότητα απορρέει από την ίδια την συγκατοίκηση όσων δένονται με αυτούς τους δεσμούς της (1991:124).

Σε ένα διαφορετικό πολιτισμικό πλαίσιο η Galani -Moutafi υποστηρίζει ότι το 'σπίτι' για τις γυναίκες στη Σάμο είναι το κέντρο της οικιακής ζωής, ενώ υπάρχει μια στενή φυσική και ηθική σχέση μεταξύ σπιτιού και γυναικών (1993:248).

‘επιστρέφει’ στο σπίτι της, να το περιποιηθεί και να το βάλει, να ασχοληθεί με τον κήπο της, να φτιάξει τα σπιτικά της εδέσματα και να δείξει την φροντίδα και την αγάπη προς τα παιδιά της. Το σπίτι, μέσα από τις αντιλήψεις και πρακτικές των γυναικών σήμαινε ‘οικογένεια’ και ‘οικιακότητα’ σε διαφορετικό εντελώς πλαίσιο από αυτό της οικογενειακής επιχείρησης.

Η μητρότητα όμως δεν νοείται ως ξεκομμένη από τον επιχειρηματικό χώρο κατάσταση η οποία αφορά το σπίτι και την οικιακότητα. Θα υποστήριζα μάλλον ότι πρόκειται για μια κατάσταση που συσχετίζει και συνενώνει την οικογένεια και την οικιακότητα με τη ζωή της οικογένειας μέσα στην επιχείρηση. Μέσα από την εργασία των γυναικών στις επιχειρήσεις, η ‘μητρότητα’ εμφανίστηκε ως καθήκον παρόμοιας σημασίας με αυτήν της καλής διαχείρισης μιας επιχείρησης. Το μέγλωμα των παιδιών έγινε αντιληπτό ως αποκλειστικό καθήκον των γυναικών που εμπλουτίστηκε από την εμπειρία τους στους εργασιακούς χώρους, ενώ ξέφυγε από τον ιδιωτικό/οικιακό χαρακτήρα που συνήθως έχει.

Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα σημεία που δείχνουν τα ρευστά όρια του επιχειρηματικού και του οικιακού κόσμου αποτελεί το χωρικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μεγάλωσε μια γενιά παιδιών οικογενειών με επιχειρήσεις και αναδιαμορφώθηκαν οι αντιλήψεις περί ‘μητρότητας’.

Μια οικογένεια και η επιχείρησή της μοιράζεται πολλές φορές ένα περιβάλλον όπου ταυτίζονται η εργασιακή/επιχειρηματική και οικιακή εμπειρία. Πολλές από τις γυναίκες, οι οποίες δεν είχαν άλλη βοήθεια, έπαιρναν μαζί τα παιδιά τους στο ξενοδοχείο μόλις αυτά μπορούσαν να σταθούν στα πόδια τους, προκειμένου να τα επιβλέπουν. Μερικές είχαν τα σπίτια τους κοντά στις επιχειρήσεις τους (Η Μαρουλίνα Ρεσουνάρα αναφέρθηκε σε κάτι ανάλογο), ή καταλάμβαναν ένα δωμάτιο του ξενοδοχείου για τις ανάγκες των παιδιών, στο οποίο έμεναν και κάποια βράδια. Υπάρχουν μάλιστα περιπτώσεις κατά τις οποίες το οικογενειακό σπίτι βρίσκονταν εντός του ξενοδοχειακού χώρου- στην αυλή του συνήθως- και αυτό έδινε τη δυνατότητα στις γυναίκες να ελέγχουν τα παιδιά τους και να ανταποκρίνονται ταυτόχρονα στα επιχειρηματικά τους καθήκοντα με μεγαλύτερη ευκολία. Η τελευταία αυτή περίπτωση όμως είχε και τα αρνητικά της. Η κυρ-Αντριάννα που ζούσε μια τέτοια κατάσταση μου ομολόγησε ότι: *«Το σπίτι μου για έξι μήνες δεν το ξεχώριζα από το ξενοδοχείο... Εκεί μεγάλωσα τα παιδιά μου και τώρα τα εγγόνια μου. Ήταν μεγάλη ευκολία να 'ναι το σπίτι δίπλα στα δωμάτια, αλλά και ποιος μπορούσε να ησυχάσει, αφού κάθε λίγο και λιγάκι, κάποιος θα δρασκελίζε το κατώφλι και θα ζήταγε ό,τι μπορείς να φανταστείς... Από πετσέτες μάνιου έως να του κάνω τσάι για τον πονόκοιλό του...»*

Τα μη διακριτά όρια των χώρων νοσηματοδοτούνται από την αλληλοδιείσδυση του επιχειρηματικού στο οικιακό πεδίο, έτσι όπως αναδύθηκε μέσα από τις πρακτικές των γυναικών. Σ' αυτά τα δύο πεδία με τα ασαφή όρια, η φροντίδα για την ανατροφή των παιδιών και ό,τι ακόμη προσδιορίζει την ‘μητρική’ ταυτότητα των γυναικών, αναλύεται σε δυνατές συναισθηματικές σχέσεις μεταξύ των γυναικών και των παιδιών τους. Μέσα από αυτές χαράσσεται ένας δρόμος πάνω στον οποίο διακρίνεται ξεκάθαρα και η ιδιαίτερη σχέση που

αναπτύσσεται μεταξύ των manάδων και των κοριτσιών τους⁸¹. Έτσι και στην παρούσα περίπτωση εκδηλώνεται ως συνάφεια που στηρίζεται στη βάση μιας βαθιάς αλληλοκατανόησης και αποδοχής των αναγκών του κάθε παιδιού ξεχωριστά. Η πολυεπίπεδη διαγενεακή σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των θηλυκών μελών μιας οικογένειας ή η αποστασιοποιημένη που διατηρεί, για παράδειγμα, ο πατέρας της οικογένειας Ρεσουνάρα με τις κόρες του, αποτελεί τελικά έναν δείκτη μέτρησης της αντοχής του κάθε γονιού στις νεωτερικές προκλήσεις ανατροφής των παιδιών του. Οι γυναίκες-μητέρες αποδέχονται περισσότερο αυτές τις προκλήσεις σε σχέση με τους σύζυγους-πατέρες, στους οποίους, οι έμφυλες διακρίσεις προσδιορίζονται κυρίως από τις συντηρητικές αντιλήψεις για την γυναικεία επιθυμία, σεξουαλικότητα και κώδικα συμπεριφοράς. Αυτό ισχύει ακόμη και σε περιπτώσεις κατά τις οποίες γίνεται προσπάθεια αυτές οι αντιλήψεις να εναρμονιστούν με το γενικότερο προοδευτικό ιδεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο οι άνδρες παρουσιάζονται ως οι βασικοί διαμορφωτές του οικογενειακού αναπτυξιακού μέλλοντος. Αυτό συνέβη με την περίπτωση του Μίμη, ο οποίος δέχτηκε ο φίλο της κόρης του να δουλεύει μαζί της σε μια από τις επιχειρήσεις προκειμένου να έχει άμεση γνώση και έλεγχο της συμπεριφοράς της κόρης του. Από αυτήν την άποψη, η ύπαρξη της οικογενειακής επιχείρησης συντελεί κάποιες φορές στην αποδοχή νεωτερικών αντιλήψεων από την οικογένεια και μετασχηματίζει την εμπειρία των υποκειμένων ως προς αυτή καθ'αυτήν την έννοια της οικογένειας. Η γυναικεία/μητρική επιθυμία για σπουδές, έτσι όπως αντιδιαστέλλεται από την πατρική, είναι το αποτέλεσμα του μπολιάσματος της 'μητρικής αντίληψης των γυναικών, με το χώρο της αγοράς και των εμπορικών συναλλαγών. Αυτή η νεωτερική εκδοχή της 'μητρότητας' συνίσταται στην προτροπή για απομάκρυνσή των παιδιών τους από τις στρωμένες οικογενειακές επιχειρήσεις, προκειμένου να διευρύνουν τον γνωστικό τους εαυτό. Τα βασικό αίτημα από την πλευρά των γυναικών είναι η γνωστική διεύρυνση και μόρφωση ώστε να μπορέσουν να αντεπεξέλθουν στις απαιτήσεις της τουριστικής ανάπτυξης έχοντας περισσότερα γνωστικά εφόδια, αποκτώντας μια μοντέρνα, περισσότερο ορθολογική 'επιχειρηματική' ταυτότητα. Πολλές από τις γυναίκες των οικογενειών αντιμετώπιζαν το θέμα των σπουδών με μεγάλο σεβασμό παρά το γεγονός ότι αυτές δεν είχαν τελειώσει καλά-καλά τη φοίτησή τους στη μέση εκπαίδευση όταν παντρεύτηκαν. Είναι σημαντικό ότι η προτροπή για μόρφωση αφορά τόσο τα αγόρια, όσο και τα κορίτσια που στα μάτια των μητέρων τους εμφανίζονται εξισωμένα ως προς τις πνευματικές αρετές και τις ψυχικές ανάγκες.

⁸¹ Αυτή η ιδιαίτερα δυνατή σχέση έχει εντοπιστεί αλλά δεν είναι πολυσυζητημένη στην εθνογραφική παραγωγή για την Ελλάδα (Dubisch 1991:37). Η Galani-Moutafi, εξετάζοντας τις γυναικείες επιχειρήσεις στη Σάμο βρίσκει ότι

ο δεσμός μεταξύ μητέρας και κόρης αφήνει τα σημάδια του σε πολλές πλευρές της γυναικείας οικιακής ζωής. Οι μητέρες λειτουργούν ως οι έμπιστες των κοριτσιών τους, οι οποίες ακούν και συμμερίζονται τα άγχη τους και τα μυστικά τους. Ξέρουν τις ερωτικές τους δραστηριότητες πριν ακόμη μάθει τίποτα ο πατέρας τους. Αυτός ο συναισθηματικός δεσμός μεταξύ τους αντανακλά ένα είδος γυναικείας συγγενικής εργασίας, που συνίσταται στην αμοιβαία βοήθεια και στην στενή διαντίδραση μεταξύ γυναικείων συγγενών και των οικογενειών τους (1994:124-126).

Σ' αυτήν την γυναικεία στάση απέναντι στον κόσμο της μόρφωσης, που φαντάζει ως κόσμος ελευθερίας στο πλαίσιο του οποίου επιτυγχάνεται η ουσιαστική γνώση της θέσης των υποκειμένων στην κοινωνική πραγματικότητα, ανιχνεύεται ή λανθάνει μια αναστοχαστική ματιά στην πολυδιάστατη εμπειρία τους. Αυτή η ματιά ξεκινά την εξεταστική της διαδρομή από τη δική τους ταυτότητα -ως σύζυγοι-μητέρες- εργαζόμενες- και φτάνει σε μια συνολικότερη κριτική θεώρηση της κοινωνίας όπου ζουν. Η άποψη για παράδειγμα της Μαρίας Φαμελίτη είναι ενδεικτική για τον τρόπο με τον οποίο αρκετοί νέοι Μυκονιάτες έχουν ένα έτοιμο μέλλον και δεν κάνουν καμιά άλλη προσωπική διαδρομή. Ένα άλλο σημείο εκκίνησης μιας γυναικείας αναστοχαστικής θεώρησης της ζωής, το οποίο συμπληρώνει αυτό των σπουδών, είναι η σχέση των υποκειμένων με τα χρήματα και τη υγεία τους.

Καμιά όμως τέτοια θεώρηση δεν θα ήταν δυνατή αν δεν υπήρχε η επιχειρηματική εμπειρία να φωτίσει την θετική αξία που αναγνωρίζουν οι γυναίκες στο άνοιγμα προς τον έξω κόσμο και ταυτοχρόνως τα πεπερασμένα όρια της οικογένειας, αλλά και της επιχείρησης. Έτσι γίνεται αντιληπτό ότι την ίδια στιγμή κατά την οποία η επιχείρηση είναι μια αναδιαμορφωτική εμπειρία για τις ζωές των γυναικών, άλλο τόσο παρουσιάζεται και ως γνωστικό όριο και παγίδα αυτάρκειας για τις ζωές των νεότερων, τους οποίους προτρέπουν να ξεπεράσουν, αν διανύσουν μια άλλη τροχιά ζωής που σχετίζεται με τη μόρφωσή τους. Ωστόσο, ο περιοριστικός χαρακτήρας του επιχειρηματικο-οικογενειακού σύμπαντος φαίνεται ότι αποκτά τη θετική του σημασία, όταν επιστρέφουν σε αυτόν οι νεότεροι έχοντας πλουτίσει τα γνωστικά τους εφόδια.

Ο αρνητική σημασιολόγηση της επιχείρησης, ως περιοριστικού πλαισίου ζωής, παύει να υφίσταται όταν οι γυναίκες την αξιολογούν ως προς τη δραστικότητά της στην προσωπική τους ζωή, αλλά και ως μελλοντικό οικονομικό στήριγμα για την επόμενη γενιά. Στην επιχείρηση οι γυναίκες απέκτησαν μια γνώση του κόσμου ο οποίος αφορούσε την τοπική του, αλλά και την υπερτοπική του διάσταση. Μέσα εκεί καλλιεργήθηκε η κοινωνικότητά τους η οποία συνδιαλέχτηκε με την εμπορικότητα και αυτό απέφερε και υλικούς καρπούς. Στις επιχειρήσεις αναδιαμόρφωσαν τις αντιλήψεις για το φύλο τους, τη σεξουαλικότητά τους, για τους τρόπους να υπάρχουν ως πολλαπλός εαυτός. Εκεί συνάντησαν ανθρώπους με τους οποίους σύναψαν φιλικές σχέσεις. Μέσα από την επιχείρηση όξυναν το κοινωνικό τους κριτήριο, συναντήθηκαν με τον κόσμο του εμπορίου και των συμφεροντολογικών συναλλαγών, εξορθολόγισαν τους τρόπους αντίληψης και ερμηνείας της πραγματικότητάς τους. Διαμόρφωσαν ένα γούστο και καλλιέργησαν νέες τεχνικές κοινωνικής συναναστροφής οι οποίες ήταν απαραίτητες ως επιχειρηματικό τους 'εργαλείο'. Για παράδειγμα, η Μαρουλίνα Ρεσουνάρα ήταν από τις γυναίκες που παραδέχτηκε ότι μέσα από το ξενοδοχείο της γνώρισε έναν άλλον 'κόσμο' από αυτόν που ήξερε, έναν κόσμο που τη βοήθησε να αποκτήσει γνώσεις που επέδρασαν καταλυτικά στη ζωή της και στη ζωή των παιδιών της.

Η έμφαση πολλών γυναικών στην υπεράνθρωπη προσπάθειά τους να ισορροπούν και να ανταποκρίνονται με επιτυχία ανάμεσα στα εργασιακά και στα οικιακά τους καθήκοντα, τις κάνει να αναπτύσσουν μια ρητορική γυναικείας 'πολυπραγμοσύνης' και 'αξιοσύνης'

αντιστοιχίας αυτής που υιοθετούν οι άνδρες όταν μιλούν για τα επιχειρηματικά τους επιτεύγματα. Το να είναι μια γυναίκα «άξια» είναι ιδιότητα που της αποδίδεται από τους άλλους όταν τα καταφέρνει εξίσου καλά στο 'σπίτι' της και στην επιχείρησή της. Είναι δε, ένας χαρακτηρισμός που χρησιμοποιείται ανάμεσα στις γυναίκες ως επαινετικό σχόλιο.

Σε αυτό το σημείο συναντάται η γυναικεία διάσταση της 'επιχειρηματικότητας' με τις ανδρικές αντιλήψεις περί «προκοπής» και «αξιοσύνης» που αφορούν την οικογενειακή ολοκλήρωση μέσα από την επιχειρηματική επιτυχία η τελευταία αντανακλάται στην ύπαρξη μεγάλης 'περιουσίας'. Βέβαια, η γυναικεία «προκοπή» αναφέρεται περισσότερο σε δεξιότητες που συνδυάζουν τη φροντίδα της οικογένειας και την οικιακή εργασία στην επιχείρηση, ενώ η αντρική – όπως πρόκειται να δείξω στην επόμενη ενότητα- σχετίζεται με την επαγγελματική επιτυχία και την συσσώρευση περιουσιακών αγαθών.

Η ανδρική διάσταση της 'επιχειρηματικότητας'

Οι άνδρες επιχειρηματίες, όπως ήδη έχω αναφέρει, στάθηκαν λιγότερο στο ερευνητικό μου επίκεντρο απ' ότι οι γυναίκες, καθώς ήταν δυσκολότερο να αναπτύξω σχέσεις και να παρακολουθήσω συστηματικότερα τις εργασίες τους εντός και εκτός 'επιχείρησης'. Παρ' όλα αυτά θεωρώ ότι μπορώ να προσεγγίσω ερμηνευτικά μερικές όψεις της ανδρικής 'επιχειρηματικότητας', έτσι όπως τις αντιλήφθηκα να αναδύονται σε σχέση με τις αντίστοιχες γυναικείες, αλλά και σε σχέση με τη γενικότερη εμπειρία μου από τη ζωή μου στην τοπική κοινωνία.

Οι άνδρες 'επιχειρηματίες' με τους οποίους συναναστράφηκα για τις ανάγκες της έρευνας, μου υπέδειξαν τις δύο διαφορετικές τάσεις που μπορούν να ανιχνευθούν στον τρόπο που ασκούν και αντιλαμβάνονται τις επιχειρηματικές τους πρακτικές. Η μία αφορά την διαρκή παρουσία τους στην επιχείρηση (στο ξενοδοχείο), την άμεση εμπλοκή τους με τις τρέχουσες ανάγκες της και την ανάληψη διοικητικών ευθυνών. Η δεύτερη, που εμφανίζεται και συχνότερα, σχετίζεται με την απουσία⁸² τους από τις καθημερινές διεκπεραιωτικές εργασίες της επιχείρησης, την απασχόλησή τους σε άλλους επαγγελματικούς τομείς και την ταυτόχρονη υψηλή εποπτεία στην ξενοδοχειακή επιχείρηση, στην οποία απασχολούνται συστηματικά τα περισσότερα μέλη της οικογένειάς τους. Η θέση του 'ελεγκτή', καθώς και εκείνη του οικονομικού 'διαχειριστή' της επιχείρησης, αποτελεί κοινό τόπο για όλες τις οικογένειες των επιχειρηματιών με τις οποίες ασχολήθηκα.

⁸² Η Galani-Moutafi, εξετάζοντας τις τουριστικές οικογενειακές επιχειρήσεις στη Σάμο βρίσκει ότι ακολουθούν το παρακάτω πρότυπο: Οι άνδρες συνήθως έχουν άλλα επαγγελματικά καθήκοντα που τους ωθούν να περνάνε πολλές ώρες μακριά από την επιχείρηση, ενώ οι γυναίκες βρίσκονται στον τόπο της επιχείρησης. Η οικιακή οικονομία που στηρίζεται στον τουρισμό παράγει μια ευλυγισία στον έμφυλο καταμερισμό εργασίας και οι γυναίκες μερικές φορές αντικαθιστούν τους άνδρες σε καθήκοντα όπου απαιτείται επαφή με τις γραφειοκρατικές υπηρεσίες και κάθε είδους άλλες συναλλαγές (1993:262). Αν και το πρότυπο που περιγράφει παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με ό,τι συμβαίνει σε αρκετές ξενοδοχειακές επιχειρήσεις της Μυκόνου, εντούτοις, διαφέρει στο βαθμό που πραγματικά εμπλέκονται ή είναι 'απόντες' οι Μυκονιάτες άνδρες επιχειρηματίες από τις οικογενειακές επιχειρήσεις τους,

Ο Μίμης Φαμελίτης και ο Παναής Ρεσουνάρας που σκιαγράφησα σε προηγούμενη ενότητα, συνιστούν δύο διαφορετικές εκδοχές 'επιχειρηματιών'. Ο Μίμης, βρίσκεται βέβαια μέσα στην 'παράδοση' που υπαγορεύει οι άνδρες να μην ασχολούνται άμεσα με τις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις (ασχολείται η κόρη του και δευτερευόντως η γυναίκα του), αλλά είναι συνεχώς εμπλεκόμενος σε όσα συμβαίνουν σε αυτήν με εντονότερο τρόπο από αυτόν του Παναή. Ο Παναής, βρίσκεται στην περιφέρεια των καθημερινών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και επιλέγει να περνά στο 'κέντρο' όταν οργανώνεται το επιχειρηματικό μέλλον και καταστρώνονται νέα επενδυτικά σχέδια, καθώς και όταν τίθενται ζητήματα διαχείρισης του 'κοινού' ταμείου. Η αντρική επιχειρηματική εκδοχή που προτείνεται μέσα από τις πρακτικές και τις αντιλήψεις του Παναή είναι παρόμοια με αυτήν που συνάντησα να υφίσταται στις περισσότερες οικογένειες με ξενοδοχειακές επιχειρήσεις. Οι οικογένειες των αδελφών Αγρέλη, στις οποίες αναφέρομαι διεξοδικότερα στο κεφάλαιο που αφορά την 'έντοπιότητα' στις *Δήλες*, χαρακτηρίζονται επίσης από την παρουσία-απουσία των ανδρών από τις επιχειρήσεις τους, τις οποίες όμως φροντίζουν με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους, είναι υπεύθυνοι για την γενικότερη εύρυθμη λειτουργία τους, ενώ αποτελούν τους βασικούς οικονομικούς διαχειριστές.

Μέσα από τη θεώρηση της αντρικής διάστασης της 'επιχειρηματικότητας', έτσι όπως την ενσαρκώνουν ο Μίμης και ο Παναής, όσο και μερικοί άλλοι 'επιχειρηματίες' της (όπως για παράδειγμα των οικογενειών Αγρέλη) αναδύονται μερικά ενδιαφέροντα σημεία που φωτίζουν τους τρόπους με τους οποίους τα ίδια τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται την 'έννοια της 'επιχειρηματικότητας'.

Ο κεντρικός άξονας πάνω στον οποίο σχηματοποιούνται αυτοί οι τρόποι εννοιολόγησης συνίσταται στη δημιουργία μιας ιδεολογίας που θέτει ως σκοπό την προσωπική και οικογενειακή αυτοπραγμάτωση μέσα από την σκληρή εργασία, την συνεχή πρόβλεψη του μέλλοντος μέσα από πολλαπλές επενδυτικές στρατηγικές οι οποίες θα μεγιστοποιήσουν τα οικονομικά οφέλη για τις επόμενες γενιές. Η εντατική εργασία των ανδρών επιχειρηματιών συναρτάται πάντα με τη δημιουργία 'περιουσίας', με τρόπο που έχει σχολιαστεί από τη Shapiro (1994) και αφορά τη γενικότερη σχέση εργασίας και ιδιόκτητης περιουσίας στην Ελλάδα. Η συγγραφέας (μελετώντας το φαινόμενο της προίκας και την εργασία των γυναικών για την παραγωγή της) υποστηρίζει ότι « η εργασία που δεν έχει ένα υλικό και συγκεκριμένο αντίκρισμα ισοδυναμεί με απόλυτη ένδεια... Αντίθετα το 'να φτιάξω κάτι' από την εργασία αποτελεί μια συναρπαστική εμπειρία, είναι το έργο ολόκληρης ζωής...[...]... Η μόνιμη έγνοια που διέπει κάθε εργασιακή δραστηριότητα είναι να μετατραπεί το 'τίποτα' σε 'κάτι'» (ό.π.,σ.326-327).

Η οικογενειακή επιχείρηση, καθώς προηγείται της προσωπικής ευχαρίστησης, αποτελεί το πλαίσιο όπου διαμορφώνεται μια σημαντική διάσταση της αντρικής 'επιχειρηματικότητας' αυτή που αναφέρεται στην προσωπική ανεξαρτησία των υποκειμένων και που συνδέεται με την

αντίληψη ότι «τα άτομα μπορούν να δουλεύουν όπως θέλουν, να ακολουθούν ένα συγκεκριμένο σύστημα αξιών και γενικά να κάνουν το δικό τους» (Scase και Goffee 1987:12).

Οι τροχιές που έχουν διαγράψει οι ζωές των επιχειρηματιών περνούν μέσα, είτε από συνεχείς επαγγελματικούς πειραματισμούς, ή διατηρώντας την επαγγελματική ιδιότητα που είχαν πριν την έναρξη των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων, εισχωρούν σε νέες επιχειρηματικές δραστηριότητες χρησιμοποιώντας την ήδη αποκτημένη επαγγελματική τους εμπειρία. Για παράδειγμα, τα επαγγελματικά άλματα του Μίμη και οι συνεχείς αλλαγές κατεύθυνσης των επιχειρηματικών του πρακτικών μέχρι να καταλήξει σε ένα σταθερό σχήμα πολλαπλών - ωστόσο- επιχειρήσεων, ανταποκρίνονται σε μεγάλο βαθμό στην έννοια του 'αυτοδημιούργητου' αρσενικού υποκειμένου, το οποίο αξιολογεί τις κοινωνικές συνθήκες και αναστοχάζεται τον εαυτό του και τις προϋποθέσεις ύπαρξής του μέσα στις κοινωνικο-οικονομικές περιστάσεις. Τόσο ο Μίμης, όσο και ο Παναής δεν στηρίχθηκαν σε μια προυπάρχουσα μεγάλη γονεϊκή οικογενειακή περιουσία. Ο Μίμης ήταν ναυτικός, έγινε εστίατορας, στη συνέχεια έμπορος, μετά ιδιοκτήτης γραφείου ενοικιαζόμενων αυτοκινήτων και κάτοχος ξενοδοχειακής μονάδας. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι ο Παναής δεν συνιστά μια εξίσου δυνατή εκδοχή 'αυτοδημιούργητου' ανδρός, όμως, τα τολμηρότερα εγχειρήματα του πρώτου και η στροφή που έκανε σε σχέση με την πρώτη επαγγελματική του δραστηριότητα δείχνουν ότι αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως 'επιχειρηματία' που παίρνει περισσότερα 'ρίσκα', εκτείνεται πιο εύκολα στους κινδύνους της αγοράς.

Η 'αγροτική' καταγωγή πολλών ανδρών επιχειρηματιών, όπως του Παναή, αλλά και η επαγγελματική τους απασχόληση σε τομείς διαφορετικούς από αυτούς των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων (όπως της οικοδομής) διαμορφώνουν ένα ιδιαίτερο υπόβαθρο εννοιολόγησης της 'επιχειρηματικότητας'. Η τελευταία προσδιορίζεται ως μια κατάσταση που μπορεί να συγκολλά διαφορετικές φαινομενικά ιδιότητες που όμως εναρμονίζονται για να επιτευχθεί ο επιχειρηματικός σκοπός. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η άποψη του Παναή ως προς το ότι για να είναι κάποιος «ξενοδόχος» πρέπει να είναι και «οικοδόμος». Σε αυτήν την περίπτωση καταδεικνύεται η σημασία που δίνουν οι άνδρες 'επιχειρηματίες' στη χρήση της προηγούμενης εμπειρίας τους μέσα στο νέο επιχειρηματικό πλαίσιο, καθώς κάτι τέτοιο συμφιλιώνει το προσωπικό τους 'παρόν' με το 'παρελθόν' και τους παρέχει ασφαλέστερους τρόπους να αντιμετωπίσουν την πρόκληση για επιχειρηματικά ανοίγματα. Από τη στιγμή που διατηρούν την επαγγελματική δεξιότητα την οποία είχαν πριν την εμπλοκή τους στην τοπική τουριστική ξενοδοχειακή αγορά, μπορούν να μετριάσουν την καταστροφική δύναμη πιθανών μελλοντικών αποτυχιών και να διατηρούν κάποια κομμάτια της ζωής τους έξω από το στενό οικογενειακό πλαίσιο, σαν προσωπικά τους κεκτημένα. Ταυτόχρονα, η αίσθηση ότι καταφέρνουν να συμμετέχουν στην σύγχρονη κοινωνικο-πολιτισμική πραγματικότητα της Μυκόνου μέσα από πολλαπλές δραστηριότητες, επιβεβαιώνει την θετική αξία που αποδίδουν στην 'πολυπραγμοσύνη' η οποία συναρτάται με αντιλήψεις του εαυτού τους ως «προκομμένους» και

«νοικοκυραίους»⁸³. Η αίσθηση ότι μπορούν να τα κάνουν όλα μόνοι τους, ότι αυτοί μαζί με τη βοήθεια της οικογένειάς τους συγκροτούν ένα σύμπαν 'αυτάρκειας' από την στιγμή που είναι πολυλειτουργικοί, είναι κεντρικής σημασίας στην πλαίσιο της αντρικής επιχειρηματικής ιδεολογίας. Ο Παναής μου τόνισε ότι πίεζε τους δύο γιους του να καταπιαστούν με τις οικοδομικές εργασίες « για να μην έχουν τους ξένους τους ανθρώπους ανάγκη... που δεν κάνουν και αυτό που θέλεις, αλλά του κεφαλιού τους... και όταν χρειαστεί να μπορούν να ξέρουν πόσο στοιχίζουν τα μερεμέτια που γίνονται... Γιατί όποιος έχει τέτοιες δουλειές (ξενοδοχεία), πρέπει να πιάνουν τα χέρια του στην οικοδομή... Δεν είναι απλά, άντε το χτίζεις και τελειώνεις...»

Η 'πολυπραγμοσύνη' αποτελεί κορυφαίο σημείο του ευρύτερου αξιακού κώδικα που προσδιορίζει την αντρική διάσταση της επιχειρηματικότητας και διαπερνά όλο το φάσμα των τοπικών αντιλήψεων για την 'αντρική' ταυτότητα. Βρίσκεται στη βάση της εννοιολόγησης του άνδρα 'επιχειρηματία' ως κεντρικού διαμορφωτή των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών της ζωής του μέσα από την αναζήτηση του κέρδους προκειμένου να δημιουργήσει περιουσία που θα του εξασφαλίσει το 'μέλλον', το προσωπικό, αλλά κυρίως το οικογενειακό που περιλαμβάνει τουλάχιστον δύο επιχειρηματικές γενιές- τη δική του και των παιδιών του. Η ικανότητα που έχει να ανταποκρίνεται με επιτυχία σε πολλές και διαφορετικές δραστηριότητες αποτελούν εγγύηση επιτυχίας, συνώνυμη του πλουτισμού, ενισχύοντας έτσι τον ισχυρισμό ότι «ο πλούσιος άνδρας παρουσιάζεται ως αυτόνομο υποκείμενο-και επίκεντρο που έχει τις δυνάμεις να διαμορφώνει τον εαυτό του και τον κόσμο» (Herman 1999:12).

Η 'πολυπραγμοσύνη' και η 'αυτάρκεια' συνιστούν τον ισχυρό συνδετικό ιστό που δένει τα αρσενικά μέλη της οικογένειας μεταξύ τους, δημιουργεί ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς πατέρων και γιων, ανάλογων με αυτούς που δημιουργούνται μεταξύ μητέρων και κοριτσιών, εγγυάται το μέλλον της σχέσης του πατέρα με τους αρσενικούς απογόνους του, αλλά κυρίως εγγυάται το ανθηρό παρόν και μέλλον της επιχείρησης. Αυτό το διαπίστωνα όλο και περισσότερο καθώς προχωρούσε η επιτόπια έρευνα, επιβεβαιώνοντας διάφορες αρχικές υποθέσεις μου σχετικά με την ταυτότητα των ντόπιων επιχειρηματιών και το ιδεολογικό πλαίσιο που καθόριζε τις πρακτικές τους. Επρόκειτο μάλιστα για μια διαπίστωση που διέτρεχε τις γενιές των επιχειρηματιών και αφορούσε εξίσου τη γενιά των ηλικιωμένων επιχειρηματιών που είχαν περάσει τα 60 τους, αλλά και αυτήν των νεαρών που δεν είχαν πατήσει ακόμη τα 30 τους.

⁸³ Εδώ οι αντιλήψεις περί 'προκοπής' και 'νοικοκυροσύνης', αν και αφορούν ιδιότητες της ανδρικής επιχειρηματικότητας στα κοινωνικά-πολιτισμικά συμφραζόμενα της μυκονιάτικης τοπικής κοινωνίας, βρίσκονται σημασιολογικά πολύ κοντά με αντιλήψεις περί 'νοικοκυραίων' που έχουν διερευνηθεί από τον Παπαταξιάρχη (1990b) στη Λέσβο. Ειδικότερα, η ανδρική κατηγορία των «νοικοκυραίων», στον κοινωνικό ιστό του Λεσβιακού χωριού, αποτελείται από νεότερους, μεσαίους ή μικρούς 'κτηματίες' που ασπάζονται τις αρχές του νοικοκυριού και της οικογενειακής υποχρέωσης, διατηρούν ανεκτική στάση απέναντι στην κρατική παρέμβαση, «τάσσονται με τη μεριά του νόμου και αντιπαρέρχονται τα σημεία τριβής του με τον κώδικα της συνεστιακότητας» (στο χώρο του καφενείου) (ό.π., σ. 353). Εξετάζοντας την κατηγορία των «νοικοκυραίων» στην νεότερη Αθηναϊκή κοινωνία, οι Cassia & Bada (1992), βρίσκουν ότι προσδιορίζεται από την ηθική της οικογένειας, της εργασίας και της συγγένειας - ηθική που επηρέασε δραστικά τα πρότυπα συγγένειας, μεταβίβασης περιουσίας και τα πρότυπα οικογένειας που συναντώνται σε αγροτικές περιοχές (ό. π., σ.13).

Ένας ηλικιωμένος επιχειρηματίας, ξενοδόχος, πολυπράγμων και με μεγάλες εναλλαγές στον επαγγελματικό του βίο ήταν ο Βλάσης. Τον έβλεπα όλα αυτά τα χρόνια να στέκεται ακοίμητος - κυριολεκτικά και μεταφορικά- φρουρός στην είσοδο του ξενοδοχείου του, χωρίς ποτέ να λείπει από εκεί και πάντα απορούσα για τις αντοχές του. Ο Βλάσης ήταν αυτός που ήξερε τα πάντα για την λειτουργία του ξενοδοχείου του, ήταν πολύ περισσότερα από διαχειριστής του, ήταν η 'ψυχή' του σε αντίθεση με τους άλλους άνδρες ξενοδόχους που βρίσκονταν σε περιφερειακά πόστα μέσα στις επιχειρήσεις τους. Ο ίδιος αποτελούσε προέκταση της επιχείρησής του με τον τρόπο που και η επιχείρησή του αποτελούσε προέκταση του εαυτού του: Έκανε κρατήσεις, τακτοποιούσε τους πελάτες του στα δωμάτια, μετέφερε τις αποσκευές του, έκανε δημόσιες σχέσεις, φρόντιζε για τις οικοδομικές εργασίες στο ξενοδοχείο, μοιραζόταν τις ώρες του πρωινού και απογευματινού του καφέ με διάφορους πελάτες του, ακόμα και με συγγενείς του στη ρεσεψιόν της επιχείρησης και συναναστρεφόταν παιδιά και εγγόνια μέσα σε αυτήν. Ο χώρος του ξενοδοχείου αποτελούσε τον τόπο της κυριαρχίας του και το μέρος που κατοικούσε η ηθική του ταυτότητα ως 'business man' ή 'ανθρώπου της αγοράς'. Είχα την αίσθηση ότι η επιχείρηση 'περιέκλειε' όλον τον κόσμο του Βλάση γιατί ουσιαστικά δούλευε για το ξενοδοχείο του όλο το χρόνο- όπως άλλωστε δουλεύουν και οι περισσότεροι επιχειρηματίες. Απλώς ο χειμώνας του έδινε την δυνατότητα να ασκεί μεγαλύτερη ποικιλία δραστηριοτήτων και σε χαλαρότερους ρυθμούς.

Ο Βλάσης είχε μια ιστορία ζωής για την οποία ήταν ιδιαίτερα περήφανος, αφού έδειχνε πόσο καλά τα είχε καταφέρει γιατί πραγματοποίησε τις επιθυμίες και τους στόχους του και απέκτησε «μεγάλη περιουσία»: Ξεκίνησε ως φτωχός αγρότης για να καταλήξει επιχειρηματίας με μεγάλη ακίνητη περιουσία, έχοντας φροντίσει για το μέλλον των παιδιών και τα εγγονιών του! Η αυτο-αντιληψή του ως 'επιχειρηματία', ως ανθρώπου της αγοράς, που, όπως πολύ χαρακτηριστικά λέει «*κάνει business*», ανταποκρίνεται στην γενικότερη εικόνα που στοιχειοθετείται με τις πρακτικές αυτών που αντιλαμβάνονται ανάλογα τους εαυτούς τους. Γι' αυτό το λόγο νομίζω ότι έχει ενδιαφέρον να παρατεθεί ένα κομμάτι της αφήγησής του για τη ζωή του, όπου πολύ παραστατικά αναδύεται η ταυτότητα του 'δαιμόνιου'⁸⁴ 'αυτοδημιούργητου'⁸⁵ επιχειρηματία. Η αφήγησή του θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως

⁸⁴ Οι Scase και Goffee ισχυρίζονται την καταλυτική επίδραση των προσωπικών/ψυχολογικών παραγόντων στην μακρά διατήρηση της οικογενειακής επιχείρησης. Ακόμη και στις μεγάλες επιχειρήσεις, η προσωπικότητα του ιδιοκτήτη διαπερνά όλη την εταιρεία (1987:101). Η περίπτωση του Βλάση, ως 'επιχειρηματία' ιδιαίτερου ταπεραμέντου επιβεβαιώνει τον παραπάνω ισχυρισμό.

⁸⁵ Πολλοί από τους ντόπιους άνδρες επιχειρηματίες που έχουν περάσει την ηλικία των σαράντα χρόνων, υιοθετούν μια ρητορική περί 'αυτοδημιουργίας' τους, ενώ έχουν βοηθηθεί οικονομικά από τους γονείς τους. Αυτό θεωρώ ότι συμβαίνει διότι θέλουν να τονίσουν ακόμη περισσότερο το ότι είναι φορείς καινοτομιών στην οικονομικο-πολιτισμική πραγματικότητα της Μυκόνου; ότι μέσα από τον αυτοδημιούργητο χαρακτήρα των επιχειρήσεων τους βγαίνουν έξω από την 'αγροτική' επαγγελματική παράδοση των γονιών τους διακόπτοντας - σε επαγγελματικό επίπεδο - την αίσθηση χρονικής συνέχειας του εαυτού τους με αυτό που αντιλαμβάνονται ως γονεϊκό 'παρελθόν'. Σε αυτό το σημείο θα συμφωνήσω με την άποψη των Scase and Goffee οι οποίοι βλέπουν ότι η έννοια του αυτο-δημιούργητου άνδρα δεν επικεντρώνεται μόνο στα οικονομικά οφέλη. Το αίτημα για κέρδος συνδέεται και με μη-οικονομικές φιλοδοξίες (1987:53).

‘αφήγηση της τύχης και των προσόντων’⁸⁶ η οποία αποκαλύπτει το αφηγηματικό πρότυπο του αρσενικού υποκειμένου, ως πρωταρχική δύναμη μετασχηματισμού του κόσμου (Herman 1999:8):

«Ξεκίνησα από χωριανή οικογένεια να πουλώ αυγά και χόρτα, μετά πόλεμος, φτώχεια. Τα παπούτσια μας ήταν από ρόδες αυτοκινήτου και τα βάζαμε κατεβαίνοντας από το χωριό, λίγο πριν μπούμε στη χώρα για να μην τα λιώσουμε... τα βάζαμε με λουρί μόνοι μας για να μην πληρώνουμε τσαγκάρη [...]

Εμείς κοπέλα μου, είχαμε μάθει να δουλεύουμε από παιδιά... τεσσάρων - πέντε χρονών πηγαίναμε στο θερισμό. Την είχαμε μάθει την κούραση. Όλη μέρα να ποτιζουμε, να σπέρνουμε, να φυτεύουμε... να σ'κωνόμαστε μέσα στην νύχτα, μέσα στο κρύο για να ταΐσουμε τα κτηνά... Τότε ήταν η κούραση, όχι το μαγαζί και το ξενοδοχείο. Και τιποτα λεφτά...να θες να κατέβεις την Κυριακή κάτω και να μην έχεις χαρτζιλίκι. Εγώ ξεκίνησα κάνοντας διανομές το γάλα στα σπίτια. Πολλές φορές φέρναμε και τις κατσίκες στη χώρα και τις αρμέγαμε επί τόπου. Μετά πήγαινα και πουλούσα αυγά και βούτυρο στην Αθήνα, κοτόπουλα, γουρουνόπουλα στον Πειραιά, σε περιοχές που 'μέναν Μυκονιάτες [...]

Πριν πάω στρατιώτης είχα μαζέψει ένα μικρό ποσό που το παρέλαβα τοκισμένο και έτσι ξαναξεκίνησα εμπόρια με χρήματα δικά του. Την πραμάτεια μου την πουλούσα και σε άλλα νησιά. Πήγαινα μαζί με τα εμπορεύματα. Ήμουν εμπορος και ταχυδρόμος. Ούτε θέση δεν πλήρωνα στο καράβι για οικονομία. Στην Ικαρία πήγαινα το πρωί και γύριζα το βράδυ. Έβγαζα αρκετά χρήματα τότε... ήταν το '53-'54. Για τέσσερα χρόνια έφερνα σταφίδες, καρύδια, και τους έστελνα μαναβική... Κουραζόμουνα, αλλά είχε γλύκα το εμπόριο και έβγαζα καλά λεφτά. Είχα το μονοπώλιο της Ικαρίας, ο βασικός τροφοδότης. Αργότερα όμως στέλναν και από άλλα μέρη και χάλασε η δουλειά με την Ικαρία. Τότε αγόρασα και το μαγαζί στο Ματογιάννι⁸⁷. Άνοιξα μπακάλικο το '57. Με ρώτησε ο πατέρας μου, δεν θες να κάτσεις στο χωριό, να σου δώσω και την περιουσία (100 στρέμματα και 50 πρόβατα) Εγώ είπα 'άσε με να πορπατήξω μόνος μου και άμα δεν τα καταφέρω θα επιστρέψω στο χωριό'. Μου έδωσε ο πατέρας μου 3000 δρχ. και μου είπε πάρ' αυτά και θα μου πληρώνεις τόκο, αλλά δεν τα θέλω πίσω. Συνέχισα να έχω και κτηνά μάζενα όλα τα προϊόντα και τα πουλούσα στο μαγαζί ή τα στέλνα στην Αθήνα. Με την κυρά-Μαρία, τη γυναίκα μου παλέψαμε για να το στήσουμε το μαγαζί και τα παιδιά όλη μέρα μαζί μας,

⁸⁶ Ο Herman (1999), διερευνώντας τους τρόπους που αναπαριστούν τους εαυτούς τους οι πλούσιοι Αμερικανοί επιχειρηματίες μέσα από την εξιστόρηση της ζωής τους, χαρακτηρίζει ως αφήγηση ‘της τύχης και των προσόντων ή αρετών τους’ τις αυτοβιογραφικές τους εξιστορήσεις. Μια τέτοια ‘αφήγηση’ αποτελεί την πεμπτουσία της ιστορίας της αρσενικής προσωπικότητας και ατομικότητας σε ένα καπιταλιστικό πολιτισμό και συνεπάγεται μια -κατά βάθος- παραπλανητική λογική της μεταφυσικής της παρουσίας και της κυριαρχίας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο νομιμοποιείται η αντρική κυριαρχία ως σωστή αληθινή και φυσική (ό. π., σ.19). Η επιτέλεση αυτής της αφήγησης από τους άνδρες του πλούτου, συνιστά μια μυθική διαδικασία διαμέσου της οποίας τέτοιοι άνδρες μπορούν να δώσουν ηθικό νόημα στα χρήματά τους, τη δύναμή τους και τα προνόμιά τους. Ως τέτοια, αυτή η αφήγηση διαμορφώνει τη βάση μιας ρητορικής του εαυτού μέσα από την οποία η κατοχή του πλούτου ολοκληρώνεται σε μια κατασκευή ταυτότητας που αφορά την ηθική του πλούσιου άνδρα. Ο πλούτος παρέχει χωρική και χρονική δυνατότητα διαμέσου της οποίας οι πλούσιοι άνδρες κατασκευάζουν αυτόνομα πεδία ελευθερίας και κυριαρχίας, αυτο-κυριαρχίας, ή ‘ηγεμονιών’ που προσδιορίζονται από τους προσωπικούς τους σκοπούς και επιθυμίες. (ό.π., σ. 24 και σ. 254).

⁸⁷ Ο κεντρικός εμπορικός δρόμος της Χώρας.

στο μαγαζί [...] Είχα τότες πολύ δουλειά. Είχα και την χοντρική, πέντε η ώρα το πρωί ξυπνούσα, φόρτωνα και στα καράβια τα εμπορεύματα και μετά από δύο ώρες γύρναγα στην μπακαλική... Δουλειά και την Κυριακή. Αλλά κουραστήκαμε... και εγώ και η γυναίκα... και παρά να αρρωστήσουμε και να μας κοροϊδεύουνε γιατί δε θα λέγανε ίντα 'παθε ο Βλάσης και αρρώστησε, το κλείσαμε το 1976. Ταυτόχρονα όμως με το μαγαζί είχα κάνει και το ξενοδοχείο με 14 δωμάτια, είχα κτισει και τέσσερα σπίτια και τα νοικιάζαμε. Ερχόντουσαν στο μαγαζί για δωμάτια και τους στέλναμε στα δικά μας. Εμείς τα πρώτα δωμάτια τα είχαμε κάνει μέσα στο σπίτι μας και τα νοικιάζαμε, από τους πρώτους. Εγώ είχα και κάτι κλειδιά από τα χωριανά σπίτια και στέλναμε εκεί τους τουρίστες. Δεν είχε πολλά ξενοδοχεία τότε .

Είχαμε μιαν ανιψιά που δούλευε στα δωμάτια του ξενοδοχείου και για πολλά χρόνια ήταν η πεθερά μας μαζί της και τη βοηθούσε. Και κάναμε δουλέψαμε μόνο στα ξενοδοχειακά που ήτανε και πιο ξεκούραστη η δουλειά μετά [...] Το '81 μεγάλωσε το ξενοδοχείο και κάναμε άλλα δώδεκα δωμάτια [...]

Από τον Απρίλη έως τον Οκτώβρη είμαι στο ξενοδοχείο. Το καλοκαίρι δουλεύω 10 ώρες και το καλοκαίρι 14-15 ώρες: Κοιμάμαι μια ώρα το μεσημέρι και τέσσερις ώρες το βράδυ! Το χειμώνα πάω στις οικοδομές γιατί τότε χτιζω κάτι καινούριο, κάτι επιδιορθώσεις θέλουν τα παλιά, έχω και αμπέλια... Είμαι ένας άνθρωπος που δεν μπορεί να κάτσει μέσα στο σπίτι, και στο γιαλό δεν μπορώ να κάτσω στο καφενείο. Με ευχαριστεί να έχω έναν άνθρωπο μαζί μου, Αλβανό ή δικό μας εργάτη και να πάω στα κτήματα να κάνω δουλειές [...]

Μετά έκαμα και άλλη περιουσία... μεγάλη δούλεψε όμως μαζί και η γυναίκα πολύ σκληρά... νιώθω ευχαριστημένος όταν οι δουλειές και η οικογένεια πάνε καλά. Πέρασα κάτι περιπέτειες υγείας και συνεχίζω και δουλεύω: Τρεις μήνες εγχειρισμένος και έφτιαξα αγροτικό δρόμο δύο χιλιομέτρων μαζί με καμιά δεκαριά εργάτες. Εγώ έριξα πολύ περισσότερη δουλειά από τους άλλους γιατί είχα περισσότερη θέληση...»

Του Βλάση του άρεσε ανέκαθεν «να νοικοκυρεύει τα πράματα» για αυτό συνεχώς φτιάχνει και επισκευάζει το ξενοδοχείο του και μερικά ακόμη ενοικιαζόμενα διαμερίσματα που έχει στην κατοχή του, την οικογενειακή του εκκλησιά και τα πατρογονικά του σπίτια. Κάποια στιγμή μου δήλωσε ότι, αν τα παρατήσει, θα αρρωστήσει, αφού δεν τον ευχαριστεί τίποτα άλλο, ούτε το καφενείο, ούτε το κυνήγι... «Μου αρέσει όμως να κάνω τις business μου», όπως χαρακτηριστικά μου είπε. Ο ίδιος δεν ξεχνούσε να μου τονίζει σε κάθε μας συζήτηση ότι:

«Αρέσει και στα παιδιά μου να τα φτιάχνουμε, με ακολουθούν, ακούω τη γνώμη τους. Μπορεί να έχουν και τις δικές τους business, το δικό τους πορτοφόλι, αλλά με βοηθούν σε όλα, και στο ξενοδοχείο. Και εγώ τους βοηθώ, τους έχω πει ότι άμα θέλετε λεφτά, θα σας δίνω εγώ και θα μου τα επιστρέψετε πάλι. Δεν θα τρομάζετε ποτέ στη ζωή σας για τα λεφτά, θα είμαι εγώ στο πλάι σας. Να μαστε καλά να δουλέψουμε ακόμη πιο πολύ για τα εγγονάκια μας [...] Τους έχω δώσει δικά τους μαγαζιά (γραμμένα ακίνητα ενοικιαζόμενα στο όνομά τους)... Το κάθε παιδί μου έχει δική του δουλειά... Να μην έχουνε μεταξύ τους προβλήματα. Δουλεύουνε και πονάνε το κόπο μου. Αισθάνονται ότι ο πατέρας τους έχει αγωνιστεί...»

Ο Βλάσης αποχωρίζεται την εργασία και το ξενοδοχείο του για να πάει διακοπές ένα μήνα το χρόνο ύστερα από σύσταση ενός φίλου του γιατρού. Έχει επισκεφτεί την Ταϊλάνδη, την Κίνα, το Τόκιο, έχει ταξιδέψει στην Ευρώπη, στη Βόρεια και Νότια Αμερική. Όταν τον ρώτησα αν υπάρχει κάτι που θα ήθελε να κάνει ή κάτι για το οποίο έχει μετανιώσει μου είπε ότι *«μπορεί να κουράστηκα πολύ αλλά δεν μετανιώνω για ό,τι έχω κάνει. Μου λένε μερικοί δεν χόρτασες ακόμα, μα όλα τα έχω χορτάσει, λεφτά και δουλειά και διασκέδαση...Χαρά σ'αυτόν που εμπόρεσε και εκμεταλλεύτηκε τη Μόκονο. Ειδικά από το 1960 και μετά. Εγώ είμαι ευχαριστημένος που τα κατάφερα!»*.

Ο Βλάσης, όπως άλλωστε και ο Παναής, καθώς και αρκετοί ακόμη επιχειρηματίες ήταν ιδιαίτερα περήφανοι για το έργο της ζωής τους. Σε αυτό συμπεριλάμβαναν τις συζύγους τους. Από τον τρόπο που αναφέρονταν στην περιουσία τους και πολύ περισσότερο, από τον τρόπο που επέβαλλαν στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας την παρουσία τους, τις επιθυμίες τους και τα σχέδιά τους που αφορούσαν τις επιχειρήσεις τους, γινόταν φανερό ότι διεκδικούσαν για τον εαυτό τους τον πρωταγωνιστικό ρόλο στις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες. Μέσα από την διαπλοκή των σχέσεων οικογένειας και επιχείρησης, διαμορφώθηκε η αντίληψη ενός ανδρικού επιχειρηματικού υποκειμένου, ικανού, όχι μόνο να διαμορφώνει τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες της ύπαρξής του, αλλά και τις συνθήκες ζωής των άλλων, δηλαδή της συζύγου του και των απογόνων τους. Η αίσθηση της ανδρικής 'επιχειρηματικής' δύναμης που όλα δύναται να τα υποτάξει, να τα ελέγξει προς όφελός της και να τα μετατρέψει σε κέρδος και περιουσία πριμοδοτεί τη δημιουργία ενός πλαισίου ανισότητας που προσδιορίζει το περιεχόμενο των ενδο-οικογενειακών σχέσεων, εντός και εκτός επιχείρησης.

Σε αυτό το σημείο αναδύεται το ζήτημα της πολιτικής διάστασης της ανδρικής 'επιχειρηματικής' ταυτότητας η οποία συνίσταται στην αποδοχή μιας ιεραρχίας. Σε αυτήν ο σύζυγος/άνδρας-επιχειρηματίας τοποθετεί τον εαυτό του στο υψηλότερο σκαλοπάτι, καθώς είναι υπεύθυνος για την λήψη των κρίσιμων αποφάσεων και τη διαχείριση των οικονομικών. Πρόκειται δε, για μια ιεραρχία που δεν μπορεί να θεωρηθεί 'τυπική' γιατί συγκροτείται σε ποικίλες παραλλαγές μέσα στις οικογενειακές επιχειρήσεις, ακόμη και όταν η γυναικεία επιχειρηματική πρακτική (συζύγων, θυγατέρων) είναι έντονη και ασκείται πολύ πιο συστηματική απ' ότι η ανδρική. Άλλωστε η επίσημη νομική εκπροσώπηση της πλειοψηφίας των επιχειρήσεων από τους άνδρες των οικογενειών έρχεται να επιβεβαιώσει τις ιεραρχικά δομημένες οικογενειακές και ταυτοχρόνως επιχειρηματικές σχέσεις. Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ξαναθυμίσω όσα αναφέρει ο Μίμης στον προγραμματισμό των μελλοντικών του επιχειρηματικών εγχειρημάτων, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζεται ο Παναής από τη γυναίκα του και τις κόρες του όταν πρόκειται για ζητήματα που αφορούν το μέλλον-επιχειρηματικό και οικογενειακό. Και στις δύο περιπτώσεις, παρά την ύπαρξη διαφορετικών επιπέδων εμπλοκής των δύο ανδρών στις επιχειρήσεις, αυτό που αναδύεται και που εμμέσως υποστηρίζουν και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας για αυτούς, είναι ότι συνιστούν ένα είδος ελεγκτικού 'μηχανισμού' που ασκεί πιέσεις, κατευθύνει ή προσπαθεί να επηρεάσει τον

επαγγελματικό προσανατολισμό των απογόνων, που ευθύνεται για την πρωτοβουλία των μελλοντικών επιχειρηματικών κινήσεων. Τόσο, ο Μίμης, όσο και ο Παναής, όπως άλλωστε και ο Βλάσης και αρκετοί ακόμη από τους άνδρες επιχειρηματίες που προσέγγισα ερευνητικά, αν δεν εμπλέκονταν άμεσα, τουλάχιστον είχαν ένα είδος 'εποπτείας' σε όλα σχεδόν τα επίπεδα λειτουργίας της επιχείρησης και κυρίως στο οικονομικό. Γίνονταν αντιληπτοί ως ένα είδος 'προϊσταμένων', στους οποίους τα άλλα μέλη της οικογένειας, και κυρίως οι γυναίκες/σύζυγοι, 'λογοδοτούσαν', ενώ σχεδόν κανένα άλλο μέλος της οικογένειας δεν διεκδικούσε για τον εαυτό του μια τέτοια ιδιότητα. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια της Μαρίας Φαμελίτη σχετικά με το ποιος λαμβάνει τις αποφάσεις και η ίδια θεωρεί αυτονόητο το ότι οι πρωτοβουλίες ανήκουν στον σύζυγό της. Επίσης, στην οικογένεια Ρεσουνάρα, παρά την δυναμική παρουσία των γυναικών της οικογένειας, ο πατέρας/σύζυγος Παναής, αν και αποστασιοποιημένος από το ξενοδοχείο, εμφανίζεται να ελέγχει τις αποφάσεις που αφορούν το οικονομικό μέλλον της. Ταυτοχρόνως είναι το μέλος της οικογένειας που αντιμετωπίζεται με ιδιαίτερους ελιγμούς από τα υπόλοιπα μέλη, καθώς γίνεται αντιληπτός ως ένα είδος εμποδίου που πρέπει να το προσπεράσουν για να πραγματοποιήσουν τα σχέδια της δικής τους ζωής.

Γενικότερα, αυτό που παρατήρησα να συμβαίνει στις οικογένειες που λειτουργούσαν οικογενειακές επιχειρήσεις είναι ότι οι απόγονοι αντιδρούν σχεδόν πάντα με ήπιο τρόπο στο σχήμα δύναμης και εξουσίας που εγκαθιστούν οι πατέρες- επιχειρηματίες. Σχεδόν ποτέ, καμιά από τις πρακτικές των υποκειμένων (γυναικών και απογόνων) δεν αμφισβήτησε ποτέ ανοιχτά το ελλειμματικό -σε δημοκρατία- οικογενειακό/επιχειρηματικό καθεστώς που στηρίζει αυτήν την ιεραρχία: πολύ περισσότερο, καμιά από τις πρακτικές τους δεν το ανέτρεψε. Αντιθέτως αυτό που αντιλήφθηκα να συμβαίνει- καθώς είχα και τη δυνατότητα να παρακολουθώ την πορεία αυτών των οικογενειών και των επιχειρήσεών τους στο χρόνο- ήταν μια αναπαραγωγή της ιδεολογίας περί ιεραρχίας και ασυμμετρίας από την επόμενη γενιά με μικρές διαφοροποιήσεις. Ωστόσο, έχει ενδιαφέρον να συγκριθεί αυτή η διαπίστωση με τα 'ευρήματα' που προκύπτουν από την ερμηνευτική προσέγγιση των Συστάσεων Ανωτύμων Εταιρειών -την οποία επιχειρώ παρακάτω- όπου γίνεται προσπάθεια εξουδετέρωσης της ασυμμετρίας των συζυγικών σχέσεων.

Ένα άλλο σημείο που πρέπει να υπογραμμιστεί σχετίζεται με την ενδυνάμωση της παραπάνω ιδεολογίας όταν η επιχείρηση έχει ξεπεράσει το επίπεδο των 'ενοικιαζόμενων δωματιών' και έχει πάρει τη μορφή ξενοδοχειακής μονάδας. Χωρίς να έχω διερευνήσει με έναν εξίσου συστηματικό τρόπο την 'επιχειρηματικότητα' και τις έμφυλες διαστάσεις της σε σχέση με την ύπαρξη μιας επιχείρησης με μικρότερες απαιτήσεις και πιο περιορισμένες οικογενειακές εμπλοκές (όπως αυτής των ενοικιαζόμενων δωματιών), οι εξουσιαστικές σχέσεις μεταξύ των μελών μιας οικογένειας σε μια μεγάλη ξενοδοχειακή επιχείρηση εμφανίζονται εντονότερες, το ιεραρχικό πλαίσιο λιγότερο εύκαμπτο και ο επιθεωρητικός-ελεγκτικός ρόλος των ανδρών/συζύγων/πατέρων ισχυρός και αδιαπραγμάτευτος από τους ίδιους.

Το ιεραρχικό καθεστώς των οικογενειακών σχέσεων τονίζεται με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους μέσα στην επιχείρηση. Αναδύεται αρχικά σε επίπεδο καθημερινών

πρακτικών που συνδέονται με τις απαιτήσεις για την εύρυθμη λειτουργία της επιχείρησης. Πολλές φορές, οι απαιτήσεις αυτές είναι δυσβάσταχτες για όλα σχεδόν τα μέλη της οικογένειας που καλούνται να διεκπεραιώσουν ταυτόχρονα πολλές εργασίες. Έτσι, ζητήματα που αφορούν για παράδειγμα, εξωτερικές εργασίες σε τράπεζες, ταχυδρομείο, ή εργασίες της επιχείρησης που δεν έχουν ενταχθεί στο ημερήσιο πρόγραμμα και που προκύπτουν ξαφνικά, προκαλούν εντάσεις και δριμύτατες λεκτικές αντιπαραθέσεις οι οποίες υπογραμμίζουν τον ασύμμετρο χαρακτήρα των ενδο-οικογενειακών σχέσεων. Η οποιαδήποτε ανισορροπία ή δυσλειτουργία στην επιχείρηση ή στην οικογένεια λειτουργεί πιεστικά στα μέλη της που καλούνται να διαχειριστούν τις εντάσεις χειραγωγώντας τα συναισθήματά τους προκειμένου να «βγει η δουλειά». Υπάρχουν μάλιστα στιγμές κατά τις οποίες η συναισθηματική ένταση είναι τέτοια που ακυρώνει την οποιαδήποτε προσπάθεια των υποκειμένων να διατηρήσουν ένα 'επιχειρηματικό' πρόσωπο, ψυχρά επαγγελματικό, ορθολογικό και αποστασιοποιημένο από τον ψυχικό τους κόσμο. Σε αυτές τις περιπτώσεις, αυτό που προδίδει έλλειψη συναισθηματικού ελέγχου και ταυτόχρονη επιβολή εξουσίας μέσω της άσκησης λεκτικής βίας είναι η 'εκτός ορίων' γλώσσα των ανδρών/συζύγων, οι οποίοι εμφανίζονται ως οι λιγότερο ικανοί στη διαχείριση του συναισθηματικού τους κόσμου. Οι άνδρες των οικογενειακών επιχειρήσεων - κυρίως οι σύζυγοι- εμφανίζονται να «έχουν νεύρα»⁸⁸ τα οποία «πρέπει κάπου να τα εκτονώσουν». Η γλώσσα που χρησιμοποιούν για να εκφραστούν σε αυτήν την περίπτωση είναι σκληρή και αρκετά 'υβριστική' απέναντι στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς τους. Αποτελεί δε, ένα είδος 'επιχειρηματικού' γλωσσικού ιδιώματος που εκφέρεται σχεδόν καθημερινά και συμπληρώνει τον 'ήρεμο' λόγο τους ο οποίος αφορά συζητήσεις και σχόλια για τις δικές τους ή τις επιχειρήσεις ξένων και συντοπιτών τους, για την οικογένειά τους, για τις εργασίες που έχουν να φέρουν σε πέρας. Εδώ αναφέρομαι βέβαια στις «δύσκολες ώρες» της ζωής στην επιχείρηση στις οποίες επανειλημμένως αναφέρθηκαν οι γυναίκες σύζυγοι εννοώντας τις «φωνές» και ενίοτε τις «χριστοπαναγίες και τα καντήλια» που εισπράττουν από τους συζύγους τους, οι ίδιες όσο και τα παιδιά τους.

Για παράδειγμα, η οικογένεια Φαμελίτη ζούσε καθημερινά σε ένταση εξαιτίας του Μίμη, που, συνήθως προκαλούσε τις «δύσκολες ώρες» μέσα από έναν υβριστικό λεκτικό χείμαρρο. Έτσι, αρκετά συχνά η οικογενειακή τους επιχείρησή - όπως και αρκετών ακόμη άλλων οικογενειών- μετατρέποταν σε αρένα όπου αποκτούσαν διαφάνεια ζητήματα που αφορούσαν την προσωπική ζωή των μελών της οικογένειας και τα οποία, σε άλλες περιστάσεις, θα έμεναν

⁸⁸ Τα 'νεύρα' των ανδρών επιχειρηματιών τα οποία πρέπει να εκτονωθούν πρέπει να ερμηνευθούν υπό το πρίσμα της ψυχοπαθολογικής κατάστασης που έχει το χαρακτήρα απάντησης ή εξωτερίκευσης αγωνίας σε συγκεκριμένες πολιτισμικές συνθήκες και με πολιτισμικά προσδιορισμένο τρόπο. Τα νεύρα δηλώνουν την ενσωμάτωση των γενικών δυσκολιών και αναπαράγουν στον εσωτερικό κόσμο του σώματος την αταξία και τις αντιξοότητες του εξωτερικού κόσμου... Τα νεύρα κατασκευάζονται από τον τοπικό λόγο και τους θεσμούς και μετά εκφράζονται και δρουν ως μεταφορές του κοινωνικού, πολιτικού, οικονομικού και ψυχολογικού άγχους που έχει συγκεκριμένη σημασία μέσα σε ποικίλα πολιτισμικά πλαίσια. Η σχέση μεταξύ της νευρικής ταραχής και της ενσωματωμένης αγωνίας διαμεσολαβείται πολιτισμικά (η έμφαση δική μου), (Low Setha 1994:141-142). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, «οι δύσκολες ώρες» και «η εκτόνωση των νεύρων» ως διάσταση της ανδρικής 'επιχειρηματικότητας', εκφράζει και προσδιορίζει τον εξουσιαστικό και ασύμμετρο χαρακτήρα των ενδο-οικογενειακών σχέσεων, εντός και εκτός της επιχείρησης.

άρρητα και προσεκτικά προφυλαγμένα ως ιδιωτικά ή οικογενειακά μυστικά. Ζητήματα που αφορούσαν την προσωπική ζωή των παιδιών, των σχέσεών τους με τους φίλους τους, της διαχείρισης του λιγοστού ελεύθερου χρόνου τους, καθημερινές συνήθειες των γυναικών συζύγων εντός και εκτός ‘σπιτιού’ εμπλέκονταν σε αυτήν την ‘αντρική’ γλώσσα έντασης και ελέγχου.

Μέσα από την συναισθηματική εκτόνωση του Μίμη, αλλά και της πλειονότητας των συζύγων επιχειρηματιών, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν ανάλογες γλωσσικές επιτελέσεις, καταλύονταν με τον πιο προφανή και σχετικά εύκολο τρόπο τα όρια του ‘δημόσιου’ και ‘ιδιωτικού’ βίου της οικογένειας, τα συμβολικά όρια ‘σπιτιού’ και ‘επιχείρησης’. Προσπαθώντας να κατανοήσω αυτήν την ‘έξουσιαστική’ πρακτική ως την αντρική ‘επιχειρηματική’ εκδοχή της αντίληψης που εκφράζεται άλλωστε και μέσα από τις γυναικείες επιχειρηματικές πρακτικές και η οποία αρνείται την ‘καθαρότητα’ των χώρων και των λειτουργιών τους, κάνοντας δυσδιάκριτα τα όρια μεταξύ ‘οικιακού’ και ‘επιχειρηματικού’ πεδίου, οδηγήθηκα σε ένα άλλο ερμηνευτικό μονοπάτι. Αυτό σχετίζεται με τις ‘αντρικές’ πρακτικές ως προς τον τρόπο με τον οποίο γίνονται αντιληπτά το ‘σπίτι’, η ‘οικογένεια’ και η ‘επιχείρηση’.

Είναι σαφές, από τη ζωή τόσο του Μίμη και του Παναή, όσο και του Βλάση, ότι η ζωή τους, είτε στην ξενοδοχειακή ‘επιχείρηση’, είτε σε διαφορετικούς επαγγελματικούς χώρους τους απασχολούσε περισσότερο από κάθε τι άλλο. Ενώ οι γυναίκες/σύζυγοι μπορούσαν να αντιληφθούν τους εαυτούς και σε άλλους, περισσότερους οικιακούς ή ‘μη - επιχειρηματικούς’ ρόλους μέσα από τη συστηματικότερη φροντίδα των παιδιών τους και της ‘επιστροφής’ τους στο «σπίτι» με τη λήξη της τουριστικής περιόδου, οι άνδρες σύζυγοι παρουσιάζονται αποστασιοποιημένοι από τον οικιακό χώρο και το βίο της οικογένειας εντός αυτού. Παρουσιάζονται επίσης να εμπλέκονται συναισθηματικά πολύ λιγότερο με ό,τι οι γυναίκες επιχειρηματίες αντιλαμβάνονται ως «σπίτι»⁸⁹ και που προσδιορίζεται από την εσωτερικότητα

⁸⁹ Το «σπίτι» βρίσκεται έξω από την συμβολική χαρτογράφηση του αρσενικού εαυτού για τους περισσότερους άνδρες επιχειρηματίες. Δεν το αισθάνονται ως ‘δικό’ τους χώρο και για αυτόν το λόγο φροντίζουν να κατασκευάζουν ειδικούς χώρους για να εκφράζουν την (ή και την ομόφυλη) κοινωνικότητά τους. Ο Μίμης Φαμελίτης αναφέρεται στη «χωρισύλα» που έχει χτίσει για τα γλέντια του ώστε να μην επιβαρύνεται ο χώρος του ‘σπιτιού’. Όπως μου είπε κάποιος άλλος σχολιάζοντας την ύπαρξη αυτών των διαφορετικών χώρων ‘γλεντιού’: “εμείς θέλομε να κάνομε τα δικά μας, να αισθανόμαστε άνετα...και να πέσουν κάτω τα φαγιά και να πατηθούν να μην μας νοιάξει...”.

Παρατήρησα ότι τα τελευταία χρόνια, όσα σπίτια χτίζονται (και αρέσκονται οι ιδιοκτήτες τους στις εκδηλώσεις με μεγάλο κάλεσμα όπως τα χοιροσφάγια), να περιλαμβάνουν αυτούς τους ειδικούς χώρους ‘γλεντοκοπήματος’ κάτω από αυτά ή κάπου παραδίπλα, ως ‘γκαράζ’ ή ‘αποθήκες’. Οι ίδιοι χώροι εξυπηρετούν ταυτόχρονα και άλλες ανάγκες όταν δεν χρησιμεύουν ως χώροι κοινωνικότητας. Είναι φορές μάλιστα που είναι ιδιαίτερα περήφανοι οι επιχειρηματίες, όχι μόνο για τις προσθετικές κατασκευές στην τουριστική μονάδα ή για τις βελτιώσεις του σπιτιού αλλά για τη δημιουργία χώρων που προορίζονται για γιορτές τέτοιου τύπου. Η αίσθηση ‘ελευθερίας’ και ‘άνεσης’ που νιώθουν να έχουν σε αυτούς τους χώρους έρχεται σε αντίθεση με το νόημα, τη σημασία του βασικού «σπιτιού» που κατοικεί η οικογένεια το οποίο σημασιοδοτείται ως τόπος της καθημερινότητας και ‘τυπικότητας’, η περιοχή που αποκλείει το γλέντι, την ευθυμία, και την αναστάτωση της τάξης και ο οποίος -σε τελική ανάλυση- καθορίζεται ως χώρος ‘γυναικείος’ και είναι συνώνυμος της ‘καθαρότητας’. Μια ανάλογη αντίληψη ως προς τους χώρους τελετουργικής έκφρασης της ανδρικής -κυρίως- κοινωνικότητας επισημαίνει ο Πανόπουλος στην ορεινή Νάξο. Σύμφωνα με τον συγγραφέα «οι νέες οικιστικές δομές και η εγγραφή νέων τρόπων ζωής στο χώρο περνούν στα πρόσωπα και στις κοινωνικές σχέσεις, ενώ την ίδια στιγμή τα πρόσωπα και οι κοινωνικές σχέσεις διαμορφώνουν τις νέες οικιστικές δομές...[...] (Οι άνδρες) πιστεύουν ότι αυτές οι αλλαγές διευκολύνουν τη ζωή της γυναίκας στο νοικοκυριό, αλλά ότι δυσχεραίνουν την τελετουργική έκφραση της ανδρικής κοινωνικότητας που σχετίζεται με το ποτό και το τραγούδι» (1997:90-91). Αντιστοίχως και

και την αναδίπλωση της οικογένειας στον εαυτό της, μέσα από την 'επιστροφή' της στον συγκεκριμένο οικιακό χώρο τους χειμωνιάτικους μήνες. Αντιθέτως, οι περισσότεροι άνδρες επιχειρηματίες αντιλαμβάνονται ως προνομιούχο πεδίο έκφρασης συναισθημάτων και ενίσχυσης οικογενειακών δεσμών το επιχειρηματικό πεδίο, όπου μέσα από την κοινή εργασία για κοινούς σκοπούς (που προϋποθέτουν τις κοινές επιθυμίες) κατασκευάζεται το αίσθημα συμμετοχής σε μια οικογένεια, καλλιεργούνται συναισθήματα αγάπης, σεβασμού. Ως προς αυτό, είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του Βλάση ο οποίος αναφέρεται στα δύο του παιδιά που τον ακολουθούν στις αδιάκοπες δραστηριότητές του, δίνοντάς του έτσι ταυτοχρόνως την ευχαρίστηση ότι έχει μια ευτυχισμένη και πετυχημένη οικογένεια, η οποία ακολουθεί το εξίσου 'πετυχημένο' πρότυπο της επιχείρησής του.

2. Οικογένεια και επιχείρηση

Η επιχειρηματικότητα των νεότερων μελών της οικογένειας

Οι απόγονοι (κόρες και γιοι) των επιχειρηματιών που βρέθηκαν στο επίκεντρο της έρευνάς μου, μεγάλωσαν μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο που προσδιοριζόταν από την δράση της οικογένειάς τους μέσα στην οικογενειακή επιχείρηση. Οι περισσότεροι από αυτούς θυμούνται την παιδική και εφηβική τους ηλικία, ως άμεσα εξαρτημένη περίοδο της ζωής τους από την εργασία των γονιών τους στα ξενοδοχεία ή σε άλλες επιχειρήσεις.

Τα παιδιά των επιχειρηματιών διαμόρφωσαν σταδιακά μια ταυτότητα 'έμπειρου' και 'ενήλικου' επιχειρηματία χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η βιολογική τους 'παιδική' ή 'νεανική'⁹⁰ ηλικία συμπορευόταν με την επιχειρηματική τους ωρίμανση και ενηλικίωση. Η κατασκευή της ταυτότητας των νεαρών σε ηλικία επιχειρηματιών μιας οικογένειας συγκροτήθηκε πρωτίστως

στο πλαίσιο της Μυκόνου, ο χώρος της κατοικίας νοείται ως χώρος που περικλείει αποκλειστικά την οικογένεια, προβάλλει 'κλειστός' στην ευρύτατη περιοχή των κοινωνικών συναναστροφών αλλά και αδύναμος να αντέξει τις προκλήσεις του 'έξω', την δύναμη και τη βοή της κοινωνικής αντάρας που (προκαλείται ως επί το πλείστον από την ανδρική κοινωνικότητα), της αναμόχλευσης και της ζύμωσης των κοινωνικών αισθημάτων. Ωστόσο είναι μια περιοχή που δεν μπορεί να θεωρηθεί γενικά αμέτοχη από τις στρατηγικές απόκτησης κοινωνικής διάκρισης γιατί αποτελεί σε κάποια άλλα πλαίσια αναφοράς πεδίο εκδήλωσης ανταγωνισμού γοήτρου και κοινωνικής ανόδου.

⁹⁰ Η 'παιδική' (και νεανική) ηλικία μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μια ειδική κοινωνική εμπειρία των υποκειμένων στην κοινωνία. Ως τέτοια δεν αποτελεί ιστορικό δεδομένο, αλλά είναι κοινωνικά και πολιτισμικά προσδιορισμένη· αλλάζει μέσα στο χρόνο και διαφέρει στον εκάστοτε πολιτισμό (Lavalette 1994:148). Ακολουθώντας, μέσα στην σύγχρονη κοινωνία, η 'παιδική' ηλικία διαμορφώνεται κοινωνικά από τους κοινωνικούς θεσμούς και τις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις. Η έμφαση στον κοινωνικό προσδιορισμό της 'παιδικής' ηλικίας εμπλέκει την παραδοχή ότι οι κοινωνικές σχέσεις που σχετίζονται ευθέως με τα παιδιά και την οικογένειά τους, καθώς και η σχέση όλων με τα μέσα παραγωγής διαμορφώνει με δραστικό τρόπο τις ζωές των παιδιών (ό. π., σ.136).

στη βάση αντιλήψεων που αφορούν την ιδεολογία της οικογένειας ως ένα σύστημα αλληλεξαρτήσεων και αλληλοσυσχετίσεων μέσα από αμοιβαίες υποχρεώσεις και καθήκοντα, μέσα από συναισθηματικές δεσμεύσεις. Ταυτοχρόνως, η οικογενειακή επιχείρηση παρείχε τη βάση 'έκθεσής' τους σ' έναν κόσμο ευρύτερο από αυτόν της οικογένειας, έναν κόσμο έντονων συναλλαγών· τον κόσμο της αγοράς.

Οι απόγονοι- επιχειρηματίες των οικογενειών Ρεσουνάρα και Φαμελίτη που περιέγραψα σε προηγούμενο κεφάλαιο, παρουσιάζουν αρκετά κοινά σημεία ως προς τον τρόπο που ασκούν τις επιχειρηματικές τους πρακτικές, αλλά και ως προς τις βασικές αντιλήψεις που στοιχειοθετούν τον ιδεολογικό πλαίσιο αυτών των πρακτικών. Παρουσιάζουν όμως και κάποιες διαφορές οι οποίες σχετίζονται με το φύλο τους, το μορφωτικό τους επίπεδο καθώς και τις προσωπικές διαδρομές που έχουν κάνει εντός και εκτός οικογενειακής επιχείρησης.

Το στοιχείο που χαρακτηρίζει τη δράση όλων των απογόνων και που αποτελεί την βάση που στηρίζει και δικαιολογεί την δυναμική τους εμπλοκή μέσα στην επιχείρηση, είναι μια αίσθηση «καθήκοντος», «υποχρέωσης» και «ευθύνης» απέναντι στους γονείς τους και στις δικές τους επιχειρηματικές προσπάθειες. Η Ζαμπέτα Ρεσουνάρα, αλλά και οι δύο κόρες Φαμελίτη ήταν σαφείς ως προς την σχέση τους με τους γονείς τους, όπως την έβλεπαν να διαμορφώνεται μέσα στην επιχείρηση. Η γονεϊκή φροντίδα και αγάπη μεταφραζόταν σε σκληρή εργασία για να εξασφαλιστεί το παρόν και το μέλλον τους, και, κάτι τέτοιο έθετε το πλαίσιο συναισθηματικής ανταπόδοσης⁹¹ εκ μέρους των κοριτσιών με όρους «καθήκοντος» και «υποχρέωσης» απέναντι στη γονεϊκή αυτή πράξη 'αυτοθυσίας'. Βέβαια, τότε περισσότερο και τότε λιγότερο, υπήρξαν φορές που αμφισβητούνταν όλο αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο των αμοιβαίων προσφορών και ανταποδόσεων από την πλευρά των νεότερων μελών· τέλος όμως σχεδόν όλοι το αποδέχονταν και το αναπαρήγαγαν. Η Ζαμπέτα ήταν περισσότερο συμφιλωμένη με αυτήν την λογική. Οι κόρες Φαμελίτη το αποδέχονταν όμως με αρκετές διαμαρτυρίες. Δεν ήθελαν να εργάζονται τόσο πολύ, ούτε να δεσμεύονται από την σκληρή εργασιακή πραγματικότητα των γονιών τους, ώστε να πρέπει ν' ανταποκριθούν μελλοντικά στις υποχρέωση να τους 'αντικαταστήσουν' στις επιχειρήσεις. Η πρακτική συσσώρευσης περιουσιακών αγαθών από την πλευρά των γονιών, έβρισκε αντίθετες - όπως έδειξα και μέσα από την παρουσίαση της οικογένειας Ρεσουνάρα και Φαμελίτη- τις κόρες τους, οι οποίες ασκούσαν κριτική στην τάση των γονιών τους να τις δεσμεύουν στην επιχείρηση, δεσμεύοντας ταυτόχρονα και το 'μέλλον' τους μέσα από αυτές τις πρακτικές. Ωστόσο, στην πορεία έδειχναν να το αποδέχονται.

⁹¹ Το καθήκον και η υποχρέωση που θεωρούν ότι έχουν τα παιδιά απέναντι στους γονείς τους και στα οποία οφείλουν να συμμορφωθούν εργαζόμενοι σκληρά στις οικογενειακές επιχειρήσεις, έχουν αποτελέσει σε διαφορετικό πλαίσιο, επίκεντρο θεωρητικού σχολιασμού από τον Bourdieu. Όπως ο ίδιος ισχυρίζεται τα δρώντα υποκείμενα διαρκώς δένονται μεταξύ τους, όχι μόνο σαν γονείς και παιδιά, αλλά και σαν πιστωτές και οφειλότες (1977:195-196) και αυτό συμβαίνει διότι «προκειμένου να πραγματοποιηθούν οι ανταλλαγές μεταξύ των γενεών, πρέπει να μεσολαβήσει επίσης η λογική του χρέους ως αναγνώριση και να δημιουργηθεί ένα αίσθημα υποχρέωσης ή ευγνωμοσύνης. Οι σχέσεις μεταξύ των γενεών αποτελούν έναν από τους κατεξοχήν τόπους μεταμόρφωσης της αναγνώρισης του χρέους σε εκτίμηση, σε υική στοργή, σε αγάπη» (η έμφαση δική μου) (2000:182).

Οι απόγονοι, ως δεύτερη γενιά ‘επιχειρηματιών’ μέσα στην οικογένεια, διαμόρφωναν μια ταυτότητα που περιείχε εντονότερο το αναστοχαστικό στοιχείο από ό,τι το περιείχε η επιχειρηματική ταυτότητα των γονιών τους⁹². Η αναστοχαστικότητα των νεαρών μελών αφορούσε τις κυρίαρχες αντιλήψεις για το ‘χρήμα’ και το ‘συμφέρον’ που προσδιόριζαν τόσο τον αξιακό κώδικα των γονιών τους, όσο και των περισσότερων συντοπιτών τους. Η αναστοχαστικότητά τους, ωστόσο, επικεντρωνόταν κυρίως στην οικογενειακή τους κατάσταση, στον εαυτό τους, σε ό,τι βίωναν στο παρόν και σε ό,τι προγραμματίζαν οι άλλοι (οι γονείς) να βιώσουν στο μέλλον. Γι αυτό και έθεταν ερωτήματα ως προς το τι ζωή κάνουν και ως προς το στόχο της εντατικής εργασίας - της δικής τους και των γονιών τους. Ήταν ιδιαίτερα κριτικοί απέναντι στους γονείς τους και κυρίως στην επιχειρηματική και οικογενειακή εξουσία που ενσάρκωνε ο πατέρας τους. Αμφισβητούσαν το ιεραρχικό πλαίσιο που αυτός έθετε, ενώ η γνώση και άσκηση των δικών τους ικανοτήτων στην επιχείρηση, τους έδινε τη δυνατότητα να αρθρώνουν έναν αντιλογο, να διαπραγματεύονται τη θέση τους ως μέλη της ‘οικογένειας’ και να διεκδικούν καλύτερη εργασιακή μεταχείριση μέσα στην οικογενειακή επιχείρηση. Για παράδειγμα, η Μέλπω Φαμελίτη βρισκόταν συνεχώς σε αντιπαράθεση με τον πατέρα της τον οποίο θεωρούσε άδικο γιατί δεν εκτιμούσε την εργασία της, δεν κατανοούσε τις ανάγκες της ως ‘νέο’ κορίτσι και ήταν αυτός που έθετε -κατά τη γνώμη της- αυστηρούς εργασιακούς όρους.

Οι σχέσεις της Μέλπως με τους γονείς της, όπως και όλων των νεαρών μελών των οικογενειών με επιχειρήσεις, ήταν διαμεσολαβημένες από την εργασιακό πλαίσιο στο οποίο αναπτύσσονταν και από το οποίο και προσδιορίζονταν. Οι γονείς τους γίνονταν αντιληπτοί ως ‘γονείς’, αλλά και ως ‘εργοδότες’ με ελεγκτικές αρμοδιότητες σε όλα τα επίπεδα της ζωής των νεαρών μελών. Αντιστοίχως, τα νεαρά αυτά μέλη αντιλαμβάνονταν τον εαυτό τους μέσα από μια πολλαπλότητα. Άλλοτε ως ‘παιδιά’ της οικογένειας, ως οι ‘υπάλληλοι’ εμπιστοσύνης στην επιχείρηση, ακόμη και ως «διευθυντές» στις ξενοδοχειακές μονάδες που αναλάμβαναν να λειτουργήσουν στο ‘πόδι’ των γονιών τους (εδώ υπενθυμίζω τον χαρακτηρισμό της Μέλπως ως «διευθύντριας» που απέδιδε στον εαυτό της, αλλά και με το οποίο την αποκαλούσαν οι υπόλοιποι στην οικογένεια για να την πειράξουν).

Η ποικιλία των βιωμάτων τους και οι πολλαπλές τους ταυτότητες υπήρξαν φορές που τους προκαλούσαν αμφιθυμία, μην μπορώντας να αντέξουν το βάρος των ευθυνών που αυτές υπαγόρευαν. Όμως, οι περισσότεροι από τους απογόνους αποδέχονταν αυτήν την πολλαπλότητα και την θεωρούσαν ως μεγάλο όφελος γιατί τους παρείχε γνώσεις και εφόδια, που, υπό άλλες συνθήκες δεν θα μπορούσαν να αποκτήσουν. Αντιλαμβάνονταν έτσι ότι διέφεραν από πολλούς συνομήλικους τους που δεν εργάζονταν σε οικογενειακές επιχειρήσεις και είχαν μια διαφορετική πορεία ενηλικίωσης και νεότητας. Από αυτήν την άποψη, η οικογενειακή επιχείρηση, ως πεδίο εμπορικών συναλλαγών, ως πεδίο άσκησης επικοινωνιακών

⁹²Η αναστοχαστικότητα ως προς τις επιχειρηματικές πρακτικές των απογόνων, αλλά και των γονιών παρουσιάζει διαβαθμίσεις και δεν υφίσταται με την ίδια ένταση σε όλες τις οικογένειες με επιχειρήσεις. Οι οικογένειες που αποτέλεσαν το δικό μου διερευνητικό πεδίο εμφανίζονται πολύ πιο αναστοχαστικές από πολλές άλλες που όμως προσέγγισα αποσπασματικά και από απόσταση.

δεξιοτήτων με τον ευρύτερο κοινωνικό χώρο, παρείχε στους νεαρούς 'επιχειρηματίες' ένα πλαίσιο συνολικής ερμηνείας και γνώσης του κόσμου. Αυτό το πλαίσιο ήταν εμπλουτισμένο από τις θετικές αξιολογήσεις των αντιλήψεων περί 'εργασίας' που τους καθοδηγούσαν στο δρόμο για την αυτογνωσία τους, αλλά και που τους παρείχαν τη βάση αξιολόγησης της ζωής τους, αλλά και της ζωής των άλλων. Για παράδειγμα, η Ζαμπέτα, η μικρή κόρη της οικογένειας Ρεσουνάρα, παρά την 'μποέμ' προσωπικότητά της, αποδεχόταν αναντίρρητα την αξία της 'εργασίας' στη ζωή της αναφερόμενη στην ικανοποίηση που πήρε όταν κατάφερε να αγοράσει μοτοσυκλέτα με χρήματα που προέρχονταν «από τον κόπο» της. Οι περισσότεροι από τους νεαρούς και νεαρές απογόνους που συναναστράφηκα μου τόνισαν την θετική επίδραση της εργασίας στη ζωή τους, αφού τους καθιστούσε οικονομικά δυνατούς (αλλά όχι ανεξάρτητους από το κοινό ταμείο), δίνοντάς τους τη δυνατότητα να πραγματοποιήσουν τις καταναλωτικές τους επιθυμίες. Η εργασία στην οικογενειακή επιχείρηση παρείχε ταυτόχρονα και μια βάση απόκτησης ενός είδους επαγγελματικής 'συνείδησης' και 'εκτίμησης' των ικανοτήτων των νεαρών ως εργαζομένων. Βλέποντας και συγκρίνοντας τον εαυτό τους ως 'εργατικό δυναμικό' σε αντιπαράθεση με τους «ξένους» υπαλλήλους που απασχολούσαν κατά περιόδους στις επιχειρήσεις τους, διαμόρφωναν αντιλήψεις 'ομοιότητας' και 'ετερότητας' ως επιχειρηματικές ιεραρχικές κατηγορίες. Για παράδειγμα, η Μέλω Φαμελίτη παραπονιόταν για τον χαμηλό της 'μισθό' σε σύγκριση με το μισθό της αλλοδαπής καθαρίστριας που είχε για να τη βοηθά στα νοικοιαζόμενα διαμερίσματα, αφού θεωρούσε ότι είχε περισσότερα προσόντα από αυτήν!

Σε ένα άλλο πλαίσιο, η εργασία στην οικογενειακή επιχείρηση, αποτελούσε ένα είδος 'μαθητείας' σε ένα αυτοδύναμο επαγγελματικό πλαίσιο, το οποίο, όσο και να είχε μια ιεραρχική δομή, απέιχε πολύ από την εργασία υπό την επίβλεψη ενός 'ξένου' εργοδότη σε μια 'ξένη' επιχείρηση. Η έμφαση που έδιναν οι περισσότεροι/ες νεαροί/ες 'επιχειρηματίες' στην ύπαρξη μιας οικογενειακής επιχείρησης, η οποία θα γινόταν αργότερα 'δική' τους, υπό τη δική τους διεύθυνση και λειτουργία, σχετιζόταν με την αρνητική αντίληψή τους για εργασία σε μια «ξένη δουλειά». Κάποιες φορές μάλιστα, θεωρούσαν ωφέλιμο το πέρασμά τους από την «ξένη δουλειά» ώστε να εκτιμήσουν τα οφέλη της 'δικής' τους επιχείρησης.

Μια άλλη βασική ιδεολογική παράμετρος που περιέπλεκε ακόμη περισσότερο την 'οικογένεια' και την 'επιχείρηση' στις αντιλήψεις των νεαρών μελών ήταν η έμφαση στην «εμπιστοσύνη» ως απαραίτητη συνθήκη λειτουργίας της επιχείρησης και αυτονομία, ενδογενή ποιότητα των διαπροσωπικών οικογενειακών σχέσεων. Η αντίληψη περί «εμπιστοσύνης» που συγκροτούσαν οι νεαροί 'επιχειρηματίες' προσδιοριζόταν αρχικώς από την ύπαρξη σχέσεων αιματοσυγγένειας μεταξύ τους, όμως διαμορφωνόταν σταδιακά και ως στοιχείο 'επιχειρηματικότητας' μέσα από τη δράση τους στις επιχειρήσεις, από τη συνέπειά τους και την αίσθηση του «καθήκοντος» στην οποία οι γονείς τους έδιναν μεγάλη σημασία και με βάση την οποία τους 'αξιολογούσαν'.

Πολλές από τις ιδεολογικές τοποθετήσεις των απογόνων τις αναγνώριζα ταυτόχρονα τόσο μέσα στο λόγο, όσο και στις επιχειρηματικές πρακτικές των γονιών τους, δηλαδή των ανδρών

και γυναικών επιχειρηματιών . Αυτή η διαπίστωση ανέδειξε τους τρόπους που παράγεται και αναπαράγεται ένα είδος ιδεολογίας που συναρθρώνει ‘επιχειρηματικότητα’ και ‘οικογένεια’ και δείχνει τον συμπληρωματικό τους χαρακτήρα. Σε αυτήν την κατεύθυνση, τα νεότερα μέλη εμφανίζονται τελικά να ενστερνίζονται τις ιδέες που συνδέονται με τη δράση του ισχυρού εξουσιαστικού άνδρα/πατέρα, αλλά και με τη δράση της λιγότερο ηγεμονικής ή εναλλακτικής γυναίκας/ μητέρας. Οι απόγονοι, μέσα από τις οικογενειακές τους επιχειρήσεις διδάσκονται ικανότητες, αποκτούν σεβασμό και εκτίμηση, αλλά και αμφιθυμία για ό,τι τους παραδίνεται- υλικά αγαθά και άυλα ‘περιουσιακά’ στοιχεία- ασκούνται τελικά στην αποδοχή των ανθεκτικών ενδο-οικογενειακών ιεραρχιών, στην δύναμη της αγοράς στη ζωή τους. Ακόμη και αν αναπτύσσουν άλλου είδους αξιακές αναζητήσεις, σχεδόν πάντα, η γνώση για τον κόσμο που βιώνουν θα προκύψει μέσα από μια ερμηνεία που έχει εν πολλοίς καθοριστεί από το πλαίσιο που - με τόση φροντίδα διαμόρφωσε η προηγούμενη γενιά των γονέων/επιχειρηματιών και που έχει μεταγγιστεί στην επόμενη. Αυτό το πλαίσιο, εμφανίζεται ακόμη πιο ‘ευρύχωρο’ και προσαρμοσμένο στα νέα δεδομένα από τη στιγμή που μπορεί να ξεπερνά ποικίλες ανατροπές (ενσωματώνοντάς τες), αμφισβητήσεις και παρεκβάσεις από αυτό που θα μπορούσε να φανεί ως το κυρίαρχο επιχειρηματικό ‘δόγμα’.

Ο τρόπος που κατασκευάζεται η (επιχειρηματική) ταυτότητα των απογόνων μέσα στο πλαίσιο που προσδιορίζεται από αξίες που σηματοδοτούν τη δράση στην οικογένεια και στην επιχείρηση μοιάζει με ένα ‘παλίμψηστο’ κείμενο. Κάθε γενεά είναι και μια πολιτισμική γραφή από αξίες και ιδέες πάνω στην οποία θα γραφτεί ένα νέο κείμενο από μια ‘γλώσσα’ που συνδυάζει στο συντακτικό της πολλά από τα παλαιότερα, αλλά και τα νεότερα στοιχεία. Μια τέτοια ερμηνευτική προσέγγιση οδηγεί ταυτοχρόνως στη θεώρηση της ταυτότητας από τη σκοπιά του *habitus* το οποίο «εξασφαλίζει την ενεργητική παρουσία των παρελθουσών εμπειριών, οι οποίες αφού αποθηκευτούν σε κάθε οργανισμό με τη μορφή των σχημάτων αντίληψης, σκέψης και δράσης, τείνουν με μεγαλύτερη βεβαιότητα από όλους τους αυστηρούς και ρητούς κανόνες να εγγυηθούν την ομοιομορφία των πρακτικών και τη συνέχειά τους μέσα στο χρόνο» (Μπουρντιέ 1992:25). Έτσι, ο ‘εαυτός’ των απογόνων εμπεριέχει ως συμπυκνωμένη γνώση το ‘χρόνο’ ζωής όλων όσων προηγήθηκαν και η εμπειρία του κάθε υποκειμένου κατασκευάζει κάθε φορά εκ νέου αυτό το συλλογικό αξιακό ‘μείγμα’ το οποίο προσφέρει την αίσθηση του συμμετοχής σε μια διαχρονική ‘οικογένεια’ και ‘επιχείρηση’, δίνει πίστη, ασφάλεια και πρόβλεψη για το μέλλον. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνει την άποψη του Navridis ο οποίος ισχυρίζεται ότι κάθε ιστορία ζωής είναι επίσης και ένα σταυροδρόμι από διαφορετικούς χρόνους. Όχι μόνο τα χρόνια μέσα στα οποία το υποκείμενο έζησε, αλλά επίσης η υποκειμενική του/της άποψη του χρόνου ιστορία της κοινότητας και της οικογένειας, η ιστορία σαν Ιστορία (1993:71). Ακολούθως, η ταυτότητα των υποκειμένων στο μεικτό πλαίσιο της οικογένειας και της επιχείρησης εμφανίζεται ως το πεδίο εκείνο το οποίο συγκροτείται στη

βάση κοινωνικών σχέσεων που προσδιορίζουν και προσδιορίζονται από την αποδοχή ή όχι παραδεδομένων και πολλαπλών αξιακών κωδίκων⁹³.

Ωστόσο, μια θεώρηση της ταυτότητας των νεαρών μελών των οικογενειών (που εργάζονται στις οικογενειακές επιχειρήσεις) από τη σκοπιά ενός πλέγματος αξιών το οποίο έχει το χαρακτήρα 'κιβωτού' της διαχρονικής συλλογικής εμπειρίας των υποκειμένων, έρχεται σε αντίθεση με την έννοια του 'εαυτού' την εποχή της νεωτερικότητας, όπως αυτή ερμηνεύεται στα δυτικά πολιτισμικά συμφραζόμενα. Για παράδειγμα η Gullestad, διερευνώντας την τάση των νεαρών Νορβηγών να «είναι ο εαυτός τους», βλέπει ότι η αναζήτησή της ταυτότητάς τους βρίσκεται στους αντιποδες της 'υποταγής' στις οικογενειακές αξίες. Το γεγονός αυτό το ερμηνεύει ως εναρμόνιση με ένα είδος 'ηθικής ευλυγισίας και δημιουργικότητας' οι οποίες εμφανίζονται και τρέφονται μέσα στα νέα συστήματα παραγωγής (1996:25). Σύμφωνα με τη συγγραφέα, η ιδέα ότι ο 'εαυτός' μπορεί να 'ανακαλυφθεί' φαίνεται να είναι πανταχού παρούσα στο δυτικό κόσμο. Από τη δεκαετία του 1950, ιδιαίτερα, υπάρχει μια ολοένα και αυξανόμενη δημοφιλής έννοια 'νεότητας' ως ένα ιδιαίτερο στάδιο της ζωής και το να 'βρει' κανείς τον εαυτό του, ως το ειδικό καθήκον αυτού του σταδίου. Προκειμένου να εγκαθιδρυθεί ο εαυτός πρέπει να σπάσουν οι παλιοί δεσμοί, να τεθούν νέα όρια, και να ταυτιστεί με ανθρώπους και δραστηριότητες έξω από την οικογένεια (ό. π., σ.33). Η εννοιολόγηση όμως της 'νεότητας' από τους απογόνους των επιχειρηματιών εμπεριέχει σημασίες που σχετίζονται σχεδόν με την 'υπακοή' και την υποταγή σε ένα οικογενειακό αξιακό σύστημα, από το οποίο δεν μπορούν τελικά να παρεκκλίνουν. Σχετίζονται δε, πολύ λιγότερο με την εκ βάθρων αμφισβήτηση αυτού του αξιακού πλαισίου και την εύρεση του 'νεανικού' τους εαυτού σε ένα πλαίσιο ανεξάρτητο από το οικογενειακό και οριζόμενο από τις εργασιακές, φιλικές ή και τυχαίες κοινωνικές σχέσεις. Η 'υπακοή' γίνεται συχνά συνώνυμη του «καθήκοντος» και της «υποχρέωσης» απέναντι στους γονείς και στις οικογενειακές επιχειρήσεις και αντιπαρατίθεται στην νεωτερική αντίληψη του 'να είναι κανείς ο (ελεύθερος, αυτοδημιούργητος) εαυτός του'. Για την Gullestad, η έννοια της 'υπακοής' επικεντρώνεται στην ανοιχτή και νόμιμη (legitimate) μεταβίβαση των αξιών από τους γονείς στα παιδιά, ενώ η έννοια του να είναι κανείς ο εαυτός του, δίνει έμφαση στον διαχωρισμό και την ασυνέχεια (1996:36). Ωστόσο, οι απόψεις της για τους τρόπους συγκρότησης του 'εαυτού' στον όψιμο καπιταλισμό έρχονται σε αντίθεση με τις διαπιστώσεις που προκύπτουν από την δεδομένα της παρούσας έρευνας. Για παράδειγμα, από την πορεία της νεανικής ζωής της Αργυρώς Φαμελίτη στην επιχείρηση και από τον τρόπο που αντιλαμβάνεται την οικογένειά της- τρόπος κοινός σε πολλά νεαρά υποκείμενα- οδηγούμαστε σε αντίθετες ερμηνευτικές διαπιστώσεις από αυτές που διατυπώνει η παραπάνω ερευνήτρια. Η Αργυρώ, έχει ενστερνιστεί αξίες όπως αυτής της εντατικής 'εργασίας' και της 'οικογενειακής παρουσίας', έχει αποδεχθεί πλήρως τη θετική αξία της 'οικογενειακής επιχείρησης' ως προσδιοριστικό πλαίσιο της ταυτότητάς της, και, αν προς στιγμή τις αμφισβήτησε (φεύγοντας

⁹³ Εδώ θα συμφωνήσω με την άποψη του Gregory, σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι δημιουργούν πολλαπλά συστήματα αξιών για τους εαυτούς τους και συχνότατα κινούνται ανάμεσα σε αυτά σύμφωνα με τις επιταγές της στιγμής. Οι άνθρωποι ποτέ δεν παγιεύονται σ' ένα μοναδικό σύστημα αξιών (1997:8).

για σπουδές, πηγαίνοντας να εργαστεί σε μια «ζένη δουλειά»), στο τέλος τις υιοθέτησε και τις υποστήριξε δυναμικά μέσα από τις πρακτικές της.

Το επιχειρηματικό και οικογενειακό 'μέλλον' της νεαρών απογόνων κατασκευάζεται με τρόπους που έχουν σχολιαστεί εύστοχα από την Bertaux-Wiame (1993). Η συγγραφέας, αναφερόμενη σε γαλλικές οικογένειες της μεσαίας τάξης, διερευνώντας το πολιτισμικό προφίλ μικρομεσαίων επιχειρηματιών και εργατών υποστηρίζει ότι οι οικογενειακές πηγές (οικογενειακή περιουσία) έπαιξαν έναν σοβαρό ρόλο στην κατανόηση και την επίτευξη των ατομικών 'σχεδίων ζωής'. Για άλλους, αυτά τα σχέδια ζωής ήταν υποδαυλισμένα από την ίδια την οικογένεια, άλλοι απλώς τα εμπνεύστηκαν από αυτήν. Για να πραγματοποιήσουν, να διατηρήσουν, ή να βελτιώσουν έναν τρόπο ζωής, τα μέλη της οικογένειας αντιμετώπιζαν πολύ σοβαρά την πιθανότητα να στηριχθούν στην οικογενειακή εμπορική βοήθεια, στις οικογενειακές ανταλλαγές των υπηρεσιών ή των αγαθών και στην ηθική υποστήριξή της. Έτσι, για τους περισσότερους απογόνους ακόμη και η φαντασίωση του 'πιθανού μελλοντος', έλαβε χώρα μέσα στο πλαίσιο των οικογενειακών δικτύων σχέσεων (ό.π., σ.39)⁹⁴.

Αν η 'οικογένεια' παρέχει το πλαίσιο (συναισθηματικό, αξιακό) ανάπτυξης μιας επιχείρησης, το οποίο εκτείνεται χρονικά μέσω της μελλοντικής δράσης των υποκειμένων στον ίδιο τομέα, τότε βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μια εκδοχή του 'τοπικού' καπιταλισμού, στην οποία, η κατασκευή της ταυτότητας των νεαρών απογόνων δεν περνά μέσα από μονοπάτια διαφορετικά από αυτά που ορίζει το επίσημο αξιακό 'οικογενειακό δόγμα' και που υπαγορεύουν οι πρακτικές της 'υπακοής'⁹⁵.

Μέσα από την διερεύνηση της επιχειρηματικής δράσης πολλών νεαρών μελών των οικογενειών και των επιχειρήσεών τους, δεν αντιλήφθηκα να υπάρχει μεγάλη 'ρωγμή' στην αποδοχή του οικογενειακού αξιακού κώδικα. Ούτε βέβαια, τα ίδια τα νεαρά μέλη αντιλήφθηκαν τους εαυτούς τους ως πεδία σκληρών και πολύπλοκων διαπραγματεύσεων μεταξύ παραδεδομένων οικογενειακών αξιών και νέων επιλεγμένων αξιακών κωδίκων. Η γενική διαπίστωσή μου είναι ότι οι νεαροί απόγονοι ακολουθούν μια διαφορετική πορεία από αυτήν των γονιών τους στην αντίστοιχη ηλικία, είτε γιατί σπουδάζουν, είτε γιατί έχουν μεγαλύτερη

⁹⁴ Η Bertaux-Wiame μάλιστα υποστηρίζει ότι σε οποιοδήποτε οικογενειακό δίκτυο, οι δεσμοί αλληλεγγύης δημιουργούν πιθανές ευκαιρίες και πιθανούς περιορισμούς για τα μέλη του. Η δύναμη των οικογενειακών δεσμών μπορεί να εκληφθεί θετικά μόνο όταν η νεότερη γενεά μπορεί να βρει, στις δυνατότητες που παρέχονται μέσα από τους οικογενειακούς πόρους, μια αίσθηση προσωπικής ανακάλυψης, και έτσι να κάνει αυτές τις ευκαιρίες δικές της. Αντιστρόφως, κάθε άνδρας και γυναίκα, χρειάζονται, προκειμένου να πετύχουν και να διατηρήσουν μια κοινωνική θέση, όχι μόνο να κατασκευάσουν μια αίσθηση του εαυτού, αλλά να έχουν αναγνωρισμένη αυτήν την ταυτότητα από τους άλλους (1993:49).

Στην περίπτωση της δικής μου διερεύνησης της ταυτότητας των νεαρών μελών των οικογενειών με επιχειρήσεις, διαπίστωσα ότι η προσωπική ανακάλυψη του 'εαυτού' μερικών από αυτών συσχετίστηκε με την είσοδο σε έναν άλλον κοινωνικό 'κόσμο', έναν κόσμο σπουδών στην Αθήνα και στο εξωτερικό που τους ώθησε να συνειδητοποιήσουν τα πεπερασμένα γνωστικά όρια της οικογένειάς τους, της επιχείρησής τους, αλλά και της τοπικής κοινωνίας στην οποία ανήκαν. Η επιστροφή τους στον εντός ορίων οικογενειακό/επιχειρηματικό κόσμο έγινε, αφού είχαν διευρύνει προηγουμένως τα δικά τους όρια και είχαν αποκτήσει μια διαφορετική αίσθηση του εαυτού τους.

⁹⁵ Η Gullestad θεωρεί ότι οι πρακτικές της 'υπακοής' είναι απίθανο να εξαφανιστούν εντελώς στην νεωτερική εποχή, καθώς, ως τάση, παραμένει ισχυρή, ακόμη και αν υπάρχει μια ρητορική περί του 'να είναι κανείς ο εαυτός του' (1996:39).

οικονομική ευχέρεια να πραγματοποιούν τις επιθυμίες τους. Όμως το τέλος των προσωπικών τους διαδρομών είναι μια επιστροφή στους γονεϊκούς 'τόπους' των επιθυμιών και κυρίως αυτών των επιχειρήσεων τους. Βέβαια, όσο και αν η νεανική δράση των υποκειμένων εμπεριέχει ένα στοιχείο 'αμφισβήτησης' της γονεϊκής 'αυθεντίας' και της ορθότητας της δράσης της, ποτέ δεν παίρνει τη μορφή μιας εκ βάθρων αμφισβήτησης της δύναμης και της αξίας της 'οικογένειας' ως υποστηρικτικό πλαίσιο της ζωής τους, καθώς και της 'οικογενειακής επιχείρησης' ως οικονομικό 'επίτευγμα'. Δεν συνάντησα ούτε μία περίπτωση νεαρού μέλους (στην ερευνητική κατηγορία των επιχειρηματιών που επικεντρώθηκα ερευνητικά) η οποία να αμφισβήτησε εξ ολοκλήρου την οικογένεια και την οικογενειακή επιχείρηση ως πλαίσιο ανάπτυξης των οικονομικών/επιχειρηματικών δυνατοτήτων του. Πολύ περισσότερο, δεν έπαψε ποτέ η οικογένεια να γίνεται αντιληπτή από τους απογόνους ως δεξαμενή άντλησης ενός αισθήματος ασφάλειας και εμπιστοσύνης για κάθε μέλος της ξεχωριστά.

Αντιλήψεις για την 'περιουσία', τα 'έγγεια' αγαθά και το οικογενειακό 'χρήμα'

Η έννοια της 'περιουσίας' έχει αποτελέσει για την ανθρωπολογία βασική αναλυτική κατηγορία μέσα από την οποία διερευνήθηκαν μια σειρά από ζητήματα που σχετίζονται με την κοινωνική οργάνωση των τοπικών κοινωνιών. Η περιουσία, από την κατοχή της και τη μεταβίβασή της συνδέθηκε με τις έμφυλες ασυμμετρίες και ιδιαίτερα με την ικανότητα των γυναικών ή των ανδρών να δρουν ως 'υποκείμενα', διαπραγματευόμενοι, τη σχέση τους με τα ιδιόκτητα αντικείμενά τους, κυρίως τη σχέση τους με άλλους ανθρώπους (Hirschon 1984:2-4, Whitehead 1984:176). Ακολουθώντας η έννοια της περιουσίας ερμηνεύτηκε ως μια κοινωνικο-πολιτισμική κατασκευή ή ως ένα σύνολο από κοινωνικές σχέσεις που αφορούν, ανάλογα με τα ιστορικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα, πολλά και διαφορετικά υλικά και άυλα στοιχεία της κοινωνικής τάξης των υποκειμένων (Hirschon 1984:7). Η γη, τα σπίτια, η (γυναικεία) εργατική δύναμη, τα χρήματα, αποτέλεσαν -κατά περιστάσεις- συστατικά του εννοιολογικού περιεχομένου της περιουσίας.

Στην προσπάθειά μου να διερευνήσω την 'επιχειρηματικότητα' στη Μύκονο, η έννοια της περιουσίας (οικογενειακής/προσωπικής) παρουσίασε ιδιαίτερο ερμηνευτικό ενδιαφέρον και φώτισε πολλές πτυχές της ταυτότητας των υποκειμένων, ως μελών οικογενειών και ταυτοχρόνως ως μελών οικογενειακών επιχειρήσεων. Ως έννοια, την «περιουσία» χρησιμοποιούσαν στον λόγο τους οι επιχειρηματίες (ιθαγενής κατηγορία) για να δηλώσουν μια σειρά από πράγματα με υλικό ή πνευματικό χαρακτήρα. Με αυτήν την έννοια συνδέθηκαν περισσότερο από όλους οι άνδρες των οικογενειών, και αυτό συνέβη διότι οι άνδρες επιχειρηματίες που συναναστράφηκα, έδειξαν να έχουν μια πορεία ζωής που την χάραξε ένας ευκρινής και σταθερός στόχος - η δημιουργία «περιουσίας».

Η περιουσία, έτσι όπως την αντιλαμβάνονται τα υποκείμενα στο πλαίσιο της επιχειρηματικής τους δράσης στην οικογενειακή επιχείρηση, είναι μια πολυσύνθετη έννοια και

συμπυκνώνει τις υλικές βάσεις της επιχείρησης και τις κεντρικές ιδεολογικές θέσεις της συγκεκριμένης κοινωνικής κατηγορίας. Ως «περιουσία» γίνονται αντιληπτά τα κτίσματα, τα χωράφια και τα χρήματα που ανήκουν στα μέλη μιας οικογένειας, ή ανήκουν στην επιχείρησή της όταν αυτή αποκτήσει την μορφή μιας «Ανώνυμης Εταιρείας». Είναι συνώνυμη της οικογενειακής «προκοπής», της ενότητάς και της αλληλεγγύης της στην επίτευξη κοινών σκοπών· είναι η απόδειξη της επιχειρηματικής επιτυχίας και ικανότητας της οικογένειας να αντεπεξέρχεται επιτυχώς στην ανταγωνιστική τουριστική αγορά της Μυκόνου. Αποτελεί ένα είδος μαρτυρίας που απευθύνεται τόσο στην ευρύτερη κοινωνία του νησιού, όσο και στο εσωτερικό της οικογένειας, ως αξιολογικό κριτήριο της δυνατότητάς της να κατέχει, να διαχειρίζεται, να διατηρεί και να μετασχηματίζει το υλικό και το συμβολικό της κεφάλαιο⁹⁶. Ταυτοχρόνως, η περιουσία, πέρα από οικογενειακό, αποτελεί και προσωπικό επίτευγμα, κυρίως των ανδρών επιχειρηματιών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι γυναίκες δεν συνδέουν την δράση τους με τη δημιουργία περιουσίας, ή ότι την απαξιώνουν. Ωστόσο, οι άνδρες είναι αυτοί που - όπως έδειξα σε προηγούμενη ενότητα- τοποθετούν στο κέντρο της αντίληψης του εαυτού τους ως 'επιχειρηματίες', τη σκληρή δουλειά και την μετατροπή της σε κατοχή και συσσώρευση υλικών αγαθών με τη μορφή περιουσιακών στοιχείων.

Στις συζητήσεις που έκανα με τους επιχειρηματίες και σε σχέση πάντα με τη συνολική εμπειρία που αποκόμισα από τη δράση τους στην οικογενειακή επιχείρηση, η εννοιολόγηση της περιουσίας προσδιοριζόταν πρωτίστως από ένα 'στενό' οικονομικό πλαίσιο. Συνδεόταν με την οικονομική δυνατότητα της οικογένειας να έχει περίσσειμα, να μπορεί να το επανεπενδύσει στην επιχείρηση, να το διαχειριστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να το προστατέψει φορολογικά από το κράτος. Η απόκτηση περιουσίας συνδεόταν πάντα με την επιχειρηματική λογική των υποκειμένων και την δυναμική οικονομική εκμετάλλευσή της, ενώ πολύ σπάνια εμφανιζόταν ως ανεξάρτητη από μια τέτοια δυνατότητα. Όπως χαρακτηριστικά μου ανέφερε κάποια στιγμή ο Μίμης (σκεπτόμενος αν άξιζε να αγοράσει κάποια χωράφια σε ήδη αξιοποιημένη περιοχή του νησιού), οι κινήσεις του για την επαύξηση της περιουσίας του αφορούσαν πάντα τη Μύκονο και τη δυνατότά της να είναι πάντα ένας εκμεταλλεύσιμος τουριστικά τόπος. Ως επακόλουθο

⁹⁶ Η 'περιουσία', έτσι όπως εννοιολογείται από τους επιχειρηματίες στο μεικτό πλαίσιο επιχείρησης/οικογένειας επιβεβαιώνει τους κεντρικούς ισχυρισμούς για την οικογένεια τόσο της Pialut, όσο και του Bourdieu. Η Pialut (1994) θεωρεί ότι «...η οικογένεια, μονάδα παραγωγής και αναπαραγωγής, επιβάλλεται ταυτόχρονα και ως ζωτικό κέντρο της κοινωνίας, όντας μονάδα κατοχής, παραγωγής και διαχείρισης περιουσιακών αγαθών. Τα περιουσιακά αγαθά...δεν είναι μόνο οικονομικής τάξης. Εκτός από τη γη, τα κοπάδια, το χρήμα, τα ακίνητα, οι οικογένειες επενδύουν σε συμβολικό κεφάλαιο: την κοινωνική φήμη, το γόητρο, τις πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις. Οι διασυνδέσεις του οικονομικού και του κοινωνικού επιπέδου είναι πολλές, πολύμορφες και συχνά εξαιρετικά λεπτές.» (ό. π., σ.23). Για τον Bourdieu (2000) η οικογένεια είναι ένας από τους κατεξοχήν τόπους συσσώρευσης, διατήρησης και αναπαραγωγής των διαφόρων ειδών του κεφαλαίου και της μεταβίβασής τους από τη μια γενιά στην άλλη. (ό. π. σ.129, 180). Η οικογένεια υπόκειται σε δύο συστήματα αντιθετικών οικονομικών δυνάμεων, που, είτε εισάγουν συγκρουσιακές τάσεις, είτε έχουν το χαρακτήρα δυνάμεων συνοχής και συνδέονται με το ότι η αναπαραγωγή του κεφαλαίου, υπό τις διάφορες μορφές του, εξαρτάται από την αναπαραγωγή της οικογενειακής ενότητας» (ό. π., σ.179).

αυτής της λογικής, η αντίληψη ότι κάποιος «είχε μεγάλη περιουσία» αποτελούσε πρωτίστως μιας οικονομικής φύσεως εκτίμηση των ακινήτων του που περιελάμβαναν τους χώρους της επιχείρησης (ξενοδοχεία, αποθήκες ή άλλα οικήματα), τα χωράφια και τα σπίτια.

Οι αντιλήψεις των επιχειρηματιών για την περιουσία τους, εννοούμενη ως σύμβολο της οικογενειακής και προσωπικής τους ταυτότητας, διαμορφώνονταν με όρους 'οικονομικού' κεφαλαίου και αποτελούσαν το δεύτερο επίπεδο του λόγους τους που εγώ όφειλα να αναγνώσω προκειμένου να κατανοήσω την σημασιολογική πυκνότητα της περιουσίας και την κεντρική της θέση στον αξιακό επιχειρηματικό κώδικα.

Η απόκτηση νέας περιουσίας και η διατήρηση εκείνης που κληροδοτήθηκε στους επιχειρηματίες από τους γονείς τους ή άλλους συγγενείς ήταν ένα σημείο στο οποίο στέκονταν με ιδιαίτερο αναστοχαστικό τρόπο για τον εαυτό τους πολλοί από αυτούς. Η αρνητική στάση απέναντι σε όσους πούλησαν -και για λόγους επανεπένδυσης των ρευστών- ακίνητα δεν υπαγορεύθηκε μόνο από τη συναισθηματική ή ηθική τους τοποθέτηση απέναντι σε προγονικές μνήμες ή την οικογενειακή παράδοση την οποία οφείλει κάποιος να διατηρήσει. Ακόμη και αν στην πιο προφανή ρητορική εκδοχή οι επιχειρηματίες υιοθετούσαν έναν λόγο με τέτοιο περιεχόμενο, εντούτοις, η πρακτική πώλησης κληρονομικής περιουσίας συσχετιζόταν με την αυτο-αντίληψή τους ως καλών 'επιχειρηματιών' μέσα στο παροντικό πλαίσιο των δραστηριοτήτων. Πολύ σπάνια αυτοί που θεωρούσαν ότι «κάνουν σωστά τις δουλειές τους» (ξανα)διέθεταν προς πώληση τμήματα της περιουσίας τους και πολύ περισσότερο «πατρογονικά». Ιδιαίτερα, η διατήρηση των «πατρογονικών» (καθ' όλη τη διάρκεια της επαγγελματικής πορείας των υποκειμένων μέχρι την δημιουργία των οικογενειακών τους επιχειρήσεων) αποτελούσε πηγή περηφάνιας και απόδειξη των επιχειρηματικών δεξιοτήτων τους, αφού τα κατάφεραν «χωρίς να χάσουν», ή ακόμη και χωρίς να εκμεταλλευτούν την περιουσία των προγόνων τους. Έτσι, όσοι διατήρησαν τις προγονικές περιουσίες προσλαμβάνονται και αξιολογούνται ως «άξιοι», «προκομμένοι» και, κατά μία έννοια, ως «νοικοκύρηδες». Είναι όσοι τελικά φρόντισαν να διατηρήσουν και να αυξήσουν την περιουσία τους, μέσα από την σκληρή εργασία και την πίστη τους στην αξία της 'οικογένειας' και του 'νοικοκυριού', φροντίζοντας να έχουν καλό «πρόσωπο» προς τα έξω (για παράδειγμα ανυπαρξία χρεών και άλλων οικονομικών εκκρεμοτήτων). Για την τοπική ιδεολογία, η κατηγορία των 'νοικοκύρηδων/επιχειρηματιών' έρχεται σε αντίθεση με αυτούς που δεν αγωνίστηκαν και ξεπούλησαν τις οικογενειακές τους περιουσίες, δεν ενστερνίστηκαν τις αξίες της 'επιχειρηματικότητας' και της οικογενειακής προκοπής, δηλαδή τους «χαραμοφάηδες», τους «βρώμους».

Το να διατηρήσει κάποιος στην κατοχή του την 'οικογενειακή/πατρογονική' περιουσία είναι στοιχείο που του αποφέρει κοινωνικό γόητρο, κοινωνική αποδοχή και έλκει θετικές αξιολογικές κρίσεις από τον κοινωνικό περίγυρο. Το να πολλαπλασιάσει κανείς «αυτά που βρίσκει από τους γονείς του» και να αποκτήσει μεγάλη οικονομική επιφάνεια, αγοράζοντας και

επανεπενδύοντας στην οικογενειακή επιχείρηση, συμπληρώνει την θετική εικόνα που έχει η τοπική κοινωνία για τις επιχειρηματικές του ικανότητες.

Καθώς μεγάλες εκτάσεις γης άλλαξαν χρήσεις και κατόχους με τρομακτικά γρήγορους ρυθμούς και ενώ, την περίοδο που άρχισε η επιτόπια έρευνα ήδη καταμετρούνταν υπεράριθμες αγοραπωλησίες μέσα από συμβολαιογραφικές πράξεις, πολλοί ντόπιοι επιχειρηματίες αγόρασαν γή με τη μορφή «αγρών» και «χωραφιών» αναπτύσσοντας ακόμη περισσότερο τις οικονομικές τους δραστηριότητες. Η 'γή', για τους επιχειρηματίες έχει θετική αξία, τόσο ως 'εμπόρευμα' και μετρήσιμο οικονομικά αγαθό⁹⁷ που ανταλλάσσεται, πωλείται, μεταβιβάζεται, δηλαδή ως οικονομικό κεφάλαιο, όσο και ως συμβολικό κεφάλαιο που περικλείει την προγονική μνήμη, την οικογενειακή ιστορία των επιχειρηματιών και τον συνολικό οικογενειακό μόχθο προκειμένου να στήσει την επιχείρησή της μια οικογένεια. Στην περίπτωση της αξίας της ως 'εμπορεύμα', η 'γη' είναι αυτή που αποτελεί τη βάση ένταξης των υποκειμένων στην κοινωνία της αγοράς, είναι ο μοχλός που κινητοποιεί όλο τον κύκλο των εμπορικών δραστηριοτήτων και των τουριστικών επιχειρήσεων. Η 'γη' είναι αυτή που άλλαξε χρήση και μετασχηματίστηκε από χέρσα και άγονη- άχρηστη, σε 'γη' πολύτιμη για τουριστική εκμετάλλευση, 'γη' η οποία από 'αγροτική και κτηνοτροφική' κατέληξε 'ξενοδοχειακή'.

Η σχέση των επιχειρηματιών με την περιουσία τους είναι μια σχέση που παράγει ιεραρχίες, αναπαράγει ασυμμετρίες και αποτελεί ένα από τα πεδία όπου αναδύεται η εξουσιαστική διάσταση των έμφυλων σχέσεων, καθώς και μεταξύ των σχέσεων των επιχειρηματιών με το κράτος, σε όποια μορφή και αν εμφανίζεται το τελευταίο. Τη σχέση που έχουν οι επιχειρηματίες με την περιουσία τους και ειδικά με τα έγγεια ακίνητα, είτε δικά τους είτε ξένα μπόρεσα να την ανιχνεύσω τόσο στο λόγο τους, στις καθημερινές πρακτικές τους, όσο και σε διάφορα δημόσια έγγραφα. Εκεί αποτυπώνεται πολύ χαρακτηριστικά η διαδρομή που έχει διανύσει αυτή η σχέση μέσα στα χρόνια. Έτσι, από τη μια πλευρά, τα ακίνητα ως 'ιδιοκτησία', αποτελούν κομμάτι της προσωπικής επιχειρηματικής ταυτότητας των υποκειμένων, πάνω στην οποία χιτίζεται το προσωπικό και επαγγελματικό παρόν και μέλλον και από την άλλη, η ίδια 'ιδιοκτησία', αυτονομημένη από τα υποκείμενα εμφανίζεται να έχει υψηλή οικονομική αξία στην τουριστική αγορά και γι' αυτό να πωλείται, να αγοράζεται, να δωρίζεται, να κληροδοτείται.

Η έγγεια ιδιοκτησία, όπως μου παρουσιάστηκε μέσα από τα δικαιοπρακτικά έγγραφα κατέχει υψηλή θέση στην αξιακή κλίμακα των υποκειμένων. Ίσως και την υψηλότερη, αν κρίνουμε από την ιδιαίτερη φροντίδα με την οποία τακτοποιούν και οργανώνουν τη

⁹⁷ Ο τρόπος με τον οποίο οι επιχειρηματίες εννοιολογούν τη 'γη', μπορεί να ποικίλει ανάλογα με το πλαίσιο αναφοράς, αλλά αυτός που είναι περισσότερο ορατός από άλλους σχετίζεται με το οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η 'γη' έχει πρωτίστως οικονομική αξία, στοιχειοθετείται ως εμπόρευμα. Η οικονομική αξία της 'γης' προέχει ακόμη και για την ολιγομελή ομάδα των αγροτών, κτηνοτρόφων, οι οποίοι ακόμη και όταν δεν την απαξιώνουν ως 'φυσικό' αγαθό, ή όταν δεν την εκδύουν από το συμβολικό της περιεχόμενο σε σχέση με την μνήμη, την καταγωγή, το γόητρο, την εννοιολογούν ως αγαθό, 'εμπορεύσιμο', μετρήσιμο, που υπόκειται στην λογική του 'συμφέροντος' και της επένδυσης. Εν ολίγοις, η εννοιολόγηση της 'γη' συναρθρώνει τις πιο αντιφατικές διαστάσεις.

μεταβίβασή της μέσα από ποικίλες πρακτικές. Κατέχει τη θέση του ‘αγαθού’⁹⁸. Τα έγγεια ακίνητα, ως αγαθά, ακόμη και αν πάψουν ν’ ανήκουν στη σφαίρα των ‘οικιακών ανταλλακτικών αξιών’, μπαίνουν στην τροχιά της αγοράς, αντιμετωπίζονται-εν μέρει- ως αγαθά που η διαγενεακή κατοχή και μεταβίβασή τους, τους προσδίδει κάποιες συναισθηματικές ποιότητες οι οποίες σχετίζονται με την μνήμη των απογόνων και τον ‘αναπαλλοτρίωτο’ χαρακτήρα τους ως έγγειων ακινήτων. Όταν μάλιστα αυτά αξιώνουν ένα ιστορικό βάθος που φανερώνει την οικογενειακή προγονική πορεία πάνω στον τόπο και μέσα στο χρόνο, τότε αυτά τα ακίνητα αποκτούν ένα είδος ‘ιερότητας’ που είναι δεσμευτική για τον τρόπο που θα τη διαχειριστούν οι επόμενες γενιές. Από αυτήν άλλωστε την ‘ιερότητα’ που αποδίδουν τα υποκείμενα σε συγκεκριμένες περιστάσεις στη έγγεια ιδιοκτησία, προκύπτουν διάφορα αρνητικά σχόλια που αφορούν την ανικανότητα κάποιου να διατηρήσει την οικογενειακή περιουσία, να την αναπτύξει και τέλος να την παραδώσει αυξημένη μέσα από αλληπάλληλες αγορές με επενδυτικό χαρακτήρα στις επόμενες γενιές.

Εδώ όμως πρέπει να αναφέρω ότι όπως διαμορφώθηκε η αγορά της γης στη Μύκονο, είναι δύσκολο να υποστηριχτεί ότι η ‘ιερότητα’ αποτέλεσε κυρίαρχη διαχρονική αξία της τοπικής κοινωνίας αναφορικά με τη διατήρηση της έγγειας (πατρογονικής) περιουσίας μέσα στην οικογένεια. Καθώς μεγάλες εκτάσεις διατέθηκαν προς πώληση τις προηγούμενες δύο δεκατίες και αρκετοί μη- Μυκονιάτες απέκτησαν πολλά στρέμματα σε περιοχές άγονες και ημιαγροτικές, είναι φανερό ότι το είδος του δεσμού των Μυκονιατών με τα χωράφια τους, οικογενειακά και μη, είχε πολλές διακυμάνσεις. Δεν χαρακτηρίστηκε, ούτε από μια τάση προφύλαξης και διατήρησής τους στο στενό οικογενειακό πλαίσιο, αλλά ούτε από μια τοπικιστική ιδεολογία, απαγορευτική ως προς την ανάμιξη των ‘ξενων’ στις τοπικές υποθέσεις μέσα από την απόκτηση τμημάτων μυκονιάτικης γης. Η ‘ιερότητα’ της οικογενειακής περιουσίας, κατά τη γνώμη μου, εντάχθηκε στον αξιακό κώδικα των υποκειμένων και ενισχύθηκε, από τη στιγμή που στήριξε τη συνολική ιδεολογία των επιχειρηματιών περί επαγγελματικής και οικογενειακής «προκοπής», αποτελώντας σημείο διάκρισης μεταξύ των επιχειρηματιών που ανήκαν στην ίδια πολιτισμική κατηγορία.

Όταν μια οικογένεια στο πλαίσιο της επιχειρηματικής της δράσης, αποτιμά με οικονομικούς όρους τα έγγεια περιουσιακά της ακίνητα ως ‘εμπορεύματα’ και τα θέτει στην αγοραστική κυκλοφορία, ο κίνδυνος να διαρρηχθούν οι σχέσεις οικογενειακής αλληλεγγύης είναι ορατός. Για αυτό και υπάρχουν περιπτώσεις όπου χρησιμοποιείται η ρητορική περί ‘κοινοκτημοσύνης’ προκειμένου να καλυφθεί στο λόγο που απευθύνεται δημόσια, η ύπαρξη συγκρούσεων μεταξύ των μελών μιας οικογένειας.

⁹⁸ Γενικά, η έννοια των ‘αγαθών’ δεν είναι μια έννοια που μπορεί να ορισθεί μόνο ως αντικείμενο που οι άνθρωποι χειρίζονται με ευλαβικό τρόπο και προκαλεί δυνατές συναισθηματικές αντιδράσεις» (Gregory 1997:71). Ενέχει σημασιοδοτήσεις από την εννοιολόγηση των ‘εμπορευμάτων’, ως αξία που εμφανίζεται όταν το αντικείμενο περνά από το χώρο του σπιτιού και του νοικοκυριού στην αγορά (ό. π., σ. 13), αλλά μπορεί και να εννοιολογείται ως ‘οικιακή ανταλλακτική αξία’ (domestic exchange value), δηλαδή να ενέχει τις συναισθηματικές σημασίες που αποκτά ένα αντικείμενο με την κατοχή του και τη μεταβίβασή του, καθώς έλκει αναμνήσεις από τις προηγούμενες γενιές.

Οι 'πολιτικές' χρήσεις της 'οικογενειακής' περιουσίας: Τα έγγεια ακίνητα ως 'επιχειρηματικά' εργαλεία

Η έμφαση στη 'συλλογικότητα' και στην 'κοινότητα' των περιουσιακών στοιχείων είναι ένας τρόπος να δηλωθεί η πίστη σε μια αξία, όπως αυτής της 'οικογένειας' και να τονισθεί ο ενωτικός της χαρακτήρας ως βασική προϋπόθεση της οικονομικής ανάπτυξης της οικογενειακής επιχείρησης. Η ρητορική περί 'κοινής' περιουσίας, 'κοινού ή οικογενειακού' ταμείου αποτελεί μια στρατηγική που έχει διπλό στόχο. Από τη μια, τα υποκείμενα την απευθύνουν στο κοινωνικό τους περιβάλλον και την χρησιμοποιούν προκειμένου να δηλώσουν δημόσια την παραπάνω πίστη. Η έμφαση σε ένα είδος 'κοινοκτημοσύνης' των περιουσιακών ακινήτων, έρχεται να τονίσει την έλλειψη ενδιαφέροντος για τα 'προσωπικά' συμφέροντα του κάθε μέλους της οικογένειας ξεχωριστά, πράγμα που θα μπορούσε να επιφέρει συγκρούσεις και ακραίες αντιπαραθέσεις. Από την άλλη, ο λόγος περί 'οικογενειακής' περιουσίας και «οικογενειακού ταμείου» που είναι ταυτόσημος με το λόγο περί 'ενωμένης οικογένειας'⁹⁹ κατέχει πάντα την πρωτοκαθεδρία στην επίσημη οικογενειακή ρητορική. Έναν τέτοιο λόγο εκφέρουν οι επιχειρηματίες στις οικογένειες Φαμελίτη και Ρεσουνάρα όταν αναφέρονται στις επενδύσεις και στα επιχειρηματικά τους ανοίγματα τα οποία δημιουργούν 'οικογενειακή περιουσία' (στηριζόμενα στην αντίληψη περί «οικογενειακού ταμείου») που προορίζεται για τις επόμενες γενιές.

Βέβαια, το ποιος διαχειρίζεται και διανέμει την περιουσία, πότε και πώς το κάνει και τι αξιολογεί ως τέτοια, είναι μια διαδικασία για την οποία απαιτείται ολοκληρωμένη στρατηγική και η οποία γενικότερα δεν πετυχαίνει πάντα την συναίνεση όλων των μελών μιας οικογένειας. Οι σχέσεις τους τότε εμφανίζονται ιδιαιτέρως ανταγωνιστικές και η 'περιουσία' αποτελεί παράγοντα διαίρεσης. Όμως στην περίπτωση των οικογενειών και των επιχειρήσεων που εξετάζω υπάρχει μια σαφής τάση αποφυγής ανταγωνισμών και διακρίσεων ως προς τη διανομή της περιουσίας.

Αυτό που χαρακτηρίζει τα έγγεια ακίνητα ως 'περιουσία' είναι ότι αποτελούν εργαλείο για τη ζωή και το μέλλον της οικογενειακής επιχείρησης. Η περιουσία αυτού του τύπου είναι η 'υλική' υπόσταση του χρόνου ζωής των υποκειμένων ως 'επιχειρηματιών'. Ενέχει την πορεία τους, το παρελθόν τους, μαζί με την πορεία ζωής της οικογενειακής επιχείρησης. Παρέχει εχέγγυα 'χρονικότητας' στην επιχείρηση και της δίνει τη δυνατότητα να έχει ένα δυναμικά 'καπιταλιστικό' παρόν (με τη μορφή οικονομικού, αλλά και συμβολικού κεφαλαίου) και ένα προβλέψιμο εύρωστο μέλλον. Η περιουσία, με τη μορφή της έγγειας ιδιοκτησίας, καθώς

⁹⁹ Η έννοια του «ταμείου» εδώ είναι ταυτόσημη με την έννοια των 'χρημάτων'. Τα χρήματα εννοούνται ως 'οικογενειακά' και -κατά μία έννοια εκφράζουν και επιβεβαιώνουν σε υλικό επίπεδο την οικογενειακή αλληλεγγύη. Δεν εμφανίζονται ως 'καταλυτικά' των δεσμών συγγένειας που συνδέουν τα άτομα - θεώρηση που αντίκειται σε μερικές από τις κλασσικές ανθρωπολογικές εννοιολογήσεις για τα 'χρήματα' (βλ. Bloch & Parry 1989:5)

απευθύνεται στην επόμενη γενιά καθορίζοντάς της τη δική της επιχειρηματική διαδρομή, αποτελεί ταυτόχρονα ένα είδος προβλεπόμενου 'μέλλοντος'.

Η ιδιοκτησιακή σχέση των επιχειρηματιών με τα έγγεια ακίνητα καταδεικνύει μια πλευρά ενός ζητήματος που συσχετίζει την 'κατοχή' τους με την 'πολιτική' διάσταση της επιχειρηματικής ταυτότητας μέσα στην οικογένεια. Η πολιτική αυτή διάσταση απηχεί-ως ένα βαθμό- και μια αίσθηση οικογενειακής και επιχειρηματικής 'δικαιοσύνης' την οποία προσπαθούν να ακολουθούν τα υποκείμενα προκειμένου να οργανώνουν τα του οίκου τους, αλλά και τα της επιχείρησής τους.

Η σχέση ιδιοκτησίας και περιουσίας είναι μια σχέση που βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τις ενδο-οικογενειακές σχέσεις των υποκειμένων. Ο τρόπος που αποκτώνται τα ακίνητα, αγοράζονται και μεταβιβάζονται, είναι μια διαδικασία στην οποία συμμετέχουν τα μεγαλύτερα σε ηλικία μέλη (οι γονείς έχουν τον πρώτο λόγο συνήθως), για αυτό και καθορίζουν ή αναπαράγουν με τη σειρά τους ιεραρχίες και ασυμμετρίες¹⁰⁰. Αυτό άλλωστε- όπως θα δείξω παρακάτω- διαπιστώνεται και μέσα από τις *Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών*, όπου φαίνεται καθαρά η πρωταγωνιστική δράση των συζύγων ως βασικών διαχειριστών της οικογενειακής περιουσίας.

Με βάση αυτήν τη διαπίστωση θα συμφωνήσω με τη άποψη ότι «η περιουσία που ανήκει στην οικογένεια δεν ανήκει ισότιμα ή όμοια σε όλα τα μέλη της. Οι τίτλοι γης, τα κτίρια, τα αγαθά συνήθως ανήκουν σε άτομα ξεχωριστά. Όταν στην οικογένεια ανήκει μια επιχείρηση ή όταν αυτή η οικογένεια έχει μια συγκεκριμένη κοινωνικο-οικονομική φυσιγνωμία, δεν σημαίνει αυτόματα ότι όλοι μέσα σε αυτήν κατέχουν και διαχειρίζονται ως συλλογικότητα τα ακίνητά τους. Συνήθως, ένα μόνο άτομο αντιπροσωπεύει και συνιστά την επωνυμία της επιχείρησης στο νόμο και στην πράξη. Σε έναν ανήκουν τα προϊόντα από την επιχείρηση ακόμη και αν είναι οικογενειακή και εργάζονται σε αυτήν και άλλα μέλη της οικογένειας» (Delphy και Leonard 1992:108-109).

Ο κάτοχος των έγγειων ακινήτων έχει δικαίωμα να αποφασίζει για την τύχη της οικογενειακής επιχείρησης και αυτό πάντα τον τοποθετεί σε προνομιακή θέση σε σχέση με τους άλλους που εξαρτούν την ζωή και τη δράση τους από τις αποφάσεις του. Οι ηλικιακά 'νεότεροι/ες' φαίνεται να δηλώνουν έως και υποταγή στον κάτοχο- πατέρα, ή και στην ιδιοκτήτρια μητέρα. Μια υποταγή που ενδέχεται να αφορά τα μελλοντικά σχέδια για σπουδές, γάμους, επενδυτικές δραστηριότητες κ.λ.π. Αυτό το είδα να συμβαίνει συστηματικά σε πολλούς απογόνους οικογενειών με μεγάλες επιχειρήσεις. Μερικές φορές παρουσιάζει ενδιαφέρον ότι αναπτύσσεται από τους άνδρες επιχειρηματίες μια ρητορική περί 'ενότητας' με την οποία θέλουν να υπογραμμίσουν ό,τι οι ίδιοι αντιλαμβάνονται ως 'δημοκρατικές' διαδικασίες στη βάση των οποίων θεωρούν ότι δρουν οι ίδιοι και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας μέσα στις επιχειρήσεις τους. Την ίδια στιγμή αρθρώνεται και ο λόγος περί 'δικαιοσύνης'. Ο λόγος περί

¹⁰⁰ «...Πολιτικές σχέσεις μέσα και μεταξύ των γενεών εκφράζονται στο λόγο για τη πατρογονική περιουσία, για την φροντίδα της ως "ιδιοκτησία", για την "διατήρησή της και την άρνησή της να πουληθεί, όταν μεταβιβάζεται σαν "δώρο"...» (Sant Cassia 1999:255)

«δικαιοσύνης στη μοιρασιά», όταν αφορά περιουσίες με πολλά στρέμματα γης υψηλής επιχειρηματικής αξίας, αλλά και ακίνητα που αποτελούν οργανικά κομμάτια της επιχείρησης, όπως ξενοδοχειακά συγκροτήματα, σπίτια κ.λ.π., δεν αποτελεί μόνο ρητορικό σχήμα, αλλά έχει και πρακτική διάσταση. Δεν είναι λίγες οι οικογένειες που φροντίζουν να δημιουργήσουν για τον κάθε απόγονο από μια μικρότερη επιχείρηση (ανέγερση για παράδειγμα ενός νέου ξενοδοχείου), την οποία αρχικά εντάσσουν στην ‘μεγάλη’, ώστε να έχει ο καθένας ένα ξεχωριστό μελλοντικό επιχειρηματικό πεδίο δράσης.

Η θεσμοθετημένη ή μη, πράξη της μεταβίβασης έγγειας περιουσίας και μέρους της επιχείρησης σε κάποιο συγκεκριμένο χρονικό στάδιο της ζωής των νεότερων μελών, τα θέτει έξω από την σφαίρα ‘επιρροής’ και απόλυτης εξουσίας των γονέων, χωρίς όμως και να τα εξισώνει πλήρως με αυτούς. Και αυτό διότι η ‘ηθική’ που διέπει τις σχέσεις των υποκειμένων μέσα στην οικογένεια αλλά και στην επιχείρηση, χαρακτηρίζεται από την παραδοχή ύπαρξης ιεραρχιών στις οποίες οι γονείς/επιχειρηματίες τοποθετούνται στην υψηλότερη βαθμίδα και εννοιολογούνται ως εκείνα τα υποκείμενα τα οποία θέτουν το πλαίσιο που θα αναπτυχθεί τόσο η δική τους δράση όσο και των υπολοίπων μελών.

Οι αντιλήψεις και οι πρακτικές που αφορούν την περιουσία και τα έγγεια αγαθά αφορούν σε ένα άλλο επίπεδο πρακτικές συσσώρευσης αγαθών. Από αυτήν την άποψη οι επιχειρηματίες στη Μύκονο εμφανίζονται ως κατεξοχήν συσσωρευτικά υποκείμενα, των οποίων ο βασικός τους στόχος είναι η εντατική εργασία και η εφαρμογή επενδυτικών σχεδίων στη βάση των οποίων θα μετατρέψουν τα υλικά της αποτελέσματα σε περιουσία. Ωστόσο, οι επιχειρηματίες ασκούν και καταναλωτικές πρακτικές, όπως αυτές που πρόκειται να παρουσιάσω αμέσως παρακάτω και αφορούν ταξίδια αναψυχής που κάνουν οικογενειακώς την περίοδο που δεν εργάζονται.

3. Επιχειρηματικές καταναλωτικές πρακτικές και (ανα)συγκρότηση της οικογενειακής ταυτότητας: Ταξίδια αναψυχής στην Ταϊλάνδη

Όπως έχει ήδη καταδειχτεί παραπάνω, οι ντόπιοι επιχειρηματίες αποτελούν μια κοινωνική κατηγορία υποκειμένων που γενικά οργανώνει τη δράση της με επίκεντρο την εντατική εργασία στις οικογενειακές τους επιχειρήσεις, έτσι, όπως αυτή συνδυάζεται με αντιλήψεις περί ‘συμφέροντος’ και συσσώρευσης κεφαλαίου, θέτοντας στόχους που αφορούν την απόκτηση περιουσίας για την επόμενη γενιά.

Ωστόσο, αυτή η κοινωνική κατηγορία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στις καταναλωτικές της πρακτικές την περίοδο που δεν ασκεί εντατικές επιχειρηματικές δραστηριότητες, δηλαδή από τα τέλη Οκτωβρίου έως τα τέλη Μαρτίου. Μια από τις προσφιλείς πρακτικές πολλών επιχειρηματιών και των οικογενειών τους είναι ταξίδια αναψυχής σε προορισμούς ασφαλείς και με θερμό κλίμα, όπως η Ταϊλάνδη και ιδιαίτερα οι περιοχές εκείνες

που έχουν αναπτυχθεί τουριστικά (για παράδειγμα το νησί Πουκέτ) και που αποτελούν τους κατεξοχήν τόπους ξεκούρασης και χαλάρωσης όλης της οικογένειας μετά από το εξοντωτικό μυκονιάτικο καλοκαίρι. Από τις οικογένειες με τις οποίες ασχολήθηκα, τουλάχιστον οι μισές έκαναν διακοπές στην Ταϊλάνδη, όπως άλλωστε και πολλές ακόμη με τις οποίες δεν ασχολήθηκα ερευνητικά, αλλά μάθαινα από τις 'δικές' μου για αυτές, καθώς τις συναντούσαν εκεί και περνούσαν τις μέρες των διακοπών μαζί. Ο Μίμης Φαμελίτης και η οικογένειά του έκαναν κάθε χρόνο διακοπές στην Ταϊλάνδη και -όπως ήδη προαναφέρθηκε- οι διακοπές αυτές ήταν η μεγάλη προσδοκία του χειμώνα και, ως σκέψη, η 'όαση' παρηγοριάς του Μίμη τις ώρες της σκληρής εργασίας το καλοκαίρι.

Η ταξιδιωτική εμπειρία των επιχειρηματιών και των οικογενειών τους, έφτασε σε εμένα μέσα από τις αφηγήσεις τους διότι ποτέ δεν συμμετείχα μαζί τους σε μια τέτοια μακρινή εκδρομή. Ωστόσο, η συμμετοχή μου στον κύκλο εργασιών της επιχείρησης της οικογένειάς μου πριν μερικά χρόνια, η δική μου ταξιδιωτική -τουριστική εμπειρία - άμεσα επηρεασμένη από τη θέση μου στο κύκλο της τουριστικής παραγωγής- καθώς και η στενή μου σχέση με τις οικογένειες των επιχειρηματιών στη Μύκονο (και όχι μόνο την περίοδο της επιτόπιας έρευνας) νομίζω ότι μου επιτρέπουν μια κατανόηση του θέματος σε μια διάσταση λιγότερο αφηγηματική. Βέβαια δεν μπορεί να μην ληφθεί υπόψη ότι «στην ερμηνεία διαπλέκεται ο συμβολικός κόσμος του αφηγητή» (Αμπατζοπούλου 1994:40). Πιστεύω όμως ότι κάτι τέτοιο δεν λειτουργεί ανασταλτικά στην προσέγγιση των ταξιδιών στην Ταϊλάνδη ως επιχειρηματικές καταναλωτικές πρακτικές μέσα από τις οποίες ανασυγκροτείται η 'οικογενειακή' ταυτότητα των επιχειρηματιών καθώς και η αίσθηση της συμμετοχής στον εντόπιο πολιτισμικό κώδικα εκτός των γεωγραφικών συνόρων της Μυκόνου¹⁰¹. Γιατί αυτό που κατανόησα ότι συμβαίνει σε αυτά τα ταξίδια, δεν ήταν η επαφή των επιχειρηματιών με τους 'άλλους' (Ταϊλανδέζους, άλλους τουρίστες), δίνοντας έτσι στο ταξίδι μια διάσταση συνάντησης με την ετερότητα πολυ περισσότερο όταν το ίδιο το ταξίδι δεν γινόταν αντιληπτό από τα υποκείμενα ως διαδικασία όπου ο 'εαυτός' χάνει τα σταθερά του όρια (Minh-ha 1994:23, Galani-Moutafi 2001:96). Αντιθέτως, τα ταξίδια αυτά αποτελούσαν το πλαίσιο ανασυγκρότησης και ανασηματοδότησης των οικογενειακών και ενδοτοπικών σχέσεων σε διαφορετικά πολιτισμικά συμφραζόμενα που υπαγόρευαν οι τουριστικές πρακτικές των επιχειρηματιών κατά την περίοδο τηςσχόλης ή «των διακοπών τους».

Γενικότερα, τα ταξίδια των ατόμων που ενδέχεται, σε ένα άλλο κοινωνικό πλαίσιο, να είναι παραγωγοί τουριστικών υπηρεσιών (συμμετέχοντας σε μια μεγάλη τουριστική βιομηχανία, όπως για παράδειγμα της Μυκόνου), έχουν απλώς σχολιαστεί σαν ταξίδια κυρίως νέων ατόμων και νοούνται ως προϊόντα μιας αλλαγής εξαιτίας της διανομής του πλούτου που βοήθησε σε ένα άνοιγμα των οριζόντων (Pi-Sunyer 1989:198). Δεν έχουν αντιμετωπιστεί ως πεδία

¹⁰¹ Η αναζήτηση ενός 'άλλου' τόπου και η μετακίνηση σε αυτόν, στον οποίο διαφοροποιούνται τα συμφραζόμενα που καθορίζουν την έκφραση και επιτέλεση της 'οικογενειακής' ή της 'εντόπιας' ταυτότητας των υποκειμένων, αποτελεί τη βάση διερεύνησης της ταυτότητας των επιχειρηματιών στις Δήλες, στο δεύτερο μέρος της παρούσας διατριβής.

διαπραγμάτευσης και ανασυγκρότησης της ‘οικογενειακής’ ή ‘τοπικής’ ταυτότητας από τη μεριά των επισκεπτών. Επίσης έχουν διερευνηθεί σε περιορισμένη έκταση ως πεδία ανίχνευσης ‘μεταβαλλόμενων ταυτοτήτων’¹⁰², δηλαδή ως πεδία άσκησης πρακτικών ‘αντιστροφής’ των ρόλων όσων συμμετέχουν στην τουριστική βιομηχανία, είτε από την πλευρά των παραγωγών των τουριστικών υπηρεσιών, είτε από την πλευρά των καταναλωτών αυτών των υπηρεσιών.

Το ιδεολογικό υπόβαθρο των ταξιδιών στην Ταϊλάνδη

Όπως ήδη προαναφέρθηκε, η ‘εργασία’ ως «σκληρή δουλειά», εμφανίζεται να είναι για τα υποκείμενα και τις οικογένειές τους το σταθερό πλαίσιο αναφοράς της επιχειρηματικής τους πραγματικότητας και αποτελεί (σε άμεση συνάρτηση με την έννοια της ‘οικογένειας’) το βασικό κανάλι από όπου φιλτράρεται η εμπειρία και παράγονται οι κρίσεις, οι αξιολογήσεις, ένας ολόκληρος κόσμος σημασιών που αφορά τόσο την ατομική όσο και την κοινωνική διάσταση των υποκειμένων ως ‘επιχειρηματιών’. Όπως μου υπενθύμιζε συχνά ο Μίμης:

«...Όλα αυτά που έχουμε κάνει στη ζωή μας είναι το αποτέλεσμα της σκληρής δουλειάς μας. Τι προκοπή θα είχαμε; Πώς θα μπορούσαμε να έχουμε το ωραίο μας το σπίτι, να πηγαίνομε τις εκδρομές μας, να έχουμε ό,τι θέλομε εμείς και τα παιδιά;... Να βάζομε το χέρι στην τσέπη χωρίς να μας πολυνοιάζει;»

Οι εντατικές εργασιακές πρακτικές τις οποίες ο Μίμης, όπως και αρκετοί ακόμη αντιλαμβάνονται ως «σκληρή δουλειά», μπορούν να ιδωθούν σαν μια διαδικασία εξάντλησης των πνευματικών και βιολογικών αποθεμάτων των υποκειμένων την περίοδο του καλοκαιριού. Σαν ένα αποξηραντικό έργο των χυμών του μυαλού, της φαντασίας, σαν εκούσιος ακρωτηριασμός των αισθήσεων που μπορεί να αντισταθμιστεί μόνο αν σκεφτεί κανείς την μεταστροφή τους σε κατανάλωση για ποικίλες απολαύσεις.

Υπενθυμίζω ότι η περίοδος που αναγνωρίζεται ως περισσότερο καταναλωτική και λιγότερο συσσωρευτική είναι ο ‘χειμώνας’ των 4 - 5 μηνών. Ακόμη όμως και τότε που η ένταση και το άγχος για συσσώρευση του πλούτου δεν είναι τόσο εμφανής, η περίοδος αυτή δεν μπορεί να νοηθεί ξεκομμένη από οποιαδήποτε ασχολία που σχετίζεται με την αύξηση του οικονομικού κεφαλαίου. Εμφανίζεται ως η καταλληλότερη για επενδυτικές σκέψεις και για οργάνωση των τακτικών και των κινήσεων στον οικονομικό τομέα της προσεχούς τουριστικής περιόδου. Γενικά όμως η περίοδος αυτή έχει το χαρακτήρα μιας ‘επιστροφής’ των επιχειρηματιών και της οικογένειας στο ‘σπίτι’, στον ‘εαυτό’ τους, αλλά και σε μία ‘εσωστρεφή’ κοινωνικότητα που επιτελείται μέσα από την παρέα και τις οικογενειακές

¹⁰²Σύμφωνα με τους So-Min & Miller, οι σχέσεις εξουσίας στα τουριστικά συστήματα είναι δυναμικές και συνεχώς αλλάζουν. Οι τουρίστες μπορούν να γίνουν μεταπράτες/μεσάζοντες εγκαθιστώντας επιχειρήσεις ή κατέχοντας κυβερνητικές θέσεις. Μπορούν επίσης να γίνουν ‘ντόπιοι’ κατοικώντας μόνιμα στους τουριστικούς προορισμούς. Ομοίως, οι ντόπιοι μπορούν να γίνουν μεσάζοντες μέσα από επιχειρήσεις διαχείρισης και σχεδίασης του τουρισμού. Μπορούν επίσης να γίνουν τουρίστες. Οι μεταβαλλόμενες ταυτότητες των παραπάνω εξαρτώνται από διάφορα ενδεχόμενα, το χρόνο και τον τόπο (2000:377). Τη μεταβολή του εαυτού κατά τη διάρκεια του τουριστικού ταξιδιού έχει μελετήσει επίσης σε πρωιμότερη εργασία ο Lett (1983).

συνευρέσεις. Η κοινωνικότητα αυτή έχει πολλές φορές το χαρακτήρα τελετουργικών επιτελέσεων, όπως, για παράδειγμα τα χοιροσφάγια και τα πανηγύρια που λειτουργούν ως μηχανισμοί τόνωσης των τοπικών δεσμών.

Η περίοδος του χειμώνα νοσηματοδοτείται επίσης από πρακτικές σπατάλης και επιδεικτικές καταναλώσεις του πλούτου (οι οποίες βέβαια συμβαίνουν και την καλοκαιρινή περίοδο, απλώς δεν συμβαίνουν σε τόσο μεγάλη συχνότητα). Οι αγορές καταναλωτικών αγαθών (αυτοκινήτων, σκαφών) γίνονται κυρίως το χειμώνα, επειδή υπάρχει χρόνος να τις σκεφτεί κανείς «*ανέγκαστα*».

Τα ταξίδια σε μέρη όπως η Ταϊλάνδη γίνονται σε μία -κατά κάποιο τρόπο- περίοδο 'νεκρή', περίοδο 'ελεύθερου χρόνου', γιατί πρέπει «*να νιώσουν και εκείνοι (οι επιχειρηματίες) τι πάει να πει διακοπές*». Ήδη, από το τέλος Οκτωβρίου οι περισσότεροι προγραμματίζουν τις ημερομηνίες των ταξιδιών τους. Η πιο επιθυμητή ταξιδιωτική περίοδος είναι αυτή γύρω από τα Χριστούγεννα (15- 20 ημέρες). Τότε μπορούν να μετακινηθούν οικογενειακά ευκολότερα από κάθε άλλη χρονική περίοδο. Γενικότερα όμως, από τον Νοέμβριο έως και τον Φεβρουάριο όσοι μπορούν ταξιδεύουν και περνούν ένα μεγάλο διάστημα εκτός Μυκόνου.

Η ιδέα του μελλοντικού 'ταξιδιού' αποτελεί για τους επιχειρηματίες μια από τις πιο ευχάριστες σκέψεις στο μέσο του κουραστικού καλοκαιριού. Παίρνει τη μορφή της πιο ελπιδοφόρας μετάθεσης ζωής σε έναν χρόνο όπου και αυτοί με τη σειρά τους θα μπορούν να απολαύσουν όσα τους στερεί η «*σκληρή δουλειά*», όταν όλοι οι άλλοι κάνουν διακοπές. Η Βιβή, μια πολύ δραστήρια γυναίκα με ξενοδοχειακές επιχειρήσεις μου είπε:

«Προσπαθώ να πηγαίνω σε ζεστά μέρη γιατί μου λείπει το καλοκαίρι. Αφού τα ξέρεις...Εμείς οι Μυκονιάτες δεν κάνομε καλοκαίρι λόγω της πίεσεως και προσπαθούμε να το βρούμε και να το ζήσουμε όπως αυτούς που εξυπηρετούμε εδώ. Το δικό μου ταξίδι το σκέφτομαι όλο το χρόνο...Μόλις βρω τα ζόρια, αγάντα -λέω- θα έρθει και η σειρά μου...Το ταξίδι μου, μου δίνει ζωή για να βγάλω το καλοκαίρι πιο ξεκούραστα, δεν θέλω να σκέφτομαι πώς θα ήταν τα πράγματα αν δεν υπήρχε αυτό το ευχάριστο διάλειμμα».

Από το παραπάνω σχόλιο το ταξίδι εμφανίζεται να αποκαθιστά κοινωνικές 'ασυμμετρίες' μεταξύ τουριστών και εργαζομένων (Γαλανή-Μουτάφη 1995:38) τα οποία εμφανίζονται εκεί όπου υπάρχει τουρισμός. Φαίνεται όμως ότι συνιστά και ένα νοητικό τέχνασμα υπέρβασης αρνητικών σκέψεων και πιθανών υπαρξιακών αδιεξόδων, αν αναλογιστεί κανείς τις απώλειες εμπειριών λόγω εντατικής εργασίας. Η εργασία παρουσιάζεται ως η κινητήρια δύναμη του μηχανισμού μετάθεσης εμπειριών σε ένα μελλοντικό χρόνο και την ίδια στιγμή, ο ίδιος μηχανισμός, μέσα από το ταξίδι επανατροφοδοτεί με νοήματα την επιθυμία για εργασία. Η Μαρία Φαμελίτη, σχολιάζοντας τις πιέσεις των κοριτσιών της για ελεύθερο χρόνο το καλοκαίρι μου ανέφερε ότι τους έλεγε «*να μην με πιέζουνε για μπάνια γιατί ποιος θα κάτσει στο μαγαζί; Ας κάνουν υπομονή, ο χειμώνας δεν είναι μακριά...θα κάνουνε τα μπάνια τους εκεί (στο Πούκετ), μην τα θένε και όλα δικά τους... και εγώ το περιμένω. Φεύγω από τη Μύκονο και δεν μπορεί κανείς να με απασχολήσει... Δεν είναι μόνο το μπάνιο, είναι που το διάστημα αυτό μπορώ να μην*

σκέφτομαι τιποτα! Να κάνω λίγο αποτοξίνωση από τις δουλειές...Ξέρεις τι είναι να συντονίζεις δύο επιχειρήσεις; Μεγάλη έννοια και πολλή ψυχική κούραση... για αυτό κάθε χρόνο καταλήγω εκεί μαζί με τον Μίμη (επί 3 χρόνια) που όλα είναι μέσα στα πόδια μου, δεν έχω να σκεφτώ ούτε για το φαί μου, ούτε για το τι θα φορέσω...ξενιοασιά.»

Τα ταξίδια στην Ταϊλάνδη ως επιχειρηματικές καταναλωτικές πρακτικές προσδίδουν στην ταυτότητα των επιχειρηματιών μια ‘αστική’ διάσταση, καθώς αποτελούν καταναλωτικό πρότυπο ενός αστικού τρόπου ζωής όπου η βιωμένη εμπειρία διαμεσολαβείται κατά κύριο λόγο από την εργασία. Η υιοθέτηση αστικών τρόπων ζωής από τους Μυκονιάτες επιχειρηματίες, εντοπίζεται από τη Stott, όταν γράφει ότι οι Μυκονιάτες αρχίζουν να δρουν σαν αστοί (1996:301).

Οι επιχειρηματίες ως ‘τουρίστες’

Οι Μυκονιάτες επιχειρηματίες που ταξιδεύουν παρουσιάζονται, όπως όλοι οι σύγχρονοι τουρίστες να ασκούν πρακτικές νοηματοδοτημένες από τη φανταστική αναζήτηση της ευχαρίστησης. Όπως επίσης οι περισσότεροι τουρίστες, κινούνται και αυτοί με βάση ένα σύνολο από προτιμώμενες κοινωνικές δραστηριότητες, δομημένες σύμφωνα με διακρίσεις του γούστου τους. Για το πρώτο ταξίδι ξεκινούν, αφού έρθουν σε επαφή με το δίκτυο πληροφόρησης που βασίζεται σε τουριστικές εμπειρίες συντοπιτών τους ή σε ταξιδιωτικούς καταλόγους. Είναι ένα πολυσυλλεκτικό στάδιο που ενισχύει τη φαντασίωση, ενώ επίσης παρέχει την ασφάλεια της πρό-γνώσης μέσω των έγκυρων πληροφοριών. Η εγκυρότητα είναι σχεδόν εξασφαλισμένη από τη στιγμή που τα πρόσωπα που παίζουν το ρόλο του tour- operator, ήδη εμπορεύονται τουριστικές υπηρεσίες στη Μύκονο και είναι σε θέση να κρίνουν γιατί έχουν μια ‘γνώση’ βαθύτερη πάνω στο θέμα. Έτσι η οικειοποίηση του ‘ξένου’ τόπου ξεκινά στη βάση της βαθιάς γνώσης και συνείδησης αυτού που είναι εκείνοι ως επιχειρηματίες του τουρισμού.

Οι επιχειρηματίες και οι οικογένειές τους πηγαίνουν στην Ταϊλάνδη, όχι τόσο για να αποκτήσουν τη γνώση του ‘άλλου’ κόσμου, του ‘διαφορετικού’, όσο για να αποκτήσουν ξανά την καλή σχέση με τον εαυτό τους. Η Μαρία, την πρώτη φορά που πήγε στην Ταϊλάνδη είδε πολλά αξιοθέατα, τριγύρισε στις αγορές. Τώρα αυτά δεν την ενδιέφεραν καθόλου γιατί ήθελε περισσότερο να κολυμπά «...και άμα βλέπεις τα μνημεία χάνεις τα μπάνια και δεν ξεκουράζεσαι»

Εξετάζοντας τους χώρους στους οποίους οι επιχειρηματίες ασκούν τις τουριστικές τους πρακτικές διαπίστωσα ότι δεν επέλεγαν απομονωμένες περιοχές για τα μπάνια τους και την ησυχία τους, αλλά επέλεγαν άκρως ‘τουριστικές’ περιοχές, με ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις που παρείχαν πολυτελείς τουριστικές υπηρεσίες. Επίλεξαν -κατά μία έννοια- αυτό το οποίο τους ήταν ήδη γνωστό από τη Μύκονο, δηλαδή το τεχνητό τουριστικό περιβάλλον, αναπαράγοντας κατά αυτόν τον τρόπο «ένα μικρό μονότονο κόσμο που, οπουδήποτε μας δείχνει την εικόνα μας» (Turner & Ash 1975: 292).

Από τη στιγμή που ένα ταξίδι στην Ταϊλάνδη γίνεται το μέσο της μεταβολής και αντιστροφής όψεων της ταυτότητας των επιχειρηματιών, δηλαδή από παραγωγών τουριστικών σημείων σε καταναλωτών/τουριστών, αναδύεται ακόμη πιο δυναμική η σημασία των συμφραζομένων που καθορίζουν αυτές τις μεταβολές. Η άποψη του Miller έρχεται να φωτίσει από μια ενδιαφέρουσα ερμηνευτική σκοπιά την αντιστροφή. Υποστηρίζει ότι η ίδια περίπτωση που κατασκευάζει την 'παραγωγή' σαν στιγμή αποξένωσης του εαυτού, ενδέχεται να παρέχει και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες η 'κατανάλωση' (με τη μορφή του ταξιδιού στην προκειμένη περίπτωση), να εμφανίζεται πιθανώς σαν 'επανοικειοποίησή' του εαυτού (1987: 192- 193). Ακόμη ενδέχεται -κατά μία Μπωντριγιαρική έννοια- αυτό που καταναλώνουν οι Μυκονιάτες επιχειρηματίες στην Ταϊλάνδη να είναι ένας κόσμος 'μίμησης' και 'αντιγράφων', να μην καταναλώνουν δηλαδή παρά σημεία ή αναπαραστάσεις της δικής τους 'πραγματικότητας' στην Μύκονο, όταν δρουν ως επιχειρηματίες και πωλητές τουριστικών υπηρεσιών.

Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί, ότι το ταξίδι, είτε ως 'αυτοκατανάλωση', είτε ως 'επανοικειοποίηση', μολονότι υπογραμμίζει τις σχέσεις δυναμικών ομολογιών αφήνει πολλά περιθώρια για συγκρίσεις των 'λεπτών' διαφορών (από τη σκοπιά βέβαια των Μυκονιατών): α) μεταξύ της μυκονιάτικης εκδοχής της ταυτότητας αναφορικά με τον εργασιακό τομέα παροχής υπηρεσιών (αν είναι για παράδειγμα καλοί ξενοδόχοι) και της Ταϊλανδέζικης (αν είναι αυτοί καλύτεροι, ευγενικότεροι με τους τουρίστες, ποιοι οι λόγοι για κάτι τέτοιο κ.α.), β) μεταξύ των Μυκονιατών και των Ταϊλανδέζων αναφορικά με τον τρόπο ζωής τους και τη κοινωνική πραγματικότητα στην οποία ζει η κάθε πολιτισμική κατηγορία.

Όσον αφορά στις συγκρίσεις στο πρώτο σκέλος, το ταξίδι παίρνει τη μορφή ενός αναστοχασμού για μια όψη της επιχειρηματικής ταυτότητας που συνδέεται με την εργασία και η οποία έχει σαν αποτέλεσμα τη διεύρυνση της γνωστικής συνείδησης πάνω σε αυτό το θέμα. Η επιθυμία για επανεξέταση του 'εργασιακού' εαυτού των επιχειρηματιών αποτελεί έναν πολύ σοβαρό λόγο για να συνδυάσει κανείς τις διακοπές με την πληροφόρηση. Γιατί, παρά την ύπαρξη μιας ρητορικής περί 'χαλάρωσης', ποτέ δεν εκλείπει παντελώς από τη σκέψη των επιχειρηματιών το ενδιαφέρον για την εργασία και τις «business», κάνοντας τις απαραίτητες συγκρίσεις. Ο Βλάσης, που είχε επισκεφτεί και αυτός το Πουκετ της Ταϊλάνδης σχολίασε:

«Το πόσο συστηματικά δουλεύουν οι Ταϊλανδοί, δεν περιγράφεται...Και είναι και τόσο ευγενικοί όλοι μέσα στα ξενοδοχεία...Τον ουρανό με τα άστρα...Αφού εγώ ντρέπομαι τώρα! Δεν μπορώ να κάμω τέτοια πράγματα στους τουρίστες...Γι' αυτό λένε πως πέφτει ο τουρισμός της Ελλάδας...»

Γνωρίζοντας έτσι οι περισσότεροι επιχειρηματίες από κοντά την ποιότητα της τουριστικής παραγωγής ενός άλλου τόπου, γίνονται κατά τι 'σοφότεροι' με τον εαυτό τους.

Αναφορικά με τις συγκρίσεις μεταξύ Μυκονιατών και Ταϊλανδέζων στο ευρύ διαπολιτισμικό πλαίσιο συνάντησής τους, οι πρώτοι αναγνωρίζουν στους δεύτερους θετικές και αρνητικές ιδιότητες όπως «φτώχεια», «βρώμα» μα και «φτήνια». Ως προς την παροχή

τουριστικών υπηρεσιών αναγνωρίζουν την «ευγένεια» και την «εξυπηρετικότητα» τους. Γενικότερα, οι Μυκονιάτες επιχειρηματίες τοποθετούν τους εαυτούς τους σε μια θέση υψηλότερη στην κοινωνικο-πολιτισμική ιεραρχία που υπαγορεύει ο δυτικός τρόπος αντίληψης των διαφόρων πολιτισμικών πραγματικοτήτων και ειδικότερα αντιλαμβάνονται τους 'άλλους' μέσα από νοητικές κατηγορίες που αντανakλούν το μυκονιάτικο ιεραρχικό αξιακό σύστημα. Ως αποτέλεσμα αυτών των διαπολιτισμικών συναντήσεων προκύπτουν διάφορες αξιολογικές αποφάνσεις του τύπου: *«Ωραία είναι και εκεί αλλά σαν τη Μύκονο δεν είναι πουθενά...Μας δείχνανε Βούδες και ξανά Βούδες...βρε εμάς τα αρχαία μας στις Δήλες θαρρείς και τα 'χει καμωμένα ο Θεός...Και όλη η Ελλάδα έχει να δείξει...Αλλά εμείς δεν ξέρομε να τα προβάλομε και να τα διαφημίσουμε!»*.

Οι διαπολιτισμικές συναντήσεις όμως δεν αποτελούν τον σκοπό αυτών των ταξιδιών. Περισσότερο από ο,τιδήποτε άλλο, αυτό που ενδιαφέρει και που συμβαίνει κατά τη διάρκεια τους είναι τελικά μια συνάντηση με το 'όμοιο', δηλαδή με τους άλλους Μυκονιάτες επιχειρηματίες, καθώς και το είδος εκείνος της ανασυγκρότησης των οικογενειακών δεσμών σε ένα 'αλλού' από το 'εδώ' της Μυκόνου.

Ανασυστήνοντας την 'οικογένεια' και την 'τοπικότητα'

Τα ταξίδια στην Ταϊλάνδη έχουν το χαρακτήρα συνάντησης πολλών Μυκονιατών επιχειρηματιών¹⁰³ εκτός Μυκόνου. Μαζί με τις οικογένειές τους, ως 'παρέες', ξεκινούν από τη Μύκονο, και, όταν φτάνουν στην Ταϊλάνδη βρίσκουν άλλους συντοπίτες τους, σε σημείο που να γίνεται χιούμορ μεταξύ τους ως προς το γεγονός ότι *«η μισή Μύκονος μετακομίζει το χειμώνα στην Ταϊλάνδη»*. Αυτού του τύπου οι συλλογικές συναντήσεις σε άλλους τόπους, γίνονται μια καλή αφορμή να εκτεθούν πτυχές της τοπικής ταυτότητας, και μέσα από αυτήν την έκθεση, να ανασυσταθούν τα νοήματα του περιεχομένου της 'εντοπιότητας' και της 'οικογένειας', να επιβεβαιωθούν οι κοινωνικοί δεσμοί.

Η οικογένεια που θα πάει *«κατά Ταϊλάνδη μεριά»* φαίνεται να ανακτά ό,τι της είχε στερήσει η ένταση και η καλοκαιρινή κούραση και ό,τι ταυτόχρονα δεν είναι σε θέση να της δώσει ο χειμώνας της 'εντός' των τοπικών ορίων εσωτερικής αναδίπλωσης: να δει τον εαυτό της μέσα σε μία 'αναζωογονητική' πραγματικότητα, να αναπληρώσει τις ελλείψεις, να ανακαλύψει τις συναισθηματικές της ρωγμές και να επουλώσει μέσα από το 'χαμένο' μεν, αλλά δυναμικά 'ξανακερδισμένο' καλοκαίρι της Ταϊλάνδης τους ποικίλους τραυματισμούς. Το ταξίδι εμφανίζεται ως ανάγκη επανέυρεσης των ατομικών ισορροπιών μέσα από το μικρό, αλλά σταθερό οικογενειακό σχήμα. Εμφανίζεται επίσης και ως υπενθύμιση ή υπογράμμιση της παραδοχής ότι η οικογένεια είναι ένα σταθερό πλαίσιο από όπου τα δρώντα υποκείμενα

¹⁰³ Στην Ταϊλάνδη ταξιδεύουν και αρκετοί Μυκονιάτες νεαρής ηλικίας, ανεξάρτητα από τις οικογένειές τους. Πολλοί από αυτούς όμως καταλήγουν να περνούν τις διακοπές τους ενταγμένοι σε μια μεγάλη παρέα από οικογένειες συντοπιτών τους με τις οποίες γνωρίζονται μεν στη Μύκονο, αλλά δεν αποτελούν τον κύκλο των συστηματικών συναναστροφών τους.

μπορούν να αντλούν δύναμη, ασφάλεια και ευχαρίστηση. Ένα ταξίδι στη Ταϊλάνδη έχει το χαρακτήρα ‘δώρου’ προς τα μέλη όλης της οικογένειας που εργάζονται εντατικά το καλοκαίρι στην οικογενειακή επιχείρηση δώρου’ δηλωτικού των αισθημάτων αγάπης που τρέφουν μεταξύ τους το οποίο εμφανίζεται και ως η ηθική ‘ανταμοιβή’ για την παροχή συναισθηματικής, οικονομικής, εργασιακής υποστήριξης των νεαρών μελών προς τους επιχειρηματίες γονείς τους, αλλά και υποστήριξης ή αναγνώρισης των συζύγων μεταξύ τους.

Οι μυκονιάτικες παρέες που δημιουργούνται στο πλαίσιο των διακοπών στην Ταϊλάνδη, δίνουν στο ταξίδι έναν ‘ενοποιητικό’ κοινωνικό χαρακτήρα . Η Βιβή μου είπε ότι *«οι Μυκονιάτες μπορεί εδώ (στη Μύκονο) όταν συναντιόμαστε να μην πούμε και καλημέρα από τη βιασύνη και τις δουλειές μας, εκεί όταν συναντιόμαστε είναι σαν να έχουμε το ‘μέλι’, δεν θέλουμε να ξεκολλήσουμε ο ένας από τον άλλον... Είμαστε πολύ αγαπημένοι. Μια πολύ μεγάλη παρέα, μια μεγάλη οικογένεια. Όλο φιλιά, αγάπες, καλαμπούρια και γέλια είμαστε... Είναι που εκτός Μυκόνου μας πιάνει το ‘ενωτικό’ μας και δεν έχουμε παρεξηγήσεις και ούτε ερχόμαστε εύκολα στα λόγια».*

Καθώς στο ταξίδι - που δεν ισοδυναμεί μόνο με την μετατόπιση στο χώρο, αλλά και με την μετατόπιση ‘ορίων’ συνολικά - φαίνεται ότι δεν διακυβεύονται συμφέροντα που θα μπορούσαν να χαράξουν διαχωριστικές γραμμές , η ανάκτηση της συλλογικότητας και η επανεύρεση του ‘τοπικού’ εαυτού εμφανίζεται στην πρώτη γραμμή των αιτημάτων τα οποία πρέπει να εκπληρωθούν την περίοδο των διακοπών.

Η έμφαση που δίνεται- στο πλαίσιο αυτών των ταξιδιών- στα συναισθήματα «αγάπης» και ‘συντροφικότητας’, η χρήση της μεταφοράς της «οικογένειας» για να αποδοθεί καλύτερα το νόημά τους, οδηγούν στην ερμηνευτική κατεύθυνση όπου συναντιέται το συμβολικό περιεχόμενο της ταυτότητας του ‘επιχειρηματία/τουρίστα’ με αυτό του ‘προσκυνητή’. Η κίνηση από το ένα στάδιο στο άλλο (δηλαδή από την απομάκρυνση και την επιστροφή στον οικείο γεωγραφικό χώρο της Μυκόνου) εμπεριέχει μια κατάσταση ‘αντι-δομής’ (liminality) όπου ο ‘εαυτός’, μέσα από την ‘communitas’ (μέθεξη/ εμπειρία συλλογικότητας), χάνει τα σταθερά του όρια και μετέχει στο ‘ιερό’ και ‘υπερβατικό’ (των διακοπών στην προκειμένη περίπτωση), (Turner & Turner 1978:20).

Αν το ταξίδι των επιχειρηματιών και των οικογενειών τους μπορούσε να ιδωθεί σαν μια ρωγμή στην εργασιακή δομή που ενέχει την εμπειρία της μιας ενδοτοπικής κοινωνικότητας, τότε η σημασία του «γέλιου» και του «καλαμποριού» σε αυτήν την ιδιότυπη εμπειρία είναι καταλυτική. Οι Μυκονιάτες σε αυτά τα ταξίδια τονίζουν (μαζί με το «πόσο πολύ ξεκουράζονται») το πόσο πολύ «γελάνε και πειράζονται μεταξύ τους». Επινοούν διάφορα εν είδει παιχνιδιού και φτάνουν σε σημείο να ανατρέπουν την τάξη των πραγμάτων, να διαχειρίζονται σύμβολα και σημασίες επανατοποθετώντας τα μέσα στα συμφραζόμενα των διακοπών, αλλάζοντάς τα νοήματά τους. Όπως για παράδειγμα συνέβη και στην περίπτωση επιτέλεσης «χοιροσφαγιού» στην Ταϊλάνδη, το οποίο είχε το χαρακτήρα επίδειξης και αναπαράστασης του ‘τοπικού’ μέσα από ένα παιχνίδι -παρωδία. Αυτό το «χοιροσφά» το πραγματοποίησε η παρέα

του Μίμη που αριθμούσε γύρω στα δεκαπέντε άτομα και μου το περιέγραψε με χιούμορ η Βιβή η οποία ήταν μέλος αυτής της παρέας:

«Βρε τι να κάνομε, τι να κάνομε...(κάτι δικό μας θέλαμε)... Να σφάζομε χοίρο, να τι να κάνομε! Τα λέμε στους Ταϊλανδέζους... Να σου την άλλη μέρα μας φέρνουνε μέσα σε δυο σουβάλια δυο χοίρους μικρούς! Άντε τώρα να πάμε να τα σφάζομε... Αφού σφάζανε οι άνδρες τον ένα χοίρο, τον εξεματισανε, τον ξυρίσανε, πάνω στην ώρα που τονε μαδούσανε, το σκάει ο άλλος ο χοίρος από την μάνδρα και πάει και χώνεται σε ένα βάλτο μέσα! (Οι Ταϊλανδέζοι να μας εκοιτούνε σαν να βλέπανε τον κόσμο τα παράξενα!) Τρέχει ο Μίμης να τονε σώσει μην τονε ρουφήξει το χώμα και πάει ο χοίρος 'άδοξα', ζυπνάνε τα κουνούπια, ορμάνε στον χριστιανό... τουμπάκι από το πρήξιμο ο Μίμης! Αυτός όμως ο χοίρος που ήτανε και πιο ζωηρός έγινε και πιο νόστιμος!...Ε! Δεν μπορούσαμε να κάνομε ό,τι κάνομε στα κανονικά χοιροσφάγια...Αν και το μαγαζί ήταν σαν να ήταν δικό μας- ό,τι ζητούσαμε μας το έφερναν. Μόνο ψητούς τους φάγαμε τους χοίρους... αλλά τέτοιο γέλιο και τέτοιο καλαμπούρι θα το θυμάμαι για καιρό.»

Η απελευθερωτική δύναμη του 'γέλιου' μέσα από το παιχνίδι της κοινωνικότητας και της παρωδίας δίνει στο ταξίδι στην Ταϊλάνδη μια διάσταση επιστροφής στη παιδική ηλικία, στα διπλοκλειδωμένα δωμάτια της απωθημένης μνήμης του σώματος. Τα «γέλια» και τα «αστεία» των Μυκονιατών αποτελούν πανίσχυρους μηχανισμούς εκτόνωσης συσσωρευμένων εντάσεων «οι οποίες θα ήταν αρκετές, είτε να καταστρέψουν ψυχικά ένα άτομο είτε να συντρίψουν τη συνοχή μιας ομάδας ή κοινωνίας» (Τερζάκης 1995:52)

Από τη στιγμή που τα ταξίδια αυτά πραγματοποιούνται με έναν τρόπο 'συλλογικό' (εν είδει τοπικής ταξιδιωτικής μόδας), υπογραμμίζεται η σημασία που έχει για τους επιχειρηματίες η κοινωνική τους συνένωση με άλλους 'όμοιους' τους, σε ένα παρόμοιο μα συνάμα 'διαφορετικό' περιβάλλον, καθώς διαφαίνεται ότι μέσα σε αυτή τη 'συλλογικότητα' νιώθουν ασφαλείς από τις διάφορες πολιτισμικές προκλήσεις. Ταυτόχρονα, μοιραζόμενοι ένα κοινό πεδίο σημασιών, επιβεβαιώνουν κάθε στιγμή την κοινωνική τους θέση, το γόητρό τους, ανάμεσα σε ανθρώπους που μοιράζονται τον ίδιο κώδικα αξιών. Από αυτήν τη σκοπιά, ένα ταξίδι στην Ταϊλάνδη, που υπαγορεύεται από περιέργεια, από ανταγωνισμό και, πολύ περισσότερο από μίμηση του ίδιου 'γούστου', είναι δυνατόν να κατανοηθεί ως όρος ενδοτοπικού κοινωνικού 'εξισωτισμού' ανάμεσα στα υποκείμενα που ανήκουν στην κοινωνικο-πολιτισμική κατηγορία των 'επιχειρηματιών'.

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το ότι η εμπειρία του ταξιδιού, ως μνήμη, διατηρείται τόσο μέσα στην οικογένεια όσο και στο ευρύτερο τοπικό κοινωνικό πλαίσιο σε σημείο, ώστε αυτή η κοινή ταξιδιωτική 'μνήμη' να τροφοδοτεί αφηγήματα, αλλά και τροφοδοτείται μέσα από αυτά, ακόμη και όταν έχει περάσει μεγάλο χρονικό διάστημα από την πραγματοποίηση του ταξιδιού. Αυτά τα αφηγήματα, τα οποία συστήνονται ως οικογενειακά χρονικά διακοπών χρειάζονται για να «εξημερώσουν» (για τον όρο βλ. Μπακαλάκη 1994: 106) την εικόνα του κόσμου της 'εργασίας' και της οικογενειακής 'επιχείρησης', να μετριάσουν την «αγριότητα» της 'οικογένειας'.

Τέλος, τα ταξίδια που κάνουν οι επιχειρηματίες στην Ταϊλάνδη τονίζουν για ακόμη μια φορά τα ρευστά νοήματα που περιέχονται στην εννοιολόγηση του 'τόπου' και του προσδιορισμού του από αντιλήψεις για την επιχειρηματική (ατομική και οικογενειακή) ταυτότητα των υποκειμένων: Ως 'οικείος' και καθημερινός τόπος μπορεί να γίνεται αντιληπτός ο χώρος της εργασίας και της οικογενειακής επιχείρησης, ο χώρος του σπιτιού και της εστιακότητας, αλλά ενδέχεται, ο ίδιος χώρος να μην γίνεται αντιληπτός και ως τόπος εκπλήρωσης των ζωτικών επιθυμιών και των απολαύσεων. Περισσότερο εννοείται ως τόπος 'απουσίας' μιας πληθωρικής κοινωνικότητας σημασιοδοτημένης από τα νοήματα της 'εντοπιότητας', καθώς και ως τόπος περιοριστικός της ευχαρίστησης και της αυτο-γνωστικής ικανότητας των υποκειμένων, ειδικά κατά τη διάρκεια της τουριστικής περιόδου.

Τέταρτο κεφάλαιο

«Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών»: Το θεσμοθετημένο πρόσωπο των οικογενειακών επιχειρήσεων.

Το γενικό αναλυτικό πλαίσιο

Οι «Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών» (για συντομία «Α. Ε.») είναι έγγραφα/δείγματα γραπτών τεκμηρίων που αναπαριστούν την επιχειρηματική πραγματικότητα των υποκειμένων, αλλά ταυτόχρονα μετέχουν και στην κατασκευή αυτής της πραγματικότητας (Καλπουρτζή 2002:45). Μέσα σε αυτά επαναθεσμοθετείται η οικογένεια ως επιχειρηματική οντότητα επικυρώνοντας νέους τρόπους δεσμεύσεων μεταξύ των μελών της και μια σειρά από καινούριες υποχρεώσεις και ιεραρχίες στο όνομα μιας «Ανώνυμης Εταιρείας».

Γενικά, η ‘επιχείρηση’ με την οικογενειακή μορφή που συναντάται στη Μύκονο υπενθυμίζει ότι οι οργανωτικές όψεις των θεσμών, από μόνες τους δεν επαρκούν για την εδραίωση και τη διατήρηση της κοινωνικής τάξης και της συμμετοχής μέσα σε αυτήν την τάξη. Αυτό συμβαίνει επειδή δεν μπορούν να εγγυηθούν μια σειρά από πράγματα όπως την εκπλήρωση των υποχρεώσεων και των καθηκόντων των υπαλλήλων, την ύπαρξη ‘εμπιστοσύνης’ μεταξύ τους, την πραγματοποίηση συλλογικών στόχων και την ύπαρξη εκείνου του είδους ‘δέσμευσης’ που χρειάζεται για να υπάρχει τάξη στην οικογένεια και τον εργασιακό χώρο (Eisenstadt που παρατίθενται στο Matthews 1990:3).

Από μια άλλη όμως ερμηνευτική σκοπιά που συμπληρώνει την παραπάνω οι τρόποι δέσμευσης ή επανασύνδεσης υποκειμένων προσδιορίζονται μεν από την ύπαρξη της οικογένειας και τους δεσμούς που αυτή δημιουργεί, ωστόσο, χρειάζονται και την ύπαρξη ενός νομικού/οργανωτικού θεσμικού πλαισίου που θα τους στερεώσει έναντι του κράτους, έναντι των νέων οικονομικών συνθηκών και της ανταγωνιστικής τοπικής-υπερτοπικής αγοράς μέσα στην οποία δρουν ως ‘επιχειρηματίες’. Αυτό το θεσμικό πλαίσιο έχει τη μορφή των «Ανωνύμων Εταιρειών» που λειτουργούν ως τράπεζες ‘εμπιστοσύνης’ , ενισχυτικές των μορφών οικογενειακής ‘πίστης’.

Στην προσπάθειά μου να ερμηνεύσω τις «Α. Ε.» ως θεσμικά μορφώματα μιας νέας οικογενειακής ‘πίστης’ βρήκα πολύ χρήσιμες τις απόψεις του Giddens σχετικά με την ύπαρξη ‘εμπιστοσύνης’ σε συνθήκες νεωτερικότητας. Σύμφωνα με το συγγραφέα, η νεωτερικότητα εισάγει έναν δυναμισμό στις ανθρώπινες υποθέσεις που συνδέεται με αλλαγές στους μηχανισμούς εμπιστοσύνης καθώς και στα περιβάλλοντα όπου τα υποκείμενα πρέπει να αντιμετωπίσουν πάσης φύσεως κινδύνους (1991:32). Η εμπιστοσύνη ορίζεται ως «πεποίθηση για την αξιοπιστία ενός προσώπου ή συστήματος, εν σχέσει προς κάποιο δεδομένο σύνολο αποτελεσμάτων ή συμβάντων, όπου αυτή η πεποίθηση εκφράζει

πίστη στην εντιμότητα ή την αγάπη τρίτου, ή στην ορθότητα αφηρημένων αρχών [...] Η 'εμπιστοσύνη' και η διακινδύνευση είναι στενά συνυφασμένες. Η εμπιστοσύνη αποσκοπεί στην μείωση ή την ελαχιστοποίηση των κινδύνων στους οποίους υπόκεινται κάποια ιδιαίτερα είδη δραστηριότητας» (Giddens 2001:52-53).

Ο Giddens ισχυρίζεται ότι στο προ- νεωτερικό περιβάλλον, η θεμελιώδης εμπιστοσύνη αποτυπώνεται σε προσωποποιημένες σχέσεις εμπιστοσύνης στην κοινότητα, τους συγγενικούς δεσμούς, στην οικογένεια και σε φίλιες. Η 'εμπιστοσύνη' δηλαδή σε άτομα προϋποθέτει την αξιοπιστία παραπέμποντας στην εντιμότητα (τιμή) ή στην αγάπη που τρέφουν μεταξύ τους. (1991:33, 51 και 2001:147). Στις παρούσες όμως κοινωνικο-πολιτισμικές συνθήκες, ο προσανατολισμένος στο μέλλον χαρακτήρας της νεωτερικότητας δομείται σε μεγάλο μέρος από την εμπιστοσύνη προς 'αφηρημένα' ή 'ειδικευμένα' συστήματα. Με τον όρο 'ειδικευμένα' συστήματα χαρακτηρίζονται τα «τεχνικά επιτεύγματα ή οι επαγγελματικές ειδικότητες που οργανώνουν μεγάλες περιοχές του υλικού και κοινωνικού περιβάλλοντος όπου ζούμε σήμερα. Συνήθως οι μη-ειδικοί συμβουλευονται 'επαγγελματίες'- δικηγόρους, αρχιτέκτονες, γιατρούς- μόνο περιστασιακά ή σε ακανόνιστα διαστήματα. Όμως τα συστήματα στα οποία ολοκληρώνεται η γνώση των ειδικών επηρεάζουν πολλές όψεις των όσων κάνουμε σε καθημερινή βάση [...] Η 'πίστη' δεν αναφέρεται τόσο σε αυτούς τους ειδικούς, παρότι πρέπει να εμπιστευθούν τις ικανότητές τους, όσο στην αυθεντία των ειδικών γνώσεων που εφαρμόζουν- κάτι το οποίο συνήθως δεν μπορούν να ελέγξουν σε βάθος οι μη-ειδικοί προσωπικά.» (2001:44 - 45). Η πίστη στα 'ειδικευμένα' συστήματα αφορά τον υπολογισμό του οφέλους και της διακινδύνευσης σε καταστάσεις όπου η ειδικευμένη γνώση δεν παρέχει απλώς τον υπολογισμό, αλλά ουσιαστικά «δημιουργεί (αναπαράγει) το σύνολο των συμβάντων, ως αποτέλεσμα της διηνεκούς αναστοχαστικής εφαρμογής της γνώσης.» (ό. π., σ.106). Καθώς ο εαυτός που κατασκευάζεται στις νεωτερικές συνθήκες καθοδηγείται από ένα αναστοχαστικό πρόταγμα, το άτομο πρέπει ν' ανακαλύψει την ταυτότητά του ανάμεσα σε στρατηγικές και επιλογές που προσφέρονται από 'αφηρημένα' συστήματα (ό. π., σ.152).

Με βάση την παραπάνω προβληματική, οι «Α. Ε.» παρουσιάζονται ως το αποτέλεσμα της αναστοχαστικότητας των επιχειρηματιών προκειμένου να οργανώσουν το μέλλον της οικογενειακής τους επιχείρησης σε μια νεωτερική και ορθολογική προοπτική. Το μέλλον, μέσα από τις «Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών» οργανώνεται στο παρόν, ενώ οι ίδιες οι «Συστάσεις», ως θεσμοθετημένες πρακτικές της αναστοχαστικής 'επιχειρηματικότητας' δίνουν ερμηνείες για τα κίνητρα της δράσης στο όνομα των υποκειμένων, αποτελώντας 'ειδικευμένα' συστήματα που οργανώνουν την κοινωνική εμπειρία των επιχειρηματιών. Πρόκειται δηλαδή για νομικές πράξεις/έγγραφα, που αναφέρονται σε θεσμικές οντότητες οικονομικού χαρακτήρα, οι οποίες στηρίζονται στις εξειδικευμένες γνώσεις επαγγελματιών (δικηγόρων και φοροτεχνικών).

Υπό αυτή την ερμηνευτική θεώρηση η 'οικογενειακή επιχείρηση', στηριζόμενη τόσο στις σχέσεις εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών μιας οικογένειας, όσο και στην θεσμοθετημένη εμπιστοσύνη ενός 'αφηρημένου' συστήματος που έχει τη μορφή μιας *Ανώνυμης Εταιρείας*

συμμετέχει σε έναν διπλό –τουλάχιστον- κώδικα αξιών. Αυτός ο διπλός κώδικας δείχνει ότι μπορούν να συνυπάρχουν πολλά στοιχεία, από αυτά που ο Giddens θα χαρακτήριζε ‘προ-νεωτερικά’, μέσα σε συνθήκες νεωτερικότητας. Η ‘οικογένεια’ παρέχει τον υποστηρικτικό μηχανισμό λειτουργίας μιας ‘επιχείρησης’ μέσω πολλαπλών δεσμεύσεων των μελών της, κάνοντας ταυτόχρονα χρήση ενός άλλου μηχανισμού που αποσυνδέει την εμπιστοσύνη από τα πρόσωπα και τη μεταθέτει σε επίπεδο ‘εταιρείας’.

Ελπίζω ότι αυτό το γενικό αναλυτικό πλαίσιο φωτίζει από μια ενδιαφέρουσα σκοπιά την προσέγγιση των «Ανωνύμων Εταιρειών» που επιχειρώ αμέσως παρακάτω.

Οι Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών

Οι Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών αφορούν μερικές από τις οικογένειες που τα μέλη τους αποτέλεσαν τα υποκείμενα της έρευνάς μου¹⁰⁴. Ως έγγραφα, οι «Α. Ε.» ακολουθούν συνήθως μια στερεότυπη νομική μορφή και υιοθετούν μια γλώσσα επίσημη Συντάσσονται στη βάση μιας ειδικής διατύπωσης που ακολουθεί ο νομικός σύμβουλος, γι’ αυτό και μπορούν να έχουν διάφορες υφολογικές ομοιότητες αλλά και διαφορές, αν έχουν συνταχθεί από διαφορετικά πρόσωπα.

Η πιο απλή νομικο-οικονομική λογική που βρίσκεται στη βάση αυτών των δικαιοπρακτικών εγγράφων ορίζει γενικά τις «Ανώνυμες Εταιρείες» ως ‘οικονομική ένωση προσώπων της οποίας το κεφάλαιο διαιρείται σε μετοχές και στην οποία κάθε μέτοχος ευθύνεται μόνο ως προς το ποσό της εισφοράς του. Ωστόσο, μέσα από την ανάλυση των Α.Ε. οι οποίες αφορούν τις μυκονιάτικες οικογενειακές επιχειρήσεις, αναδεικνύεται ο πολύπλευρος και πολυσημικός χαρακτήρας αυτής της ‘οικονομικής’ κατηγορίας¹⁰⁵. Με άλλα λόγια οι Α.Ε.

¹⁰⁴ Από το σύνολο των είκοσι πέντε περίπου οικογενειών και των επιχειρήσεών τους με τις οποίες ασχολήθηκα, οι μισές απ’ αυτές είχαν συγκροτήσει την περίοδο της επιτόπιας έρευνας *Ανώνυμες Εταιρείες*. Ενδεχομένως ο αριθμός των Ανωνύμων Εταιρειών ανάμεσά τους να έχει αυξηθεί σήμερα.

¹⁰⁵ Οι Α.Ε. που συναντά κανείς να σχετίζονται με ‘οικογενειακές επιχειρήσεις’ αφορούν σχεδόν ξενοδοχειακές επιχειρήσεις. Σύμφωνα με στοιχεία που έχω στη διάθεσή μου από το αρχείο του φοροτεχνικού ο οποίος κρατάει τα λογιστικά βιβλία των περισσότερων από τις Α.Ε. του νησιού, η κατάσταση παρουσιάζεται ως εξής:

- Σχεδόν όλες οι Α.Ε. σχετίζονται με ξενοδοχειακές επιχειρήσεις τις οποίες διαχειρίζονται μέλη της ίδιας οικογένειας. Πολύ λίγες είναι αυτές που συστάθηκαν σε άλλους τομείς: για παράδειγμα ενοικιάσεις αυτοκινήτων, μοτοποδηλάτων. (Σε αυτόν τον τομέα ο λογιστής εντοπίζει πολλά στοιχεία παραοικονομίας- στοιχεία που δεν μπορούν να ελεγχθούν και κέρδη που επανεπενδύονται σε δεν μπορούν να δικαιολογηθούν με το ισχύον νομικό καθεστώς).

-Ελάχιστες αφορούν εστιατόρια. Τα μπαρ δεν εμφανίζουν καμιά Σύσταση τέτοιου τύπου. Όσον αφορά άλλες επιχειρήσεις μόνο μια επιχείρηση Χονδρικής τροφοδοσίας έγινε ανώνυμη, καθώς και από τις τρεις μονάδες παραγωγής μετόν, μόνο η μία έγινε Α.Ε. το 1992.

Σύμφωνα με στοιχεία που μπορεί να συλλέξει κανείς από μια γενική θεώρηση των «Ανωνύμων Εταιρειών», οι οικογενειακές ξενοδοχειακές επιχειρήσεις αφορούν στις παρακάτω κατηγορίες:

1) Επιχειρήσεις που στήθηκαν από Μυκονιάτες (από καταγωγή και διαμονή) οι οποίοι αφού ξεκίνησαν με ενοικιαζόμενα δωμάτια, μετέτρεψαν τα τελευταία σε ξενοδοχεία. Η οργάνωση των επιχειρήσεων ως Α.Ε. ουσιαστικά αφορά μια ‘επιστημονικότερη’ εκδοχή της επιχείρησης και σχετίζεται με την είσοδο των παιδιών στις επιχειρήσεις. Αυτή η είσοδος- εμπλοκή των παιδιών γίνεται πλέον με όρους διαφορετικούς απ’ότι της προηγούμενης γενιάς αφού η πλειοψηφία των νεότερων μελών έχει σπουδάσει τουριστικές επιχειρήσεις σε κάποια σχολή της Ελλάδας ή του εξωτερικού και συντελεί στην μετατροπή της επιχείρησης σε έναν ορθολογικά οργανωμένο οικονομικό οργανισμό.

αποτελούν πηγή πολύτιμων πληροφοριών για τον τρόπο που τα υποκείμενα εννοιολογούν τους εαυτούς τους μέσα στο αλληλοεμπλεκόμενο σχήμα επιχείρηση- οικογένεια, πέρα από τον περιορισμένο προσδιορισμό τους ως 'οικονομικών δραστών.

Οι «*Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών*» είναι- κατά μία έννοια- πράξεις 'αγοραπωλησιών'. Ως «πωλητές» ή «συμβαλλόμενοι» εμφανίζονται όσοι δημιούργησαν τη βάση συγκρότησης της επιχείρησης και είναι στην πλειονότητά τους οι δύο σύζυγοι. Ως «Αγοραστής» καταγράφεται η «Ανώνυμη, ξενοδοχειακή, τουριστική και εμπορική Εταιρεία» (ενδέχεται να έχει και άλλες ιδιότητες). Στη συνέχεια αναφέρονται τα «*είδη ακινήτων*» τα οποία είναι «*οικόπεδα*», αλλά και χρηματικά ποσά. Οι «*Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών*» χωρίζονται σε «*άρθρα*» τα οποία αναφέρονται σε επενδυτικούς σκοπούς: ίδρυση υποκαταστημάτων, πρακτορείων, γραφείων στην Ελλάδα και το εξωτερικό, εκμετάλλευση της ξενοδοχειακής μονάδας, αγορά οικοπέδων στη Μύκονο ή αλλού για ανέγερση μονάδων, εμπορία τουριστικών ειδών, οργάνωση εκδρομών. Στο έγγραφο ακολουθεί η ειδική χρονική ρύθμιση της «*διάρκειας ζωής*» των εταιρειών που είναι για όλες 50 χρόνια. Στη συνέχεια ακολουθεί η καταγραφή διαφόρων διευθετήσεων και ρυθμίσεων που αφορούν στην ύπαρξη και δομή του «*Διοικητικού Συμβουλίου*», στο ρόλο του «*προέδρου*», στον τρόπο λειτουργίας των «*Γενικών Συνελεύσεων*», στην «*ύπαρξη μετοχικού κεφαλαίου*», στις «*δεσμεύσεις και τα δικαιώματα των μετόχων*».

Το κίνητρο δημιουργίας των *Συστάσεων* αφορά φορολογικές ελαφρύνσεις¹⁰⁶ που προβλέπονται από την τρέχουσα νομοθεσία «*από τη συγχώνευση ή μετατροπή επιχειρήσεων προς δημιουργία μεγάλων οικονομικών μονάδων*». Πολλές από αυτές έγιναν τη δεκαετία του '90- δεκαετία αλματώδους ανάπτυξης και τουριστικής εκμετάλλευσης του νησιού. Κατά την χρονική αυτή περίοδο πολλές από τις οικογενειακές ξενοδοχειακές επιχειρήσεις επενδύουν τα κέρδη των προηγούμενων χρόνων χτίζοντας νέες ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις. Ακόμη όμως και αν δεν επενδύουν το οικονομικό κεφάλαιο/κέρδος, δανείζονται από τις τράπεζες προκειμένου να επεκτείνουν τις επιχειρήσεις τους στο χώρο και στο χρόνο. Αυτό το στοιχείο αποτελεί- σύμφωνα με τον ειδικό φοροτεχνικό- αρνητικό σημείο γιατί:

«οι Μυκονιάτες κάνουν κακή χρήση της εταιρείας. Υπερχρεώνονται...Βάζουν μεγάλους στόχους για το μέλλον και κάνουν μεγαλύτερο βήμα από αυτό που αντέχουν- και οικονομικά και βιολογικά...Μπορεί να μην έχουν καν ξεχρεώσει το ένα ξενοδοχείο και να αρχίσουν την

2) Επιχειρήσεις που φτιάχτηκαν από Μυκονιάτες που είχαν φύγει τις δεκαετίες του '50, '60 στην Αθήνα και αφού δούλεψαν εκεί σαν εργάτες, χτίστες, κατασκευαστές πολυκατοικιών, έχτισαν στη Μύκονο αργότερα ενοικιαζόμενα δωμάτια ή ξενοδοχεία, σε χωράφια που είχαν είτε ως κληρονομίες είτε από αγορές. Αυτοί διατήρησαν έναν ημι-μόνιμο χαρακτήρα εγκατάστασης στο νησί, αφού υπήρχαν παράλληλες επαγγελματικές υποχρεώσεις στην Αθήνα.

3) Η τρίτη κατηγορία των επιχειρήσεων αφορά μη- Μυκονιάτες επιχειρηματίες, από άλλες περιοχές της Ελλάδας, οι οποίοι έρχονταν για πολλά χρόνια στο νησί ως τουρίστες και αποφάσισαν το περίσσευμα των χρημάτων τους να το επενδύσουν σε τουριστικές ξενοδοχειακές επιχειρήσεις. Αυτοί έκαναν αισθητή την εμφάνισή στα τους τέλη της δεκαετίας του '80- αρχές του '90.

Ωστόσο η πλειοψηφία των Α.Ε. αφορά τους Μυκονιάτες που είναι μόνιμα εγκατεστημένοι στο νησί (δηλαδή την πρώτη κατηγορία) και είναι και αυτή η κατηγορία που βρίσκεται στο επίκεντρο της έρευνάς μου.

¹⁰⁶ Σύμφωνα με τις απόψεις του 'ειδικού' φοροτεχνικού, την «μόδα» των «*Ανωνύμων Εταιρειών*» έφερε στη Μύκονο ένας δικηγόρος από την Σύρο.

κατασκευή ενός δεύτερου ή τρίτου με δάνεια και υποθήκες από τις τράπεζες... *Ευτυχώς- που αν και μερικοί από αυτούς είναι τζογαδόροι, δεν παίζουν τα κεφάλαια της δουλειάς (για παράδειγμα το ξενοδοχείο), αλλά μεγάλα ποσά από τα κέρδη τους...*»

Ωστόσο, παρά τους τραπεζικούς δανεισμούς, η επιχειρηματική δραστηριότητα των Μυκονιατών, κρίνεται από τον ίδιο ως «επιτυχημένη» από τη στιγμή που δεν υπάρχουν χρεοκοπημένες *A.E.*

Μία οικογένεια, ενδέχεται να έχει παραπάνω από μία «*Ανώνυμη Εταιρεία*» και η κάθε μια από αυτές να επιτελεί διαφορετικούς σκοπούς. Η μία, για παράδειγμα, μπορεί να εμφανίζεται ως αγοράστρια εκτάσεων γης για ανέγερση ξενοδοχείου ενώ η δεύτερη να αφορά στην αγορά ξεχωριστών οικοπέδων. Σε αυτές τις δεύτερες και τρίτες *A.E.* εμφανίζονται ως «*νομικά πρόσωπα*» διαφορετικά κάθε φορά μέλη της οικογένειας.

Μέσα λοιπόν σε αυτό το πλαίσιο, επιχειρήσεις οι οποίες στηρίζουν τη λειτουργία τους στην εργασία των μελών μιας οικογένειας, αλλά και στα περιουσιακά στοιχεία του καθενός, συγκροτούν «*Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών*». Η επιλογή αυτού του είδους της πρακτικής των υποκειμένων σε μια τέτοια κατεύθυνση, αφορμάται μεν από ένα εξωτερικό κίνητρο που σχετίζεται με τους νόμους, αλλά η παγίωση και η επισημοποίηση των οικογενειακών σχέσεων εν είδει επιχειρηματικής «εταιρείας» έρχεται κατά κάποιον τρόπο -κατ' αυτούς- σαν το λογικό ακόλουθο μιας μακράς πορείας κοινών οικογενειακών επιχειρηματικών πρακτικών. Έτσι ακόμη και αν το κίνητρο εμφανίζεται 'εξωτερικό' της δράσης των υποκειμένων, εντούτοις έχει και μια εσωτερική διάσταση γιατί συνδέεται με τους τρόπους που τα μέλη μιας οικογένειας αντιλήφθηκαν τα ίδια τους εαυτούς τους ως 'επιχειρηματίες' και αυτήν την εσωτερικευμένη εικόνα θέλησαν να αποτυπώσουν στα νομικά αυτά έγγραφα.

Στο έγγραφο των «*Συστάσεων*» εμφανίζονται τα πρόσωπα- μέλη της οικογένειας να διαχειρίζονται περιουσιακά στοιχεία- κυρίως «*οικόπεδα*», ξενοδοχειακές μονάδες και χρηματικά ποσά, να δεσμεύονται με όρους και συμφωνίες, να διαμορφώνουν το επιχειρηματικό τους μέλλον, να υπάρχουν μέσα από σχέσεις ιεραρχίας, να εγγράφουν τους εαυτούς τους σε ένα πλαίσιο οικογενειακής ορθολογικής δράσης. Τα πρόσωπα που εμφανίζονται είναι κυρίως οι δύο σύζυγοι που φαίνεται ότι κατέχουν τις υψηλότερες θέσεις στην ιεραρχία μιας οικογενειακής επιχείρησης.

Εδώ πρέπει αν τονιστεί ότι οι συνήθεις δικαιοπρακτικές πράξεις που καθόριζαν τη διανομή ή το ξεκαθάρισμα καθώς και την οριοθέτηση ιδιοκτησιών και σχέσεων μεταξύ των μελών μιας οικογένειας ήταν στο παρελθόν τα προικοσύμφωνα και στο παρόν οι γονικές δωρεές και οι πράξεις κληρονομιάς. Σε όλα αυτά, οι πράξεις μεταβίβασης συνέδεαν ένα ή περισσότερα υποκείμενα με μια σειρά από έγγια ή άλλου τύπου ακίνητα, αλλά και με κάποιες επιθυμίες ή υποχρεώσεις και δικαιώματα που σχετιζόνταν από τις συνδέσεις των ατόμων με τις διάφορες υλικότητες. Στις «*Συστάσεις*» οι μεταβιβάσεις αφορούν διαφόρων τύπων περιουσιακά αγαθά που συνεισφέρουν τα πρόσωπα σε μια 'οντότητα που τα περιέχει', αλλά και που είναι πέρα από αυτά, δηλαδή την «*Ανώνυμη Εταιρεία*». Αυτή περιλαμβάνει τα πρόσωπα, τις

περιουσίες τους, τις σχέσεις τους, τον προγραμματισμό της δράσης τους στο μέλλον, αλλά και την κατοχύρωση των ρόλων στο παρόν.

Μέσα από τις «Συστάσεις», τα υποκείμενα δίνουν μεγάλη έμφαση στο 'εδώ' και 'τώρα' της ζωής τους, αλλά νοιάζονται εξίσου να δεσμεύσουν τους εαυτούς και τους απογόνους τους σε σχέση με το 'επέκεινα' της ύπαρξής τους. Έτσι ο βίος και η εν εξελίξει δράση των υποκειμένων παρουσιάζεται να έχει πρωτεύουσα σημασία και λόγω αυτής της αυξημένης σημασίας πρέπει να κατοχυρωθεί και να προφυλαχθεί από τους κινδύνους που ενυπάρχουν στις ρευστές καταστάσεις οι οποίες προσδιορίζουν τις οικογενειακές και συναισθηματικές σχέσεις.

Με άλλα λόγια, μέσα από τις «Συστάσεις» γίνονται προβλέψεις για το τέλος των φθαρτών υποκειμένων και την συνέχεια της ύπαρξής τους μέσα από την συνέχεια ζωής των περιουσιακών τους στοιχείων, ως 'μετοχικά' και εν ολίγοις άφθαρτα. Έτσι, μια οικογένεια ως «Ανώνυμη Εταιρεία» εξασφαλίζει την **θεσμοθετημένη βιωσιμότητά** της στο χρόνο (το όριο διάρκειας των 50 χρόνων είναι και με το νόμο μια ζωή 'νομικώς' κατοχυρωμένη), αλλά και την εύρυθμη λειτουργία της. Η διάρκεια μιας «Α.Ε.» ορίζεται από τους συστήνοντες γύρω στα 50 χρόνια κυρίως για λόγους «ψυχολογικούς». Ένας φοροτεχνικός σύμβουλος μου ανέφερε ότι αυτό σημαίνει ότι οι πελάτες του υπολογίζουν να «πιάσει δύο γενεές» (αυτούς που τη συστήνουν και τα παιδιά τους) και αυτό τους δίνει μια αίσθηση 'συνέχειας' αλλά και σιγουριάς σε σχέση με τις επιχειρηματικές δραστηριότητες του μέλλοντος. Φαίνεται σαν ένας «τυπικός» χρόνος, αλλά ακόμη και αυτή η τυπικότητα ξεκινά από αυτό που έχουν στο μυαλό τους σαν «διάρκεια και μέλλον».

Το σχήμα που σκιαγραφείται μέσα από τις «Συστάσεις» είναι αυτό των αυτοτροφοδοτούμενων επιχειρήσεων σε 'πρώτες ύλες' (πρόσωπα και υλικά αγαθά), οι οποίες αποτελούν την ίδια στιγμή και ελεγκτικό μηχανισμό ως προς την αυτοτέλεια και επέκταση της οικογένειας στο χώρο και στο χρόνο. Η ύπαρξη μιας «Σύστασης» απαλείφει από την οικογενειακή επιχείρηση ενδεχομένως τον 'ερασιτεχνικό' της χαρακτήρα. Για παράδειγμα, της προσδίδει επισήμως «σκοπούς» και τη δομεί ως εταιρεία με «Διοικητικό Συμβούλιο». Από αυτήν την άποψη, η «Ανώνυμη Εταιρεία» επαναδεσμεύει τα μέλη της οικογένειας με τους όρους μιας εταιρικής συμφωνίας και όχι με όρους οικογενειακής εμπιστοσύνης.

Κάθε τι που συνδέεται με τα πρόσωπα και που μπορεί να χαρακτηριστεί ως 'προσωπικό' στοιχείο των επιχειρηματιών, ενώ «είναι αδύνατο να αποτιμηθεί χρηματικά» για παράδειγμα, «άυλο αγαθό, απαίτηση, αξίωση... η φήμη, ο τιτλος...» γίνεται κομμάτι της επιχείρησης/εταιρείας με τη μορφή της «Α. Ε.» Από αυτήν την άποψη, η εταιρεία παρουσιάζεται ικανή να οικειοποιείται μετρήσιμα και μη 'αγαθά', καθώς και ό,τι έχει αποδώσει ιδιαίτερη σημασία το κάθε πρόσωπο ξεχωριστά.

Η σύνδεση ή αποστασιοποίηση των προσώπων από τα αγαθά τους, παρά τον φαινομενικά επίσημο νομικό χαρακτήρα, δεν στερεί από τα υποκείμενα το αίσθημα ιδιοκτησίας που μπορεί να έχουν για αυτά που παραχώρησαν στην «Α. Ε.». Ο καθένας μπορεί να αισθάνεται για παράδειγμα, δικό του το προικώ σπίτι που παραχώρησε ή το πατρικό χωράφι και σε αυτό

συντελεί το γεγονός ότι αυτές οι «εταιρείες» συστήνονται αυστηρά στη βάση της οικογένειας και των συγγενικών δεσμών. Έτσι, η αίσθηση κατοχής των αγαθών (ακινήτων και άλλων) από το παρελθόν μέχρι το μακρινό μέλλον δεν κινδυνεύει από την είσοδο ‘ξένων’ (μη συγγενικών) προσώπων. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις *Συστάσεις*, οι συνθέσεις των πρώτων εναρκτήριων «*Διοικητικών Συμβουλίων*» απαρτίζονται από τους δύο συζύγους και τα παιδιά τους (και σπανιότερα από άλλους στενούς συγγενείς), καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις συγχωνεύονται προϋπάρχουσες ξεχωριστές ατομικές επιχειρήσεις των δύο συζύγων.

Ο ‘οικογενειακός’ ή περισσότερο ‘προσωπικός’ χαρακτήρας αυτών των εταιρειών σηματοδοτείται και από τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τα υποκείμενα τόσο την ύπαρξη της ‘οικογένειας’ όσο και την νέα κατάσταση μέσα στην οποία τοποθετούν τον εαυτό τους. Μερικές οικογένειες πιστεύουν ότι μια εταιρεία, όσο «*Ανώνυμη*» και αν είναι, οφείλει να περιέχει στοιχεία του οικογενειακού αξιακού κώδικα και αυτού που συμβολικά συμπυκνώνει την ιστορικότητα της οικογένειας. Για παράδειγμα το παρατσούκλι μιας οικογένειας αποτελεί ‘περιουσιακό’ της στοιχείο, κομμάτι του συμβολικού της κεφαλαίου το οποίο χαρακτηρίζει την οικογένεια ακόμη και όταν αυτή μετατρέπεται σε «*Α.Ε.*». Μια τέτοια περίπτωση συνάντησα στη «*Σύσταση*» μιας «*Α.Ε.*» η οποία χρησιμοποίησε το παρατσούκλι ενός μεγάλου σογιού (των «*Πτερινών*») ως «επωνυμία» της «*Α.Ε.*», παρά το γεγονός ότι μία μόνο οικογένεια βρισκόταν στην βάση της συγκρότησής της και όχι ολόκληρο το σόι. Η επισημοποίηση του παρατσουκλιού μέσα σε «*Σύσταση*», έχει έναν συμβολικό χαρακτήρα καθώς επισημοποιείται και έξω από τα όρια της τοπικής κοινωνίας μια μεγάλη γραμμή αρρενογονικής καταγωγής η οποία επικυρώνει τις επιχειρηματικές της ικανότητες στην τουριστική αγορά της Μυκόνου. Αυτό δηλαδή που αναδύεται επίσης μέσα από τις «*Συστάσεις*» είναι ότι η ιστορία μιας οικογένειας είναι εγγεγραμμένη κυρίως μέσα στα ποικίλα ‘αγαθά’ που αυτή διακινεί και που εκφράζουν υλικές, αλλά και άυλες ποιότητες.

Τα ‘αγαθά’ ή ‘Οι πρώτες ύλες’

Ερευνώντας το περιεχόμενο των «*Συστάσεων*» αναρωτήθηκα το ποια είναι η πρωτεύουσα ανάγκη για αυτήν την ορθολογική διαχείριση και τη θεσμική κατοχύρωση της οικογενειακής επιχείρησης, πέρα από λόγους οι οποίοι προσδιορίζονται ως καθαρά ‘οικονομικοί’. Είναι τα πρόσωπα που αναδύονται ισχυρά μέσα από αυτή τη θεσμική τακτοποίησή τους; Είναι τα άυλα και υλικά αγαθά που υπαγορεύουν την ανάγκη να καθοριστεί ξανά η τοπογραφία τους στο νέο χώρο που διαμορφώθηκε στο μεταξύ από την επιχειρηματική δράση της οικογένειας;

Το γεγονός ότι υπάρχει μεγάλη αλληλεξάρτηση προσώπων και αγαθών κατά τη διάρκεια του χρόνου μέσα στις οικογενειακές επιχειρήσεις, οδηγεί και σε άλλους δρόμους σκέψης. Ενδέχεται η θεσμική τακτοποίηση και η αναδιανομή αγαθών και προσώπων σε καινούρια πεδία (όπως είναι οι «*Α.Ε.*») να αφορά μια στάση ‘άμυνας’ ή και συσπείρωσης της οικογενειακής μονάδας η οποία βρίσκεται αντιμέτωπη με ένα πρόσωπο του όψιμου καπιταλισμού, του οποίου,

σε τελική ανάλυση, αποτελεί κομμάτι του. Με άλλα λόγια, ενδέχεται η «κεφαλαιοποίηση» ή «μετοχοποίηση» των περιουσιακών αγαθών, η μετατροπή τους από 'ατομικά' σε 'εταιρικά', να δηλώνει αποδοχή έως και εσωτερικευση του κράτους και της ελεύθερης αγοράς στο οικογενειακο-επιχειρηματικό σχήμα. Την ίδια στιγμή, ο 'εταιρικός' χαρακτήρας των ακινήτων τα προστατεύει, τους δίνει μια νομική υπόσταση που τα ισχυροποιεί ως «ιδιοκτησίες» της «Α.Ε.» γιατί τα φέρνει σε αντιστοιχία με το ισοδύναμό τους στην επιχειρηματική αγορά που είναι το κέρδος, αξία και χρήμα. Ως 'περιουσίες' οι οποίες έχουν το χαρακτήρα «μετοχικού κεφαλαίου» μπορούν να διαμοιραστούν να τροποποιηθούν, να μην έχουν ιδιοκτήτη, να αποστασιοποιηθούν από τα πρόσωπα, τις παρελθοντικές ή παροντικές γενιές, να υπόκεινται σε άλλους περιορισμούς και οριοθετήσεις από ό,τι αυτές των ατομικών ή οικογενειακών ιδιοκτησιών. Ως «μετοχικό κεφάλαιο», τα περιουσιακά αγαθά εμφανίζουν νέες δυνατότητες ως προς τη χρήση τους σε έναν μέλλοντα χρόνο, υπακούοντας στην κυρίαρχη επενδυτική λογική.

Η θεσμοθετημένη πρακτική της μεταβίβασης των περιουσιακών αγαθών στις «Α.Ε.» κάνει εμφανή τον νέο τρόπο σύνδεσης και συσχετισμού των υποκειμένων με τα ακίνητα αγαθά τους. Ενώ αυτά προηγουμένως συνδέονταν ευθέως με τα πρόσωπα που τα κατείχαν και όριζαν την τύχη τους, μέσα στις «Α.Ε.» εμφανίζονται να υπερσκελίζουν τα πρόσωπα, με την δύναμη που τους δίνει η εμπλοκή τους στην νέα οικονομική αγορά του νησιού και η οποία τα προσαρμόζει στις δικές της συνθήκες ύπαρξης. Η -κατά κάποιο- τρόπο 'αυτονόμησή' των περιουσιακών αγαθών από τα πρόσωπα, το πέρασμά τους μέσα σε πιο ορθολογικές και απρόσωπες δομές, τους δίνει έναν εργαλειακό /διαχειριστικό χαρακτήρα.

Καθώς τα περιουσιακά αγαθά αποκτούν μεγάλη σημασία ως εταιρικές «ιδιοκτησίες», είναι δύσκολο να πουληθούν και να χαθούν από κάποιο ξεχωριστό μέλος της οικογένειας. Ευρισκόμενα εντός ενός νομικού καθεστώτος το οποίο τα συνδέει με παραπάνω από ένα πρόσωπα- (κάνοντάς τα δηλαδή περισσότερο 'συλλογικά') και τοποθετώντας τα σε ένα σύστημα ορθολογικής οικονομικής διαχείρισης, ισχυροποιούνται και αποδεσμεύονται από την κοινή πορεία τους με τα πρόσωπα στα οποία ανήκουν. Η μεταβολή του καθεστώτος της 'ιδιοκτησίας' των αγαθών, εμφανίζεται σε ένα πρώτο επίπεδο να αποδυναμώνει τα μέλη της οικογένειας και την εξουσία τους από τα υλικά υποστηρίγματα της. Για παράδειγμα, οι γονείς παύουν να κατέχουν την πλειοψηφία των ακινήτων. Όμως, καθώς οι τελευταίοι μπαίνουν μαζί με την περιουσία τους σε μια νέα τροχιά ζωής μέσα από τις «Α.Ε.», ουσιαστικά επαναπροσδιορίζουν το ρόλο τους στην οικογενειακή επιχείρηση, ασκώντας πολιτική και οικονομική εξουσία εντός της «Α.Ε.» από τη θέση του «Διοικητικού Συμβουλίου».

Ωστόσο, η χρονική δέσμευση των 50 χρόνων δεν φαίνεται ότι αποτελεί εγγύηση ως προς την κατοχύρωση των δικαιωμάτων επί της επιχείρησης και των περιουσιακών της αγαθών διότι όπως ισχυρίστηκε ένας νομικός σύμβουλος «...από τη στιγμή που μετοχοποιείται μια επιχείρηση, αποκτά έναν πιο απρόσωπο χαρακτήρα και είναι πολύ πιο εύκολο αργότερα αυτές οι μετοχές να πουληθούν σε ξένες εταιρείες. Αν οι διάδοχοι δεχθούν πιέσεις από τις πολυεθνικές που κατέχουν

και μεγάλα ξενοδοχεία, τότε οι καταστάσεις θα αλλάξουν και πολλές από τις ντόπιες ξενοδοχειακές επιχειρήσεις θα περάσουν σε πολυεθνικές» -

Η μεταφρασσιμότητα των αγαθών σε 'κέρδος' με καθαρά 'οικονομική' αξία είναι ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά στοιχεία των «Συστάσεων». Αυτό που διαπίστωσα ήταν η υποχώρηση και συρρίκνωση πολλών από τις συμβολικές διαστάσεις των αγαθών στο όνομα της οικονομικής τους αξίας. Στο πλαίσιο της θεσμοθέτησης της οικογενειακής επιχείρησης σε «Α.Ε.», η ιστορία των αγαθών και η μνήμη που αυτά κουβαλούν μεταγγίζονται στην εταιρεία, ως 'κεφάλαιο' η δε συναισθηματική τους φόρτιση αποδυναμώνεται καθώς αυτά βρίσκονται έξω από τη σφαίρα του υποκειμένου. 'Αγαθά' που οι κάτοχοί τους τα χαρακτηρίζουν «αγροτικά» και 'μη-επιχειρηματικά', μέσα στις «Συστάσεις» αποκτούν μια επιχειρηματική-εμπορική υπόσταση διαφορετική από αυτή που ενδέχεται να είχαν πριν. Εννοιολογούμενα και ως 'πλούτος', εισέρχονται σε έναν κόσμο κερδοσκοπικό, με οικονομική προβλεψιμότητα για το μακρινό μέλλον και μπαίνουν σε μια λογική ανίχνευσης της υπερανάπτυξης των δυνατοτήτων τους.

Μερικά από τα τυπικότερα παραδείγματα της νέας υπόστασης της περιουσίας και της μετατροπής της σε εταιρικό 'κεφάλαιο' που διαπίστωσα ότι υπάρχουν μέσα στις «Συστάσεις» αποτελούν τα παρακάτω: το προικώο σπίτι ή η αρχική κατοικία της οικογένειας, τα διαγενεακά κληροδοτημένα χωράφια, καθώς και η παρουσία ιδιόκτητης ατομικής επιχείρησης αγροτικής και κτηνοτροφικής παραγωγής που προσχωρεί στην εταιρεία, όλα, δηλώνονται ευθέως με την χρηματική τους αξία.

Η «Α.Ε.» την οποία έχει συστήσει η οικογένεια Ρεσουνάρα αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της νέας θεσμοθετημένης εκδοχής της περιουσίας της ως εταιρικό 'κεφάλαιο'. Μέσα στο έγγραφο αναφέρεται πρώτα από όλα, ότι «η ξενοδοχειακή μονάδα/συγκρότημα περιλαμβάνει, εκτός από το κυρίως ξενοδοχειακό κτίσμα και την αρχική κατοικία». Αυτό αποτελεί μια από τις προφανέστερες περιπτώσεις όπου ένας κατεξοχήν 'οικογενειακός' χώρος σηματοδοτείται και επισήμως ως 'επιχειρηματικός' χώρος, αλλά και εμπορικός στόχος.

Βέβαια, η οικογενειακή 'κατοικία' έπαψε να είναι κατοικία και έγινε τουριστική 'επιχείρηση' (μέρος του βασικού ξενοδοχείου) πολύ νωρίτερα από τον νομικό της προσδιορισμό ως τέτοια. Το παράδειγμα της οικογένειας Ρεσουνάρα δεν είναι το μοναδικό, αλλά αφορά και άλλες οικογένειες που κυριολεκτικά και μεταφορικά, έστησαν την επιχείρηση τους σχεδόν μέσα στο 'σπίτι' και το 'νοικοκυριό' τους, τα οποία αργότερα φάνηκαν να μην άντεξαν στις επεκτατικές πιέσεις των επιχειρήσεων που αρχικώς στήριζαν και μετατράπηκαν τελικά σε τμήμα τους.

Από αυτήν την άποψη, λοιπόν, αυτό που κάνουν οι διάφορες «Συστάσεις», δεν είναι τίποτε άλλο από το να παγιώνουν θεσμικά κάποιες από τις επιχειρηματικές πρακτικές που έχουν ήδη εμφανιστεί και κυρίως έχουν ήδη δρομολογηθεί από τα ίδια τα υποκείμενα.

Η θεσμική τους όμως κατοχύρωση μας βάζει μπροστά στο γενικότερο ερώτημα, αν μια οικογενειακή επιχείρηση, θεσμοθετούμενη ως «Ανώνυμη Εταιρεία» και συμμετέχοντας με όλα

της τα περιουσιακά αγαθά σ' αυτήν, αντιλαμβάνεται πραγματικά τον εαυτό της ως 'ορθολογική' επιχείρηση. Γιατί υπάρχει το ενδεχόμενο, η οικογενειακή επιχείρηση να μην αντέχει σ' εμπειρικό επίπεδο την ορθολογικοποίηση που δηλώνει και υπαγορεύει η μετατροπή της σε «*A. E.*», ακόμη και αν αυτή αποτελεί τη θεσμική παγίωση κάποιων προϋπαρχουσών πρακτικών.

Μέσα από τις αναγνώσεις των «*Συστάσεων*» διαφαίνεται η ύπαρξη ή όχι προθέσεων από τα ίδια τα υποκείμενα για εξέλιξη της επιχείρησης, πέρα από τις φορολογικές απαλλαγές που αποτελούν τους προφανείς λόγους της ύπαρξης των *Συστάσεων*.

Κατά τη γνώμη μου, ό,τι γράφεται και θεσμοθετείται, έχει προηγουμένως μορφοποιηθεί και υλοποιηθεί, είτε στο πεδίο της δράσης των υποκειμένων, είτε στο μυαλό τους με τη μορφή υποθέσεων, υπολογισμών και έλλογου σχεδιασμού. Όταν για παράδειγμα, η αγροτική-κτηνοτροφική δραστηριότητα, μπαίνει στον αναπτυξιακό σχεδιασμό της οικογενειακής επιχείρησης και αποτελεί «*εταιρικό κεφάλαιο*» μπαίνει εξαιτίας του γεγονότος ότι η κάθε οικογενειακή δραστηριότητα (ακόμη και όταν προέρχεται από τον αγροτικό τομέα), έχει ήδη εννοιολογηθεί ως δυνάμει αξιοποιήσιμο 'κεφάλαιο' που μπορεί να συντελέσει στην επέκταση των επιχειρηματικών σκοπών και στην ανάπτυξη νέων στρατηγικών.

Αυτό τελικά συνέβη και με την οικογένεια Ρεσουνάρα παρά την αντίθετη ρητορική της και ενώ ασκούσε 'επιχειρηματικές' πρακτικές στους χώρους που αντιλαμβανόταν ως 'αγροτικούς'. Υπό αυτό το πρίσμα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να θυμίσω ότι η εκτροφή ζώων καθώς και η ενασχόληση με γεωργικές δραστηριότητες αποτελούσαν για τη Μαρουλίνα Ρεσουνάρα και την οικογένειά της κομμάτι της ζωής, που, όπως μου τόνιζαν βρισκόταν 'έξω' από την καθημερινή, 'επίσημη' επιχειρηματική της δραστηριότητα, χωρίς ωστόσο να αποκλείεται ο εμπορικός χαρακτήρας τους. Δεν μου έδειξαν ποτέ να το υπολογίζουν ως 'κεφάλαιο' από το οποίο επρόκειτο να έχουν κέρδος. Αυτό φάνηκε άλλωστε και μέσα από τα λόγια της Μαρουλίνας στην παρουσίασή της στο προηγούμενο κεφάλαιο. Η εκτροφή των ζώων από την οικογένεια Ρεσουνάρα δεν γινόταν για βιοποριστικούς λόγους. Γινόταν κυρίως για την κάλυψη των διατροφικών αναγκών της οικογένειας, καθώς και για την προσφορά ορισμένων προϊόντων σε έναν μεγάλο κύκλο γνωστών, φίλων και συγγενών της οικογένειας. Κυρίως γινόταν για την προσωπική ευχαρίστηση των μελών της οικογένειας, την οποία αντλούσαν από την προσωπική ενασχόληση με τα γεωργοκτηνοτροφικά.

Μέσα από αυτή την αγροτική ενασχόληση, η Μαρουλίνα διατηρούσε (και ως ένα σημείο διατηρεί ακόμη) μια σχέση με το δικό της, πολύ προσωπικό 'παρελθόν', την οικογενειακή της ιστορία, μια σχέση με τις μνήμες του τόπου που σχετίζονται με τον αγροτικό-κτηνοτροφικό χαρακτήρα που είχαν οι δραστηριότητες των ντόπιων μέχρι τη δεκαετία του '70. Αυτή καθαυτή η ενασχόληση με τα ζώα και τον κήπο είχε πάντα ένα χαρακτήρα διασκέδασης, συνδυαστικού και ενοποιητικού παιχνιδιού για όλη την οικογένεια αποτελούσε τη 'δεξαμενή' αποθήκευσης του ελεύθερου χρόνου τους, μεταμορφωμένου σε 'υλικά' αγαθά. Οι αγροτικές ασχολίες, παρόλο το μόχθο και την κούραση που απαιτούσαν- κούραση που συσσωρευόταν στην ήδη υπάρχουσα της

κύριας εργασίας στο ξενοδοχείο, αποτελούσαν ένα κομβικό σημείο της οικογενειακής ζωής: Με αυτές μπορούσαν να επιτευχθούν οι λεπτές οικογενειακές ισορροπίες αφού έδινε σχεδόν σε όλους ψυχική ικανοποίηση η επαφή με τη 'φύση', τους έβγαζε από την ψυχοφθόρα ρουτίνα του ξενοδοχείου και τους παρείχε τη χαρά να αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους και την οικογένειά τους ως μια υπεραυτάρκη μονάδα παραγωγής και κατανάλωσης «δικών» τους υλών, επιβεβαιώνοντάς τους ως «άξιους» στη συνείδησή τους αλλά και στα μάτια των συντοπιτών τους.

Ταυτόχρονα, η κατοχή ζώων, οι κτηνοτροφικές δραστηριότητες και η επαφή με την καλλιέργεια της γης, είχε το χαρακτήρα μιας πολύτιμης γνώσης και εμπειρίας 'πολυπραγμοσύνης' που πρέπει να μεταφερθεί στις επόμενες γενιές, με την ίδια φροντίδα που μεταβιβάζεται η επιχειρηματική εμπειρία. Μέσα από την άσκηση των αγροτικών ασχολιών καταμαρτυρείται η πίστη σε μια αξία που σχετίζεται με τη συνέχεια της υποκειμενικής εμπειρίας μέσα στο χρόνο, πάνω στον ίδιο τόπο- 'συνέχεια' που περικλείει την πολιτισμική μνήμη.

Σε αυτό το χώρο, όπως ανέφερα σε προηγούμενη ενότητα, στήνονται τα γλέντια της οικογένειας, τελούνται τα χοιροσφάγια, επιτελούνται μια σειρά από κοινωνικοποιητικές τελετές μέσα από τις οποίες σημασιοδοτούν τα υποκείμενα το περιεχόμενο της 'οικογενειακής' αλλά και της 'τοπικής' τους ταυτότητας. Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι ο χώρος που φιλοξένησε όλες αυτές τις δραστηριότητες, ανήκε στη Μαρουλίνα Ρεσουνάρα και πέρασε στην κατοχή της ύστερα από δωρεές και παροχές της δικής της οικογένειας προς αυτήν. Σε αυτόν το χώρο-υπενθυμίζω- είχαν χτιστεί και τα σπίτια με τα οποία θα προικοδοτούνταν οι δύο κόρες της και τα οποία ενοικιάζονταν τα τελευταία χρόνια σαν διαμερίσματα (όχι πάντα με τουριστικό χαρακτήρα). Στον ίδιο χώρο επίσης βρισκόταν και το νέο οικογενειακό σπίτι της οικογένειας Ρεσουνάρα. Η όλη δε, αντίληψη της οικοδομικής επέκτασης ακολουθούσε εν μέρει μια λογική που ανταποκρινόταν στον τρόπο οικοδόμησης του 'χωριού' στην 'προ-τουριστική' Μύκονο: Ο Παναής Ρεσουνάρας έχτισε με προσωπική συμμετοχή, μακρόστενα οικήματα τα οποία προστέθηκαν στα ήδη υπάρχοντα, με αρκετούς βέβαια νεωτερισμούς και με βάση την ιδιότητα αντίληψη που είχε ο ίδιος καλλιεργήσει περί 'παραδοσιακού μυκονιάτικου' σπιτιού.

Σ' αυτό λοιπόν το πλαίσιο, η οικογένεια διατηρούσε τη μνήμη ενός αγροτικού οικογενειακού παρελθόντος, προφύλασσε τις εσωτερικές ή και ιδιωτικές πτυχές της ζωής της, αλλά βίωνε και την κοινωνικοποιητική της διάσταση, έφτιαχνε γέφυρες επικοινωνίας με το παρόν, το παρελθόν και το μέλλον πέρα από το παιχνίδι της τουριστικής-επιχειρηματικής αγοράς. Το γεγονός ότι νοικιάζονταν τα προς προικοδότηση σπίτια των κοριτσιών, έδινε στο χώρο μια επιχειρηματική διάσταση, αλλά στο λόγο και την αντίληψη των υποκειμένων, αυτή η πρακτική ήταν κάτι το ξεχωριστό, δεν επηρρέαζε τον τρόπο που «ένιωθαν» ή τον τρόπο που αντιλαμβάνονταν τον εαυτό τους γενικά μέσα σε αυτό το χώρο. Αυτό που κυριαρχούσε ήταν ο 'αγροτικός', 'έξω-επαγγελματικός' χαρακτήρας των δραστηριοτήτων τους, ακόμη και αν αυτές

οι δραστηριότητες, στο πλαίσιο της «Α.Ε.» είχαν κερδοσκοπικούς σκοπούς ως δυνάμει ‘επιχειρηματικές’.

Η εισχώρηση των αγροτικών πρακτικών στην «Ανώνυμη Εταιρεία», ως «εκμετάλλευση επιχείρησης εκτροφής, παραγωγής και εμπορίας αμνοεριφίων...εκμετάλλευση πτηνοτροφείου... και εν γένει εμπορία πάσης φύσεως φυτολογίας» αλλάζει και θεσμικά τη θέση που κατείχαν μέχρι να περάσουν στην Α.Ε. τα παραπάνω και -εντέλει- διαφοροποιεί σε επίπεδο εγγράφου τις προθέσεις των υποκειμένων που τα ανασηματοδοτούν υπό το πρίσμα της επιχειρηματικής τους χρήσης. Ταυτόχρονα όμως μετακινούνται και τα ‘όρια’ αυτού που στην αντίληψη κατείχε το χώρο της νομικά κατοχυρωμένης ‘επιχείρησης’, διευρύνοντας το πεδίο των επιχειρηματικών πρακτικών. Στην περίπτωση της Σύστασης της οικογένειας Ρεσουνάρα, ξενοδοχειακές και αγροτο-γεωργικές δραστηριότητες ενώνονται και ‘ομοιογενοποιούνται’, ενώ στην καθημερινή εμπειρία των υποκειμένων διατηρούν τις διακριτές ταυτότητές τους ως πρακτικές με διαφορετικές λειτουργίες.

Σε ένα πρώτο επίπεδο ανάγνωσης της «Σύστασης» που αφορά την εταιρεία της οικογένειας Ρεσουνάρα, διαπίστωσα ότι οι πρότερες προθέσεις υποχωρούν καθώς οι νεότερες που χαρακτηρίζουν τις θεσμοθετημένες πρακτικές των επιχειρηματιών στρέφονται σε μια κερδοσκοπική κατεύθυνση όπου όλα μπορούν -πρώτα από όλα- να αποτιμηθούν χρηματικά. Ακόμη και αν υπάρχουν φορολογικοί λόγοι (ελαφρύνσεις) για να προβούν στην παραπάνω κίνηση, το γεγονός ότι μπαίνει η προβλεψιμότητα της βιωσιμότητας, για παράδειγμα, μιας αγροτικής δραστηριότητας με όρους «εκμετάλλευσης» και «εμπορίου» οδηγεί στη σκέψη ότι τα υποκείμενα επιθυμούν να εμπλακούν σε θεσμοθετημένες οικονομικές σχέσεις με τα αγαθά τα οποία κατέχουν. Βέβαια, υπάρχει το ενδεχόμενο, στην πράξη, να μην μετατραπεί τίποτε από όλα αυτά σε ‘επιχείρηση’. Ίσως αποτελεί ένα νομικό τέχνασμα ώστε να δικαιολογηθούν κάποια μελλοντικά έξοδα που αφορούν άλλους τομείς. Αυτό που αποτελεί σχεδόν βεβαιότητα είναι η συνύπαρξη ή συνάρθρωση πολλών και διαφορετικών αντιλήψεων και πρακτικών. Τα ζώα και τα φυτά ενδέχεται ως «ιδιοκτησίες» της «Α.Ε.» να έχουν οικονομική αξία, ωστόσο, τα υποκείμενα εξακολουθούν να σχετίζονται μαζί τους με τρόπους που να ενισχύεται η συναισθηματική τους αξία. Στην λογική των υποκειμένων, η συναισθηματική και η οικονομική αξία των περιουσιακών στοιχείων- ‘αγαθών’, είναι ποιότητες που μπορούν να συνυπάρχουν χωρίς η μια να δεσμεύει την άλλη. Αυτό μπορεί να ισχύει για ό,τι κατείχαν προηγουμένως τα υποκείμενα ως ξεχωριστά άτομα και τα παραχώρησαν στις «Α.Ε.» (σπίτια, κτήματα, ακόμη και αυτοκίνητα ή χρηματικά ποσά). Τα περιουσιακά αγαθά εντάσσονται σε πεδία τα οποία δεν αφορούν στεγνές οικονομικές αξίες, επιβεβαιώνοντας έτσι τις κλασικές ανθρωπολογικές θεωρήσεις σύμφωνα με τις οποίες η ‘εμπορευματοποίηση’ των υλικών αγαθών, η ένταξή τους στη σφαίρα της αγοράς, ενέχει και ποιότητες που δεν μπορούν να αφαιρεθούν (Appadurai 1986:3-58). Άλλωστε το ‘οικονομικό/επιχειρηματικό’ πεδίο της δράσης των υποκειμένων είναι ένα μεικτό πεδίο όπου όλα βρίσκονται υπό συνεχή διαπραγμάτευση και αυτό μπορεί να διαπιστωθεί καλύτερα από τις πρακτικές και αντιλήψεις των επιχειρηματιών στην καθημερινή

τους ζωή, πέρα από τις «Α.Ε.»: Για παράδειγμα, η εργασία των μελών μιας οικογένειας μέσα στην επιχείρηση αποτιμάται σε 'χρηματική' αξία αλλά και δεν χωρά ούτε μέσα σε αυτή. Τα κτήματα ή τα «οικόπεδα» αποτελούν τα κερδοφόρα στοιχεία της επιχείρησης, αλλά μοιάζουν να έχουν και μιαν 'αξία' (έξω από τις *Συστάσεις*) που τους αποδίδεται γιατί είναι τα 'οικογενειακά' ή αγορασμένα από το κέρδος που απέφερε η σκληρή εργασία της 'αλληλέγγυας' οικογένειας. Οι αγροτικές ασχολίες έχουν το μερίδιό τους στην περαιτέρω τουριστική ανάπτυξη, προβλέπονται ως «κέρδος», αλλά ως συμβολικό κεφάλαιο δεν παύουν να χρησιμεύουν στην οικογένεια σαν κανάλι επικοινωνίας με τη μνήμη και τις συλλογικές αναπαραστάσεις της τοπικής κοινωνίας.

Αν οι «*Συστάσεις*» ως δικαιοπρακτικά έγγραφα φέρουν τους ανθρώπους και τα αγαθά τους κατευθείαν αντιμέτωπα με τις οικονομικές τους ιδιότητες, δεν μπορεί κανείς να παραβλέψει το ότι από τις καθημερινές τους πρακτικές, τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως 'επιχειρηματίες' μέσα από την διαπλοκή του οικονομικού με τα άλλα πεδία που σηματοδοτούν τη δράση.

Θα μπορούσε λοιπόν κάποιος να αναρωτηθεί για το τι πραγματικά εκφράζουν οι «*Συστάσεις*» ως προς τις προθέσεις των υποκειμένων και την πρακτική τους διάσταση. Τι είδους οικογενειακές, συζυγικές, διαγενεακές σχέσεις θεσμοθετούνται μέσα από τις «*Συστάσεις*» και ποιες μορφές 'συνεργασίας' έρχονται να επικυρώσουν οι «Α.Ε.»; Αυτά τα ερωτήματα θα προσπαθήσω να απαντήσω στις παρακάτω ενότητες.

Οι Α.Ε. ως 'συζυγικές' ενώσεις

Όσο τα υλικά αγαθά και οι σχέσεις τους με τα πρόσωπα βρίσκονται στο κέντρο μιας ερευνητικής προσέγγισης των εγγράφων, άλλο τόσο προκαλούν τον αναγνώστη οι τρόποι που εμφανίζονται να συσχετίζονται τα υποκείμενα μεταξύ τους. Όσο και αν ακολουθείται ένας τυπικός συμβολαιογραφικός τρόπος 'τοποθέτησης' των προσώπων και των κινήσεών τους μέσα σε ένα αυστηρά κανονισμένο πλαίσιο, πάντα υπάρχουν σημεία όπου μπορούν να μας πουν πολύ περισσότερα πράγματα από αυτά που εμφανίζονται γραμμένα και τακτοποιημένα από τον επίσημο και άκαμπτο νομικό λόγο.

Οι περισσότερες «*Συστάσεις*» εμφανίζουν ως δρώντα υποκείμενα τους δύο συζύγους¹⁰⁷. Οι δύο σύζυγοι ονομάζονται «*πωλητές*» ή «*συμβαλλόμενοι*», ενώ ως «*αγοράστρια*» εμφανίζεται η «*Ανώνυμη Εταιρεία*» η οποία έχει μια ονομασία (για παράδειγμα «*Ζευς Α. Ε.*») Όπου υπάρχουν απόγονοι, παρουσιάζονται να συνεισφέρουν μετρητά και όχι ακίνητα. Αυτά τα μετρητά είναι συνήθως μικρά χρηματικά ποσά.

¹⁰⁷ Υπήρξε «*Σύσταση*», στην οποία οι σύζυγοι εμφανίζονταν να έχουν προ-συντάξει σε παλαιότερο χρόνο «*Κοινωνία Αστικού Δικαίου*»¹⁰⁷ όπου εμφανίζονται ως συγκύριοι σε ακίνητο μέσα στο οποίο ξεκινούν οικοδομικές εργασίες για κτίρια ξενοδοχειακών εγκαταστάσεων. Οι «*Κοινωνίες Αστικού Δικαίου*» αποτελούν νομικές μορφές που προϋπάρχουν των Α.Ε., οι οποίες συστήνονται-κατά την επίσημη νομική άποψη-προκειμένου να «*αποφύγουν* κάποια έξοδα κατά τη σύσταση της Α.Ε.»

Ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης ο τρόπος με τον οποίο τα μέλη μια οικογένειας αποκλείονται από ή περιλαμβάνονται μέσα στις «Συστάσεις». Σε μερικές από αυτές συνάντησα όλα τα μέλη μιας οικογένειας να αποτελούν τη σύνθεση του «Διοικητικού Συμβουλίου» της εταιρείας, απηχώντας έτσι τον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται γενικότερα τις σχέσεις μέσα σε ένα ιεραρχημένο οικογενειακό πλαίσιο. Για παράδειγμα η οικογένεια Ρεσουνάρα συμμετείχε σύσσωμη στο (πρώτο) Δ.Σ. της εταιρείας με τους δύο συζύγους να κατέχουν τις θέσεις του «προέδρου» και «αντιπροέδρου» και τα παιδιά τους να κατέχουν τις θέσεις των μελών (πρόεδρος ο σύζυγος, αντιπρόεδρος η σύζυγος). Ωστόσο, η εκδοχή μιας οικογένειας ως «Διοικητικό Συμβούλιο», δηλαδή ως δομημένος (και θεσμοθετημένος) επιχειρησιακός πυρήνας δεν σημαίνει ότι αλλάζει τους προϋπάρχοντες τρόπους με τους οποίους η ίδια οικογένεια αντιλαμβανόταν την ύπαρξή της στο πεδίο της οικονομικής-επιχειρηματικής δράσης.

Αυτό που διαπίστωσα να συμβαίνει συστηματικά μέσα στις «Συστάσεις», είναι ότι τα υποκείμενα (με την ιδιότητα των μελών της «Α.Ε» και του Δ.Σ.) διασφαλίζουν την ιδιότητά τους ως μέλη μιας οικογένειας, αλλά και την ιδιότητά τους ως δράστες της οικογενειακής επιχείρησης. Με αυτόν τον τρόπο διασφαλίζουν αυτές τις πλευρές της ταυτότητάς τους επειδή νομικά θεσμοθετείται η εξ αγχιστείας ή βιολογική τους συγγένεια. Ταυτοχρόνως μπορούν να υπάρξουν και ως 'άτομα' πέρα από τις σχέσεις συγγένειας, δηλαδή ως εταιρικά 'μέλη' που τα συνδέουν οι κοινοί επιχειρηματικοί σκοποί.

Ακολούθως, η θεσμοθετημένη, εταιρική 'συζυγικότητα' που αναδύεται μέσα από αυτήν την νομική κατοχύρωση, δηλώνει την προσπάθεια των δρώντων υποκειμένων, από τη θέση των 'συζύγων' να κατοχυρώσουν τη θέση τους ο ένας απέναντι στον άλλον, αλλά και απέναντι στην πολιτεία συνήθως με όρους συζυγικής συμμετρίας. Αυτό αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον από την στιγμή που στις καθημερινές τους πρακτικές οι σχέσεις τους είναι ασύμμετρες και ιεραρχημένες, με τον άνδρα/σύζυγο/επιχειρηματία, ακόμη και όταν ασχολείται λιγότερο συστηματικά με την επιχείρηση, να γίνεται αντιληπτός ως φορέας δύναμης και εξουσίας. Σχεδόν ποτέ η σχέση μεταξύ των δύο συζύγων, μέσα στην οικογένεια και την επιχείρηση δεν εμφανίζει τον χαρακτήρα της απόλυτης 'ισοδυναμίας' που κατασκευάζουν κατά κάποιο τρόπο τα έγγραφα αναπαριστώντας τις σχέσεις 'συζυγικότητας'. Όμως τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του/της κάθε συζύγου ως 'εταίρου' μέσα στις «Α.Ε.» εμφανίζονται να επανοριοθετούν το 'γάμο', που, ως θεσμός, αποκτά νέες σημασιοδοτήσεις υπό το πρίσμα της 'εταιρικής' του διάστασης. Ο κάθε σύζυγος, είτε εμφανίζεται ως ισοδύναμος σε σχέση με τον άλλον (ως προς την εισφορά περιουσιακών αγαθών στην «Α. Ε.», ή την λήψη αποφάσεων), είτε διατηρεί την πρωτοκαθεδρία απέναντι σε όλους τους υπόλοιπους εταίρους (την σύζυγο και τους απογόνους).

Η ορθολογική, εταιρική 'συζυγικότητα' που αναδύεται μέσα από τις «Συστάσεις» αποτελεί το πλαίσιο για την εγκαθίδρυση μιας νέας μορφής συνεργασίας μεταξύ αυτών που συμμετέχουν σε έναν γάμο. Η συνεργασία αυτή έγκειται στην θεσμοθετημένη ηθική και

συναισθηματική δέσμευση των υποκειμένων, που επαναπροσδιορίζονται ως ‘επιχειρηματίες’ μέσα από σχέσεις εταιρικής πίστης ή εμπιστοσύνης. Κατά μία έννοια, «οι *Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών*» επανεγκαθιδρύουν τις σχέσεις εμπιστοσύνης που συνδέουν τους δύο συζύγους σε έναν γάμο ή τα μέλη μιας οικογένειας μεταξύ τους, όταν όλοι οι παραπάνω δρουν ως ‘επιχειρηματίες’ μέσα στην ίδια οικογενειακή επιχείρηση¹⁰⁸. Η ελεγχόμενη δράση των υποκειμένων και η δέσμευσή τους από όρους και συμφωνίες αποκαλύπτει ταυτόχρονα την **ισχύ** αυτών που μπορούν να διασπάσουν την οικογενειακή ενότητα και να διαταράξουν την επιχειρηματική της ολοκλήρωση. Αν για παράδειγμα οι συναισθηματικοί δεσμοί πάψουν κάποια στιγμή να υπάρχουν, αν ένα διαζύγιο απειλήσει την ενότητα, οι εκκρεμότητες από αυτό, θα είναι οι λιγότερες που θα μπορούσαν να προκύψουν, επειδή η εταιρική μορφή μιας επιχείρησης προβλέπει τη διατήρηση της ακόμα και αν ο ‘γάμος’ έχει διαλυθεί.

Αυτό που είναι επίσης αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι δεσμεύσεις και οι υποχρεώσεις, καθώς και οι ρόλοι που κατέχουν τα υποκείμενα, ενδέχεται να αποτελούν και τους ενοποιητικούς κρίκους μεταξύ τους. Σε αυτήν την περίπτωση, η «*Σύσταση*» της εταιρείας, δεσμεύει τα υποκείμενα να δρουν και να συνδιαχειρίζονται τα υλικά τους αγαθά, οπότε το ‘οικογενειακό’ σχήμα συντηρείται και ο ‘γάμος’ διασώζεται στη βάση οικονομικών αλληλληξαρτήσεων. Την ίδια στιγμή, τυχόν παρεκκλίσεις, παραβάσεις, αλλά και παραβιάσεις ορίων σε ένα γάμο, γίνονται αντιληπτές και ως πράξεις που έχουν επιπτώσεις στην εταιρική εκδοχή της ταυτότητας μιας επιχείρησης. Μέσα από αυτήν λοιπόν την οπτική, η θεσμική μεταβολή μιας οικογενειακής επιχείρησης σε «*A.E.*» αποτελεί και έναν μηχανισμό ελέγχου της αντοχής των ορίων της, ώστε, αυτό που σε τελική ανάλυση παγιώνεται, να μην είναι απλώς τα υποκείμενα και τα υλικά τους αγαθά μέσα σε σχέσεις με κερδοσκοπική προοπτική, αλλά η δυνατότητα των υποκειμένων, να διαχειρίζονται τα όρια και να εγκαθιδρύουν σχέσεις που διατρέχουν ταυτόχρονα το επιχειρηματικό και οικογενειακό πεδίο.

Η *A.E.* ως πλαίσιο διασύνδεσης της ‘συζυγικότητας’ και της ‘έγγειας ιδιοκτησίας’

Ο τρόπος που μια ‘οικογενειακή επιχείρηση’ θεσμοθετεί τη σχέση της με την έγγεια περιουσία είναι ανοικτός σε ποικίλες αναγνώσεις επειδή συνδυάζει όψεις που ενώ μπορεί να φαίνονται αντικρουόμενες την ίδια στιγμή εμφανίζουν και μια συμπληρωματικότητα.

Από τη στιγμή που η σχέση υποκειμένων- περιουσιακών αγαθών διαμεσολαβείται από μια εταιρεία η οποία διέπεται από μια ορθολογική διαχείριση του ‘έμφυχου’ και του άψυχου εξοπλισμού της, ορίζεται εκ νέου η σχέση του κάθε μέλους της επιχείρησης ξεχωριστά σε σχέση με τα περιουσιακά στοιχεία. Έτσι αναδύονται διάφορες σχέσεις εξουσίας και ιεραρχίας

¹⁰⁸ Ο ισχυρισμός αυτός συγγενεύει θεωρητικά με τις απόψεις του Bourdieu, ο οποίος βλέπει την οικογένεια να είναι στην πραγματικότητα το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας θεσμοποίησης: «Τα τυπικά της θεσμοποίησης... αποσκοπούν να συνθέσουν την οικογένεια σε μια ενότητα ενοποιημένη, ολοκληρωμένη, σταθερή, διαρκή και ανεξάρτητη από τα ατομικά συναισθήματα. Και οι πρωταρχικές πράξεις της συγκρότησης αυτής... βρίσκουν τη λογική τους προέκταση στις αναρίθμητες πράξεις επαναβεβαίωσης που στοχεύουν στην παραγωγή σχέσεων αγάπης και των ιερών υποχρεώσεων του οικογενειακού αισθήματος...» (2000:127).

κατά τη νέα θεσμοθετημένη φάση 'κατοχής' και αναδιανομής της περιουσίας μεταξύ των υποκειμένων.

Οι σύζυγοι εμφανίζονται ως οι βασικοί πόλοι γύρω από τους οποίους συγκεντρώνεται η περιουσία. Ο σύζυγος εμφανίζεται να έχει πάντα στην κατοχή του ακίνητα που είναι ισοδύναμα (ως προς την οικονομική τους αξία) με αυτά που κατέχει και συνεισφέρει η σύζυγος στην «Α.Ε.». Το γεγονός ότι επιδιώκεται μέσα από τις περισσότερες «Συστάσεις» ένα είδος **αμοιβαιότητας** που υπακούει στη λογική της ισοδυναμίας κατοχής αλλά και αυτόνομης διαχείρισης των περιουσιακών στοιχείων από τα συμβαλλόμενα υποκείμενα, οδηγεί στη διαπίστωση ότι η θεσμική κατοχύρωση των 'οικογενειακών' και 'επιχειρηματικών' σχέσεων προωθεί μια εικόνα συμμετρικών έμφυλων σχέσεων που σχολίασα παραπάνω. Η προώθηση μιας αντίληψης οικονομικής 'ισοδυναμίας' μεταξύ των υποκειμένων/συζύγων μπροστά στο κράτος, συνοδεύεται και από μια αντίληψη επίσημης συνένωσής τους η οποία πριν τις Συστάσεις των Α.Ε. δεν εμφανιζόταν σχεδόν πουθενά αλλού με τη μορφή θεσμοθετημένης πρακτικής.

Ο 'γάμος' ως θεσμοθετημένη πρακτική, πέρα από τη λογική των «Συστάσεων» σημασιοδοτεί έναν ηθικό κώδικα σύμφωνα με τον οποίο η συμβίωση των υποκειμένων και η δημιουργία οικογένειας συναρτάται με την προώθηση κοινών στόχων για την οικονομική ολοκλήρωσή της. Η κοινή δράση και οι κοινές επιδιώξεις στον επιχειρηματικό τομέα δεν συνεπάγονται όμως την συνένωση των εκτάσεων γης ή των λοιπών περιουσιακών στοιχείων για την δημιουργία μιας οικογενειακής περιουσίας.

Υπενθυμίζω ότι η έμφαση που δίνεται στις αφηγήσεις πολλών υποκειμένων περί 'κοινοτήτας' των χρημάτων, ή της 'περιουσίας' γενικότερα, ανταποκρίνεται σε μια κατασκευασμένη αντίληψη για το πώς θα έπρεπε ή θα επιθυμούσαν να είναι τα πράγματα, ή ακόμη για το πώς πράγματι τα αντιλαμβάνονται. Υπάρχει μια διάχυτη προβολή της επιθυμίας περί 'συλλογικής κατοχής' που ενισχύει την αίσθηση συνοχής της οικογένειας, την αίσθηση κοινής ευθύνης και υποχρέωσης απέναντι στη διαφύλαξή της. Ωστόσο, μόνο μέσα στις «Ανώνυμες Εταιρείες», επιτυγχάνεται κυριολεκτικά η 'συνένωση' των περιουσιών που μετατρέπεται σε «μετοχοποιημένο κεφάλαιο» το οποίο κατέχουν τα μέλη της οικογένειας ως «Α.Ε.»¹⁰⁹.

Η 'εταιρική' σχέση των δύο συζύγων, έτσι όπως διαμορφώνεται και με βάση με όσα προαναφέρθηκαν σε σχέση με τα περιουσιακά τους στοιχεία, είναι καθοριστικής σημασίας για την εννοιολόγηση αυτού που ορίζεται ως «Ανώνυμη Εταιρεία». Είναι οι δύο σύζυγοι που αποφασίζουν για τον τρόπο λειτουργίας της εταιρείας, την θέση των παιδιών, τον τρόπο οικονομικής συμμετοχής του κάθε μέλους της οικογένειας μέσα σε αυτήν, κατασκευάζοντας έτσι το επιχειρηματικό προφίλ που θα έχει στο μέλλον η οικογενειακή επιχείρηση. Είναι αυτοί

¹⁰⁹ Σε αυτό το σημείο δικαιολογείται και η ερμηνευτική εκδοχή του ειδικού οικονομικού συμβούλου των «Ανωνύμων Εταιρειών» ως προς την οικογενειακή διάσταση που παίρνουν οι περισσότερες «Α.Ε.». Αυτό συμβαίνει γιατί «ανάμεσα στα μέλη των οικογενειών υπάρχει 'συγκυριότητα ακινήτου'...Η συγκυριότητα στην γη παρουσιάζει τα μέλη μιας οικογένειας ως πρωταγωνιστές σε μια Ανώνυμη Εταιρεία...»

τελικά που καθορίζουν τις σχέσεις των δομικών 'αποστάσεων ή των συμμετριών με τους απογόνους τους.

Οι «Ανώνυμες Εταιρείες» και οικονομική 'ενηλικίωση' των απογόνων

Η εμφάνιση των παιδιών ως ισοδύναμων μελών της εταιρείας είναι σπάνια. Συνήθως εμφανίζονται ως μέλη του Δ.Σ. της εταιρείας σταδιακά, όταν προστιθενται σε αυτήν νέα περιουσιακά στοιχεία, των οποίων οι ιδιοκτήτες ορίζονται τα παιδιά (αν και ενδέχεται όμως να είναι απλώς εικονικοί ιδιοκτήτες για φορολογικούς λόγους). Ωστόσο η ύπαρξη περίπτωσης στην οποία εμφανίζεται ο αδελφός και ο γιος ενός επιχειρηματία στο Δ.Σ. της εταιρείας, προβάλλει τις τάσεις μιας οικογένειας για ισχυροποίηση κάποιων από τα μέλη της, τις βεβαιότητές της γύρω από τις ικανότητες αυτών των προσώπων στην επιχειρηματική δράση. Ενδέχεται δηλαδή να δηλώνεται και μια εκ των προτέρων δομημένη οικογενειακή σχέση πάνω στη βάση μιας αρρενογονικής γραμμής καταγωγής, που διαμορφώνει αντιλήψεις σχετικά με την ταυτότητα του κάθε υποκειμένου και τη δράση του σε επίπεδο παραγωγής και διαχείρισης της εργασιακής του δύναμης. Από αυτήν την άποψη η «Σύσταση» έρχεται να παγιώσει -εν ολίγοις- κάποιες από τις δομές εξουσίας που ενυπάρχουν μέσα στις οικογενειακές σχέσεις και γίνονται εντονότερες κατά την λειτουργία των επιχειρήσεων. Έτσι η ιδεολογία των ασύμμετρων και ιεραρχημένων οικογενειακών σχέσεων που προσδιορίζει τη δομή και λειτουργία των οικογενειακών επιχειρήσεων, αποτυπώνεται και αναπαράγεται θεσμικά μέσα στα νομικά έγγραφα των *Συστάσεων*. Αυτό, με τη σειρά του ενδέχεται να τροφοδοτήσει εκ νέου μια σειρά από νέες εννοιολογήσεις για τα υποκείμενα.

Βέβαια η νομική 'αφάνεια' των παιδιών μιας οικογένειας στην εταιρεία και η παρουσία τους μόνο σε δευτερεύοντα πεδία δράσης δεν σημαίνει ότι είναι ανύπαρκτα στην καθημερινότητα της επιχείρησης, όπως άλλωστε έδειξα στο προηγούμενο κεφάλαιο. Συμβαίνει μάλιστα το αντίθετο. Ωστόσο, η κάθε ορατή δράση τους μπορεί να αποκτήσει ουσιαστικά και τυπικό περιεχόμενο, να κατοχυρωθεί θεσμικά ύστερα από μια σειρά πραγμάτων που οδηγούν σε ένα είδος οικονομικής 'ενηλικίωσης'. Αυτή η ενηλικίωση είναι συνώνυμη με μια μακρά πορεία, μέσα κυρίως στην οικογενειακή επιχείρηση και σχετίζεται με πρακτικές που καθιστούν τα δρώντα υποκείμενα ενεργά μέλη της- ικανά να διαχειριστούν και να προστατέψουν τη βιωσιμότητα της, αλλά και τα υλικά της αγαθά.

Στις «Συστάσεις» που εξετάζονται δεν φαίνεται ότι έχει κάποια ιδιαίτερη σημασία η βιολογική ηλικία των παιδιών μιας οικογένειας ως προς την απουσία ή παρουσία τους σε θέσεις- κλειδιά. Αυτό που μοιάζει να καθορίζει την παρουσία τους είναι το κατά πόσο έχουν ενστερνιστεί την ιδεολογία της οικογένειας απέναντι στην επιχείρηση, κατά πόσο έχουν εσωτερικεύσει την 'ηθική' της επιχείρησης. Αυτό βέβαια δεν είναι κάτι 'αντικειμενικό' και 'μετρήσιμο'. Πρόκειται περισσότερο για υποκειμενικό τρόπο αξιολόγησης των απογόνων από

το στενό τους οικογενειακό περιβάλλον- κυρίως από τους γονείς τους (καμιά φορά και από τον έναν μόνο).

Η εννοιολόγηση των νεαρών απογόνων ως ικανών 'παραγωγών και αναπαραγωγών' της ιδεολογίας η οποία αποτελεί τον άξονα γύρω από τον οποίο αναπτύσσεται η δράση τους, είναι εκείνη που αποτυπώνεται και στις «Συστάσεις», ενώ η ικανότητα εσωτερίκευσης αυτού του κώδικα αποτελεί ένα από τα κυριότερα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία αποκτούν θεσμική 'ορατότητα' τα διάφορα μέλη της οικογένειας ως 'εταιρικά' πρόσωπα.

Το ιδεολογικό πλαίσιο της 'οικογενειακής επιχείρησης' ανασηματοδοτημένο από τις «Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών»

Η «Α.Ε.» αποτελεί μια θεσμική μορφή της δράσης οικογένειας μέσα στην επιχείρηση, την οποία ενδέχεται να σχολιάσουν οι επιχειρηματίες μεταξύ τους όταν προκύπτει ένα μεγάλο ζήτημα, όπως αυτό των φορολογικών επιβαρύνσεων μόλις περάσει πενταετία από τη σύστασή της, αλλά γενικά δεν αποτελεί το επίκεντρο της καθημερινής τους εμπειρίας. Σε αντίθεση βέβαια με την εργασία και την επιχείρηση- οι οποίες έχουν έναν 'προσωπικό' και 'υλικό' χαρακτήρα που μπορεί να γίνει αντιληπτός μέσα σε άλλο πλαίσιο. Αυτό το πλαίσιο αφορά τη σχέση τους με το κέρδος, με την κατανάλωση, με τις ανάγκες και τις υποχρεώσεις του κάθε μέλους της οικογένειας ξεχωριστά μέσα στη ρουτίνα της περιόδου της τουριστικής αιχμής ή ύφεσης.

Είναι χαρακτηριστικό ότι σε καμιά από τις συζητήσεις που είχα με τα υποκείμενά μου, δεν αναφέρθηκε η «Σύσταση Α.Ε.» ως προέκταση της δράσης τους σε θεσμικό επίπεδο. Την ύπαρξη των «Συστάσεων» πληροφορήθηκα από άλλες πηγές και όχι από τους επιχειρηματίες που συναναστράφηκα. Και αυτό γιατί ο λόγος για την δράση τους μέσα στην οικογενειακή επιχείρηση είναι έντονα συναισθηματικός, είναι μια ευκαιρία για να κάνουν τις προσωπικές αποτιμήσεις και αξιολογήσεις τους, είναι ένας λόγος 'μνήμης', προσωπικών (αρσενικών) ή οικογενειακών επιτευγμάτων. Αυτά θεωρούν ως σημαντικά συστατικά της επιχειρηματικής τους εμπειρίας και άξια λόγου και όχι τις νομικές/θεσμοθετημένες εκδοχές αυτής της εμπειρίας.

Από την άλλη, οι θεσμοθετήσεις και οι νομικές διευθετήσεις των «Α.Ε.» δεν είναι από όλους κατανοητές γι' αυτό και χρειάζονται τον 'ειδικό σύμβουλο' για να τους καθοδηγεί και να τους προστατεύει όποτε τον χρειαστούν. Αυτός ο σύμβουλος παίζει σημαντικό ρόλο στην ζωή τους γιατί ουσιαστικά συντονίζει μια πλευρά της 'επιχειρηματικότητάς' τους την οποία αδυνατεί να συντονίσει η οικογένεια με την πεπερασμένη γνώση της. Ο σύμβουλος/λογιστής παίζει το ρόλο του διαμεσολαβητή μεταξύ κράτους και υποκειμένων και είναι αυτός που τακτοποιεί τις υποχρεώσεις τους με τον καλύτερο δυνατόν τρόπο (δηλαδή με το μικρότερο κόστος) σε σχέση με τις οικονομικές κρατικές απαιτήσεις. Την ίδια στιγμή, αναδεικνύεται ως ο ειδικός 'γνώστης' μιας σημαντικής πτυχής της ταυτότητας των υποκειμένων η οποία δεν εμφανίζεται σε καμιά σχεδόν ιδιωτική ή δημόσια συζήτηση. Αυτή αφορά τη σχέση τους με τα

οικονομικά της επιχείρησης, τις ρυθμίσεις σε χρέη και επενδύσεις, τους τρόπους που επιλέγουν να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους, τις 'οικονομικές' συναλλαγές μεταξύ των μελών της οικογένειάς τους¹¹⁰.

Μια άλλη εξήγηση που ευθύνεται για την αποσιώπηση του οικονομικά θεσμοθετημένου χαρακτήρα όλης αυτής επιχειρηματικής δράσης. Σχετίζεται με την αίσθηση του 'κρυφού' και 'απαγορευμένου' που χαρακτηρίζει μερικές διαστάσεις της κοινωνικής ζωής των επιχειρηματιών. Η σχέση των υποκειμένων με την επιχείρησή τους αναλύεται και ξεδιπλώνεται σε τρίτους μέσα από γενικές συζητήσεις που δεν περιέχουν νύξεις για τα 'κέρδη' και τα 'χρήματα' που αποκτώνται και επενδύονται. Λίγες φορές αναφέρονται από τα ίδια τα υποκείμενα οι επενδυτικές αγορές ούτε δημοσιοποιούνται οι τρόποι διαχείρισης της εταιρείας και η σχέση των υποκειμένων με την διοικητική της δομή. Αυτές οι πρακτικές σε συνδυασμό με την ύπαρξη των 'ειδικών' που γνωρίζουν τα της επιχείρησης καλύτερα και από τους ίδιους επιχειρηματίες ευθυγραμμίζονται με τις απόψεις των Marcus & Hall (1992) σχετικά με τις μεγάλες οικογενειακές δυναστείες. Ισχυρίζονται ότι, ενώ από την σκοπιά του ατόμου -μέλους, ο οικογενειακός πλούτος και δύναμη, προσδιορισμένα από τη διακριτή συσσωματωμένη δομή τους, είναι πολύ χειροπιαστά, είναι επίσης συμβολικά και περιβάλλονται από έναν μυστικισμό. Οι τρόποι λειτουργίας τους είναι περισσότερο γνωστοί σε κάποιους εσωτερικούς οικογενειακούς διαχειριστές παρά σε αυτούς που μοιράζονται τον πλούτο. Η οικογένεια που κατέχει τον πλούτο, προκειμένου να ελέγξει τα κληρονομημένα πατρογονικά κεφάλαια μέσα από νομικά όργανα και ειδικούς του νομικού συστήματος, επαναθεσμοθετεί τις εσωτερικές της σχέσεις με μια μορφή που της επιτρέπει να λειτουργεί μέσα σε μια ορθολογική κοινωνική τάξη (ό. π., σ.17)

Ωστόσο υπήρξε κάποια στιγμή κατά την οποία έτυχε να γίνω μάρτυρας μιας και μόνης αναφοράς από έναν ντόπιο επιχειρηματία ο οποίος στο πλαίσιο 'διαφήμισης' του γιου του μέσα σε μια παρέα που είχε και άλλους επιχειρηματίες οι οποίοι διέθεταν- κατά κάποιον τρόπο- 'κόρες της παντρειάς', βρήκε την ευκαιρία να πει « ο γιος μου είναι 27 χρονών' και του ανήκει ήδη η μισή επιχείρηση έχετε δει πολλούς σε αυτήν την ηλικία να γίνονται τ' αφεντικά;». Στην προκειμένη περίπτωση για λόγους διάκρισης αλλά και προσωπικής προβολής δημοσιοποιείται ένα στοιχείο από τη ζωή και την πορεία της επιχείρησης το οποίο όμως χρησιμοποιείται στο πλαίσιο στρατηγικών κινήσεων. Υπάρχει σαφής πρόθεση από τη μεριά του υποκειμένου να το θέσει ως 'διαπραγματευτικό' σημείο προκειμένου να πετύχει μια σειρά από στόχους που σχετίζονται με την έννοια του οικογενειακού ή προσωπικού γοήτρου. Η κατά το ήμισυ

¹¹⁰ Ακόμη και αυτοί που είναι ιδιοκτήτες μεγάλων επιχειρήσεων έχουν περιορισμένη γνώση του φορολογικού συστήματος. Το αντιμετωπίζουν με ειδικευμένους λογιστές που έχουν έναν ρόλο διευθυντικό και ευθύνονται για τον εμπορικό έλεγχο. Σε μερικές εταιρείες είναι αυτοί που παίρνουν τις πραγματικές αποφάσεις επηρεάζοντας τη μελλοντική επιχειρηματική ανάπτυξη. Έτσι οι επιχειρηματίες είναι τα φερέφωνα των ειδικών 'πίσω από τις επιχειρηματικές σκηνές'. (Scase & Goffee 1987:50).

Σε μια παρόμοια ερμηνευτική κατεύθυνση, οι Marcus & Hall διαπιστώνουν ότι με το πέρασμα των χρόνων οι περιουσίες πάνω στις οποίες βασίζονται οι δυναστείες, ενώ ονομαστικά παραμένουν υπό τον έλεγχο των ιδιοκτητών τους, όλο και περισσότερο περνούν υπό την διαχείριση των ειδικών: δικηγόρων, συμβούλων, λογιστών, εκπαιδευτικών (1992:255).

μεταβιβασμένη επιχείρηση, φέρνει τον 'γιο' σε μια κατάσταση ανωτερότητας σε σχέση με τους άλλους γόνους των οικογενειών που βρίσκονται 'υπό το καθεστώς' της πατρικής εξουσίας, αλλά και τον πατέρα να υπερβαίνει το κλασικό μοντέλο κατοχής και διανομής των εξουσιών σε μια οικογενειακή επιχείρηση.

Με το πέρασμα των χρόνων, είχα τη δυνατότητα να καταγράψω διάφορες διασπάσεις μεγάλων «*Ανωνύμων Εταιρειών*» και τη δημιουργία άλλων, μικρότερης κλίμακας, οι οποίες εμφανίζαν ως βασικούς δράστες τους απογόνους. Αυτό συνέβη γιατί οι επενδύσεις και οι επιχειρηματικές επεκτάσεις υπαγόρευαν αναδιαμόρφωση της φορολογικής πολιτικής της εταιρείας, αλλά επίσης συνέβη και εξαιτίας την ανάληψης πολλών ευθυνών¹¹¹ από τα νεότερα μέλη, τα οποία ενηλικιώθηκαν και δημιούργησαν δικές τους οικογένειες. Τη διάσπαση, ως τάση των εκτεταμένων επιχειρήσεων, εντοπίζουν και οι Scase & Goffee, οι οποίοι διαπιστώνουν ότι διαχωρίζονται και ανασυστήνονται ως σχετικά αυτόνομες εταιρείες που λειτουργούν σαν ξεχωριστές εμπορικές μονάδες. Αυτό συμβαίνει γιατί εμφανίζουν χαμηλά κέρδη και δεν φορολογούνται (1987:45).

Από την εμπρόθετη δράση και τις πρακτικές των υποκειμένων στο πλαίσιο της επιχείρησης αναδεικνύονται πολλές από τις πλευρές του ιδεολογικού άξονα που προσδιορίζει, αλλά και αναπαράγεται μέσα ακριβώς από αυτή την δράση. Τόσο από την παρατήρηση αυτής της δράσης όσο και από το λόγο τους περί αυτής, καθώς και από τη θεσμοθετημένη εκδοχή-αναπαράστασή της ως «*Σύσταση Α.Ε.*», στοιχειοθετείται μια 'ηθική' περί οικογένειας και επιχείρησης. Σύμφωνα με αυτήν την ηθική, ο πατέρας-σύζυγος-επιχειρηματίας, αποτελεί σχεδόν πάντα το αξεπέραστο πρότυπο επιχειρηματικότητας και ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για τα όρια μέσα στα οποία αφήνει να αναπτυχθεί η 'οικογενειακή δημοκρατία'. Ο λόγος του μέσα, αλλά και έξω από την οικογένεια και την επιχείρηση, είναι ηγεμονικός, καθοδηγητικός για τη δράση των υπολοίπων. Αυτού του είδους ο πατρικός 'ηγεμονισμός' συνδυάζεται με ή και συμπληρώνεται τις περισσότερες φορές από τη γυναικεία-μητρική δράση και αντίληψη περί οικογένειας κι επιχειρηματικής ηθικής. Ωστόσο υπάρχουν φορές, που ακόμη κι αν δεν αποτελεί τον απολύτως ιδεολογικό αντίθετο πόλο στο αρσενικό-πατρικό πρότυπο, μπορεί να έχει τα χαρακτηριστικά ενός 'εναλλακτικού λόγου' και να ενσαρκώνει μια μορφή εξουσίας, το ίδιο κυρίαρχης και ηγεμονικής ως προς τα νεότερα σε ηλικία υποκείμενα.

Η γυναικεία εξουσία, συνίσταται σε αποφάσεις που σχετίζονται με το μέλλον των παιδιών, τις σπουδές τους, το γάμο τους, την εργασία τους μέσα στην οικογενειακή επιχείρηση. Οι σύζυγοι των οικογενειών Φαμελίτη και Ρεσουνάρα ενσαρκώνουν με χαρακτηριστικό τρόπο αυτήν την γυναικεία εξουσία. Οι γυναίκες σύζυγοι δείχνουν το δυναμικό πρόσωπό τους στη λήψη αποφάσεων που αφορούν την οικονομική λειτουργία και επέκταση της επιχείρησης,

¹¹¹Κατά την άποψη των Marcus & Hall οι αρχηγοί της δεύτερης γενιάς προτιμούν να καθορίζουν τους προτιμώμενους κληρονόμους τους, μεταφέροντάς τους κατά περιόδους αξιόλογη ποσότητα πλούτου και ευθυνών, ενώ οι ίδιοι είναι ακόμη ζωντανοί. Κάτι τέτοιες 'δωρεές' δεν είναι μόνο για λόγους φορολογικών ελαφρύνσεων, αλλά επίσης εξυπηρετούν στην ενδυνάμωση διαγενεακών δεσμών δημιουργώντας προσωπική υποχρέωση στους αποδέκτες (1992:27).

ωστόσο ακολουθεί την αντρική διαχειριστική λογική του συζύγου της, για παράδειγμα στην τύχη του κεφαλαίου που συγκεντρώνεται ως 'κέρδος'.

Οι σχέσεις μεταξύ των δύο συζύγων που ενδέχεται να έχουν και το χαρακτήρα έμφυλων αναμετρήσεων σε μια οικογένεια, εξαρτώνται από το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσονται. Μέσα από τις *Ανώνυμες Εταιρείες* οι δύο σύζυγοι εμφανίζονται, όπως προαναφέρθηκε ως μέλη μιας συζυγικής 'ένωσης' η οποία χαρακτηρίζεται από ισοδυναμία στο λόγο περί διαχείρισης και διανομής των αγαθών και η οποία τους τοποθετεί σε ένα σχήμα όπου φαίνονται ότι ασκούν από κοινού εξουσία μέσα στην επιχείρηση. Ωστόσο, η θεσμοθέτηση αυτής της 'ένωσης' και της 'νομικής' ισοδυναμίας των δύο συζύγων, χωρίς να ανατρέπει εκ βάθρων τις αντιλήψεις για το 'γάμο' τους και τις σχέσεις τους με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας σε επίπεδο καθημερινών πρακτικών, σταδιακά, εμπλουτίζει το πλαίσιο στο οποίο δρουν οι δύο σύζυγοι ως 'επιχειρηματίες' με νέα νοήματα. Ο εμπλουτισμός του πλαισίου διαπίστωσα ότι αφορούσε τη σχέση με το χρόνο και το επιχειρηματικό 'μέλλον' της οικογένειας. Για παράδειγμα, οι επενδυτικές δραστηριότητες της οικογένειας Ρεσουνάρα συνεχίστηκαν, υπακούοντας στους σκοπούς και ακολουθώντας τους περιορισμούς ή τις νέες δυνατότητες που τους παρείχε η ύπαρξη της «Α.Ε.». Ο χρόνος εργασίας τους οργανώθηκε ορθολογικότερα, οι εκτιμήσεις και οι προβλέψεις του 'μέλλοντος' από τη σκοπιά του κέρδους δεν ακολουθούσαν απλώς την επιθυμία των επιχειρηματιών για συσσώρευση περιουσίας στο όνομα της επόμενης γενιάς, αλλά ευθυγραμμίζονταν με όσα υπαγόρευε η ύπαρξη της «Α. Ε.» που προσανατόλιζε σε μια καθαρά επιχειρηματική κατεύθυνση κάθε δραστηριότητα.

Οι *Συστάσεις Α. Ε.* φώτισαν επίσης από μια διαφορετική οπτική γωνία την έννοια του 'νοικοκυριού', ως οικονομικά και πολιτικά αυτόνομη, συζυγικής οικιακής ομάδας. Τόνισαν την οικονομική του διάσταση, τον εταιρικό/συνεργατικό χαρακτήρα των σχέσεων μεταξύ αυτών που το συγκροτούν δεσμευόμενοι από μια θεσμοθετημένη εμπιστοσύνη.

Μέσα από τις «Α. Ε.» θεσμοθετείται ταυτόχρονα η ιδεολογική πρόσληψη του μέλλοντος με τη μορφή συστηματοποιημένης και 'ορθολογικής' γνώσης. Η γνώση αυτή αφορά την πραγματοποίηση των οικογενειακών και οικονομικών 'επιτευγμάτων', τη συγκρότηση και ισχυροποίηση οικογενειακών δεσμών, τη διαπραγμάτευση και προβολή των 'συμφερόντων', την υποστήριξη του δικαίου μιας οικογένειας και της επιχείρησής της σε δημόσιο επίπεδο. Η διαγενεακή μεταβίβασή της αποκτά έναν θεσμοθετημένο χαρακτήρα μέσα από στις «Α.Ε.», οι οποίες κατοχυρώνουν στον ρόλο των οικογενειών των επιχειρηματιών, την ιδιότητα να διαμορφώνουν την συνείδηση των νεότερων σε ηλικία υποκειμένων ως 'επιχειρηματιών' μέσα από σειρά τεχνικές. Μέσα από αυτές τις τεχνικές- μια από τις οποίες είναι και η προσφορά της περιουσίας στην «Α.Ε.» για χάρη των τελευταίων- γεφυρώνεται ο αξιακός κόσμος της προηγούμενης γενεάς των υποκειμένων με την επόμενη, αναπαράγεται το ιδεολογικό πλαίσιο που σημασιοδοτεί τη δράση της.

Οι Ανώνυμες Εταιρείες και η σχέση τους με το κράτος

Οι *Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών* παγιώνουν αντιλήψεις και τακτοποιούν τις οικογενειακές σχέσεις μέσα σε ένα οικονομικό πλαίσιο, εκφράζοντας με όρους νομικούς αυτό που προϋπάρχει και αναπαράγεται, εν πολλοίς, μέσα από τη δράση των υποκειμένων. Όμως δεν παύουν να συνδέονται με μια εξωτερική πραγματικότητα που είναι το κράτος και οι ποικίλες υποχρεώσεις που απορρέουν από το γεγονός της αποδοχής του και της ένταξής του σε αυτό. Πρόκειται για το δεύτερο σημείο όπου μπορεί να εντοπιστεί η πολιτική διάσταση των «Α.Ε.» ως εγγράφων που αναφέρονται στην δράση των υποκειμένων σε σχέση με την φορολογική αντιμετώπισή τους από την πολιτεία. Στις *Συστάσεις* υπάρχει η στερεότυπη έκφραση «*περί παροχής φορολογικών κινήτρων..*» που φέρνει τα οικονομικά αιτήματα του κράτους στο επίκεντρο του σχεδιασμού της επιχειρηματικής δραστηριότητας και φαίνεται να ωθεί σε μια συγκεκριμένη κατεύθυνση αυτόν τον σχεδιασμό.

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ο τρόπος με τον οποίο ανταποκρίνεται η οικογένεια σ' αυτά τα έξωθεν αιτήματα προκειμένου να τα αντιμετωπίσει με τρόπο ωφέλιμο για τα συμφέροντά της, αλλά και να τακτοποιήσει και τις δικές της εκκρεμότητες¹¹². Αυτός ο τρόπος συνδέεται με την αναπαράσταση της οικογένειας ως 'επιχείρησης'. Απέναντι στο κράτος, η συσπειρωμένη οικογένεια μαζεύεται και μετρά τα υπάρχοντά της, αποτιμά και αξιολογεί άυλα και υλικά αγαθά και προσαρμόζει την κρατική πολιτική στα μέτρα της. Το κράτος φωτίζει έναν από τους πολλούς δρόμους για 'ανάπτυξη' και ο επίσημος λόγος του συναντά τον επίσημο τρόπο που έχουν οι οικογένειες να αναπαριστούν τους εαυτούς τους στην οικονομική σφαίρα: ως αυτοτελείς και αυτόνομες οικονομικές επιχειρήσεις. Στις συναλλαγές της με το κράτος, η οικογένεια, οφείλει να συνδυάσει όλες τις ικανότητές της και να στραφεί σε μια επιχειρηματική δράση που θα την προστατεύει από την κρατική οικονομική αφαίμαξη, αλλά και θα την ισχυροποιεί με μian αναγνωρίσιμη, προβλέψιμη και άρα 'μετρήσιμη' μορφή που είναι η επιχείρηση.

Αν το κράτος δείχνει το 'εξανθρωπισμένο' του πρόσωπο με όρους οικονομικούς και ζητά από τα υποκείμενα να δρουν με βάση υπολογισμούς και οικονομικά οφέλη, τότε, η δράση τους στο πλαίσιο μιας οικογένειας, βάζει το κράτος 'εντός' της, το κάνει εύληπτο και οικείο. Από αυτήν την άποψη, το οικονομικό πεδίο παύει να είναι μια σκοτεινή απειλητική περιοχή για τις οικογένειες και τις περιουσίες τους και εμφανίζεται ως το αποτέλεσμα της δράσης συγκεκριμένων προσώπων και οικογενειακών συνόλων. Έτσι το κράτος 'εσωτερικεύεται', αλλά

¹¹² Η άποψη του Bourdieu για τη σχέση κράτους και οικογένειας αποκτά στην προκειμένη περίπτωση ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί διαφωτίζει πτυχές αυτής της σχέσης την οποία προσπαθώ να αναλύσω μέσα από τις «Α.Ε.». Για τον παραπάνω συγγραφέα «...η καθοριστική αρχή της συγκρότησης των επίσημων κατηγοριών... είναι το κράτος που, μέσα από μια διαδικασία κωδικοποίησης που παράγει οικονομικά και κοινωνικά αποτελέσματα... αποσκοπεί να ευνοήσει μια συγκεκριμένη μορφή οικογενειακής οργάνωσης. [...] Αποτελώντας προϊόν μιας μακράς διαδικασίας νομικο-πολιτικής συγκρότησης, της οποίας η κατάληξη είναι η σύγχρονη οικογένεια, το ιδιωτικό είναι ένα δημόσιο ζήτημα. ...Και οι πλέον ιδιωτικές συμπεριφορές μας εξαρτώνται από τις δημόσιες πράξεις...» (2000:132-133).

και τα δρώντα υποκείμενα εντάσσουν στην κατηγορία του 'οικονομικού' ποιότητες που διαμορφώνουν εκ νέου τις σημασίες του.

Ωστόσο, προκύπτουν ορισμένα ζητήματα που αφορούν την σχέση οικογένειας και κράτους. Το πρώτο από αυτά σχετίζεται με την αντίληψη της οικογένειας ως θεσμικού μορφώματος που αντιπαρατίθεται στην σκληρότητα και τον απρόσωπο χαρακτήρα του κράτους. Η οικογένεια εμφανίζεται τότε ως η 'δεξαμενή' από όπου τα υποκείμενα αντλούν τις θετικές σημασιοδοτήσεις της ύπαρξής τους. Το δεύτερο ζήτημα αφορά τους τρόπους με τους οποίους το κράτος απομακρύνει τις αρνητικές του συνδηλώσεις και αντιπαρέρχεται την αντιπαλότητά του με την οικογένεια. Πιο συγκεκριμένα, η «οικογενειακή επιχείρηση» και η μετατροπή της σε «*A. E.*» ενδέχεται να συγκροτεί πεδίο άρσης των αντιπαραθέσεων, όπου μέσα σε αυτό 'κράτος' και 'οικογένεια' συγκλίνουν και αποτελούν το ιδανικό μεικτό πεδίο δράσης και 'ελευθερίας των υποκειμένων. Από αυτήν την άποψη το 'οικονομικό' πεδίο είναι ένα προνομιακό πεδίο για τα δρώντα υποκείμενα, προκειμένου να διαπραγματευτούν με ευνοϊκότερους όρους τις συνθήκες και τους όρους ύπαρξής τους με το κράτος.

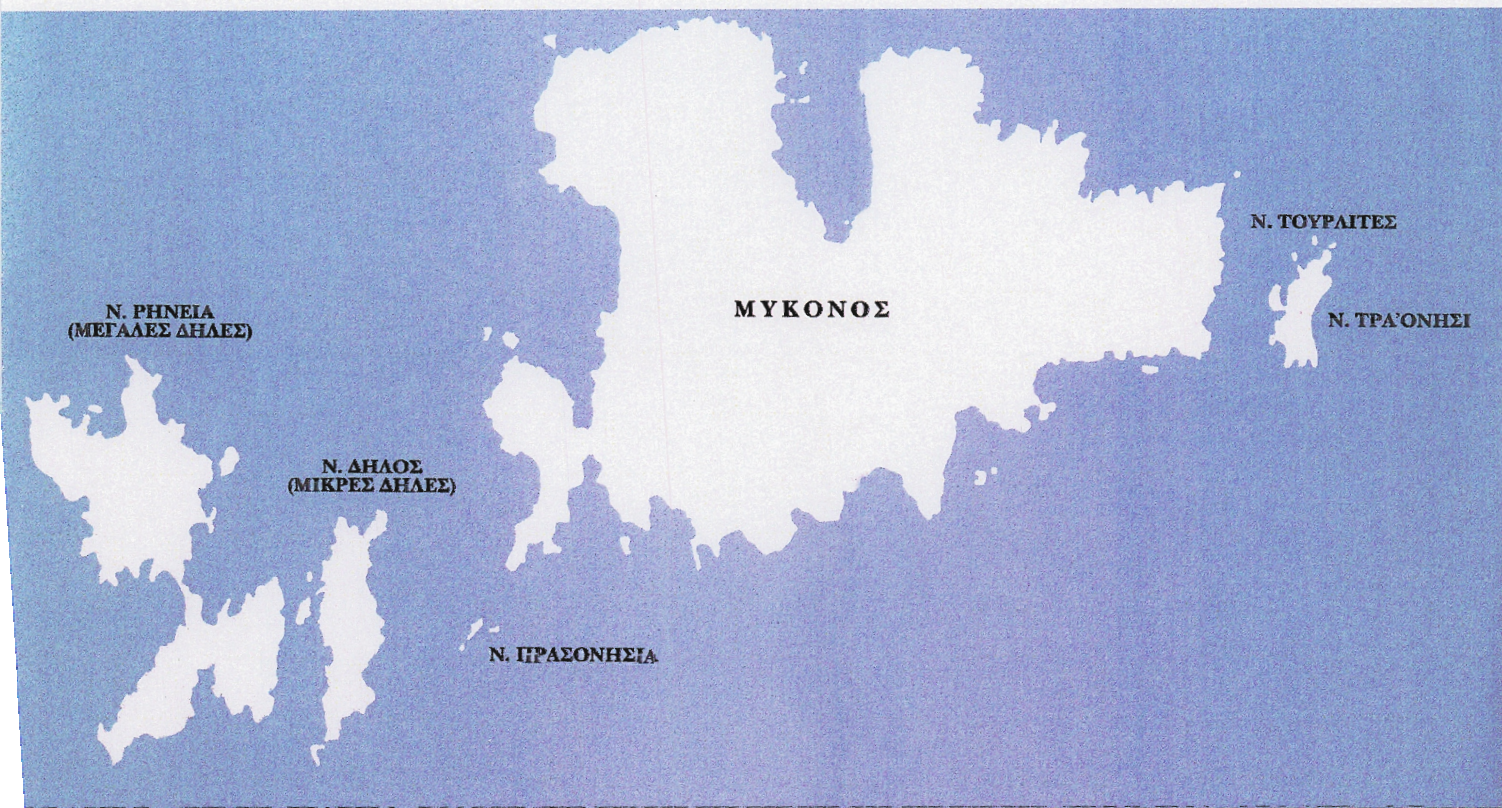
Ξαναδιαβάζοντας τις *Συστάσεις A.E.* υπό το πρίσμα των σχέσεων που εγκαθιδρύει η οικογενειακή επιχείρηση ως *Ανώνυμη Εταιρεία* με το κράτος, διαφαίνεται έντονη η ανάγκη των μελών μιας οικογένειας να σκεφτούν τις τύχες των περιουσιακών τους στοιχείων, να τις συνδυάσουν με αυτές των απογόνων και κυρίως να προστατεύσουν πρόσωπα και αγαθά από τις 'αρπακτικές' διαθέσεις των οικονομικών υπηρεσιών. Είναι σημαντικό εδώ να τονιστεί ότι τα φορολογικά κίνητρα τα οποία υπαγορεύουν τη δημιουργία *Συστάσεων* αναφέρονται κυρίως σε φορολογικές ελαφρύνσεις στις μεταβιβάσεις περιουσιών στους απογόνους.

Θεωρώντας εν τάχει το 'παρελθόν' και την ιστορία του παιχνιδιού μέσα στο οποίο μπαίνει ο Μυκονιάτης επιχειρηματίας με το κράτος σε σχέση με τη διαχείριση των αγαθών του, διαπιστώνεται ότι αυτή η ιστορία ξεκινά από τη δεκαετία του 1980, όταν η τουριστική ζήτηση για ενοικιαζόμενα δωμάτια οδήγησε σε μια πρωτοφανή έκρηξη της αυθαίρετης δόμησης στο νησί. Ωστόσο με νόμο του 1982, τα αυθαίρετα νομιμοποιούνται και αυτό που μένει να συμβεί είναι η οικονομική τους αποτίμηση, έτσι ώστε, να εγγραφούν στο πλαίσιο των νόμιμων οικονομικών δραστηριοτήτων αυτών που τα εκμεταλλεύονται. Η δημιουργία των *Συστάσεων* εμφανίζεται τότε ως μια πολιτική κίνηση η οποία από τη σκοπιά του κράτους αποσκοπεί στον έλεγχο αυτών των περιουσιών που ξεφεύγουν από την επίβλεψή του ως 'φορολογήσιμα' και κερδοφόρα στοιχεία και στην ταυτόχρονη δέσμευση των υποκειμένων μέσα σε ένα νέο πολιτικό πλαίσιο νόμιμης οικονομικής δράσης.

Από την παραπάνω κίνηση, φαίνεται ότι στους τρόπους αλληλόδρασης με το κράτος, το υποκείμενο έχει το δεύτερο λόγο και ότι ασκείται μονομερώς ένα εξουσιαστικό παιχνίδι σύγκρουσης, αντιπαλότητας και συμβιβασμών. Το ζήτημα όμως περιπλέκεται αν σκεφτεί κανείς την αφετηρία των κινήσεων της κάθε πλευράς, την χρονική ακολουθία των γεγονότων. Αν τα υποκείμενα με την 'αυθαίρετη' και 'παραβατική' δράση τους μετατοπίζουν τα περιθώρια του νόμου σε μια ευνοϊκότερη γι' αυτά κατεύθυνση, ουσιαστικά μορφοποιούν πολλές από τις

πλευρές των κρατικών δομών είναι δηλαδή σε θέση να ορίζουν τα όρια και περιθώρια της νομικής τους υπόστασης, οπότε η δράση τους διαπερνά την οποιαδήποτε δομή, εμφανίζει μια δυναμική που τους αποδίδει έναν βαθύτερο εξουσιαστικό ρόλο σ' αυτό το παιχνίδι με το κράτος. Έτσι το 'κράτος' δεν είναι πέρα από τα υποκείμενα, αλλά τα ίδια τα υποκείμενα, εμφανιζόμενα με έναν νέο θεσμοθετημένο 'εταιρικό' εαυτό. Σύμφωνα με αυτή την λογική, οι *Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών* εμφανίζονται ως τα πιο αντιπροσωπευτικά 'προϊόντα' των διαφόρων μεταλλάξεων στις οποίες υπόκεινται τα υποκείμενα και όπου με όρους οικονομικούς επαναδιαπραγματεύονται τους τρόπους ύπαρξής τους στο πολιτικό επίπεδο.

Αυτό το οποίο φαίνεται ότι συμβαίνει στο εθνογραφικό μου παράδειγμα ευθυγραμμίζεται με την εννοιολόγηση της πολιτικής δράσης των υποκειμένων ως 'επιχειρηματιών', έτσι, όπως την αντιλαμβάνεται σε μια ιστορική προοπτική η πλειοψηφία αυτών που κατοικούν μέσα στα όρια του ελληνικού κράτους (ακόμη και αν δεν είναι 'επιχειρηματίες'). Υπό αυτή τη σκοπιά, η 'πολιτική δράση', ως έννοια, παρουσιάζεται να αντλεί το περιεχόμενό της από τα σημεία συνάντησής της με την έννοια της 'παραβατικότητας' και της 'εξωθεσμικής' (αλλά και παραοικονομικής) δράσης. Το παράδειγμα της Μυκόνου συναντά τα παραδείγματα οικοδομικής εκμετάλλευσης άλλων περιοχών στις οποίες η αυθαίρετη δόμηση καθόρισε τη στάση των υποκειμένων απέναντι στο κράτος και από την άλλη, έθεσε τους όρους στη βάση των οποίων διαμορφώθηκε η κρατική πολιτική.

Χάρτης 2

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Διαφοροποιημένες ‘επιχειρηματικές’ ταυτότητες: Οι *Δήλες* (Ρήνεια) και η διαπραγμάτευση της ‘εντοπιότητας’

Πέμπτο κεφάλαιο

Οι *Δήλες* (Ρήνεια) ως ερευνητικό πεδίο

Η απομάκρυνσή μου από τη Μύκονο λόγω σπουδών και η συναναστροφή μου τα καλοκαίρια μέσα στο πλαίσιο της οικογενειακής επιχείρησης με συγκεκριμένους ανθρώπους και για περιορισμένο χρόνο, δεν μου είχαν δώσει τη δυνατότητα γνώσης του *δηλιανού* κόσμου, παρά το γεγονός ότι τα μεγαλύτερα σε ηλικία μέλη της οικογένειάς μου (και πολύ περισσότερο του ‘σογιού’ μου) γνώριζαν πολλούς από τους *Δηλιανούς*. Η επαφή μου με αυτούς τους ανθρώπους μου κέντρισε το ενδιαφέρον - κυρίως το εθνογραφικό- γιατί στο πρόσωπό τους συναντήθηκα με το ‘διαφορετικό’ και το ‘άλλο’ σε ποικίλα επίπεδα. Αυτή η συνάντηση μου εμπλούτισε τους όρους πρόσληψης της πολιτισμικής ‘διαφοράς’ μου με την κοινωνικο-πολιτισμική κατηγορία των ‘επιχειρηματιών’ την οποία θεωρούσα μέχρι τότε ότι γνώριζα καλά και που έτεινα να ερμηνεύω ως διαφορά ‘ιδιοσυγκρασιακού’ τύπου. Επίσης μου έδειξε τον ανομοιογενή χαρακτήρα αυτής της κατηγορίας που αποτελείται από υποκείμενα τα οποία, ενδέχεται να μοιράζονται κοινές ‘επιχειρηματικές’ αντιλήψεις μεταξύ τους, να ασκούν όμοιες πρακτικές σε επίπεδο οικογενειακής επιχείρησης, αλλά μπορεί να διαφοροποιούνται ως προς τους τρόπους που αντιλαμβάνονται την ‘εντοπιότητά’ τους, τη σχέση τους με την οικογένειά τους, το ‘σσί’ τους, τις καταναλωτικές τους πρακτικές. Η ταυτότητα των υποκειμένων ως ‘επιχειρηματιών’, υπό το ερμηνευτικό πρίσμα που μου παρείχαν οι *Δήλες*, αναδείχθηκε μέσα από την πολλαπλότητά της. Στο *δηλιανό* πλαίσιο οι ‘επιχειρηματίες’ γίνονταν «αγρότες» και «χωριανοί», συμμετείχαν σε έναν αξιακό κώδικα που αφορούσε αντιπαλότητες για το κοινωνικό γόητρο και την παραγωγή εσωτερικών διακρίσεων ‘εντοπιότητας’, επιτελούσαν την έμφυλη διάσταση της ταυτότητάς τους, κατασκεύαζαν ‘μνήμη’ και ‘παρελθόν’. Στις *Δήλες* αναδεικνυόταν – όπως ελπίζω ότι θα φανεί στα επόμενα κεφάλαια- ένα πολυδιάστατο ιδεολογικό πλαίσιο που προσδιόριζε και συνάρθρωνε πολλές ‘ταυτότητες’ των ίδιων υποκειμένων, υπογραμμίζοντας ότι η ‘επιχειρηματική’ συνιστά μια από αυτές, συνυπάρχοντας με άλλες μέσα από ένα είδος συμπληρωματικότητας.

Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου με κάποιες από τις οικογένειες των επιχειρηματιών της Μυκόνου, γινόταν συχνά λόγος για τις «παρτίδες»¹¹³ που νοίκιαζαν από το Δήμο Μυκονίων

¹¹³ «Παρτίδες» ονομάζονται αγροτεμάχια καλλιεργήσιμης ή κατάλληλης για βοσκή γης τα οποία ανήκουν στο Δήμο Μυκονίων και δημοπρατούνταν για τους Μυκονιάτες χωρικούς... 9 παρτίδες για τη Δήλο, 30 για τις ‘Κάτω Δήλες’ και 50 για τις ‘Απάνω Δήλες’, συνολικά δηλαδή για τη Ρήνεια 80 παρτίδες.... Παρά το στιλιζαρισμένο

στις *Δήλες*¹¹⁴ και για τις εξορμήσεις που έκαναν οι άνδρες της οικογένειας εκεί. Οι *Δήλες* εμφανίζονταν πολλές φορές ως ‘γενέθλιος’ τόπος, ή τόπος ‘νοσταλγίας’ και αυτό συνέβαινε κυρίως όταν ρωτούσα τα μεγαλύτερα σε ηλικία μέλη των οικογενειών- τους μεσήλικες και τους γηραιούς γονείς τους- για τη ζωή τους πριν καταπιαστούν με τις επιχειρήσεις. Αρκετές φορές με προσκαλούσαν να πάω στις ‘παρτίδες’ τους και να δω την ομορφιά τω’ *Δηλώ*. Μου διαφήμιζαν το πανηγύρι της Αγίας Τριάδας που έκαναν δύο από τις μεγαλύτερες *δηλιανές* οικογένειες. Ωστόσο, αν και εγώ είχα ακούσει πολύ πιο πριν για αυτούς τους ‘μυθικούς’ τόπους, της *Δήλου* και της *Ρήνειας*, από συγγενικά μου πρόσωπα, μόνο μέσα από την στενή επαφή και την προσωπική εμπειρία με δύο *δηλιανές* οικογένειες μπόρεσα να αντιληφθώ περί τίνος ‘τόπου’ επρόκειτο και πώς μπλεκόταν δραστικά με το ζήτημα της κατασκευής της ταυτότητας των υποκειμένων που με αφορούσαν.

Η σχέση μου με τους *Δηλιανούς* ξεκίνησε λοιπόν από τη στιγμή που αποφάσισα να επισκεφθώ το πανηγύρι της Αγ. Τριάδας που γίνεται κάθε χρόνο στις «*Απάνω Δήλες*»¹¹⁵. Σε αυτό το πανηγύρι συνέχισα να πηγαίνω όσα χρόνια βρισκόμουν στη Μύκονο παρακολουθώντας και την πορεία του μέσα στο χρόνο. Σιγά- σιγά άρχισα να κατανοώ αυτό το ιδιότυπο σύνολο των *Δηλιανών*, δηλαδή των Μυκονιατών που νοίκιαζαν κλήρους γης στις «*Μεγάλες Δήλες*» (*Ρήνεια*) από το Δήμο Μυκονίων και που συνιστά μια ιδιαίτερη κατηγορία ερευνητικών ‘υποκειμένων’, στην έρευνά μου.

Ο βασικότερος λόγος που με απασχολούν ερευνητικά είναι το γεγονός ότι μερικοί από αυτούς, ενώ αυτοπαρουσιάζονται γενικότερα ως ‘επιχειρηματίες’, με ξενοδοχεία ή άλλου τύπου τουριστικές εργασίες στη Μύκονο, εμφανίζουν σε ένα άλλο γεωγραφικό πλαίσιο, στις *Δήλες*, άλλους ‘εαυτούς’ που προσδιορίζονται από μια διαφορετική θεώρηση και ερμηνεία του κόσμου. Στις *Δήλες*, κάποιοι από τους ‘επιχειρηματίες’, την επιχειρηματική δράση των οποίων παρακολούθησα στη Μύκονο, εκμίσθωναν «παρτίδες» από το Δήμο για γεωργοκτηνοτροφική χρήση και μια τέτοια ενέργεια τους έδινε τη δυνατότητα να αυτοπροσδιορίζονται και ως «αγρότες», «χωριανοί» πέρα από ‘επιχειρηματίες’. Μόνο που αυτές οι εννοιολογήσεις, ως προς την κυριολεκτική τους ισχύ, κάθε άλλο παρά σημασιοδοτούνται από τη δράση των υποκειμένων στον αγροτικό τομέα παραγωγής. Καθώς ασκούν υποτυπωδώς κάποιες αγροτικές δραστηριότητες, η μνήμη αυτών των δραστηριοτήτων σε προηγούμενες δεκαετίες (και από προηγούμενες γενιές), η ‘αναπάραστασή’ της, η ακόμη και η κατασκευή της στο παρόν προσδιορίζει σήμερα μια ιδιόμορφη «αγροτική/χωριανή» εκδοχή της ταυτότητάς τους.

Η ερευνητική μου δραστηριότητα που αφορά αυτήν την μεικτή κατηγορία των Μυκονιατών /*Δηλιανών*¹¹⁶ και τη σχέσης τους με τις *Δήλες* στηρίχθηκε σε δύο πεδία που

χαρακτήρα της ονοματολογίας των παρτίδων εξαιτίας της συχνής χρήσης τους, αρκετές από τις ονομασίες αυτές συμπίπτουν με τα ευρύτερα τοπωνύμια της *Δήλου* και της *Ρήνειας*) (Κουσαθανάς 1996:290).

¹¹⁴ Όταν οι ντόπιοι λένε *Δήλες* εννοούν την *Ρήνεια*, νησί γειτονικό της *Δήλου*, αλλά και τη *Δήλο*. Ο χαρακτηρισμός «*Μεγάλες Δήλες*» αφορά όμως αποκλειστικά τη *Ρήνεια*.

¹¹⁵ «*Απάνω Δήλες*» ονομάζεται το βόρειο τμήμα της *Ρήνειας*

¹¹⁶ Έτσι αποκαλούνται από τους υπόλοιπους Μυκονιάτες που δεν έχουν σχέση με τις *Δήλες*, όσοι νοικιάζουν παρτίδες στη *Ρήνεια*. Οι κάτοχοι των παρτίδων χρησιμοποιούν αυτόν τον διακριτικό προσδιορισμό, ωστόσο οι ίδιοι αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως «χωριανούς» χρησιμοποιώντας αυτόν τον προσδιορισμό και μεταξύ τους.

αλληλοσυμπληρώνονται μεταξύ τους. Το πρώτο σχετίζεται με την άμεση και βιωμένη εμπειρία μου, από την παρατήρηση των δραστηριοτήτων των υποκειμένων και των οικογενειών τους, τις συνεντεύξεις μου μαζί τους, από τις αφηγήσεις τους για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον *τω' Δηλώ'*. Στηρίζεται επίσης στην κοινωνική συναναστροφή μου μαζί τους, τόσο στο πλαίσιο της ανθρωπολογικής μου έρευνας, αλλά και πέρα από αυτό: Πολλές φορές βρεθήκαμε ομοτράπεζοι, τόσο στα πανηγύρι όσο και εκτός *Δηλώ'*, επικοινωνήσαμε μέσα από την 'οριακότητα' που διέθετε ο καθένας μας- εκείνοι-ως επί το πλείστον- άνδρες *Δηλιανοί'*, «χωριανοί» συμποσιαστές, υπαινετικοί μα και σκωπτικοί, με τραχύ χιούμορ, εγώ μια ντόπια γυναίκα, «Μαδούπαινα» (το οικογενειακό μου παρατσούκλι), αλλά και «σπουδαγμένη», που δεν πίνει αλλά χορεύει, αποδέκτης μυρίων σχολίων, υπαινεγμών και πειραγμάτων, άρα πολύ «καταδεκτική»!

Το δεύτερο πεδίο σχετίζεται με μια περιορισμένης έκτασης έρευνα αρχειακών πηγών που υπάρχουν στο Δήμο σχετικά με το ιστορικό των παρτίδων στη Ρήνεια, με τις ενοικιάσεις των παρτίδων, τα άτομα που τις ενοικιάζουν και τις νομικές ενστάσεις που προκύπτουν κατά την ενοικίαση. Η εξέταση του αρχειακού υλικού μου χρησίμευσε στο να διευκρινισθούν - και με βάση τους διάφορους 'επίσημους' λόγους- οι τρόποι διαχείρισης της *δηλιανής* ταυτότητας που συμπληρώνει το ευρύτερο, αλλά και 'ευρύχωρο' εννοιολογικό πλαίσιο της *μυκονιάτικης*. Η 'πολιτική' αυτή όψη αφορά στον τρόπο που δηλώνονται οι κοινωνικές (οικογενειακές) ιεραρχίες, τα δικαιώματα, που ασκούνται οι εξουσίες στο συγκεκριμένο χώρο και που δεν μπορεί να ιδωθεί παρά σε άμεση σχέση με τη ζωή των ίδιων των υποκειμένων στη Μύκονο.

Η έρευνα στο δημοτικό αρχείο διευκρινίζει και από μια άλλη, 'ιθαγενή' σκοπιά, το επίσημο και θεσμοθετημένο περιεχόμενο πολλών άλλων εννοιολογήσεων των υποκειμένων που αφορά την 'εντοπότητα', την 'κοινότητα', τα 'συμφέροντα'. Στην αρχειακή αυτή έρευνα, συνάντησα πολλών ειδών μαρτυρίες για τον τρόπο που οριοθετούνται οι «Μεγάλες *Δήλες*» και οι «*ακτήμονες*» που τις νέμονται. Η ερμηνεία δε, αυτού του τρόπου θα μπορούσε να αποτελέσει θέμα μιας άλλης διατριβής, καθώς προσφέρεται για ποικίλες αναγνώσεις που ξεπερνούν τους σκοπούς της παρούσας ερευνητικής εργασίας. Το γεγονός όμως ότι η Ρήνεια ως 'τόπος'- συμβολικός και κυριολεκτικός-, μέσα από το λόγο των εγγράφων, αλλά και τον λόγο και την εμπειρία των υποκειμένων αναδεικνύεται σε προνομιακό πεδίο διερεύνησης μιας πολύ σημαντικής όψης του 'εντόπιου', *μυκονιάτικου* εαυτού, με οδήγησε στο να αναμετρηθώ με το μέτρο του αναγκαίου και του απέριττου, να αναπτύξω μια αίσθηση 'οικονομίας' των αναλυτικών μου κατηγοριών προκειμένου και ερμηνεύσω ένα τέτοιο ζήτημα.

Σε αυτό το σημείο θέλω να τονίσω το εξής: Τόσο από το δημοτικό αρχείο, όσο και μέσα από την καθημερινή εμπειρία των ίδιων των *Δηλιανών*, προκύπτουν μια σειρά ζητήματα τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν, το καθένα ξεχωριστά, αυτόνομα πεδία αναλυτικών ερμηνευτικών προσεγγίσεων και για τα οποία ήδη γίνεται μεγάλη συζήτηση από διάφορες θεωρητικές ανθρωπολογικές σκοπιές. Η θεωρητική συζήτηση για τη 'μνήμη', για τον 'ανδρισμό', για τις 'αισθήσεις', για το 'παρελθόν' και την 'παράδοση' είναι μεγάλη, ακόμη και

στο ‘μικρό’ πλαίσιο της ελληνικής εθνογραφίας. Χωρίς να υποβαθμίζω τη χρησιμότητα των εκτενών ερμηνευτικών θεωρήσεων των παραπάνω ζητημάτων και στη δική μου εργασία, θα προσπαθήσω να τα προσεγγίσω υπό το πρίσμα που έχω θέσει εξ’ αρχής και που έχει και κάποιον αυτο-περιοριστικό χαρακτήρα.

Βασικός σκοπός της παρούσας διατριβής είναι να ανιχνεύσει τους τρόπους που κατασκευάζεται και επιτελείται η ταυτότητα μέσα από το αναλυτικό πρίσμα της ‘επιχειρηματικότητας’ (στις οικογενειακές επιχειρήσεις) και της ‘εντοπιότητας’ (εντός και εκτός των πολιτισμικών/γεωγραφικών ορίων της Μυκόνου). Η κατασκευή της ταυτότητας αποτελεί πεδίο όπου διασταυρώνονται και συναρθρώνονται πολλοί ερμηνευτικοί ‘λόγοι’, εμφανίζει δε, πολλαπλότητα ως προς τις κατευθύνσεις μέσα από τις οποίες συντιθεται αυτή η κατασκευή. Για αυτό, όσα από τα ζητήματα αναδύονται ως ερμηνευτικοί ‘τόποι’, τα αναλύω στο βαθμό που υπηρετούν τον παραπάνω σκοπό αποτελώντας διαφωτιστικό κομμάτι του περίπλοκου αυτού εννοιολογικού παζλ και όχι ως αυτονομημένες και ανεξάρτητες αναλυτικές κατηγορίες. Εξάλλου στο στενό πλαίσιο μιας διατριβής, είναι αδύνατον να μιλήσει κανείς διεξοδικά για ό,τι προκύπτει και να αναφερθεί εξίσου διεξοδικά στη θεωρητική συζήτηση μέσα στην οποία εντάσσεται.

Στην προκειμένη περίπτωση, αυτό κυρίως που καθιστά ενδιαφέρουσα μια διερεύνηση της περίπτωσης της ‘αγροτικής’, μη ‘τουριστικής’ Ρήνειας και των «ακτημόνων» εννοικιαστών της γης εκεί, είναι ότι παρουσιάζεται στους αντιποδες του τρόπου που βιώνεται, αλλά και γίνεται πλέον αντιληπτό το νησί της Μυκόνου από τα υποκείμενα που εννοιολογούνται μέσα σε δύο-τουλάχιστον διαφορετικά πλαίσια. Στη Ρήνεια, η λογική που επικρατεί τόσο στους φορείς που ευθύνονται για την προστασία της όσο και στους αγρότες που την νέμονται είναι μια λογική ‘προστασίας’ του τόπου από την τουριστική εκμετάλλευση, διατήρησης του ‘αγροτικού’ της χαρακτήρα και συνακόλουθα, διατήρησης της ‘αυθεντικότητας’ του τοπικού εαυτού, της συλλογικής μνήμης. Οι «Μεγάλες Δήλες» αποτελούν τη βάση ανάπτυξης μιας αίσθησης του ‘ανήκειν’ πάνω σε ιδεολογήματα, που ακόμη και σε επίπεδο ‘ρητορικής’ είναι δύσκολο να αναπτυχθούν πειστικά ή να υποστηριχθούν μέσα από την δράση των υποκειμένων στη Μύκονο.

Οι Δήλες περιοδολογούμενες εν ριπή οφθαλμού

Η Ρήνεια ή «Μεγάλες Δήλες» όπως ονομάζεται από τους Μυκονιάτες -σε αντιδιαστολή με τις «Μικρές Δήλες» που ονομάζεται η Δήλος- είναι ένα νησί περίπου 16 τετραγωνικών χιλιομέτρων, σε μικρή απόσταση από τη Μύκονο- περίπου 6 ναυτικά μίλια και σχεδόν ‘μια ανάσα’ από τη Δήλο. Μαζί με την τελευταία αποτελούν προστατευόμενους αρχαιολογικούς χώρους από την ΚΑ’ Εφορεία Αρχαιοτήτων εξαιτίας των ευρημάτων τους, αν και η Ρήνεια δεν έχει ανασκαφεί τόσο συστηματικά όπως η Δήλος. Οι «Μεγάλες Δήλες» χωρίζονται στις Απάνω Δήλες (την περιοχή βόρεια από τα Στενά) και στις Κάτω Δήλες. Μαζί με τη Δήλο, παραχωρήθηκαν στο Δήμο Μυκονίων προς γεωργική και κτηνοτροφική εκμετάλλευση το 1844.

Υπάρχουν όμως πολλές μαρτυρίες για τον αγροτικό χαρακτήρα των δύο αυτών νησιών και την εκμετάλλευσή τους από τους Μυκονιάτες τουλάχιστον δύο αιώνες πριν (Χατζηδάκης 1998: 135-166)¹¹⁷.

Την περίοδο της έρευνάς μου, οι «Μεγάλες Δήλες» (Ρήνεια) είναι χωρισμένες σε ογδόντα ‘παρτίδες’ και οι «Μικρές» (Δήλος) σε εννέα. Για τις παρτίδες της Δήλου διεξάγεται μέχρι σήμερα ανά τετραετία πλειοδοτικός διαγωνισμός, ενώ για τη Ρήνεια ο προτελευταίος διεξήχθη το 1938 και ο τελευταίος το 1946. Κατόπιν, με το νόμο της «αναγκαστικής μίσθωσης» (1948), η Ρήνεια εντάχθηκε σε ειδικό καθεστώς και απλώς κληρούχοι Μυκονιάτες «χωριανοί» νέμονται τη γη έναντι ευτελούς, συμβολικού ποσού, ώστε να ενθαρρυνθεί στο νησί η γεωργοκτηνοτροφία¹¹⁸. Για την ενοικίαση των παρτίδων που είναι ονοματισμένες και προσδιορισμένες κυρίως με βάση τα τοπωνύμια των δύο νησιών, για παράδειγμα «Τουρλίτης», «Κάπαρη», αλλά και σε σχέση με κάποιους από τους παλαιότερους κληρούχους, όπως «Του Κάσαρη», «Κλείσμα Μαδούπα» κ.α. αποφασίζει η Επιτροπή Απαλλοτριώσεων Νομού Κυκλάδων η οποία υπόκειται στη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση. Η εκδίκαση υποθέσεων που σχετίζονται με την αναγκαστική μίσθωση γαιών νήσου «Μεγάλης Δήλου ή Ρήνειας», βάσει των αιτήσεων «ακτημόνων» καλλιεργητών Δήμου Μυκονίων, γίνεται στο Δήμο. Αποφασίζει η παραπάνω Επιτροπή στην οποία επικεφαλής είναι ο Νομάρχης, αλλά υπάρχει και ένας εκπρόσωπος από το Δήμο Μυκονίων. Ουσιαστικά όμως τον κύριο λόγο για το ποιος θα πάρει τι, έχει ο Δήμος και δευτερευόντως ο «Αναγκαστικός Συνεταιρισμός Γεωργοκτηνοτρόφων Ρήνειας»¹¹⁹ (το συλλογικό θεσμικό όργανο των *Δηλιανών*).

Σύμφωνα με το Αρχείο του Δήμου Μυκονίων, τα έγγραφα και η αλληλογραφία που αφορούν την Επιτροπή Απαλλοτριώσεων Νομού Κυκλάδων (Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κυκλάδων, Διεύθυνση Αγροτικής Ανάπτυξης), την ΚΑ’ Εφορεία Αρχαιοτήτων, τον Δήμο Μυκονίων και τον Αναγκαστικό Συνεταιρισμό Γεωργοκτηνοτρόφων Ρήνειας καλύπτουν- μέχρι στιγμής- τη χρονική περίοδο 1948- 1999. Μέσα από αυτά μαθαίνουμε ότι «κληρούχοι» μπορεί να είναι όλοι οι κάτοικοι του Δήμου Μυκονίων, οι δε συμβάσεις τους, ισχύουν για δέκα χρόνια. Μέσα από αυτές τις συμβάσεις επίσης μαθαίνουμε ότι οι παρτίδες μοιράζονται σε παραπάνω από έναν κληρούχο (έως και τρεις σε μια παρτίδα). Μάλιστα μερικοί κληρούχοι είναι κάτοχοι

¹¹⁷ Στις 10/2/1844 κατατίθεται υπόμνημα στην Εθνοσυνέλευση από τους Γ. Γρυπάρη και Μ. Σολωμό (εκλεγμένους πληρεξούσιους της Μυκόνου) σχετικά με την τύχη των «ερημονήσων της Δήλου και της Ρήνειας». Από αυτό το υπόμνημα μαθαίνουμε ότι ήδη από το 1689, οι Μυκονιάτες καλλιεργούσαν και εξέτρεφαν ζώα πάνω σε αυτά τα νησιά. Προκειμένου μάλιστα να μην έχουν διενέξεις, διαίρεσαν τη γη των νησιών σε τέσσερις κλήρους ‘καπιτανίες’. Από το 1836 έως το 1844 έπαυσαν να την καλλιεργούν γιατί θεωρήθηκε ότι τα δυο νησιά ανήκουν στο δημόσιο και έπρεπε οι γεωργοί να πληρώνουν φόρο 25%. Το 1844 με το υπ’ αρ. 36 διατάγματος του Υπουργού Οικονομικών Α. Μαυροκορδάτου, τα δύο νησιά αναγνωρίζονται ότι ανήκουν στο Δήμο Μυκονίων, οπότε και παύει να ισχύει ο φόρος των 25%. Η Δήλος και η Ρήνεια χωρίστηκαν σε ‘παρτίδες’ που νοικιάζονται από τότε σε ‘ακτήμονες Μυκονίους’ για καλλιέργεια και βοσκότοπια, εκτός από τον ανασκαμμένο Αρχαιολογικό χώρο της Δήλου (περίπου τι 1/7 της συνολικής έκτασης του νησιού), που εξαιρέθηκε σταδιακά. Το 1904, ο Δήμαρχος Μυκόνου ανάγκασε τον Δ. Σταυρόπουλο να καταστρέψει αρχαία κτίρια για την οικοδόμηση του Μουσείου, για να μην μειωθεί ο βοσκότοπος και τα έσοδα του Δήμου.

¹¹⁸ Η ενοικίαση των παρτίδων γίνεται βάσει της απόφασης του Υπουργού Γεωργίας 102509/ 8-11-1948 “περί αποκατάστασης ακτημόνων γεωργοκτηνοτρόφων νήσου Μυκόνου”.

¹¹⁹ Το 1950 ιδρύθηκε ο Αναγκαστικός Συνεταιρισμός Γεωργοκτηνοτρόφων Ρήνειας που ανέλαβε και τη διανομή σε 100 Μυκονιάτες -ακτήμονες.

ποσοστών σε διάφορα τμήματα γης. Βάσει εγγράφου εκδίκασης των υποθέσεων των μισθώσεων του 1998 της Επιτροπής Απαλλοτριώσεων (σελ.12) μας γίνεται γνωστό επίσης ότι « σύμφωνα με άρθρο του Ν.Δ. 327/47, το μίσθωμα επί αναγκαστικών μισθώσεων ορίζεται με απόφαση της επιτροπής απαλλοτριώσεων σε χρέμα βάση του 10% της ακαθάριστου προσόδου του κτήματος όταν δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία.». Στις 80 παρτίδες της Ρήνειας, τα ετήσια μισθώματα κυμαίνονται από 15.500 έως 78.000.

Στις παρτίδες της Ρήνειας ζουν πλέον περιστασιακά και ανάλογα με τις εργασίες τους μερικά από τα μέλη- κυρίως τα αρσενικά- των οικογενειών που έχουν μισθώσει κλήρους. Διαμένουν σε μονοκάμαρα αγροτικά οικήματα που ονομάζονται «κελιά», κατάλληλα διαμορφωμένα για πρόχειρη κατοίκηση, τα οποία κατά περιόδους 'εκσυγχρονίζονται' προκειμένου να εξασφαλιστεί πιο άνετη διαμονή. Μερικοί από τους *Δηλιανούς αγρότες* έχουν μπιστάνια και καλλιεργούν εποχιακά φρούτα και λαχανικά¹²⁰. Στις *Δήλες* δεν υπάρχουν δρόμοι, παρά μόνο κάποιοι χωματόδρομοι στα χνάρια παλαιότερων ριμών (μεγάλων μονοπατιών). Οι μεταφορές ογκωδών αγαθών γίνονται με ιδιόκτητο τρακτέρ ή με γαϊδούρια. Οι περισσότεροι κινούνται με τα πόδια, καθώς οι αποστάσεις δεν είναι μεγάλες, ούτε αδιάβατες. Κάποια στιγμή μάλιστα, όταν μερικοί νεαροί τόλμησαν να φέρουν μοτοσυκλέτες ειδικές για χωματόδρομους, προκειμένου να διασκεδάσουν, αντιμετώπισαν τη σφοδρή αντίδραση πολλών κληρούχων που 'προστατεύουν' τον γεωργικο-κτηνοτροφικό χαρακτήρα του νησιού. Οι μεταφορές ανθρώπων, ζώων, τροφοδοσιών και εργαλείων πραγματοποιούνται με το καϊκι του Αναγκαστικού Συνεταιρισμού Ρήνειας, αλλά και με διάφορα ιδιόκτητα σκάφη. Η παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος σε ορισμένες από τις αγροτικές εγκαταστάσεις (όπως στην παρτίδα της Αγ. Τριάδας όπου γίνεται το πανηγύρι και τα γειτονικά σε αυτήν κελιά) προέρχεται από γεννήτριες¹²¹.

Οι εννέα παρτίδες της Δήλου

Σε αντίθεση με τα μικρής αξίας μισθώματα στις «Μεγάλες *Δήλες*» (Ρήνεια), στις «Μικρές» (Δήλος) τα ετήσια μισθώματα είναι αφάνταστα υψηλά. Η Δήλος είναι χωρισμένη σε εννέα παρτίδες που περιλαμβάνουν το μη ανεσκαμμένο από τους αρχαιολόγους τμήμα του νησιού (δηλαδή το μεγαλύτερο κομμάτι του). Οι παρτίδες αυτές δεν διανέμονται σε «ακτήμονες αγρότες» όπως εκείνες της Ρήνειας, αλλά εξακολουθούν να δημοπρατούνται δημόσια με πλειοδοτικό προφορικό διαγωνισμό. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η γη να αποτελεί ένδειξη της

¹²⁰ Σε ελεγκτικό έγγραφο του απεσταλμένου γεωπόνου, το 1954, η κατάσταση στη Ρήνεια περιγράφεται ως εξής: « Μισθωτές συνδυάζουν εκμετάλλευσιν μικράς κτηματικής περιουσίας στη Μύκονο με την εκμετάλλευσιν στη Ρήνεια συμπληρωματικού κλήρου. Η διαμονή των καλλιεργητών στη Ρήνεια έχει προσωρινό χαρακτήρα, δεν υπάρχει οργανωμένος οικισμός ή χωριό, αλλά διεσπαρμένες πρόχειρες κατασκευές αγροκατοικίες και διάφοροι βοηθητικοί χώροι (στάβλοι κ.λ.π.). Οι δαπάνες για επισκευές-κατασκευές είναι των μισθωτών...Υπάρχουν δύο καϊκια για μεταφορά των μισθωτών, γεωργικών εργαλείων, γεωργικών εφοδίων και ζώων... Η ύδρευση γίνεται από πηγάδια... καλλιεργείται κυρίως κριθάρι καθώς και μερικά κηπευτικά...».

¹²¹ Σύμφωνα με τη Stott στη Ρήνεια ζει μόνιμα ένας μικρός αριθμός ανθρώπων οι οποίοι δεν έχουν μια οργανωμένη κοινότητα με καταστήματα και υπηρεσίες. Τα αγαθά τους τα προμηθεύονται από τη Μύκονο (1982: 9).

οικονομικής επιφάνειας του κάθε μισθωτή και προέκταση των επενδυτικών του δραστηριοτήτων, κάτι που την φέρνει στους αντίποδες της αποτίμησης της γης στις «Μεγάλες Δήλες» όπου η κάθε παρτίδα έχει περισσότερο συμβολική αξία για τον μισθωτή, παρά οικονομική. Το 1994 οι εννέα παρτίδες δόθηκαν σε έξι ενοικιαστές. Η μίσθωση των παρτίδων στη Δήλο ισχύει για τέσσερα χρόνια και τα μισθώματα ξεκινούν από 205.000 δρχ. ετησίως και φτάνουν το ποσό του 1.200.000 δρχ.! Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι μερικές από αυτές τις παρτίδες έχουν μισθωθεί από ντόπιο επιχειρηματία-κρεοπώλη στις οποίες εκτρέφει αιγοπρόβατα που τα διαθέτει στην ντόπια αγορά. Πρόκειται ίσως για την μοναδική περίπτωση που η επαγγελματική δραστηριότητα του μισθωτή συμφωνεί με τους όρους ενοικίασης παρτίδας ως «βοσκότοπου», αν και δεν πρόκειται βέβαια για φτωχό και «ακτήμονα» κτηνοτρόφο.

Η Δήλος, αν και έχει σήμερα έναν εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα, που απέχει πολύ από το 'αγροτικό' της παρελθόν, εντούτοις, έχει συντελέσει και αυτή στη δημιουργία της εικόνας και του συνολικού μύθου τω' *Δηλώ*'. Μερικές από τις οικογένειες που νοίκιαζαν κτήματα στη Δήλο, είχαν τους συγγενείς τους στη Ρήνεια, και, καθώς αυτά τα δύο νησιά απέχουν ελάχιστα μεταξύ τους, είχαν καθημερινή επικοινωνία. Ωστόσο, οι «Μεγάλες Δήλες» ήταν αυτές που συγκέντρωναν τις περισσότερες οικογένειες και συνεχίζουν να είναι το μεγάλο 'διακύβευμα'.

Άλλωστε, η Δήλος σήμερα εννοιολογείται ως ο κατεξοχήν 'αρχαιολογικός' τόπος, ο οποίος βρίσκεται στη δικαιοδοσία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας οπότε και ο 'δημόσιος' χαρακτήρας ελέγχεται συστηματικότερα και μέσα από τους κρατικούς θεσμούς. Αντιθετα, η Ρήνεια, εντασσόμενη στη σφαίρα εποπτείας της Αρχαιολογικής υπηρεσίας, δίχως όμως την αυστηρή ηγεμονία της και ταυτόχρονα αποτελώντας δημοτική περιουσία, έχει έναν 'δημόσιο' χαρακτήρα με ελαστικά όρια που επιτρέπει στα άτομα να ασκούν τις δραστηριότητές τους ως 'ιδιοκτήτες', αμφισβητώντας διάφορες εξουσίες- εσωτερικές/εξωτερικές- και αναπτύσσοντας στρατηγικές μεγιστοποίησης των 'κεφαλαίων' τους.

Το δηλιανό παρελθόν : Η 'ξένη χώρα' και η 'επανοικειοποίησή' της.

Σύμφωνα με αφηγήσεις, τόσο νεότερων όσο και ηλικιωμένων «*χωριανών*» που κατείχαν κλήρους στη Ρήνεια, στις αρχές του αιώνα, αλλά και λίγο μετά τον πόλεμο, η ζωή τους εκεί είχε πολλές δυσκολίες. Είχε το χαρακτήρα μιας μόνιμης εγκατάστασης των οικογενειών τους και ήταν συνυφασμένη με τις σκληρές αγροτικές και κτηνοτροφικές εργασίες τόσο των ανηλίκων όσο και των ενήλικων. Κανένας από αυτούς που νοικιάζουν σήμερα τους κλήρους, στη Ρήνεια, δεν θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι συνεχίζει ακριβώς την ίδια 'ιστορία' ή 'παράδοση' της οικογένειάς του, ασκώντας μόνο γεωργοκτηνοτροφικές δραστηριότητες, από τις οποίες, μάλιστα, έχει και εισόδημα. Η εμπειρία όμως της συνάφειας με τον 'ίδιο' τόπο που έζησαν οι προηγούμενες γενιές δημιουργεί την προϋπόθεση της πίστης σε μια ιδιόμορφη 'αγροτική' παράδοση.

Το βασικό όμως διαφοροποιητικό στοιχείο που καθιστά μια σύγκριση με όρους ‘πολιτισμικής συνέχειας’ αδύνατη είναι το γεγονός ότι οι παρτίδες προσλαμβάνονταν εντελώς διαφορετικά στο μακρινό ‘τότε’ από ό,τι στο ‘σήμερα’. Οι παρτίδες είναι χωράφια που μέσα σ’ ένα εντελώς διαφορετικό κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο είχαν μεγάλη οικονομική ‘αξία’ για αυτούς που τις διεκδικούσαν. Η οικονομική τους αξία ήταν δε, μερικές φορές, δυσανάλογη των δυνατοτήτων που παρείχαν για καλλιέργειες ζωοτροφής. Η ‘αξία’ των παρτίδων μετρούνταν σε ‘χρήμα’ και η οικονομική δύναμη μιας οικογένειας συνίστατο στο να τα βγάλει πέρα ώστε να προπληρώσει ή να ξεχρεώσει το ετήσιο μίσθωμα χωρίς να πουλήσει περιουσία στη Μύκονο. Ο Ζανής που απέκτησε παρτίδα σχετικά πρόσφατα μου είπε: *«Στις Δήλες εγώ πήγα το 1973, αλλά πήγαινα από μικρός και βοηθούσα στο όργανο... Ο πατέρας μου ζητούσε πολλά χρόνια να του δώσουνε ένα κομμάτι γης, αλλά του αρνιόντουσαν από το Συνεταιρισμό, ο τότε πρόεδρος.... Άλλες εποχές θα ξεπουλιόμαστε βέβαια να χτυπήσουμε παρτίδα.... Για να έχει κάποιος παρτίδες, πριν την διανομή στους ακτήμονες, έπρεπε να έχει περιουσία στη Μύκονο. Στις δημοπρασίες άκουγες κάτι συμπάρα στις τιμές τους! Πολλοί πουλούσαν τα κτήματα στη Μύκονο για να πληρώσουν τα χρέη των Δηλών.»*

Η σύγχρονη ‘υποτιμημένη’ -ως προς την χρηματική ή οικονομική της αξία- Ρήνεια, κινείται ‘έξω’ από την τρέχουσα εμπορική κυκλοφορία και δεν συνιστά πεδίο ελεύθερης αγοράς και πώλησης ‘γης’ με βάση τις καθιερωμένες αντιλήψεις. Στην παρούσα φάση της ζωής της ‘βιογραφείται’ ως ‘μη-εμπόρευμα’¹²², αφού απλώς νοικιάζεται και δεν πωλείται, αλλά και αντιπαράθεται στην οικονομικά ‘υπερτιμημένη’ και εμπορευματοποιημένη Μύκονο του παρόντος η οποία *«...εκείνη την εποχή ήταν χέρσα και δεν έτρεφε εύκολα μια οικογένεια.... Βέβαια σήμερα δεν παίζουν οι παρτίδες τόσο μεγάλο οικονομικό ρόλο... Τότε ήταν η περιουσία τους, έμπαινε θέμα επιβίωσης, άλλοι έκαναν περιουσία ολόκληρη από αυτές τις παρτίδες, άλλοι επιβίωναν αξιοπρεπώς... Τώρα το οικονομικό παιχνίδι παίζεται στη Μύκονο, στα ξενοδοχεία, στις μεγάλες εκτάσεις...»*

Η ‘συμβολική’ αξία της Ρήνειας γίνεται και εμφανής από τα μικρά χρηματικής αξίας μισθώματα που ζητά από τους ενοικιαστές ο Δήμος Μυκονίων. Επιπροσθέτως, η απουσία συστηματικής άσκησης αγροτικών δραστηριοτήτων με παραγωγικό χαρακτήρα και η χρήση της ως μη προσοδοφόρου ‘επιχειρηματικού’ τύπου στο παρόν, τονίζει την εννοιολόγησή της ως σύγχρονο ‘συμβολικό κεφάλαιο’ και την αντιπαράθετεί σε ό,τι γίνεται αντιληπτό ως ακμαίο

¹²² Με την ‘εμπορευσιμότητα των αντικειμένων και την βιογραφία τους έχουν ασχοληθεί τόσο ο Appadurai όσο και ο Kopytoff στην προσπάθειά τους να διερευνήσουν τον τρόπο που τα ‘πράγματα’ ανταλλάσσονται ως ‘εμπορεύματα’, αποκτώντας αξία, αλλά και δίνοντας αξία στις κοινωνικές σχέσεις, μέσα σε ποικίλα κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια στο παρόν και το παρελθόν. Κατά τον Appadurai η κατάσταση οποιουδήποτε ‘πράγματος’ ως εμπόρευμα μέσα στην κοινωνική ζωή, μπορεί να οριστεί ως «η κατάσταση μέσα στην οποία η ανταλλαξιμότητά του (στο παρελθόν, παρόν και μέλλον) για κάποιο άλλο πράγμα είναι ένα κοινωνικό χαρακτηριστικό του. Αυτή η κατάσταση ‘εμπορευσιμότητας’ μπορεί να συνοψιστεί 1) στην εμπορευματική φάση της κοινωνικής ζωής οποιουδήποτε πράγματος 2) στην υποψηφιότητα κάθε πράγματος ως εμπόρευμα 3) στο εμπορευματικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορεί να τοποθετηθεί κάθε πράγμα.» (1986:13). Κάνοντας αναφορά στην ‘βιογραφία’ ενός πράγματος, εννοούμε την προέλευσή του και ποιος το έφτιαξε. Ανιχνεύουμε ποιος ήταν ο βίος του και τι θεωρούν οι άνθρωποι ότι είναι η ιδανική πορεία ζωής για ένα τέτοιο πράγμα. Επίσης προσπαθούμε να ιχνηλατήσουμε ποιες είναι οι αναγνωρισμένες ηλικίες ή περίοδοι της ‘ζωής’ και ποιοι είναι οι πολιτισμικοί δείκτες για αυτό. Ακόμη τι συμβαίνει όταν αλλάζει χρήση (Kopytoff 1986:66).

‘οικονομικό/παραγωγικό’ παρελθόν. Σε μια τέτοια διαπίστωση οδηγείται κανείς ακούγοντας την αφήγηση ενός ηλικιωμένου ‘πολυπράγμονα’ Μυκονιάτη που υπήρξε Δηλιανός για μεγάλο χρονικό διάστημα της ζωής του και κυρίως της νεότητάς του: «Γεννήθηκα το 1925 και έφυγα από εκεί το '47 για το στρατιωτικό μου. Είμαστε τα πέντε αγόρια και ο πατέρας μας... ερχόνταν και η μάνα με την αδερφή μας να μας φροντίζουν και να μας πλύνουν, αλλά κάποιος έπρεπε να μείνει και στη Μύκονο να προσέχει εκεί τα κτήματα... Η μάνα μας ίσα που προλάβαινε να μπαλώνει και να μας πλένει!... Είμαστε στις Απάνω Δήλες και τότε, πριν ο Γ. Παπαντρέου κάμει το νόμο για τους ακτήμονες, οι παρτίδες δίνονταν στους αγρότες με δημοπρασίες, όπως είναι ακόμη στις Μικρές Δήλες... και άκουγες κάτι τιμές που δεν μπορούσε ο περισσότερος κόσμος να τις πληρώσει. Πολλοί πουλούσαν κανένα χωράφι και στη Μύκονο για να πληρώσουν τις Δήλες! Τότε οι περισσότεροι δεν είχαν περιουσία στη Μύκονο και χρειάζονταν τα χωράφια των Δηλών για να καλλιεργούν και να βάζουν τα ζωντανά τονε...

»... Σήμερα κανείς δεν είναι άκληρος ή φτωχός, μερικοί δεν είναι ούτε χωριανοί... οι περισσότεροι τα θένε για να κάνουνε τουρισμό. Να λένε ότι έχουν δικές τους παρτίδες... ακούς ανθρώποι που έχουν ξενοδοχεία να έχουν παρτίδες και να μην αφήνουν άλλους που έχουν ζωντανά και ασχολούνται με αυτά να πάρουν και αυτοί ένα κομμάτι γης εκεί πάνω... Αλλά είναι τα συμφέροντα βλέπεις και ποιος τα έχει καλά με αυτούς που αποφασίζουν πού θα δοθεί τι!

»... Στην εποχή μου, πριν τον πόλεμο και λίγο μετά είμαστε 40 οικογένειες πάνω κει και μόνο ένας, άντε δύο, έμεναν στη Μύκονο... Μετά με τις διανομές, οι παρτίδες μοιράστηκαν σε 80 οικογένειες. Τότε όμως ήτανε περισσότερος κόσμος πάνω στις Δήλες απ’ ότι μετά τον πόλεμο...καλά για σήμερα δεν συζητάμε, μόνο το καλοκαίρι πανε μερικοί, το χειμώνα είναι ζήτημα να βρεις καμιά εικοσαριά...

» ... Στις Δήλες καλλιεργούσαμε πολύ κριθάρι και στάρι, ερχόντανε από τη Σύρο και το αγοράζανε... δίνανε στον ΦΙΕ για να φτιάχνει τη μύρα. Είχαμε και καλά πεπόνια και άλλα κηπευτικά... μα τότες όλη η παραγωγή της Μυκόνου ήτανε Δηλιανή, στη Μύκονο λίγα πράματα... Είχαμε και ζωντανά, πρόβατα, κότες, κουνέλια, χοίρους... Δουλεύαμε από πολύ νωρίς το πρωϊ μέχρι αργά το βράδι, τις Κυριακές δεν δουλεύαμε. Το αποκαλόκαιρο (Αύγουστο-Σεπτέμβρη) επιστρέφαμε στη Μύκονο γιατί στις Δήλες είχανε τελειώσει τα θερίσματα και τα αλωνίσματα...βέβαια κάποιος έμενε εκεί να φροντίζει και τα ζωντανά. Ζούσαμε μέσα στα κελιά, απλά, χωριανά ... Μερικά βράδια, ‘παρεώαμε’ με τους γείτονες, πίναμε κάνα κρασί.»

Από την αφήγηση του μπαρμπα- Νικολού, αντιλαμβανόμαστε ότι το ‘παρελθόν’ συνιστά τη μεγάλη ‘ετερότητα’ της Ρήνειας και της Μυκόνου. Η ζωντανία τω’ Δηλώ’, από τη συνεχή παρουσία και δράση των ανθρώπων πάνω σε αυτές, έδωσε τη θέση της στην οικογενειακή/ εμπορική ‘απραξία’. Η ‘οικογενειακή’ αγροτική μονάδα συρικνώθηκε και πήρε τη μορφή ατομικού πεδίου εξάσκησης «χωριανών» δεξιοτήτων.

Μια τέτοια διαπίστωση ωθεί, να θεωρηθεί το 'παρελθόν' τω' *Δηλών* ως μια 'ξένη χώρα'¹²³, που την άφησαν οριστικά 'πίσω' όσοι την βίωσαν. Όσο όμως και αν μια τέτοια αντίληψη υπονοεί ότι το 'παρελθόν' είναι ένας τόπος απομακρυσμένος, κατοικημένος από ανθρώπους των οποίων η «*ετερότητα συνίσταται στην αναμφισβήτητη διακριτότητα (διαφορετικότητα) των πράξεών τους*» (Harvey 1996:219), άλλο τόσο υποδηλώνει το εξής: Ότι το 'παρελθόν', «*ως 'ιστορία' φεύγει πίσω... αλλά σαν 'μνήμη' παραμένει μαζί μας: στα σώματά μας, στις προδιαθέσεις και τις εναισθησίες μας στις αντιληπτικές μας δεξιότητες και την δράση*» (βλ. Ingold 1996:202 και Feeley-Harnik 1996:212). Από αυτήν την άποψη το 'παρελθόν' περιέχεται στο παρόν, μέσα στη συνείδηση του σύγχρονου εαυτού των υποκειμένων, με τρόπο τέτοιο ώστε κατά την αυτο-θεώρησή τους, στην προκειμένη περίπτωση, ως *Δηλιανών* να νοούνται ως μέλη 'διαχρονικών' αγροτικών οικογενειών- πράγμα που επικυρώνει την 'αγροτική' διάσταση της ταυτότητάς τους.

Οι περισσότεροι από τους *Δηλιανούς* που διεκδίκησαν (και νοίκιασαν) παρτίδες την περίοδο που εγώ διεξήγαγα την έρευνά μου, είχαν σχέσεις κατοχυρωμένης από το 'χρόνο' εξοικείωσης με τις *Δήλες*. Οι πιο πολλοί διεκδίκησαν παρτίδες που είχαν συγγενείς τους- κυρίως γονείς- και πολλοί από αυτούς είχαν περάσει τα παιδικά και εφηβικά τους χρόνια πάνω στη Ρήνεια. Το άτυπο καθεστώς δε, παράδοσης των παρτίδων από γενιά σε γενιά είχε δημιουργήσει ένα είδος 'εθμικού κληρονομικού δικαίου', είχε εγκαθιδρύσει ένα καθεστώς προτεραιοτήτων και ιεραρχήσεων στον τρόπο που επρόκειτο να διανεμηθούν οι κλήροι. Θεωρούνταν αυτονόητο ότι την παρτίδα του πατέρα θα την αναλάμβανε ο γιός ή η κόρη μαζί με τον άνδρα της (ελάχιστες αυτές οι περιπτώσεις) και αυτό το εθμικό καθεστώς ελήφθη σοβαρά υπόψη την περίοδο που εκδικάζονταν οι υποθέσεις διανομής των παρτίδων.

Από τις κουβέντες που έκανα με πολλούς *Δηλιανούς* έγινε σαφές ότι οι συγγενείς των ενοικιαστών συνήθως προβάλλουν μεγαλύτερες αξιώσεις στην διεκδίκηση των χωραφιών και σχεδόν πάντα προτιμώνται από άλλους που δεν έχουν 'ρίζες' στις *Δήλες*. Αυτό το διαγενεακό και -εν ολίγοις παράτυπο σε σχέση με την ισχύουσα νομοθεσία- 'κληρονομικό δικαίωμα' επί των παρτίδων υπερασπίζεται και επισήμως ο Αναγκαστικός Συνεταιρισμός Ρήνειας που το θέτει σχεδόν ως αξίωμα. Από πρακτικά της Γεν. Συνέλευσης του το 1996 (σελ. 2) δηλώνεται ξεκάθαρα η προτεραιότητα παλαιών μισθωτών: «*Οι άνθρωποι αυτοί κατέχουν ως μισθωτές συγκεκριμένα κτήματα από πολλά χρόνια και θα ήταν άδικο να μετακινηθούν από τα χωράφια αυτά που κατείχαν τόσο οι γονείς τους όσο και οι ίδιοι. Αγαπούν τα κτήματα αυτά, έχουν εργασθεί σκληρά και είναι σήμερα οι περισσότεροι μεγάλης ηλικίας και δεμένοι- αλλά και οι*

¹²³ Η ανθρωπολογική συζήτηση για τη σχέση 'παρόντος'- 'παρελθόντος' είναι μεγάλη και κάθε άλλο παρά μπορεί να εξαντληθεί στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής. Η πρόθεσή μου εδώ είναι να δείξω ότι το μέτρο της 'απόστασης' ή της 'οικείωσης' με το 'παρελθόν', είτε ως παράδοση, είτε ως ιστορία, το ορίζουν τα ίδια τα υποκείμενα. Μέσα από τις αφηγήσεις τους, διαφαίνεται μια 'πολιτική' της πρόσληψης του χρόνου που πέρασε η οποία συνδέεται με την σύγχρονη εμπειρία τους και τις ανάγκες τους να (επανα-) οριοθετούν το πλαίσιο αυτής της εμπειρίας. Συνεπώς, μια τέτοια προσέγγιση με κάνει να συμφωνήσω με την θεωρητική κατεύθυνση, σύμφωνα με την οποία «*δεν έχουμε γνώση των παρελθόντων ανθρώπων παρά διαμέσου των ανθρώπων του παρόντος δεν έχουμε τρόπο να μάθουμε άλλους παρά μόνο μέσα από τους εαυτούς μας.*» (Feeley-Harnik 1996:213).

νεότεροι από αυτούς- με τα χρώματα αυτά. Οι παλαιότεροι λοιπόν μισθωτές δεν θα υποβάλουν αίτηση, αλλά θα συνεχίσουν να κατέχουν τη γη που έχουν μισθώσει.»¹²⁴

Οι παρτίδες στις Δήλες παρουσιάζονται λοιπόν σήμερα σαν κάτι περισσότερο από παρτίδες προς ‘αγροτική’ και κερδοφόρα χρήση που θα μπορούσαν να παίζουν πρωτεύοντα ρόλο στην συσσώρευση ενός οικογενειακού οικονομικού κεφαλαίου. Οι παρτίδες εννοιολογούνται ως ‘οικογενειακές’, συνδέονται στενά με τα υποκείμενα, με τους προγόνους τους και αυτό δημιουργεί αρκετές δεσμεύσεις και μια συγκεκριμένου τύπου ιεραρχία μεταξύ των Δηλιανών. Το βασικό στοιχείο που διαφοροποιεί τη σχέση των νεώτερων «δηλιανών/χωριανών» με τους προγόνους τους είναι ότι η εμπλοκή των πρώτων με τις Δήλες είναι περισσότερο διαμεσολαβημένη από τη μνήμη και τη λειτουργία του τόπου ως συμβόλου ‘εντοπιότητας’, σε αντίθεση με τις προηγούμενες γενιές. Αυτές απέδιδαν στις Δήλες- κατα κύριο λόγο- ‘οικονομική’ αξία και σημασιοδοτούσαν την ‘εντοπιότητα’ τους ως τη συμμετοχή σε μια συλλογικότητα με (κυριολεκτικές) αγροτικές δραστηριότητες. Ωστόσο, αυτό που διαφαίνεται και από τους δύο τρόπους πρόσληψης τω’*Δηλώ*’ είναι ότι προσλαμβάνονται ως σπάνιο ‘αγαθό’, την αξία του οποίου υπογραμμίζει το γεγονός ότι το ‘κατέχει’ περιορισμένος αριθμός υποκειμένων που φέρουν μια διακριτή ‘οικογενειακή’ ταυτότητα. Το γεγονός της ‘οικογενειοκρατικής’ λογικής που επικρατεί στη διανομή των παρτίδων δημιουργεί την αίσθηση ότι οι παρτίδες συνιστούν ‘πολυτελή’ αγαθά που περιορίζονται στην τάξη μιας ‘ελίτ’, καθώς είναι περιορισμένη η πρόσβαση στους τρόπους απόκτησής τους (Appadurai 1986:38). Στον ίδιο ερμηνευτικό άξονα, θα μπορούσε κάποιος να δει ότι η περιορισμένη ή ακόμη και η ανύπαρκτη ‘εμπορευσιμότητα’ τους, τους δίνει μια ειδική αύρα διάκρισης από το κοινό και το συνηθισμένο. Τις καθιστά μοναδικές μέσα σε αυτήν την τόσο στενή και κλειστή σφαίρα ανταλλαγών, ενδυναμώνοντας έτσι την εξουσία και την επιρροή συγκεκριμένων υποκειμένων ή ‘οικογενειών’ στο χώρο και στο χρόνο¹²⁵.

Συγκρούσεις, ενστάσεις και έκνομες πρακτικές

Οι Δήλες, έχουν παγιωθεί στις συνειδήσεις των Δηλιανών, αλλά και όλων των Μυκονιατών, ως ‘συγκρουσιακός’, ‘παραβατικός’ ή ‘αυθαίρετος’ χώρος, μέσα από ‘εξαιρετικά’ γεγονότα. Πρόκειται για μια παγίωση που αφορμάται από το αδιασάφητο ιδιοκτησιακό καθεστώς της, τον ‘δημόσιό’ χαρακτήρα της και που αφήνει περιθώρια για πολλές και διαφορετικές ερμηνείες των νομικών ρυθμίσεων. Η δημιουργία ενός είδους δηλιανής

¹²⁴ Το είδος της ‘αγάπης’ και της ‘μνήμης’ των υποκειμένων για τις παρτίδες αποδίδεται ευσύνοπτα μέσα από τα λόγια φίλου του οποίου η οικογένειά του ήταν δηλιανή: «Εμένα ο Γ. με κάλεσε στο σπίτι του, με χωρίζει βέβαια ένας ολόκληρος τρόπος σκέψης με τους Δηλιανούς, αλλά στο κελί που έχει τώρα ο Γ. μεγάλωσε ο πατέρας μου... όταν ο πατέρας μου ξαναπήγε μαζί μου στις Δήλες στο πανηγύρι της Αγ. Τριάδας είχε μάθει ότι είχε πάρει αυτήν την παρτίδα ο Γιάννης και πήγε να δει το “χωριουλάκι”... χάρηκε που ο Γ. το είχε φτιάξει, το ήξερε ότι ήταν ρούχικη παρτίδα και επειδή καταλαβαίνει και αυτός τι σημαίνει για το γέρο μου, του έδωσε κλειδί να πηγαίνει όποτε θέλει...»

¹²⁵ Ο Korytoff διαπιστώνει ότι « η εξουσία συχνά υποστηρίζει τον εαυτό της συμβολικά, εμμένοντας στο δικαίωμά της να καθιστά μοναδικό ένα αντικείμενο ή ένα σύνολο ή μια τάξη αντικειμένων» (1986:73).

συγκρουσιακής ‘φιλολογίας’ είναι μια ακόμη διάσταση που πηγάζει τόσο μέσα από τις δημόσιες ενστάσεις των *Δηλιανών* προς την Νομαρχιακή Επιτροπή, όσο και μέσα από τις αφηγήσεις τους. Αυτή η διάσταση σχετίζεται με το ‘περί δικαίου αίσθημα’, τις ‘παράνομες’ ή ‘έκνομες’ πρακτικές που απέρρευαν από την ερμηνεία του νόμου ως ‘υποκειμενικής’ αίσθησης και που υπαγόρευε τη δράση της προηγούμενης γενιάς ή και ακόμη και της γενιάς πριν από αυτήν σε ένα μακρινό ‘παρελθόν’.

Το θέμα του τι δηλώνει κάποιος και δημόσια ότι ‘είναι’, το ζήτημα δηλαδή τού πώς εννοιολογούν τα υποκείμενα τον εαυτό τους ανάλογα με το κάθε πλαίσιο στο οποίο αναφέρονται, αποτελεί ένα από τα πεδία που, όπως ήδη έχω παρουσιάσει, μπορεί κανείς να δει να αναπτύσσονται συγκρούσεις, αντιπαραθέσεις και ποικίλες ανταγωνιστικές πρακτικές. Η συγκρουσιακή σχέση που αναπτύσσεται μέσα στην κατηγορία των *Δηλιανών*, αλλά και μεταξύ αυτών με τις διάφορες δομές εξουσίας, στο όνομα της ‘ταυτότητας’, αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία προσδιορισμού των ανθρώπων και του τόπου τον οποίο διεκδικούν.

Οι «Μεγάλες» και οι «Μικρές *Δήλες*», για διαφορετικούς λόγους, εμφανίζονται γενικότερα ως οι κατεξοχήν ‘τόποι’ της σύγκρουσης και της αντιπαλότητας. Αυτό μπορεί κάποιος να το παρακολουθήσει μέσα από το Αρχείο του Δήμου και το ιστορικό των ενστάσεων και των καταγγελιών που αφορούν την ενοικίαση των παρτίδων. Γενικότερα, η αμφισημία της ταυτότητας των υποκειμένων εκφράζεται τόσο σε επίπεδο δημόσιο και τυπικό, για παράδειγμα αιτήσεις προς το Δήμο, όσο και σε προσωπικό. Αποτελεί δε, τη μόνιμη βάση που συγκροτείται ιδεολογικά η αντιπαραθέση για το ποιος είναι πραγματικά «ακτήμονας» από διάφορες πλευρές. Η εννοιολόγηση των υποκειμένων σε σχέση με τη καθημερινή τους δράση, στην προκειμένη περίπτωση, δηλώνει ταυτόχρονα και έναν τρόπο αντίληψης της ‘πολιτικής’ διάστασης του εαυτού τους. Γενικότερα η ταυτότητά τους σημασιοδοτείται και αποτελεί πεδίο ‘ανοιχτό’ σε ποικίλες διαπραγματεύσεις που σηματοδοτούνται από τα πολιτισμικά/κοινωνικά συμφραζόμενα μέσα στα οποία αυτές συμβαίνουν. Ειδικότερα, η διαπραγματευτική αυτή διάσταση κατασκευής νοήματος αποτελεί μια καθιερωμένη τακτική λόγω της ανάγκης τους ν’ αντιμετωπίσουν το κράτος, τους νόμους ή άλλους τους πολιτικούς θεσμούς. Ωστόσο, η ρευστότητα και η αμφισημία δεν συνιστά αποτέλεσμα της σχέσης τους με τη θεσμοθετημένη και ‘δημόσια’ πλευρά του κόσμου. Δεν είναι δηλαδή μόνο το αποτέλεσμα της διαχειριστικής και ενσυνείδητης ικανότητας των υποκειμένων να προβάλουν την κατάλληλη όψη στην κατάλληλη περίσταση, αλλά είναι μια κατάσταση ‘εσωτερική’ που σχετίζεται με την ρευστότητα των ‘χρονικών’ ορίων και των ‘χωρικών’ συνόρων όπου χαρτογραφείται ο εαυτός τους. Το να ανήκει κάποιος τυπικά στην κατηγορία των «*ακτημόνων αγροτών*» κινείται τελικά πέρα από τα μετρήσιμα αγαθά και ακίνητα. Το ‘μέτρο’ το ορίζει η σχέση με την εξουσία καθώς και οι ισορροπίες που διατηρούν τα υποκείμενα στην συναναστροφή τους με άλλα που αγωνίζονται για παρόμοια συμφέροντα. Υπάρχουν φορές που συγκρούονται οι απόψεις των δύο πλευρών για το ποιος πρέπει να έχει παρτίδες στις *Δήλες*, καθώς ισχύουν πολλά μέτρα και κάποιοι αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους με όρους κοινωνικής/πολιτικής ‘ασυμμετρίας’, δηλαδή

με όρους 'εύνοιας' ή 'δυσμένειας' από την Δημοτική αρχή που ουσιαστικά αποφασίζει για τη διανομή των παρτίδων. Υπάρχει επίσης το αίσθημα της κοινής σιωπηρής 'συνενοχής'¹²⁶ που το μοιράζονται- εν γένει- από τη στιγμή που μπαίνουν στο παιχνίδι της διεκδίκησης παρτίδων και όλοι καθίστανται συνυπεύθυνοι για τους όρους διεξαγωγής της μοιρασιάς. Το συγκεκριμένο ζήτημα εμπλέκει πάντα την εξουσία του Δήμου και την καθιστά κυρίαρχη στις διευθετήσεις που γίνονται προκειμένου να εκτονωθούν οι εντάσεις που δημιουργούνται. Η πολιτική αυτή διάσταση είναι βαρύνουσα σημασίας γιατί φέρει τα υποκείμενα σε σχέση εξάρτησης ή και συναλλαγής με τον παραπάνω θεσμικό φορέα, σχέση η οποία μεταφράζεται πολλές φορές και ως 'πελατειακή', ειδικά κατά την εκλογική περίοδο.

Πάντως, αυτό που παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι υπάρχει ένα είδος 'διγλωσσίας', τόσο από την πλευρά των υποκειμένων, όσο και από τους κρατικούς φορείς που νομιμοποιούν την ακύρωση ή την παρερμηνεία επίσημα θεσμοθετημένων αντιλήψεων ανάλογα με τα κοινωνικά συμφραζόμενα. Έτσι, μέσα από τις πληροφορίες που μας παρέχει το Αρχείο του Δήμου, βρισκόμαστε κάποιες φορές αντιμέτωποι με επίσημες αρνητικές αναφορές σύμφωνα με τις οποίες αμφισβητείται η ιδιότητα του «ακτήμονα» σε πολλούς από αυτούς που έχουν παρτίδες στη Ρήνεια. Μια τέτοια αρνητική αναφορά συνιστά το έγγραφο του Δήμου Μυκονίων στις 3-4 -1970 με θέμα *«Περί παρατάσεως της μισθώσεως γαιών Δήλου (Ρήνειας)»* που απευθύνεται στην Νομαρχία. Σύμφωνα με αυτό : *«Ουδείς εκ των κατοίκων της Μυκόνου τυχάνει τόσο πτωχός, ώστε να χαρακτηριστεί ακτήμων. Εκ των 100 δε οι οποίοι νέμονται την Ρήνειαν, ως ακτήμονες, εις 20 και μόνον δυνάμεθα ν' αποδώσωμεν αυτόν τον χαρακτηρισμό. Εκ των υπολοίπων 80, μέγα μέρος χαρακτηρίζεται εκ των πλουσιωτέρων κατοίκων μας, δεδομένου ότι οι ίδιοι λαμβάνουν μέρος εις τα δημοπρασίας των κτημάτων Μικράς Δήλου, ιδίων εκτάσεων ως της Ρήνειας με ποσά ανερχόμενα των 20.000 δρχ. και άλλοι επινοικιάζουν ταύτα εις τα αυτά ποσά, αποστερούντες τον πτωχόν δήμον μας εξ ενός σοβαρότατου εισοδήματος. Άλλοι εξ αυτών εργάζονται εις Αθήνας και εις Μύκονο ως επιχειρηματίαι, εργολάβοι οικοδομών, ναυτικοί, εργάται, υπάλληλοι τινές δε συνταξιοδοτούνται εκ του Ο.Γ.Α. και του Ι.Κ.Α.....Δια ταύτα... να μην παραταθή εισέτι η αναγκαστική εκμίσθωσις γαιών Ρήνειας και δι' ετέραν δεκαετίαν »*

Γενικά, μέσα από το Αρχείο του Δήμου αναδύεται ένα μακρύ ιστορικό σχετικά με τις ενστάσεις που γίνονται στη Επιτροπή για το δικαίωμα στους κλήρους τω 'Δηλώ' που αξίζει να σχολιαστεί-έστω και εν συντομία- γιατί δείχνει με πολύ παραστατικό τρόπο την ευρύτερη ρευστότητα και την αμφισημία που χαρακτηρίζει το λόγο των εγγράφων. Τα χαρακτηριστικά αυτά αποτελούν τη δεσπόζουσα λογική ως προς τους όρους συγκρότησης μιας συγκεκριμένου είδους αντίληψης του 'εαυτού'. Το ιστορικό των ενστάσεων προσφέρεται επίσης για ποικίλες αναγνώσεις και ερμηνείες, εκ των οποίων η 'πολιτική' ανάγνωση είναι και η πιο διαφωτιστική για τους τρόπους που συναρθρώνονται οι ποικίλες όψεις της ταυτότητα. Αυτό που χαρακτηρίζει

¹²⁶ Μέσα στις αιτήσεις για τις παρτίδες που υποβάλλονται στο Δήμο υπάρχει πάντα ο όρος της αυτοπρόσωπης εκμετάλλευσης ή από τα μέλη της οικογένειας των κληρούχων οι οποίοι έχουν πείσει την επιτροπή ότι έχουν το χρόνο και τη θέληση ν' ασχοληθούν με την γεωργοκτηνοτροφία αξιοποιώντας τον κλήρο τους και κατ' επέκταση το νησί της Ρήνειας καθώς επίσης ότι δεν θα δημιουργήσουν προβλήματα στους υπόλοιπους συνεταιρισμένους κληρούχους και για τους οποίους δεν εκφράστηκαν αντιρρήσεις κατά την συζήτηση των αιτήσεών του.

πολλές από τις αποφάσεις της Νομαρχιακής Επιτροπής για την διανομή των κληρών, είναι ότι τις ακολουθεί ένα πλήθος ενστάσεων ή - για να το θέσω διαφορετικά- έγγραφων διαφωνιών από τους «κληρούχους». Το 1999 υπάρχουν 26 ενστάσεις και μια ανακατανομή για τα μισθώματα που είχε αποφασίσει η Επιτροπή ένα χρόνο πριν. Οι ενστάσεις γίνονται από τους «κληρούχους» για τις δικές τους παρτίδες, αλλά μπορεί να αφορούν και τις παρτίδες κάποιων άλλων. Γίνονται δε, κυρίως, για τους παρακάτω λόγους: α) Όταν κάποιος δεν ενδιαφέρεται για την παρτίδα του, β) όταν θεωρεί ότι δεν επαρκεί για τις ανάγκες του, γ) όταν έχουν δοθεί άλλα τμήματα σε συγγενικά πρόσωπα κάποιων που κατέχουν ήδη μεγάλους κλήρους και δ) όταν κάποιος έχει μεγάλη ηλικία και ο κλήρος του μπορεί να χρησιμεύσει σε κάποιον άλλον νεότερο που καλλιεργεί και εκτρέφει ζώα. Πολλές ενστάσεις αφορούν τα μισθώματα, ενώ άλλες αναφέρονται σε παράνομες καταπατήσεις ξένων κληρών, ή στις προφορικές μεταβιβάσεις κληρών από δικαιούχο σε άλλον δικαιούχο. Η ηλικία των «κληρούχων» παίζει μεγάλο ρόλο, ακόμη και όταν πρόκειται για νεαρά άτομα.

Μερικές ενστάσεις απορρίπτονται, και σε αυτές τις περιπτώσεις αναδύεται η διαβλητότητα των αποφάσεων της Επιτροπής, καθότι αποδεικνύεται ότι η κρίση της διέπεται από τη λογική των 'δύο μέτρων και σταθμών'. Υπάρχει για παράδειγμα, απόρριψη ένστασης για κάποιον που δεν θέλει να παραιτηθεί από κλήρο. Η Επιτροπή του αφήνει το 1/4 σε άλλον κλήρο γιατί ο «κληρούχος» διαμένει στην Τήνο, και το 1/4, του του το παραχωρούν για να έχει τη δυνατότητα να επισκέπτεται της Ρήνεια και να αξιοποιεί αυτόν τον κλήρο. Όταν θα διέμενε ξανά στη Μύκονο θα εξεταζόταν τυχόν νέο αίτημά του. Ωστόσο η υπόλοιπη παρτίδα του δόθηκε σε «κληρούχο» που έχαιρε ιδιαίτερης εύνοιας από τη Δημοτική αρχή, αλλά για να μην φανεί ξεκάθαρα η προτίμηση και εκφραστεί έντονη δυσαρέσκεια για τον τελευταίο, δόθηκε και 1/4 στον πρώτο. Μια άλλη αντιπαράθεση που βρήκα καταχωρημένη εν είδει 'πρωτότυπης' ενστάσεως στο Αρχείο του Δήμου αφορούσε την έριδα δύο κληρούχων σε παρτίδα την οποία νέμονταν κατά το ήμισυ ο καθένας τους και σχετιζονταν με τα πρόβατα του ενός που έμπαιναν στην περιοχή του άλλου και δεν άφηναν τροφή για τα δικά του. Επίσης, αυτός που δεν φρόντιζε να μένουν τα πρόβατά του στην δική του περιοχή δεν πλήρωνε το ποσοστό του στο μίσθωμα, αν και συγκύριος.

Το 1994 είναι μια χρονιά που η αντιπαράθεση μεταξύ κάποιων «αγροτών» για τις παρτίδες και τα ζωντανά κορυφώνεται και φτάνει στο 'δικαστήριο', δηλαδή στην επιτροπή που εκδικάζει τις υποθέσεις στη Σύρο. Είναι η μόνη περίπτωση ένστασης που πήρε τη μορφή δημόσιας και νομικής καταγγελίας και πέρασε έξω από τα 'όρια' διαπραγμάτευσης μεταξύ του Δήμου και των «κληρούχων». Η εκδίκαση έγινε στο ξενοδοχείο «Ερμής», στην Ερμούπολη και παρουσιάστηκαν άλλοι 70 περίπου *Δηλιανοί* «κληρούχοι» που υποστήριξαν ότι ο ένας από τους δύο είχε άδικο και έτσι έχασε ο τελευταίος την υπόθεση. Ωστόσο, στο Αρχείο του Δήμου που αφορά τις ενστάσεις και τις καταγγελίες δεν υπάρχει επίσημο έγγραφο που να αναφέρεται

επισήμως στην απόρριψη της καταγγελίας του «κληρούχου»¹²⁷ που κίνησε την νομική διαδικασία.

Από αυτή τη σύντομη παράθεση του ιστορικού των ενστάσεων γίνεται κατανοητό ότι παρά το γεγονός, ότι δεν εξαρτάται κανείς οικονομικά από τις παρτίδες στη Ρήνεια, αυτές αποτελούν συμβολικό όσο και κυριολεκτικό πεδίο έντονου ανταγωνισμού και συγκρούσεων μεταξύ των υποκειμένων για απόκτηση εξουσιών που προσδίδουν κύρος και 'γόητρο' στα άτομα και τις οικογένειές τους. Μέσα από αυτό το πεδίο αναδύεται μια έννοια του εαυτού που συγκροτείται πολιτισμικά με βάση το προσωπικό 'συμφέρον' το οποίο ερμηνεύεται ενίοτε και ως 'οικογενειακό'. Η έννοια της ομάδας ή της συλλογικότητας με κοινούς στόχους και οικονομικές ή πολιτικές επιδιώξεις, συγκροτείται κατ' επιλογήν, όταν υπάρχει ένας κοινός 'εξωτερικός' κίνδυνος ή κρίνεται από την πλειονότητα ότι εμφανίζονται επικίνδυνες και απειλητικές ατομικές επιδιώξεις που πλαγιοκοπούν τις θεσμοθετημένες αντιλήψεις περί 'δικαίου' και δίκαιης διανομής, όπως συνέβη με την καταγγελία του Ε. Μ. Εκεί εμφανίστηκε ένα συσπειρωμένο σύνολο 70 ατόμων ως 'ζωντανός' αντιλογος στις επιδιώξεις του πρώτου.

Εκτός από τις γραπτές ενστάσεις που εμφανίζονται ως 'δημόσιες' και 'νόμιμες' διαφωνίες και αντιπαράθεσεις μεταξύ των υποκειμένων, οι αφηγήσεις των *Δηλιανών* συνιστούν ένα ακόμη πεδίο ανίχνευσης των παραπάνω πρακτικών. Μέσα από αυτές τις αφηγήσεις των ηλικιωμένων κυρίως ανδρών, οι *Δήλες* βιογραφούνται ως ένας ανεξέλεγκτος από τον κρατικό νόμο 'τόπος', όπου οι πρακτικές των 'παράνομων' συγκρούσεων αποτέλεσαν τον ιδεολογικό κανόνα που όριζε τον τρόπο διαχείρισης των παρτίδων και διευθέτησης των οικογενειακών διαφωνιών. Μέσα από τις αφηγήσεις όσων *Δηλιανών* έχουν βιωμένες εμπειρίες από τις εποχές της 'έκνομης' δραστηριότητας, κατασκευάζεται το 'παρελθόν' της Ρήνειας με τρόπους που το κάνουν να φαίνεται ότι είναι μια 'άλλη χώρα'. Αυτό βέβαια, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση από τις πολιτικές χρήσεις του 'παρελθόντος' αυτού σήμερα και τις ανάγκες που εξυπηρετεί κάθε φορά μια τέτοια αφήγηση «στα περασμένα». Η εμπειρία των *Δηλιανών* σχετικά με τον 'νόμο' και την ερμηνεία του, κυριαρχεί ως η κατεξοχήν 'παρελθοντική' αναπαράσταση τω' *Δηλώ*, που συμπληρώνει σε δύναμη την εικόνα της έντονης 'αγροτικότητας' αυτού του παρελθόντος.

Η παρουσία ή η απουσία του θεσπισμένου 'νόμου' ή του προσώπου που τον ενσάρκωνε¹²⁸, ως ένα είδος κανόνα διευθέτησης των ποικίλων προβλημάτων που προέκυπταν

¹²⁷ Πρόκειται για την καταγγελία του Ε. Φ. κατά του Α. Α. και Μ. Κ. που ήταν τότε και ο Πρόεδρος του Αναγκαστικού Συνεταιρισμού. Το πρόβλημα ξεκινά όταν ο Ε. Φ. αναφέρει ότι στον κλήρο του θείου του, αντί να εγκατασταθεί ο ίδιος, εγκαταστάθηκε παράνομα - με άδεια μάλιστα του Μ. Κ.- ο Α. Α.

Οι κατηγορίες συστήνονται για τον Α. Α. ως εξής:

1) Είναι οικοδόμος, 2) Ο πατέρας του και ο αδελφός του έχουν μεγάλους κλήρους σε αυτήν την περιοχή, 3) Έχει φτιάξει εκεί παράνομο κτίσμα 50 τ.μ. σε αρχαιολογικό χώρο χωρίς άδεια πολεοδομίας, 4) Είναι κλέφτης ζώων (Ο Φ. λέει ότι έχει χάσει κάμποσα πρόβατα από τότε που μπήκε αυτός στην παρτίδα), 5) Ο Α. Α., κάθε άλλο παρά για αγροτική δραστηριότητα διατηρεί τον κλήρο αφού το μέλημά του είναι η εγκατάστασή του στο αυθαίρετο κτίσμα που έχει εργαλεία ψαρικής και κυνηγιού με τα οποία ασχολείται.

Ο Ε. Φ. ζητά να αποβληθεί ο Α. Α. και να επανεγκατασταθεί ο νόμιμος επί τριακονταετία μισθωτής, να γίνει αυτοψία από την πολεοδομία Σύρου και το Υπουργείο Πολιτισμού, να ελεγχθεί ο πρόεδρος για παραχώρηση παράνομων αδειών χρήσης των παρτίδων.

μεταξύ των υποκειμένων, εγκαθιστούσε σχέσεις ‘ανισότητας’ μεταξύ τους με απρόβλεπτες καμιά φορά αντιδράσεις. Μέσα από τις αφηγήσεις γίνεται φανερή εκείνη η διάσταση κατα την οποία η Ρήνεια προσλαμβάνονταν ως πεδίο άσκησης έντονων ανταγωνιστικών οικονομικών πρακτικών οι οποίες κάποιες φορές συμφωνούσαν με έναν ισχύοντα τοπικό εθιμικό κώδικα ‘περί απονομής δικαιοσύνης’ (που ενίοτε συγκρούσαν με τον κρατικό), ενώ σε άλλες είχαν έναν σαφή χαρακτήρα ‘παράνομης’ δράσης η οποία βρισκόταν αντιμέτωπη ακόμη και με την εντόπια ιδιωματική αίσθηση ‘περί δικαίου’. Σε μια από τις επισκέψεις μου στο σπίτι ενός φίλου μεσήλικα *Δηλιανού*, μέσα από την συνομιλία μας, φανερώθηκαν πολλές από τις πτυχές της ζωής στις *Δήλες* αναφορικά με την πίστη στον κρατικό ή εθιμικό ‘νόμο’ και την δράση των ανθρώπων ‘έξω’ από κάθε επιταγή του, όποτε κρίνονταν απαραίτητο. Όπως πολύ χαρακτηριστικά μου είπε: *«Πολλοί έκαμαν περιουσία από τη δουλειά στις Δήλες. Την περίοδο της κατοχής οι Συριανοί έρχονταν και έδιναν κοσμήματα που αξίζαν μια περιουσία για λίγο κριθάρι και μερικά πεπόνια...Μερικοί πλούτισαν την περίοδο της κατοχής γιατί δεν υπήρχε έλεγχος από τους γερμανούς και οι άνθρωποι καλλιεργούσαν το νησί. Δεν πεινάσαμε εκεί πάνω.....Πλούτισαν κάμποσοι από τη μαύρη αγορά στον Πόλεμο. Όλα τα χρυσά των Κυκλάδων τα 'χανε μαζέψει οι χωριανοί τότε!... Σήμερα δεν έχει ούτε ντραγάτη και ας έχουμε προβλήματα με τα ζώα και τους κυνηγούς...Όσο μπορώ εγώ να θυμηθώ, την εποχή μου, δεν γίνονταν ζωοκλοπές, αλλά είχα ακούσει από τον πάππο μου, ότι μερικοί έκλεβαν τα ζωντανά των αλλωνών, τα πούλαγαν και δεν μάθαινε και κανείς τιποτα αλλά μετά από καιρό... υπήρχαν μερικά κουμάσια που κάνανε και τους 'πράτιγους' ¹²⁹ γιατί είχανε δύναμη και χρήματα και δεν τολμούσε κανείς να τα βάλει μαζί τους! Και σήμερα κάποιοι 'κουνιόνται' πιο πολύ από άλλους γιατί έχουνε τις πλάτες από 'πάνω' και κάνουνε τους αρχηγούς....»*

Σε αυτό το ‘παραβατικό’ παρελθόν, που περιλαμβάνει ακόμα και ζωοκλοπές, δεν αντιστοιχεί βεβαίως- όπως σκοπεύω να δείξω - ένα εντελώς ‘έννομο’ και ‘καθαρό’ παρόν, άμοιρο συγκρούσεων και ανεξάρτητο από ιδιάζουσες ερμηνείες των κρατικών/δημοτικών νόμων. Ωστόσο καμιά σύγχρονη σύγκρουση- από όσο εγώ τουλάχιστον μπόρεσα να αντιληφθώ- δεν κατέληξε σε εκρηκτική αντεκδίκηση με μοιραία αποτελέσματα, ούτε και αυτή ακόμη η αντιπαράθεση στο πανηγύρι της Αγίας Τριάδας με το τραγικό ατύχημα και τους δύο νεκρούς (σε αυτά τα συμβάντα αναφέρομαι παρακάτω). Αντιθέτως, οι διεκδικήσεις παρτίδων, που είχαν το χαρακτήρα πρωτίστως οικονομικών διεκδικήσεων, ιδιαίτερα την περίοδο πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και κατά τη διάρκειά του, αποτελούσαν το πρόσφορο έδαφος ώστε να εμφανιστούν ακραίες στάσεις και βίαιες συμπεριφορές. Η ‘βία’-αν και όχι συνήθως πρακτική-τόνιζε το είδος της δράσης που συχνά είχε έναν αυστηρά ατομικό (ή οικογενειακό)

¹²⁸ Ακόμη και σήμερα δεν υπάρχει κανένας έλεγχος για την τήρηση θεσπισμένων κανόνων δικαίου. Η ανυπαρξία αγροφύλακα σχολιάζεται αρνητικά από τους περισσότερους *Δηλιανούς* που την αντιλαμβάνονται ως βασική αιτία εκδήλωσης των διενέξεων για τις καταπατήσεις των ορίων των παρτίδων.

¹²⁹ Εννοεί αυτούς που μεσολαβούν μεταξύ του Δήμου και των *Δηλιανών* για την πραγματοποίηση κάποιων αιτημάτων. Αυτοί που κάνουν τους ‘πράτιγους’, δηλαδή τους παράγοντες είναι αυτοί που συνήθως αξιώνουν επιρροή και αυξημένο γόητρο στη χώρα της Ρήνειας. Ένα είδος άτυπων προυχόντων.

συμφεροντολογικό χαρακτήρα, ο οποίος έφερνε τους Δηλιανούς σε οξύτατες αντιπαραθέσεις μεταξύ τους, με την οικογένειά τους, ή μεταξύ της δικής τους οικογένειας και κάποιας άλλης.

Το παρακάτω περιστατικό που αφηγούνται οι περισσότεροι ηλικιωμένοι άνδρες «χωριανοί», σηματοδοτεί την 'οριακότητα' της Ρήνειας σε ένα 'παρελθόντα' χρόνο, προσδιορισμένο από μια αίσθηση αυτορρυθμιζόμενης απόδοσης δικαιοσύνης, που θα μπορούσε να έχει τη μορφή της 'αυτοδικίας'¹³⁰. Πρόκειται για μια αφήγηση που επανέρχεται συχνότατα ως 'μυθοποιητικό' μοτίβο στο λόγο τους για τις «Μεγάλες Δήλες» με κάθε ευκαιρία και σε ποικίλες συννευρέσεις τους: «Κάθε χρόνο τυχαίνει να ακούω ιστορίες παλαιές που αφορούν τη Ρήνεια και τις σχέσεις των χωριανών από την εποχή πριν τον πόλεμο... Ξανάκουσα, όχι τυχαία- δύο φορές το ίδιο βράδι- την ιστορία του ντραγάτη του Στεκούλη που σκότωσε το 1936 έναν Γαλαχτιά... Τον σκότωσε πάνω στο μάλο με το ντουφέκι ... Οι χωριανοί ανακυκλώνουν και συζητούν πάρα πολλές φορές το ότι κατά περιόδους υπήρχαν διάφοροι πάνω στη Ρήνεια που ανήκαν οι οικονομικά ισχυρές οικογένειες και οι οποίες έκαναν τους πράτιγους και τους διαφεντάδες...

»...Όταν έγινε το φονικό οι Γαλαχτιάδες είχαν 18 παρτίδες! Αυτοί είχαν κόντρα με τον Στεκούλη, τον αγροφύλακα, που σκότωσε τελικά τον έναν αδελφό τους. Οι Γαλαχτιάδες δεν τον καλοβλέπανε γιατί σαν ντραγάτης ήταν τμιοσ, ντόμπρος και μαγγίτης- είχε κάνει παλιά και φυλακή. Του κολλούσαν οι Γαλαχτιάδες συνέχεια, λέγανε ότι τον είχαν δει κάποτε κιόλας ... Σε κάποια παρεξήγηση λοιπόν, κάποιος από αυτούς κινήθηκε απειλητικά εναντίον του και τον καθάρισε ο Στεκούλης μπροστά στα μάτια των δύο αδελφών του και στον πατέρα του... Δεν τόλμησε κανείς να τον πλησιάσει γιατί φοβόντουσαν μην φάει και άλλον... Ο Στεκούλης ήταν μοναχική ψυχή, από άλλο μέρος, με κομμένο το ένα του χέρι- δεν είχε από πίσω του ούτε οικογένεια ούτε τιποτε, ήταν όμως δίκαιος και δεν τον πήγαιναν οι Γαλαχτιάδες, που αφού είχαν σχεδόν το 1/3 του νησιού ήθελαν να κάνουν κουμάντο σε όλο το νησί...

.....Αυτό το περιστατικό το ξέρουν όλοι και κάθε φορά το επαναλαμβάνουν στις παρέες. Επίσης άκουσα πολλές ιστορίες για αυτήν την οικογένεια αλλά και για άλλες παλαιές δηλιανές οικογένειες που είχαν πολύ μεγάλη κόντρα ακόμη και μέσα στον στενό οικογενειακό κύκλο. Κόντρα τα αδέρφια, ή θεϊός με ανιψιό, γαμπρός με κουνιάδο. Και στη δική μου οικογένεια υπήρχε και κανείς δεν μου είχε μιλήσει ευθέως για αυτήν παρά μόνο ένας.

Ο μπάμπας μου ο Νάκος σε πανηγύρι πάλι της Αγ. Τριάδας, αφού είχε προηγηθεί μια παρεξήγηση με κάτι παρτίδες που ήθελε να πάρει ο αδελφός του ο Κωσταντής.-παρτίδες που δεν τις έδινε σε αυτόν ο πατέρας τους αλλά στον Κωσταντή-πήρε το ντουφέκι και έψαχνε τον αδελφό του να το σκοτώσει!... Μου είπαν και για κάτι άλλα σόγια που είχαν τρομακτικές κόντρες μεταξύ τους... τελικά και σήμερα τα ίδια συμβαίνουν... Αναγνωρίζεις και σήμερα τα ίδια σημάδια μέσα από αυτά που λέγονται για το παρελθόν...»

¹³⁰ Για τον Herzfeld η σχέση των υποκειμένων με το κράτος, που νοείται ότι λειτουργεί ως πρότυπο νομιμότητας, είναι μια πολυκύμαντη σχέση η οποία φτάνει έως και την 'άρνησή' του, όταν τα δρώντα υποκείμενα μπορούν σε συμβολικό επίπεδο να ανακτήσουν την κρατική εξουσία παριστάνοντας μεταφορικά το κράτος. Στην περίπτωση της 'αυτοδικίας' ή της 'βεντέτας', τα άτομα και οι μικρές ομάδες δεν υποδεικνύουν σεβασμό προς τις επίσημες μορφές ελέγχου, «μεταμφιεζόμενα σε αυτεξούσιες οντότητες κρατικού τύπου.» (1998:196).

Τα παραπάνω περιστατικά μου το αφηγήθηκε ο Γιώργος, το ‘μάτι’ και ‘αυτί’ μου στις *Δήλες*, ...κάτι σαν το ‘δεξί χέρι’ του εθνογράφου, ένας ‘πληροφορητής’ με μεγαλύτερη συμμετοχή στην ‘εντοπιότητα’ σε σχέση με μένα. Με πληροφορούσε για διάφορα θέματα που λέγονταν μεταξύ των «χωριανών/δηλιανών» ανδρικών παρεών στη Ρήνεια και από τις οποίες δεν ήμουν ακριβώς αποκλεισμένη, αλλά ένιωθα ότι η παρουσία μου αποτελούσε εμπόδιο στην ανάπτυξη μιας κουβέντας όπου τα πράγματα θα λέγονταν ‘έξω από τα δόντια’. Η παρουσία μου στις «χωριανές» παρέες τω’ *Δηλώ*, γινόταν αποδεκτή με πολλούς περιορισμούς που τους έθετε το γεγονός ότι ήμουν ‘γυναίκα’, από γνωστό ‘σόνι’ για το οποίο όλο και κάποια κουβέντα είχαν να πουν, καθώς επίσης ήμουν και μια κοπέλα που δεν είχα σχέση με παρτίδες στις *Δήλες*, ήμουν δηλαδή ένα είδος «ξένης». Το ότι ήμουν και «του πανεπιστημίου», ότι έγραφα και στην τοπική εφημερίδα, έκανα και μια εργασία για το πανεπιστήμιο, ήταν μια πρόσθετη δυσκολία γιατί θεωρούσαν ότι ‘θα έβγαζα στη φόρα’ όσα έπρεπε να γνωρίζουν μόνο οι «χωριανοί» μιας συγκεκριμένης γενιάς.

Το είδος της ‘γνώσης’ όμως που δημοσιοποιούν οι άνδρες- «χωριανοί» και που μεταδίδουν σε νεότερους, μέσα από την κουβέντα σε μια ανδρική παρεά, ποτέ δεν λέγεται ασυνείδητα. Πάντα εξαρτάται από τα συμφραζόμενα μέσα στα οποία θα ενταχθεί και με τα οποία θα συνδιαλεχθεί. Πολύ περισσότερο όταν αυτή η ‘γνώση’, ως κοινωνική/συλλογική ‘μνήμη’¹³¹, αποτελεί το προσφιλές ‘αφήγημα’ που δημιουργεί και η υπερασπίζεται την αίσθηση του ‘ανήκειν’ σε μια μικρή ή μεγάλη συλλογικότητα¹³². Η γνώση του ‘παρελθόντος’ και η κατασκευή της τοπικής ‘ιστορίας’ μέσα από την αφηγηματική λειτουργία αποτελεί κομμάτι μιας στρατηγικής των υποκειμένων η οποία χρησιμοποιεί τον αφηγηματικό λόγο ώστε να ξανατεθούν ή να μπουκώσουν σε μια νέα διαπραγματεύση τα συμβολικά όρια και οι κανόνες της δράσης τους στο ‘παρόν’¹³³. Ιδιαίτερα, όταν αυτή δράση έχει την ‘οριακότητα’ ή εξαιρετικότητα της περίπτωσης μιας -παρ’ολίγον- ‘βεντέτας’, όπου συγκροτείται πια σαν ‘γεγονός’, όχι μόνο τη στιγμή που αυτή συνέβη, αλλά και την κάθε στιγμή που αυτή ερμηνεύεται και αξιολογείται από το κάθε υποκείμενο. Το *δηλιανό* παρελθόν, δεν αναπαρίσταται απλώς ως μια ακολουθία ‘γεγονότων’, αλλά επενδύεται και με νόημα, ανακατακευάζεται δίνοντας έτσι στην ‘αφήγηση’ τον χαρακτήρα μιας ‘διαμορφωτικής’ πράξης:

¹³¹ Για την Collard «Η κοινωνική μνήμη είναι... εξατομικευμένη και ‘ιδιωτικοποιημένη’... Αποτελεί επίσης συλλογική μνήμη στο βαθμό που είναι κοινή σε μια ομάδα ανθρώπων που μοιράζονται μια ιστορία για την οποία υπάρχει συναίνεση. Είναι λαϊκή στο βαθμό που δεν συμφωνεί αναγκαστικά με τις κυρίαρχες, δημόσιες ή επίσημες ιστορικές αναπαραστάσεις...» (1993:360).

¹³² Κατά τον Cair « όποιο και να είναι το μέγεθός της ή το επίπεδο συνθετότητάς της, μια κοινότητα υπάρχει όπου και όποτε υπάρχει μια αφηγηματική απόδοση του εμείς που προεκτείνεται στο χρόνο, όπου και όποτε... η απόδοση αυτή με όρους του εμείς, έργο ενός ή περισσότερων μελών της ομάδας, γίνεται αποδεκτή ή υιοθετείται από τα υπόλοιπα μέλη. Η ιδιότητα του μέλους μιας ομάδας είναι αυτή που επιτρέπει στα υποκείμενα να έχουν αναμνήσεις: κάθε ανάμνησή μας, ακόμη και η πιο προσωπική, συνάπτεται με ένα σύνολο προσώπων, ημερομηνιών, λέξεων, τόπων και ιδεών που αποτελούν κοινό κτήμα της ομάδας, του εμείς στο οποίο ανήκουμε» (παρατίθεται από Κανταντζόγλου 2001:240).

¹³³ Η σύνδεση ‘παρελθόντος’ και ‘παρόντος’ ενός τόπου μέσα από την αφήγηση ιστοριών έχει σχολιαστεί από τον Bruner οπ οποίος ισχυρίζεται ότι οι ιστορίες δίνουν νόημα στο παρόν και μας επιτρέπουν να δούμε το παρόν, ως μέρος ενός συνόλου σχέσεων που εμπλέκει το παρελθόν και το μέλλον. Όμως όλα τα νοήματα είναι ασυμπλήρωτα. Δεν υπάρχει παγιωμένο νόημα στο παρελθόν, καθώς σε κάθε νέα αφήγηση τα συμφραζόμενα διαφέρουν, το κοινό είναι διαφορετικό, η ιστορία είναι τροποποιημένη (1986:153).

« Το να διηγείσαι και το να παρακολουθείς μian ιστορία ήδη σημαίνει να στοχάζεσαι (η έμφαση δική μου) πάνω σε γεγονότα με το σκοπό να τα περικλείσεις σε ολότητες που διαδέχονται η μία την άλλη... Η ιδέα της στοχαστικής κρίσης πάνω στα γεγονότα συμπεριλαμβάνει την έννοια της σκοπιάς ('point of view')»¹³⁴ (Ricoeur 1990:29).

Όταν εγώ ζήτησα να μάθω περισσότερες λεπτομέρειες για τις συγκρούσεις στο παρελθόν και χωρίς όμως να θίξω πρώτα εγώ το ζήτημα, σε μια άλλη συζήτηση με ένα συγγενικό μου πρόσωπο που αφορούσε την εμπειρία του στις *Δήλες*, η αφήγηση για το «φονικό του Στεκούλη», ανασύρθηκε από τη μνήμη του ως το 'εξαιρετικό' και 'ανεπανάληπτο' γεγονός της Ρήνειας, Το «φονικό του Στεκούλη», ήταν μια υπόθεση 'μακρινή', που αφορούσε ένα αόριστο 'τότε', ήταν μια υπόθεση που δεν εμπλεκόταν άμεσα με τη δικά του βιώματα από τις *Δήλες*. Ο ίδιος δεν θυμόταν καλά πότε ακριβώς συνέβη και στην πορεία κατάλαβα ότι επρόκειτο για ένα γεγονός 'αχρονικό', αφού σχεδόν κανείς, από όσους απευθύνθηκα δεν μπορούσε να το εντάξει εύκολα σε μια χρονική 'τάξη'¹³⁵. Ωστόσο το 'γνώριζαν' οι περισσότεροι- άνδρες και γυναίκες- που είχαν περάσει τα '50 ή το είχαν ακούσει από άλλους που «λέγανε ιστορίες για τις *Δήλες*». Ο δικός μου *δηλιανός* συγγενής το ανέφερε, τόσο λόγω της οικειότητας που είχαμε μεταξύ μας, αλλά και λόγω του ότι ήθελε να υπογραμμίσει τις δραματικές αλλαγές στις *Δήλες*, που διαφοροποιούν το 'παρόν' και το 'παρελθόν' του τόπου και όσων τον κατοίκησαν. Η αφήγηση του παραπάνω γεγονότος ήταν ενταγμένη σε ένα ευρύτερο πλαίσιο αποτίμησης της ζωής του στις *Δήλες* και στη Μύκονο. Είχε το χαρακτήρα εποπτικής εσωτερικής ματιάς στη βιωματική του εμπειρία¹³⁶, διαμέσου της οποίας ανασυγκροτούσε τους τρόπους αντίληψης των κοινωνικών του σχέσεων και γενικότερα των νέων πολιτισμικών συνθηκών.

Οι αλλαγές στις *Δήλες* βρίσκονται σε άμεση σχέση με τις νέες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες και τις επιχειρηματικές πρακτικές των υποκειμένων στη Μύκονο. Μέσα στα νέα κοινωνικά συμφραζόμενα οι σύγχρονες 'αντιπαραθέσεις' αφορούν περισσότερο στρατηγικές απόκτησης 'συμβολικού' παρά καθαρά 'οικονομικού' κεφαλαίου. Από τη στιγμή που η επιχείρηση στη Μύκονο δίνει τη δυνατότητα οικονομικής διάκρισης του ατόμου και της

¹³⁴ Για την «αφηγηματική σκοπιά», ο Ricoeur (1990:30), παραθέτει την άποψη των Scholes & Kellogg, σύμφωνα με την οποία «στη σχέση ανάμεσα στον αφηγητή και στην ιστορία, και σ' εκείνη την άλλη σχέση ανάμεσα στον αφηγητή και το ακροατήριο, βρίσκεται η ουσία της αφηγηματικότητας. Η αφηγηματική κατάσταση είναι με τον τρόπο αυτό αναπόφευκτα ειρωνική».

¹³⁵ Σύμφωνα με την Collard υπάρχει ένα συγκεκριμένο λεκτικό ύφος, που μέσα από τη χρήση της γλώσσας για το 'άλλοτε' και το 'σήμερα' μας δείχνει πώς το παρελθόν νοείται σε σχέση με το παρόν. Κατά την γνώμη της υπάρχουν δύο ενδιαφέροντα σημεία σε αυτήν τη συζήτηση: «Το ένα υπογραμμίζει τη χρήση κοινών εικόνων για την περιγραφή πολύ διαφορετικών περιόδων ή γεγονότων, πράγμα που υποδηλώνει ίσως ότι υπάρχει κάποιο είδος πολιτισμικά διαμορφωμένου σχήματος για ορισμένους τρόπους του σκέπτεσθαι. Το δεύτερο αφορά τους ασαφείς όρους που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν τον ιστορικό χρόνο. Οι όροι 'πότε', 'μετά', 'πριν' ή 'όχι όπως τώρα' υπογραμμίζουν αυτό το σημείο...» (1993:378).

¹³⁶ Η βιωμένη εμπειρία είναι μια « μορφή της εμπειρίας (που) αναγκάζει τους ανθρώπους να σκέπτονται με νέους τρόπους, να επανεξετάζουν για παράδειγμα το συσχετισμό δυνάμεων, το νόμο, την οικονομία ακόμη και τη συγγένεια. Οι αλλαγές που προκύπτουν από τις βιωμένες συνθήκες και τη νέα σκέψη δημιουργούν τη νέα, μεταλλαγμένη 'εμπειρία', δηλαδή διαφορετικές βιωμένες εμπειρίες και νέους τρόπους αντίληψης... (Η κοινωνική μνήμη) αποτελώντας ένα είδος λόγου τόσο πάνω στο παρελθόν όσο και πάνω στο παρόν, μπορεί να συνεισφέρει στον προσδιορισμό των νοημάτων που δίνουν οι άνθρωποι στις συνθήκες ζωής και στις κοινωνικές τους σχέσεις...» (Collard ό. π., σ. 362-363).

οικογένειάς του, οι *Δήλες* αναδεικνύονται ως ‘συμβολικό’ αγαθό και ως ‘τόπος’- σύμβολο που παράγει εσωτερικές διακρίσεις στην κατασκευή μιας (διαβαθμισμένης) ‘εντοπιότητας’.

Η γνωριμία μου με τις *Δήλες*

Στον τόπο τω’ *Δηλώ* ταξίδεψα και εγώ, μια καλοκαιρινή ημέρα προκειμένου να γνωρίσω πλευρές της ‘εντόπιας’ ταυτότητας που στη Μύκονο ήταν καλυμμένες και όχι εύκολα ορατές. Η σχέση μου με τις *Δήλες* συνεχίστηκε μέσα στα χρόνια, πλούτισε σε ερευνητικό υλικό, πήρε τη μορφή ερωτημάτων που απαντήθηκαν, ή αποσιωπήθηκαν ακόμη περισσότερο, άφησα και εγώ κάμποσα σε εκκρεμότητα για ένα άλλο μελλοντικό ‘κυνήγι θησαυρού’. Το πανηγύρι της Αγίας Τριάδας στάθηκε η καλύτερη αφορμή για την εισαγωγή μου στον *δηλιανό* κόσμο. Το εθνογραφικό υλικό που παραθέτω παρακάτω αφορά σε πολύ μεγάλο βαθμό περιγραφές του τόπου και των ανθρώπων κατά τις πρώτες μου επισκέψεις, ενώ αρκετά στοιχεία εθνογραφικών δεδομένων που εμπλούτισαν την ερμηνεία αυτού του υλικού προέρχονται και από την περίοδο κατά την οποία ‘τυπικά’ είχα σταματήσει την επιτόπια έρευνα.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να αναφέρω ότι οι άνθρωποι με τους οποίους συναναστράφηκα ήταν στην πλειονότητά τους άνδρες, οι περισσότεροι μέσης ηλικίας, μερικά από τα νεότερα αρσενικά μέλη της οικογένειάς τους (γιοι-ανιψιοί) και ελάχιστες γυναίκες. Λόγω των ειδικών περιστάσεων μερικές *δηλιανές* γυναίκες τις συνάντησα περισσότερες φορές στη Μύκονο παρά στη Ρήνεια, ενώ με τις ελάχιστες γυναίκες που συναναστράφηκα και συνδέθηκα στις *Δήλες* διαπίστωνα ότι είχαμε καλύτερη επικοινωνία στις *Δήλες* παρά οπουδήποτε αλλού.

Τα μέλη των *δηλιανών* οικογενειών ανήκουν γενικότερα στο σύνολο των οικογενειών με επιχειρήσεις, που βρίσκονται στο επίκεντρο της έρευνάς μου: ωστόσο, εδώ προσεγγίζονται υπό το πρίσμα μιας διαφορετικής όψης της ‘επιχειρηματικής’ ταυτότητας. Η *δηλιανή* αυτή εκδοχή, επιτελείται με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο από τα συγκεκριμένα υποκείμενα και για αυτό αναδεικνύονται σε πρωταγωνιστές της παρούσας ενότητας. Εξάλλου, η παρουσία τω’ *Δηλώ* στη ζωή τους γενικότερα, είναι καθοριστικής σημασίας γιατί συμπληρώνει σε νοήματα τις εργασιακές τους πρακτικές στις επιχειρήσεις της Μυκόνου. Ταυτόχρονα με βοηθά στο να παρουσιάσω το σύνολο των οικογενειών των επιχειρηματιών μέσα από την πολλαπλότητα της, τον ανομοιογενή και πολυσχιδή της χαρακτήρα.

Η οικογένεια με την οποία ασχολούμαι στο δεύτερο μέρος της εργασίας είναι η (μεγάλη) οικογένεια Αγρέλη. Πιο συγκεκριμένα ασχολούμαι με τα αδέλφια Ντεμένεο και το Θεοδωράκι Αγρέλη και κάποια μέλη των οικογενειών τους που επισκέπτονται τις *Δήλες*. Βέβαια οι οικογένειες και οι επιχειρήσεις με απασχόλησαν γενικότερα, πέρα από τις *Δήλες* και παρακολούθησα όσο στενότερα μπορούσα τη δράση τους εντός και εκτός Ρήνειας. Όμως η δράση τους στις *Δήλες* υπήρξε το επίκεντρο του ενδιαφέροντός μου.

Η ‘μεγάλη’ οικογένεια Αγρέλη

Η σχέση μου με τους Αγρέληδες ξεκίνησε από αυτό το πανηγύρι και διαμορφώθηκε σε σχέση με αυτό. Απ’ όσο μπόρεσα να παρακολουθήσω τις δραστηριότητές τους στη Μύκονο, βρέθηκα μπροστά σε γνωστά πεδία της έρευνας, που είχαν όμως ταυτόχρονα και μερικά ξαφνιάσματα. Αυτά τα τελευταία με οδήγησαν στο να δω τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις της κατηγορίας των ντόπιων επιχειρηματιών με περισσότερο ξεκάθαρο τρόπο, αλλά και τα σημεία που συναντώνται οι τροχιές της ζωής τους και των αξιών τους.

Ο ηλικιωμένος πατέρας των δύο επιχειρηματιών-γιών που διοργανώνουν το πανηγύρι, ο μπαρμπα-Λεοντής, και η μητέρα τους, η κυρ’ Αβιολέττα, ήταν αγρότες με κτήματα στη Μύκονο, αλλά και με παρτίδες στη Ρήνεια. Η οικογένειά τους και το ‘σπί’ τους θεωρούνταν από τα πλούσια τω’ Δηλώ’ και με πολιτική επιρροή, ειδικά σε θέματα που αφορούσαν τις παρτίδες. Ήταν δε, από τις οικογένειες με έντονα εξουσιαστικό ρόλο πάνω στη Ρήνεια. Πολλά από τα χρόνια της νεότητάς τους, ο μπαρμπα-Λεοντής και η κυρ’ Αβιολέττα τα πέρασαν στις Δήλες, καλλιεργώντας τα χωράφια και εκτρέφοντας ζώα. Τα τρία τους παιδιά τα μεγάλωσαν περισσότερο στις Δήλες παρά στη Μύκονο, μαθαίνοντάς τα από μικρά να κάνουν τα «χωριανά». Οι δύο τους γιοί, ο Ντεμένεος και το Θοδωράκι (τους οποίους συναναστράφηκα, όλα αυτά τα χρόνια, περισσότερο απ’ όλους τους άλλους), ασχολήθηκαν κυρίως με εργασίες που αφορούσαν εκσκαφές σε οικοδομές. Συνεταιρίστηκαν και απέκτησαν ένα καλό κεφάλαιο ώστε να μπορέσουν να επενδύσουν αργότερα στον τουριστικό τομέα.

Τη δεκαετία του ’90 έφτιαξαν ο καθένας τους ξεχωριστά από μια ξενοδοχειακή μονάδα (περίπου 20-25 δωματιών τα οποία αυξήθηκαν με το πέρασμα των χρόνων) στις οποίες όμως ασχολήθηκαν πρωτίστως οι σύζυγοί τους και τα παιδιά τους. Οι ίδιοι συνέχισαν να ασχολούνται με εκσκαφές και να επενδύουν σε μηχανήματα ακολουθώντας τους τρομακτικούς ρυθμούς ανάπτυξης της οικοδομικής αγοράς της Μυκόνου, λόγω της συνεχούς ανοικοδόμησης του νησιού. Η σχέση τους με τα ξενοδοχεία τους μπορεί να μην ήταν τόσο στενή, αλλά είχαν την ευθύνη και την οικονομική/λογιστική εποπτεία των επιχειρήσεων, καθώς και την μέριμνα για επιδιορθώσεις, ανακαινίσεις και οικοδομικές προεκτάσεις των ξενοδοχειακών κτιρίων. Παρά το γεγονός ότι αυτοί ασκούσαν καθημερινά εντελώς διαφορετικές επαγγελματικές δραστηριότητες, ο λόγος τους είχε ιδιαίτερο ‘βάρος’ αναφορικά με τις μελλοντικές επενδυτικές δραστηριότητες των επιχειρήσεων. Οι παρτίδες στη Ρήνεια δεν έγιναν αντιληπτές ως κάτι το ξεχωριστό ή το αταίριαστο, συγκρινόμενο με τις υπόλοιπες επιχειρηματικές τους δραστηριότητες. Φαινόταν ότι τους απορροφούσαν σημαντικό χρόνο προκειμένου να τις σπέρνουν με σιτηρά που προορίζονταν για ζωοτροφή, να διατηρούν τα κελιά, δηλαδή τα μικρά οικήματα και την εκκλησιά σε καλή κατάσταση, να εκτρέφουν και τα λίγα ζωντανά που θα δικαιολογούσαν και την ενοικίαση των κτημάτων. Ωστόσο, ένιωθαν το βάρος της ενοικίασης της παρτίδας, γιατί δεν τους ήταν πάντα εύκολο να προγραμματίζουν τις δουλειές τους ώστε να «χωρούν όλες μέσα σε ένα 24ωρο». Τους χειμώνες ήταν εξίσου πολυάσχολοι, αλλά σίγουρα οι

θερινοί μήνες ήταν η περίοδος με τη μεγάλη ένταση σε όλες τους τις δραστηριότητες. Έπρεπε να βρίσκονται ταυτόχρονα σε πολλές θέσεις, με την ίδια αίσθηση ευθύνης, καταβάλλοντας υπεράνθρωπη σωματική και ψυχική προσπάθεια.

Από τα παιδιά τους, μόνο ο γιός του ενός, του Ντεμένεου, σπούδασε στο εξωτερικό «Διοίκηση Επιχειρήσεων και Τουριστικά επαγγέλματα» με την προοπτική να αναλάβει το ξενοδοχείο όταν θα είναι έτοιμος. Η κόρη του έκανε απλώς ξένες γλώσσες ενώ ήδη δούλευε στη ρεσεψιόν και ήταν υπεύθυνη των κρατήσεων. Ποτέ δεν έγινε ξεκάθαρο προς εμένα-τουλάχιστον μέσα από τις συζητήσεις- ποιο από τα δύο παιδιά του Ντεμένεου θα είναι ο μελλοντικός ιδιοκτήτης του ξενοδοχείου και της επιχείρησης. Από τον τρόπο όμως που διευθετήθηκε το θέμα των σπουδών τους και σε σχέση με αυτό που συμβαίνει συνήθως στη Μύκονο, (από τη στιγμή που δεν θα δημιουργηθεί ένα δεύτερο ξενοδοχείο για την κόρη), υπέθεσα ότι ο γιός του θα αναλάμβανε την επιχείρηση όταν κρινόταν αναγκαίο από τον πατέρα του. Περνώντας τα χρόνια, αυτό το είδα να συμβαίνει στην πράξη. Ο Λεοντής έγινε υπεύθυνος της επιχείρησης, χωρίς να σταματήσει να απασχολείται σ' αυτήν η μητέρα του και η αδελφή του. Τα κτίρια ωστόσο, αν και δεν ειπώθηκε ότι ανήκουν σε Ανώνυμες Εταιρείες, από ό,τι κατάλαβα από τα λεγόμενα του πατέρα Ντεμένεου, θεωρούνταν την περίοδο της έρευνάς μου ιδιοκτησία δικής του. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των επιχειρήσεων και των χώρων που τις φιλοξενούσαν, ήταν γενικώς ένα πεδίο 'σκοτεινό' και αζεδιάλυτο στις κουβέντες μας, όπως άλλωστε συνέβαινε και με τις περισσότερες οικογένειες με τις οποίες καταπιάστηκα στην έρευνα. Και εδώ, όπως και σε πολλές άλλες οικογένειες, όλα «γίνονται για να τα βρούν τα παιδιά», όλα από την αρχή δηλώνονταν ως «δικά» τους, ωστόσο, πέρα από την ύπαρξη ή όχι των εταιρειών, οι κυρίαρχοι και υπεύθυνοι των επιχειρήσεων είναι οι γονείς και μάλιστα ο πατέρας.

Τόσο ο Ντεμένεος, όσο και το Θοδωράκι, εκτός από τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες προσπαθούν να διεκπεραιώνουν με επιτυχία και τις κοινωνικές του υποθέσεις μέσα από μια λογική αμοιβαιότητας σε υποχρεώσεις και δικαιώματα. Συμμετέχουν στον κύκλο των 'εντόπιων' τελετουργικών πρακτικών τελώντας χοιροσφάγια και κυρίως οργανώνοντας το πανηγύρι της Αγίας Τριάδας. Εμφανίζονται με τις οικογένειές τους σε όλες τις επίσημες τοπικές εορτές, εμφανίζουν μια ευλαβική συμπεριφορά που εναρμονίζεται με την πίστη τους σε μια επαναλαμβανόμενη 'τάξη' που συντήρησε και εξακολουθεί να συντηρεί τα ιδεολογικά σχήματα περί 'παράδοσης' και 'συνέχειας' μέσα από τα οποία διαμεσολαβούνται οι αντιλήψεις τους για την οικογένειά τους και τον υπόλοιπο κοινωνικό τους περίγυρο. Οι Αγρέληδες βιώνουν έναν 'επαναληπτικό', 'κυκλικό' χρόνο προκειμένου να διατηρούν μια οικογενειακή τάξη και μια αίσθηση 'κοινότητας' με την ευρύτερη τοπική κοινωνία. «Το 'παρελθόν' και το 'παρόν' (τους) στιγμιαία ανανεώνονται το ένα μέσα στο άλλο» (Pina-Cabral 1987:728)¹³⁷. Οι χρονικοί ρυθμοί της ζωής τους είναι λιγότερο 'εξισωμένοι' και διατηρούν μια 'πολιτισμική

¹³⁷ Στην μελέτη του για την αγροτική ζωή στο Alto Minho, ο Pina-Cabral υποστηρίζει ότι αυτή «χαρακτηρίζεται από μια σειρά κοινωτικές τελετουργίες, οι οποίες εκτυλίσσονται μέσα στον επαναλαμβανόμενο χρόνο και χρησιμοποιούν σύμβολα κυκλικότητας» (1987:729).

διακριτότητα' σε σχέση με τους 'επιχειρηματικούς' χρονικούς ρυθμούς άλλων ντόπιων επιχειρηματιών που δεν είναι όμως *Δηλιανοί*¹³⁸.

Οι γυναίκες των δύο αδελφών ήταν εντυπωσιακά απούσες από το πανηγύρι, αλλά και από τις *Δήλες* γενικότερα. Το ίδιο και οι κόρες τους που στην καλύτερη των περιπτώσεων να έφταναν τη βραδιά του πανηγυριού μαζί με όλους τους υπόλοιπους καλεσμένους. Το καλοκαίρι ήταν πολύ αφοσιωμένες στα ξενοδοχεία τους και το χειμώνα τα δύο νεαρά κορίτσια ασχολούνταν με την εκμάθηση ξένων γλωσσών στην Αθήνα και στη Μύκονο. Ασχολούνταν δε, με τα 'οικιακά' με την ίδια αίσθηση καθήκοντος που ασχολούνταν και με την καλοκαιρινή τους εργασία. Ο γάμος εμφανιζόταν ως μια πολύ επιθυμητή προοπτική ζωής και η δημιουργία οικογένειας ως αδιαμφισβήτητος σκοπός της 'γυναικειάς' τους υπόστασης. Αποδέχονταν το οικογενειακό σύστημα αξιών και δεν αμφισβητούσαν ουσιαστικά τίποτα από αυτά που οι γονείς τους υποστήριζαν. Η μόρφωσή τους, έβρισκε σύμφωνους και τους γονείς τους οι οποίοι την έβρισκαν πολύ «χρήσιμη», ενώ το ζήτημα για το οποίο υπήρξαν κάποιες προστριβές ήταν οι «άδειες εξόδου» που διεκδικούσαν οι δύο κόρες με μεγάλη επιμονή προκειμένου να βγούν με φίλες τους και να γυρίσουν αργά στο σπίτι.

Γενικά, τα κορίτσια αυτά θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν πειθαρχημένα και υπάκουα, σεμνά και λιγομίλητα, με 'σεβασμό' στους γονείς τους οποίους συνόδευαν σε όλες σχεδόν τις δημόσιες εμφανίσεις τους στη Μύκονο. Το ενδιαφέρον σημείο είναι ότι ενώ στην επιχείρησή τους έβρισκαν τρόπο να βγούν στην επιφάνεια οι ιδιαίτερες δεξιότητες της κάθε μιας ξεχωριστά και να εκδηλωθούν οι επιχειρηματικές τους ικανότητες, καμιά τους δεν θεώρησε αυτήν την συνθήκη αρκετή ώστε να διαπραγματευτεί την θέση της μέσα στο ευρύτερο οικογενειακό πλαίσιο με άλλους όρους, πολύ δε περισσότερο να αμφισβητήσει τις διαμορφωμένες ιεραρχίες με τους στενούς συγγενείς και να αυτονομηθεί ξεφεύγοντας από την εποπτεία τους.

Οι γυναίκες των αδελφών Αργέληδων, η Ειρήνη και Ματινα, ήταν γυναίκες πολυάσχολες όλες τις εποχές του χρόνου, όπως άλλωστε και οι σύζυγοί τους. Είχαν την φροντίδα του σπιτιού, της οικογένειάς τους και τη φροντίδα του ξενοδοχείου. Δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν 'μοντέρνες' με την έννοια που ένας τέτοιος χαρακτηρισμός χρησιμοποιείται από τις ίδιες για να περιγράψουν τον τρόπο που συμπεριφέρονται οι νεότερες κοπέλες άλλων οικογενειών και που αφορά τον τρόπο ντυσίματος, αντιμετώπισης των ανδρών, της σχέσης που έχουν με το σώμα τους και πολύ περισσότερο τη διεκδίκηση μιας ελευθερίας κινήσεων και συμπεριφοράς που είναι πέρα από την εποπτεία των συζύγων και των συγγενών.

¹³⁸ Ο 'επιχειρηματικός' χρόνος των Αργέληδων επιτρέπει την ύπαρξη μιας χρονικής πολλαπλότητας που ανταποκρίνεται σε διακριτές σφαίρες της εμπειρίας τους. Η στοιχειώδης αγροτική απασχόληση με τις παρτίδες στη Ρήνεια, οι εορταστικές τους δραστηριότητες, διακρίνουν τον 'χρόνο' ανάλογα με το πολιτισμικό συμφραζόμενο που αυτός βιώνεται και τον διαφοροποιεί από τον σταθεροποιημένο χρονικό ρυθμό του βιομηχανικού κόσμου. Στην ερμηνεία των χρονικών ρυθμών στο Alto Minho, ο Pina-Cabral υποστηρίζει ότι υπάρχουν συμβολικά νοήματα στον τρόπο με τον οποίο η αστική, βιομηχανική κοινωνία έχει προσφύγει σε εξειδικευμένα τεχνικά μέσα προκειμένου να εξισώσει όλο το χρόνο. Η σταθεροποίηση του ρυθμού του χρόνου λειτουργεί ως πηγή πρόβλεψης και κοσμολογικού ελέγχου... Παρά το γεγονός ότι χρησιμοποιούντο ρολόγια, η πολλαπλότητα των χρονικών ρυθμών δεν έχει εκλείψει (στο Pazo)...δεν έχει χάσει την πολιτισμική της διακριτότητα (1987:732).

Η έννοια της 'ηθικής υποχρέωσης' στα μέλη της οικογένειάς τους, η οποία μεταφράζεται σε συνεχή παροχή βοήθειας, επαγγελματικής υποστήριξης και προσφοράς, γίνεται αντιληπτή ως μια μορφή 'θυσίας' του εαυτού τους με σκοπό την οικογενειακή ευημερία. Δεν αμφισβήτησαν ποτέ ανοιχτά την ανδρική εξουσία όπως ενσαρκώθηκε από τους γονείς- πατεράδες και τους συζύγους τους. Η φιγούρα τους είναι αυτή των γυναικών- στηριγμάτων, των γυναικών που εναγκαλίζονται τον ανδρικό κόσμο με τον οξύ του χαρακτήρα, με τον οποίο ανδρικό κόσμο έμαθαν να συμμαχούν παρά να αντιπαράτιθενται. Σε μερικές από τις κουβέντες είναι ολοφάνερη η επιδίωξη τους να δικαιολογούν την αντρική συζυγική συμπεριφορά απέναντι στην οποία πρέπει κάποια γυναίκα «να κάνει υπομονή... να αφήσει τη δύσκολη στιγμή να περάσει, να μαζεύει τη γλώσσα της» και αυτές οι τεχνικές διαχείρισης της 'συζυγικότητας' αποτελούσαν- κατά την άποψή τους- το καταστάλαγμα της εμπειρίας πολλών γενεών γυναικών.

Οι «δύσκολες στιγμές» αποτελούν καθημερινή εμπειρία για τις δύο συζύγους των Αγρέληδων ιδιαίτερα το καλοκαίρι που η ένταση της δουλειάς στα ξενοδοχεία και η «λάτρα» του σπιτιού φτάνουν τις γυναίκες αυτές στα όρια των αντοχών τους. Πολλές φορές νιώθουν να αναμετριούνται με αυτά που είναι «δύσκολα» ακόμη και «για άνδρες», ενώ αναγνωρίζουν ότι μερικά προβλήματα στο ξενοδοχείο τις ξεπερνούν. Οι σχέσεις τους με τα παιδιά και τους συζύγους περνούν μέσα από το εργασιακό αυτό πλαίσιο που ορίζει η οικογενειακή ξενοδοχειακή επιχείρηση και η - αρκετά εύθραυστη- συναισθηματική ισορροπία είναι 'γυναικεία' υπόθεση, καθώς οι άνδρες της οικογένειας εμφανίζονται ως πιο επιρρεπείς στο χάσιμο του αυτο-ελέγχου και της ψυχραιμίας τους. Παρ'όλα αυτά, ως 'σύζυγοι', οι άνδρες Αγρέληδες έχουν να επιδείξουν φιλότιμες προσπάθειες στη διατήρηση του συναισθηματικού τους ελέγχου και μάλλον η εξωτερίκευση των εντάσεων τους είναι από τις ηπιότερες που έχω συναντήσει μέχρι στιγμής. Αυτό άλλωστε φάνηκε και από τον τρόπο που αντιμετώπισαν την «κακιά ώρα» του «φονικού». Οι «χριστοπαναγίες» και άλλες υβριστικές εκφράσεις που εκστομίζονται από τα ανδρικά στόματα σε συζύγους, παιδιά και όσους βρίσκονται υπό την 'δούλεψη' τους, τις στιγμές που οι απαιτήσεις της δουλειάς ξεπερνούν τις ανθρώπινες δυνατότητες, δεν αποτελεί προσφιλή τρόπο έκφρασης των Αγρέληδων.

Οι γυναίκες τους, πέρα από την ακλόνητη πίστη τους στην «υπομονή» παρέμειναν δε, και με ακλόνητη την πεποίθηση ότι η κοινωνικότητά τους έπρεπε να εκδηλώνεται με τέτοιο τρόπο, που όχι μόνο δεν θα έβαζε σε κίνδυνο τα συμφέροντα της οικογένειας, αλλά θα τα προωθούσε κιόλας. Ως εκ τούτου, σχεδόν πάντα περιστοιχίζονται σε πολλές από τις γιορτές τους από πρόσωπα συγγενικά, οι 'φίλες' τους είναι και κουμπάρες ή ξαδέλφες τους, ενώ είναι ελάχιστες οι φορές που όταν κατεβαίνουν στο γιαλό του νησιού να πιουν έναν καφέ, ακόμη και στα κεράσματα των μνημοσύνων, έχουν δίπλα τους 'ξένους' ανθρώπους. Τις έχω συναντήσει σε πολλές από κοινωνικές εκδηλώσεις τέτοιου τύπου και πάντα παρατηρούσα ότι ενώ με καλοχαιρετούσαν και ήταν πολύ ευγενικές με τους άλλους συντοπίτες τους σχεδόν ποτέ δεν κάθονταν με πρόσωπα που δεν τις συνέδεαν συγγενικοί δεσμοί. Σπανίως δε, καλούσαν στο

τραπέζι τους πρόσωπα που θεωρούσαν ‘ξένα’. Η επιφυλακτικότητα , ή και απροθυμία τους αφορούσε βεβαίως και εμένα.

Οι Αγρέλιδες δεν τόλμησαν ποτέ να σκεφτούν ότι θα διακόψουν τον κύκλο των επαναλαμβανόμενων τελετουργικών πρακτικών πηγαίνοντας, για παράδειγμα τα Χριστούγεννα ένα ταξίδι αναψυχής στο εξωτερικό (πολύ περισσότερο στην Ταϊλάνδη!). Επίσης, δεν θα μπορούσε να διακριθεί εύκολα στους Αγρέλιδες μια τάση σπατάλης, πολυτελούς διαβίωσης ή συστηματικής επίδειξης πλούτου και αγαθών, όπως αυτή που χαρακτηρίζει άλλους ντόπιους επιχειρηματίες.

Η αυτάρκεια και η αυτοτέλεια που αναδύεται ως αξιακό δόγμα σε πολλές από τις οικογενειακές επιχειρήσεις που μελέτησα, στην προκειμένη περίπτωση συνδυάζεται με μια αίσθηση ‘μέτρου’ και οικονομίας, που την διαφοροποιεί από άλλες. Ακόμη και όταν για παράδειγμα, κάποιιοι θεώρησαν ότι το πανηγύρι της Αγ. Τριάδας που οργανώνει η οικογένεια των Αγρέλιδων ξεπέρασε το μέτρο τω ‘*Δηλώ*’ σε προσφορά φαγητού, εν τούτοις, η σύγκριση με άλλα πανηγύρια της Μυκόνου, το κάνει να φαίνεται πειθαρχημένο στη λογική της εγκράτειας και της ‘οικονομίας’. Η αυστηρή τήρηση των οικογενειακών και κοινωνικών ιεραρχιών (συμπεριλαμβανομένων και των έμφυλων), η αποδοχή του ρόλου των ηλικιωμένων συγγενών τους, η έμφαση στους συγγενικούς δεσμούς ως το κατεξοχήν ιδίωμα έκφρασης μιας ασφαλούς κοινωνικότητας, η διατήρηση των παγιωμένων σχέσεων εξουσίας με τις τοπικές αρχές μέσα από δίκτυα σχέσεων που προσομοιάζουν αρκετά με τα ‘πελατειακά’, τους τοποθετούν μέσα στην ‘ιθαγενή’ εννοιολογική κατηγορία των *«αρχοντοχωριανών»*. Ακολούθως, η θέση και η αξία αυτού που επιλέγουν ή επινοούν ως ‘παρελθόν’ και η οικογενειακή, τοπική ‘ιστορία’, έχει την πρωτοκαθεδρία στη ζωή τους και τους οδηγεί σε μια κατεύθυνση αρκετά συντηρητικών επιλογών σε διάφορα πεδία της δράσης τους. Αυτό άλλωστε γίνεται φανερό και από τον τρόπο που αντιμετωπίζουν τον θάνατο και το «φονικό» ως κάτι το εξαιρετικό μεν, αλλά που δεν πρέπει να διασαλεύσει την τάξη και την ρυθμό, του πανηγυριού όπως τελείται από την οικογένειά τους. Ωστόσο, η έννοια του ‘συμφέροντος’ αναδεικνύεται και εδώ κυρίαρχη και καθοδηγητική σε σχέση με της δραστηριότητες της ‘οικογένειάς’ τους και τις στρατηγικές ανάπτυξης στον επαγγελματικό τομέα.

Τόσο στην οικογένεια του Ντεμένου, όσο και σε αυτήν τους αδελφού του, του Θοδωρακιού , υπάρχει ελάχιστος χώρος ώστε κάποια τα μέλη τους να διανύσουν αυστηρά προσωπικές διαδρομές. Οι πρακτικές τους αφορούν ένα πολύ ευρύ πεδίο καθημερινής δράσης, που οριοθετείται όμως πάντα σε σχέση με την επιχειρηματική άνθιση της οικογένειας, με τους συνολικότερους σκοπούς της. Ταυτόχρονα αυτές οι πρακτικές προσδιορίζονται από αντιλήψεις που αποδίδουν στην ‘οικογένειά’ τους μια αξιολογική θέση μέσα στη τοπική κοινωνία, τόσο σε σχέση με εσωτερικές διαφοροποιήσεις στην επαγγελματική κατηγορία στην οποία ανήκουν, όσο και σε σχέση με το γενικότερο κοινωνικό πλαίσιο της τοπικής κοινωνίας. Αυτές οι ‘οικογενειοκρατικές’ αντιλήψεις προσδιορίζονται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τον τρόπο που στο συλλογικό-οικογενειακό ‘εμείς’ περικλείονται ή αποκλείονται άλλα πρόσωπα εντασσόμενα

σε μια γραμμή καταγωγής, από τον τρόπο που χειρίζεται η κάθε γενιά την 'μνήμη' και την οικογενειακή 'ιστορία'.

Έκτο κεφάλαιο

Το κεφάλαιο αυτό παρουσιάζει ένα μεγάλο τμήμα του εθνογραφικού μου υλικού από τις *Δήλες*. Πρόκειται για μια ‘συμπυκνωμένη’ περιγραφή όσων διαδραματίζονται την περίοδο που τελείται το πανηγύρι της Αγίας Τριάδας γιατί, αν και αναφέρομαι σε δύο διαφορετικές χρονιές, η περιγραφή μου έχει στοιχεία από την επιτόπια έρευνα στις *Δήλες* συνολικά, η οποία εκτείνεται πέρα από τον χρόνο, αλλά και τις συγκεκριμένες χρονιές τέλεσης του πανηγυριού. Η εθνογραφική περιγραφή που παραθέτω αμέσως παρακάτω αφορά τυπικά τη χρονική περίοδο τριών ημερών : Την ημέρα προετοιμασίας του πανηγυριού και της σφαγής των ζώων, την παραμονή της γιορτής που τελείται το πανηγύρι και ανήμερα της γιορτής που γίνεται η πρωινή λειτουργία.

Το πανηγύρι της Αγίας Τριάδας στις *Δήλες*

Στο πανηγύρι της Αγ. Τριάδας στις *Δήλες* άρχισα να πηγαίνω στις αρχές της δεκαετίας του '90. Είχα ακούσει από πολλούς φίλους γι' αυτό το *δηλιανό* πανηγύρι και την ομορφιά της περιοχής, αλλά ποτέ στο παρελθόν δεν είχα κατορθώσει να το επισκεφτώ. Το πανηγύρι το παρακολούθησα συστηματικά περίπου μια πενταετία. Όλα αυτά τα χρόνια συνέβησαν πολλά και σημαντικά γεγονότα που σημάδεψαν την πορεία του πανηγυριού μέσα στο χρόνο. Ωστόσο, πάντα προσπαθούσα να συμπεριλάβω στις εθνογραφικές μου σημειώσεις περιγραφές από την κάθε χρονιά ξεχωριστά, ή χαρακτηριστικές στιγμές που δεν τις είχα δει να επαναλαμβάνονται. Οι πρώτες χρονιές που επισκεπτόμουν το πανηγύρι ήταν, κατά τη γνώμη μου, οι χρονιές με το μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Ήταν οριακές χρονιές από άποψη τόσο της δικής μου ‘εισόδου’ στις *Δήλες*, όσο και της ‘εισόδου’ του πανηγυριού σε έναν νέο κύκλο της ζωής του (το καλοκαίρι του 1994).

Η εθνογραφική περιγραφή μου αφορά κυρίως την πρώτη χρονιά της επίσκεψής μου εκεί, και παρά το γεγονός ότι επισήμως δεν είχε εγκριθεί η έρευνα για τη διατριβή μου ακόμη από το πανεπιστήμιο, οι σημειώσεις μου, και οι μνήμες μου γι' αυτό το πανηγύρι ποτέ δεν υπήρξαν πιο λεπτομερείς. Το 1994 ωστόσο, τα ίδια τα γεγονότα διαμόρφωσαν ξανά το εθνογραφικό περιγραφικό πλαίσιο, γι' αυτό και η αναφορά σε εκείνη τη χρονιά καταλαμβάνει μια ιδιαίτερη ενότητα στη ν περιγραφή του πανηγυριού που ακολουθεί.

Ταξιδεύοντας για τις *Δήλες*

Ο εορτασμός της ημέρας αυτής πέφτει πάντα μέσα στον Ιούνιο-μια εποχή δηλαδή που έχουν αρχίσει οι καλοκαιρινές εργασίες και το οποιοδήποτε ταξίδι στις «Μεγάλες *Δήλες*» πρέπει

να μελετηθεί και να προετοιμαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορέσει κανείς να “αποδράσει” από τις έγνοιες της δουλειάς χωρίς προβλήματα.

Τον ρόλο του οδηγού σε αυτήν την πρώτη μου επίσκεψη είχε αναλάβει ο σύντροφός μου, ο Γιώργος, που από το 1989 ήταν σταθερός επισκέπτης του πανηγυριού. Ο Γιώργος αποτελούσε μια ξεχωριστή περίπτωση επισκέπτη γιατί ενώ δεν διατηρούσε, ούτε ο ίδιος, ούτε ο πατέρας του πια παρτίδα εκεί, και, παρά το γεγονός ότι ήταν οδοντίατρος (‘μορφωμένος’), έχαιρε εκτίμησης στην κατηγορία των *Δηλιανών* που συμμετείχαν στο πανηγύρι και κάθε χρόνο τον περίμεναν πώς και πώς! Οι προετοιμασίες μας για την εκδρομή στις *Δήλες* εκείνη τη χρονιά ξεκίνησαν δύο μέρες πριν από την ημέρα του πανηγυριού ψωνίζοντας ‘εφόδια’ όπως ούζο και κρασί, ψωμί, ντομάτες, φρούτα. Πήραμε και ‘καλαθάκια’, χαρακτηριστικά γλυκά του νησιού που συνήθως προσφέρονται ως κέρασμα στις λειτουργίες και τους εσπερινούς από τις παρευρισκόμενες γυναίκες προκειμένου να μνημονευθούν οι νεκροί συγγενείς τους ή απλώς για να συμμετάσχουν με έναν πιο προσωπικό τρόπο στην γιορτή.

Καθώς δεν υπάρχουν ενοικιαζόμενα δωμάτια στη Ρήνεια, ετοιμάσαμε τη σκηνή με τους υπνόσακους, αερίσαμε τα ταξιδιωτικά μας σακίδια και επιλέξαμε τα πιο άνετα και απλά ρούχα μας για την περίπτωση. Αποφασίσαμε να φύγουμε για την Αγ. Τριάδα μια μέρα πριν το πανηγύρι για να δούμε και τις προετοιμασίες, αλλά και γιατί -σύμφωνα και με την άποψη του Γιώργου- τα καλύτερα συνέβαιναν το βράδυ της προετοιμασίας που όλοι είναι κουρασμένοι μεν, χαλαροί δε και κάνουν «ένα πανηγύρι για τους εαυτούς τους», μαζεύονται μεταξύ τους και το «ευχαριστιούνται καλύτερα».

Την παραμονή του πανηγυριού φτάσαμε στο λιμάνι από όπου έφευγε το καΐκι του Συνεταιρισμού, το επονομαζόμενο «βουϊδάδικο», και μαζί με μερικούς *Δηλιανούς*, ένα μουλάρι, κάμποσες προμήθειες-κυρίως για το πανηγύρι- και έναν καλοτάξιδο καιρό, ξεκινήσαμε για τις *Δήλες*. Μέσα στο καΐκι οι άνθρωποι ήταν ομιλητικοί και αντάλασσαν διάφορα νέα για το ποιος είναι ήδη στις *Δήλες*, ποιος πρόκειται να έρθει, τι έγινε με τα ζωντανά του δείνα, και κυρίως ειδήσεις για το τι κάνουν διάφοροι συντοπίτες τους που είχαν καιρό να τους δουν.

Ο Γιώργος χαιρετούσε κόσμο που εγώ δεν γνώριζα καθόλου και ταυτόχρονα είχε επιφορτιστεί με το ρόλο του ανθρώπου που θα με ‘εισήγαγε’ στην κοινωνία των *Δηλιανών*. Κάθε φορά λοιπόν που χαιρετούσε έναν γνωστό του, με σύστηνε και εμένα ως τη φιλενάδα του που ήταν ντόπια, ήταν στην εφημερίδα *Η Μοκονιάτικη* και ήταν και «Μαδούπαινα»! Μόλις λεγόταν αυτή η τελευταία μαγική λέξη, λύνονταν οι γλώσσες και από τις δύο πλευρές και άρχιζε το αμοιβαίο επικοινωνιακό παιχνίδι ‘ξεσκονίσματος’ για το ποιος είναι ο καθένας μας. Η «Μαδούπικη» καταγωγή μου με χαρτογραφούσε στο μυαλό των περισσότερων, από τη στιγμή που γνώριζαν ήδη τους περισσότερους ηλικιωμένους από το ‘σόνι’ μου και, καθώς ο παππούς μου στο παρελθόν είχε διατελέσει Δήμαρχος, με συνέδεσαν πολύ εύκολα με τα πρόσωπα και τον ‘βίο’ και την ‘πολιτεία’ τους. Βρέθηκα να επαναλαμβάνω βέβαια συνέχεια διάφορα για την ‘ταυτότητά’ μου, σε κάμποσους διαφορετικούς ανθρώπους που και αυτοί τα έλεγαν σε άλλους με τη σειρά τους μέχρι να ικανοποιηθεί η περιέργεια των περισσότερων για το «ποια ήταν αυτή

που πήγαινε μαζί με τον γιατρό στις Δήλες!»! Αν και η έρευνά μου, δεν είχε αρχίσει επισήμως στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, τόσο ο Γιώργος όσο και εγώ τους λέγαμε ότι θα κάνω μια δουλειά για το πανεπιστήμιο που θα αφορούσε και τις Δήλες.

Μετά από τρία τέταρτα ταξίδι φτάσαμε Στου Κάσαρη, το αραξοβόλι όπου πιάνει το καΐκι και που βρίσκεται στην ανατολική πλευρά της Ρήνειας. Μας παρέλαβε ένα ιδιωτικό τρακτέρ που ανήκε στο Μιχελή- 'εξέχουσα' φυσιογνωμία μεταξύ των «χωριανών» της Ρήνειας, με μορφή και παράστημα πληθωρικό και άκρως 'αρσενικό'. Το τρακτέρ που εξυπηρετούσε στην μεταφορά πραγμάτων πολλών Δηλιανών στις «Απάνω Δήλες», φόρτωσε τις προμήθειες, έβαλε στην καρότσα μερικές γυναίκες και παιδιά που δεν ήθελαν να πάνε με τα πόδια στην Αγ. Τριάδα και ξεκίνησε. Εγώ με τον Γιώργο και μερικούς ακόμη αποφασίσαμε να περπατήσουμε την απόσταση αυτή που δεν είναι παραπάνω από μισή ώρα και που ήταν και η πρώτη ευκαιρία για μένα να δω με τα μάτια μου αυτόν τον τόπο για τον οποίο τόσα πολλά είχα ακούσει. Η διαδρομή με εντυπωσίασε γιατί είχα καιρό να δω άχτιστο τοπίο, στο οποίο να διαγράφονται με τόση καθαρότητα οι όγκοι και οι κορυφογραμμές των λόφων. Ο δρόμος που πήραμε διέσχιζε τις «Απάνω Δήλες» από ανατολή προς δύση, ενώ έδινε τη δυνατότητα σε κάποιον που πήγαινε πρώτη φορά εκεί να δει τις λεγόμενες 'παρτίδες' στην φυσική τους διάσταση, ως χωράφια οριοθετημένα, με τα ζώα τους, με τα κελιά τους και τα υποτυπώδη νοικοκυριά τους. Τα κελιά - στην πλειοψηφία τους πετρόχιστα- φανέρωναν την παλαιότητά τους, την φροντίδα του ενοίκου τους, τους νεωτερισμούς στις επισκευαστικές εργασίες από την σύγκριση μεταξύ τους, αλλά και από την ομοιότητά τους με άλλα οικήματα που υπήρχαν στη μυκονιάτικη ύπαιθρο με τα οποία κάποια παρουσίαζαν αρκετές ομοιότητες. Το άλλο στοιχείο που με κατέπληξε ήταν η ηχητική υπόκρουση της οπτικής μου εμπειρίας. Η ηρεμία και ησυχία τω' Δηλώ', περιέκλειε βελάσματα των προβάτων και κάποιες ανθρώπινες ομιλίες. Η σύγκριση που γινόταν στο μυαλό μου, με ό,τι απολάμβαναν οι αισθήσεις μου στις Δήλες και στη Μύκονο, ήταν αναπόφευκτη και διαρκής. Διαρκής ήταν και η αίσθηση ότι άλλαξα εκτός από τόπο και χρόνο.

Όταν φάνηκε το εκκλησάκι της Αγ. Τριάδας με τα περιβάλλοντα χτίσματα-κελιά θεώρησα ότι και για αυτό και μόνο άξιζε η εκδρομή μου και η πιθανή ταλαιπωρία μου από τη στιγμή που με περίμενε διήμερη παραμονή στην ύπαιθρο με ξενύχτι και πολύ ζέστη. Η εκκλησιά ήταν χτισμένη πολύ κοντά στην ομώνυμη αμμουδιά. Ήταν ασβεστομένη, όπως και τα παρακείμενα κελιά. Τόσο η ίδια, όσο και ό,τι την περιστοιχίζε ήταν τόσο καλά 'χωνεμένα' από τον περιβάλλοντα χώρο, έτσι 'ακουμπισμένα' με απλότητα στο χωράφι, που οπτικοποιούσαν με πολύ παραστατικό τρόπο αυτό που εννοούσα ως αισθητικό 'μέτρο' για τα ανθρώπινα έργα μέσα σε τόσο λιτά τοπία. Είχα την αίσθηση ενός είδους 'αχρονίας' που αναδύεται συνήθως μέσα σε φυσικά περιβάλλοντα όπου η ανθρώπινη επέμβαση είναι ανύπαρκτη. Ο ήχος όμως άλλαζε όσο πλησιάζαμε, βάραινε και γέμιζε από τον θόρυβο της ηλεκτροπαραγωγικής γεννήτριας που διαθέτει η περιοχή για τις ανάγκες του πανηγυριού. Το τρακτέρ είχε ήδη φτάσει, ο Μιχελής ξεφόρτωνε τις προμήθειες και όταν πια φτάσαμε και εμείς στην αυλή του κελιού έγιναν και οι

συστάσεις μου με τους ανθρώπους που ήδη βρίσκονταν εκεί και δούλευαν πυρετωδώς για την προετοιμασία του πανηγυριού.

-«Καλώς τα και καλώς τα»! «Καλωσόρισες γιατρέ με την παρέα σου» ήταν τα πρώτα λόγια της υποδοχής μας. - «Καλώς σας βρήκαμε, και του χρόνου να 'στε καλά» ανταπαντήσαμε και συνεχίσαμε την κουβέντα για το ταξίδι, για τον πατέρα του Γιώργου που ήταν στα νιάτα του Δηλιανός (με παρτίδα) και που μπορεί να ερχόταν την άλλη μέρα στο πανηγύρι, για εμένα που ... κάπου με ήξεραν....κάπου δεν με ήξεραν!... « ...Και ποιανού Μαδούπα είπες ότι είσ' εγγόνα;...Α! Του Φραζέσκου... του Νικολού κόρη είσαι λοιπόν...Ακούς της λαλάς της Δεσποινούς... τη μάνα σου την ξέρομε... Μαθέ, τόσο μεγάλη κοπέλα έχει ο Νικολός!... Τώρα που τα λες έχεις και την χαρα'ή τη μαδούπικια!»

Η «χωριανή» γλώσσα, με τη τραγουδιστή χροιά της, είχε καιρό ν' ακουστεί με τόση σαφήνεια και καθαρότητα στ' αυτιά μου. Λόγω της μυκονιάτικης καταγωγής μου, είχα αρκετές ευκαιρίες στο παρελθόν, αλλά και στο παρόν, ν' ακούσω να εκφέρεται ο λόγος των ντόπιων με το μυκονιάτικο ιδίωμα και κάθε φορά ξαφνιαζόμουν με το γεγονός ότι δεν ήξερα τη σημασία πολλών λέξεων και εκφράσεων. Εγώ δεν υπήρξα ποτέ ομιλήτρια αυτού του ιδιώματος, αλλά άκουγα να το εκφέρουν όσοι νοούνταν «χωριανοί» στη Μύκονο. Στις Δήλες, πολλοί από τους Δηλιανο-Μυκονιάτες μιλούν τα «βαριά» μυκονιάτικα τα οποία μοιάζουν με την κρητική προφορά, εμπλουτίζονται δε, με έναν κοφτό τρόπο εκφοράς των προτάσεων. Μερικές στιγμές μάλιστα μπορεί κανείς να θεωρήσει ότι η γλώσσα τους είναι άγρια και επιθετική. Αυτήν την γλώσσα και τους φορείς της, κλήθηκα να κατανοήσω στις Δήλες, με αυτή τη γλώσσα και τον κόσμο που επινοούσε αναμετρήθηκα μέσα από πολλών ειδών επικοινωνιακά παιχνίδια. Με τις συχνές μου επισκέψεις στις Δήλες, έμαθα να ξεχωρίζω την 'άλλη' γλώσσα που μιλούσαν εκεί οι άνθρωποι, από αυτήν που μιλούσαν οι υπόλοιποι Μυκονιάτες που συναναστρεφόμουν εγώ, οι Μυκονιάτες «χωραίτες», οι νεότεροι, οι γεροντότεροι, οι «Ανωμερίτες»¹³⁹. Έμαθα να ξεχωρίζω από τον τρόπο ομιλίας τις παρέες στα πανηγύρια, έμαθα να "ακούω" τις ενδοτοπικές διαφορές.

Η μία από τις δύο οικογένειες που έκανε το πανηγύρι, επειδή συνόρευε η εκκλησιά με την παρτίδα της, είναι η οικογένεια των Αγρέληδων. Οι δύο μεσήλικες γιοι της οικογένειας, ο Ντεμένεος και το Θοδωράκι, ήταν εκεί μια μέρα πριν για να προλάβουν τις δουλειές. Η εκκλησιά βέβαια είχε ασβεστωθεί την προηγούμενη εβδομάδα και ήταν έτοιμη για τη γιορτή της. Με τις καινούριες της 'ποδιές' μπροστά από τις εικόνες, τα μοσχομύριστα βασιλικά και τα γαρίφαλα, με τα κεριά στη θέση τους, τα καντήλια αναμμένα. Ο μπαρμπα - Λεοντής και η κυρ' Αβιολέττα, οι γονείς τους, βοηθούσαν ο καθένας με τον τρόπο τους, αλλά λόγω του προχωρημένου της ηλικίας τους και των αρθριτικών που ταλαιπωρούσαν τον μπαρμπα-Λεοντή, είχαν αναλάβει εποπτικό ρόλο. Ωστόσο η κυρ-Αβιολέττα ήταν αυτή που όχι μόνο συντόνιζε τις εργασίες, αλλά κοπίαζε και η ίδια μαζί με τους νεότερους σε όλη τη διάρκεια των

¹³⁹ Οι «Ανωμερίτες» είναι οι κάτοικοι της περιοχής «'Ανω Μεράς» στην ενδοχώρα της Μυκόνου, η οποία πριν ενωθεί με το Δήμο Μυκονίων συγκροτούσε την κοινότητα Άνω Μεράς, το δεύτερο σε μέγεθος οικισμό μετά τη Χώρα.

προετοιμασιών, αλλά και το βράδυ του πανηγυριού καθώς και την άλλη μέρα, το πρωί στη λειτουργία.

Η αυλή μπροστά από το κελί ήταν χωμάτινη. Γύρω από το κελί υπήρχαν διάφορα αντικείμενα που χρησίμευαν για το στήσιμο του πανηγυριού, όπως νταμπλάδες, σιδεριές που έπαιζαν τον ρόλο των τραπεζιών, αλλά και τσιμεντόλιθοι πάνω στους οποίους στηρίζονταν τα μαδέρια, τα οποία με τη σειρά τους μεταμορφώνονταν σε μπαγκάδες (καθίσματα). Υπήρχαν επίσης διάφορα εργαλεία σφαγής ζώων, τσιγκέλια όπου τοποθετούνται για να βγάλουν το αίμα μετά στη σφαγή τους, μέχρι την ώρα που θα μπουν στα καζάνια για μαγείρεμα. Λίγο πιο πέρα υπήρχε ένα ξύλινο παράπηγμα αντι τουαλέτας. Πριν μπω στο κελί, στο μικρό τσιμεντένιο 'αυλιδάκι', η ματιά μου σκόνταψε σε ένα κομμάτι αρχαίας κολόνας ως κατάληξη του χαμηλού τοίχου που οριοθετούσε την είσοδο από τη μεγάλη χωμάτινη αυλή στο αυλιδάκι. Η κολόνα, που εκτελούσε και χρέη καθίσματος όταν χρειαζόταν, ήταν η λεπτομέρεια που υπογράμιζε την λιτότητα του χώρου και του οικήματος. Περιμαζεύτηκε και ενσωματώθηκε και αυτή στα νεότερα οικοδομικά υλικά, ώστε μέσα από μια λογική 'ανακύκλωσης' ή επαναχρησιμοποίησής της, ξανάζησε μαζί με τους σύγχρονους *Δηλιανούς* μια ακόμη ζωή. Το κελί, τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά, ήταν αρκετά φροντισμένο. Ήταν βαμμένο στο εσωτερικό του με λαδομπογιά και είχε τάξη. Το «χωριανό» νοικοκυριό του αποτελούνταν από τρία κρεβάτια (ντιβάνια) με τα σκεπάσματά τους- έτοιμα για την ξεκούραση των ενοίκων ή για έναν γρήγορο ύπνο στα διαλείμματα από τις προετοιμασίες ή από την κραιπάλη του πανηγυριού. Ήταν μόνιμα στημένα εκεί, όλο το χρόνο και αποτελούσαν μian ακόμη εκδοχή κρεβατοκάμαρας που είχε και μια όψη κουζίνας ή καλύτερα «μαγειρείου». Αυτό γιατί τον υπόλοιπο χώρο καταλάμβανε ένα τραπέζι, το ψυγείο, τα κουζινικά σκεύη, η γκαζιέρα, τα πιατικά, τα απορρυπαντικά και πολλά ακόμη αντικείμενα που χρησιμοποιούνταν μόνο στο πανηγύρι. Δίπλα από αυτόν τον ενιαίο χώρο, υπήρχε και ένα μικρότερο καμαράκι με δύο ακόμη κρεβάτια. Τις ημέρες όμως της γιορτής ήταν γεμάτο με τρόφιμα και με πράγματα που κουβαλούσαν μαζί τους οι διάφοροι συγγενείς και φίλοι. Εκεί αφήσαμε και εμείς τα μπαγκάζια μας όταν φτάσαμε. Μαζί με τον Ντεμένεο και τον αδελφό του, ήταν και κάποιοι ακόμη *Δηλιανοί* που βοηθούσανε στις δουλειές. Έρχονταν και έφευγαν σε όλη τη διάρκεια του πρωινού διάφοροι φίλοι και συγγενείς τους που έρχονταν από τη Μύκονο με ιδιόκτητα σκάφη και γενικά υπήρχε μια έντονη κινητικότητα και κοινωνικότητα σε όλη τη διάρκεια των προετοιμασιών.

Αφού περιτριγύρισα τους χώρους, πήγα και στην εκκλησιά που είχε τις διαστάσεις ενός κλασικού εξωκκλησιού από αυτά που συναντά κανείς στη μυκονιάτικη ύπαιθρο. Το ίδιο φροντισμένο, φρεσκοβαμμένο και περιποιημένο όπως τα κελιά, ήταν ήδη στολισμένο με τα λουλούδια του, τους βασιλικούς του, τις καθαρές του τις «ποδιές» με τα βυζαντινά εκκλησιαστικά σχέδια οι οποίες στόλιζαν το τέμπλο, τα κεράκια και το λάδι προς χρήση και με τα καντήλια αναμμένα. Την εκκλησιά φρόντιζε και μια δεύτερη οικογένεια- αυτή των Χουλακάδων- η οποία συμμετείχε και στην διοργάνωση του πανηγυριού. Στην προκειμένη όμως περίπτωση ο διαχωρισμός ως προς τη συμμετοχή και το γλέντι του πανηγυριού από τις

δύο οικογένειες ήταν εμφανέστατος πρώτα από όλα από τον τρόπο που είχαν οριοθετήσει τον δικό τους πανηγυριώτικο χώρο. Για να γίνει περισσότερο κατανοητό, η εκκλησιά βρισκόταν στη μέση και οι χώροι ένθεν και ένθεν από την εκκλησιά ήταν οι χώροι ανάπτυξης του πανηγυριού. Οι Αγρέληδες γλεντούσαν στην χωμάτινη αυλή τους και αν ο κόσμος ήταν πολύς επεκτείνονταν και σε ένα κομμάτι του χωραφιού, οι Χουλακάδες γλεντούσαν στην άλλη πλευρά όπου βρισκόταν η δική τους τσιμεντένια αυλή με το κατά πολύ μεγαλύτερο κελί τους και αρκετούς βοηθητικούς χώρους.

Πέρασα λοιπόν από την άλλη πλευρά της εκκλησίας, στο χώρο των Χουλακάδων και πήγα να εξιχνιάσω την κατάσταση. Βέβαια δεν πήγα ανυποψίαστη εκεί, γνωρίζοντας από πριν τι περίπου 'έτρεχε' με τις δύο οικογένειες από πληροφορίες που μου έδωσε ο Γιώργος και ο πατέρας του. Εγώ προσπάθησα όμως να αδειάσω από το μυαλό μου ό,τι ήξερα και να δω αν μπορούσα να διαβάσω στο χώρο και στις στάσεις των ανθρώπων που θα συναντούσα εκεί τη 'διπλή' υπόσταση του πανηγυριού. Αυτό αποτέλεσε μια διαδικασία που διήρκεσε πολλά χρόνια- ακόμη και τώρα δεν έχει λήξει. Ωστόσο, όλες οι πληροφορίες στην πορεία μου φάνηκαν χρησιμότερες προκειμένου να αποκωδικοποιήσω τη συμβολική γλώσσα μέσα από την οποία μου παρουσιαζόταν το πανηγύρι. Το κελί των Χουλακάδων ήταν εξοπλισμένο με πιο σύγχρονα μέσα, ήταν μεγαλύτερο και ήταν προφανές ότι στην αυλή του, το βράδυ του πανηγυριού, μαζευόταν πολύ περισσότερος κόσμος απ' ό,τι στη μεριά των Αγρέληδων. Ήδη είχαν φτάσει πολλά από τα μέλη της οικογένειας και βοηθούσαν στις προετοιμασίες. Ο γερο-Χουλακάς ήταν ο βασικός διοργανωτής με πρωτοστάτες την γυναίκα του, την κόρη του, τη νύφη του και τον γαμπρό του. Διοργάνωνε από την πλευρά του ένα πολύ πιο 'ανοιχτό' και πολυπληθέστερο πανηγύρι από ότι οι Αγρέληδες, στα πρότυπα των μεγάλων πανηγυριών της Μυκόνου, με ηλεκτρικά όργανα και κρητικούς μουσικούς που ήταν κυρίως επιλογή του γαμπρού του ο οποίος είχε κρητική καταγωγή. Σημαντικοί βοηθοί των Χουλακάδων σε αυτό το πανηγύρι ήταν και τα μέλη μιας οικογένειας που την παρτίδα της ουσιαστικά την φρόντιζε ο γερο-Χουλακάς. Αυτή η 'άτυπα' τρίτη οικογένεια, η οικογένεια των Ζανούληδων είχε την παρτίδα της δίπλα από αυτήν των Χουλακάδων και το κελί της πολύ κοντά στην εκκλησιά. Πάντα συνέδραμε την πλευρά του γερο-Χουλακά και πολύ περισσότερο τις μέρες που γίνονταν οι προετοιμασίες για το πανηγύρι.

Όταν επισκέφτηκα λοιπόν την 'άλλη' πλευρά, αυτήν των Χουλακάδων, πήγα μαζί με κάποιον κοινό γνωστό που επισκεπτόταν και τις δύο πλευρές. Με είχαν ήδη δει βέβαια να περπατώ πρώτα στην μεριά των Αγρέληδων και ενώ χαιρέτησα και έγιναν οι συστάσεις, δεν ήταν το ίδιο εγκάρδιοι μαζί μου όπως οι Αγρέληδες. Από ό,τι κατάλαβα, με είχαν ήδη καταχωρίσει στην 'άλλη' πλευρά, πράγμα που επικυρώθηκε όταν τους επισκεφθήκαμε παρέα με την κυρά- Αβιολέττα για να ευχηθούμε «και του Χρόνου», στηριζόμενες η μια στην άλλη προκειμένου να περάσουμε με μεγαλύτερη ευκολία το 'σύνορο' που διαχώριζε τις δύο πλευρές. Αυτό έγινε αργά το απόγευμα, μετά τον εσπερινό, όταν όλος ο κόσμος είχε μαζευτεί στα

τραπέζια για να δειπνήσει και αποτελούσε κομμάτι μιας ολόκληρης στρατηγικής την οποία κατανόησα αφού έφυγα από τις *Δήλες*.

Εδώ πρέπει να διευκρινίσω ότι ο Γιώργος, είχε σχεδόν αποκλειστικά σχέση με την οικογένεια των Αργέληδων. Γνώριζε και αρκετούς από τους Ζανούληδες με τους οποίους έκανε μερικές φορές παρέα και στη Μύκονο, ενώ τα πίνανε και στις *Δήλες*, ειδικά στο πανηγύρι. Ποτέ όμως δεν καταχωρήθηκε στο μυαλό των *Δηλιανών* ως «φιλο- Χουλακάς». Επισκεπτόταν δε, την πλευρά τους ύστερα από πρόσκληση κοινών φίλων των δύο πλευρών ενώ τις περισσότερες ώρες τόσο την παραμονή όσο και την ημέρα του πανηγυριού τις περνούσε με την παρέα των Αργέληδων ή στο κελί του *Δηλιανού* του φίλου Γιάννη που έκανε και αυτός ένα είδος ‘αντι-πανηγυριού’-ιδιαίτερα από το 1995 και μετά! Αυτή η σχέση του Γιώργου με την μία πλευρά, αφορούσε την προϋπάρχουσα σχέση του πατέρα του με τον μπαρμπα- Λεοντή τον Αργέλη, αλλά εξέφραζε ταυτοχρόνως και την προτιμησή του σε όσα αντιπροσώπευε η μία πλευρά και όσοι από τους *Δηλιανούς* συσπειρώνονταν γύρω από αυτήν. Αντιστοίχως, η επιτόπια έρευνά μου και η εθνογραφική καταγραφή του *δηλιανού* πανηγυριού της Αγ. Τριάδας σηματοδοτήθηκαν από την ειδική σχέση που ανέπτυξα με την οικογένεια των Αργέληδων και έχει όλα τα αρνητικά και θετικά, όλες τις δυνατότητες, αλλά και τους περιορισμούς από την σχέση οικειότητας που απέκτησα με αυτήν την οικογένεια. Μέσα από τη δική της δράση και τις δικές της αντιλήψεις βίωσα την πανηγυριώτικη διαδικασία, μέσα από την φιλοξενία στο δικό της κελί ένιωσα αποδοχή, μαζί με τους δικούς της φίλους και συγγενείς μπερδεύτηκα και εγώ στις προετοιμασίες ως ‘βοηθός’ της κυρ’ Αβιολέττας, μαζί με αυτούς συμμετείχα στο γλέντι και στις κουβέντες με άλλους *Δηλιανούς*. Καθώς μάλιστα συνέχιζα να πηγαίνω για τα επόμενα πέντε χρόνια, θεωρήθηκα έως και κομμάτι της ‘οικογένειας’ και έφτασαν να μου στέλνουν μηνύματα από την αρχή του καλοκαιριού και να με ψάχνουν για να βεβαιωθούν ότι θα πάω.

Από τη ώρα που έφτασα και γνώρισα τους ανθρώπους εκεί, ήξερα ότι δεν μπορούσα να μείνω έξω από τον χορό των προετοιμασιών. Από τη στιγμή μάλιστα που η πλευρά των Αργέληδων στερούνταν πολλών βοηθητικών χεριών, μαζί με την κυρ’ Αβιολέττα προσπάθησα να αντεπεξέλθω στην δοκιμασία στην οποία υποβαλλόμουν για πρώτη φορά στη ζωή μου: να σταθώ στο ύψος των περιστάσεων, να φανώ ανθεκτική στις δουλειές, να μην κάνω κανέναν να νιώσει άβολα, να μην προσβάλλει κάποιον ασυνείδητα η συμπεριφορά μου, αλλά κυρίως να βρω τρόπο να υπάρξω και εγώ μέσα σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο που με είχε ξαφνιάσει, όσο και αν νόμιζα ότι το γνώριζα. Ειδικά, οι συνθήκες της παραμονής ήταν σπουδαίο μάθημα για μένα!

Όταν φτάσαμε, όλοι προετοιμάζονταν για την απογευματινή σφαγή των αιγοπροβάτων. Δεν είχα ξαναβρεθεί παραμονή πανηγυριού και ήθελα να δω όλα τα τεκταινόμενα. Ο γυναικείος πληθυσμός, εκείνη την ημέρα, στη μεριά των Αργέληδων, είχε βρει τις άξιες εκπροσώπους του στο πρόσωπο το δικό μου και της κυρ’ Αβιολέττας! Είχαν καταφθάσει και κάμποσα από τα παιδιά των *Δηλιανών* που είχαν έρθει για το πανηγύρι και αφού κολύμησαν και ψάρεψαν, το μεσημεράκι, αρκετοί νεαροί *Δηλιανοί*, έφεραν πατελίδες και αχινούς, για μεζέ στο ούζο και το κρασί. Με το που τελείωσε η ώρα του πρόχειρου μεσημεριανού, συμμαζέψαμε το τραπέζι γιατί

σε λίγο θα άρχιζαν να καταφθάνουν οι «σφαχτάδες» και να αρχίσει η ετοιμασία για τα σφαξίματα. Εγώ, όλο αυτό το διάστημα, δεν σταμάτησα να τραβώ φωτογραφίες και να δέχομαι ποικίλα σχόλια γι' αυτό. Όλοι νόμιζαν ότι το έκανα για να τους βάλω στην τοπική εφημερίδα όπου ήμουν μέλος της συντακτικής επιτροπής. Γενικά η παρουσία μου προκάλεσε την πρώτη μέρα διάφορα σχόλια και κυρίως από εκείνους τους *Δηλιανούς* που δεν ήξεραν ποια είμαι και μέχρι να το μάθουν και να χωνέψουν την καινούρια 'γυναικεία' παρουσία που τους προέκυψε στο πανηγύρι ήμουν ο αποδέκτης ποικίλων προκλήσεων. Όσο περνούσε η ώρα οι προετοιμασίες για την σφαγή των ζώων φούντωναν. Ετοιμάζονταν καζάνια, ακονίζονταν μαχαίρια, φτιάχονταν οι «πύργοι» (τα τρίποδα) όπου θα κρεμούσαν τα ζωντανά για να στραγγίξουν. Άρχισαν να καταφθάνουν διάφοροι γνωστοί και φίλοι *Δηλιανοί* όλων των ηλικιών. Ήρθαν και αυτοί που θα έσφαζαν τα ζώα.

Από την πλευρά των Αγρέληδων, στο πανηγύρι τα ζώα εκείνης της χρονιάς ήταν έντεκα και τα είχαν στείλει σαν προσφορές κάποιοι άλλοι *Δηλιανοί*. Οι Αγρέληδες είχαν βάλει δύο. Στην μεριά των Χουλακάδων τα ζωντανά ήταν γύρω στα 22, προσφορές και αυτά από τους ίδιους και κάποιους άλλους *Δηλιανούς*. Ο αριθμός των προσφερόμενων ζώων άλλαζε από χρόνο σε χρόνο. Υπήρχε βέβαια ένας σταθερός πυρήνας «χωριανών» που συμμετείχε με σφαχτά στο πανηγύρι, αλλά με τα χρόνια προστέθηκαν και άλλοι. Στο πανηγύρι συμμετέχει και η δική μου οικογένεια, προσφέροντας τα τελευταία χρόνια δικό της ζωντανό. Αυτή η κίνηση εκ μέρους μας θεωρήθηκε τιμή για τους διοργανωτές -τους Αγρέληδες- αλλά και μια ένδειξη για το πόσο αισθανόμαστε ότι είμαστε 'μέσα' στο πανηγύρι, μια ένδειξη έμπρακτης υποστήριξής του. Η σφαγή των ζώων ήταν ένα γεγονός με μεγάλη κοινωνικότητα. Μαζεύτηκαν διάφορα νεαρά παιδιά 18-25 χρονών που είχαν έρθει για το πανηγύρι και που τα περισσότερα ανήκαν σε οικογένειες *δηλιανές*. Μαζί τους είχαν και μερικούς φίλους που δεν ήταν *Δηλιανοί*. Υπήρχαν επίσης και μερικά παιδιά που πότε εμφανίζονταν στην αυλή και πότε εξαφανίζονταν προς την παραλία. Η σφαγή έγινε το απόγευμα, πριν πέσει ο ήλιος. Έγινε μέσα σε φωνές ανθρώπινες, βελάσματα και στριγγλιές, νησιώτικες μελωδίες που έπαιζε ο δημοφιλέστερος ραδιοφωνικός σταθμός της Μυκόνου, ο σταθμός του Κοντιζά. Ξαφνικά εμφανίστηκε προς σφαγή και ένα γουρουνόπουλο που προσφέρθηκε από έναν γείτονα των Αγρέληδων το οποίο αργότερα θα γινόταν μεζές των «σφαχτάδων» και των παρευρισκόμενων για το βράδυ.

Η παρουσία μου εκεί την συγκεκριμένη στιγμή της προετοιμασίας του πανηγυριού αποτελούσε ένα είδος 'παραφωνίας'. Δεν υπήρχε καμιά γυναίκα στο χώρο που συνέβαιναν όλα αυτά. Οι εργασίες αφορούσαν μερικούς από τους παρευρισκόμενους άνδρες. Ακόμη και το 'φιλοθεάμον' κοινό ήταν γένους αρσενικού. Στην άλλη πλευρά του πανηγυριού- που επίσης έσφαζαν- υπήρχαν και κάποιες γυναίκες, αλλά και εκεί οι άνδρες είχαν τον πρωταγωνιστικό ρόλο στη δράση. Όσα συνέβαιναν δε, στην πράξη είχαν και το αντιστοιχό τους σε επίπεδο λόγου. Η σφαγή συνοδευόταν από σχόλια για το ζωντανό, προκλητικά πειράγματα και ακραία αστεία που λέγονταν μεταξύ των παρευρισκόμενων. Οι προβατίνες προκαλούσαν τα περισσότερα: *«Μωρέ για 'δε φωνή τούτη η γριά (η προβατινα)... και μένα να σφάζανε δεν θα*

‘καμα τόσο σαματά!... Όντας ‘εθνομόντανε’ και έκαμε ‘τα πίσω’ στον κριό είχαμε να ζανακούσομε τη μιλιά της!». Πολλά και άλλα παρόμοια ακούγονταν εκείνο το απόγευμα. Μέχρι που γδάρθηκαν τα ζώα και κρεμάστηκαν στο τσιγκέλια. Μόλις τέλειωσαν οι δουλειές, πλύθηκαν οι συκωταριές, ετοιμάστηκαν και μερικά κομμάτια κρέας για να προσφερθούν για φαγητό σε όσους μόχθησαν- μια και δεν πληρώνεται κανείς για ό,τι κάνει στο πανηγύρι. Ακόμη και οι «σφαχτάδες» που πληρώνονται όταν τους φωνάζουν σε άλλες περιστάσεις, στην προκειμένη περίπτωση, προσφέρουν τις υπηρεσίες τους αφιλοκερδώς.

Στο βραδινό τραπέζι της παραμονής του πανηγυριού, δεν συμμετείχαν βέβαια μόνο οι άμεσα εμπλεκόμενοι στις προετοιμασίες. Καθίσαμε όλοι όσοι βρισκόμασταν εκεί. Το τραπέζι στρώθηκε στην μικρή αυλή ακριβώς μπροστά από το κελί με την κουζίνα. Το Θοδωράκι και ένας ανιψιός του ετοίμασε τους μεζέδες, εγώ έκοψα σαλάτες, η κυρ’ Αβιολέττα ετοίμασε μερικά πιάτα ακόμη. Το ούζο και το κρασί με τα ποτήρια ήταν σχεδόν τα πρώτα πράγματα που ακουμπήσαμε στο τραπέζι.

Μαζευτήκαμε γύρω στα 15 άτομα. Κάποια στιγμή εμφανίστηκε και η τρίτη γυναίκα της παρέας. Η Φρασκουλάρα ήταν η γυναίκα ενός από τους *Δηλιανούς* που είχαν έντονη παρουσία στις προετοιμασίες σε όλη τη διάρκεια της ημέρας. Η Φρασκουλάρα ήταν από τις λίγες *δηλιανές* γυναίκες που έμεναν για παραπάνω από τρεις μέρες μαζί με τους άνδρες τους στις *Δήλες*. Το κελί που έμενε μαζί με τον άνδρα της, τον Μιχελή, και τα δυο τους αγόρια, ήταν ένα ολοκληρωμένο ‘νοικοκυριό’. Η ίδια-όπως αποδείχτηκε στην πορεία- αποτελούσε τον ορισμό της «χωριανής» στις *Δήλες*, αλλά και στη Μύκονο, καθώς συγκέντρωνε πολλά από τα στοιχεία εκείνα που σημασιοδοτούν αυτήν την έννοια. Ήταν μια γυναίκα ψηλή και αρκετά εύσωμη. Ο ερχομός της προκάλεσε μια μικρή αναταραχή στην αντροπαρέα. Κάτι που έμοιαζε σαν παραμιλητό παρά σαν ευθύ σχόλιο προς εκείνη, καθώς κατέβαινε αγέρωχη και λίγο βλοσυρή το δρόμο που οδηγούσε στην αυλή. «*Ε! Βλέπω πως τραγοπίνετε!... Τα κάματε σωστά ή τ’ αφήκατε μισά και πιάσατε τα ούζα...*» Αυτές οι κουβέντες ακολούθησαν αμέσως μετά τους χαιρετισμούς της σε διάφορους της παρέας και κυρίως στους Αγρέληδες. Στο προκλητικό και ‘βροντόλαλο’ πείραγμά της απάντησε ένας *Δηλιανός* που δεν σήκωνε ‘μύγα στο σπαθί του’: «*Φρασκουλάρα, καλά που ‘ρθες να τα σιγουρέψεις!...*». Η Φρασκουλάρα κάθισε δίπλα στον επίσης μεγαλόσωμο και ‘επιβλητικό’ σύζυγό της, το Μιχελή, και όλο το βράδυ παραφυλούσε τις μπουκιές του και το κρασί που έπινε γιατί κάθε χρόνο τέτοιες μέρες γινόταν «*λιάδα*» (σκορδαλιά) και ήταν πια «*μεγάλος ά’θρεπος*». Τόσο η Φρασκουλάρα όσο και ο Μιχελής δεν ήταν τότε πάνω από 45 χρονών.

Η Φρασκουλάρα και ο Μιχελής ήταν από τους «χωριανούς» στις «*Απάνω Δήλες*» που ζούσαν μεγάλα χρονικά διαστήματα εκεί, ασχολούμενοι με την γεωργοκτηνοτροφία. Βέβαια, ο Μιχελής στη Μύκονο ήταν οικοδόμος και ιδιοκτήτης πολλών ενοικιαζόμενων κτιρίων η περιουσία τους γενικά σε ακίνητα δεν ήταν καθόλου ευκαταφρόνητη. Οι «*Μεγάλες Δήλες*» όμως ήταν γι’ αυτούς «το σπίτι» τους. Εκεί μεγάλωσαν οι ίδιοι με τους γονείς τους, εκεί πήγαιναν συχνά με τους φίλους τους και οι δυο γιοι τους. Αποτελούσαν επίσης ‘εξέχουσες’

φυσιογνωμίες της *δηλιανής* κοινωνίας γιατί ο καθένας ξεχωριστά είχε διάφορους τρόπους να κάνει πολύ αισθητή την παρουσία του ανάμεσα στους υπόλοιπους «χωριανούς»: Ο Μιχαήλ ήταν αυτός που είχε το τρακτέρ και εξυπηρετούσε κυρίως όσους είχαν παρτίδα στις «Απάνω Δήλες». Λόγω της ‘παλαιότητάς’ του και της επιρροής που ασκούσε στους «χωριανούς» είχε γνώμη που ‘βάραινε’ και αυτό του έδινε ένα είδος ‘εξουσίας’ στις Δήλες. Η Φρασκουλάρα ήταν πληθωρική, «γλωσσοκοπάνα»- μέχρι παρεξηγήσεων, αυστηρή στην κριτική της, άξια όμως για να τα καταφέρνει στις Δήλες και στα «χωριανά»¹⁴⁰. Όταν η Φρασκουλάρα ήρθε εκείνο το βράδυ στην παρέα, με στραβοκοίταξε, είπε μian ανέκφραστη «καλησπέρα» και - παρά το γεγονός ότι πληροφορήθηκε από όλους ποια ήμουν και με ποιόν ήμουν εκεί, η ματιά της με έκοβε όλη την ώρα.

Η ώρα που περνούσε μετριόταν σε πολύ αλκοόλ, και σε φαγητό που δεν μπορούσε να συναγωνιστεί την αντίστοιχη καταναλωμένη ποσότητα του ποτού. Τα μάτια των ομοτράπεζών μου κατακόκκινα, ‘ραγισμένα’! Οι λέξεις ‘σέρνονταν’ όπως-όπως... Η διάθεση όμως για πειράγματα, αστεία και υπονοούμενα... ανθηρή. Η σεξουαλική διάσταση σε ο,τιδήποτε λεγόταν ήταν προφανής! Είχα την αίσθηση ότι αυτοί οι άνθρωποι σημασιοδοτούσαν τις λέξεις από την αρχή. Ακόμη και τα αντικείμενα, ό,τι τους περιτριγύριζε, γινόταν ένα μέσο για να βρουν διέξοδο και να ειπωθούν όσα δεν χώραγαν στις λέξεις. Βέβαια, η ‘γυναικεία’ παρουσία μου, με τη συγκεκριμένη κοινωνική ταυτότητα τους περιόριζε και τους έθετε όρια στην αθυροστομία τους. Ωστόσο αν λεγόταν κάτι πολύ ‘πιπεράτο’ μου ‘ριχναν ματιές και λέγανε κάθε τόσο ο ένας στον άλλον να μαζευτεί γιατί είχανε και την ‘ξένη’ κοπέλα στην παρέα (δηλαδή εμένα) που θα τους παρεξηγούσε και μετά τι θα νόμιζε και τι θα ‘λεγε για αυτούς στη Μύκονο! Ο Γιώργος με πληροφόρησε ότι όταν η παρέα ήταν αυστηρά «ανδροπαρέα» λέγονταν ιστορίες, πειράγματα και ανέκδοτα, γίνονταν κουτσομπολιά με μια αίσθηση μεγαλύτερης ελευθερίας. Και τότε όμως ο ‘υπαινετικός’ λόγος είχε πρωτεύουσα θέση στην επικοινωνία τους και συντελούσε στην ευθυμία της παρέας.

Με πολλά από αυτά που άκουγα, ήρθαν στιγμές που γελούσα μέχρι δακρύων! Βέβαια γελούσα περισσότερο με τον εαυτό μου, αναλογιζόμενη πού βρέθηκα, με ποιους και τι έκανα! Βλέποντάς να τους ‘ρουφά’ το ποτό παρά να το ρουφούν αυτοί, βλέποντας να έχουν αλλοιωθεί τα πρόσωπά τους, να έχουν πεταχτεί οι φλέβες τους, βλέποντας και τον Γιώργο σε εκείνο το στάδιο μέθης μετά από το οποίο το μόνο που μπορεί να ακολουθήσει είναι σούρσιμο αντι για περπάτημα και ‘μακάριος’ ύπνος, αναλογίστηκα τι θα σκέπτονταν για μένα και γελούσα με την ‘παράταιρη’ εικόνα μου. Στους περισσότερους έκανε εντύπωση ότι δεν έπινα, αλλά ούτε και πολυέτρωγα. Μέχρι να τους πείσω ότι δεν είμαι «ακατάδεκτη», ούτε σε «ειδική κατάσταση», είδα και έπαθα! Άλλοι νόμιζαν ότι ήμουν άρρωστη, άλλοι «γκαστρωμένη», άλλοι, που με έβλεπαν να ξεκαρδίζομαι στα γέλια αναρωτιόντουσαν τι έχω πάρει και είμαι έτσι και γιατί τους κρατώ μυστικό και δεν τους το λέω να το πάρουν και εκείνοι! Όλα από τα παραπάνω λέγονταν εν είδει πειραγμάτων και για κάμποση ώρα η ‘παραξενιά’ μου ήταν το επίκεντρο της

¹⁴⁰ Στις ασχολίες που είχαν σχέση με τη ζωή στις Δήλες, δηλαδή τις αγροτοκτηνοτροφικές δραστηριότητες.

κουβέντας. Καμιά από τις λεκτικές αυτές δοκιμασίες δεν έμεινε εκ μέρους μου αναπάντητη βέβαια. Εγώ ενίσχυα την γκροτέσκα αυτή κατάσταση ακόμη και όταν τα πειράγματα έπαψαν να αφορούν εμένα αλλά τον Γιώργο και την ιδιότητά του την επαγγελματική, ή κάποια σωματικά χαρακτηριστικά του... Τα «ντόνια» που βγάζει με τις «μασιές», τα «μασελάκια» τα γερά που πρέπει να ετοιμάσει για να τους δώσει άμα θα γεράσουν και θα είναι φαφούτηδες και δεν θα μπορούν «να τραβούν τα κρέατα», αποτέλεσαν την προσφιλή τους θεματολογία στο τραπέζι.

Η αντοχή τους στο ποτό ήταν εντυπωσιακή. Κάποια στιγμή, που όλα έδειχναν ότι οι συμποσιαστές μου ήταν χορτασμένοι από αλκοόλ, σηκώνεται ένας και πιάνει από το ψυγείο ένα μπουκάλι βότκα. Φέρνει και μερικά ποτήρια για 'σφηνάκια', και αρχίζει να κερνά σχεδόν με το ζόρι έναν-έναν ξεχωριστά με τη λογική ότι «στρώνει καλό ύπνο!». Εγώ που δεν έπινα έπρεπε κάπως να συμμετέχω σε αυτά τα κυκλικά 'σφηνακοειδή' κεράσματα. Οπότε κάποιος πρότεινε να μου γεμίσουν το σφηνάκι μου με sprite! Εκ των υστέρων κατάλαβα, ότι αυτό το ιδιόμορφο σφηνάκι που μου επέβαλλαν να πω, τους 'έφτιαχνε' τη διάθεση πολύ περισσότερο από την βότκα που κατέβαζαν οι ίδιοι! Εγώ απορούσα για την αντοχή όλων σε αυτό το τραπέζι γιατί κανείς δεν είχε έρθει ξεκούραστος, οι περισσότεροι δε, είχαν έρθει κατευθείαν από τις δουλειές τους στη Μύκονο. Το ίδιο βέβαια και οι «σφαχτάδες» που μόχθησαν περισσότερο από όλους. «Στις Δήλες δεν την νιώθεις την κόουραση... Εσύ ακόμη δεν έχεις δ'iei τιποτα! Σήμερα ήταν τα καλύτερα! Αύριο να δ'εις ήντα θα γίνει εδώ!» μου είπαν όταν έθιξα το θέμα της αντοχής τους. Με αυτά τα λόγια αποχαιρετιστήκαμε και πήγαμε για ξεκούραση τις λίγες ώρες που μας έμεναν όλων μέχρι να ξημερώσει.

Ανήμερα του πανηγυριού

Η ημέρα που ξημέρωσε ήταν το «δώρο της φύσης» - όπως πολύ χαρακτηριστικά μου είπαν- στην Αγία Τριάδα για να έρθουν και πολλοί άλλοι Μυκονιάτες στο πανηγύρι χωρίς να ταλαιπωρηθούν από το βοριά. Από το πρωί όλοι σχολίαζαν την «καλοσύνη» και το πόσα χρόνια είχε να τους κάνει τέτοιο καιρό. Μερικοί από τους *Δηλιανούς* έλεγαν ότι θα έρθουν και Συριοί που ξέρουν για το πανηγύρι, είναι «μερακλήδες» και τα ξέρουν «τα καλά»! Όλοι ήταν ευχαριστημένοι γιατί θα ερχόταν κόσμος και δεν θα πήγαιναν χαμένοι οι κόποι και οι ετοιμασίες όπως άλλες χρονιές που με την κακοκαιρία έφταναν μόνο όσοι το «το 'λεγε η καρδούλα τους». Θα έρχονταν και «τα όργανα» με ευκολία, θα ερχόταν και ο παπάς για τον εσπερινό και την πρωινή λειτουργία και όλα θα γίνονταν «κατά πως έπρεπε»!

Από νωρίς, λοιπόν, άρχισε να καταφτάνει κόσμος που συνδύασε τη βόλτα στις *Δήλες* με το πανηγύρι. Έφτασαν διάφορες παρέες από τη Μύκονο που τις έφεραν τα δύο καϊκια-το 'βουϊδάδικο' που ανήκει στον Συνεταιρισμό και το καϊκι του Χουλακά. Εμφανίστηκαν γυναίκες, παιδιά που ήταν φίλοι και συγγενείς με τις οικογένειες που διοργάνωναν το πανηγύρι. Κάποιοι περνούσαν και από τις δυο 'πλευρές' για να ευχηθούν, άλλοι πήγαιναν μόνο στην μία.

Από τη μεριά των Χουλακάδων επικρατούσε μεγαλύτερος πυρετός προετοιμασιών γιατί περίμεναν πολύ κόσμο. Μου είπαν ότι έβραζαν τελικά γύρω στα 22 κρέατα! Με το καϊκι τους ήρθε και το τετραμελές κρητικό συγκρότημα. Αμέσως οι μουσικοί έστησαν τα όργανα στο ειδικό υπερυψωμένο πάλκο στον πλαϊνό τοίχο της εκκλησιάς και αφού τα κούρδισαν για κάμποση ώρα, λίγο πριν το μεσημέρι, έπιασαν τα τραγούδια ύστερα από επιθυμία των οικοδεσποτών τους και ας μην είχε αρχίσει ακόμη το πανηγύρι.

Μετά τους πρωινούς καφέδες και τα σχόλια για το «... ήντα πιούσαμε πάλι χθες!» άρχισαν να βουίζουν σαν μελίτσι μπροστά από το κελί οι άνθρωποι που καταπιάστηκαν με το στήσιμο της αυλής με τραπέζια και τέντα. Σε αυτήν την προσπάθεια βοηθούσαν οι νεότεροι σε ηλικία συγγενείς και φίλοι των Αγρέληδων, αλλά και μερικοί πιο μεγάλοι που είχαν πείρα στα πανηγύρια. Εγώ είχα μείνει για άλλη μια φορά έκπληκτη για την ‘θηριώδη’ αντοχή αυτών των ανθρώπων που φαινόταν τελικά ότι ήταν τόσο μεγάλη όσο και οι κραιπάλες στις οποίες επιδίδονταν! Αυτό ήταν κάτι που το έβλεπα να συμβαίνει συνεχώς στις *Δήλες*, αλλά και σε γλέντια στη Μύκονο. Ιδιαίτερα σε γιορτές και χοιροσφάγια που απαιτούσαν μέρες προετοιμασιών. Όσο μπόρεσα να ξεκλέψω από τις κουβέντες τους έμαθα ότι κάποιιοι που δεν ήταν μαζί μας, το τραπέζι της προηγούμενης βραδιάς, τρωγόπιναν σε άλλες παρτίδες. Οι περισσότεροι είχαν πάει για ψάρεμα και «σφύριζαν κάτι ούζα» με τις πίνες και τις φούσκες που έπιασαν, άλλοι «έχασαν τον κόσμο και κοιμήθηκαν επί τόπου»! Γενικά, οι κουβέντες ήταν γύρω από τα κατορθώματα της προηγούμενη νύχτας, αλλά ακούγονταν και διάφορα κουτσομπολίστικα σχόλια, για κάποιους συντοπίτες, ενώ γίνονταν περιπαιχτικά σχόλια για την ικανότητα που είχε ή δεν είχε κάποιος να σηκώσει τις τάβλες και να τις στήσει στα τραπέζια ή να πιάσει το μουσαμά της τέντας. Λίγο πιο πέρα από την αυλή που ετοιμαζόταν για το βράδυ, το Θοδωράκι μαζί με δύο από τους «σφαχτάδες» τεμάχιζε τα κρέατα, τα έπλενε και τα ετοιμάζε να τα βάλει στα καζάνια για βράσιμο.

Ο δικός μου ‘αγώνας’ δόθηκε στον στίβο της κουζίνας με ‘συναγωνίστριες’ την κυρ’ Αβιολέττα και την Φρασκουλάρα. Καμιά από τις συζύγους των αδελφών Αγρέληδων δεν είχε έρθει στις *Δήλες* για το πανηγύρι διότι είχαν αναλάβει καθήκοντα στα ξενοδοχεία τους. Κάποιος έπρεπε να μείνει πίσω στη Μύκονο και να δουλέψει, να εξυπηρετήσει το πλήθος των επισκεπτών του νησιού το τριήμερο του Αγίου Πνεύματος - τριήμερο κατά το οποίο η Μύκονος ‘βουλιάζει’ από κόσμο. Οι κόρες τους ίσως έρχονταν το βράδυ, αλλά θα εξαρτιόταν από τη δουλειά του ξενοδοχείου. Η αδελφή των δύο Αγρέληδων, αν και βρισκόταν στις *Δήλες* μαζί με τον άνδρα της, στη δική τους παρτίδα, δεν είχε εμφανιστεί στις προετοιμασίες- πράγμα που σχολιάστηκε από τη Φρασκουλάρα. Η κυρ’ Αβιολέττα όμως έκοψε την κουβέντα και κατάλαβα ότι κάποια παρεξήγηση είχε συμβεί μέσα στην οικογένεια την οποία ‘εξιχνίασα’ στη Μύκονο, όταν επέστρεψα. Η αδελφή τους βέβαια ήρθε στο πανηγύρι, αλλά αφού ευχήθηκε ψυχρά και «και του Χρόνου», πήγε στην μεριά των Χουλακάδων και πέρασε με τον άνδρα της την περισσότερη ώρα εκεί.

Οι ‘γυναικείες’ μας δραστηριότητες στην κουζίνα αφορούσαν τα φαγητά που θα μαγειρεύονταν στο τηγάνι. Ταυτόχρονα με τους άλλους που έστηναν τα τραπέζια και αυτούς που ετοιμάζαν τα κρέατα, εμείς φτιάχναμε τους κεφτέδες, ξαλμυρίζαμε τον μπακαλιάρο, πλέναμε τις ντομάτες για τις σαλάτες. Σε όλο το διάστημα που ασχολούμαστε με τους κεφτέδες η Φρασκούλάρα με ρώταγε διάφορα για τη ζωή μου, όχι όμως και με πολύ οικείο τρόπο. Γενικά ήταν πολύ επιφυλακτική και δεν ανοιγόταν. Είχε επίσης την τάση να αμφισβητεί την ικανότητα των σημερινών νέων γυναικών στο να ανταποκρίνονται με επιτυχία σε ζητήματα, για παράδειγμα μαγειρικής, αν δεν είναι «χωριανές»! Μου αφηγήθηκε μάλιστα και ένα περιστατικό με κάποιες «ψηλομούτες χωραΐτισσες» που ήταν πολύ «μυγιάγγιχτες» και της έκαναν «τις κυρίες». Αυτές ήρθαν στο πανηγύρι, δεν μπορούσαν «να κουνήσουν τα χέρια τους» - κατά τα λεγόμενα της Φρασκούλάρας. Από τον τρόπο που μου τα έλεγε κατάλαβα ότι οι ‘καμπανιές’ αφορούσαν εμένα. Ευτυχώς, την αμέσως επόμενη στιγμή η κυρ-Αβιολέττα ανέλαβε να μπαλώσει την κατάσταση και με υπερασπίστηκε με πολύ σθένος απέναντι στον ‘φαρμακερό’ λόγο της Φρασκούλάρας. Αισθάνθηκα ότι η πρώτη με είχε υπό την προστασία της από την αρχή που πήγα στην παρτίδα τους και τώρα το απεδείκνυε στην πράξη. Της είπε ότι οι σημερινές κοπέλες είναι αλλιώς μαθημένες και ότι εγώ, παρά τη ‘χωραΐτικη’ καταγωγή μου τα καταφέρνω καλά! Για να ‘μαι μαζί τους και να αντέχω την ταλαιπωρία κάτι σήμαινε.... Αλίμονο στις νύφες που θα έφερναν οι γιοι της Φρασκούλάρας! Αλλά επειδή όλα «είναι τυχερά» και λόγω του ότι είναι μεγάλη γυναίκα έχουν δει πολλά τα μάτια της, έμαθε στη ζωή της ότι όλοι έχουν ‘τη χάρη’ τους «καλοσύνη να ‘χουνε... και α’ δε βαριόνται», όπως πολύ χαρακτηριστικά είπε.

Όσο δεν κατέβαλα μεγάλη προσπάθεια να τα πάω καλά με την κυρ’ Αβιολέττα, τόσο μου στοίχισε σε κόπο και χρόνο η σχέση με τη Φρασκούλάρα. Καταλάβαινα ότι για αυτήν δεν είχα θέση στις ετοιμασίες. Δεν ήμουν «χωριανή», δεν ήμουν *Δηλιανή*, ούτε συγγενής της οικογένειας, ήμουν άγνωστη, μορφωμένη και από την άλλη συνιστούσα και μια ερωτική πρόκληση για τους ‘αρσενικούς’. Χώρια που με το Γιώργο δεν ήμουν παντρεμένη. Όλη μου η ύπαρξη προκαλούσε το αυστηρό μοντέλο «χωριανής» γυναίκας που είχε στο μυαλό της η Φρασκούλάρα. Της άρεσε όμως που δεν έπινα και δεν «ξέπεφτα». Αυτό μου το είπε όταν πλάθαμε τα τελευταία κεφτεδάκια μαζί με σχόλια για το ότι κρατάω τη σιλουέτα μου, αλλά μόλις παντρευτώ και κάνω το πρώτο παιδί θα ανοίξει και η δική μου η όρεξη. Το κεφάλαιο «Φρασκούλάρα» το παρακολούθησα συστηματικά και τα επόμενα χρόνια που πήγαινα στις *Δήλες*, είτε λόγω του πανηγυριού είτε απλώς για βόλτα ή για τις ανάγκες της έρευνας. Με τον καιρό η συμπεριφορά της μαλάκωσε απέναντι μου. Πάντα όμως φρόντιζα να της δίνω ιδιαίτερη σημασία και να τη χαιρετώ με έναν ξεχωριστό τρόπο όποτε συναντιόμαστε και στη Μύκονο. Στην πορεία κατάλαβα ότι με τη σειρά της και η ίδια η Φρασκούλάρα συνιστούσε μια πρόκληση για τους άνδρες *Δηλιανούς*, έτσι όπως ‘κατασκόπευε’ το Μιχελή, μιλούσε απότομα και ‘κακότροπα’ στους περισσότερους και «έριχνε τα φαρμάκια της» όπως χαρακτηριστικά μου είπε ένας από τους *Δηλιανούς* που δεν την πολυχώνευε. Η συμπεριφορά της προκαλούσε και ακραία πειράγματα που της τα έκαναν οι *Δηλιανοί* όταν θεωρούσαν ότι το παρατράβαγε! Έτσι,

δημιουργήθηκε ένα είδος ‘ανεκδοτολογίας’ για τη σχέση της με την αντρική *δηλιανή* κοινωνία. Ο Γιώργος με πληροφορούσε πρώτος γι’ αυτά που κατά καιρούς συνέβαιναν στις *Δήλες* και κυρίως για τα κουτσομπολιά που διακινούσαν οι *Δηλιανοί* μεταξύ τους και τα οποία έφταναν κάποια στιγμή στα αυτιά μου.

Όταν κάποια εποχή ένας- κατά γενική ομολογία- δύστροπος με τη γυναίκα του *Δηλιανός*, χάρισε και λίγο αργότερα βρήκε μια «*Ρωσίδα γκόμενα*» που την έφερνε στις *Δήλες* μαζί του και «*την κράταγε από το χεράκι*», προκλήθηκαν ποικίλα σχόλια στην *δηλιανή*, αλλά και στην ευρύτερη μυκονιάτικη κοινωνία. Αυτή που ‘άστραψε και βρόντηξε’ ήταν η Φρασκουλάρα η οποία όπου βρισκόταν και στεκόταν κατηγορούσε τον εν λόγω *Δηλιανό* ο οποίος έπρεπε- κατά τη γνώμη της- να ντρέπεται για τη συμπεριφορά του. Αυτός, κάποια στιγμή, έμαθε τι έλεγε γι’ αυτόν η Φρασκουλάρα και της παρήγγειλε- μισοσοβαρά-μισοαστεία- να πάψει, γιατί δεν το ‘χε σε τιποτα να ανοίξει γραφείο με Ρωσίδες πάνω στις *Δήλες* για να δουν και οι υπόλοιποι «*μιαν άσπρη μέρα... και να ‘βλεπε τότε πού θα πήγαινε η Φρασκουλάρα και καμπόσες άλλες όμοιές της*» !

Εκείνη την ημέρα του πανηγυριού δεν ξανάκουσα τιποτα άλλο προκλητικό από το στόμα της. Αμέσως μετά την παρέμβαση της κυρ-Αβιολέττας δικαιολογήθηκε λέγοντας ότι έχει περάσει δύσκολα στη ζωή της και μου εξομολογήθηκε την ανησυχία της για το γιο της που θα πήγαινε φαντάρος και δεν είχε φύγει ποτέ από κοντά της. Μετά από λίγο εγώ χρειάστηκε να αλλάξω πόστο ‘εργασίας’ και έτσι διακόπηκε η κουβέντα.

Στο τηγάνισμα συμμετείχε και ο εγγονός της κυρ-Αβιολέττας, ο μικρός Λεοντής, ο οποίος σπούδαζε στην Ελβετία τουριστικές επιχειρήσεις και είχε έρθει το καλοκαίρι για διακοπές...δηλαδή για δουλειά στο ξενοδοχείο τους. Μέχρι να αλευρωθούν και να τηγανιστούν οι κεφτέδες, την είχα κάνει εγώ την κουβέντα μου με τον Λεοντή. Μέσα σε πολλά άλλα έμαθα ότι ήθελε να συνεχίσει το πανηγύρι όταν δεν θα άντεχε άλλο ο πατέρας του με το θείο του, ότι από μικρό παιδάκι πήγαινε στις *Δήλες* μαζί με τον παππού του και τον πατέρα του, ότι ήθελε να κρατήσει την παρτίδα της Αγίας Τριάδας με την προοπτική να μάθουν τις *Δήλες* και τα δικά του παιδιά. Όταν τον ρώτησα αν θα έχει χρόνο να ασχολείται με τα «χωριανά» μου είπε ότι αυτά είναι λίγα και εύκολα, τα «*δύσκολα είναι στη Μύκονο*». Στις *Δήλες* είναι η ξεκούρασή του, τα ψαρέματά του.

Ο Λεοντής προσπαθούσε να είναι πάντα παρόν στο πανηγύρι αυτό που συνέπιπτε με τις ημερομηνίες των εξετάσεων στη σχολή του. Άλλες φορές έφτανε αργά το βράδυ του πανηγυριού, αφού ταξίδευε όλη την ημέρα και άλλαζε τρία αεροπλάνα. Αυτό έδινε μεγάλη χαρά στον πατέρα του που ένιωθε μεγάλη περηφάνια για το γιο του και την αγάπη του για τις *Δήλες*. Το τηγάνισμα στάθηκε μια καλή ευκαιρία για να εξοικειωθώ ακόμη περισσότερο με τους ανθρώπους. Όσο λιγότευε η ποσότητα του μπακαλιάρου από τη λεκάνη τόσο εγώ γέμιζα με πληροφορίες για το παρελθόν του πανηγυριού, τη ζωή της κυρ-Αβιολέττας και μερικά χρήσιμα σχόλια για τη δική μου οικογένεια, το δικό μου ‘σσί’ που διατηρούσε παρτίδες στη *Δήλο*, για τον παππού μου και άλλους θείους μου.

Έμαθα ότι το πανηγύρι το έκανε η οικογένεια των Αγρέληδων πολύ πριν τον πόλεμο, από τότε που αυτή η οικογένεια είχε την παρτίδα. Τότε μαζευόταν λίγος κόσμος, κυρίως από τις «Απάνω Δήλες». Ήταν πολύ πιο δύσκολα τα πράγματα, οι μεταφορές και ο καθένας έφερνε το μεζέ του από το σπίτι του, όπως άλλωστε συνέβαινε και σε όλα σχεδόν τα μυκονιάτικα πανηγύρια που γίνονταν μέχρι τις δεκαετίες του '50 και του '60. Η οικογένεια των Χουλακάδων που είχε την διπλανή παρτίδα, ήρθε στις Δήλες τη δεκαετία του '80. Θέλησαν και αυτοί να πάρουν μέρος στο πανηγύρι αλλά δεν υπολόγισαν τους 'παλαιότερους' διοργανωτές και έκαναν τα «δικά» τους. Έβαλαν μάλιστα και δικό τους καΐκι για να εξυπηρετούν τους «χωριανούς». Οι Χουλακάδες 'άνοιξαν' το πανηγύρι, το μεγάλωσαν, έφεραν όργανα από την Κρήτη για να ικανοποιήσουν τον κρητικό γαμπρό τους, αλλά μαζί με τα όργανα έφεραν και 'άλλες' συνήθειες, όπως τις μπαλοθιές που ενοχλούσαν την κυρ-Αβιολέττα η οποία φοβόταν ότι «μπορούσε να γίνει και καμιά ζημιά». Στο λόγο της κυρ-Αβιολέττας υπέβασκε η διαμάχη μεταξύ της δικής της οικογένειας και των Χουλακάδων. Δεν μου μίλησε καθαρά για το τι είχε συμβεί και ούτε μου εξήγησε πώς ήταν η σχέση τους την εποχή που εγώ έκανα την εμφάνισή μου. Γι' αυτή την διαμάχη συνέλεξα πληροφορίες από διάφορους πληροφορητές μου αργότερα. Ταυτοχρόνως παρατηρούσα και η ίδια τον τρόπο που εξελισσόταν τα μετέπειτα χρόνια. Ήταν σαφές ότι η διαμάχη τους ούτε άρχιζε, αλλά και ούτε σταματούσε στον τρόπο τέλεσης του πανηγυριού. Υπήρχαν προβλήματα καλής γειτνίασης, αλλά πολύ περισσότερο προβλήματα που άπτονταν του τρόπου που αντιλαμβάνονταν η κάθε οικογένεια τη σχέση της με τις άλλες δηλιανές οικογένειες, την επιρροή που τους ασκούσε, το προβάδισμα εξουσίας και γοήτρου που επεδίωκε να έχει σε σχέση με αυτές.

Η ώρα περνούσε, η αυλή είχε πάρει την 'πανηγυριώτικη' όψη της, μερικοί από τους βοηθούς είχαν στρώσει ένα μικρό τραπέζι για να τσιμπήσουν αφού κόντευε το μεσημέρι. Ο Ντεμένεος με το Θοδωράκι είχαν στήσει έξω από το κελί και πολύ κοντά στην αυλή τη φωτιά όπου πάνω της έβραζαν δύο τεράστια καζάνια με κρέατα. Τα δύο αδέρφια, με τη βοήθεια κάποιων φίλων τους «σφαχτάδων» που είχαν εμπειρία από πανηγύρια επιμελήθηκαν τα βραστά του πανηγυριού, φρόντισαν για το 'ζουμί', δηλαδή το ζωμό από τα βραστά κρέατα που προσφέρεται πάντα στα μυκονιάτικα πανηγύρια, στο ξεκίνημά τους. Έκοψαν πατάτες για το 'γιαχνί', το φαγητό που φτιάχνεται από κομμάτια του βρασμένου κρέατος με σάλτσα ντομάτα, πατάτες και φύλλα δάφνης και ... περιαιτολόγησαν ότι φτιάχνουν το καλύτερο 'πανηγυριώτικο' γιαχνί, μιλούσαν για τις σωστές αναλογίες των υλικών, τον κατάλληλο χρόνο μαγειρέματος. Την προηγούμενη μέρα, ο ένας από τα δύο αδέρφια είχε βρει χρόνο να πάει για μια βουτιά, αλλά σήμερα έπρεπε να φροντίσουν τα βραστά, γι' αυτό είπαν σε μερικούς από τους νεότερους να πάνε να πιάσουν και κανέναν αχινό να τον έχουν για την ώρα του μεσημεριανού φαγητού. Ωστόσο, αν και δεν ειπώθηκε να μαζέψει κάποιος αχινούς, το βράδυ, την ώρα του πανηγυριού, κάμποσοι από τους παρευρισκόμενους που ήταν δεινοί ψαράδες, έφεραν πολλές «καλάδες» (ποσότητες) με τα παραπάνω θαλασσινά, τα οποία προσέφεραν σε όσους βρέθηκαν στα τραπέζια. Από την μεριά των Χουλακάδων, είχαν στηθεί και εκεί καζάνια, είχαν 'ανάψει' τα

τηγάνια, στήνονταν οι μικροφωνικές εγκαταστάσεις για τους μουσικούς. Έπρεπε μέχρι τον εσπερινό στις 8 το απόγευμα να είναι έτοιμα όλα και από τις δύο οικογένειες ώστε ν' αρχίσει το πανηγύρι.

Αργά το μεσημέρι, όταν οι περισσότερες προετοιμασίες είχαν ολοκληρωθεί, ξαναστήθηκε ένα τραπέζι με ένα πρόχειρο γεύμα με λίγα από τα μεζεδάκια που είχαν ετοιμαστεί και ορίστηκε από τους παρευρισκόμενους- από τους Αγρέληδες- μια ώρα ξεκούρασης για να πάρουν δυνάμεις οι ξενύχτηδες για το βράδυ του πανηγυριού. Όπου βρήκε μέρος ο καθένας «μπατάρισε», άλλος πάνω στις μπαγκάδες, άλλοι στα κρεβάτια του κελιού! Μερικοί έμειναν στις καρέκλες τους για κανένα μισάωρο. Αυτή η ώρα ήταν η κατάλληλη ευκαιρία να πάω και εγώ για μπάνιο, αφού βεβαίως πήρα και την έγκριση της κυρ- Αβιολέττας. Μου 'πε ότι οι δουλειές ποτέ δεν τελειώνουν, αλλά εγώ έπρεπε να πάω να κάνω τη βουτιά μου και να κράταγα «πόδια» για το βράδυ!

Το απόγευμα τα καϊκια έκαναν δυο-τρία δρομολόγια παραπάνω για να φέρουν τον παπά με τον ψάλτη, και αρκετούς από τους επισκέπτες που ήθελαν να παρευρίσκονται στον εσπερινό. Εγώ, λίγο πριν από τον εσπερινό, είχαν την τύχη να επισκεφθώ το κελί ενός φίλου «χωριανού» που ήταν μέσα σε ορεινή παρτίδα και έτσι μπορούσα να έχω θέα από ψηλά. Έβλεπα παρέες- παρέες ανθρώπων να καταφθάνουν από το ρύμη που είχαμε πάρει και εμείς την προηγούμενη ημέρα, έβλεπα τις μετατροπές στο τοπίο μετά από τις προετοιμασίες της σημερινής μέρας, τις φωταψίες, το γεμάτο με ήχους τοπίο, την εκκλησιά με τη σημαία της στο πλάι. Ο Γιάννης, στο κελί του οποίου βρισκόμουν, είχε παρεξηγηθεί με κάτι που ειπώθηκε από τους Αγρέληδες σχετικά με τα σφαχτά και δεν ήθελε να κατέβει στο πανηγύρι. Μας ανακοίνωσε ότι από του χρόνου θα είχε και αυτός το δικό του κρέας στο κελί του, θα καλούσε κάποιους από τους φίλους του και θα γιόρταζε με τον δικό τρόπο την Αγία Τριάδα. Θα κατέβαινε στον εσπερινό, αλλά θα ανέβαινε πίσω στο κελί του αμέσως μετά.

Στον εσπερινό βρέθηκαν τα μέλη και των δύο οικογενειών. Άλλαξαν τα ρούχα τους και έβαλαν καθαρές φορεσιές που είχαν φέρει ειδικά για αυτήν την ώρα και στάθηκαν μπροστά από όλους. Ο κόσμος εκείνη την χρονιά ήταν πολύς και στέκονταν αρκετοί έξω από την αυλή της εκκλησίας. Ακριβώς έξω από την εκκλησιά, είχαν τοποθετηθεί σε ένα πανέρι και οι άρτοι οι οποίοι ήταν προσφορές τόσο των οικογενειών του πανηγυριού, όσο και κάποιων 'πιστών'. Ο παπάς που έψαλε στο εσωτερικό, με δυσκολία μπορούσε να κινηθεί από την πολυκοσμία. Κάποια στιγμή εμφανίστηκε και ένα μικρόφωνο για να ακουστεί δυνατά η ψαλμωδία. Αναρωτήθηκα που βρέθηκε και μου είπαν ότι είναι το μικρόφωνο της εγκατάστασης που έχουν μαζί τους τα κρητικά όργανα. Εκεί πρωτοείδα και αρκετούς από τους *Δηλιανούς* που δεν γνώριζα. Μερικούς τους έβλεπα στη Μύκονο, αλλά δεν ήξερα ότι έχουν παρτίδες στη Ρήνεια. Κάποιοι από αυτούς συνοδεύονταν από τις γυναίκες τους. Οι περισσότεροι ήταν από τις «Απάνω *Δήλες*». Μερικοί ηλικιωμένοι φορούσαν τα γαλάζια τους πουκάμισα και τις τραγιάσκες (κασκέτα). Άλλοι νεότεροι ήταν ντυμένοι με τζιν. Γυναίκες ηλικιωμένες δεν υπήρχαν πολλές. Η κυρ-Αβιολέττα ήταν η μια, η άλλη ήταν μια άλλη *Δηλιανή* καμιά δεκαετία νεότερη. Και οι

δυο φορούσαν τις άσπρες τους μαντιλες στο κεφάλι¹⁴¹. Οι υπόλοιπες μεσήλικες γυναίκες ήταν στολισμένες με μέτρο και καθόλου προκλητικές. Μερικοί από τους επισκέπτες που ήρθαν για τον εσπερινό θα έφευγαν νωρίς. Μόλις τελείωνε ο παπάς, και έπιναν και το 'ζουμί' τους θα έφευγαν με το πρώτο καϊκι που θα επέστρεφε στη Μύκονο.

Οι επισκέπτες που ήρθαν εκείνη τη χρονιά ήταν -εν πολλοίς- άγνωστοι σε εμένα. Κάθε χρόνο όμως που πήγαινα στο πανηγύρι τους αναγνώριζα και έφτασαν στο σημείο τόσο εγώ, όσο και αυτοί να μετράμε παρουσίες και απουσίες. Η πλειονότητα ήταν άνθρωποι που μπορούσαν να αφήσουν για λίγο τις δουλειές τους, ή να αφήσουν κάποιον άλλον στο 'πόδι' τους και να έρθουν να διασκεδάσουν με φίλους και συγγενείς. Υπήρχαν και μερικοί που δεν ήταν από τη Μύκονο, αλλά έμεναν απλώς εκεί. Αυτοί έρχονταν επειδή το γνώριζαν από άλλους Μυκονιάτες. Ήταν όμως λίγοι. Έρχονταν αρκετοί επίσης από τους ντόπιους που είχαν ιδιόκτητο σκάφος και επισκέπτονταν τις *Δήλες* για βόλτα και μπάνιο, για ψάρεμα και κυνήγι. Μερικοί ήταν επίσης συνεργάτες και είχαν επαγγελματικές σχέσεις με τις δύο βασικές διοργανώτριες οικογένειες του πανηγυριού. Εντυπωσιακή ήταν και η παρουσία των νέων παιδιών που ανήκαν σε *δηλιανές* οικογένειες, είτε ήταν φίλοι αυτών των παιδιών. Κάθε φορά σχολιαζόταν πολύ θετικά η προσέλευσή τους, γιατί έδιναν ζωντάνια και κέφι, έκαναν περήφανους γονείς και παππούδες με τους χορούς τους, με την όρεξή τους να γλεντούν μαζί με «τους μεγάλους». Περνώντας τα χρόνια κατανόησα γιατί κάποιοι από το σύνολο των ανθρώπων με τους οποίους ασχολήθηκα στην έρευνα επισκέπτονταν ανελλιπώς το πανηγύρι και κάποιοι δεν πάτησαν ποτέ το πόδι τους εκεί πάνω. Στην πορεία έμαθα ποιοι κάθονταν από την μεριά των Αγρέληδων και ποιοι με τους Χουλακάδες.

Τα ντόπια «όργανα» έρχονταν από την μεριά των Αγρέληδων. Αποτελούνταν από ένα σαντούρι, το βιολί και καμιά φορά κόλλαγε και κάποιος που έπαιζε κανένα κρουστό (τουμπερλέκι). Υπήρξαν χρονιές που από την μεριά των Αγρέληδων έπαιζαν και δύο κομπανιές, ή έβγαιναν και μουζούκια από ερασιτέχνες μουσικούς που είχαν έρθει για το πανηγύρι. Ποτέ όμως οι μουσικές κομπανιές δεν είχαν μικροφωνικές εγκαταστάσεις, ούτε έπαιζαν σε ξεχωριστό χώρο, ειδικά διαμορφωμένο σε 'πίστα', όπως αυτόν που είχαν οι Χουλακάδες μπροστά από το κελί τους. Οι ντόπιοι μουσικοί πληρώνονταν από τις παρέες και τους χορευτές. Όσοι όμως ερασιτέχνες μουσικοί έπαιζαν για την παρέα δεν έπαιρναν χρήματα από κανέναν. Τα κρητικά όργανα πληρώνονταν από τους Χουλακάδες, αλλά έπαιρναν και χρήματα από τους χορευτές.

Με το τέλος του εσπερινού και αφού ο καθένας πήρε τον άρτο του, μοιράστηκαν κάποια γλυκά κεράσματα μεταξύ των πιστών. Κέρασαν όσοι είχαν πεθαμένους «για να 'σχωρεθούν τα αποθαμένα τους», κέρασαν κάποιοι από τις δύο οικογένειες για την «καλοτυχία» και την «υγεία» τους, προσέφερα και εγώ τα «καλαθάκια» μου με τις καθιερωμένες ευχές. Αμέσως μετά τον εσπερινό, ο κόσμος κάθισε στα τραπέζια. Κάθισαν παρέες- παρέες. Κάθισαν μαζί όσοι γνωρίζονταν καλύτερα. Υπήρχαν αμιγείς παρέες «χωριανών» που ξεχώριζαν από το παρουσιαστικό τους και τα ρούχα τους, άλλοι (γυναίκες και άνδρες) αναμίχθηκαν με μερικούς

¹⁴¹ Η άσπρη μαντίλα δηλώνει την απουσία πένθους στην οικογένεια.

από τους «χωραίτες Μυκονιάτες», μερικές παρέες δε, ήταν εντελώς «χωραϊτικές». Οι παρέες με τον νεαρότερο κόσμο κάθονταν σε τραπέζια στην άκρη της αυλής. Σε αυτές, κόσμος πήγαινε και εργόταν και γενικά ήταν το είδος της παρέας με τη μεγαλύτερη κινητικότητα. Αρκετές κοπέλες και αγόρια μάλιστα επισκέπτονταν κατά διαστήματα και την ‘άλλη’ μεριά του πανηγυριού. Η κίνηση από τους Αγρέληδες προς τους Χουλακάδες και το αντιστροφο άρχισε να γίνεται εντονότερη και στους μεγαλύτερους μετά το σερβίρισμα του φαγητού.

Από τη στιγμή που κάθισαν οι άνθρωποι στα τραπέζια άρχισαν να σερβίρονται οι μεζέδες και τα βραστά. Την εποπτεία του σερβιρίσματος την είχε η κυρ’ Αβιολέττα. Στο σερβίρισμα βοήθησαν κάποιες γυναίκες συγγενείς της, βοηθούσα εγώ, η Φρασκουλάρα και ο εγγονός της. Οι δύο της γιοι είχαν την επίβλεψη των βραστών. Ο ένας από αυτούς κέρναγε ζουμί τον κόσμο. Το είχε βάλει σε ένα σκεύος που θύμιζε αλουμινένιο βραστήρα, του είχε προσθέσει αλάτι, πιπέρι και λεμόνι και το σέρβιρε σε πλαστικά ποτήρια. Στα τραπέζια παρατηρήθηκε γρήγορα συνωστισμός! Σαλάτες, κεφτέδες, τυριά, μπακαλιάρος με σκορδαλιά, σαρδέλες παστές, κρεμμυδόπιτα που είχε φτιάξει η κυρ- Αβιολέττα μαζί με τις «νυφάδες» της λίγο πριν έρθει στις *Δήλες*. Όταν ήρθε η ώρα του βραστού κρέατος, ο πιο πολυς κόσμος ήταν ήδη χορτάτος. Μερικές γυναίκες είχαν φτιάξει και από το σπίτι τους διάφορους μεζέδες εμπλουτίζοντας τις γευστικές απολαύσεις της παρέας τους. Το κρασί ήταν χύμα. Στο τραπέζι επάνω υπήρχαν επίσης μπίρες και αναψυκτικά.

Η υπερπροσφορά του φαγητού ήταν και σε αυτό το πανηγύρι χαρακτηριστική και σχολιαζόταν πολύ θετικά από τους συμμετέχοντες. Μερικοί μάλιστα θεώρησαν ότι γίνονταν υπερβολές γιατί στις *Δήλες* όλα γίνονται πιο δύσκολα καθώς δεν υπάρχουν οι βολές της Μυκόνου. Έτσι, όταν προσφέρθηκαν αχινοί από τη Χρυσούλα¹⁴² στην παρέα στην οποία καθόμουν και εγώ, όλοι λυπήθηκαν γιατί ήταν «σκασμένοι» και δεν μπορούσαν να ευχαριστηθούν τέτοιο μεζέ. Όταν έφτασε η ώρα δε, να σερβιριστεί το γιαχνί, πολλοί λυπήθηκαν γιατί θα πήγαινε «χαμένο»! Μερικοί από τους παρευρισκόμενους συμφώνησαν ότι «ο κόσμος είναι χορτάτος, τα φαγιά μένουν... αλλά αυτά που πεινάνε είναι τα μάτια!» και ότι αν δεν ήταν «δωρεάν» δεν θα γίνονταν τέτοιες σπατάλες. Ωστόσο, κάποιες κουβέντες που αφορούσαν μερικούς από τους παρευρισκόμενους «ξένους» και «δικούς», οι οποίες γίνονταν από τον κύκλο των διοργανωτών και των φίλων τους, είχαν μια απαξιωτική διάσταση για αυτούς που πάνε γενικότερα στα πανηγύρια και τρωγοπίνουν «τζάμπα» και «την περνάν’ καλά!». Αυτή η ‘αμφιθυμία’ των διοργανωτών των μεγάλων ή μικρών πανηγυριών, σε σχέση με την προσφορά του φαγητού και την στάση του κόσμου απέναντι σε αυτήν την προσφορά, είναι ένα από τα σημεία εκείνα που συναντούσα συχνά πυκνά. Όπου υπήρχε λειτουργία, πανηγύρι, δημόσια προσφορά φαγητού, υπήρχαν και σχόλια για το γεγονός ότι κάποιοι «το τζάμπα, το γουστάρουν πολύ!...». Επρόκειτο δε, για μια μόνιμη επωδό, όταν σε τέτοιες εκδηλώσεις έκαναν την

¹⁴² Η Χρυσούλα είναι η μόνη «χωραϊτισσα» γυναίκα που χαίρει εκτίμησης και αποδοχής από τους Δηλιανούς για τις αλιευτικές της ικανότητες. Είναι πολύ γενναιόδωρη, πολύ «άξια» και αρκετά ανθεκτική σε όλων των ειδών τις δοκιμασίες! Διατηρεί πρακτορείο ΠΡΟΠΟ στη Μύκονο- πράγμα που την κάνει πολύ κοινωνική και γνωστή σε ένα ευρύ πεδίο ανθρώπων.

εμφάνισή τους διάφοροι μη ντόπιοι που δεν βρίσκονταν σε μεγάλη εκτίμηση από τους ντόπιους, ούτε για τον τρόπο ζωής τους, ούτε για την κοινωνική τους συμπεριφορά.

Το φαγοπότι στο πανηγύρι της Αγίας Τριάδας γινόταν μέσα σε ένα απίστευτο 'ηχητικό' περιβάλλον! Φωνές και τσουγκρίσματα ποτηριών συναγωνίζονταν σε ένταση τα τραγούδια από τα ντόπια όργανα, και, όλοι οι ήχοι της Αγρέλικης ' πλευράς' του πανηγυριού, πνίγονταν μέσα στη βουή των κρητικών τραγουδιών και των μικροφωνισμών τους που έφταναν από την μεριά των Χουλακάδων. Κάποιες στιγμές τα αυτιά μας ξαφνιάζονταν από τις μπαλοθιές που έριχνε ο γαμπρός του Χουλακά και μερικοί κρητικοί φίλοι του, αλλά γρήγορα συνερχόμαστε από το ξάφνιασμα. Στην δική μας την μεριά, ήδη, κάποιιοι είχαν έρθει σε διάθεση χορού και μόλις έκαναν οι πρώτοι την αρχή ακολούθησαν αρκετοί από τους υπόλοιπους. Μπορεί να πλήρωναν τα όργανα κάποιες παρέες για να κατοχυρώσουν μια 'θέση' στη σειρά του χορού, αλλά αυτό δεν αποτέλεσε εμπόδιο ώστε να συμμετέχουν στον χορευτικό κύκλο και κάποιοι άλλοι, όπως αρκετά νεαρά παιδιά και μερικοί από άλλες παρέες. Λίγο πιο έξω από την αυλή είχε στηθεί και ένας άλλος χορευτικός κύκλος από μια μεγάλη παρέα που αποτελούνταν από νεαρούς ντόπιους Μυκονιάτες και μερικούς φίλους τους «ξενομερίτες». Σε αυτήν την παρέα υπήρχαν μερικοί που έπαιζαν κιθάρα, βιολί, μπουζούκι και που έπαιζαν ουσιαστικά για να διασκεδάσουν οι ίδιοι και οι φίλοι τους.

Εγώ, αφού τελείωσα με το σερβίρισμα, άρχισα να περιφέρομαι ανάμεσα στις παρέες που είχα φίλους και γνωστούς. Οι αδελφοί Αγρέληδες ήταν και αυτοί περιφερόμενοι, και όσες φορές σταματούσαν σε ένα τραπέζι σχολίαζαν την εξέλιξη του πανηγυριού. Γενικά ήταν πολύ ευχαριστημένοι που είχε έρθει τόσος κόσμος και είχε γεμίσει η αυλή τους, είχαν μεγάλη έγνοια να «φχαριστηθεί ο κόσμος» και ρώταγαν και κάπου- κάπου αν είχε κόσμο «από 'κει» (εννοώντας τους Χουλακάδες) και ποιοι είναι από εκείνη την πλευρά. Δεν σχολίαζαν στους παρευρισκόμενους φίλους, συγγενείς και γνωστούς τους με ξεκάθαρα αρνητικό τρόπο την 'άλλη' πλευρά. Ήταν πολλοί μετρημένοι στις κουβέντες τους με τους άλλους για τους Χουλακάδες. Ένιωθαν όμως ενοχλημένοι που έφερναν τα κρητικά όργανα και έριχναν μπαλοθιές. Θεωρούσαν ότι αυτά είναι «ξένα» και δεν ταιριάζουν στις Δήλες. Με μερικούς όμως φίλους τους οι οποίοι γνώριζαν-καθώς φαινόταν- πολλά για τη σχέση των δύο οικογενειών, οι κουβέντες τους ήταν αναλυτικότερες. Ο ένας από τα δύο αδέρφια στο τέλος του πανηγυριού πήγε τελικά στον γερο-Χουλακά να του ευχηθεί και να πει ένα ποτήρι κρασί μαζί του και μερικές ώρες αργότερα η γυναίκα του γερο-Χουλακά ανταπέδωσε την επίσκεψη στο κελί των Αγρέληδων.

Στο μεταξύ ο κόσμος που ερχόταν από τη Μύκονο ήταν αρκετός. Εκείνο το βράδυ έκαναν διάφορα δρομολόγια και μερικές «λάντζες» (βάρκες) και όλο χρειαζόταν κάποιος να επιβλέπει ποιοι κατέφθασαν, ώστε να προσφερθεί και σε αυτούς τουλάχιστον ζουμί, βραστό και κρασί. Ταυτόχρονα επέστρεφαν και κάποιοι πίσω. Μερικοί από την παρέα με την οποία καθόμουν μαζί ήθελαν να πάνε να ακούσουν 'κρητικά' και έτσι βρήκα και εγώ την ευκαιρία να πάω να δω τι γίνεται από άποψη γλεντιού και διασκέδασης στην 'άλλη' αυλή. Ο χορός είχε

στηθεί και στην πίστα των Χουλακάδων. Γίνονταν κέφι και φαινόταν να διασκεδάζουν οι παρευρισκόμενοι με τα νησιώτικα τραγούδια της κρητικής κομπανίας. Ειπώθηκε ότι το συγκεκριμένο συγκρότημα ήταν της αρεσκείας του γαμπρού του γερο-Χουλακά, αλλά άρεσε πολύ και στον ίδιο να έχει τους συγκεκριμένους μουσικούς. Ήταν κάτι το «διαφορετικό» για πανηγύρι, που φαινόταν ότι άρεσε και στον περισσότερο κόσμο¹⁴³. Προσπαθώντας να ξεχωρίσω λίγο τα πρόσωπα και τις παρέες, διαπίστωσα ότι οι Χουλακάδες είχαν πολλούς *Δηλιανούς*, αλλά και πολλούς «χωραϊτες» Μυκονιάτες στην αυλή τους. Ρωτώντας και εγώ κατά την ‘μυκονιάτικη’ συνήθεια «*ποιος ή ποια είναι ποιανού*», είδα επίσης ότι πολλές από τις παρέες εκεί σχετιζόνταν με τον επαγγελματικό κύκλο του γερο-Χουλακά και του γιου του που ασχολούνταν με οικοδομικές και ξυλουργικές εργασίες.

Η αίσθηση που είχα πηγαίνοντας από του Χουλακά ήταν ότι *άλλαζα περιβάλλον!* Ήταν σαν να βρισκόμουν σε ένα από τα μεγάλα πανηγύρια που κάνουν μερικοί ντόπιοι και από όπου περνά σχεδόν όλη η τοπική κοινωνία. Αν και ο χώρος των τελευταίων είναι πολύ μεγαλύτερος από αυτόν των αυλών που βρίσκονται αριστερά και δεξιά της εκκλησιάς της Αγίας Τριάδας, εν τούτοις, τα ηλεκτρικά κρητικά όργανα, η πολυκοσμία και τα πρόσωπα με έβγαλαν εντελώς έξω από την ατμόσφαιρα ενός *δηλιανού* πανηγυριού, όπως αυτού που είχα φανταστεί μέσα από τις περιγραφές ηλικιωμένων. Ακόμη και στην πλευρά των Αγρέληδων, όπου η κατάσταση δεν ήταν τόσο μαζική, με έντονη την παρουσία του *δηλιανού* στοιχείου και εμφανή μια αίσθηση μέτρου, με ντόπια όργανα και λιγότερες φωταψίες, μπορούσε να δει κανείς την πρόθεση της οικογένειας να δημιουργήσει μια παράδοση ενός ‘ανοιχτού’ - για όλο τον κόσμο - πανηγυριού.

Μετά τα μεσάνυχτα άρχισε ο κόσμος να λιγοστεύει. Μερικές νεανικές παρέες συνέχισαν το γλέντι στην κοντινή παραλία παίρνοντας μαζί τους κρασί και λίγους μεζέδες, άλλες παρέμεναν στο χώρο του πανηγυριού και ενώθηκαν με άλλες. Οι ντόπιοι μουσικοί έφυγαν με τις τελευταίες «λάντζες», ενώ οι κρητικοί έπαιζαν μέχρι το πρωί. Η παρέα που έμεινε μέχρι αργά ήταν αυτή που λίγο-πολύ είχε ξενουχτήσει και το προηγούμενο βράδυ. Η κυρ-Αβιολέττα στεκόταν ‘φύλακας’ του πανηγυριού, αλλά η κούρασή της ήταν εμφανέστατη. Στα μαζέματα των τραπεζιών βοήθησαν και αρκετοί από αυτούς που έμειναν τελευταίοι και βέβαια τα δύο αδέρφια Αγρέληδες. Εγώ επίσης ένιωθα την κούραση ‘της χρονιάς’! Δεν με είχε καταβάλει τόσο η προετοιμασία, όσο το γεγονός ότι ήμουν σε ένα περιβάλλον που ήθελε μεγάλες φυσικές αντοχές!

Αποφάσισα να αποσυρθώ στη σκηνή μου μόλις κάποιος από την παρέα έβγαλαν πάλι τη βότκα από την κατάψυξη! Ήξερα ότι δεύτερη φορά δεν θα άντεχα την ίδια διαδικασία! Τους είπα ότι ήθελα να ξυπνήσω νωρίς για να προλάβω την λειτουργία και άρχισαν να με

¹⁴³ Την περίοδο που διεξήγαγα την έρευνά μου, πολλά από τα νεαρά ντόπια παιδιά που, δεν ήταν απαραίτητως από «χωριανές» οικογένειες άκουγαν και χόρευαν κρητικά τραγούδια νεότερης παραγωγής και θεωρούσαν ότι ταίριαζαν απόλυτα στον τρόπο που γλεντούν οι Μυκονιάτες. Τα χόρευαν σε χοιροσφάγια, ενώ ένα από τα πολυπληθέστερα πανηγύρια της Μυκόνου το οποίο την περίοδο εκείνη βρισκόταν ‘σε ακμή’, έφερνε κρητικούς οργανοπαίχτες.

πειράζουν λέγοντάς μου ότι θα κρατούσαν το ‘γιατρό’ (δηλαδή το Γιώργο) και θα τον έστελναν να με ξυπνήσει «όταν έπρεπε και όπως έπρεπε»! Δεν είχα κουράγιο ούτε να ανταπαντήσω στην πρόκληση! Τελικά με ακολούθησε και ο Γιώργος ο οποίος ‘άκουσε’ ουκ ολίγα από το στόμα τους! Αποκοιμήθηκα έχοντας έναν βόμβο στα αυτιά μου. Ο αχός από τις κρητικές μαντινάδες που τραγουδούσαν ως «εξαιρετικά αφιερωμένες» στον κρητικό γαμπρό και την παρέα του, σε συνδυασμό με τις τελευταίες μπαλοθιές, με νανούρισαν με έναν εντελώς ξεχωριστό *δηλιανό* τρόπο. Αυτόν τον ‘τρόπο’ δεν μπόρεσα να τον ξεχάσω ακόμη και μετά από κάποια μοιραία περιστατικά που συνέβησαν στο πανηγύρι τα επόμενα χρόνια, κλείνοντας έναν κύκλο της ζωής του και ανοίγοντας έναν άλλο διαφορετικό.

Ανήμερα της Αγίας Τριάδας

Ο ήχος της καμπάνας έπεσε σαν χάδι στα αυτιά μου μετά τη βουή από τα κρητικά όργανα που έφτανε κατά περιόδους με ένταση και μου διέκοπτε τον λιγοστό μου ύπνο. Ο παπάς, που το προηγούμενο βράδυ είχε φιλοξενηθεί στο πιο καλοδιατηρημένο γειτονικό κελί μαζί με τον ψάλτη, ήταν έτοιμος να ξεκινήσει την πρωινή εορταστική λειτουργία ώστε να επιστρέψει στη Μύκονο, είτε με το «βουϊδάδικο», είτε με κάποιο από τα ιδιόκτητα σκάφη. Ο Μιχελής προσφέρθηκε και αυτή τη φορά να ‘πετάξει’ με το ταχύπλοο τον παπά και τον ψάλτη στη Μύκονο.

Όσοι μπόρεσαν να σηκωθούν και να πάνε στην λειτουργία από αυτούς που είχαν ξεμείνει στην παραλία ή κοιμήθηκαν σε κάποιο κοντινό κελί, ανταμείφθηκαν με ένα πρωινό κέρασμα μετά τη λειτουργία που μόνο κέρασμα ‘καφέ’ δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί! Ο καφές συνοδεύτηκε πρώτα από όλα από βουτήματα που τα ακολούθησαν ποικιλία από τους μεζέδες της προηγούμενης νύχτας. Γρήγορα τον καφέ τον αντικατέστησε το ‘ζουμί’, το βραστό κρέας και το κρασάκι. Στο πρωινό αυτό τραπέζι ήμασταν εγώ και ο Γιώργος, ο μπαρμπα-Λεοντής με την κυρ-Αβιολέττα, τα παιδιά τους, η Φρασκουλάρα με το Μιχελή, ο παπάς και ο ψάλτης, ο Γιάννης και δυο ακόμη «χωριανοί». Οι Χουλακάδες ήταν απόντες από αυτό το τραπέζι. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι και το προηγούμενο βράδυ ο παπάς έκατσε στην αυλή των Αγρέληδων. Η φιλοξενία και η πληρωμή του παπά και του ψάλτη στη Ρήνεια ήταν υπόθεση των Αγρέληδων.

Είχαμε ενημερωθεί ότι το «βουϊδάδικο» θα έφενγε από το λιμανάκι «του Κάσαρη» γύρω στις 11 το πρωί. Φάγαμε γρήγορα τους μεζέδες, μαζέψαμε και τακτοποιήσαμε τα πιατικά μέσα στο κελί, τακτοποιήσαμε τα μπαγκάζια μας μέσα στο τρακτέρ που θα τα μετέφερε στο καΐκι και χαιρετήσαμε όσους απέμειναν να βάλουν τάξη στο χώρο. Έπρεπε να ξεστηθούν μερικά τραπέζια, να μαζευτεί η τέντα και όλα να μουν στη θέση τους, μέχρι το επόμενο πανηγύρι. «Στου Κάσαρη» περίμεναν καμπόσοι για την επιστροφή στη Μύκονο. Ήμασταν οι τελευταίοι που επιβιβαστήκαμε και ακούσαμε από διάφορους ποικίλα σχόλια για την αργοπορία μας. Μια αργοπορία που δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα, γιατί, ενώ ήμασταν μέσα στο χρόνο

μας, οι περισσότεροι είχαν φθάσει εκεί μισή ώρα πριν και τους είχε πιάσει ανυπομονησία να φύγουν.

Μέσα στο καΐκι γίνονταν σχόλια για το πώς πέρασε ο καθένας, σχόλια για την κατάσταση κάποιων παρτίδων που ανήκαν σε μερικούς ‘αδιάφορους’ κληρούχους, για την αρχαιολογική υπηρεσία και τις «απειλές» της σε όσους θέλουν να μεγαλώσουν τα κελιά. Η περιέργεια μερικών για όσους «ξένους» εμφανίστηκαν στις *Δήλες* για το πανηγύρι, οδήγησε την κουβέντα σε μια κατεύθυνση που με εξέπληξε! Η φιλοξενία και η γενναιοδωρία των «χωριανών»-*Δηλιανών* -που είχαν πάρει και λίγο ‘μυθικές’ διαστάσεις μέσα στο μυαλό μου- κατέρρεαν ως ιδέες από τον τρόπο που άκουγα να σχολιάζονται οι κάθε «ξένοι» οι οποίοι παρουσιάζονταν ως ένας εν δυνάμει κίνδυνος ώστε να θεωρηθεί η Ρήνεια τόπος διακοπών και να χαθούν οι κλήροι από τα χέρια των χωριανών. Η κουβέντα αυτή καταδείκνυε σε τι μεγάλη εκκρεμότητα ήταν η σχέση των περισσότερων *Δηλιανών* με τις παρτίδες τους και ήταν ένα από τα σημεία που κατάλαβα ότι τους απασχολούσε συνεχώς. Μαζί με αυτούς θα απασχολούσε και μένα τα επόμενα χρόνια.

Με το ίδιο μουλάρι που είχαμε συντροφιά όταν ερχόμαστε, με μερικά πρόβατα που επέστρεφαν στη Μύκονο και μπόλικους *Δηλιανούς*, το καΐκι μπήκε στο λιμάνι της Μυκόνου και μας ‘ξεφόρτωσε’ όλους μαζί! Μας έβγαλε κοντά στην ‘ουρά’ που είχε δημιουργηθεί από τους επισκέπτες του τριημέρου οι οποίοι περίμεναν να πάρουν το πλοίο της γραμμής για Πειραιά! Αναμφισβήτητα, το δηλιανό μας τσούρμο προκάλεσε αίσθηση κατά την αποβίβασή του: «*Ποιοι είναι... από πού έρχονται... που βρήκαν τα πρόβατα*» και πολλά ακόμη ακούγονταν από τους καλοντυμένους επισκέπτες οι οποίοι φάνταζαν στα μάτια μου ως- το λιγότερο- ‘εξωπραγματικοί’ ύστερα από το αποτοξινωτικό *δηλιανό* μου διήμερο. Με τους Αγρέληδες, χαιρετιστήκαμε και φιληθήκαμε εγκάρδια. Συμφωνήσαμε να τα πούμε και εκτός πανηγυριού, μου είπαν ότι έπρεπε από εδώ και στο εξής να πηγαίνω τακτικά στις *Δήλες*. Θα μου εμπιστευόνταν μάλιστα και το κλειδί του κελιού στο οποίο μπορούσαμε να πάμε μαζί με το Γιώργο ακόμη και αν δεν ήταν κανένας τους εκεί. «*Άντε και του χρόνου- πρώτα ο Θεός- ν’ αξιωθούμε να το ζανακάνουμε! Σας περιμένουμε οπωσδήποτε!*» Αυτά τα λόγια μας τα φώναξε η κυρ-Αβιολέττα λίγο πριν μπει στο αυτοκίνητο για να φύγει για το χωριό της. «*Και του χρόνου... να ‘μαστε καλά... στην Αγιά-Τριάδα*» ανταπαντήσαμε και πήραμε και εμείς το δρόμο μας για το σπίτι.

Το πανηγύρι της Αγίας Τριάδας και το «φονικό» του 1994

Το καλοκαίρι του 1994 στάθηκε μοιραίο για το πανηγύρι της Αγ. Τριάδας. Ενώ όλα έδειχναν ότι θα ήταν ένα από τα πιο πετυχημένα και κεφάλαια πανηγύρια των τελευταίων χρόνων, συνέβησαν γεγονότα τα οποία στιγμάτισαν την φυσιογνωμία του πανηγυριού, χαραχτηκαν στη μνήμη όσων παραβρέθηκαν εκεί και άλλαξαν τη στάση πολλών επισκεπτών απέναντι του. Ταυτόχρονα καθόρισαν δραστικά τις σχέσεις των δύο οικογενειών μεταξύ τους, με το πανηγύρι

καιμε άλλους συντοπίτες τους. Τις αλλαγές που επήλθαν τις ‘νιώσαμε’ όσοι συμμετείχαμε στο πανηγύρι όλα τα προηγούμενα και τα επόμενα χρόνια γιατί έγινε «η ζημιά» που φοβόταν η κυρ’ Αβιολέττα ότι αργά ή γρήγορα θα συνέβαινε!

Το απόγευμα του πανηγυριού ήταν ένα από εκείνα που δεν φτάνουν οι ανθρώπινες αισθήσεις για να το αντιληφθούν και να το περιγράψουν. Ζέστη, θάλασσα λάδι, καλή διάθεση από όσους είχαν καταφθάσει από το πρωί, πολλές νεανικές παρέες που είχαν διάθεση για ξενύχτι, χορό και τραγούδι. Ήταν από τις πιο πολυάνθρωπες συνενυρέσεις πάνω στις *Δήλες*. Η νύχτα είχε πάλι «κρητικά», μπαλοθιές, φαγητά... Λίγο πριν τα μεσάνυχτα, αφού το κέφι είχε αρχίσει να ανάβει και στις δύο αυλές, με χορούς, τραγούδια και μπαλοθιές, ακούστηκαν πυροβολισμοί που προέρχονταν από την μεριά των Χουλακάδων. Όλοι τις εντάξαμε στο γνωστό πλαίσιο, δηλαδή ότι άρχισε να μερακλώνει ο «*Κρητίκαρος*» γαμπρός από την άλλη και άρχισε τα «σμπάρα» και τις «τράκα-τρούκες»! Αμέσως μετά ακούστηκαν γυναικείες στριγγλιές και κλάματα, ενώ κάποιοι από την παρέα μας πετάχτηκαν, μαζί με εμένα, να δουν τι είχε συμβεί! Πηγαίνοντας στην αυλή ακούμε στριγγλιές και λυγμούς και τη λέξη «φονιά» να σκίζει τον αέρα. Τα κρητικά όργανα σταμάτησαν να παίζουν και αυτό που αντικρισά ήταν σε ένα από τα τραπέζια που κάθονταν οι συγγενείς και οι στενοί φίλοι των Χουλακάδων, να βρίσκεται στην αγκαλιά μιας γυναίκας αιμόφυρτος ένας ηλικιωμένος, ακριβώς στα αριστερά του, η κόρη του τελευταίου, να κρατά το σβέρκο της από όπου έτρεχαν αίματα και κάπου παραδίπλα, ένας άνδρας να κρατά το κεφάλι του με τα δυο τα χέρια, να φωνάζει, «*τι έκανα ο φονιάς..τους σκότωσα...*»! Μερικοί από αυτούς που βρίσκονταν δίπλα από το «φονιά» τον κράταγαν γιατί ήθελε να πιάσει το πιστόλι και να αυτοκτονήσει. Μέσα σε κλάματα και φωνές, φωνάζουν έναν φίλο μου γιατρό που είχε έρθει για το γλέντι να δει τι γίνεται με τους χτυπημένους.

Δεν θα είχαν περάσει πάνω από τρία λεπτά και βλέπουμε τον «φονιά» να ξεφεύγει από τα χέρια αυτών που τον κρατούσαν, να τρέχει αλλόφρων στην άκρη του χωραφιού που ήταν το κελί των Αγρέληδων και να τινάζει τα μυαλά του στον αέρα! Οι φωνές της γυναίκας και των φίλων του που προηγήθηκαν, ήταν φωνές απόγνωσης. Σωριάστηκε στη γη και έμεινε το άψυχο σώμα του εκεί μέχρι την άλλη μέρα που ήρθε ιατροδικαστής από τη Σύρο για να επικυρώσει το θάνατό του και να μαζέψει από τους μάρτυρες πληροφορίες για τα συμβάντα. Προσπάθησαν αρκετοί να πλησιάσουν το νεκρό. Άλλοι από περιέργεια, άλλοι από ενδιαφέρον προς τη γυναίκα και τα παιδιά του που είχαν κάνει κύκλο γύρω από το κορμί του και σπάραζαν, επέστρεφαν «άρρωστοι. σε εμάς τους υπόλοιπους, με κλάματα και μισές κουβέντες. Μαζί τους έκλαιγα και εγώ από το σοκ, την εικόνα και τους σπαραγμούς της γυναίκας που είχε γίνει μian ‘αγκαλιά’ με τον νεκρό της. Στο μεταξύ, ειδοποιήθηκε από τον γιατρό το νοσοκομείο στη Σύρο και μεταφέρθηκαν οι τραυματίες με ιδιωτικό ταχύπλοο μέχρι εκεί.

Από στόμα σε στόμα διαδόθηκε η ταυτότητα των προσώπων που ‘πρωταγωνίστησαν’ σε αυτό το ‘δράμα’, καθώς και το πώς έγιναν τα πράγματα. Ο δράστης και αυτόχειρας ήταν επίσης κρητικός, φίλος του γαμπρού του Χουλακά, που εργαζόταν ως οδηγός στη Μύκονο. Ήταν παντρεμένος με Μυκονιάτισσα και πατέρας δύο παιδιών. Από αυτόπτες

μάρτυρες μαθεύτηκε ότι προσπάθησε να ρίξει μπαλοθιές με το όπλο του αλλά αυτό μπλόκαρε. Όταν το κατέβασε για να δει τι συμβαίνει αυτό εκτυρσοκρότησε και τραυμάτισε αυτούς που κάθονταν στο πλάι του. Ο ίδιος είχε δηλώσει ότι αν συνέβαινε κάτι και χτυπούσε άνθρωπο, θα αυτοκτονούσε! Πράγμα το οποίο και έκανε δεσμευμένος από τον λόγο του και χωρίς ακόμη να γνωρίζει για το θάνατο του ενός από τους δύο τραυματίες. Εγώ ήταν αδύνατον να πιστέψω ότι αυτά συνέβαιναν μπροστά στα μάτια μου! Ήταν, όχι απλώς 'οριακή' η κατάσταση, αλλά πέρα από κάθε ανθρώπινη πρόβλεψη! Μέσα σε ένα τέταρτο εξαφανίστηκαν οι παρευρισκόμενοι! Μετά τις στριγγλιές έπεσε η πρώτη 'παγωμάρα' και η αδυναμία να σχολιάσει ο οποιοσδήποτε το ο,οτιδήποτε! Το μόνο που άκουγε κανείς ήταν διάφορα επιφωνήματα και επικλήσεις για αυτό το ανήκουστο που συνέβη «*Τι κακό μας βρήκε*», «*Χριστός και Παναγιά... Δώσε Θεέ μου να ξημερωθεί αυτή η μέρα...*» και άλλα παρόμοια.

Αφού άδειασαν άρον-άρον οι αυλές από τους παρευρισκόμενους, μείναμε ελάχιστοι στην μεριά των Αγρέληδων. Εν τω μεταξύ μάθαμε ότι ο ένας τραυματίας είχε πεθάνει, ενώ η κόρη του από καθαρή τύχη την είχε γλιτώσει. Επρόκειτο για τον πατέρα μιας μηντόπιας που είχε παντρευτεί Μυκονιάτη και μάλιστα από *δηλιανή* οικογένεια, η οποία πήγαινε κάθε χρόνο στο πανηγύρι. Ο πατέρας της δούλευε εκείνο το διάστημα στη Μύκονο. Στο βάθος του χωραφιού ξεχώριζε η μορφή της γυναίκας του νεκρού που τον μοιρολογούσε. Μαζί της διέκρινα και δύο ακόμη γυναικείες φιγούρες. Κάποια στιγμή αποχώρησαν και αυτές και μέχρι τη στιγμή να φύγω και εγώ από το κελί την έβλεπα μόνη της να κινεί το σώμα της μπρος-πίσω. Η φωνή της έσβηνε όλο και περισσότερο κάθε ώρα που περνούσε. Μόνο το όνομα του νεκρού ήταν αυτό που ξεχώριζε και που ακούγαμε εμείς... «*Αποστόλη, Αποστόλη... μη...*»

Κοιταζόμαστε όλοι μεταξύ μας, όσοι είχαμε δηλαδή απομείνει στην αυλή των Αγρέληδων. Τα πρώτα λόγια επιτέλους ξεστομίστηκαν και απευθύνθηκαν σαν σχόλιο αυτού που συνέβη. Ήταν από την κυρ-Αβιολέττα που είπε ότι εκείνη είχε ζητήσει πολλές φορές από τον γερο -Χουλακά να σταματήσουν αυτά τα καμώματα, αλλά δεν εισακούστηκε ποτέ. Τώρα ήταν πολύ αργά. Ποιος ήθελε να συμβούν αυτά τα δυσάρεστα; Κανείς! Αλλά η «κακιά η ώρα» δεν αργεί να έρθει, όπως είδαμε. Ο Ντεμένεος, ο γιος της, σχολίασε με λίγα λόγια αλλά και με πολύ πίκρα το γεγονός αυτό. Αναφέρθηκε στα κρητικά έθιμα που είχαν μπει στο πανηγύρι, έριξε το φταιξιμο στο γαμπρό του Χουλακά και τους μουσικούς που προκαλούσαν τέτοιου είδους συναισθηματικές αντιδράσεις, τα έβαλε με τους «νταήδες» που έφερναν όπλα και να τώρα τα αποτελέσματα! Όλα αυτά βέβαια ειπώθηκαν, ενώ ο ίδιος έκανε τρομακτικές προσπάθειες να κρατήσει την ψυχραιμία του εκείνες τις ώρες και να μην πει τιποτα υπερβολικό που θα όξυνε τα πράγματα. Όλοι συμπλήρωσαν το δικό τους σχόλιο πάνω σε αυτό που ζήσαμε. Ήταν όμως εξαιρετικά προσεχτικοί, σαν να ένιωθαν ότι ...μια παραπάνω κουβέντα τους...και θα είχαμε συνέχεια. Ο Μιχελής ήταν έτοιμος να πάει από την πλευρά των Χουλακάδων και να κάνει μεγάλη φασαρία, ήταν έτοιμος ακόμη και να χειροδικήσει γιατί θεωρούσε ότι για ό,τι συνέβη ήταν υπεύθυνος ο γερο- Χουλακάς. Μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση το πόσο φειδωλοί ήμασταν στα λόγια. Όλα σχεδόν λέγονταν 'μέσα από τα δόντια', την ώρα που μαζεύαμε τα

τραπέζια, τα ανέγγιχτα φαγητά, το μισοπιωμένο κρασί. Κάποια στιγμή, μέσα από τις αποσπασματικές μας κουβέντες, κατορθώσαμε να αρθρώσουμε και έναν λόγο για το πανηγύρι. Διερωτηθήκαμε για την τύχη του από τώρα και στο εξής. Θα συνεχιζόταν ύστερα από αυτή τη βαριά 'σκιά' των δύο θανάτων;

Οι Αγρέληδες επέμεναν ότι το πανηγύρι της Αγίας Τριάδας ήταν μια «παράδοση» στη Ρήνεια και ότι αυτοί θα το έκαναν όσο ήταν καλά. Γίνονταν πολλά χρόνια, δεν έπρεπε να σταματήσει. Δεν έφταιγαν εξάλλου αυτοί για όσα συνέβησαν! Πολλά είχαν συμβεί πάνω στις *Δήλες* (εννοούσαν το φονικό του Στεκούλη το 1936, στο οποίο αναφέρομαι αναλυτικότερα νωρίτερα), αλλά η ζωή συνεχιζόταν. Το ίδιο το πανηγύρι γινόταν για να δίνει χαρά στους συμμετέχοντες, για να συναντιούνται και έπρεπε να το υποστηρίξουμε όλοι οι υπόλοιποι, να μην σβήσει ύστερα από αυτό που συνέβη. Μέσα από τα σχόλια έγιναν και διάφορες υποθέσεις για την 'άλλη πλευρά', των Χουλακάδων, αν θα συνεχίσουν να φέρνουν τα κρητικά όργανα και γενικά αν θα έπρεπε να κρατηθεί πένθος τόσο από την μια όσο και από την άλλη πλευρά. Αυτό που κατάλαβα ήταν ότι οι Αγρέληδες δεν ήθελαν να κρατήσουν πένθος γιατί δεν ένιωθαν ότι ευθύνονταν για όσα συνέβησαν. Άλλωστε η «κακιά ώρα» έφταιγε και «...αυτοί που την προκάλεσαν». Όση ώρα λέγονταν αυτά, κανείς μας δεν είχε πάει ούτε στη γυναίκα του αυτόχειρα, ούτε βέβαια από την πλευρά των Χουλακάδων. Ήταν δύο πολύ άσκημες 'κακοτοπιές' τις οποίες τις απέφυγαν όχι μόνο οι Αγρέληδες, αλλά και όσοι αποτελούσαν τον συγγενικό και φιλικό τους κύκλο. Με αυτόν τον τρόπο όμως έδειχναν ότι ο θάνατος και η ευθύνη του που βαραίνει τους ζωντανούς δεν τους αφορούσε. Κάποια στιγμή αποχώρησα από την παρέα για να πάω για ύπνο. Ποιόν ύπνο δηλαδή...Με τη σκέψη της γυναίκας πάνω από το άψυχο κορμί του άνδρα της, εκεί, στη μέση του χωραφιού, με αγωνία για την μέρα που θα ξημέρωνε έσπρωξα τις ώρες ως το ξημέρωμα, και ξαναπήγα στο κελί την ώρα που αποχωρούσαν οι αρχές μαζί με κάποιους μάρτυρες από την οικογένεια των Χουλακάδων και τον νεκρό.

Στις πρωινές κουβέντες μας με τους *Δηλιανούς* επικράτησαν η περιέργεια και τα σχόλια για το τι θα έκανε ο γερο-Χουλακάς έτσι που ήρθαν τα πράγματα. Μερικοί ανέφεραν ότι δήλωσε ότι «*τέρμα... πανηγύρι δεν ξαναγίνεται*». Άλλοι μας είπαν ότι ήταν επιθετικός με τον κόσμο που παρέμεινε και τον ρωτούσε τι θα κάνει τώρα. Ένας φίλος μας ο γιατρός εισέπραξε και αυτός μια πολύ κακή συμπεριφορά, λέγοντάς του ο γερο-Χουλακάς, ότι όσες φορές είχε πάει στο πανηγύρι μόνο από τους Αγρέληδες πατούσε το πόδι του, και τώρα που τον επισκέφτηκε «*τον θυμήθηκε... για το 'κακό'*!». Οι Αγρέληδες όμως ήταν κατηγορηματικοί. Το πανηγύρι, υπήρχε πριν από αυτούς και θα υπάρχει και μετά από αυτούς, είτε το θέλει ο Χουλακάς, είτε όχι! Και του χρόνου έπρεπε να είμαστε όλοι εδώ για να το υποστηρίξουμε και με το πέρασμα του χρόνου θα ερχόταν πάλι μια τάξη και ένας ρυθμός.

Εκείνη τη χρονιά φύγαμε από τις *Δήλες* «φαρμακωμένοι». Στη Μύκονο, το γεγονός αποτέλεσε πρώτο θέμα συζήτησης για μερικές μέρες. Μετά πλακώθηκε από την εργασιακή ρουτίνα του καλοκαιριού, και αυτή η 'νάρκη' του διήρκεσε μέχρι την επόμενη χρονιά. Σίγουρα,

στο ενδιάμεσο διάστημα ειπώθηκαν κουβέντες που μου διέφυγαν, αλλά το πρόβλημα αναδύθηκε την επόμενη χρονιά όταν έφτασε ο καιρός για να τελεστεί πάλι το πανηγύρι.

Την αμέσως επόμενη χρονιά το πανηγύρι ξανάγινε, με όργανα και σφαχτά, αλλά το μούδιασμα του κόσμου που προσήλθε ήταν εμφανές. Γενικά δεν είχε την πολυκοσμία των προηγούμενων ετών, αλλά σε αυτό δεν βοήθησε ούτε ο καιρός! Κανείς δεν σχολίαζε ευθέως τι είχε συμβεί, αυτό υπέβοσκε σε κάθε κουβέντα και κάθε σιωπή. Υπήρχαν φίλοι μας που εξέφρασαν την δυσαρέσκειά τους αρνούμενοι να ξαναπατήσουν εκεί, αγανακτισμένοι ακόμη και για όσα δεν έλεγαν ότι τους ενοχλούσαν τα προηγούμενα χρόνια. Δηλαδή για την κόντρα των δύο οικογενειών, για το 'διπλό' πανηγύρι, για το γεγονός ότι δεν μπορούν να γλεντούν πια σε τέτοιους συναισθηματικά φορτισμένους χώρους. Οι Αγρέληδες ήταν αυτοί που έδειχναν να έχουν πάρει στην πλάτη τους τη συνέχεια του πανηγυριού και εκείνη τη χρονιά ο κόσμος που κάθισε έξω από το κελί τους ήταν περισσότερος από αυτόν που πήγε στους Χουλακάδες.

Οι επιδράσεις όμως των γεγονότων της προηγούμενης χρονιάς ήταν εντονότερες στους τελευταίους. Πρώτα από όλα ο κρητικός γαμπρός δεν ξαναπάτησε στο πανηγύρι- σχεδόν εξαφανίστηκε από τις *Δήλες*. Άλλαξαν με τα χρόνια οι προτιμήσεις και στα όργανα. Άρχισαν να καλούν οργανοπαίχτες από τις υπόλοιπες Κυκλάδες που έπαιζαν νησιώτικα τραγούδια. Η πιο σημαντική όμως αλλαγή ήταν αυτή της 'θέσης' του γερο-Χουλακά στη *δηλιανή* κοινωνία. Φάνηκε ότι μετά τα τραγικά περιστατικά και, σε συνδυασμό με μια σειρά συγκυρίες, έχασε τον 'αέρα' που είχε πριν, πούλησε το καϊκι του, σταμάτησε να προβάλλει αξιώσεις σε κλήρους, κατέβασε τους 'τόνους', εξομαλύνοντας τις σχέσεις με τους Αγρέληδες και πολλούς άλλους. Έφτασαν μάλιστα να γλεντούν μαζί οι δύο οικογένειες στο πανηγύρι του 2000, όταν λόγω μεγάλης θαλασσοταραχής, δεν πήγε κόσμος στο πανηγύρι και έτσι όλοι μαζεύτηκαν σε ένα κελί, σε αυτό του Χουλακά, ύστερα από πρόσκληση δική του όπου γλέντησαν με τα όργανα μέχρι την άλλη μέρα το πρωί.

Αυτό που αντιλήφθηκα γενικότερα να συμβαίνει ήταν μια προσπάθεια να εξισορροπηθούν οι αντιθέσεις και να αμβλυνθούν οι εντάσεις ανάμεσα στους δύο πόλους διοργάνωσης του πανηγυριού. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι σβήστηκαν από τη μνήμη όσα τους χώριζαν και τους χωρίζουν, αλλά ότι αναδύθηκαν και κοινοί τόποι ή κοινά μέτωπα στα οποία κλήθηκαν να ανταποκριθούν με έναν τρόπο που τους συνέταξε στο ίδιο στρατόπεδο ως συμμάχους.

Έβδομο κεφάλαιο

1. Πολυσχιδεείς δηλιανές ταυτότητες και ‘αγροτικότητα’

Το κεφάλαιο αυτό περιέχει τις αναλυτικές προσεγγίσεις που αφορούν την ‘οικογένεια’, την ‘αγροτικότητα’, τις έμφυλες επιτελέσεις, τις αντιλήψεις περί ‘εντοπιότητας’ μέσα από τις συγκρούσεις για κοινωνική διάκριση και γόητρο στις *Δήλες*. Η Μύκονος και οι *Δήλες* είναι δύο τόποι που γίνονται κατανοητοί με εντελώς διαφορετικούς όρους από τους ντόπιους επιχειρηματίες. Προκειμένου να αναδειχτούν τα διαφορετικά νοήματά τους σχολιάζω ένα σώμα πράξεων αγοραπωλησιών που αφορούν τη Μύκονο.

Τα κεντρικά επιχειρήματα γύρω από τα οποία χτίζεται η ερμηνεία του κεφαλαίου μπορούν να συνοψιστούν στα εξής: Στις *Δήλες*, η ‘οικογένεια’, για λόγους που εξυπηρετούν το παρόν και το μέλλον των προσώπων που τις απαρτίζουν, είναι μια υπόθεση ‘κατασκευής’. Η ‘κατασκευή’ αυτή αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης στρατηγικής που αφορά την αυτοπαρουσίαση των υποκειμένων ως ‘πολιτικών’ δραστών, ως ατόμων που αντιπαρατιθενται για εξουσία και γόητρο. Ταυτοχρόνως στις *Δήλες* η ‘οικογένεια’ αποτελεί ένα μέσο μετάδοσης μιας σταθερής διαγενεακής γνώσης η μια γενιά έρχεται να αντικαταστήσει την προηγούμενη και η αίσθηση της ‘συνέχειας’ πριμοδοτείται από την γνώση του τόπου και των ανθρώπων του αποτελώντας ένα είδος κοινωνικού γνωστικού ‘κεφαλαίου’.

Στις *Δήλες* επίσης υπερτονίζεται η ‘αγροτική’ πλευρά της ταυτότητας των υποκειμένων και αυτό διαμορφώνει συνολικότερα τη στάση τους απέναντι στη θέση που κατέχει η οικογένειά στη ζωή τους. Άλλωστε πρόκειται για δύο αξίες που αλληλοσυγκροτήθηκαν και εξαρτήθηκαν ιστορικά η μια από την άλλη. Εκεί υπάρχει έντονη η αίσθηση και η μνήμη της ‘αγροτικής’ καταγωγής, αλλά και της ‘αγροτικής’ παιδικής και εφηβικής ηλικίας των υποκειμένων. Η σχέση τους με τον αγροτικό τομέα παραγωγής είναι πολύ λιγότερο βιωματική, και περισσότερο μνημονική. Οι *Δήλες* με την ιδιότυπη σύγχρονη ‘αγροτικότητά’ τους, συνιστούν διαφοροποιητικό μηχανισμό που δίνει έμφαση σε μια ‘παράδοση’, ένα είδος ‘συνέχειας’ στο χώρο και το χρόνο, μια αισθητική ‘διάκριση’ που δηλώνει έως και κοινωνική υπεροχή στο πλαίσιο της κοινωνικο-πολιτισμικής κατηγορίας των ντόπιων επιχειρηματιών.

Η επιτέλεση ενός γλωσσικού *δηλιανού* ιδιώματος κατασκευάζει την εικόνα ενός ‘αισθησιακού’ *δηλιανού* κόσμου που έρχεται σε αντίθεση με την επιτέλεση του γλωσσικού ‘επιχειρηματικού’ ιδιώματος στη Μύκονο το οποίο ερμηνεύει τον κόσμο με τρόπο ορθολογικό και περισσότερο κοινότυπο. Στις *Δήλες* κυριαρχεί η αντίληψη των υποκειμένων ότι πρόκειται για έναν τόπου ‘αγροτικό’, ‘φυσικό’, έως και ‘πρόχειρο’, με ‘αυθεντικότητα’ που τους οδηγεί να οικειώνουν με μια λιγότερο επεξεργασμένη και ‘πολιτισμένη’ πλευρά του κόσμου. Ωστόσο η ‘αγροτικότητά’ τους κατασκευάζεται -πρώτα από όλα- μέσω της δικής τους ‘μνήμης’ ή αυτής που δανείζονται από τους πιο ηλικιωμένους. Στις *Δήλες* ανασύρουν ένα πολύ ‘χρήσιμο’

παρελθόν, κατοικημένο από μνήμες μιας ‘αγροτικής’ οικογενειακής ζωής που ενέχει όλη την παιδική ηλικία των προσώπων οι οποίοι σήμερα είναι ξενοδόχοι στη Μύκονο. Η ‘αγροτικότητά’ τους συνίσταται σε σχέσεις επινοημένης ‘ομοιότητας’ ή και ‘αναλογίας’ με τους *χωριανούς/δηλιανούς* προγόνους τους. Η ‘αγροτική’ όψη της ταυτότητας έρχεται να συμπληρώσει την ‘επιχειρηματική’ ως μέρος μιας στρατηγικής προώθησης των συμφερόντων και μεγιστοποίησης των οφελών στα ποικίλα πεδία που αναπτύσσεται αυτή η στρατηγική.

Τις *Δήλες* τις χαρακτηρίζει η ρευστότητα των νοημάτων ως προς την ταυτότητα των υποκειμένων: είναι *αγρότες, χωριανοί, άκληροι* ανάλογα με τα συμφραζόμενα και τους σκοπούς που υπηρετούν. Οι πολλαπλές και αμφίσημες ταυτότητες αποτελούν ‘πολιτικά’ εργαλεία των επιχειρηματιών.

Η αντρική ‘παρέα’, ο συμποσιασμός και η αίσθηση ελευθερίας ταυτίζονται με τις *Δήλες*. Η καταφυγή σε ένα είδος ‘φυσικού’, ‘καθαρού’, μη-εργασιακού τόπου, γίνεται ταυτόχρονα και καταφυγή σ’ έναν «κόσμο αντρικής εκφραστικότητας» που τραβά τα υποκείμενα σε μια κατεύθυνση ανάδειξης του ‘αυθεντικού’ ή ‘εσώτερου’ εαυτού τους μακριά από τον πολυρρυθμικό, πολυπρόσωπο και πολλαπλών χρήσεων ‘χώρο’ της καλοκαιρινής Μυκόνου. Στην προκειμένη περίπτωση, η αντρική ‘παρέα’ και ο ‘ενήλικος’ συμποσιασμός αποτελούν μια συμβολική επίκληση της παιδικής ηλικίας. Η διευρυμένη ελευθερία, η εμπειρία του εαυτού πέρα από την καθημερινότητα και τις κανονικότητές της, σε μια *αγροτική/δηλιανή* ‘φύση’, η αίσθηση του ‘άνευ ορίων’ εαυτού, στοιχειοθετούν μια ‘ενήλικη’ παιδική ηλικία που χαρακτηρίζει τον κόσμο των ανδρών.

Σε σύγκριση με το είδος της επιτέλεσης της ‘αντρικής’ *δηλιανής* ταυτότητας στη Ρήνεια, η γυναικεία «*χωριανή/δηλιανή*» επιτέλεση είναι ελάχιστα ‘απο-δραστική’, παραμένει οικογενειακο-κεντρική και συνδέεται αμεσότερα με την *οικιακότητα* και την *επιχειρηματικότητα* στην ‘γυναικεία’ τους εκδοχή

Το *δηλιανό* πολιτισμικό πλαίσιο που σηματοδοτείται από διενέξεις και εσωτερικές διακρίσεις παρέχει μια ‘διαφοροποιητική’ βάση ώστε να συγκροτηθεί μια ευρύτερη αίσθηση της μυκονιάτικης ‘διαφορετικότητας’· μια ‘διαφορετικότητα’ όμως η οποία δεν είναι εύκολο να διαμορφωθεί στο καλειδοσκοπικό πολιτισμικό σύμπαν της καλοκαιρινής Μυκόνου. Έτσι, οι *Δήλες* επανασηματοδοτήθηκαν ως προνομιακό πεδίο κατασκευής της αίσθησης του ‘ανήκειν’ σε μια συλλογικότητα. Η πολιτική των αντιπαραθέσεων και η νομιμοποίησή της στο χώρο της Ρήνειας, ιδιαίτερα σε μια περίοδο εργασιακής έντασης στη Μύκονο, αποτελεί έναν τρόπο εννοιολόγησης της ‘εντοπιότητας’ των υποκειμένων. Μέσα από τους συγκρουσιακούς συσχετισμούς τους, κατασκευάζουν την ‘τοπικότητά’ τους, μιλούν για τον συλλογικό τους ‘εαυτό’, μορφοποιούν μια αντίληψη για το ‘εμείς’ που αφορά ενδοτοπικές διακρίσεις. Ακόμη και οι ‘θάνατοι’, που ενέχουν θέση ‘πολιτικών’ αναμετρήσεων ως προς την επιβολή της εξουσίας γίνονται όροι παραγωγής αντιλήψεων για το ‘τοπικό’ και το ‘ξένο’.

Η ταυτότητα των σύγχρονων *δηλιανών* ‘επιχειρηματιών’ είναι πολυσχιδής, αλλά καθόλου ενδο-συγκρουσιακή. Προσδιορίζεται από μια ευρεία έννοια του ‘συμφέροντος’ που συνενώνει ‘αγροτικότητα’ και ‘επιχειρηματικότητα’, συνενώνει τον *δηλιανό* ‘φυσικό’ κόσμο με τον κόσμο της αγοράς, του εμπορίου και των επιχειρήσεων τόσο μέσα, αλλά πολύ περισσότερο έξω από τα στενά γεωγραφικά όρια της Ρήνειας και της Μυκόνου. Η ‘μουσειακότητα’ και ‘φυσικότητα’ της Ρήνειας, η μοναδικότητά της ως ‘κιβωτού’ της συλλογικής μνήμης αντιπαρατίθεται στη ‘επιβαρυσμένη’ Μύκονο ακόμη και στο επίπεδο της ρητορικής όχι μόνο των *Δηλιανών*, αλλά και του Δήμου, συμπληρώνοντας έτσι τις ‘αξιοτικές’ ή ‘απαξιοτικές’ εννοιολογήσεις των δύο τόπων που συμπληρώνουν τον *δηλιανό* ιδεολογικό κώδικα. Οι *Δήλες* εννοιολογούνται ως τοπική και εθνική ‘κληρονομιά’ με αντιεμπορικό χαρακτήρα. Κρύβουν ένα παρελθόν που γίνεται αντιληπτό ως εθνική ‘περιουσία’. Αντιθέτως, η επενδυτική λογική στην αγορά ακινήτων στη Μύκονο κατηγοριοποιεί τις *Δήλες* ως ‘εμπορευματοποιημένο’ τόπο. Αυτή η λογική είναι κυρίαρχη, τόσο στους μη-Μυκονιάτες, όσο και μεταξύ των Μυκονιατών επιχειρηματιών οι οποίοι αγοράζουν κυρίως «*αγρούς*» με σκοπό την τουριστική αξιοποίησή τους. Μέσα επίσης από τις πράξεις αγοραπωλησιών, αλλά και τις πρακτικές των επιχειρηματιών που παρατήρησα ότι ασκούν διαμορφώνεται μια ιδεολογία κυριαρχίας των υποκειμένων έναντι του κράτους. Τα υποκείμενα, χρησιμοποιώντας ένα ευρύ δίκτυο κοινωνικών σχέσεων ασκούν πιέσεις, χρησιμοποιούν άτομα σε πολιτικές θέσεις-κλειδιά, διαμορφώνοντας μια αντίληψη για το κράτος και τους θεσμούς τους ως υποστηρικτικών μηχανισμών στις ατομικές συμφεροντολογικές επιδιώξεις.

Το πανηγύρι της Αγ. Τριάδας αποτελεί ύψιστη στιγμή κοινωνικότητας για τους *Δηλιανούς*. Στην προσπάθειά μου να διερευνήσω τους όρους συγκρότησης αυτής της τοπικής τελετουργικής πρακτικής κινήθηκα στο πεδίο που ορίζουν τα πρόσωπα, η σχέση τους με το χώρο, οι αισθήσεις και η μνήμη, καθώς και στο πεδίο μέσα στο οποίο εγγράφονται και ταυτοχρόνως καθορίζουν αυτές καθαυτές οι πρακτικές των υποκειμένων. Οι πρακτικές τους προσδιορίζονται εν πολλοίς στη βάση μιας ‘πολιτικής’ αντίληψης της ατομικής/οικογενειακής/συλλογικής ταυτότητας, η οποία εκφράζεται με όρους ‘εντοπιότητας’, σηματοδοτούμενης από αντιπαλότητες, συγκρουόμενα συμφέροντα, αλλά και επιτελέσεις όψεων της ταυτότητας που συντελούν στη διαμόρφωση της παραπάνω αντίληψης.

Οι ‘οικογένειες’ και τα ‘σόγια’ στις *Δήλες*

Τα πρόσωπα, δηλαδή οι *Δηλιανοί* και όσοι τους συναναστρέφονται, είτε μέσα στο πλαίσιο του πανηγυριού, είτε μέσα στην καθημερινότητα είναι πρόσωπα που ανήκουν σε ευρύτερα

κοινωνικά/συλλογικά σχήματα όπως η 'οικογένεια' ή το 'σόι'¹⁴⁴ και με αυτόν τον τρόπο γίνονται αντιληπτοί μεταξύ τους. Στην μικρή 'κοινωνία' των *Δηλιανών* η ένταξη του ατόμου σε μια οικογενειακή γραμμή καταγωγής είναι αυτή που σημασιοδοτεί τη ταυτότητα του ατόμου, το κάνει αναγνωρίσιμο στον κοινωνικό του χώρο που είναι η τοπική κοινωνία. Η περιέργειά τους ,για παράδειγμα, για μένα ,δεν είχε άλλο σκοπό πέρα από το με συνδέσουν με τα πρόσωπα της ευρύτερης οικογένειάς μου- και μάλιστα με το 'σόι' του πατέρα μου- και να μου αποδώσουν ποιότητες που προϋπήρχαν σε συγγενείς μιας, ή και δυο γενιές πριν από εμένα.

Η 'οικογένεια' και το 'σόι' είναι φορές που γίνονται αντιληπτές ως έννοιες ταυτόσημες και αυτό συμβαίνει όταν πρόκειται να εκφραστεί κάποιος θετικά ή αρνητικά για ένα συγκεκριμένο πρόσωπο. Η Clark, ερμηνεύοντας την έννοια του 'σογιού' στα *Μέθανα*, καταλήγει σε μια παρόμοια διαπίστωση: ο όρος 'σόι' (γραμμή καταγωγής) χρησιμοποιείται συχνά σε περιπτώσεις όπου εκείνη θα χρησιμοποιούσε τις λέξεις 'οικογένεια' ή 'συγγενής' στις καθημερινές της, μη ακαδημαϊκές συζητήσεις. Η φράση «από σόι» (από καλή οικογενειακή γραμμή) είχε την ίδια σημασία με τη φράση «από οικογένεια» (από καλή οικογένεια)(Clark 1993: 227) . Η οικογένεια, ως κοινωνικό σχήμα με εκκίνηση από ένα προγονικό, μακρινό 'παρελθόν' που 'περιέχει' τα άτομα και σηματοδοτεί κοινωνικά τα πρόσωπα, είναι κυρίαρχη στον *δηλιανό* κόσμο. Οι παρτίδες νοικιάζονται σε οικογένειες και όχι σε μεμονωμένα άτομα- ακόμη και αν τυπικά στις αιτήσεις αναφέρεται μόνο ένα άτομο, όπως άλλωστε και το πανηγύρι οργανώνεται από δύο μεγάλες οικογένειες. Η δύναμη ενός προσώπου έγκειται στην 'οικογένειά' του. Ωστόσο, ως 'οικογένεια' δεν εννοούνται μόνο οι γονείς, αλλά τοποθετούνται πρώτοι στην ιεραρχία οι γεροντότεροι συγγενείς και όσοι από τους προγόνους μνημονεύονται από ηλικιωμένους συντοπίτες τους που σχετίστηκαν μαζί τους.

Οι οικογένειες οφείλουν να υπάρχουν ακόμη και αν οι σχέσεις των μελών τους δεν είναι οι καλύτερες. Η οικογένεια νοείται τόσο μέσα από την ενότητά της, όσο και μέσα από τις συγκρούσεις της. Η δύναμή της, δεν αντλείται μόνο από το ότι είναι αγαπημένη και ενωμένη- αν και θεωρείται πολύ σημαντικό και θετικό να είναι- αλλά οφείλει να δείχνει και προς «τα έξω» έναν τέτοιο χαρακτήρα. Η θετική δύναμή της θεωρείται ότι πηγάζει εξίσου από την ιστορία των προσώπων διαφόρων γενεών, από την «προκοπή» τους δηλαδή από την οικονομική τους κατάσταση, από ένα γενικότερο πλαίσιο δράσης της οικογένειας σε συγκεκριμένες κοινωνικο-ιστορικές συνθήκες. Μερικές φορές υπερτονίζονται οι αρετές πολύ συγκεκριμένων προσώπων μιας οικογένειας από τρίτους και αποσιωπώνται πολύ σκοτεινές της πτυχές. Αυτό που τελικά γίνεται εμφανές είναι ότι η οικογένεια για λόγους που εξυπηρετούν το παρόν και το μέλλον των προσώπων στις οποίες ανήκουν, είναι μια υπόθεση 'κατασκευής', για όλους- μέλη και μη-μέλη. Η δε 'κατασκευή' αυτή, αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης στρατηγικής

¹⁴⁴ Η αιματοσυγγένεια αποτελεί το κατεξοχήν κριτήριο ένταξης σε μια οικογενειακή γραμμή καταγωγής. Η ομάδα των αιματοσυγγενών, «αποκαλείται στις καθημερινές συνομιλίες μέσα και έξω από τα όρια της κοινότητας οικογένεια, αρκετές φορές σόι... Η αιματοσυγγένεια δηλώνεται καταρχήν με φράσεις όπως είμαστε μία οικογένεια...» (Τσαντηρόπουλος 2000: 112). Σύμφωνα με τον Herzfeld, το σόι, «αποτελεί την κατεξοχήν ομάδα αλληλεγγύης, όχι μόνο γιατί νοείται από τους ίδιους τους κατοίκους ως μια ομάδα αρρενογονικά συνδεδεμένων συγγενών, αλλά και επειδή το χαρακτηρίζει κατεξοχήν μια ανδροκεντρική ιδεολογία, η οποία ενισχύεται από μία ρητορική και κοινωνική ποιητική του ανδρισμού.» (παρατίθεται από τον Τσαντηρόπουλο ό. π., σ. 127).

που αφορά την αυτοπαρουσίαση των υποκειμένων ως ‘πολιτικών’ δραστών, ως προσώπων που αντιπαρατιθενται μέσα από μεγαλύτερα κοινωνικά σύνολα για εξουσία και γόητρο.

Η ‘οικογένεια’ και ο τρόπος που εννοιολογείται στις *Δήλες* μοιάζει να είναι ό,τι χωρά, αλλά και ό,τι περισσεύει από τις προβολές, τις εντυπώσεις, τις μνήμες όλων των προσώπων, τόσο αυτών που σχετίζονται μαζί της με δεσμούς αίματος, όσο και των ‘άλλων’ που απαρτίζουν τον κοινωνικό της περίγυρο¹⁴⁵. Από τον τρόπο που έγινε δεκτή και ‘ανιχνεύσιμη’ στους *Δηλιανούς* έγινε φανερό ότι συγκροτήθηκα ως πρόσωπο γνωστό, μη- ξένο, από τη στιγμή που κάποιοι θυμόνταν μια σειρά άλλων ‘προσώπων’, κρίκος της οποίας ήμουν και εγώ. Η ταυτότητά μου είχε κομμάτια από την ζωή των συγγενών μου, έτσι όπως τα συνέθεταν, τα μνημόνευαν και επέλεγαν να τα συνδυάσουν με άλλα στοιχεία από αυτά που αντιλαμβάνονταν εκείνη τη στιγμή από εμένα και από τον τρόπο που παρουσίαζα τον εαυτό μου στο κοινό μας επικοινωνιακό πλαίσιο. Υπό το ίδιο πρίσμα, η οικογένεια των Αγρέληδων περιελάμβανε πρόσωπα που εκτείνονταν στο παρελθόν και προβάλλονταν στο μέλλον, με μνήμες που επιστρατεύονταν για να τονώσουν την επιθυμητή ταυτότητα της οικογένειας τους στο παρόν. Σε αυτήν την ερμηνευτική κατεύθυνση κατασκευής της οικογενειακής ταυτότητας, τα παρατσούκλια ή «εγκωμιάτα»¹⁴⁶ αποτελούν σημεία αναφοράς ενός ατόμου σε σχέση με την οικογένειά¹⁴⁷ του ή και το σόι.

Στο *δηλιανό* αλλά και στο ευρύτερο *μυκονιάτικο* πλαίσιο, υπάρχει σαφώς μια έντονη τάση ένταξης ενός ατόμου σε μια αρρενογονική γραμμή καταγωγής. Ο προσδιορισμός των προσώπων γίνεται μέσω των παρατσουκλιών ή των «εγκωμιάτων» τους, τα οποία συνοδεύει τις

¹⁴⁵ Σύμφωνα με την Emmett στην μικρή πόλη υπάρχει πλούσια κοινωνική γνώση για τον καθέναν. Κάθε πλευρά της ζωής (των κατοίκων) χρησιμοποιείται στην εικόνα που έχουν οι άλλοι για αυτούς, αλλά η γνώση ποικίλλει από μέλος σε μέλος της κοινότητάς τους, το καθένα από τα οποία έχει μια διαφορετική συνθετική εκδοχή των διαφορετικών τους προσώπων» (1982:207).

¹⁴⁶ Σύμφωνα με τον Κουσαθανά τα παρατσούκλια ονομάζονται και «'ξεβρίσια, παρανόματα ή εγκωμιάτα» κατ' ευφημισμό και ειρωνικά. «Καθοριστικό για την καθιέρωση της προσωνομίας είναι σχεδόν πάντα το κατά πόσον αυτή ενέχει φιλοπαίγμονα διάθεση ... Βεβαίως η αθυροστομία προσθέτει στον εξευτελισμό του κατόχου και στην ένταση του γέλιου ('Καυλάγγελος', 'Μαστρομουνάς')... Υπάρχουν πολλά καινούρια 'ξεβρίσια... που δείχνουν πως η παραγωγή συνεχίζεται αμείωτη... Μερικά, εξαιτίας του βίου και της πολιτείας των κατόχων τους, απέκτησαν πολύ κακή φήμη και χρησιμοποιούνται ως πραγματικά υβριστικά... Πότε δεν δημιουργούνται απέκτιστα; ... Όταν δεν υπάρχει ανάγκη. Και ανάγκη δεν υπάρχει, όταν το όνομα της οικογένειας είναι σπάνιο ή ξενόφερτο, οπότε... καταλήγει να χρησιμοποιείται ως παρατσούκλι. Αντίθετα υπάρχουν φορές κατά τις οποίες ένα παρωνύμιο δεν θεωρείται αρκετό και εφευρίσκονται κι άλλα » (1996: 296- 297).

Η Μέλω Αξιώτη αναφερόμενη στα «παρανόματα» της Μυκόνου έχει σχολιάσει με τον δικό της τρόπο το περιπαιχτικό και ειρωνικό περιεχόμενό τους: «... Για σκέψου τον άνθρωπο που δεν είχε μήτε ένα δόντι και τονε βγάλανε Πολυδοντά... Ο Γιάννης ο 'Στρατιώτης' ήταν ο μόνος απ' τα αρσενικά που να μην έκαμε ποτές του στρατιώτης. Ενώ τον Όθωνα το βασιλέα... τον είπανε αμέσως Βόθωνα, καθώς ήταν πράμα γνώριμο απ' την τοποθεσία που είχε το νησί» (1965: 39).

¹⁴⁷ Τα παρατσούκλια στη Μύκονο, είτε αφορούν τα μέλη μιας εκτεταμένης οικογένειας, ή ενός σογιού οπότε μπορούν να θεωρηθούν 'οικογενειακά', είτε αφορούν μεμονωμένα πρόσωπα έχοντας έτσι έναν ατομικό και πολύ προσωπικό χαρακτήρα. Μέσα από τα παρατσούκλια περιγράφονται σωματικές ή πνευματικές ιδιότητες ενός ατόμου (Κουσαθανάς 1996: 296), για παράδειγμα ο Γιάννης ο Σοφός, η Μαρία η Μακριά. Πολλά δε, έχουν σκαπτικό χαρακτήρα κοινωνικοποιώντας τις «μη-κοινωνικοποιήσιμες διαφορές μεταξύ των ανθρώπων (ειδικά φυσικές διαφορές)...Ένα παρατσούκλι αναγνωρίζει κάποιον σαν μέλος του γνωστού χωριού...[...] Το παρατσούκλι μπορεί να είναι ένα ατομικό ή κοινωνικό επινόημα. Μπορεί να βασίζεται σε ξεκάθαρα φυσικά χαρακτηριστικά, ιδιοσυγκρασία, ή σε πράξη που συνδέεται με ένα ιδιαίτερο πρόσωπο, ή σε κάποιες περιπτώσεις με έναν από τους προγόνους... Όπως έγραψε ο Kenny 'τα παρατσούκλια βοηθούν να προσωποποιηθούν σχέσεις, αλλά δεν υπάρχουν συγκεκριμένοι κανόνες εφαρμογής ή μετάδοσής τους, Ένα παρατσούκλι μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ένα σχήμα κοινωνικής σάτιρας πίσω από το οποίο κρύβεται περιφρόνηση και μερικές φορές φθόνος, αλλά δεν είναι προσβολή εκτός όταν χρησιμοποιείται κατά την παρουσία αυτού που το έχει'» (Waldren 1996:81).

περισσότερες φορές και η αναφορά του πατρικού ονόματος (για παράδειγμα ο Δήμητρης του Αθανά του 'Λύκου', η Αννουςώ του Αντώνη του 'Καρμπόνη' (το τελευταίο είναι το παρατσούκλι) , προκειμένου να διευκρινιστεί ακόμη περισσότερο η ταυτότητα του προσώπου. Όμως δεν είναι λίγες οι φορές που ο προσδιορισμός ενός προσώπου σε σχέση με τη γραμμή καταγωγής της μητέρας, αποτελεί ένα επιπλέον 'εργαλείο' αποκωδικοποίησης και επαναξιολόγησης της κοινωνικής του ταυτότητας. Τα «εγκωμιάτα»- ακόμη και ως δήλωση ενός γκροτέσκου ή ειρωνικού ιδιώματος αναγνώρισης ενός προσώπου - αποτελούν τόσο την κοινωνική του όσο και προσωπική του χαρτογράφηση στον κοινωνικό χώρο¹⁴⁸ . Δίνουν στο πρόσωπο «*μια ταυτότητα που αναπαριστά τη ατομική του φύση με όρους της κοινωνικής του θέσης μέσα στη συλλογικότητα της κοινότητας.*» (Emmett 1982: 238)¹⁴⁹.

Η εισαγωγή μου στο δηλιανό κόσμο με ώθησε να δω με περισσότερο σαφή τρόπο τη σχέση των προσώπων και των οικογενειών με τα παρατσούκλια και να αντιληφθώ τη 'λογική' τους σε μια κοινωνία, που διεκδικεί το είδος εκείνο της κοινωνικής γνώσης το οποίο αποτελεί ιδίωμα 'εντοπιότητας' και το μοιράζονται οι περισσότερες από τις επιχειρηματικές οικογένειες της έρευνάς μου. Το παρατσούκλι έχει κοινωνική διάσταση. Σύμφωνα με την Waldren αποτελεί σημάδι συμπερίληψης μέσα στην κοινότητα και χρησιμοποιείται από όλους (εκτός από το άτομο) αυτοί που καταλαβαίνουν την αναφορά πιστοποιούνται ως μέλη της ομάδας ή της κοινότητας (1996: 81).

Η «μαδούπικη» καταγωγή μου (από την πλευρά του πατέρα μου)- για τους Δηλιανούς εντάσσομαι στην γενιά του προ-πάππου μου, «του Δημήτρη του Μαδούπα»- με ακολουθεί ακόμη και τώρα που έχω κάνει τη 'δική' μου οικογένεια και που, αντι να γίνω και εγώ μια 'Ρούχαινα' (το παρατσούκλι του σογιού του συζύγου μου) παραμένω μια «Μαδούπαινα». Το γεγονός ότι το δικό μου 'σόνι' θεωρείται από τα 'μεγάλα' και με γόητρο σόγια του νησιού, με αγροτικές/ναυτικές/εμπορικές και πολιτικές δραστηριότητες, με προσδιορίζει, ακόμη και όταν συμβολικά έχω αποχωρήσει από αυτό μέσω του γάμου. Η καταγωγή μου και το παρατσούκλι του σογιού μου (ή αλλιώς «Μαδουπόσογο») αποτελούν ένα 'κεφάλαιο', μια 'προίκα' που αναλόγως το πλαίσιο αναφοράς αξιολογείται, επαναπροσδιορίζεται κοινωνικά, αποτελεί εύπλαστη 'ύλη' με την οποία ο κοινωνικός περίγυρος με 'διαμορφώνει' και με βάζει σε τροχιά 'εξ-ιστόρισης'¹⁵⁰. Ποτέ πριν συναντηθώ με τους

¹⁴⁸ Για τον κωμικό χαρακτήρα των παρατσουκλιών βλ. Cowan 1998: 604-605.

¹⁴⁹ «...Τα παρατσούκλια προϋποθέτουν την ύπαρξη ενός συστήματος κοινωνικών σχέσεων που διατηρούν ένα σύνολο από κοινά νοήματα- ως μέρος της τοπικής κοινωνικής γνώσης.... Μέσω των παρατσουκλιών, οι άνθρωποι μπορούν να εκφράσουν μια συλλογική σκοπιά της κοινωνικής ταυτότητας και τον χαρακτήρα του κάθε υποκειμένου μέσα στην κοινότητα.... Κάθε πρόσωπο... είναι ένα κοινωνικό πρόσωπο αναφορικά με το παρατσούκλι του.» (Emmett 1982: 238). Σύμφωνα με τον Pitt-Rivers τα παρατσούκλια προσδιορίζουν ένα πρόσωπο σε σχέση με την κοινότητά του, με την καταγωγή του, την οικογένειά του, τον τόπο ανατροφής του, το γραφείο του ή τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά του στα μάτια του κόσμου. Ουσιαστικά προσδιορίζουν την κοινωνική θέση ενός ατόμου (1971: 167).

¹⁵⁰ «Ένα παρατσούκλι, τελικά, δεν φτιάχνεται από το πρόσωπο στο οποίο αναφέρεται, αλλά από άλλους που το χρησιμοποιούν για να εκφράσουν την θέση του στην κοινότητα. Αυτό συμβαίνει με δύο τρόπους. Πρώτα από όλα το παρατσούκλι εμπεριέχει την συναίνεση της κοινής γνώμης για το πρόσωπο.... (πρόκειται) για μια εικόνα που δεν είναι μια απλή αντανάκλαση του άλλου προσώπου, αλλά του χαρακτηριστικού που προσάπτει σε αυτόν η συλλογικότητα.... Δεύτερον, τα παρατσούκλια παρέχουν την εικόνα που οι άνθρωποι έχουν για την τοπική

Δηλιανούς δεν είχα αντιληφθεί την σημασιολογική πυκνότητα ενός παρατσουκλιού, ούτε τη δύναμή του να μπορεί «να ενθυλακώνει τοπικές ιστορίες» (Cowan 1998:603). Ακόμη περισσότερο δεν είχα αντιληφθεί την γνωστική/ταξινομική δύναμή του. Μέσα από την «μαδούπικη» ταυτότητά μου -όπως άλλωστε συμβαίνει και με όλα τα παρατσούκλια που έχουν έναν οικογενειακό χαρακτήρα - οι άνθρωποι με 'αναγνώρισαν' αφηγούμενοι ιστορίες των πεθαμένων, αλλά και των ζωντανών συγγενών μου. Μου μίλησαν για τις κοινές τους εμπειρίες με τους συγγενείς μου, μια και το δικό μου 'σσί' κατείχε παρτίδες στη Ρήνεια και στη Δήλο εν ολίγοις με υποστασιοποίησαν μέσα από τις διασταυρωμένες ιστορίες πολλών προσώπων και οικογενειών .

Η αποκωδικοποίηση της ταυτότητάς μου μέσα από το οικογενειακό παρατσούκλι και η ένταξή μου σε μια 'οικογενειακή παράδοση'¹⁵¹ , ο τρόπος που σχολιάζονταν γενικότερα τα δηλιανά πρόσωπα σε σχέση με τα σόγια τους και αναφορικά με τα παρατσούκλια τους, έφερε στην επιφάνεια το ζήτημα που αφορά στην κατασκευή μιας αίσθησης 'ιστορικότητας', και χωροχρονικής 'συνέχειας' των υποκειμένων. Στην οικογένεια των Αγρέληδων, η οποία είναι μια αντιπροσωπευτική δηλιανή οικογένεια, αντιλαμβάνεται κάποιος ότι υπάρχει ένα είδος 'ιστορικότητας' που δημιουργείται μέσα από τη θεώρηση των προσώπων και των προγόνων τους στο παρελθοντικό χρόνο. Ταυτόχρονα δημιουργείται και από τον τρόπο που δρούν στο συγκεκριμένο χωρικό/παροντικό πλαίσιο, δηλαδή σε έναν τόπο του οποίου η χρήση δεν έχει υποστεί τις δραματικές αλλαγές που έχει υποστεί αυτή της Μυκόνου. Στις Δήλες, η μια γενιά έρχεται να αντικαταστήσει την προηγούμενη και η αίσθηση της 'συνέχειας' πριμοδοτείται από την γνώση του τόπου και των ανθρώπων του που αποτελεί ένα είδος κοινωνικού γνωστικού 'κεφαλαίου'¹⁵² . Στις Δήλες η οικογένεια αποτελεί ένα μέσο μετάδοσης μιας σταθερής

κοινωνική τους οργάνωση και κάθε μια εικόνα έχει ένα μήνυμα για τη θέση του φορέα του παρατσουκλιού σε ένα πλαίσιο διαντίδρασης με οποιονδήποτε ή με πολλούς άλλους μέσα στο ίδιο σύστημα των κοινωνικών σχέσεων....» (Emmett 1982: 238).

¹⁵¹ Τα μυκονιάτικα παρατσούκλια χρησιμοποιούνται αρχικά ως στοιχεία μιας 'εσωτερικής'/ιδιωτικής ταυτότητας των ντόπιων, οι οποίοι αυτοπροσδιορίζονται με αυτά, αλλά και προσδιορίζουν άλλους. Ενδέχεται όμως να τους αποκαλούν με αυτά (αντί του ονόματός τους) και μη- Μυκονιάτες. Υπάρχουν φορές που τα παρατσούκλια συνοδεύουν το οικογενειακό όνομα σε επίσημα έγγραφα και μάλιστα κρίνονται ως απαραίτητα σε περιπτώσεις που πρέπει να ξεχωρίσουν, για παράδειγμα, δύο άτομα με το ίδιο επίθετο ή κάποιοι είναι περισσότερο γνωστοί με τα παρατσούκλια τους παρά με τα οικογενειακά τους ονόματα. Με αυτήν τη λογική, διάφοροι υποψήφιοι δημοτικοί σύμβουλοι χρησιμοποίησαν μέσα σε παρένθεση το παρατσούκλι τους στα ψηφοδέλτια των Δημοτικών εκλογών του 1998. Από αυτήν την άποψη, τα παρατσούκλια αποτελούν ταυτόχρονα στοιχείο ενός δημόσιου λόγου της ταυτότητας των υποκειμένων και των οικογενειών τους, τα οποία χρησιμοποιούνται από 'δικούς' και 'ξένους', ενώ λέγονται όσο και γράφονται. Μια τέτοια θεώρηση βρίσκεται κοντά στον ισχυρισμό του Herzfeld ότι «σε μερικές γραφειοκρατικές υπηρεσίες χρησιμοποιούν τα παρατσούκλια για περαιτέρω ταυτοποίηση» (1985:235). Αναφερόμενος στα 'Γλεντικά/κρητικά' παρατσούκλια, ο ισχυρισμός του ότι ανήκουν στην αυτοαναλυτική εσωτερική πλευρά της ζωής του χωριού και όχι στο επίσημο πρόσωπό της (ό. π., σ. 237) μάλλον μπερδεύει με τη διάκριση 'εσωτερικού/ δημόσιου' που επιχειρεί. Την διάκριση του «παρωνυμίου», ως ονόματος, το οποίο καθιερώνεται κοινωνικά και που συνήθως «λέγεται» σε σχέση με το οικογενειακό όνομα που είναι ένα επίσημο, σχεδόν αμετάβλητο στοιχείο της ταυτότητας και το οποίο κυρίως «γράφεται», υποστηρίζει και ο Τσαντηρόπουλος (2000: 119).

¹⁵² Το 'γνωστικό' οικογενειακό κεφάλαιο- στην προκειμένη περίπτωση- προσομοιάζει αρκετά στην έννοια του habitus καθώς αυτό το τελευταίο « αναφέρεται στο σύστημα των διαρκών και μεταβιβάσιμων προδιαθέσεων και των ταξινομικών σχημάτων και αρχών που εσωτερικεύει το άτομο μέσα από την προσωπική εμπειρία και βίωση του κοινωνικού και πολιτισμικού του περιγύρου...» (Παραδέλλης 1999: 43).

διαγενεακής γνώσης¹⁵³. Υπάρχει έντονα ένα είδος ‘γενεαλογικού’ μνημονικού λόγου τις στιγμές που καλούνται, τόσο οι Αγρέληδες όσο και άλλα μέλη οικογενειών να μιλήσουν για τη ζωή τους στις *Δήλες*: Η αναφορά στη ζωή των προγόνων τους, η σύνδεση των πεθαμένων συγγενών με τους νεότερους μέσα από τη μετάδοση των *δηλιανών* δεξιοτήτων και εμπειριών αποτελεί προσφιλή τρόπο έκφρασης και συγκρότησης αυτής της ‘ιστορικότητας’ η οποία υπακούει στην ανάγκη παγίωσης μιας σταθερής σχέσης με τις παρτίδες¹⁵⁴. Σε μερικές από τις κουβέντες μας επαναλαμβάνονταν συχνά περιγραφές για τη ζωή και τις αγροτικές δεξιότητες του μπαρμπα- Λεοντή, τον τρόπο που πότιζαν και έσπερναν οικογενειακά, πώς έμαθε στους γιούς του τα «χωριανά», τις κόντρες και τις αντιζηλίες με άλλους *Δηλιανούς*. Κάποια στιγμή το λόγο έπαιρναν οι γιοί του που προσέθεταν τη δική τους γνώμη και εκδοχή για την ‘αγροτική’ ιστορία της οικογένειάς τους, δίνοντας σχεδόν πάντα έμφαση στη μακρά παρουσία της οικογένειάς τους πάνω στη Ρήνεια. Οι τελευταίοι, δεν είχαν τόσο να αφηγηθούν «χωριανά» κατορθώματα του πρόσφατου παρελθόντος, όσο να εξιστορήσουν και να ξεδιπλώσουν γεγονότα και καταστάσεις ενός ‘απώτερου’, περισσότερο νεανικού τους παρελθόντος, γεγονότα που αφορούσαν όχι μόνο τους ίδιους, αλλά και άλλα συγγενικά ή μη πρόσωπα.

Η κατασκευή της ‘ιστορικότητας’ του τόπου, των προσώπων και των οικογενειών τους στο *Δηλιανό* συμφραζόμενο είναι μια στρατηγική που αναπτύσσεται ‘εκεί’ καλύτερα από οπουδήποτε ‘αλλού’. Και αυτό γιατί ο λόγος περί ‘οικογενειακής συνέχειας’, οικογενειακού ‘ιστορικού’ βάθους, στη Μύκονο ακούγεται αρκετά πιο χαμηλόφωνος, ενώ εκφέρεται μέσα σε διαφορετικές συνθήκες, υπαγορευμένος να εξυπηρετήσει τις ανάγκες μιας τουριστικής/επιχειρηματικής αγοράς. Γενικότερα, η ‘ιστορικότητα’, η ‘παλαιότητα’ ή η ‘νεότητα’, οι ‘ρίζες’, οι ‘μνήμες’ κάποιων «αγροτών» στις *Δήλες*, αποτέλεσε στο παρελθόν και αποτελεί μέχρι και σήμερα πεδίο ανάπτυξης ποικίλων αντιπαραθέσεων. Οι κυριότερες σχετίζονται με το δικαίωμά τους να διεκδικούν παρτίδες και έτσι να συνεχίζουν ή να διαρρηγνύουν ένα είδος ‘οικογενειοκρατίας’ στο χώρο και το χρόνο. Σχετίζονται με μια ‘παράδοση’ άσκησης εξουσιών ή υποταγής σε αυτές, τόσο μεταξύ των υποκειμένων όσο και σε σχέση με τους κρατικούς θεσμούς. Η πολιτική χρήση της ‘ιστορικότητας’ των οικογενειών και των σογιών διαμορφώνει ταυτόχρονα την πρόσληψη αυτών των κοινωνικών σχηματισμών μέχρι ενός σημείου, ως ένα ιδιότυπο είδος «επωνύμων ομάδων καταγωγής»¹⁵⁵. Η έκτασή τους

¹⁵³ Κατά την Emmett η κοινώς μοιρασμένη γνώση ενός συγκεκριμένου τόπου και των ανθρώπων του, επιτρέπει σε όλα τα μέλη να συμμετέχουν σε ένα συνεχώς υπό διαμόρφωση τρόπο αντίληψης και εξιστορήσης του τόπου. Αυτή η συνεργατική δημιουργία μιας προφορικής ιστορίας είναι ένα από τα σημαντικά πράγματα που γίνονται, ένα από τα σημαντικά πράγματα που οι άνθρωποι σε μια κοινότητα κάνουντό που δίνει βάθος και πολυπλοκότητα και έτσι μια ειδική αξία στην κοινοτική ζωή (1982: 208).

¹⁵⁴ Αυτού του είδους ο γενεαλογικός μνημονικός λόγος σκιαγραφεί εν ολίγοις τη «διανεμημένη μνήμη» όπου «οι προσωπικές μας μνήμες βρίσκονται συναρθρωμένες με τις μνήμες των άλλων σε ένα καλορυθμισμένο παιχνίδι αμοιβαίων και συμπληρωματικών εικόνων» (Παραδέλλης 1999: 32).

¹⁵⁵ Η Κομνηνού προσδιορίζει «τις επώνυμες ομάδες καταγωγής» ως προϊόν των σύμμαχικών σχέσεων μεταξύ των οικιακών μονάδων που συνδέονται με μέχρι τέταρτου βαθμού συγγένεια. «Αυτές οι ομάδες αναφέρονται από τους ίδιους τους κατοίκους σαν σόγια ή τζάκια... Όμως δεν αρκεί η αριθμητική υπεροχή για να εξασφαλίσει ότι ένα τέτοιο δίκτυο θα λειτουργήσει σαν επώνυμη ομάδα καταγωγής. Πρέπει επίσης να περιλαμβάνει μονάδες που να προέρχονται από το ανώτερο στρώμα των ιδιοκτητών/καλλιεργητών και να έχουν προσβάσεις και στον κρατικό

μπορεί να μην περιλαμβάνει οικογένειες, ή ομάδες καταγωγής συνδεδεμένες για παράδειγμα με τέταρτου βαθμού συγγένεια, ωστόσο, η 'ιστορικότητα' σε συνδυασμό με τις προσβάσεις στην τοπική εξουσία, την οικονομική δύναμη, τις τοποθετεί σε μια ιεραρχημένη κλίμακα που επηρεάζεται και από τη δράση τους τόσο στη Μύκονο όσο και στη Ρήνεια. Η έμφαση στη χωροχρονική 'ενότητα' και 'συνέχεια' της 'οικογένειας' στις *Δήλες* προσδίδει συνέχεια στη διακοπτόμενη-από την τουριστική ανάπτυξη- αίσθηση της ροής της εμπειρίας σε έναν τόπο, που μπορεί να έχουν τα υποκείμενα σε σχέση με τη δράση τους στη Μύκονο.

Στις *Δήλες* υπερτονίζεται η 'αγροτική' πλευρά της ταυτότητας των υποκειμένων και αυτό διαμορφώνει συνολικότερα τη στάση τους απέναντι στη θέση που κατέχει στη ζωή τους η 'οικογένειά' τους. Άλλωστε πρόκειται για δύο αξίες που αλληλλοσυγκροτήθηκαν και εξαρτήθηκαν ιστορικά η μια από την άλλη. Μέσα από τις αγροτικές τους δραστηριότητες διαπλέχθηκαν οι οικογενειακές σχέσεις των προσώπων, διαμορφώθηκε ένα πεδίο δεσμεύσεων και εξαρτήσεων, συγκρούσεων και ισορροπιών. Η κάθε παρτίδα στις *Δήλες* αποτελούσε και ένα πεδίο άσκησης και δοκιμασιών των αγροτικών ικανοτήτων για όλη την οικογένεια που την ενοκίαζε. Η αγροτική δράση διαπλέχθηκε σε μεγάλο βαθμό με τη δράση της οικογένειας και διαμορφωσε ένα αντιληπτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η οικογένεια αποτέλεσε ταυτόχρονα εργασιακή παραγωγική μονάδα. Η αγροτική *δηλιανή* οικογένεια, έτσι όπως παρουσιάζεται μέσα από τις αφηγήσεις, αλλά και τα επίσημα έγγραφα του Δήμου μέχρι τη δεκαετία του '60, έχει πολλά από τα χαρακτηριστικά του «αγροτικού νοικοκυριού», το οποίο συνιστά έναν τύπο αγροτικής εκμετάλλευσης που «χαρακτηρίζεται ταυτόχρονα από την οικογενειακή και την επιχειρηματική οργάνωση της παραγωγής». (Κασίμης- Παπαδόπουλος 1999:86). Βέβαια στην περίπτωση των παρτίδων στη Ρήνεια, η αγροτική γη δεν αποτέλεσε ποτέ ιδιόκτητη γη, αλλά ο έμμεσος έλεγχος που ασκούσαν σε αυτήν οι *δηλιανές* οικογένειες, καθώς και η οικογενειακή εργασία που ασκούσαν συστηματικά, παρέχουν τη δυνατότητα να σχολιασμού των παρτίδων από τη σκοπιά μιας ιδιόμορφης «οικογενειακής εκμετάλλευσης»¹⁵⁶ Από αυτήν την άποψη, δεν παρουσιάζονται ως ανακόλουθες στην αντίληψη των σημερινών *Δηλιανών* επιχειρηματιών, ούτε η σχέση της *δηλιανής* 'οικογένειας' με την επιχείρηση στη Μύκονο, και πολύ περισσότερο, η διατήρηση της 'αγροτικής' πλευράς της ταυτότητας, ως αξίας που εγγυάται για τις θετικές εργασιακές ποιότητες των υποκειμένων.

Οι *Δηλιανοί* οι οποίοι κατοίκησαν (και μερικοί από αυτούς κατοικούν, έστω περιστασιακά και σήμερα) στη Ρήνεια, έχουν ποικίλες ηλικίες και, αναλόγως τη γενεά, έχουν μοιραστεί κοινές εμπειρίες. Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία *Δηλιανοί* έχουν από κοινού βιωμένο χρόνο, κοινά διαμορφωμένη παιδική ηλικία και μοιράζονται ένα κοινό γλωσσικό ιδίωμα. Έχουν

μηχανισμό». Η οικογένεια μαζί με τις συγγενικές μονάδες διαμορφώνεται σε δίκτυο διανομής παροχών και διορισμών και έτσι συγκροτείται σε επώνυμη ομάδα καταγωγής (1990:314-315).

¹⁵⁶ Η «οικογενειακή εκμετάλλευση» αποτελεί εκείνον τον τύπο παραγωγής στον οποίο «η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και η εργατική δύναμη συνυπάρχουν στην ίδια παραγωγική μονάδα, δίχως έναν ευδιάκριτο διαχωρισμό μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, με τα μέλη της οικογένειας συχνά να προσφέρουν τον κύριο όγκο της απαιτούμενης εργασίας για την γεωργική παραγωγή» (Κασίμης- Παπαδόπουλος 1999:86).

μια ‘μνήμη’ που αποτελεί την ‘φαντασιακή’ κοινότητα, ή τον ‘τόπο’ αναφοράς τους. Οι νεότεροι συμμετέχουν στο φαντασιακό των προηγούμενων γενεών, αλλά οι παροντικές κοινές τους εμπειρίες είναι περισσότερο αποσπασματικές και μοιράζονται με την ίδια ένταση ανάμεσα σε Μύκονο και Ρήνεια. Οι γνώσεις των παλαιότερων γενεών που αφορούν τα πρόσωπα, τις δραστηριότητες, τις τελετουργικές πρακτικές, έχουν έναν δεσμευτικό χαρακτήρα ως προς τις επόμενες γενιές και αυτό βεβαίως αφορά την διατήρηση της κοινωνικο-πολιτικής τάξης των *Δηλών*. Είναι γνώσεις που καθορίζουν τη δράση των προσώπων ανάλογα με το κάθε πλαίσιο εμπειρίας και διαμορφώνουν την ‘αγροτικότητα’¹⁵⁷ τους περισσότερο ως μια κατάσταση που συνδιαμορφώνεται από την μνήμη, την φαντασία, τις αισθήσεις και την εκφραστική επιτέλεση.

Οι διαφορετικές γενεές των *Δηλιανών*

Η ‘αγροτική’ ταυτότητα, ως τμήμα της *δηλιανής*, δεν εννοιολογείται με τους ίδιους τρόπους από όλα τα υποκείμενα που σχετίζονται με τις *Δήλες*. Η συμμετοχή τουλάχιστον δύο γενεών (ίσως και τριών) μιας οικογένειας στη *δηλιανή* εμπειρία γίνεται με πολύ διαφορετικούς όρους για την κάθε μία.

Στη Ρήνεια συναναστράφηκα κυρίως με *Δηλιανούς* μεσήλικες οι οποίοι συμμετείχαν στις αγροτικές δραστηριότητες που ασκούσαν εντατικά οι γονείς τους στη Ρήνεια πριν την έλευση του μαζικού τουρισμού. Αυτή η γενιά των ανδρών (και λιγότερο των γυναικών), είναι μια γενιά με εμπειρίες και μνήμες που διαμορφώνουν μια ταυτότητα ‘αγροτική’ εντελώς διαφορετική από αυτήν της προηγούμενης γενιάς, αλλά και της επόμενης. Καθώς οι περισσότεροι από αυτούς είναι άμεσα εμπλεκόμενοι με τον τουρισμό, με ξενοδοχειακές ή άλλες εμμέσως επηρεαζόμενες από τον τουρισμό επιχειρήσεις, ασκούν υποτυπώδεις γεωργοκτηνοτροφικές ασχολίες και αυτό προκειμένου να διατηρούν τις παρτίδες στη Ρήνεια. Έχουν όμως έντονη την αίσθηση της ‘αγροτικής’ καταγωγής, αλλά και τις μνήμες της ‘αγροτικής’ παιδικής και εφηβικής τους ηλικίας στις *Δήλες*. Η σχέση τους με τον αγροτικό τομέα παραγωγής είναι βιωματική, αλλά ταυτόχρονα και μνημονική. Ακολουθώντας, είναι η γενιά των επιχειρηματιών που συναρθρώνει μέσα από ένα συνεκτικό ιστό αρχών τις αντιλήψεις για την ‘επιχειρηματικότητα’ με αυτές περί σύγχρονων ‘αγροτών’. Είναι η γενιά που μετέβη από τον πρωτογενή τομέα παραγωγής στον τριτογενή, η γενιά που εξέθρεψε πολλούς από τους δράστες των κοινωνικο-οικονομικών αλλαγών στη Μύκονο. Άλλωστε αυτή η γενιά των μεσήλικων επιχειρηματιών και των οικογενειών τους αποτελεί το επίκεντρο της παρούσας διατριβής.

¹⁵⁷ Η ‘αγροτικότητα’ στην προκειμένη περίπτωση διαφοροποιείται από το σημασιολογικό περιεχόμενο που της αποδίδει ο όταν αναφέρεται στη διάχυτη ‘αγροτικότητα’ που χαρακτηρίζει την ελληνική κοινωνία: Σύμφωνα με την άποψη του συγγραφέα η «αγροτικότητα» εννοείται ως κοινωνική κατάσταση που σηματοδοτείται από την “ανοικτή και κινητική διάσταση της αγροτικής κοινωνίας καθώς και τις έντονες εξαρτήσεις από το κράτος και το εξωτερικό της περιβάλλον” (1990a: 137). Επίσης η ‘αγροτικότητα’ των *Δηλιανών* βρίσκεται στον αντίποδα της θεώρησης του Hobsbawm, ο οποίος τη συναρτά με την έννοια της (ασαφούς) ταξικής συνείδησης, ως μια ειδική κατηγορία κοινωνικής κατωτερότητας, φτώχειας, εκμετάλλευσης και καταπίεσης (1998:212).

Η αμέσως επόμενη γενιά, αυτή δηλαδή των παιδιών τους, η οποία μεγαλώνει μέσα στους επιχειρηματικούς χώρους των ξενοδοχείων, των καταστημάτων, ή των οικοδομικών εργασιών, έχει μια πολύ διαφορετική σχέση με τις *Δήλες* η οποία σηματοδοτείται από το γεγονός ότι για τα περισσότερα από τα νεαρά αυτά άτομα η Ρήνεια είναι τόπος ‘αναψυχής’ και χαλάρωσης από τους εργασιακούς ρυθμούς. Οι ‘αγροτικές’ δραστηριότητες, στις οποίες ενδέχεται να επιδίδεται αυτή γενιά (βοηθώντας γονείς ή και παππούδες) έχει ένα χαρακτήρα ‘παιχνιδιού’ και καθόλου συστηματικής απασχόλησης. Στις εννοιολογήσεις της νεότερης αυτής γενιάς οφείλεται η ανακατασκευή του ‘αγροτικού’ ως περισσότερο συμβολικού και λιγότερο κυριολεκτικού πεδίου δράσης. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι κατασκευάζεται με μνημονικά ‘δάνεια’ της προηγούμενης γενιάς, παρά με βάση την βιωμένη εμπειρία τους. Μνημονικά ‘δάνεια’ τα οποία αφορούν αφηγήσεις για τους τρόπους ζωής της γενιάς των πατεράδων τους, τη σχέση τους με τη γη και τα ζώα τους, τις συγκρούσεις και εξισορροπήσεις της *δηλιανής* κοινωνίας.

Η νεότερη γενιά των *δηλιανών* οικογενειών, φαίνεται να αποζητά μια ταυτότητα που την διαφοροποιεί από αυτήν που μοιράζεται με τους άλλους Μυκονιάτες της αντίστοιχης γενιάς, και, οι *Δήλες* με την ιδιότυπη σύγχρονη ‘αγροτικότητα’ τους, συνιστούν διαφοροποιητικό μηχανισμό που φωτίζει μια οικογενειακή ‘παράδοση’, ένα είδος ‘συνέχειας’ στο χώρο και το χρόνο, μια αισθητική ‘διάκριση’ που δηλώνει έως και κοινωνική υπεροχή στο πλαίσιο της κοινωνικο-πολιτισμικής κατηγορίας των ντόπιων επιχειρηματιών.

Με τη νεότερη γενιά, η οποία περιελάμβανε άτομα ηλικίας μεταξύ 15 και 25 ετών, ασχολήθηκα λιγότερο συστηματικά, και κυρίως την προσέγγισα μέσα από τη σχέση της με τη γενιά των μεσήλικων προγόνων της. Θεωρώ όμως ότι μέσα από την μικρή -έστω- συναστροφή μου με εκπροσώπους της (συναστροφή που ουσιαστικά στηρίχθηκε και συμπληρώθηκε μέσα στις οικογενειακές επιχειρήσεις στις οποίες δούλευαν) κατόρθωσα να κατανοήσω πολλές από τις αντιλήψεις τους για τις *Δήλες*, αλλά και για την συνολικότερη εμπειρία τους μέσα και έξω από τις επιχειρήσεις τους.

Η *δηλιανή* ‘αισθησιακότητα’ και το ‘αγροτικό’ γλωσσικό ιδίωμα

Στον ‘αγροτικό, *δηλιανό* κόσμο, η γλώσσα της επικοινωνίας και η αίσθηση του κόσμου αξιολογούνται ως κριτήρια *δηλιανής* γνησιότητας και συγκρότησης ‘αγροτικότητας’¹⁵⁸. Εκεί οι «χωριανοί» μιλούν τα «*δηλιανά*», δηλαδή το μυκονιάτικο γλωσσικό ιδίωμα φιλτραρισμένο μέσα από τη *δηλιανή* εμπειρία. Ο τρόπος που οι *Δηλιανοί* μιλούν την ντοπιολαλιά, η έντασή της

¹⁵⁸ Η «αγροτικότητα» (rurality) ως ένα πολιτισμικά προσδιορισμένο φαινόμενο έχει μελετηθεί τα τελευταία χρόνια από την επιστήμη της Πολιτισμικής Γεωγραφίας και κινείται στη Φουκωϊκή θεωρητική κατεύθυνση που θεωρεί το ‘χώρο’ μια ανθρώπινη κατασκευή, μια επινόηση (Cloke & Little 1997). Η «αγροτικότητα», μπορεί να εννοιολογηθεί ως «δυναμική και μεταβαλλόμενη κοινωνική κατασκευή παρά σαν καθορισμένη γεωγραφική οντότητα» (Hughes 1997:124).

φωνής τους, οι παύσεις της, έχουν το χαρακτήρα μιας μορφής ‘ενδο-επικοινωνιακού’ κώδικα που δεν παρακολουθείται εύκολα ακόμα και από τους γνώστες του μυκονιάτικου ιδιώματος.

Στη Μύκονο, όσο τουλάχιστον μπόρεσα να αντιληφτώ, οι λέξεις και τα νοήματά τους ανταποκρίνονταν σε ένα εργασιακό ‘επιχειρηματικό’ σύμπαν. Ο κόσμος της Μυκόνου γινόταν κατανοητός και εκφραζόταν μέσα από λεκτικούς τρόπους, αποτίμησης της εργασίας και των εντάσεων της, περιγραφής μιας καθημερινότητας με προγραμματισμό για τη φροντίδα της επιχείρησης, της οικογένειας, μιας καθημερινότητας με υποχρεώσεις και σωματική κούραση. Μέσα από αυτήν την ‘καθημερινή’ γλώσσα μεταδίδονταν οι χρήσιμες για την επιχείρηση γνώσεις και πληροφορίες μεταξύ των μελών μιας οικογένειας, συγκροτούνταν το καθημερινό επικοινωνιακό δίκτυο και με τα εξωτερικά ως προς την οικογένεια πρόσωπα. Μέσα από αυτήν την ‘επαγγελματική’ γλώσσα εκφραζόταν η ευγένεια ή και η απόσταση απέναντι στους πελάτες εγκαθιδρύοντας εντέλει σχέσεις ασυμμετρίας και διαφοράς. Μέσα από την ένταση της φωνής και το ‘υβριστικό’ ή όχι περιεχόμενο του λόγου εκφραζόταν αγανάκτηση, κούραση, αδυναμία, αλλά ασκούσαν και εξουσίες. Οι «φωνές» και τα «βρισίδια», τα οποία απευθύνονταν σε πολλά μέλη της οικογένειά τους, ήταν το απαραίτητο συμπλήρωμα της εργασιακής καθημερινότητας στη Μύκονο.

Αυτό που κατανόησα καλά, μετά από την εμπειρία μου με τον *δηλιανό* κόσμο, ήταν ότι επρόκειτο για μια λεκτική επιτέλεση ενός γλωσσικού ιδιώματος στην οποία η εικόνα του κόσμου ήταν κατά πολύ λιγότερο ‘αισθησιακή’¹⁵⁹, από ό,τι στη Ρήνεια. Ακόμη και σε περιόδους κατά τις οποίες υπήρχε ύφεση στις επιχειρηματικές ξενοδοχειακές δραστηριότητες, η γλώσσα ερμήνευε τον κόσμο με τρόπο ορθολογικό και περισσότερο κοινότυπο. Η ‘αίσθηση’ που διαμεσολαβούνταν μέσω της γλώσσας ήταν αυτή της σωματικής κόπωσης, της ψυχοσωματικής έντασης και συντελούσε στο να ερμηνεύεται ο τόπος της Μυκόνου ως ένας ‘κόσμος’ με περιορισμένη ‘αισθησιακότητα’, ένας κόσμος προσδιορισμένος από την «κυριολεξία των αισθήσεων»¹⁶⁰. Σύμφωνα με την Καυταντζόγλου, οι άνθρωποι εμπλέκονται σε μια διαρκή διαδικασία ερμηνείας του τόπου τους ζώντας και δρώντας στα υπαρκτά και συγκεκριμένα πλαίσια που τον ορίζουν. (Καυταντζόγλου 2001:35) «Οι άνθρωποι ‘διαβάζουν’ έναν τόπο ή ένα τοπίο με πολλούς διαφορετικούς τρόπους και οι ερμηνείες αυτές παράγουν και μεταφράζονται σε πρακτικές του τόπου, στους τρόπους δηλαδή με τους οποίους οι άνθρωποι δρουν στον τόπο και στις σημασίες με τον οποίο τον επενδύουν» (όπ. π. σελ. 36). Η δράση στη Μύκονο των ίδιων υποκειμένων και η λεκτική της επιτέλεση ερμηνεύει τον τόπο ως ‘τόπο’ της επαγγελματικής διεκπεραίωσης και των οικογενειακών υποχρεώσεων.

¹⁵⁹ Ως ‘αισθησιακότητα’, στην προκειμένη περίπτωση, ερμηνεύεται η διέγερση των αισθήσεων με τρόπο τέτοιο που να προκαλούνται ευχάριστα συναισθήματα. Στο λεκτικό επίπεδο, η ‘αισθησιακότητα’ αποτελεί όρο πρόσληψης και ερμηνείας του κόσμου που αποδίδει στις αισθήσεις κάθε φορά το σημασιολογικό τους περιεχόμενο ανάλογα το πολιτισμικό/κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο αναφέρονται.

¹⁶⁰ Η Σερεμετάκη θεωρεί ότι η εξάλειψη της αισθητήριας μνήμης στη νεωτερική εποχή οφείλεται στο ότι «οι αισθήσεις στη μοντερνικότητα είναι αποκολλημένες η μια από την άλλη, μια λειτουργία εργαλειώδη και εξατομικευμένη... Η καταστολή των αισθητήριων διασταυρώσεων και της συμβολικοποίησης της αισθητήριας εμπειρίας είναι οι συνθήκες που δημιουργούν την κυριολεξία των αισθήσεων» (1996: 47).

Η ‘αισθησιακότητα’ της λεκτικής επιτέλεσης των *Δηλιανών*, όταν επέστρεφαν στη Μύκονο, έμοιαζε ακρωτηριασμένη και το γλωσσικό ιδίωμα το οποίο χαρακτήριζε και απέδιδε έναν κόσμο σκληρό και ανταγωνιστικό, έναν κόσμο αγοράς και κέρδους. Μέσα από μια τέτοια επιτέλεση το υποκείμενο εννοιολογούνταν από τη μια ως ‘διεκπεραιωτής’ υπό καθεστώς ‘αισθητηριακής συμπίεσης’, και αυτή η κατάσταση το απο-οικειοποιούσε, το διαχώριζε ρητά από το εργασιακό/κοινωνικό του πλαίσιο. Από την άλλη, το γλωσσικό ιδίωμα των ίδιων των υποκειμένων, διαμεσολαβημένο από την «δηλιανή» αισθητηριακή εμπειρία, κατασκευάζει τον χώρο πρωτίστως ως ‘αγροτικό’¹⁶¹ που εννοιολογείται ως ταυτόσημος του ‘φυσικού’¹⁶². Η λεκτική επιτέλεση σηματοδοτείται από μια μεταφορική γλώσσα η οποία αντλεί εικόνες, ήχους, μυρωδιές από αυτόν τον αισθητό και ‘πρωτόλειο’ κόσμο. Το ‘αισθησιακό’ γλωσσικό ιδίωμα το γνωρίζουν καλά οι αγρότες που είναι μεσήλικες και κατέχουν ένα είδος «αισθητήριας μνήμης»¹⁶³, αλλά το κατανοούν πλήρως και όσοι από τους νεότερους γίνονται κοινωνοί της “*Δηλιανής*” ζωής: Ο Γιάννης, ένας φίλος *δηλιανός* που νοικιάζει παρτίδες στις «*Απάνω Δήλες*», περιέγραφε με πολύ ζωντάνια στην συντροφιά μας, για παραπάνω από μια ώρα το παιχνίδι που κάνει κάθε απόγευμα με το μουλάρι του, τα Σαββατοκύριακα που πάει στις *Δήλες* και πώς αυτό χλιμιντρίζει, τα βάζει με τις κουρούνες, πώς «*σκιάζονται*» τα πρόβατα και αρχίζουν τα βελάσματα και μοιάζει να έχει απέξω από το κελί του τότε μαζεμένα... ‘τα όργανα’, (εννοούσε την τοπική μουσική κομπανία).

Η εκφορά του μυκονιάτικου ιδιώματος, εμπλουτισμένου από τη *δηλιανή* εμπειρία, το σηματοδοτεί ως έναν ιδιοματικό γλωσσικό κώδικα μιας κοινωνικής κατηγορίας που χρησιμοποιείται για διάφορες διακρίσεις- κυρίως εσωτερικές. Βέβαια, χωρίς να έχει αποτελέσει πεδίο εμφανούς ανταγωνισμού, η ‘γλώσσα’, μαζί με την ‘καταγωγή’ εννοιολογούνται ως διαβαθμίσεις γενικότερα της μυκονιάτικης ‘εντοπιότητας’. Το να μιλά κάποιος «*δηλιανά*»¹⁶⁴ είναι μια διάκριση που δίνει προβάδισμα κυριαρχίας μέσα στο εσωτερικό της ίδιας της ευρύτερης κατηγορίας των «*χωριανών*», γιατί μέσα από το χειρισμό της γλώσσας αναγνωρίζονται και άλλες ποιότητες των υποκειμένων, όπως η οικογενειακή τους ιστορία, οι ικανότητές τους να ασκούν τα «*χωριανά*» πέρα από τα ‘επιχειρηματικά’ τους καθήκοντα. Για

¹⁶¹ Σύμφωνα με την Hughes η σημασία της κατηγορίας του ‘αγροτικού’ φιλτράρεται μέσα από την καθημερινότητα «καθώς κατασκευάζεται διαμέσου και ενσωματώνεται μέσα σε ιστορικές και χωρικές συγκεκριμένες κοινωνικές και πολιτισμικές πρακτικές οι οποίες του έχουν προσδώσει μια ιδιαίτερη σημασία» (1997:124).

¹⁶² Η ‘φυσικότητα’ του αγροτικού περιβάλλοντος αποτελεί κομμάτι μιας πολύ μεγάλης θεωρητικής συζήτησης στη βάση της οποίας βρίσκεται το εννοιολογικό δίπολο ‘Φύσης- Πολιτισμού’. Επειδή η παράθεση της θεωρητικής αυτής κουβέντας δεν αποτελεί το κεντρικό ενδιαφέρον αυτής της διατριβής, θα περιοριστώ στο σημείο εκείνο κατά το οποίο το ‘φυσικό’ αποτελεί μια πολιτισμική κατασκευή που, στην περίπτωση της δικής μου εργασίας συναρθρώνεται με την έννοια της ‘αγροτικότητας’ ως όψη της ταυτότητας των Μυκονιατών ‘επιχειρηματιών’, έτσι όπως ορίζεται κάθε φορά μέσα σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα. Εδώ η εννοιολόγηση του ‘φυσικού’ τόπου συγκροτείται ως μια ‘αθώα’ ειδυλλιακή κατάσταση βουκολικής ηρεμίας και λυτρωτικής επικοινωνίας με τη φύση ένα μέρος για απόσυρση από τον επιταχυνόμενο ρυθμό της αστικής ζωής (Bell 1997:94).

¹⁶³ Στην προκειμένη περίπτωση η ‘αισθητήρια μνήμη’ νοείται «ως η διαμεσολάβηση πάνω στην ιστορική ουσία της εμπειρίας (η οποία) δεν είναι απλή επανάληψη αλλά μετασχηματισμός που φέρνει το παρελθόν μέσα στο παρόν ως γενέθλιο γεγονός.» (Σερεμετάκη 1996: 42).

¹⁶⁴ «*Τα δηλιανά*» αποτελεί ‘ιθαγενή’ χαρακτηρισμό που χρησιμοποιούν όσοι θέλουν να αναφερθούν στον ιδιαίτερο τρόπο χρήσης του μυκονιάτικου ιδιώματος από τους Δηλιανούς και εννοούν ότι μιλούν τα «βαριά μυκονιάτικα»

την ευρύτερη κατηγορία των Μυκονιατών «χωριανών», οι *Δηλιανοί* και η γλώσσα τους εννοιολογούνται ως στοιχεία γνησιότητας της μυκονιάτικης καταγωγής, στοιχεία απόδοσης σε αυτούς μιας αδιαμφισβήτητης ‘εντοπιότητας’. Αυτό όμως που πρέπει να τονιστεί είναι ότι η γλώσσα μέσα από την οποία στοιχειοθετείται η ‘εντοπιότητα’ συναρθρώνεται με έναν λόγο στο πλαίσιο του οποίου η Ρήνεια αναδύεται ως η κατεξοχήν ‘φύση’ που σχολιάζεται και κατασκευάζεται με λέξεις και εκφράσεις οι οποίες προϋποθέτουν οξυμμένες ‘αισθήσεις’¹⁶⁵.

Πολλές απο τις κουβέντες των «χωριανών» που έζησαν κάποια χρόνια της νεανικής τους ηλικίας και εξακολουθούν να περνούν κάποιο διάστημα στις *Δήλες*, αφορούν τα ζωντανά τους, τα φυτά τους, την έλλειψη νερού, την βροχή που δεν έρχεται, τα περάσματα των πουλιών, το εποχιακό μάζεμα των χόρτων, των «*χουχουλιών*» (σαλιγκαριών) που μυρίζουν «φρέσκο χόμα» όταν βράζουν, τις «*μανιτιές*» (αποικίες μανιταριών) που αλλάζουν θέση και που είναι για τον κάθε «χωριανό» επτασφράγιστο μυστικό. Ο *δηλιανός* κόσμος κατασκευάζεται ως ένας ‘φυσικός’ κόσμος, με ζώα και φυτά, αέρα, θάλασσα, ξερολιθιές, χωράφια. Είναι ένας κόσμος ‘ανεπεξέργαστος’, που τον κατοικούν «αγρότες» οι οποίοι τον αντιλαμβάνονται με μια ‘τραχιά’ απότομη γλώσσα που φαίνεται να τροφοδοτείται από μια εξίσου ανεπεξέργαστη, μη ‘ορθολογική’ αισθητηριακή εμπειρία. Η γνώση που διακινείται μεταξύ των ανθρώπων αφορά μια ‘φυσική/αγροτική’ πλευρά της καθημερινής εμπειρίας, καθώς και τρόπους εξάσκησης των αισθήσεων προκειμένου η εμπειρία να προσλαμβάνεται ως ‘φυσική’.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της περισσότερο ‘αισθησιο-κεντρικής’ πρόσληψης τω’ *Δηλώ* αποτελεί η αντίληψη που είχα εγώ κάθε φορά που επισκεπτόμουν τις *Δήλες*. Ένιωθα ότι με παρακολουθούσαν πολλά μάτια, με άκουγαν πολλά αυτιά ήμουν το αντικείμενο μιας εξασκημένης και επίμονης συλλογικής ‘όρασης’ και ακοής. Αυτό το διαπίστωνα όταν τα νέα ότι είχα πάει με την παρέα μου είχαν φτάσει πριν από εμένα στο νησί. Στις *Δήλες* άφηνα σε κάθε μου βήμα σημάδια που μπορούσαν να ιχνηλατήσουν μόνον όσοι γνώριζαν έναν συγκεκριμένο τρόπο να ‘βλέπουν’ και να ‘ακούν’ τον περίγυρό τους. Οι μετακινημένες πέτρες στις ξερολιθιές που σχεδόν ποτέ δεν έβαζα ακριβώς στη θέση τους, το πέρασμά μου μέσα από καλαμιώνες, οι ομιλίες μου, τα βελάσματα ή οι κραυγές ανησυχίας που προξενούσε η παρουσία μου στα ζώα, διαλαλούσαν την παρουσία μου. Η ασκημένη όραση¹⁶⁶ και ακοή των *Δηλιανών* θα μπορούσε κάποιος να πει ότι ήταν στενά εξαρτημένες από την ασφάλεια της Ρήνειας. Ο κάθε *Δηλιανός* έλεγχε την παρτίδα του και ό,τι την περιέβαλλε με

¹⁶⁵ «Οι αισθήσεις αντιπροσωπεύουν εσώτερες καταστάσεις που δεν φαίνονται στην επιφάνεια. Επίσης εντοπίζονται σε ένα κοινωνικό-υλικό πεδίο εκτός σώματος... Συνεπώς το αισθητήριο όχι μόνο εγκλωπώνεται στο σώμα ως μια εσωτερική ικανότητα ή δύναμη, αλλά επίσης διασπείρεται εκεί έξω, πάνω στην επιφάνεια των πραγμάτων, ως αυτόνομο χαρακτηριστικό τους και το οποίο τότε, μπορεί να εισβάλλει στο σώμα ως αντιληπτική εμπειρία... Οι αισθήσεις είναι μηχανισμοί παραγωγής νοήματος που λειτουργούν πέρα από το συνειδητό και το προτιθέμενο. Η ερμηνεία των αισθήσεων και η ερμηνεία μέσω των αισθήσεων αποτελεί αποκατάσταση της αλήθειας ως συλλογικής, υλικής εμπειρίας» (Σερεμετάκη 1996: 39- 40).

¹⁶⁶ Η όραση αποτελεί σύμφωνα με το Foucault αποτελεσματικό εργαλείο ελέγχου και πειθάρχησης του χώρου και των ανθρώπων (Foucault 1980b).

μεγάλη προσοχή. Ήταν θέμα προσωπικής και συλλογικής ευθύνης των ανθρώπων που νέμονταν τις παρτίδες να γνωρίζουν ό,τι και όποιος κινούνταν στη Ρήνεια¹⁶⁷.

Σε σχέση με όλα τα παραπάνω, οι *Δήλες* ως ‘τόπος’, υπάρχουν κυρίως ως ‘αίσθηση’. Χαρτογραφούνται βάσει ‘φυσικών’ ορίων, οι παρτίδες ορίζονται από ορατά σημάδια ή ακουστικά σήματα που αποτελούν ‘φυσικά’ όρια. Η ασκημένη όραση και ακοή παρέχουν μια ελεγκτική γνώση που σημαίνει την κυριαρχία των *Δηλιανών* στο χώρο και ταυτόχρονα έναν άμεσο τρόπο οικειοποίησης, διασύνδεσης ανθρώπων και τόπου. Ο Σιδερός, ένα νεαρός *δηλιανός* γύρω στα τριάντα, μαζί με το Γιώργο σχολίασαν πολύ παραστατικά την ‘φυσική’ και ‘αισθησιακή’ πρόσληψη του τόπου την οποία κατέχουν ως μυστική και ανεκτιμητη ‘τέχνη’ οι πατεράδες τους και που προσπαθούν και οι ίδιοι να μάθουν. Πρόκειται για μια προσπάθεια οικειοποίησης μιας «σωματικής μνήμης», ή «ενσώματης γνώσης» που καθορίζει σε πολύ μεγάλο βαθμό την παροντική τους *δηλιανή* χωρο-χρονική εμπειρία¹⁶⁸. Μου μίλησαν για τη σχέση των *Δηλιανών* με τον τόπο, τη γη της Ρήνειας που είναι μια σχέση πολύ βαθιά. Ότι έχουν, όχι μόνο εξοικείωση, αλλά την αισθάνονται δική τους. Όταν, για παράδειγμα, διηγούνται ιστορίες ή αναφέρονται σε συγκεκριμένες τοποθεσίες, έχουν μια τρομερή ευχέρεια στο να αναφέρονται σε τοποθεσίες με ακρίβεια τετραγωνικών μέτρων. Μιλούν για τις τάδε πέτρες, για δέντρα, για «ομπατές»¹⁶⁹, για ρεματάκια, πηγαδάκια. Είναι όλα σαφώς οριοθετημένα και ταξινομημένα και τα θυμούνται ακόμη και σήμερα άνθρωποι που έχουν μεγαλώσει εκεί. Όλα είναι στη μνήμη τους, ενώ μπορεί να έχουν να πάνε δεκαετίες στις *Δήλες* μερικοί από αυτούς. Ο πατέρας του Γιώργου θυμάται τις «μανιτιές» του και τη μυρωδιά τους¹⁷⁰ μία προς μία και έλεγε χαρακτηριστικά του Ντεμένεου Αγρέλι, ότι όλα αυτά τα χρόνια που πάει στις *Δήλες*, μόνο μία καινούρια «μανιτιά» έχει ανακαλύψει ο ίδιος σήμερα. Όλες τις άλλες τις γνωρίζει από τότε που ήταν παιδί¹⁷¹.

Οι αισθητήριες μνήμες που αναφέρθηκαν παραπάνω και το είδος της ‘φυσικής’ γνώσης που διανέμεται μεταξύ των προσώπων, μας φέρνουν πολύ κοντά στην έννοια της

¹⁶⁷ Ο Pina-Cabral παρατηρεί μια παρόμοια ελεγκτική χρήση της ‘όρασης’ στο Alto Minho: «Οποιοσδήποτε προσπαθεί να κινηθεί μακριά από τους δρόμους και να διασχίσει την εξοχή από εκεί που υπάρχουν παλαιά μονοπάτια, γνωρίζει ότι αυτό μπορεί να γίνει μόνο με την εκπεφρασμένη συγκατάθεση και υπό την παρακολούθηση της τοπικής κοινότητας. Υπάρχουν μάτια που παρακολουθούν τον ανυποψίαστο ξένο και στα πιο ερημικά μέρη» (1987: 71).

¹⁶⁸ Από την έρευνά της στα Αναφιώτικα, η Κωνσταντζίου βρίσκει ότι στις αφηγήσεις των κατοίκων, «η δύναμη των δεσμών τους με τον τόπο αναδεικνύεται κυρίως μέσα από την ‘ενσώματη’ γνώση, εμπειρία και μνήμη του χώρου» (2001: 265). Αλλού αναφέρει ότι «...η εικόνα του χώρου, εξαιτίας της διάρκειας και της σταθερότητάς του, μας δίνει την ψευδαίσθηση ότι ξαναβρίσκουμε το παρελθόν στο παρόν. Και ο κρίκος που συνδέει τη μνήμη με το χώρο δεν είναι άλλος, εντέλει, από το σώμα, διότι μόνο μέσω του σώματος “είμαστε- στον- κόσμο”... Τα σώματά μας “κρατούν” το παρελθόν. Οι μνήμες κατακαθίζουν και συσσωρεύονται στο σώμα διαμέσου της κοινωνικής πρακτικής της “ενσωμάτωσης”» (η έμφαση δική μου) (2001: 263).

¹⁶⁹ Εισόδους χωραφιών που είναι περιμαντρωμένες με ξερολιθιές.

¹⁷⁰ Η Lurton υποστηρίζει ότι η μνήμη ενσωματώνεται και συχνά ανακαλείται διαμέσου των αισθήσεων, της γεύσης και της όσφρησης. Οι επιδράσεις της μνήμης εγγράφονται στο σώμα ως στάση, ως τρόπος περπατήματος, ως χειρονομία και ως όρεξη για συγκεκριμένα αγαθά (1996: 32).

¹⁷¹ Μέσα από τις αφηγήσεις είναι σαν να επικολλάται «η παρελθοντική γενεαλογική και συλλογική ιστορία πάνω στην παροντική βιο-εμπειρία». Πρόκειται για μια τεχνική που «ανιχνεύει τον τρόπο με τον οποίο φαντασιακές και μυθικές στάσεις μιας γενιάς γίνονται αποδεκτές μέσα στην εμπειρία... μιας άλλης γενιάς.» Έχουμε μια συνεργασία στην αισθητήρια και αφηγηματική αναμορφopoίηση του αγροτικού τοπίου. «Ένα είδος δια-κωδικοποίησης στη σύγχρονη εποχή όπου ανάμεσα σε αγροτικά και αστικά τοπία οι κόσμοι της μνήμης αντικαθίστανται ταχέως» (Σερεμετάκη 1996: 91).

«συμποσιακότητας» η οποία μπορεί να οριστεί ως η ανταλλαγή αισθητήριων μνημών και συναισθημάτων, αλλά και ως ό,τι ενσαρκώνει θύμηση και αίσθημα, δηλαδή ουσίες και αντικείμενα. «Η ιστορική συνείδηση και άλλες μορφές κοινωνικής γνώσης δημιουργούνται και μετά αναπαράγονται σε χρόνο και χώρο μέσω συμποσιακής ηθικής και ανταλλαγής» (Σερεμετάκη 1996: 99).

Ως έννοια, το ‘φυσικό’, εξομοιώνεται με το ‘δύσκολο, το ‘ανεπεξέργαστο’ αγαθό, που θέλει τον κόπο του. Το ‘φυσικό’ είναι πολλές φορές συνώνυμο και του ‘απλού’, του ‘απέριττου’ για αυτό και η ζωή στις *Δήλες* θεωρείται σήμερα τόσο φυσική όσο πιο απλή είναι. Καθώς δεν υπάρχει δίκτυο παροχής ηλεκτρικού ρεύματος, ούτε βέβαια νερού, όλα εκτιμώνται από τη σκοπιά της σπανιότητας, αλλά και τις ικανότητες των υποκειμένων να επιβιώνουν σε αυτές τις αντιξοές, δύσκολες, αλλά ‘φυσικές’ συνθήκες. «*Μην γυρεύεις να βρεις πολυτέλειες εδώ! Αυτά... στη Μύκονο! Και που έχομε τη γεννήτρια για το πανηγύρι είναι και πολύ μας!*» Αυτά τα λόγια τα άκουσα σε διάφορες παραλλαγές καθώς θεωρούσαν ότι από τη στιγμή που δεν είμαι «χωριανή», θα αντιμετώπιζα δυσκολίες προσαρμογής σε αυτό το ‘φυσικό’ απαιτητικό περιβάλλον. Αρκετές φορές μάλιστα φρόντιζαν να με επιβραβεύουν για την ανθεκτικότητά μου, αλλά και για την ‘απλότητά’ μου, αφού καταδεχόμενοι να βρίσκομαι στις *Δήλες*, μακριά από τις ‘πολυτέλειες’ της Μυκόνου.

Η ‘φυσικότητα’ και η ‘αυθεντικότητα’ της Ρήνειας επεκτείνεται ακόμη και στα έργα των ανθρώπων, όπως τα κελιά που διαμένουν όσοι νοικιάζουν τις παρτίδες. Τα περισσότερα από τα κελιά είναι λιθόχτιστοι μονόχωροι οικίσκοι με αυλές και με υποτυπώδεις ανέσεις. Πολλά από αυτά επισκευάστηκαν για να γίνουν βιώσιμα και μερικά προκάλεσαν την παρέμβαση του Δήμου και της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας εξαιτίας του ότι οι κληρούχοι που τα επισκεύασαν υπερέβησαν τους ειδικούς κανονισμούς που ισχύουν ως προς την ανακαίνιση αυτών των οικισμάτων. Οι νεωτερισμοί¹⁷² που εφαρμόζονται στο ‘παρθένο’ από άποψη δόμησης περιβάλλον της Ρήνειας αποτελεί ένα ακόμη πρόσφορο πεδίο διερεύνησης του τρόπου με τον οποίο αρθρώνονται και ανταγωνίζονται οι ποικίλοι λόγοι συγκρότησης της ταυτότητας ενός τόπου και των ανθρώπων που τον κατοικούν¹⁷³. Αυτοί οι λόγοι αφορούν τους τρόπους που τα

¹⁷² Η Αρχαιολογική Υπηρεσία αντιπαράκειται έντονα σε οποιαδήποτε αυθαιρεσία αφορά την επισκευή των κτισμάτων η οποία μπορεί να σχετίζεται με απλές εργασίες που όμως γίνονται χωρίς την άδειά της έως πιο παραβατικές που αλλάζουν τη φυσιογνωμία των κτισμάτων και ερμηνεύονται- ως προς τις προθέσεις των υποκειμένων- μέσα σε ένα πλαίσιο εμπορικής δράσης και εκμετάλλευσης. Σε δεύτερη επιστολή που στέλνει ο Δήμος στις 28/7/1993 κάνει σαφές ότι «λόγω των αυθαιρεσιών οικοδομικής φύσης που παρατηρήθηκαν, κανένα πρόσθετο κτίσμα δεν μπορεί να επιτραπεί στην Ρήνεια, χωρίς την άδεια του Δήμου, της Πολεοδομίας και της Αρχαιολογίας. Τα κτίσματα που υπάρχουν από το παρελθόν ως αποκλειστικό στόχο έχουν την προστασία και την προφύλαξη αυτών που εκτελούν γεωργικές ή κτηνοτροφικές εργασίες στο νησί. Δεν έχουν ως σκοπό την εξυπηρέτηση παραθεριστικών αναγκών των δικαιούχων κλήρου». Με άλλο έγγραφο, ο Αναγκαστικός Συνεταιρισμός νήσου Ρήνειας απαντά γενικά ότι δεν υπάρχει τέτοια πρόθεση από κανένα από τα μέλη του και ότι τα κελιά που επισκευάζονται έχουν σκοπό να καλύψουν αποκλειστικά και μόνο τις στεγαστικές ανάγκες του πανηγυριού της Αγ. Κυριακής. Ο Συν/μος πάντα σεβόταν και προστατεύει το φυσικό περιβάλλον και τον αρχαιολογικό χώρο.

¹⁷³ Τόσο ο Δήμος, αλλά κυρίως η Αρχαιολογική Υπηρεσία προσπαθούν να ασκήσουν «πολιτικές πειθάρχησης». Όπως δείχνει και η Κανταντζόγλου «...Στα αρχαιολογικά τοπία εμφανίζεται πιο επιτακτική η ανάγκη πειθάρχησης των τοπικών πληθυσμών και των δικών τους πολιτισμικών δημιουργημάτων. Προφανώς η ένταση με την οποία εφαρμόζονται οι τεχνικές και οι πολιτικές πειθάρχησης είναι κάθε φορά ευθέως ανάλογη της σπουδαιότητας του μνημείου» (2001: 86).

υποκείμενα και οι κρατικοί φορείς αντιλαμβάνονται τις σχέσεις τους με τον συγκεκριμένο τόπο, τις προβολές, τις επιδιώξεις και τα συμφέροντα που καθορίζουν τη δράση και τη διαχείρισή τους σε συμβολικό επίπεδο.

Τα περισσότερα «κελιά» και ο εξοπλισμός τους είναι ένα είδος ‘αντι-καταναλωτισμού’, μια αίσθηση ‘μέτρου’, ‘απλότητας’ και αντι-σπατάλης’. Αυτό σχετίζεται με το γεγονός ότι αποτελούνται από ‘αγαθά’ που είτε είχαν μια προηγούμενη ζωή στα σπίτια της Μυκόνου, και ‘παλαιωμένα’ ξεκινούν μια δεύτερη πορεία στις *Δήλες* ως περισσότερα ‘χρήσιμα’, είτε πρόκειται για καινούριο οικιακό εξοπλισμό. Μαζί με τα εργαλεία γεωργικής χρήσεως, έχουν το χαρακτήρα των ‘μη πολυτελών’ και εντελώς απαραίτητων αγαθών που αντιπαρατίθενται στις ανέσεις και την οικιακή-αστική πολυτέλεια που ενδέχεται να έχουν τα σπίτια των ίδιων υποκειμένων στη Μύκονο. Ωστόσο και αυτή ακόμη η έννοια του ‘πολυτελούς αγαθού’¹⁷⁴ σημασιοδοτείται διαφορετικά στο κάθε νησί. Μπορεί να μην λείπει τίποτα από τα αγροτικά νοικοκυριά της Ρήνειας, αλλά η αίσθηση των υποκειμένων ότι εκεί όλα «είναι απλά, χωριανά», τα σχόλιά τους για τις λίγες απαιτήσεις που πρέπει να έχει ο επισκέπτης εκεί, κατασκευάζουν μια εικόνα ενός τόπου ‘αγροτικού’, ‘φυσικού’, έως και ‘πρόχειρου’, αποδεκτού και αγαπημένου, που κρύβει ομορφιά και αυθεντικότητα και που κάνει τα υποκείμενα να οικειώνουν με μια λιγότερο επεξεργασμένη και ‘πολιτισμένη’ πλευρά του κόσμου.

Κατα τη διάρκεια των πρώτων μου επισκέψεων στη Ρήνεια άκουγα πολύ συχνά να λένε « μην μας παρεξηγείς... εδώ έχουμε τα πρόχειρά μας, τα χωριανά μας! (κατά το κέρασμα του καφέ)... Το νοικοκυριό τ’αφήκαμε πίσω (στη Μύκονο)...». Η υπενθύμιση ότι σε ένα άλλο γεωγραφικό-πολιτισμικό πλαίσιο -αυτό της Μυκόνου- είναι εκλεπτυσμένοι ‘νοικοκυραίοι’ που βρίσκονται εντός ορίων μιας ‘πολιτισμένης’ επικράτειας είναι υποφώσκουσα σε κάθε κουβέντα που αφορά τη ζωή τους στη Ρήνεια. Ακολούθως, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς, ότι ο λόγος περί Ρήνειας και της ζωής τους όπως την βιώνουν ή όπως την φαντασιώνονται εκεί, αποτελεί έναν από τους πιο εύγλωττους τρόπους για να μιλήσουν για τον μυκονιάτικο/επιχειρηματικό και πιο ‘αστικό’ ή ‘πολυτελή’ εαυτό τους. Σε ένα παρόμοιο πλαίσιο ρητορικής κατασκευής του ‘φυσικού’ εαυτού τους μπορούν ωστόσο να αμφισβητήσουν την τακτοποιημένη-πολιτισμένη όψη της ταυτότητάς τους που σχετίζεται με τη Μύκονο και να πλειοδοτήσουν υπερ μιας πλευράς του εαυτού τους που θεωρούν ότι τους αντιπροσωπεύει περισσότερο και κρίνεται περισσότερο πολύτιμη: «Καλά είναι και στη Μύκονο, αλλά τούτα δω σαν ν’ αξίζουν πιο πολύ...Εδώ εγώ νιώθω βασιλιάς... όχι εκεί!»

Στα ‘φυσικά’ αγαθά της Ρήνειας, αντιπαρατίθενται το επιβαρημένο- από τη δόμηση-φυσικό περιβάλλον της Μυκόνου, οι διευκολύνσεις στην καθημερινή ζωή και η μαζική παραγωγή των αγαθών που έχουν σαν αποτέλεσμα να «έχουν ξεχάσει οι περισσότεροι τη γεύση της ντομάτας αφού δεν έχουν χρόνο ούτε ένα φυντάνι να φυτέψουν... τρώμε ό,τι φυτρώνει μέσα... στο μανάβικο» Η αποχή από τα «χωριανά», από τις δουλειές του κήπου, η επιλογή

¹⁷⁴ Ο Appadurai προτείνει να κοιτάξουμε τα πολυτελή αγαθά, όχι τόσο σε αντίθεση με τις ανάγκες, αλλά ως αγαθά που η πρωταρχική τους χρήση είναι ρητορική και κοινωνική, αγαθά που είναι ενσάρκωμένα σημεία. Η ανάγκη στην οποία ανταποκρίνονται είναι πολιτική (1986: 38).

ενασχόλησης με την επιχείρηση και η έλλειψη χρόνου, κατασκευάζει μια αντίληψη της Μυκόνου ως ‘πόλης’, που βρίσκεται στον αντίποδα της ‘φύσης’ της Ρήνειας. Η αρνητική αξιολόγηση της ‘αστικής’ Μυκόνου, στην προκειμένη περίπτωση, ενδέχεται να απευθύνεται ως κατηγορία σε μια ‘άλλη’ κοινωνική κατηγορία, όπως για παράδειγμα των Αθηναίων, που χτίζουν σπίτια και περνούν μεγάλα διαστήματα πάνω στο νησί. Ωστόσο η ‘αστική’ Μύκονος συγκροτείται πρωτίστως ως η συμπληρωματική όψη της ‘αγροτικής’ Ρήνειας και αποτελεί ένα εννοιολογικό ‘εσωτερικό’ δίπολο των ίδιων των *Δηλιανών*.

2. Συναρθρώνοντας ‘αγροτικότητα’ και ‘επιχειρηματικότητα’ στις *Δήλες*

Το να γνωρίζει κάποιος τα «χωριανά», σε ένα πρώτο επίπεδο, σχετίζεται με τη συγκρότηση μιας ‘αγροτικής’ κοσμοαντίληψης που εμφανίζεται ως αξία σε κάθε πρόσωπο της οικογένειας με διαφορετικούς όμως όρους. Αν παραδείγματος χάριν, για τον ηλικιωμένο πατέρα ή τον παππού ήταν ένα είδος ‘συνείδησης’ που διαμορφωνόταν από τον τρόπο ζωής του καθημερινά- αφού η ενασχόλησή του με τα γεωργοκτηνοτροφικά αποτελούσε τη κυρίαρχη επαγγελματική του απασχόληση- για τους γιούς του, η ‘αγροτικότητά’ συνίσταται περισσότερο σε συμβολικές παρά σε κυριολεκτικές δράσεις. Οι γεωργοκτηνοτροφικές ασχολίες καταλαμβάνουν για την γενιά των πενήνταρηδων *Δηλιανών* πολύ λιγότερο χρόνο από την καθημερινότητά τους, αφού οι βασικές επαγγελματικές δραστηριότητες της συντριπτικής πλειοψηφίας σχετίζονται (άμεσα και έμμεσα) με την τουριστική αγορά της Μυκόνου. Ωστόσο η ‘αγροτικότητά’ τους κατασκευάζεται -πρώτα από όλα- μέσω της δικής τους ‘μνήμης’ ή αυτής που δανείζονται από τους πιο ηλικιωμένους και η οποία συνίσταται σε ανθολογούμενες αναμνήσεις που αφορούν τα βιώματα πολλών προσώπων της ίδιας οικογένειας. Κάτι τέτοιο αναδύθηκε άλλωστε μέσα από τις αναφορές του Γιώργου και του Σιδερέ (που ακολουθούν στις άλλες ενότητες του κεφαλαίου), ενώ γίνεται εντονότερο μέσα από τις αφηγήσεις πολλών ηλικιωμένων σχετικά με τη ζωή στις «*Δήλες*».

Η ‘αγροτικότητά’ επίσης διαμορφώνεται ως αξία μέσα από επαναλαμβανόμενες τελετουργικές δράσεις στο χρόνο που συνδέονταν με την «χωριανή» ζωή. Τέτοια δράση αποτελεί σήμερα το πανηγύρι της Αγ. Τριάδας, η οποία αποτελούσε και στο ‘παρελθόν’ κορυφαία εκδήλωση των *Δηλιανών* που ζούσαν «χωριανά/αγροτικά» και η τέλεση του πανηγυριού ήταν το επιστέγασμα αυτής της ‘αγροτικότητας’. Η ‘αγροτική’ όψη της ταυτότητάς τους, αποτελεί σήμερα εξαιρετικής σημασίας ‘δάνειο’ από την οικογενειακή τους ιστορία, το οποίο όμως έρχεται να συμπληρώσει την ‘επιχειρηματικότητά’ τους και να της προσδώσει μεγαλύτερη αξία. Στις *Δήλες* αισθάνονται περισσότερο ‘αγρότες’ από ό,τι ‘επιχειρηματίες’ και στη Μύκονο το αντίθετο. Στις *Δήλες* ανασύρουν ένα πολύ ‘χρήσιμο’ παρελθόν, κατοικημένο από μνήμες μιας ‘αγροτικής’ οικογενειακής ζωής που ενέχει όλη την παιδική ηλικία των προσώπων οι οποίοι σήμερα είναι ξενοδόχοι στη Μύκονο. Αυτό το στοιχείο τους δίνει μια

αίσθηση σιγουριάς και 'συνέχειας' μέσα στο χρόνο περισσότερο από ό,τι στη Μύκονο όπου βιώνουν ένα εξίσου 'χρήσιμο', αλλά 'ενήλικο' παρόν, μεστό οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών, μεστό και οικονομικών συναλλαγών, μέσα από τις ξενοδοχειακές ή άλλου τύπου επιχειρήσεις, αλλά και από τις υπόλοιπες καθημερινές δραστηριότητες.

Σ' αυτό το παρόν, η 'αγροτική' τους πλευρά αποτιμάται θετικά γιατί τους διαφοροποιεί από άλλους Μυκονιάτες της ίδιας επαγγελματικής κατηγορίας και τους αποδίδει ένα είδος 'πολυπραγμοσύνης', 'αξιοσύνης' και 'προκοπής' που γίνεται συνώνυμο της 'αυθεντικής' μυκονιάτικης και δη, της επιχειρηματικής ταυτότητας. Οι σχέσεις επινοημένης 'ομοιότητας' ή και 'αναλογίας' -έτσι όπως αναδύονται μέσα από τη χρήση της οικογενειακής/συλλογικής μνήμης - με τους *χωριανούς/δηλιανούς* προγόνους τους, κατοχυρώνει αδιαμφισβήτητα στην συνείδησή τους την 'αγροτικότητά' τους ή την 'χωριανοσύνη' τους. Οι πατεράδες και οι παππούδες τους τα κατάφερναν σε παραπάνω από μία επαγγελματικές δραστηριότητες (για παράδειγμα στην οικοδομή), όπως άλλωστε κάνουν και αυτοί. Έτσι το οικογενειακό 'παρελθόν' δεν φαίνεται να αντιφάσκει με το αντιστοιχο 'παρόν'. Και αυτό γιατί το παρελθόν αναπλάθεται από τη σκοπιά του παρόντος, καθώς, σύμφωνα με τον Παραδέλλης (1999: 28-29) «τα συμφέροντα, οι πεποιθήσεις, οι ιδεολογίες, οι πολιτικές και ιστορικές συγκυρίες οι προσδοκίες του παρόντος διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι προσλαμβάνουν το παρελθόν. Η συλλογική μνήμη υφαιίνεται εξαρχής στον ιστό της κοινωνικής αυθεντίας και εξουσίας».

Η επαφή με τη γη, με τα ζωντανά, οι αναμετρήσεις με τις αντίξοες συνθήκες της *δηλιανής* υπαίθρου, η 'φυσική' αντοχή στην οποία όλοι δίνουν πολύ μεγάλη σημασία τους διακρίνει και σωματικά από πολλούς 'άλλους'. Τους δίνει μια αίσθηση βιολογικής 'ανωτερότητας'. Καθώς, την ίδια στιγμή, το *δηλιανό* ιδεώδες σηματοδοτείται και από την αίσθηση κοινής καταγωγής με όρους αιματοσυγγένειας, αλλά και από ένα είδος κοινής (ψυχικής/πνευματικής/υλικής) 'ουσίας' για όσους μοιράστηκαν και μοιράζονται αυτόν τον τρόπο ζωής και τον συμβολικό του κώδικα, αναδύεται μια ακόμη διάσταση της 'αγροτικής' πλευράς. Πρόκειται για την 'ουσιοκρατική' αντίληψη της ταυτότητας που στηρίζει τα τοπικιστικά ιδεολογήματα των υποκειμένων και σημασιοδοτεί εν πολλοίς το εννοιολογικό πλαίσιο της *δηλιανής* 'εντοπιότητας'. Σε ένα πρώτο επίπεδο, αυτός ο 'ουσιοκρατικός' ή «πολιτισμικός τοπικισμός»¹⁷⁵ στηρίζει και νομιμοποιεί εσωτερικές διακρίσεις μέσα στην ίδια την κατηγορία των ντόπιων επιχειρηματιών. Εντοπίζεται όμως και στην αντιπαράθεσή τους με άλλες τοπικές κοινωνικο/επαγγελματικές κατηγορίες, ή τους κάθε 'άλλους' γενικότερα (για παράδειγμα με το κράτος, ή τους οικονομικούς μετανάστες).

Η Κανταντζόγλου ισχυρίζεται ότι ένας ουσιοκρατικός λόγος αποτελεί απλώς «ένα εργαλείο των αφηγηματικών στρατηγικών που χρησιμοποιούν οι κοινωνικά αδύναμοι, προκειμένου να υπερασπιστούν τα απειλούμενα ή συρρικνούμενα δικάια τους...» (2001:259). Στην προκειμένη περίπτωση όμως χρησιμοποιείται από μια οικονομικά ισχυρή ομάδα που

¹⁷⁵ Για τον Παπαταξιάρχη, «...Ο ιδιότυπος πολιτισμικός τοπικισμός,... δεν αποτελεί ένδειξη απομόνωσης, αλλά είναι συνάρτηση των σχέσεων της τοπικής κοινωνίας με τον περιβάλλοντα κόσμο» (1990:363).

απλώς επιλέγει να παρουσιάζεται ως πολιτισμικά 'ανίσχυρη', ή υπό απειλή, αναλόγως με το πλαίσιο μέσα στο οποίο εκφέρεται αυτός ο λόγος. Στις *Δήλες*, οι *Δηλιανοί* είναι καθεστώς μεν, υπό 'αίρεση' δε. Η απειλή τους έχει να κάνει περισσότερο με την αποδυνάμωση ενός συμβολικού κεφαλαίου (που είναι οι παρτίδες) παρά με την οικονομική τους καταστροφή. Και, αν ακόμη αυτή η ουσιοκρατική τους αντίληψη αποτελεί απάντηση σε μια απειλή κατά των δικαιωμάτων τους, που είναι για παράδειγμα η παραμονή τους στις *Δήλες*, αυτό γίνεται για την περαιτέρω ισχυροποίηση της θέσης τους και της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής τους δύναμής τους. Ακόμη και στο ευρύτερο μυκονιάτικο πλαίσιο, η ουσιοκρατική τους αντίληψη δεν αφορμάται από το ότι θεωρείται η κατηγορία των πολιτισμικά αποκλεισμένων λόγω για παράδειγμα της πειστικής παρουσίας των πολλών και διαφορετικών 'άλλων', αλλά από το ότι νομιμοποιεί τις προθέσεις και τις στρατηγικές μεγιστοποίησης των συμφερόντων μιας ελίτ ντόπιων επιχειρηματιών έναντι κάποιων 'μη- Μυκονιατών'.

Στο *δηλιανό* συμφραζόμενο, η τοπικιστική ιδεολογία με τις ουσιοκρατικές της συνδηλώσεις, συμπληρώνει και συγκολλά τις όψεις της «χωριανής» ταυτότητας και ενίοτε, ανάλογα με την συγκυρία, σηματοδοτεί και την 'επιχειρηματική' λογική των υποκειμένων. Μέσα από τις καθημερινές εργασιακές πρακτικές τους σε μια 'παγκοσμιοποιημένη' επιχειρηματική αγορά παροχής τουριστικών υπηρεσιών - όπως είναι η Μύκονος- ο αξιολογικός λόγος για την ντόπια 'ουσία' που επικεντρώνεται στην 'καταγωγή' και στην 'ιστορικότητά' της αποτελεί κατά περιόδους 'πολιτικό' εργαλείο. Ως 'εργαλείο' επιστρατεύεται για παράδειγμα, όταν απευθύνεται στο εσωτερικό της τοπικής κοινωνίας, ως ιδεολόγημα για 'εσωτερική κατανάλωση' και παραγωγή εσωτερικών διακρίσεων, ή σε σχέση με έναν εξωτερικό κίνδυνο που συνήθως μεταφράζεται ως απειλή για τα οικονομικά συμφέροντα ολόκληρης πια της επαγγελματικής κατηγορίας.

Συνεπώς, γίνεται κατανοητό ότι από τον τρόπο εννοιολόγησης του 'συμφέροντος' κατασκευάζεται ένας ασφαλής μηχανισμός σύνδεσης και επικοινωνίας της «χωριανής/δηλιανής» ταυτότητας με την 'νεωτερική' ή την 'αστική' πλευρά της στην τοπική κοινωνία. Στην προκειμένη περίπτωση, το να προσθέτει κάποιος την ιδιότητα του «αγρότη» στην εννοιολόγηση του εαυτού του, δεν παραπέμπει σε μια εννοιολόγηση του «χωριανού» ως προσώπου 'απλοϊκού', με χειρωνακτικές και μόνο δραστηριότητες, ως 'αμόρφωτου', 'οπισθοδρομικού'¹⁷⁶, και μη ορθολογικά σκεπτόμενου. Παραπέμπει σε μια ταυτότητα πολυσύνθετη, στο κέντρο της οποίας βρίσκεται ένα ορθολογικό υποκείμενο, που υπολογίζει *οφέλη* και *ζημίες*, μπορεί να δεχθεί τις αλλαγές προκειμένου να αυξηθούν οι οικονομικές του απολαβές ή χρησιμοποιεί τις αλλαγές αυτές με τρόπο που ισχυροποιούν τη θέση του σε μια δεδομένη ιεραρχική δομή. Η 'αγροτική' όψη της ταυτότητας έρχεται να συμπληρώσει την 'επιχειρηματική' ως μέρος μιας στρατηγικής προώθησης των συμφερόντων και μεγιστοποίησης των οφελών στα ποικίλα πεδία που αναπτύσσεται αυτή η στρατηγική.

¹⁷⁶ Σύμφωνα με τον Pina-Cabral, η 'αναχρονιστικότητα' και 'οπισθοδρομικότητα' αποτελούν χαρακτηριστικά της αντίληψης που έχουν οι άνθρωποι των πόλεων για τους 'χωρικούς', αλλά και της αντίληψης που έχουν οι τελευταίοι για τον εαυτό τους (1987: 720).

Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινισθεί ότι όλες οι θετικές σημάνσεις της ‘αγροτικής’ εκδοχής της ταυτότητας αποτιμώνται ως θετικές στον συμβολικό κώδικα που μοιράζεται στο εσωτερικό της η κατηγορία των *δηλιανών* επιχειρηματιών. Η θεώρηση της αξίας αυτής αλλάζει ανάλογα με το πλαίσιο αναφοράς της. Ως στοιχείο διάκρισης μέσα στην ευρύτερη κοινωνική κατηγορία των ντόπιων ‘επιχειρηματιών’, είναι φορές που αξιολογείται αρνητικά και γίνεται συνώνυμη του ‘συντηρητισμού’, της μη αποδοχής της ‘νεωτερικότητας’ στην οποία θεωρούν ότι έχει περάσει η Μύκονος, η οποία είναι μια τεράστια αγορά. Η ‘χωριανοσύνη’ γίνεται συνώνυμη της έλλειψης πνευματικής καλλιέργειας και εκλεπτυσμένου γούστου. Ως χαρακτηρισμός, ο όρος «χωριανός» (χωριάτης) εκφράζει βέβαια πρωτίστως μια θετική διάκριση αναφορικά με τον τόπο διαμονής και τις ασχολίες των ντόπιων, η οποία δίνει έμφαση σε μια αίσθηση ‘σταθερότητας’ και ‘συνέχειας’ σε έναν αξιακά μεταβαλλόμενο κόσμο. Σε μια παρόμοια διαπίστωση καταλήγει και η Waldren (1996) μελετώντας τους ανθρώπους που ονομάζουν τους εαυτούς «χωρικούς», στα νησιά των Βαλεαρίδων. Υποστηρίζει ότι είναι σαν να αναγνωρίζουν ένα μέσο συλλογικής επιβεβαίωσης και επικοινωνίας που αγνοεί τις διαφορές μεταξύ των τρόπων ζωής του παρελθόντος και αυτών που επηρρεάστηκαν από τον τουρισμό. Προσδιορίζοντας τον εαυτό τους ως ‘χωρικούς’, «διατηρούν την σταθερότητα του αξιακού τους συστήματος και επικυρώνουν την παράδοσή τους και την συνέχειά της μαζί με το παρόν.» (1996:99). Ωστόσο, ο προσδιορισμός «χωριανός» ενέχει σχεδόν πάντα και μια απαξιωτική διάσταση όταν εκφέρεται στο πλαίσιο ανταγωνιστικών διεκδικήσεων μεταξύ επαγγελματικών κατηγοριών ή μεταξύ του συνόλου των «χωριανών» και της Τοπικής Αρχής.

Η σημασιολόγηση του «χωριανού-αγρότη» *τω’ Δηλώ’* (ο οποίος είναι ταυτόχρονα και επιχειρηματίας/ξενοδόχος), σε σχέση με την ευρύτερη έννοια του «χωριανού» Μυκονιάτη, έχει πολλούς τρόπους συνάντησης, αλλά και διαφοροποίησης. Οι κοινοί τους τόποι αφορούν την ιδεολογική σύμπτωση ως προς τους τρόπους με τους οποίους τα υποκείμενα εννοιολογούν την ‘οικογένεια’, την ‘μνήμη’, την ‘καταγωγή’. Ως «χωριανοί» εμφανίζονται αδιαφοροποίητα όταν θέτουν τους εαυτούς τους έναντι μιας άλλης εξίσου μεγάλης κοινωνικής κατηγορίας, για παράδειγμα τους «χωραίτες» (κατοίκους της χώρας του νησιού). Είναι «χωριανοί» και μπορεί να είναι ταυτόχρονα και *Δηλιανοί* αν νοικιάζουν παρτίδες στις *Δήλες*. Υπό αυτό το πρίσμα, η έννοια «αγρότης-χωριανός» είναι μια ευρεία έννοια που περικλείει πολλές εσωτερικές διακρίσεις, κομμάτι της οποίας αποτελούν οι *Δηλιανοί*. Αυτό όμως που πρέπει να γίνει κατανοητό, είναι ότι ως έννοια, ο «αγρότης/χωριανός», τόσο στο *δηλιανό* πλαίσιο, όσο και στο γενικότερο μυκονιάτικο, δεν προσδιορίζεται αποκλειστικά από την δράση των υποκειμένων στον αγροτικό τομέα παραγωγής. Προσδιορίζεται κυρίως από τη ‘μνήμη’ αυτής της δράσης σε προηγούμενα χρόνια, της ‘αναπαράστασής’ της, ή ακόμη και της ‘επινόησής’ της στο παρόν, καθώς επαναπροσδιορίζονται οι παροντικές τους αγροτικές δραστηριότητες. Τη ρητορική περί ‘χωριανοσύνης’ των υποκειμένων ενδέχεται να ενισχύει το γεγονός ότι είναι γραμμένοι στον Αγροτικό Συνεταιρισμό Μυκόνου, ή ότι καλλιεργούν μερικά στρέμματα με σιτηρά για τις ανάγκες των ζώων που εκτρέφουν. Αυτό όμως που έρχεται να συμπληρώσει την αντιληψή τους

ως «χωριανών» είναι ότι μετέχουν, παράγουν και αναπαράγουν ένα είδος «τοπικής κοινωνικής γνώσης»¹⁷⁷ που στηρίζει μια αίσθηση ‘συνέχειας’ της ζωής της οικογένειάς τους με τη γη που κατέχουν, με το σύνολο των αξιών και των πεποιθήσεων με τις οποίες προσδιορίζουν την δράση τους.

Τα συγκεκριμένα εννοιολογικά ‘όρια’ στον τρόπο αυτοαντίληψης των υποκειμένων, αλλά και οι στρατηγικές που υπαγορεύουν το ‘παιχνίδι’ με την «χωριανή» ταυτότητα μπορούν να επισημανθούν και να ερευνηθούν περαιτέρω- όπως θα φανεί στην επόμενη ενότητα- μέσα από επίσημα έγγραφα όπως οι αιτήσεις για την ενοικίαση των παρτίδων στη Ρήνεια προς τη Νομαρχιακή Επιτροπή.

Οι χωριανοί, οι Δηλιανοί, οι αγρότες, οι ακτήμονες και τα επικουρικά επαγγέλματα

Η περίπτωση της Ρήνειας, ως τόπου ‘αγροτικού’, που γεωγραφικά εκτείνεται πέρα από τα ‘φυσικά’ όρια της Μυκόνου και που προσδιορίζει αντιλήψεις σχετικές με την ταυτότητα των σύγχρονων Μυκονιατών αποτελεί μια χαρακτηριστική περίπτωση όπου εξυφαίνεται ένα παιχνίδι ‘αμφισημίων’¹⁷⁸. Το ποιοι είναι «αγρότες», πώς προσδιορίζονται, σε τι πλαίσιο αποκτούν αυτήν την ιδιότητα, πώς τη δηλώνουν και γιατί, καθώς και τι άλλο ακόμη μπορεί να δηλώνουν ή να ‘είναι’, συνιστούν τους τρόπους συγκρότησης ενός ‘αμφισημικού’ και ‘ειρωνικού’ λόγου για την ταυτότητα «όπου το νόημα είναι αντίθετο από τη διατύπωση», μια ακροβασία της συνείδησης πάνω στα νοήματα προκειμένου να τα αρνηθεί ή να τα αναδημιουργήσει. (Κωστίου 2002: 116-117). Η ‘αμφισημία’¹⁷⁹ και η ρευστότητα των νοημάτων και των λέξεων, η απεριόριστη ελευθερία που φαίνεται να έχουν τα υποκείμενα ως προς το πώς αντιλαμβάνονται και προσδιορίζουν τον εαυτό τους μέσα σε διάφορα πλαίσια, βιώνεται χωρίς υπαρξιακές αντιφάσεις χωρίς εσωτερικές συγκρούσεις που θα μπορούσαν να προκύψουν από αυτήν την ‘ευλυγισία’ και ‘ευρυχωρία’ πλαισίων και νοημάτων. Ωστόσο, πρόκειται για μια κατάσταση συγκεκριμένων εννοιών που σχετίζεται άμεσα με τον εξίσου ‘αμφίσημο’ τρόπο που εννοιολογούνται οι ‘αγρότες’ σήμερα στην ελληνική κοινωνία, αναφορικά με τις γεωργικές τους δραστηριότητες, καθώς και με τον τρόπο που αντιμετωπίζονται ως επαγγελματική κατηγορία από τους κρατικούς φορείς (Δαμιανάκος 1999:55-84).

Οι αιτήσεις προς τη Νομαρχιακή Επιτροπή όπου δηλώνονται οι επαγγελματικές δραστηριότητες και διάφορα περιουσιακά στοιχεία, ενώ περιγράφεται η οικογενειακή και

¹⁷⁷ Για την έννοια της «τοπικής κοινωνικής γνώσης» που δίνει μια αίσθηση ‘κοινότητας’ μεταξύ μιας ομάδας πληθυσμού βλ. επίσης Mewett (1982).

¹⁷⁸ Ο Herzfeld καταδεικνύει την σημασιολογική δύναμη της έννοιας του «διφορούμενου» και της «δισημίας» στην ερμηνεία της σχέσης των υποκειμένων με τους κρατικούς θεσμούς που χαρακτηρίζει τον λόγο και τη συλλογική δράση στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας: «... Η μεγαλύτερη απειλή κατά της ιδανικής τάξης του κράτους είναι το διφορούμενο.... Ως εννοιολογική σύγκρουση, η δισημία συνίσταται σ’ αυτήν την αντιπαλότητα μεταξύ του διφορούμενου και της τάξης.... (πρόκειται) για μιαν αληθινή αντιπαλότητα μεταξύ διαφορετικών τρόπων κατανόησης της κοινωνικής ζωής (1998: 171- 172).

¹⁷⁹ « Η χρήση αμφισημων λέξεων είναι η αγαπημένη τεχνική της ειρωνείας τόσο στον καθημερινό διάλογο όσο και στη λογοτεχνία.» (Κωστίου ό. π., σ.142)

κοινωνική κατάσταση των «κληρούχων» προκειμένου να διεκδικήσουν κλήρους στη Ρήνεια, πιστοποιούν την εννοιολογική ρευστότητα ως προς τον προσδιορισμό της ταυτότητας των υποκειμένων ως «χωριανών» ή «αγροτών». Αυτή η ρευστότητα εκκινεί από το γεγονός ότι στην προκειμένη περίπτωση ο λόγος των υποκειμένων για την ταυτότητά τους απευθύνεται προς τα 'έξω, προς τους κρατικούς φορείς και συγκροτείται ως επίσημος γραπτός λόγος που οφείλει να είναι διεκπεραιωτικός, αλλά και πειστικός. Αυτός ο Λόγος ταξιδεύει προς, και μέσα από τα γραφειοκρατικά δίκτυα και επανεισάγεται ως μέρος μιας 'εσωτερικής' πια ρητορικής, περί «αγροτικής» ταυτότητας, προς καθημερινή χρήση, η οποία χρησιμοποιείται για ενδοτοπικές και ενδο-επαγγελματικές διακρίσεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο, όπως παρατηρεί ο Herzfeld (1998:172), «οι δύο λόγοι αλληλοδανείζονται ασφαλώς σύμβολα, λεκτικές μορφές, ακόμα και ολόκληρες εικόνες, εφαρμόζουν όμως αυτά τα στοιχεία στην υπηρεσία αρκετά διαφορετικών σκοπών. Ο επίσημος λόγος δημιουργεί μια ρητορική παγιωμένων ορισμών και απόλυτης ηθικής... Η καθημερινή χρήση ανατρέπει διαρκώς τον επίσημο κώδικα, χρησιμοποιώντας τα συστατικά του στοιχεία έτσι ώστε να επιτύχει νοήματα τα οποία είναι περισσότερο τοπικά και άμεσα παρά εθνικά και αιώνια».

Η ενότητα των αιτήσεων η οποία αφορά τη «δήλωση επαγγέλματος» παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον γιατί εκεί συγκροτείται με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο η 'αμφισημία' του λόγου ως στρατηγική μεγιστοποίησης των συμφερόντων. Έτσι εγκαθιδρύονται μεταξύ των υποκειμένων και της κρατικής εξουσίας σχέσεις μέσα στις οποίες η 'ειρωνεία' έχει το χαρακτήρα ενός 'άλλου' (εναλλακτικού) λόγου στο λόγο της εξουσίας¹⁸⁰. Αυτός ο εναλλακτικός λόγος συνίσταται στη συνειδητή απόκρυψη όψεων του εαυτού και προβολής κάποιων άλλων πλευρών με την άδηλη ή υπόδηλη συναίνεση και συνεργασία του φορέων εκείνων στους οποίους απευθύνονται οι αιτήσεις. Η γλώσσα που μιλούν οι δύο πλευρές-τα υποκείμενα και οι φορείς -είναι η γλώσσα των εκλεκτικών αποκρύψεων ή των εκλεκτικών φανερώσεων. Μέσα σε αυτή τη δήλωση υπάρχει η στερεότυπη φράση-δήλωση «εξασκώ το επάγγελμα του γεωργού και επικουρικά του...» Σε αυτό το σημείο δηλώνονται βέβαια ως «επικουρικά»¹⁸¹ τα επαγγέλματα που ασκούν καθημερινά οι «κληρούχοι». Οι περισσότεροι

¹⁸⁰ Ο Barthes βλέπει την ειρωνεία «ως πολιτισμικό κώδικα ο οποίος αντιτίθεται σ' έναν λόγο που δεν είναι παρά μια ακολουθία στερεοτύπων ή μια πολλαπλότητα έτοιμων εκφραστικών τρόπων, χαρακτηριστικών ενός δεδομένου πολιτισμού, μολονότι, για τον σκοπό αυτό, χρησιμοποιεί κι αυτή τα ίδια μέσα... Έτσι η ειρωνεία γίνεται κατά τον Barthes, προσπάθεια δημιουργίας μιας αυθεντικής φωνής μέσα από έναν ήδη διατυπωμένο λόγο» (παρατίθεται από την Κωστήου 2001: 130).

¹⁸¹ Σύμφωνα με τις πρόσφατες έρευνες κοινωνιολόγων του αγροτικού χώρου συνήθως συμβαίνει το αντίστροφο από αυτό που περιγράφουν οι αιτήσεις ως 'επάγγελμα'. Σε κυριολεκτικό επίπεδο αποτελεί τεκμηριωμένη άποψη ότι «όταν οι -κατά κύριο επάγγελμα- γεωργοί πολυαπασχολούνται, αυτό σε μεγάλο βαθμό γίνεται και πάλι στο πλαίσιο της γεωργίας, ενώ η γεωργία αποτελεί τη « δημοφιλέστερη» δεύτερη απασχόληση για το σύνολο σχεδόν των κοινωνικο-επαγγελματικών κατηγοριών.... Εάν κοιτάξουμε την κοινωνικο-επαγγελματική σύνθεση των πολυαπασχολούμενων με δεύτερη απασχόληση τη γεωργία, του πληθυσμού δηλαδή εκείνου που στις στατιστικές... παρουσιάζονται ως 'αγρότες' με κύρια εξω-γεωργική απασχόληση, παρατηρούμε ότι ο πληθυσμός αυτός συγκροτείται κατά τα τρία τέταρτα από 'τεχνίτες και εργάτες' και γεωργούς...» (Ζακοπούλου 1999:129).

Αυτό όμως που - κατά τη γνώμη μου- διαφοροποιεί την περίπτωση των 'αγροτών' της Μυκόνου από το πλαίσιο που ορίζεται παραπάνω είναι το γεγονός ότι οι αγροτικές τους δραστηριότητες δεν κατέχουν καν τη θέση της συμπληρωματικής ή δεύτερης απασχόλησης από την οποία έχουν ένα εισόδημα που φορολογείται. Οι περισσότεροι από τους νεότερους Μυκονιάτες 'αγρότες' συντηρούν τις καλλιέργειές τους από τα χρήματα που κερδίζουν από τις άλλες τους ασχολίες.

δηλώνουν «οικοδόμοι», αλλά υπάρχει και δήλωση «υδραυλικού», «ξυλουργού», «ταξιτζή», «ξενοδόχου», «ιδιωτικού υπαλλήλου». Συνάντησα μάλιστα και την παρακάτω παραλλαγή της παραπάνω δήλωσης για δύο - τρεις περιπτώσεις: «*Εξασκώ το επάγγελμα του ξενοδόχου και επικουρικά του αγρότη*»¹⁸². Στις αιτήσεις υπάρχει δήλωση περιουσίας που δεν αφορά όμως τα αστικά ακίνητα, ενώ υπάρχει απαίτηση να αναγράφεται η 'αγροτική' περιουσία και ο αριθμός των ζώων που εκτρέφονται (αγροτική περιουσία που υπάρχει στη Μύκονο). Ένα άλλο ενδιαφέρον σημείο αποτελεί το γεγονός ότι, ενώ στις ίδιες τις αιτήσεις- δηλώσεις αναγράφονται οι δεσμευτικοί όροι ως προς το επάγγελμα των «κληρούχων». -για παράδειγμα απαγορεύεται να δοθεί κλήρος σε ιδιωτικό υπάλληλο- συμβαίνει συστηματικά να μην τηρούνται αυτοί οι όροι.

Αν κινηθεί κανείς ταυτόχρονα και στο πλαίσιο που καθορίζεται από τον λιγότερο 'επίσημο' και πιο 'εσωτερικό' το λόγο των υποκειμένων σχετικά με τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους μέσα σε διαφορετικά κάθε φορά συμφραζόμενα, βλέπει να στήνεται ένα παιχνίδι γύρω από τους αυτοπροσδιορισμούς και το σημασιολογικό τους περιεχόμενο.

Η εννοιολόγηση των υποκειμένων ως «χωριανών» σχετίζεται με τον αυτοπροσδιορισμό του εαυτού τους μέσα από τις σύγχρονες καθημερινές τους πρακτικές, αλλά και μέσα απ' αυτές που ασκούσαν στη Μύκονο πριν την έλευση του μαζικού τουρισμού. «Χωριανού» γενικότερα αυτοπροσδιορίζονται όσοι μένουν σήμερα σε περιοχές που δεν μπορούν να χαρακτηριστούν αστικές, μένουν δηλαδή «στα χωριά» (αγροκατοικίες), έχουν ασχολίες γεωργικού και κτηνοτροφικού χαρακτήρα οι οποίες τις περισσότερες φορές είναι συμπληρωματικές σε άλλες μονιμότερες. Πολλοί από τους «χωριανούς» έχουν ακίνητα που τα εκμισθώνουν (δωμάτια, αποθήκες) και αν δεν είναι συνταξιούχοι, είναι συνήθως οικοδόμοι, ή εργολάβοι οικοδομών ή ασκούν άλλου είδους επαγγέλματα¹⁸³.

¹⁸² Αυτό που θα μπορούσα να υποστηρίξω παρατηρώντας τις έρευνες της Αγροτικής Κοινωνιολογίας είναι ότι σχεδόν όλες οι μελέτες εστιάζουν στην έννοια του 'αγροτικού' και της οικογενειακής γεωργίας από το πρίσμα της αγροτικής παραγωγής ως κυρίαρχης αναλυτικής κατηγορίας. Σε αυτήν την περίπτωση η ύπαρξη μιας τυπολογίας 'πολυαπασχολούμενων οικογενειακών εκμεταλλεύσεων' με το κέντρο βάρους της ερμηνείας στον 'γεωργικό' χαρακτήρα της δράσης δεν φωτίζει ιδιαίτερα περιπτώσεις 'αγροτών' όπως αυτών της Μυκόνου που απασχολούνται κυρίως με την παροχή τουριστικών υπηρεσιών. Σε αυτήν την περίπτωση η αγροτική απασχόληση δεν συνιστά από μόνη της ασφαλές κριτήριο προσδιορισμού αυτής της ομάδας, αλλά ούτε και η ερμηνεία από τη σκοπιά και μόνο της επιχειρηματικής τους απασχόλησης θα περιέγραφε με σαφήνεια την ταυτότητα αυτής της κατηγορίας των 'αγροτών'.

¹⁸³ Η Stott επισημαίνει ότι το 1978 η εκτίμηση του Αγροτικού Συνεταιρισμού ήταν ότι λιγότερες από τις 340 οικογένειες εξασφάλιζαν ολόκληρο το εισόδημά τους από τη γεωργία. Ωστόσο εμπλέκονταν στην αγροτική παραγωγή 650 οικογένειες που την χρησιμοποιούσαν ως μερική απασχόληση. Ο πιο κοινός συνδυασμός των επαγγελμάτων ήταν οι γιοι των αγροτών να εμπλέκονταν στις οικοδομές. Αυτή η πολλαπλότητα στα επαγγέλματα παρατηρούνταν στις εκτεταμένες οικογένειες. (1982:100) Η ίδια όμως ισχυρίζεται ότι τη δεκαετία του '70 η μερική απασχόληση στη γεωργία αυξήθηκε, τα χωράφια ξανακαλλιεργήθηκαν μετά από διακοπή και η αγροτική παραγωγή αυξήθηκε. Το κεφάλαιο που συσσωρεύονταν από τον τουρισμό χρησιμοποιήθηκε ως υποκατάστατο της αγροτικής παραγωγής σε οικογενειακό επίπεδο. (ό. π. σ.102). Οι νεότερες πληροφορίες που υπάρχουν για τον πρωτογενή τομέα παραγωγής της Μυκόνου είναι από τη διατριβή του Παρπαίρη σύμφωνα με την οποία αυτός ο τομέας παραγωγής απασχολούσε το 1991 περίπου 600 άτομα (9% του πληθυσμού). Το δυναμικό της κτηνοτροφίας την ίδια εποχή ανερχόταν σε 12.000 αιγοπρόβατα, 1000 βοοειδή και 1500 χοίρους. Η βοσκή των αιγοπροβάτων- σύμφωνα με τον συγγραφέα γινόταν στη Ρήνια και τη Δήλο (β' τόμος, 1993:16).

Η ‘πολυαπασχόληση’¹⁸⁴, ή η ‘εξωγεωργική’ απασχόληση των «χωριανών» εντάσσεται σε μια λογική άσκησης αγροτικών δραστηριοτήτων η οποία, σύμφωνα με τον Δαμιανάκο, χαρακτηρίζει γενικότερα την ελληνική γεωργία και από «απλό μέσο προσπορισμού ενός συμπληρωματικού εισοδήματος, εδώ και μόλις μια-δύο δεκαετίες, η ‘εξωγεωργική απασχόληση’...αποκτά σήμερα μια τέτοια έκταση ώστε όχι μόνο τείνει να μεταβάλλει τη γεωργία σε βοηθητική απασχόληση (σε πολλές περιοχές το εξωγεωργικό εισόδημα παίρνει τη θέση των εισοδημάτων που εξασφάλιζε πριν η μετανάστευση), αλλά και μετατρέπει την ίδια την διαδικασία της αγροτικής παραγωγής προσαρμόζοντάς την στις απαιτήσεις της άλλης απασχόλησης, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για τουριστική δραστηριότητα» (1999: 76). Σχεδόν κανείς από τους σύγχρονους «χωριανούς» δεν βιοπορίζεται πια αποκλειστικά από τις αγροτοκτηνοτροφικές δραστηριότητες, οι οποίες θεωρούνται «ασύμφορες», αλλά πολλοί διατηρούν μικρούς κήπους και λίγα αιγοπρόβατα που τους παρέχουν κάποια προϊόντα για οικιακή κατανάλωση. Ωστόσο, ο Αγροτικός Συνεταιρισμός Μυκόνου αριθμούσε τη δεκαετία του ’90 γύρω στα 400 μέλη¹⁸⁵, τα οποία θεωρούνταν στα χαρτιά «αγρότες» ακόμη και αν συστηματικά ασκούσαν κάποια άλλη ασχολία¹⁸⁶.

Η εννοιολόγηση «χωριανός» ανταποκρίνεται ουσιαστικά στην τοπική εκδοχή της επίσημης κατηγοριοποίησης «αγρότης» η οποία χρησιμοποιείται και από τα ίδια τα υποκείμενα όταν τοποθετούνται σε ένα άλλο πλαίσιο αναφοράς, για παράδειγμα, σε ένα Δημοτικό Συμβούλιο, στα πρακτικά των συνελεύσεων του Αναγκαστικού Συνεταιρισμού. Η εννοιολόγησή τους δε, ως «ακτήμονες» έχει ένα βαρύ ‘πολιτικό’ περιεχόμενο, αποτελεί μέρος μιας ρητορικής στρατηγικής διεκδικήσεων και τη συναντάμε σε δημόσια έγγραφα ή όταν τα υποκείμενα έχουν λόγο ως συγκροτημένη κοινωνική κατηγορία σε ένα δημόσιο διάλογο με τις ποικίλες εξουσίες. Στο δρόμο που χαράσσει η παραπάνω λογική είναι φορές που οι «χωριανοί» εξισώνονται με τους «ακτήμονες», δηλαδή αυτούς που ουσιαστικά δεν έχουν ‘περιουσία’ και είναι ‘φτωχοί’. Επειδή αποτελεί έναν όρο βαρύνουσας πολιτικής σημασίας, χρησιμοποιείται πολύ προσεκτικά σε ορισμένες περιστάσεις και σχεδόν ποτέ ως αυτοπροσδιορισμός μεταξύ των νεώτερων -σε ηλικία- *Δηλιανών*.

¹⁸⁴ Περισσότερα γενικά στοιχεία για την εξωγεωργική απασχόληση, ή την «αγροτική πολυδραστηριότητα» των αγροτικών νοικοκυριών, σε περιοχές με τουριστική ανάπτυξη παρέχει ο Τσάρτας (1991) και οι Κασίμης και Παπαδόπουλος (1999). Ο Τσάρτας επισημαίνει ότι η τουριστική ανάπτυξη σε περιοχές όπως η Κέρκυρα και οι Κυκλάδες έχει αρνητικές συνέπειες στον γεωργικό τομέα και ότι υπάρχει η τάση απόκρυψης της δεύτερης απασχόλησης των νοικοκυριών επειδή αναπτύσσεται μια συνείδηση παραοικονομίας. Οι Κασίμης και Παπαδόπουλος, στηριζόμενοι στη μελέτη τοπικών κοινωνιών, περιγράφουν τέσσερις κατηγορίες πολυαπασχολούμενων αγροτικών νοικοκυριών: 1) Τα ‘εργατικά’ νοικοκυριά, τα οποία εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την εξω-γεωργική απασχόληση. 2) τα “αγρο-εργατικά” νοικοκυριά, με συμπληρωματική εξω-γεωργική, βιομηχανική απασχόληση, 3) τα “αγροτικά” νοικοκυριά, στα οποία ο ρόλος της εξω- γεωργικής απασχόλησης είναι, κύρια, συμπληρωματικός, 4) τα “αγρο- επιχειρηματικά” νοικοκυριά, στα οποία σημειώνεται και επέκταση στις συμπληρωματικές στη γεωργία δραστηριότητες (1999:104).

¹⁸⁵ Τα 50 από αυτά τα μέλη ασχολούνταν με κηπευτική παραγωγή και πρώιμες καλλιέργειες (θερμοκήπια) και τα υπόλοιπα 350 με την κτηνοτροφία. (Παρπαϊρης, β’ τόμος 1993:16).

¹⁸⁶ Σύμφωνα με τον Δαμιανάκο « οι έλληνες αγρότες δεν αποτελούν καν μια επαγγελματική ομάδα με λίγο-πολύ περιχαρακωμένα και σαφή όρια. Η ανυπαρξία μητρώου αγροτών επιτρέπει ώστε όλος ο κόσμος να μπορεί να δηλώσει αγρότης, αρκεί να διαθέτει μερικές πιθαμές καλλιεργήσιμης γης» (1999: 79).

Αυτό που αρχικά διαπίστωνα είναι ότι τα υποκείμενα συγκροτούν μια πολύπλευρη αντίληψη του εαυτού τους και όχι μόνο με βάση εξωγενείς πολιτισμικές κατηγορίες που στηρίζονται σε κριτήρια 'αντικειμενικά', για παράδειγμα επάγγελμα. Η αυτοσυγκρότησή τους γίνεται σύμφωνα με τον τρόπο που αξιολογούν τα ίδια την εμπειρία τους, βάση μιας γενικότερης θεώρησης του κόσμου μέσα όμως από μια προσωπική και ιδιωματική ματιά. Έτσι, ο πολιτισμικός προσδιορισμός «χωριανός/χωριανή» αφορά μια στάση ζωής που εκτείνεται πολύ πέρα από την επαγγελματική δραστηριότητα. Επιβεβαιώνονται όσα προαναφέρθηκαν στην προηγούμενη ενότητα αναφορικά με τη σχέση του υποκειμένου με την οικογένεια και τους συγγενείς του, την σχέση με την 'μνήμη' και το 'παρελθόν' ή το μέλλον (προσωπικό-οικογενειακό). Ταυτόχρονα η κατηγορία «χωριανός/χωριανή» προσδιορίζεται από ένα πλαίσιο όπου τα υποκείμενα δρούν με γνώμονα την υποστήριξη των συμφερόντων τους, την αντιπαράθεσή τους με άλλες κοινωνικές κατηγορίες της τοπικής κοινωνίας, αποτελώντας δηλαδή μια κατηγορία που έχει και 'πολιτική' σημασία. Είναι χαρακτηριστικό, για παράδειγμα, ότι όταν αναφέρεται ο Δήμαρχος ή κάποιοι από τους πολιτικούς παράγοντες του τόπου στους «χωριανούς», τους εννοιολογούν ως ένα σύνολο ανθρώπων που επηρεάζει τα εκλογικά αποτελέσματα. Θεωρούνται χρήσιμοι ως σώμα εκλογέων- με συγκεκριμένα ενδιαφέροντα «έχουν τα δικά τους καμώματα», αλλά μπορεί να είναι «αγύριστα κεφάλια», «μικρόμυαλοι και κοντόφθαλμοι που δεν καταλαβαίνουν ότι αλλάζουν οι εποχές...». Έτσι, ο προσδιορισμός «χωριανός» μπορεί να είναι συνώνυμος-όπως ήδη προαναφέρθηκε- του 'συντηρητισμού' όταν τίθεται σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αναφοράς. Ειδικότερα, μελετώντας τους «χωριανούς» στις *Δήλες* (δηλαδή των *δηλιανών*) βρίσκεται κανείς αντιμέτωπος με τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις αυτής της κατηγορίας έτσι όπως εννοιολογούνται στον λόγο των υποκειμένων.

Η εννοιολόγησή τους ως *Δηλιανών* αποτελεί μια ακόμη διαφοροποιητική κατηγορία που συνδέεται με τον νησί της Ρήνειας, αποδίδεται από τους ποικίλους 'άλλους', αλλά την ενστερνίζονται και οι ίδιοι ως μια θετική αξιολόγηση που τους διαχωρίζει από τους υπόλοιπους Μυκονιάτες «χωριανούς». Όπως μου σχολίασαν κάποιοι φίλοι *Δηλιανοί*: «*Το να είναι κάποιος χωριανός και να έχει παρτίδες στις Δήλες, δεν συνδέεται μόνο με το να έχει παρτίδες και ζωντανά εκεί... Συνδέεται με το να έχει ιστορία, να έχει μνήμες και κυρίως όσοι ισχυρίζονται ότι στην καταγωγή τους είναι 'Δηλιανοί' εννοούν ότι πέρασαν τα παιδικά τους χρόνια και μεγάλωσαν εκεί... Υπήρξε και μια μικρή κόντρα με τον μπαρμπα-Γαλάτη, όταν κάποια στιγμή, ο γερο- Βελής, στο τραπέζι είπε ότι αυτός είναι 'ο αρχαιότερος δηλιανός'... Αυτός εννοούσε βέβαια ότι είναι ο πιο μεγάλος σε ηλικία, αλλά επειδή χρησιμοποίησε τη λέξη 'αρχαιότερος' παρεξηγήθηκαν τα λόγια του και ο μπαρμπα-Γαλάτης νόμιζε ότι εννοούσε ότι υπήρξε ο πρώτος από όσους έζησαν εκεί πάνω... οπότε του 'μπήκε' και του λέει 'από πού και ως πού εσύ είσαι ο αρχαιότερος στις Δήλες'... συνεχώς κοντράρουν ποιος είναι πιο πολλά χρόνια εκεί και ποιος δεν είναι...».*

Μερικοί εννοούν τους εαυτούς τους πιο «χωριανούς» ή *δηλιανούς* από άλλους και αυτό, ως ιδιότητα παρουσιάζεται να έχει πάντοτε θετικό περιεχόμενο όταν επιλέγεται ως 'ιθαγενής' αυτοπροσδιορισμός των αγροτών. Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι δεν νοούνται πραγματικοί

«χωριανοί» όλοι όσοι κατέχουν κλήρους, ούτε βέβαια σταματούν να αυτοπροσδιορίζονται ως τέτοιοι, όσοι έχουν αγροτικές δραστηριότητες στη Μύκονο αλλά δεν έχουν παρτίδες στις *Δήλες*. Οι ‘αυθεντικοί’ «χωριανοί» στις *Δήλες* είναι οι άνθρωποι εκείνοι που είναι δεμένοι με τις παρτίδες τους και αυτός ο δεσμός έχει ισχυροποιηθεί με την συνεχή και αδιάλειπτη παρουσία και δράση της οικογένειάς τους μέσα στα χρόνια με το συγκεκριμένο κομμάτι γης. Οι «αληθινοί χωριανοί»¹⁸⁷ φροντίζουν τις καλλιέργειές τους και τα ζωντανά τους. Ο χαρακτηρισμός του πραγματικού «χωριανού» αφορά έναν εσωτερικό τρόπο διάκρισης των μελών αυτής της κατηγορίας, έχει συνήθως θετικό περιεχόμενο όταν χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει ένα πρόσωπο και με αυτόν τον τρόπο νοούνται όσοι ασχολούνται τουλάχιστον το ίδιο με τους κλήρους όσο και με τις άλλες τους δραστηριότητες στη Μύκονο.

Μερικοί εννοιολογούνται ως «χωριανοί/Δηλιανοί» στη βάση μιας μακρόχρονης οικογενειακής παράδοσης κατοχής κλήρων στις *Μ. Δήλες*, οπότε η *δηλιανή* κοινωνία, ως μια προσομοίωση ‘χωριού’ «*παρουσιάζεται σαν να συντιθεται από έναν πυρήνα-καρδιά πραγματικών χωριανών οικογενειών συν τους ποικίλους μη-χωριάτες*» (Strathern 1982:265, 274). Η δράση των *δηλιανών* προγόνων και οι μνήμες που μεταφέρθηκαν διαγενεακά τροφοδότησαν τις σύγχρονες εννοιολογήσεις των υποκειμένων. Από αυτήν την άποψη η πολιτισμική κατηγορία «χωριανός» συγκροτείται- στην προκειμένη περίπτωση- περισσότερο ως ‘μνημονική’ αναπαράσταση βάσει της σύγχρονης βιωμένης εμπειρία των υποκειμένων. Η επικύρωση της διαχρονικής «χωριανής» ιδιότητας των υποκειμένων μέσα από τη σύνδεση των προσώπων με την οικογένεια και τις παρτίδες, φέρνει στην επιφάνεια τη δύναμη που έχει το ‘παρελθόν’ ως κανονιστική αρχή για την ζωή των υποκειμένων στο παρόν και την διαιώνιση μιας ενδοτοπικής ιεραρχίας. Γενικά, το σύνολο των «χωριανών» στις *Δήλες* δεν αντιλαμβάνεται αδιαφοροποίητα τη σχέση με το ‘παρελθόν’ ούτε και συμεριζείται τις ίδιες αντιλήψεις για τη δράση στο παρόν. Όσο και αν οι περισσότεροι από τους Μυκονιάτες (που δεν ανήκουν στην κατηγορία των *Δηλιανών*) την αντιλαμβάνονται ως ‘ομοιογενή’, εντούτοις υπάρχουν βασικές διαφορές και ποικίλες απόψεις σχετικά με το ποιος ‘είναι’ ή ποιος ‘θεωρεί’ ότι είναι «χωριανός». Έτσι, μια από τις πιο σημαντικές διαφοροποιήσεις των υποκειμένων σχετίζεται με το χρόνο και τον τρόπο ‘χωριανοποίησής’ τους.

Το ζήτημα του ‘παλαιότερου’ *Δηλιανού* - είναι ένα από τα ‘προσφιλή’ πεδία ανταγωνισμού. Όλοι ουσιαστικά επινοούν την ιδιότητα του «χωριανού/δηλιανού» υποκειμένου έχοντας ως ιδεολογικό άξονα την πρόκριση ενός είδους ‘παράδοσης’ και ‘συνέχειας’¹⁸⁸ της δράσης στο χρόνο. Αυτή η ‘παράδοση’ έχει τον χαρακτήρα ενός ‘επινοήματος’, το οποίο οι ιστοριογράφοι Hobsbawm & Ranger (1983) αντιλαμβάνονται να σημασιοδοτείται μέσα από τη σχέση της ‘παράδοσης’ με την επιβολή διαφόρων μορφών εξουσίας. Για αυτούς η ‘επινοημένη

¹⁸⁷ Για την Strathern η έννοια του ‘αληθινού χωριάτη’ στο Elmdon μπορεί περαιτέρω «να μεσολαβεί μεταξύ γενικών εκφράσεων εξισωτισμού και κοινοκτημοσύνης και από την άλλη πλευρά (να μεσολαβεί) την αποκλειστικότητα ... των οικογενειών που ζουν εκεί» (1982: 272).

¹⁸⁸ Μια ανάλογη χρήση του ‘παρελθόντος’ παρατηρεί στους κατοίκους των Βαlearίδων Νήσων η Waldren. Με την προσαρμογή παλαιών θεσμών, αναφορών στο παρελθόν και τελετουργικών ιδιωμάτων διατηρείται μια πλαστή, φαντασιακή συνέχεια μεταξύ αυτών που προσδιορίζουν τους εαυτούς τους ως κατοίκους του Deian (1996: 99).

παράδοση', είναι ένα ακόμη μέσο νομιμοποίησης των ιεραρχιών και συντήρησης του παρελθόντος στο παρόν προκειμένου να εξυπηρετηθούν τα συμφέροντα κάποιων κυρίαρχων ομάδων. Όμως «η επινοητική ικανότητα δεν αποτελεί προνόμιο κάποιων διακεκριμένων κοινωνικών κατηγοριών αλλά ιδιότητα κάθε δρώντος υποκειμένου, άρα η παραγωγή, τυποποίηση και παράδοση της γνώσης είναι όψεις μιας δράσης που μπορεί να οδηγεί στη διατήρηση αλλά και στην αλλαγή.» (Παπαταξιάρχης 1993:54). Πολλοί από τους νεώτερους ενοικιαστές παρτίδων επινοούν μια πιο 'νεωτερική' εκδοχή της κατηγορίας «χωριανοί» μέσα από την ανασηματοδότηση μιας 'παράδοσης', προσαρμοσμένης στις νέες συνθήκες της ζωής τους. Σε αυτές τις νέες 'επινοήσεις' αντιπαρατίθενται οι παλαιότεροι-τόσο ως προς την ηλικία, όσο και ως προς την κατοχή παρτίδων- *Δηλιανοί*, ακόμη και αν κάτι τέτοιο δεν υπαγορεύεται από τη συστηματική ενασχόληση με τα χωράφια και τα ζωντανά, ούτε των μεν, ούτε των δε. Από τη στιγμή όμως που και αυτή ακόμα η συστηματική γεωργοκτηνοτροφική δραστηριότητα έπαψε να αποτελεί το κριτήριο της 'αυθεντικότητας' για τη «χωριανή» ταυτότητα, ο λόγος περί του «αληθινού χωριανού» πέρασε στο επίπεδο των συμβόλων. Το 'παρελθόν' και οι χρήσεις του, οι ποικιλόμορφες μνήμες και η συμβολοποίηση των *Δηλών* και της 'οικογένειας', αποτέλεσαν την δεξαμενή από όπου αλιεύτηκαν τα νέα πεδία ανάπτυξης του λόγου περί 'γνησιότητας' και 'παράδοσης'. Όλες όμως οι αναφορές στο 'παραδοσιακό' *«παραπέμπουν άμεσα σε σημερινά μελήματα και σημερινές διαμάχες. Ο λόγος για την παραδοσιακή τάξη είναι λόγος πολιτικός»* (Βλαχούτσικου 1998:89).

Την εννοιολογική συγκρότηση της κατηγορίας των «χωριανών» έρχεται να φωτίσει και μια άλλη ερμηνευτική κατεύθυνση που συνδέεται με την επιτέλεση της έμφυλης πλευράς της ταυτότητας. Μέσα από την επιτέλεση του φύλου, εμπλουτίζεται σε νοήματα τόσο η αγροτική, όσο και επιχειρηματική διάσταση της ταυτότητας. Η συγκρότηση της ταυτότητας του 'επιχειρηματία' Μυκονιάτη είναι μια διαδικασία που περνά μέσα από διασταυρωμένα εννοιολογικά μονοπάτια. Η όψη της που αφορά την «χωριανή» εννοιολόγηση, είναι μέρος της διαδικασίας που, ακόμη και αν φαίνεται ότι επιτελείται σε έναν άλλον γεωγραφικό χώρο, δηλαδή 'αλλού' (στις *Δήλες*), συμπληρώνει το 'εδώ' (στη Μύκονο). Μέσα από την έμφυλη επιτέλεση, και το γεφύρωμα του 'αγροτικού' με τον 'επιχειρηματικό' εαυτό στο *δηλιανό* συμφραζόμενο παράγεται ένας λόγος περί 'εντοπιότητας' που αφορά γενικότερα την *μυκονιάτικη* ταυτότητα. Τους τρόπους επιτέλεσης αυτών των όψεων και το περιεχόμενο της 'εντοπιότητας' μπορούμε να τους παρακολουθήσουμε μέσα από τις πρακτικές των υποκειμένων κατά τη διαδικασία του πανηγυριού.

Εμφυλές επιτελέσεις της *δηλιανής* ταυτότητας: όταν το ποτό και το φαΐ ‘πιάνουν τόπο

Οι σχέσεις μου με την οικογένεια των Αγρέληδων, τόσο στις Δήλες, όσο και στη Μύκονο, με βοήθησαν να κατανοήσω καλύτερα το πλαίσιο που καθορίζει τις τελετουργικές πρακτικές μερικών επιχειρηματιών, οι οποίες προσδιορίζονται από τη σχέση τους με τις Δήλες.

Η διοργάνωση του πανηγυριού, ο τρόπος συμμετοχής των προσώπων σε αυτό, είναι μια υπόθεση που συντελεί στην κατασκευή της ‘αγροτικής’ όψης της ταυτότητάς. Αφορά τη σχέση των προσώπων με ένα είδος τελετουργικής ‘παράδοσης’ (οικογενειακής και τοπικής), του μετασηματισμού της, του πλαισίου που αυτή θέτει αναφορικά με την κατασκευή των έμφυλων διακρίσεων. Το πανηγύρι αποτέλεσε την κορύφωση των τελετουργικών πρακτικών βάσει των οποίων χαράσσονταν συνεχώς τα όρια ‘αποκλεισμού’ ή ‘συνάφειας’ με όσους ανήκαν ή ήταν «ξένοι» στη Ρήνεια, με τους φορείς της «χωριανής/*δηλιανής*» ιδεολογίας σε αντιπαράθεση με τους εκφραστές ενός άλλου κώδικα ‘εντοπιότητας’. Η γιορτή δε, συγκροτήθηκε από την αρχή με όρους και διαβαθμίσεις ‘εντόπιας’ ταυτότητας και ετερότητας, που εκφράστηκε, τόσο μέσα από το σχήμα της αντρικής ‘παρέας’ όσο και της ευρείας συλλογικότητας. Έτσι, την παραμονή του πανηγυριού οι περισσότεροι από τους συντελεστές γλεντούσαν «μεταξύ» τους, ενώ η μέρα του πανηγυριού γινόταν αντιληπτή ως μια μέρα που αφορούσε «τον πολύ τον κόσμο».

Η ανδρική ‘παρέα’, ο συμποσιασμός και γενικότερα η ‘ανδρική συνεστιατικότητα’, η κοινότητα των συναισθημάτων και η συμμετοχή τους στην κατανάλωση μιας κοινής ‘ουσίας’ που ταυτιζόταν με τις *Δήλες*, την ελευθερία και ‘φυσικότητα’ που αυτή προσφέρει, αποτέλεσαν κομμάτι της *δηλιανής* εμπειρίας. Συστήθηκαν ως μέρη ενός ‘εαυτού’ ο οποίος την καλοκαιρινή περίοδο είναι αρκετά δύσκολο να φανερωθεί στη Μύκονο. Εκεί ασφυκτιά από την εργασιακή ένταση και τις υποχρεώσεις στις επιχειρήσεις και στην οικογένεια. Η καταφυγή όμως σε ένα είδος ‘φυσικού’, ‘καθαρού’, μη-εργασιακού τόπου, γίνεται ταυτόχρονα και καταφυγή σε έναν «κόσμο αντρικής εκφραστικότητας»¹⁸⁹ (Παπαταξιάρχης 1990b: 355, Gefou-Madianou 1992a:8) που ωθεί τα υποκείμενα σε μια κατεύθυνση ανάδειξης του ‘αυθεντικού’ ή ‘εσώτερου’ εαυτού τους. Ωστόσο, δεν μπορεί να παραβλεφθεί το γεγονός ότι η ‘ανδρική’ αυτή έκφραση των συναισθημάτων, εντάσσεται σε ένα γενικότερο ανταγωνιστικό πλαίσιο μεταξύ *δηλιανών* οικογενειών, όπου συνυπάρχει με ή και συμπληρώνει ακόμη τη λογική του ‘συμφέροντος’ που παράγει τις αντιπαλότητες. Το ότι αποδρούν οι ‘άνδρες’ από την οικογένεια και την επιχείρηση δεν σημαίνει ότι ταυτόχρονα, στην παρέα τους αρθρώνουν και έναν λόγο, ακυρωτικό ή

¹⁸⁹ Σύμφωνα με τον Παπαταξιάρχη, η «ανδρική συνεστιατικότητα έχει κυρίως αντιοικονομικό περιεχόμενο, δεν διαμεσολαβείται από την συγγένεια και βασίζεται στην κατανάλωση του ρακιού, που συμβολίζει την ανδρική ουσία... Ενώ οι γυναικείες σχέσεις χαρακτηρίζονται από ανταγωνισμό και αποκλεισμό που υπονομεύουν την κοινωνική οργάνωση του τοπικού, αντίθετα η ανδρική συνεστιατικότητα αποτελεί προνομιούχο χώρο συγκρότησης του τοπικού» (1990b: 338 - 339). Στο καφενείο και δια μέσου της ανδρικής συνεστιατικότητας επιτελείται μια μορφή ανδρισμού από αυτούς που θα μπορούσαν να οριστούν ως ‘άνδρες του πνεύματος’. Στο λόγο τους ως ‘αρσενικά’, δίνουν έμφαση στην έννοια του αυτόνομου άνδρα, που δεν ξοδεύει το πνεύμα του στον υπολογισμό» (Loizos 1994: 77).

ανατρεπτικό μιας λογικής που διέπει την υπόλοιπη ζωή τους. Εξάλλου, η επιτέλεση της ανδρικής ταυτότητας στις *Δήλες*, μέσα από την ‘παρέα’, το συμποσιασμό, και τις «χωριανές» ασχολίες αποτελεί -σε τελική ανάλυση- τμήμα μιας ‘πολιτικής’ δηλώσεων ‘παρουσίας’ και αδιαμφισβήτητου ‘αγροτικού’ ενδιαφέροντος για τις παρτίδες, έναν ακόμη τρόπο δηλαδή να υποστηρίξουν τα ‘συμφέροντά’ τους στις *Δήλες*.

Υπάρχει γενικότερα μια τάση εξωραϊσμού της ζωής στις *Δήλες* από τη νεότερη γενιά των ανδρών (των χωριανών» και μερικών άλλων Μυκονιατών), που δεν σχετίζεται πια τόσο με το γεωργικό χαρακτήρα της Ρήνειας, όσο με την υποκειμενική αίσθηση ότι πρόκειται για τόπο ‘αναψυχής’, μακριά από τους εργασιακούς καταναγκασμούς της Μυκόνου, όπου εκεί μπορεί να νιώσει κανείς ‘ελεύθερος’. Ακόμη και αν ασχολείται κάποιος υποτυπωδώς με την κτηνοτροφία, δεν την αντιλαμβάνεται σαν ‘δουλειά’. Υπάρχει σε όλες τις δραστηριότητες μια αίσθηση ζωογόνου ‘παιχνιδιού’, απόδρασης από τους ζυγούς της επιχείρησης που «μένει πίσω στη *Μύκονο*» μαζί με την οικογένεια και τις σκοτούρες, σε έναν τόπο που «νιώθεις άλλος άνθρωπος». Το φαγητό, το οποίο παρασκευάζεται με πολλή φροντίδα από τους ίδιους¹⁹⁰ τους *Δηλιανούς* και η υπερβολική κατανάλωση ποτού σε ένα ‘έξω-οικιακό’ τραπέζι, γίνονται το όχημα που οδηγεί στη συναισθηματική ‘μέθεξη’ και- ακολούθως- στην υπέρβαση πολλών ‘κανονικοτήτων’ οι οποίες αποτελούν το πλαίσιο αναφοράς της καθημερινότητας των υποκειμένων¹⁹¹. Στις ανδρικές μαζώξεις επιτελείται η ανδρική ταυτότητα όπου «η χρήση του αλκοόλ που μπορεί να οδηγεί στην μέθη και στην παραζάλη παρέχει το μέσο με το οποίο οι άνδρες υπερβαίνουν τους καθημερινούς τους εαυτούς» (Gefou-Madianou 1992a: 11).

Στη Ρήνεια ευνοούνται τα ‘περάσματα’ σε ψυχικές καταστάσεις που μπορούν να χαρακτηριστούν ‘υπερβατικές’ (με την έννοια της υπέρβασης των ορίων της καθημερινότητας) και ‘εξαιρετικές’. Το *δηλιανό* ανδρικό μεθύσι σε διάφορες χρονικές περιστάσεις αποκτά τον χαρακτήρα ‘κάθαρσης’ και είναι το μεγάλο ζητούμενο όσων επισκέπτονται τις *Δήλες*. Σε αυτές τις ‘καθαρήριες’ συγκεντρώσεις συμποσιασμού¹⁹², που τις περισσότερες φορές ενέχουν και έναν ανταγωνιστικό¹⁹³ χαρακτήρα ως προς την επίδειξη αντοχής στην κατανάλωση ποτού, οι άνδρες υπερβαίνουν τους περιορισμούς του καθημερινού κόσμου. Οι κουβέντες τους γίνονται

¹⁹⁰ Η προετοιμασία του φαγητού σε επίπεδο οικιακό/οικογενειακό παραμένει γυναικεία εργασία στο πλαίσιο της οποίας επιτελείται ο ρόλος της γυναίκας ως ‘συζύγου’ και ‘μητέρας’ (Dubisch 1986:205, Δημητρίου-Κοτσώνη 2001:116) Οι άνδρες μαγειρεύουν σε ειδικές περιστάσεις και γεύματα που τους ταιριάζουν, όπως μπάμπεκιου, τα πρωινά τις Κυριακές (Caplan 1997:9).

¹⁹¹ Το αλκοόλ συνδέεται στενά με τη διάθεση και το κέφι. Θεωρείται μια ουσία που διαχωρίζει τον καθημερινό κόσμο της εργασίας από τις ώρες της διασκέδασης και της γιορτής (Lupton 1996: 31).

¹⁹² Ο Παπαταξιάρχης, αναφερόμενος στην επιτέλεση της ανδρικής ταυτότητας στο πλαίσιο του συμποσιασμού στο χώρο του καφενείου, υποστηρίζει ότι «στο μεθύσι συντελείται η υπέρβαση της κατάτμησης και αποκαθίσταται το όλον του εαυτού... Συνοδεύεται από μια αίσθηση ‘λύτρωσης’ από τα ‘βάσανα’ και τον ‘πόνο’ της καθημερινής ζωής, λύτρωση που επιτυγχάνεται όσο ο αρσενικός εαυτός επιτελεί το ‘φυσικό’ του προορισμό, την έκφραση των συναισθημάτων και την επίτευξη του κεφιού... [...] Ο εαυτός που ορίζεται από το κέφι απομακρύνεται και ελευθερώνεται από τα εξωτερικά του γνωρίσματα, για να κινηθεί στην εσωτερική διάσταση του είναι... Η ταυτότητα στην προκειμένη περίπτωση συγκροτείται ως εσωτερική σχέση ομοιότητας, συνιστά σύγκλιση και ταύτιση και όχι διάκριση και ιδιαιτερότητα... Είναι ο εκφραστικός εαυτός, ο θεωρούμενος ως ‘φυσικός’...» (1992:236-237).

¹⁹³ Για τον Driessen «Ο ανδρισμός είναι εξ ορισμού ανταγωνιστικός... Περιλαμβάνει συγκρίσεις, προκλήσεις, άμυνα, προσβολές πάνω στην ανδρική τιμή. Ο κοινωνικός συμποσιασμός είναι έτσι συχνά ανταγωνιστικός.» (1992:74).

συναισθηματικές, τα σώματά τους περισσότερο εκφραστικά (Gefou-Madianou 1992a:13 και Gefou-Madianou 1992b:120). Πολλές φορές οι πράξεις τους παίρνουν το χαρακτήρα 'παράβασης' ενός 'κανόνα' όπως είναι για παράδειγμα, η αφοσίωση στην επιχείρηση ή ο κρατικός νόμος σε περιπτώσεις όπως την εποχή του κυνηγιού που παραβιάζονται διάφοροι κανόνες.

Η 'εξαιρετικότητα' μιας αντρικής παρέας στις *Δήλες*, έγκειται στο γεγονός ότι δημιουργείται, ή και αποκαθίσταται μια αίσθηση εσωτερικής 'κοινότητας' και 'επικοινωνίας'. Αυτού του είδους η αποκατάσταση απαντά σε αιτήματα/επιθυμίες περί απόδρασης από το χώρο της εργασίας, που είναι και ο 'συζυγικός/οικογενειακός'¹⁹⁴ χώρος. Πρόκειται για απόδραση από τον χώρο της 'εξωτερικής' πολυδιάσπασης με τα ποικίλα, γνωστά και άγνωστα πρόσωπα και τα διάφορα κοινωνικά πλαίσια μέσα στα οποία τα συναναστρέφονται - δηλαδή από τον πολυρρυθμικό, πολυπρόσωπο και πολλαπλών χρήσεων 'χώρο' της καλοκαιρινής Μυκόνου. Η επικοινωνία επιτυγχάνεται μέσα από τον ιδιωματικό λόγο της 'ανδροπαρέας' που έρχεται να μετασχηματίσει τον συμποσιασμό σε 'συμποσιακότητα', δηλαδή σε «ανταλλαγή αισθητήριων μηνύων και συναισθημάτων» (Σερεμετάκη 1996:99). Μέσα από την δραστηριοποίηση μιας 'κοινόχρηστης' μνήμης, κοινών βιωμάτων/εμπειριών, παρελθοντικών και παροντικών, οι υλικές 'ουσίες'¹⁹⁵ που τροφοδοτούν το πνεύμα, μετουσιώνονται σε λεκτικά χιουμοριστικά παιχνίδια. Πρόκειται για λεκτικές επιτελέσεις που αφορούν σχήματα λόγου με εντονότερες σεξουαλικές συνδηλώσεις, οι οποίες καθορίζουν και ευθυγραμμίζουν την κατασκευή της 'ανδρικής' ταυτότητας¹⁹⁶ με αυτή του «χωριανού/αγρότη».

Η σεξουαλική διάσταση της 'ανδρικής' λεκτικής επιτέλεσης, η χρήση ενός ιδωματικού 'χιούμορ' και ο 'παιγνιώδης' επικοινωνιακός χαρακτήρας της επιτέλεσης αυτής, τοποθετημένη στο χώρο της Ρήνειας, αναπαριστά σημασιολογικά το *δηλιανό* σύμπαν. Το αναπαριστά ως την περιοχή εκείνη του κόσμου όπου η γλώσσα επικυρώνει τα ευρεία όρια της έκφρασης της ελευθερίας, της 'ανατροπής', αλλά και της οικειότητας των υποκειμένων που εκ πρώτης διαμεσολαβούνται από τις ουσίες και τις αισθήσεις. Στο πλαίσιο της επιτέλεσης της 'αντρικής' «*δηλιανής*» ταυτότητας, το χιούμορ έχει πρωτίστως έναν αποδιοργανωτικό χαρακτήρα. Οι αστεισμοί «επιτίθενται στον έλεγχο... είναι ένα παιχνίδι πάνω στη μορφή... (γίνονται) μια εικόνα της χαλάρωσης του ελέγχου της συνείδησης για χάρη του υποσυνείδητου» (Douglas 1968: 364- 365)¹⁹⁷. Το χιούμορ της ανδρικής *δηλιανής* παρέας ενισχύει τελικά μια

¹⁹⁴ Ο Driessen θεωρεί ότι « η εύθραυστη κυριαρχία (των ανδρών) πάνω στις γυναίκες ενισχύεται από τις τελετές κατά τις οποίες αποκλείονται οι γυναίκες... Ένας από τους λόγους που οι άνδρες της Ανδαλουσίας νομιμοποιούν τους εντατικούς συμποσιασμούς τους, είναι η μείωση της αγωνίας που προκαλείται εν μέρει από τον ρόλο τους ως σύζυγοι και πατέρες» (Driessen 1992: 77).

¹⁹⁵ « Η μνήμη αποθηκεύεται σε ουσίες που μοιράζονται από κοινού, όπως ακριβώς οι ουσίες αποθηκεύονται σε κοινωνική μνήμη η οποία είναι αισθητήρια..... Αν η υλική ουσία επρόκειτο να υποστεί άμεση κατανάλωση, δεν θα υπήρχαν αισθήσεις ούτε σημείωση ούτε και μνήμη. Οι αισθήσεις εγκρατούν τον υλικό κόσμο αλλάζοντας την ουσία σε μνήμη» (Σερεμετάκη 1996: 81- 82).

¹⁹⁶ Ο ανδρισμός δεν είναι μια σταθερή ουσία που παρουσιάζεται κάποια στιγμή στη ζωή ή σε κάποιο στάδιο της, αλλά μια σειρά από διαπραγματευόμενες ταυτότητες, δράσεις ή επιθυμίες, ισχυρισμούς, επιτελέσεις...» (Loizos 1994: 67).

¹⁹⁷ Για την Douglas οι 'τελετουργικοί αστεισμοί' είναι το πλαίσιο μέσα στο οποίο «τα αστεία, όντας τα ίδια ένα παιχνίδι πάνω στη μορφή, εξυπηρετούν στο να εκφραστεί κάτι για τις κοινωνικές μορφές. ... Το αστείο συνδέει

ιδέα χαλαρότητας και ωφέλιμης αλλά όχι υπερβολικής ελευθερίας που συντελεί στην αντιμετώπιση αυτής της έμφυλης επιτέλεσης ως ένα είδος παιχνιδιού.

Η σκωπτική διάθεση των *δηλιανών*, μέσα από την λεκτική επιτέλεση στο πλαίσιο της αντρικής παρέας, αποτελεί συστατικό 'υλικό' προσδιορισμού της ταυτότητάς τους, τόσο της έμφυλης, όσο και αυτής που αφορά την 'εντοπιότητά' τους στο *δηλιανο/μυκονιάτικο* πλαίσιο. Αποκτά το χαρακτήρα ενός 'ιδιώματος' ή ενός 'εσωτερικού' κώδικα με τον οποίο αναμετρείται όποιος έρχεται σε επαφή με τους *άνδρες-δηλιανούς*. Αυτός ο 'κώδικας' πρώτα απ' όλα αφορά τους ίδιους και τους δίνει την δυνατότητα να εκφράζουν την μεταξύ τους 'συνάφεια', αλλά και 'διαφορετικότητα' αποτελεί όμως και έναν κώδικα έντονης επιθετικής εκφραστικότητας που επιτρέπει την ανακίνηση και την 'πολιτική' διαπραγμάτευση μιας σειράς ζητημάτων της *δηλιανής* κοινωνίας για τα οποία δηλώνονται έμμεσα πολλαπλά νοήματα¹⁹⁸. Το ζήτημα της 'αρσενικής' ταυτότητα των *Δηλιανών* που συνδέεται με τη σεξουαλικότητά τους, είναι πρωτεύουσας σημασίας και τα περισσότερα πειράγματα και αστεία από εκεί αρχίζουν και εκεί καταλήγουν. Υπάρχουν φορές, ωστόσο, που αυτά χρησιμεύουν ως ένα είδος κριτικού, ή ελεγκτικού λόγου που δεν αφορά μόνο την έμφυλη ιδιότητα των υποκειμένων, αλλά και την γενικότερη παρουσία και δράση τους 'μέσα' και 'έξω' από τις *Δήλες*. Τότε το χιούμορ και ο σκωπτικός λόγος γίνονται 'οριοθετικές' τεχνικές που αφορούν τους *Δηλιανούς*, αλλά και όσους άλλους Μυκονιάτες σχετίζονται μαζί τους. Έχω ακούσει διάφορα πειράγματα που απευθύνουν ό ένας στον άλλον όταν πρόκειται για επίδειξη ικανοτήτων στην άσκηση των «χωριανών» αγροτικών δραστηριοτήτων, όπως και για την ικανότητά τους να οδηγούν διάφορα μηχανήματα, από τρακτέρ μέχρι κρις-κραφτ. Επίσης έχω ακούσει τους ποικίλους τρόπους και τα σχήματα λόγου μέσα από τα οποία εκφράζεται η συμπάθεια ή η αντιπάθειά τους για όσους 'άλλους' ή «ξένους» διεκδικούν το 'χώρο' τους και αμφισβητούν την κυριαρχία τους στη Ρήνεια.

Τα πειράγματα και το *δηλιανό* χιούμορ ήταν ένας 'αντίπαλος' με τον οποίο αναμετρήθηκα και εγώ -κυρίως η έμφυλη όψη της ταυτότητά μου με αυτή των *Δηλιανών* και των 'ορίων τους. Τέθηκαν υπό αυστηρή δοκιμασία, η αντοχή μου, η ανοχή μου, ο 'γυναικείος' εγωϊσμός μου. Το ίδιο ένιωσα και να συμβαίνει με τον Γιώργο τον οποίο γνώριζαν πολύ καλύτερα από εμένα, αλλά με τον οποίο διατηρούσαν και κάποιες αποστάσεις. Με τα χρόνια παγιώθηκαν ωστόσο κάποιες ισορροπίες και επετεύχθησαν οι επιθυμητές αμοιβαίες αποδοχές και οι συμβιβασμοί ως προς τη 'διαφορετικότητα' τη δική μου και του Γιώργου τα 'επιτεύγματα' εκφράστηκαν μέσα από ηπιότερα πειράγματα που αφορούσαν πια τις πολλές και κοινές μας στιγμές στη Ρήνεια. Το γεγονός ότι με 'γνώρισαν' καλύτερα, αφού επισκέφθηκα έκτοτε πολλές φορές τις *Δήλες*, δεν εξάλειψε τις διαφορές, αλλά εμπλούτισε τις 'κοινές' μας

και αποδιοργανώνει. Επιτίθεται στην λογική και την ιεραρχία... Το γέλιο και τα αστεία, από την στιγμή που επιτίθενται στην ταξινόμηση και την ιεραρχία, γίνονται σύμβολα για να εκφραστεί η κοινότητα με την έννοια των μη-ιεραρχημένων, αδιαφοροποίητων κοινωνικών σχέσεων». Αντιτίθενται στη δομή που είναι διαφοροποιημένη και προσφέρει κανάλι για την εξουσία μέσα από το σύστημα (1969: 370).

¹⁹⁸Ο Herzfeld υποστηρίζει ότι στην Κρήτη το αντρικό χιούμορ έχει αντιεξουσιαστικό χαρακτήρα. Οι κάτοικοι του Γλεντιού γνωρίζουν σε πολύ μεγάλο βαθμό τις επιπτώσεις της επίσημης/κρατικής ρητορικής και διαθέτουν την ικανότητα να την κοροϊδεύουν και να την παρωδούν. Έτσι το ανδρικό χιούμορ των κατοίκων του Γλεντιού έχει μια αντικληρική και αντι- κυβερνητική διάσταση (1985: 23).

εμπειρίες, αποκτήσαμε κοινά σημεία αναφοράς που αποτέλεσαν σταθερά επικοινωνιακά κανάλια.

Ασκήσεις νοσταλγίας και ενήλικη ‘παιδικότητα’

Οι ανδρικές λεκτικές επιτελέσεις, η χιουμοριστική/σκωπτική διάθεση της ανδρικής παρέας και η ‘συμποσιακότητα’ σημασιοδοτούν έναν ‘ελεύθερο’, ‘οικειωμένο’ με άλλους, ομοίους του, εαυτό, που το ανάλογό του, μπορεί να ανιχνευθεί μέσα από τις αναπαραστάσεις για την παιδική ηλικία στις *Δήλες*. Μέσα από τις αναμνήσεις των *Δηλιανών* η ‘παιδική’ ηλικία εννοιολογείται ως κατάσταση μεγάλης αφύπνισης των αισθήσεων, ως κατάσταση άνευ ορίων ‘φυσιοποίησης’ του εαυτού. Μέσα από την ‘παιδική-αγροτική’ ηλικία σχηματοποιήθηκαν οι αρχικές προσλήψεις της ‘φύσης’ η οποία διαμεσολαβήθηκε από μια σειρά πρακτικές.

Ο λόγος για τις *Δήλες* αποτελεί μια διαδικασία ‘νοσταλγικής’ ενθύμησης¹⁹⁹ όπου η ‘φύση’ συγκροτείται μέσα από την ανάμνηση και την εξιδανίκευση. Αυτό το οποίο «η νοσταλγία αναζητά δεν υπήρξε ποτέ παρά ως αφήγηση και από τη συνεχή του απουσία αναπαράγει τον εαυτό του σαν μια μόνιμη αλλά μακρινή επιθυμία» (Harper 1997:190). Εξάλλου, τα λόγια του μπαρμπα-Γαλάτη το καταμαρτυρούν με τον πιο έκδηλο τρόπο: «Όσοι από τους μικρούς πήγαιναν στο σχολειό, στη Μύκονο, έρχονταν όποτε μπορούσαν, αλλά όταν πηγαίναμε στο σχολειό περνούσαμε τους δύο καλοκαιρινούς μήνες στις *Δήλες*. Εκεί να δεις ‘μαρίδα’! Ήμαστε ελεύθεροι, κάναμε ότι θέλαμε, μικροί μεγάλοι, αγόρια- κορίτσια... ένα γκερεμέ²⁰⁰ ! Σαν τις ‘κορκοδείλοι’ όλη μέρα πάνω στις βράχοι και στη θάλασσα. Δεν υπάρχει βράχος που να μην γνωρίζει την περπατησιά μου, ξεμύαλισμα και εκείνα τα ψαρέματα!...

»... Μπορεί να δουλεύαμε αλλά περνάγαμε και καλά... ειδικά όντας ήμασταν μικροί... να τα ψαρέματα, να ψάχνουμε για μανίτες, πηγαίναμε για χόρτα... για χουχουλιό! Μετά που έφυγα δεν ξαναγύρισα για να ζήσω όπως ζούσα πριν... Έμπλεξα με το στρατιωτικό, έγινα οικοδόμος, παντρεύτηκα. Αλλά όποτε θυμούμαι τις *Δήλες* αναταράζεται η καρδιά και ακόμη μεχρι και πέρυσι που με κρατάγαν τα ποδάρια μου και πήγαινα καμιά φορά το χειμώνα να βρω τις μανιτιές ή στο πανηγύρι της Αγια- Τριάδας, ένωθα παιδάκι... »

Η ‘αγροτική παιδική’ ηλικία²⁰¹ στις *Δήλες* γίνεται αντιληπτή σαν μια σύνθεση αθωότητας, αγριότητας, παιχνιδιού, περιπέτειας, συντροφιάς με άλλα παιδιά, χωρικής

¹⁹⁹ «Η λέξη νοσταλγία υποδηλώνει...πως απώλεια, απεξοικείωση, εξορία, χρονικός και χωρικός αποχωρισμός είναι διαρκείς, εγγενείς και υπαρξιακές αισθητήριες- ιστορικές εμπειρίες, που παίζουν κεντρικό ρόλο στην πολιτισμική κατασκευή της μνήμης.» (Σερεμετάκη 1996: 249).

²⁰⁰ «Γκερεμέ» : Είμαστε ακριβώς το ίδιο.

²⁰¹ Η σύνδεση μεταξύ παιδιών, φύσης και εξοχής σηματοδοτείται από τις ρομαντικές φιλοσοφικές θεωρήσεις και είναι μια σύνδεση που αντιπαράθεται στα ‘νεκρωμένα’ χαρακτηριστικά της ‘πείρας’, της ενήλικης ζωής, της αστικής ζωής και του ορθολογισμού. Αυτό που αναδύεται είναι η ιδέα ότι η αθωότητα των παιδιών διατηρείται, εκφράζεται και αντιστοιχεί στην αθωότητα της φύσης/υπαίθρου (Jones 1997:164). Ο τρόπος που συνδέεται η νοσταλγία με την παιδική ηλικία μπορεί να προσληφθεί σαν μια προσπάθεια ενός ατόμου να αναπτύξει μίαν αίσθηση ‘τόπου’ και ένα είδος ‘υπαρξιακής ασφάλειας’ διαμέσου στοχασμού για τις ρίζες και την καταγωγή του (Halfacree 1997: 80- 81).

ελευθερίας, ελευθερίας από την επιτήρηση των ενηλίκων. Η ‘παιδικότητα’ στην ύπαιθρο²⁰² γίνεται αντιληπτή όχι μόνο με όρους επαφής με τη φύση, αλλά επίσης «ως φύση διαμεσολαβημένη μέσα από την γεωργική διαδικασία και τις άλλες έλξεις του γεωργικού τοπίου» (Jones 1997:164-166). Ωστόσο αυτή η ‘παιδική’ εκδοχή της «συμποσιακότητας» παράγει παρόμοιες νοηματοδοτήσεις με το ‘ενήλικο’ αντιστοιχό της όταν χαρτογραφείται στο παρόν, στο πλαίσιο της αντρικής παρέας. Στην προκειμένη περίπτωση, η ανδρική ‘παρέα’ και ο ‘ενήλικος’ συμποσιασμός αποτελούν μια συμβολική επίκληση της παιδικής ηλικίας. Η διευρυμένη ελευθερία, η εμπειρία του εαυτού πέρα από την καθημερινότητα και τις κανονικότητές της, σε μια αγροτική/δηλιανή ‘φύση’, η αίσθηση του ‘άνευ ορίων’ εαυτού στοιχειοθετούν μια ‘ενήλικη’ παιδική ηλικία που χαρακτηρίζει τον κόσμο των ανδρών.

Στο πολιτισμικό συμφραζόμενο της Ρήνειας ‘ανδρισμός’ και ‘φύση’ αλληλοπροσδιορίζονται, φωτίζοντας έτσι μιαν άλλη ερμηνευτική διαδρομή που κινείται στον αντίποδα εκείνης που ταυτίζει τον γυναικείο κόσμο με τη φύση, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της ελληνικής εθνογραφίας. Επειδή όμως στη βάση τέτοιων κατηγοριοποιήσεων υπάρχει ως ‘αντιθετικό’ το δίπολο ‘Φύση/Πολιτισμός’, θεωρώ ότι η περίπτωση των *Δηλιανών* και της βιωματικής τους εμπειρίας, φέρνει αυτές τις έννοιες σε μια σχέση συμπληρωματικότητας και διαπλοκής. Ο ‘φυσιοποιημένος’ αρσενικός τους εαυτός αποτελεί μια εσωτερική κατάσταση των υποκειμένων, όπως άλλωστε αποτελεί και ο αστικός, επιχειρηματικός τους εαυτός που εκδηλώνεται -εν γένει- στη Μύκονο. Πρόκειται για δύο όψεις που- κατά τη γνώμη μου- δεν χαρακτηρίζονται από την ‘οριακότητά’²⁰³, αλλά από την διάχυσή τους. Απαραίτητοι όροι του ‘ενήλικου’, ‘αρσενικού’ παιχνιδιού είναι το φαγητό, το ποτό, οι *δηλιανές* κουβέντες, οι ουσίες, οι αισθήσεις και οι λέξεις. Ειδικότερα, ο υπαινικτικός λόγος περί των σεξουαλικών ιδιοτήτων του περιβάλλοντος κόσμου συγκροτεί και εννοιολογεί τον χώρο κατά αναλογία με τη *δηλιανή*, «χωριανή» ταυτότητα δείχνοντας με αυτόν τον τρόπο ότι η ‘αρρενωπότητα’ και σε ό,τι αυτή αναλύεται, βρίσκεται διάχυτη στα έμψυχα και άψυχα που κατοικούν τις *Δήλες*. Μοιάζει σαν «η φύση (να) σηματοδοτεί την οικειότητα» και η σκέψη να μην υπάρχει πάνω και πέρα από τους «ενσώματους» και «ιστορικούς» εαυτούς τους (Hertzfeld 1998:217). Στην ίδια κατεύθυνση, η ανδρική ταυτότητα επιτελείται ολοκληρωμένα και ‘αληθινά’ σε ένα περιβάλλον που τα υποκείμενα το χαρτογραφούν ως «αγροτικό», ταυτίζοντας έτσι το θετικό περιεχόμενο των δυο εννοιολογήσεων.

Η αντρική συμποσιακή ομήγυρη της παραμονής του πανηγυριού, αφορούσε πρόσωπα που συνδέονταν με αιματοσυγγένεια, αλλά και με δεσμούς φιλίας. Οι περισσότεροι συμποσιαζόμενοι ήταν *Δηλιανοί*, μερικοί από τους οποίους κατείχαν γειτονικές παρτίδες. Ήταν άνθρωποι της ίδιας ηλικιακής κατηγορίας, αλλά διέφεραν ως προς τα επαγγέλματα που

²⁰² «Η ύπαιθρος είναι ένα απέραντο θησαυροφυλάκιο από ευκαιρίες για δημιουργικό παιχνίδι για το οποίο δεν έχει βρεθεί ποτέ κανένα πραγματικό υποκατάστατο» (Jones 1997: 167).

²⁰³ Η Πετρονάη θεωρεί ότι «τα όρια αποτελούν πολυδιάστατες κοινωνικές κατασκευές: από τη μια μεριά λειτουργούν ως αναγκαίο συστατικό της κοινωνικής οργάνωσης, ενώ από την άλλη, υπόκεινται σε πολλαπλές μεταβολές εισάγοντας την αμφισημία, τη σύγκρουση και τη διαπλοκή μάλλον παρά αμετακίνητες διακρίσεις...» (2000:12).

ασκούσαν στη Μύκονο. Από την παρέα αυτή, μόνο οι Αργέληδες και ένας ακόμη *Δηλιανός* ήταν κάτοχοι ξενοδοχείων. Οι περισσότεροι έμεναν για μικρά χρονικά διαστήματα στις *Δήλες*, ασχολούμενοι με τις παρτίδες τους, ή ήταν ενεργά μέλη του Αναγκαστικού Συνεταιρισμού Ρήνειας και ένθερμοι υποστηρικτές του «καλού τω' *Δηλώ'*», και, βεβαίως, των συμφερόντων τους πάνω εκεί. Τις επόμενες χρονιές τα πρόσωπα παράλλαζαν, ωστόσο πάντα αναγνώριζα τον πυρήνα της παρέας κατά την πρώτη μου εκείνη επίσκεψη. Η μόνιμη παρουσία συγκεκριμένων ανδρικών προσώπων συνοδευόταν από την επίσης μόνιμη παρουσία των 'μαγικών' ουσιών²⁰⁴ που εκτίνασσαν τις διαθέσεις.

Το ούζο, το κρασί, η βότκα, τα ψητά και βραστά φρεσκοφαγμένα κρέατα που μαγειρεύονταν από τους ίδιους τους *Δηλιανούς* για αυτο-κατανάλωση, αποτελούσαν τους υλικούς όρους της επιτέλεσης μιας 'αρσενικής' *χωριανής/δηλιανής* ταυτότητας. Αποτελούσαν τις 'υλικές' προεκτάσεις των ίδιων των υποκειμένων, και ήταν ταυτόχρονα σαν να έβρισκαν αυτές οι ουσίες τους ιδανικούς καταναλωτές τους. Η ενασχόληση και η φροντίδα με τα κρέατα, η παρασκευή τους σε φαγητό-πρωτίστως- της 'ανδρικής' παρέας (και δευτερευόντως της ευρύτερης συλλογικότητας του πανηγυριού), τα σχόλια και οι αστεϊσμοί τους σε σχέση με την κατανάλωσή του, προσανατολίζουν την ερμηνεία σε κλασσικές ανθρωπολογικές μελέτες για τη σχέση του φύλου με το φαγητό. Έτσι, η άποψη της Adams ότι η κρεατοφαγία είναι η επαν-εγγραφή της ανδρική δύναμης σε κάθε γεύμα (βλ. Willets 1997:113), συνάδει με την κατανάλωση του κρέατος ως μιας από τις δύο συστατικές -του ανδρισμού- 'ουσίες' στις *Δήλες* (η άλλη είναι το αλκοόλ), και συμπληρώνει τις διάφορες ερμηνευτικές προσεγγίσεις για την κατανάλωση του κόκκινου κρέατος στη Δύση²⁰⁵. Κατά περιόδους σκεφτόμουν ότι για μένα, ύστερα από την εμπειρία της Ρήνειας, το αλκοόλ έπαψε να είναι μια αόριστη υγρή και άνευ σχήματος ουσία, αλλά πήρε 'σάρκα' και 'οστά', όνομα και χαρακτηριστικά προσώπων. Απέκτησε ήχο και γλώσσα! Έγινε φωνακλάδικη. Κατοίκησε τα σώματα, βρήκε έναν 'τόπο' ή καλύτερα 'έπιασε τόπο', με τον ίδιο τρόπο που 'έπιαναν τόπο' και τα κρέατα!

Τη σχέση των υλικών αυτών ουσιών με τα πρόσωπα δεν την είδα να υφίσταται ξανά ποτέ με τον ίδιο τρόπο στη Μύκονο αν και συνάντησα κάποιες παραλλαγές της, σε μερικά καλοκαιρινά και ολιγοπληθή πανηγύρια. Ακόμη περισσότερο την είδα να υφίσταται τους χειμωνιάτικους μήνες σε χοιροσφάγια μερικών *δηλιανών* οικογενειών όπου ήμουν προσκεκλημένη, αλλά στα σπίτια τους στη Μύκονο αυτή τη φορά. Μακριά από τις *Δήλες* που αποτελούσαν την άλλη αξεπέραστη 'παραισθησιογόνα' εμπειρία, με πολλούς περισσότερους συγγενείς και με τις συζύγους να διεκπεραιώνουν τους πρακτικούς όρους της συμποσιακής

²⁰⁴ Στην προκειμένη περίπτωση ταιριάζει περισσότερο από κάθε άλλη περίπτωση/στιγμή της ευρύτερης διαδικασίας τέλεσης του πανηγυριού, η άποψη του Pitt-Rivers, ότι «το φαγητό και το ποτό πάντα έχουν τελετουργική αξία, γιατί η λήψη μιας κοινής ουσίας δημιουργεί έναν δεσμό....επίσης εξυπηρετεί στην ενίσχυση των υπαρχόντων δεσμών και εκφράζει την πολιτισμική ουσία των κοινωνικών σχέσεων» (παρατίθεται από τον Driessen 1992: 73).

²⁰⁵ Σύμφωνα με την Willets «το κόκκινο κρέας υπερέχει στις προτιμήσεις και στην κατανάλωση στη Δύση γιατί συμβολίζει τη δύναμη του αίματος και του αποδίδονται ιδιότητες όπως αυτής της αναζωογονητικής δύναμης και του πάθους. Έτσι το κρέας συνδέεται με τις ανώτερες τάξεις και ιδιαίτερα με τους άνδρες. Όταν κάποιος τρέφεται με κρέας είναι σαν να τρώει και -ακολούθως- να υποτάσσει τη φύση» (1997: 112). Περισσότερα για την συμβολική σημασία της κατανάλωσης κρέατος βλ. Caplan 1997, Shire 1994.

οικιακής τελετουργίας²⁰⁶, τα πρόσωπα και οι υλικές 'ουσίες' που τα περιέβαλλαν είχαν χάσει ένα μικρό κομμάτι της δραστηριότητάς τους. Βέβαια, πέρα από τις *Δήλες* εγώ δεν είχα ξανά την ευκαιρία να βρεθώ σε μια αναλόγου μεγαλείου 'ανδροκατάσταση', ούτε ποτέ ξαναβρέθηκα στο μάτι ενός τόσο έντονου 'ανδροκυκλώνα' όπως εκείνου που αισθάνθηκα ότι μαινόταν γύρω μου κατά την πρώτη μου επίσκεψη στη Ρήνεια.

Η συγκεκριμένη χρονική στιγμή που επιτελέστηκε αυτό το παιχνίδι 'κατασκευής' της διαβαθμισμένης 'εντόπιας' ταυτότητας (ανδρική/χωριανή/δηλιανή) ήταν εξίσου σημαντική και εμπλουτίζει τα νοήματα της επιτέλεσης. Έγινε ουσιαστικά την εποχή κατα την οποία στη Μύκονο η ορατότητα της 'εντοπιότητας' σε αναφορά με έναν 'έμφυλο', 'πατρογονικό' και 'φυσικό' τόπο, είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Η ροή, η κίνηση των επισκεπτών εκείνη τη χρονική στιγμή (τριήμερο του Αγ. Πνεύματος) είναι από τις μεγαλύτερες της καλοκαιρινής περιόδου, ενώ η αναζήτηση των όρων που αφορούν την επιτέλεση της 'εντόπιας' ταυτότητας ανιχνεύεται στο πεδίο της επιχειρηματικής δράσης και της αναπαράστασης αυτής της 'επιχειρηματικότητας' μέσα από μια ρητορική περί «σκληρής εργασίας», άνευ ωραρίου, που μοιάζει με 'αυτοθυσία'. Όλες οι επιχειρήσεις την εποχή αυτή - και ιδιαίτερα οι ξενοδοχειακές- μοιάζουν με καλοκουρδισμένες μηχανές όπου όλοι και όλα είναι έτοιμα για τη 'μάχη'. Ό,τι θα μπορούσε να αφορά γλέντι, χαλάρωση, ευχαρίστηση, παραγκωνίζεται. Η εσωτερική 'επικοινωνία' και η συναισθηματική εγγύτητα των προσώπων μιας οικογένειας ή μιας ντόπιας αντρικής παρέας μοιάζει να 'παγώνει' και να 'αποψύχεται' με μικρά διαλείμματα κοινωνικότητας σε καθορισμένες χρονικές στιγμές, όπως κάποια καλοκαιρινά πανηγύρια, ή σε μερικές αποδράσεις νεότερων ανδρών με σκάφη στις *Δήλες* και σε άλλα γειτονικά νησιά για ψάρεμα και κυνήγι.

Η ύπαρξη του 'άλλου' τόπου -της Ρήνειας - 'πέρα' από τη Μύκονο, δίνει τη δυνατότητα συγκρότησης μιας σημαντικής πλευράς της 'εντοπιότητας' όταν οπουδήποτε αλλού στη Μύκονο φαίνεται ότι την συγκεκριμένη χρονική στιγμή, αυτή η όψη, βρίσκεται 'υπό διωγμό'. Ακολούθως, η κατασκευή και επιτέλεση του 'ανδρισμού' μέσα από τον συμποσιασμό στις *Δήλες*, έχει τη μορφή μιας εναλλακτικής ταυτότητας με συνδηλώσεις 'ανταρσίας' και 'εξέγερσης' στην σκληρή εργασιακή πραγματικότητα της Μυκόνου. Στην προκειμένη περίπτωση είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι ενώ η Μύκονος έχει φαντασιακά συγκροτηθεί ως ο τόπος 'απώλειας' των ορίων και των συνειδήσεων όσων την επισκέπτονται, μπορεί εξίσου να αποτελεί για μια κατηγορία ανθρώπων- στην προκειμένη περίπτωση των ντόπιων κυρίως επιχειρηματιών, τον χώρο όπου ενδημούν οι αμείλικτες εργασιακές κανονικότητες και τα 'υποταγμένα' σε αυτές υποκείμενα. Για τους επισκέπτες του καλοκαιριού το εναλλακτικό, υπερβατικό (έως παραβατικό) 'άλλού' είναι η Μύκονος. Για όσους από τους κατοίκους όμως βιώνουν την επιχειρηματική/εργασιακή καθημερινότητα στη Μύκονο με όρους καταστολής και

²⁰⁶ « Μέσα από τις οικιακές τελετουργίες συνεστιάτικότητας, δίνεται έμφαση στην ενότητα της οικογένειας και του νοικοκυριού με την ευρύτερη κοινότητα, και αν και εξυπηρετούν στην υπέρβαση των επαγγελματικών, ταξικών διαφορών και των διαφορών κοινωνικού γοήτρου, εξυπηρετούν στην δημιουργία και αναδημιουργία ορίων μεταξύ των κλειστών και εκτεταμένων οικογενειών, μεταξύ των γειτόνων, όπως εξυπηρετούν στον προσδιορισμό των ευρύτερων κοινοτικών σχέσεων. Όπως άλλωστε σημειώνει η Douglas, οι συνεστιάτικες και συμποσιακές οικιακές τελετουργίες καθορίζουν τους 'διαφορετικούς' βαθμούς ιεραρχίας, τον αποκλεισμό ή την συμμετοχή, τα όρια και τις συναλλαγές κατά μήκος αυτών των ορίων» (Gefou-Madianou 1992a: 17).

εξαφάνισης των διακρίσεων του ‘εντόπιου’ εαυτού τους, το ‘αλλού’ επινοείται και χαρτογραφείται στις *Δήλες*.

Για τον μη ντόπιο επισκέπτη/τρια- καταναλωτή Αθηναίο/α-τουρίστα του τριημέρου, κραιπαλικό έφηβο, μποέμ μεσήλικα, νεόπλουτο/η αστό/ή, με εναλλακτικές ή κυρίαρχες σεξουαλικές πρακτικές, η αίσθηση και νόηση της οποιασδήποτε διακριτής μυκονιάτικης ‘εντοπιότητας’ είναι ανύπαρκτη. Μόνο ο χώρος και τα αρχιτεκτονήματα προκαλούν συνειρμούς ‘εντόπιων’ διακρίσεων. Σε αυτήν την ανυπαρξία όμως ‘ενσαρκωμένων’ σημείων τοπικής ταυτότητας, αντιστοιχεί μια εξίσου επινοημένη διακριτή και διαβαθμισμένη ‘εντόπια’ ταυτότητα, η οποία επιτελείται στις *Δήλες* και η οποία ‘παίζει’ με τα όρια, τις τομές και τις διασταυρώσεις πολλών πλαισίων μέσα στα οποία ανιχνεύεται. Στις *Δήλες* ακυρώνονται τα πολιτισμικά ‘όρια’ της Μυκόνου και ξανατίθενται νέα. Εκεί το υποκείμενο υπερβαίνει την εργασιακή όψη της ταυτότητάς του, αντιπαραθέτοντας έναν αντάρτικο ‘ανδρισμό’ ως εναλλακτικό λόγο για την ‘εντοπιότητα’. Βέβαια, παραμένει ‘επιχειρηματίας’ με διαφορετικούς όμως όρους σε κάθε πλαίσιο: Στη Ρήνεια η ‘επιχειρηματικότητά’ δεν είναι κυρίαρχη από την σκοπιά της παραγωγικής εργασίας στην οικογενειακή επιχείρηση. Εκεί μάλλον κάποιος κρίνεται ‘αντι-παραγωγικός’²⁰⁷ μια και πίνει και καταναλώνει, ενώ τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του σηκώνουν το βάρος των ευθυνών στην Μύκονο. Ωστόσο η ‘επιχειρηματικότητά’ του είναι αυτή που συντελεί-σε ένα δεύτερο επίπεδο- στο να έχει οικονομικό κεφάλαιο και να διεκδικεί παρτίδες στις *Δήλες*. Η ‘επιχειρηματική’ ταυτότητα, στη Ρήνεια, συνδέεται γενικότερα με ικανότητες ανάπτυξης και μεγιστοποίησης των συμβολικών και οικονομικών κερδών πέρα από αυτήν καθ’αυτήν την εργασιακή δράση. Το ίδιο άλλωστε συμβαίνει και με την ‘αγροτικότητά’ των ίδιων προσώπων που έχει ανεξαρτητοποιηθεί από την παραγωγή ‘καθαρών’ αγροτικών εργασιών και συγκροτείται σε άλλα συμβολικά πλαίσια. Για αυτό και οι διάφορες πλευρές της ταυτότητες βρίσκονται σε σχέση συμπληρωματικότητας, με δυσδιάκριτα μεταξύ τους ‘όρια’.

Συνεπώς παρατηρείται ότι η επιτέλεση της ‘ανδρικής’ ταυτότητας εκφέρεται με το γλωσσικό και σωματικό ιδίωμα μέσω από του οποίου κωδικοποιείται και γίνεται αντιληπτή η έννοια της μυκονιάτικης ταυτότητας με όρους *δηλιανής εντοπιότητας*. ‘Χωριανοσύνη’, ‘αγροτική’ ταυτότητα, ‘συμποσιακότητα’ και ‘αισθησιακότητα’ ορίζουν τα πλαίσια αποκλεισμού ή συνάφειας με τους ‘άλλους’ Μυκονιάτες, εγκαθιδρύουν σχέσεις θετικών αμοιβαιοτήτων ή αντιπαραθέσεων, ξαναθεσμοθετούν τη μνήμη και το ‘παρελθόν’ ως πεδία διαπραγμάτευσης του εαυτού.

Επώδυνες και ανώδυνες ‘θηλυκότητες’

²⁰⁷ Γενικότερα, οι συμποσιακές συγκεντρώσεις θεωρούνται αντι-παραγωγικές σε σχέση με τις γυναικείες. Οι άνδρες -θεωρείται- ότι απλώς περνούν τον καιρό τους (Gefou-Madianou 1992a: 15).

Η επιτέλεση της ‘γυναικείας’ ταυτότητας βρίσκεται στο περιθώριο της ‘ανδρικής’ «επιθετικής κοινωνικότητας» και επιτέλεσης²⁰⁸ (Herzfeld 1991:81) στις *Δήλες* - ιδιαίτερα αν τη δούμε υπό το πρίσμα της ‘συμποσιακότητας’. Την περίοδο του πανηγυριού, η Φρασκουλάρα και η κυρ’ Αβιολέττα στην πλευρά των Αγρέληδων, στάθηκαν δύο γυναικείες παρουσίες που ποτέ δεν ‘πρωταγωνίστησαν’ στα όσα συνέβαιναν την βραδιά του ανδρικού συμποσιασμού. Καθ’ όλη τη διάρκεια της ημέρας η παρουσία, ειδικά της κυρ’ Αβιολέττας ήταν φανερή μέσα και γύρω από το κελί, καθώς τακτοποιούσε και καθάριζε το χώρο του πανηγυριού. Όσο περνούσε η μέρα και ο ανδρικός πληθυσμός αυξανόταν με αφορμή τη σφαγή των ζώων, η κυρ’ Αβιολέττα χανόταν από το οπτικό μου πεδίο και διακρινόταν η μορφή της φευγαλέα να κινείται μέσα στο κελί. Οι εργασίες, από το απόγευμα εκείνης της ημέρας και μετά διεκπεραιώνονταν από τους άνδρες που είχαν ιδιοποιηθεί πλήρως το χώρο. Η παρουσία της Φρασκουλάρας σχεδόν επιβλήθηκε εκβιαστικά στην αντρική συντροφιά, αλλά από κάποια στιγμή και μετά ήταν σαν να ήταν η ίδια ‘απούσα’²⁰⁹. Δεν συμμετείχε στον συμποσιασμό, καταναλώνοντας ‘αντρικές’ ουσίες, ώστε να μην «ξεπέφτει» - γεγονός για το οποίο με επιδοκίμαζε και εμένα σε κάθε ευκαιρία²¹⁰. Το φαγητό της ήταν λίγο, δεν συμμετείχε στους αστεϊσμούς μέσα από τη δική της λεκτική συμμετοχή. Η έκφρασή της, οι μορφασμοί της, αποτελούσαν δριμύτατα μη-λεκτικά επικριτικά σχόλια, πρόδιδαν ‘ενόχληση’, μη αποδοχή αυτού που συνέβαινε. Η Φρασκουλάρα, που σε άλλες χρονικές στιγμές ήταν επιθετικά εκφραστικότερη, στην προκειμένη περίπτωση, ήταν φορέας μιας «άφωνης ιδεολογίας»²¹¹ που προσιδιάζει στην επιτέλεση της γυναικείας ταυτότητας όταν η αντίστοιχη ανδρική έχει την πρωτοκαθεδρία. Στο πλαίσιο αυτής της ιδεολογίας οι γυναικείοι λόγοι δεν αρθρώνονται λεκτικά, όπως τα συναισθήματα πόνου, ενθουσιασμού, ή ενόχλησης (η οποία στην περίπτωση αυτή έχει τη μορφή αμφισβήτησης όσων επιτελούνται από την πλευρά των ανδρών). Δεν μπόρεσε να κρύψει για πολύ την αρνητική της διάθεση για αυτό και έφυγε σχετικά γρήγορα. Η ίδια έδινε την εντύπωση ενός ‘ενσαρκωμένου περιθωρίου’ που ενοχλούσε στην επιτέλεση του ‘ανδρισμού’ και αντιμετωπιζόταν εν πολλοίς ως αναγκαίο κακό! Σε αντίθεση με την κυρ’ Αβιολέττα, που ήταν μια ήρεμη γυναικεία παρουσία, όλο συγκατάβαση, κατανόηση, αλλά

²⁰⁸ Ο Herzfeld υποστηρίζει ότι υπάρχει δυσκολία στο να συσταθεί μια ‘ποιητική’ της γυναικείας ταυτότητας, όχι γιατί δεν υπάρχει μια τέτοια στην Ελλάδα αλλά εξαιτίας του ισχυρισμού ότι η ‘ποιητική’ υπάρχει μόνο στο λεκτικό επίπεδο (ό. π., σ. 81).

²⁰⁹ «Στις στρατηγικές της γυναικείας σιωπής, οι απουσίες συνιστούν μη ανάμιξη όπου οι ανδρικές παρουσίες επιτελούν ταυτότητες. Η απουσία και η παρουσία αντιπροσωπεύουν δύο είδη εξουσίας που δεν υπάρχουν ανεξάρτητα η μια από την άλλη, αλλά από τις οποίες, μέσα σε ένα λεκτικοκεντρικό κόσμο όπου όλα είναι παρουσία, η απουσία παίρνει μια θέση κατώτερης συμβολικής αξίας.» (Herzfeld ό. π., σ. 84-85).

²¹⁰ Η μέθη στις γυναίκες συνδέεται με την επικίνδυνη και θελκτική πλευρά της γυναικείας φύσης και αισθησιακότητας και έτσι θεωρείται ότι εξευτελίζει σε κοινωνικό επίπεδο, τόσο τις ίδιες τις γυναίκες όσο και τις οικογένειές τους (Papagaroufali 1992: 49). Οι γυναίκες που πίνουν πολύ στιγματίζονται. Το να πίνουν συνήθως μεταφράζεται ως έλλειψη αυτο-ελέγχου και αυτοσεβασμού και ακόμη αντιμετωπίζεται ως επικίνδυνο, μια ένδειξη μη ελεγχόμενης σεξουαλικότητας (Gefou-Madianou 1992a:16).

²¹¹ Δανείζομαι τον όρο ‘άφωνες ιδεολογίες’ από την Ardenner, η οποία υποστηρίζει ότι ‘άφωνες’ δεν σημαίνει αναγκαία ‘λεκτικά σιωπηλές’ από τη στιγμή που η αφωνία μπορεί να πάρει τη μορφή μιας καλυμμένης εναλλακτικής ιδεολογίας με τα εξωτερικά χαρακτηριστικά των ανδροκεντρικών αξιών (άποψη της Ardenner που παρατίθεται από τον Herzfeld 1991:83).

και μια υποβόσκουσα σιωπηλή απαξίωση «για τους τρόπους των ανδρών»²¹², και η οποία πρέσβευε μια σχετικά 'ανώδυνη' και λιγότερο ενοχλητική 'θηλυκότητα', η Φρασκούλαρα ως 'γυναικεία' παρουσία θεωρούνταν σε γενικές γραμμές- μια καταστρεπτική για την επιτέλεση του 'ανδρισμού' δύναμη. Πέρα από το γεγονός ότι έθετε όρια ως 'σύζυγος' (επιτηρούσε συνεχώς το σύζυγό της), υπενθυμίζοντας και στους υπόλοιπους συμποσιαζόμενους την συζυγική ιδιότητα την οποία όλοι είχαν, αλλά και την οποία έδειχναν να 'ξεχνούν' στις *Δήλες*, η Φρασκούλαρα, παρουσιαζόταν και ως μια ελεγκτική εξουσία, ως η κατεξοχήν επιτηρήτρια των 'ορίων' ακόμη και της ίδιας της παρεκτροπής. Τα σχόλιά της για την συμπεριφορά του *Δηλιανού* εκείνου, που, χώρισε τη γυναίκα του και «βρήκε μια *Ρωσίδα*» για σύντροφο, την οποία έφερνε στις *Δήλες* ήταν σχόλια ανθρώπου που περιφρουρεί και προστατεύει με πολλαπλούς τρόπους όλα τα 'καθεστώτα' και τις 'παραδόσεις' που διασαλεύονταν από την είσοδο μιας 'άλλης' γυναίκας. Ο Herzfeld, θεωρεί ότι η αρνητική αντίληψη περί 'ξένων' στην Ελλάδα αφορά και τις «γυναίκες άλλων περιοχών και εθνών (που) διαφθείρουν με την ελευθεριότητά τους τις πανάρχαιες αρετές...» (1998: 220). Ωστόσο ο ελεγκτικός/επικριτικός λόγος της Φρασκούλαρας δεν αφορούσε μόνο την παρουσία μιας γυναίκας ως «ξένης», αλλά σχετιζόταν με την διασάλευση μιας συζυγικής 'τάξης' πραγμάτων που την αφορούσαν άμεσα. Αυτή η διασάλευση, προκαλούμενη από την 'αντρική' δράση έξω από τα γνωστά πλαίσια νομιμότητας, επαναδιαπραγματευόταν εκ νέου τα συζυγικά και οικογενειακά 'όρια', και σε αυτήν την νέα οριοθέτηση η γυναικεία *δηλιανή* ταυτότητα απειλούνταν με εξαφάνιση.

Σε διάφορες χρονικές στιγμές και περιστάσεις, ο καυστικός λόγος της Φρασκούλαρας προκαλούσε εντάσεις και αναταρράξεις στο ανδρικό κόσμο τω' *Δηλώ*- πράγμα που την σημασιοδοτούσε ως μια 'γυναίκα' με έντονη παρουσία, το ίδιο έντονη με εκείνη των ανδρών. Η ειρωνεία²¹³ και ο σαρκασμός²¹⁴ συνιστούσαν οικείους λεκτικούς τρόπους δήλωσης της 'επιθετικής' της θηλυκότητας και ήταν τα στοιχεία που την έφερναν σε μεγάλη αντίθεση με τον 'ανδρικό', αλλά και τον ευρύτερο περίγυρό της. Η γραφικοποίηση της φυσιογνωμίας της, η ανεκδοτολογία γύρω από το πρόσωπό της και η αντιπάθεια για αυτή, ήταν η ανδρική απάντηση στον ελεγκτικό και ειρωνικό της λόγο. Η εκφορά ενός τέτοιου τραχύ 'επώδυνου' και ελεγκτικού λόγου από μια γυναίκα, ενός λόγου που υπενθύμιζε τα 'όρια', υποδείκνυε τον κανόνα και αυτούς που τον παρέβαιναν, την αντιπαρέθετε- εκ πρώτης- με την κατηγορία των ανδρών της Ρήνειας οι τελευταίοι, βιώνοντας τη συμποσιακή εμπειρία και μέσω του λόγου,

²¹² Σύμφωνα με τον Herzfeld « τα λόγια, ως απλώς εξωτερική επίδειξη, είναι κατάλληλα στην εξωτερικά επικεντρωμένη ανδρική ιδεολογία. Οι σιωπές και οι χειρονομίες σηματοδοτούν εναλλακτικά νοήματα που μπορούν διαψεύσουν το κυριολεκτικό και το προφανές...Μπορεί μια υποταγμένη και όλο σεβασμό σιωπή να καλύπτει την εσωτερική κοροϊδία...Μπορεί η μη αρθρωμένη διαμαρτυρία να έχει μικρή επίδραση στον γλωσσοκεντρικό αγωνιστικό κόσμο των ανδρών, αλλά δεν είναι λιγότερο σημαντική» (1991: 95).

²¹³ Μέσα από την ειρωνεία οι γυναίκες μπορούν να αποδεχθούν τις μεγάλες παραδοξότητες της κατάστασής τους. Η ειρωνεία αφορά την ένταση μεταξύ μιας εξωτερικά κατευθυνόμενης ιδεολογίας της κοινής γνώμης και της εσωτερικά προσανατολισμένης εμπειρίας του κοινωνικού διαχωρισμού (Herzfeld 1991: 94).

²¹⁴ «...Ο σαρκασμός συχνά συνδέεται με την ειρωνεία, σηματοδοτώντας έναν σκληρό και οξύ λόγο. Ο σαρκασμός δηλαδή είναι μια εκδοχή της ειρωνείας, της οποίας το αληθινό υπονοούμενο νόημά της είναι τόσο προφανές, ώστε δεν μπορεί να παρανοηθεί» (Κωστίου 2001: 123).

εκφράζονταν έντονα με έναν τρόπο ‘ασαφή’, που έπαιζε με τον κανόνα, μέσα από σεξουαλικά υπαινοούμενα και επιστράτευαν γερές δόσεις από *δηλιανό* χιούμορ.

Η επίδειξη της οποιασδήποτε εξουσίας μέσα από το γυναικείο της λόγο, αντιπαρέθετε την Φρασκουλάρα ταυτόχρονα και με την κυρ’ Αβιολέττα, την άλλη σημαντική γυναικεία παρουσία του πανηγυριού που είχε υιοθετήσει απολύτως χαμηλόφωνες (αλλά όχι σιωπηλές), διακριτικές και κατά μια έννοια πιο ‘ευγενείς’ πρακτικές αυτοπαρουσίασης. Η κυρ’ Αβιολέττα αποδεχόταν σε γενικές γραμμές με τη στάση την ανδρική «συμποσιακότητα» και την επιτέλεση του ανδρισμού των συγγενικών και φιλικών της ανδρικών προσώπων. Αποδεχόταν πολύ περισσότερο την ‘παράδοση’ αυτής της έμφυλης επιτέλεσης στη Ρήγεια και επέλεγε την διακριτικότητα, την ανοχή και την άκρως χαμηλόφωνη αμφισβήτηση, όπως άλλωστε έκαναν πολλές *δηλιανές* ομόφυλές της. Οι εδραιωμένες πεποιθήσεις για τους τρόπους των ‘γυναικών’ και των ‘ανδρών στις *Δήλες* προκαλούνταν πολύ λιγότερο από την κυρ’ Αβιολέττα, από ό,τι από τη Φρασκουλάρα. Η τελευταία, με την παρουσία της και το λόγο της υπέσκαπτε βαθύτερα, ‘ροκάνιζε’ εντατικότερα την εγκυρότητα της ανδρικής επιτέλεσης²¹⁵, αλλά κάποια στιγμή και αυτή υποχωρούσε, ισχυροποιώντας τελικά το στερεότυπο της *χωριανής/δηλιανής* γυναίκας. Αυτό το στερεότυπο σχετίζεται γενικότερα με θεωρητικές προσεγγίσεις περί ‘αγροτικότητας’ και ‘φύλου’ οι οποίες συνδέουν την πολιτισμική κατασκευή μιας ‘αγροτικής’ θηλυκότητας με την γυναικεία ταυτότητα και την οικιακότητα, αλλά και με την έννοια της ‘οργανικής’ κοινότητας (Hughes 1997:125).

Σε ένα άλλο ακόμη πλαίσιο, ο καυστικός λόγος της Φρασκουλάρας τολμούσε να αντιπαρατεθεί και να αμφισβητήσει την αξία και το γόητρο ενός ευρύτερου κοινωνικού συνόλου, όπως για παράδειγμα της οικογένειας των Αγρέληδων. Η ίδια φαινόταν ιδιαίτερα ικανή στο να μετατοπίζει με ευκολία τα ‘όρια’ των περιοχών που θεωρούσε ότι μπορούσε να ασκήσει την κριτική της και να αντιπαρατεθεί με τις λογικές και τους λόγους των ‘άλλων’. Η πρακτική ελέγχου και λεκτικού ανταγωνισμού που υιοθετούσε κάποιες φορές σκιαγραφήθηκε με πολύ παραστατικό τρόπο όταν προστέθηκα και εγώ στον κύκλο των φαντασιακών ‘ανταγωνιστών/στριών’ της. Η δική μου διαφορετικότητα και στάση την ώρα της επιτέλεσης της ανδρικής ταυτότητας σε στιγμές εντατικού συμποσιασμού και η δυσνόητη -κατά μια έννοια- ταυτότητά μου, όφειλαν να ‘μπουν στη θέση’ τους με τον τρόπο της Φρασκουλάρας. Η ‘πολιτική’ της αντιπαράθεσης με τους ποικίλους ‘άλλους’, η πολιτική της ‘επιφυλακτικότητας’ και της καχυποψίας με ό,τι της ήταν «ξένο» ή ‘άγνωστο’ συγκροτούσαν έναν τρόπο δυναμικής εγκαθίδρυσης της θηλυκότητας της ως παράγοντα που επηρεάζει τις ιεραρχίες και την καθιστούσαν υποκείμενο που συμμετέχει στη διανομή των έμφυλων εξουσιών. Στα στενά περιθώρια που της άφηναν οι λογής-λογής επιτελέσεις της ανδρικής ταυτότητας συζύγου της του Μιχελή, των γιών της και των υπόλοιπων ανδρών στις *Δήλες*, μέσα στα προκαθορισμένα όρια που της έθεταν η ‘συζυγική’ της ιδιότητα και οι στρατηγικές υποστήριξης του γοήτρου

²¹⁵ Η σημασιολόγηση της ανδρικής και της γυναικείας ταυτότητας ως μη-έμφυτες ποιότητες, αποσυνδεδεμένες από το ‘βιολογικό’ φύλο, τις στοιχειοθετεί ως ‘ταυτότητες’ που συνεχώς συγκροτούνται, αναπαράγονται και ανταγωνίζονται σε συγκεκριμένες στιγμές και συγκεκριμένα μέρη (Hughes 1997: 125).

της οικογένειάς της στην ‘αγροτική’ Ρήνεια και την ‘τουριστική’ Μύκονο, η πολιτική των πολλαπλών λεκτικών αντιπαραθέσεων, μέσα από το ιδίωμα της ειρωνείας την καθιστούσε ορατό ‘πολιτικό’ πρόσωπο. Από αυτήν την ερμηνευτική σκοπιά, η ‘αντισυμποσιακή’ της φιγούρα για το ευρύτερο «χωριανό» περιβάλλον τω *Δηλώ*’ δεν συνιστούσε καμιά παραφωνία.

Καθώς οι *Δήλες* αποτελούν το κατεξοχήν πεδίο άσκησης ανταγωνιστικών πρακτικών των οικογενειών και ειδικότερα των αρσενικών μελών τους, η ‘ανταγωνιστική’ θηλυκότητα της Φρασκουλάρας συντελούσε στην ισχυροποίηση και αναπαραγωγή αυτής της ιδεολογίας των αντιπαλοτήτων. Ωστόσο, δεν συμφωνούσε με τα κυρίαρχα ‘χαμηλόφωνα’ πρότυπα γυναικείας ταυτότητας που έπαιρναν εύσημα, στη φάση που αναδυόταν ‘παντοδύναμος’ ο ανδρισμός, ή όταν αναδυόταν η ‘παντοδυναμία’ μιας άλλης οικογένειας. Πάντως, αν μπορούσε να υπάρξει μια ‘ιθαγενής’ έκφραση που να αποδίδει με καθαρότητα τη σημασία της επιθετικής ‘θηλυκότητας’ ως ‘πολιτικής πρακτικής’, ως δυναμικού παράγοντα διαντίδρασης των (έμφυλων) ανταγωνιστικών υποκειμένων, θα ήταν μια έκφραση της ίδιας της Φρασκουλάρας όταν κάποια στιγμή, μου σχολίασε «τον τρόπο» της λέγοντας «...Πιο καλά να σε φοβούνται παρά να σε λυπούνται... Μην σου πάρουν τον αέρα... Νέτα μετά!». Στην αρχή νόμιζα ότι το σχόλιό της αφορούσε τη σχέση της με το Μιχελή, στην πορεία κατάλαβα ότι μας περιελάμβανε όλους!

Αυτό που ωστόσο φωτίζει περισσότερο η αναζήτηση ενός είδους επιτέλεσης ‘γυναικείας’ ταυτότητας στο πλαίσιο του ευρύτερου συνόλου των γυναικών που μπορούν να χαρακτηριστούν «χωριανές» και που κινούνται στην περιφέρεια τω *Δηλώ*’ (πολλές από αυτές είναι εργαζόμενες στις οικογενειακές επιχειρήσεις, όπως για παράδειγμα οι σύζυγοι των Αγρέληδων), αφορά την δράση τους μέσα στον εργασιακό τους χώρο. Ιδιαίτερα, την εποχή στην οποία η ‘ανδρική ταυτότητα’ σημασιοδοτείται σε σχέση με τη μη - εργασιακή δράση της Μυκόνου, η αντιστοιχη ‘γυναικεία’ δεν βρίσκει ένα ανάλογο κοινωνικό πλαίσιο για να εκδηλωθεί. Αναφορικά με το ‘αλλού’ της ανδρικής επιτέλεσης, ως αίσθηση ‘απόδρασης’ από έναν τόπο επιχειρηματικών /οικογενειακών/ συζυγικών υποχρεώσεων, το ‘αλλού’ της γυναικείας επιτέλεσης εγγράφεται ‘εντός’ της Μυκόνου, και η αίσθηση ‘φυγής’ από την καθημερινή εργασιακή ρουτίνα είναι κατά πολύ περιορισμένη. Οι οικογενειακές λειτουργίες για παράδειγμα, που τελούνται σε ξωκκλήσια καθόλη την διάρκεια του χρόνου δίνουν μια ευκαιρία σε πολλές από αυτές τις γυναίκες να βρεθούν, να κεραστούν τα εδέσματα που έχει φτιάξει η κάθε μια, να μάθουν τα νέα η μια της άλλης και να αστείευθούν ωστόσο, ακόμη και σε αυτές τις περιστάσεις, οι περισσότερες γυναίκες βρίσκονται υπό το καθεστώς πίεσης για να προλάβουν τις πάμπολλες υποχρεώσεις της ημέρας. Αυτό ενισχύεται ιδιαίτερα τους καλοκαιρινούς μήνες, όπου η πλειονότητα των γυναικών πριν προλάβει καλά-καλά να εκδηλώσει την θρησκευτικότητά της και την στενά συνδεδεμένη με αυτήν κοσμική κοινωνικότητα, βρίσκεται ταχύτατα στους χώρους ‘εργασίας’, αναλαμβάνοντας υποχρεώσεις και ρόλους τόσο στην ‘επιχείρηση’, όσο και στο ‘σπίτι’. Στη σύγκριση με το είδος της επιτέλεσης της ‘αντρικής’ *δηλιανής* ταυτότητας στη Ρήνεια, η γυναικεία «χωριανή/*δηλιανή*»

επιτέλεση είναι ελάχιστα ‘απο-δραστική’, παραμένει οικογενειακο-κεντρική και συνδέεται αμεσότερα με την *οικιακότητα* και την *επιχειρηματικότητα* στην ‘γυναικεία’ τους εκδοχή.

Στο ευρύτερο όμως πλαίσιο των γυναικών ‘επιχειρηματιών’ που δεν ανήκουν στην κατηγορία των «χωριανών», υπάρχουν πολλά και διαφορετικά περιθώρια για την επιτέλεση της ταυτότητάς τους πέρα από το χώρο του σπιτιού και της επιχείρησης. Η ηλικία αυτών των ‘νεωτερικών’ γυναικών, η στάση τους απέναντι σε καταναλωτικές πρακτικές, η παρουσία τους σε χώρους δημόσιους, χώρους διασκέδασης, όπως τα καφέ και κάποια συγκεκριμένα μπαρ τις τοποθετεί όσον αφορά τις έμφυλες επιτελέσεις στους αντιποδες των «χωριανών» *δηλιανών* γυναικών. Οι συναντήσεις αυτών των ‘άλλων’ γυναικών μεταξύ τους, οι παρέες τους που δεν αποτελούνται απαραίτητως από συγγενικά τους πρόσωπα, η συζυγική τους κατάσταση και η ‘πολιτική’ που υιοθετούν αναφορικά με την εργασία και την οικογένεια, τις διαφοροποιεί από τις ‘γυναικείες’ ταυτότητες που ενσαρκώνονται στα πρόσωπα της κυρ’ Αβιολέττας ή της Φρασκούλάρας. Τόσο όμως οι «μοντέρνες» ή ‘νεωτερικές’ γυναίκες, όσο και οι *χωριανές/δηλιανές*, οι νεότερες ή οι μεγαλύτερες σε ηλικία, επιβεβαιώνουν την ποικιλία και πολυμορφία της γυναικείας ταυτότητας που σημασιοδοτείται από την γυναικεία ‘επιχειρηματικότητα’, και καταδεικνύουν τα πολυσχιδή ‘πρόσωπα’ της κατηγορίας των ντόπιων επιχειρηματιών και τις εσωτερικές εννοιολογικές της διαφοροποιήσεις.

3. Οι Δήλες ως έμφυλος τόπος διακεκριμένης ‘εντοπιότητας’

Οι *Δήλες*, την εποχή που διεξήγαγα την επιτόπια έρευνα φάνηκαν ότι είναι ένας ‘έμφυλος’ τόπος, ο οποίος στοιχειοθετείται ως τέτοιος με σαφήνεια μέσα από τις επιτελέσεις της ανδρικής ταυτότητας. Μπορεί όμως να συνυπάρχει και με την ταυτόχρονη εννοιολόγησή του ως τόπου ‘οικογενειακού’, αν το δούμε μέσα στη διαχρονία και αναφορικά με τη μνήμη και τις αφηγήσεις των υποκειμένων. Ωστόσο, ποτέ δεν σημασιοδοτήθηκε ξεκάθαρα ως τόπος όπου επιτελούνταν συμμετρικά ο ‘ανδρισμός’ και η ‘θηλυκότητα’ και το γεγονός αυτό εκφράζει η αρνητική αξιολόγηση τω’ *Δηλώ* από διάφορες μεσήλικες *δηλιανές* γυναίκες. Γενικότερα, στις αφηγήσεις των υποκειμένων είναι έντονη η διαφορά του ‘γυναικείου’ τρόπου πρόσληψης του τόπου από τον ‘ανδρικό’. Για τις περισσότερες γυναίκες/ συζύγους/ κόρες που έζησαν στις *Δήλες*, περνώντας μεγάλα διαστήματα της ζωής τους εκεί, το νησί είναι συνώνυμο με την ανεμελιά και την ελευθερία μόνο όμως κατά την περίοδο εκείνη που διαρκούσε η παιδική ηλικία και ο συγχρωτισμός τους με τα άλλα παιδιά που περνούσαν εκεί τα καλοκαίρια τους. Το πέρασμα των θηλυκών μελών των οικογενειών από την παιδική στην εφηβική και νεανική ηλικία σηματοδοτούνταν από την απόκτηση ευθυνών, περιορισμού του ελεύθερου χρόνου και του ‘ελεύθερου’ συγχρωτισμού με το άλλο φύλο και προσφοράς σκληρής εργασίας τόσο γεωργικού-κτηνοτροφικού χαρακτήρα όσο και οικιακού. Οι περισσότερες από τις ηλικιωμένες γυναίκες με τις οποίες κουβέντιασα θυμόνταν με νοσταλγία τα παιδικά τους χρόνια στις *Δήλες*,

αλλά μου απέδωσαν με τα μελανότερα χρώματα τον ύστερο βίο τους εκεί. Όσες δε, παντρεύτηκαν Μυκονιάτες που δεν είχαν σχέση με τις «χωριανές» ασχολίες στις Δήλες, έκαναν πολλά χρόνια να επισκεφτούν το νησί. Κάποιοι όμως από τους γιούς και τις κόρες τους, την επισκέπτονταν τακτικότερα, είτε για δουλειές οι πρώτοι, είτε για λόγους αναψυχής οι δεύτερες. Μερικές μάλιστα από τις ‘άλλοτε’ Δηλιανές απορούσαν πώς ήταν δυνατόν να αρέσει σε μας τις νεότερες κοπέλες αυτός ο τόπος. Η κυρά Ερνούλα που είναι στα εβδομήντα της μάλιστα μου είπε: «Εσύ τώρα τα βλέπεις αλλιώς τα πράματα... Το ίδιο και η μικρή μου εγγονή... Λυσσά να πάει στις Δήλες... Την άλλη φορά να παίρνει ο αγέρας τον κόσμο, να της λέω ‘Μάρ’ πού θα πας; Θ’ αφήσεις τ’ άντερά σου στο βουϊδάδικο και εκείνη να μην ακούει σταλιά! Είχενε φύ’ει όλη της η παρέα για το πανηγύρι μια μέρα πριν και δεν μπορούσα να τηνε κάνω καλά... Εμένα να μην με τραβά... όσο θυμούμαι την τλαιπωρία και το ‘άντε άρμεξε μην σε βρει ο ήλιος, μπάλωνε-ράβε σώβρακα και παντελόνια για έξι άνδρες, βάλε τσουκάλι πρωί-βράδυ για τόσα στόματα... πήξε την τροβολιά, πότισε τα ζωντανά”... Κορίτσι ήμουνα και δεν το ‘νιωθα!... Πας προλάβαινα να μιλήσω και με την Κατινα που ήταν στην διπλανή παρτίδα; Ποιος την έβλεπε; Άμα ήθελε ο πατέρας και ήτανε καλός ο καιρός πηγαίναμε την Κυριακή στη Μύκονο για να πάμε στην εκκλησία, να κάνουμε και καμιά βόλτα στην παραλία... Ε! Άμα ήτανε καμιά τυχερή και έπαιρνε τα γράμματα τις γλύτωνε τις Δήλες και ερχότανε μόνο τα καλοκαίρια... αλλά και οι δουλειές στη Μύκονο από κάποιον έπρεπε να γίνουν... θαρρείς ότι τεμπέλιαζαν οι κοπέλες που έμεναν πίσω; (στη Μύκονο). Πήγα στην Αγ. Τριάδα πέρυσι.. είχα να πάω πολλά χρόνια και αυτό μετά από επιμονή της αδελφής μου, αν και εκείνη πάει πιο συχνά... εμείς τη δώκαμε την παρτίδα μας πριν από καιρό...»

Σε μια άλλη συζήτηση που είχα με τον Ζαννή για τις παρτίδες του εξέφρασε ρητά το παράπονό του ότι δεν αρέσει στη γυναίκα του να πηγαίνει στις Δήλες, «μέσα στον αγριότοπο και τις παραγκαιριές «τι να ’ρθω να κάμω» λέει, ενώ εκείνος μόλις βρεί «ένα Σαββατοκύριακο ελεύθερο, ο νούς του και ο λογισμός του είναι εκεί... Σκέτος λωλαμός!». Αυτό τον είχε πειράξει γιατί ενώ από τη μιά μεριά εκεί ηρεμεί και κάνει τα δικά του, από την άλλη θα ένιωθε καλύτερα αν τον ακολουθούσε κάποια φορά και η γυναίκα του και «συμμεριζόταν τα γούστα του». Πολλές φορές δε, παραπονιόταν και του μουρμούριζε για τις Δήλες, λέγοντάς του ότι «πιο πολύ βλέπει τα ζωντανά του παρά την οικογένειά του». Την ίδια απροθυμία για τη Ρήνεια διαπίστωσα ότι είχε και η κόρη του. Οι Δήλες αποτέλεσαν γενικότερα πεδίο μεγάλης αντιπαράθεσης μεταξύ τους, η οποία σε συμβολικό επίπεδο θα μπορούσε να μεταφραστεί ως ‘αποδοχή’ της ‘ανδρικής’ προσωπικότητας του Ζαννή γενικότερα και ως ‘συζύγου’ ειδικότερα. Ωστόσο ποτέ δεν συμερίστηκε ο Ζαννής από την μεριά του τη ‘γυναικεία’ δυσαρέσκεια της συζύγου του για τις Δήλες και την επιθυμία της να παραμένει μακριά, ως μια στάση ενός άλλου προσώπου του οποίου η επιθυμία είναι εξίσου σεβαστή. Η αποδοχή τω’ Δηλώ’ σήμαινε για τον Ζαννή την αποδοχή της θέσης του ως ‘άνδρα’ και ‘συζύγου’, καθώς και την αδιαμφισβήτη υπεροχή των δικών του επιθυμιών

Η εννοιολόγηση τω’ Δηλώ’ ως τόπου όπου επιτελείται η αρσενική ταυτότητα και παράγεται ένας λόγος για την έμφυλη ‘εντοπιότητα’, σχετίζεται και με τους τρόπους μετους οποίους

αυτός ο λόγος κατοχυρώνεται δημόσια, μέσα από το θεσμικό πλαίσιο ενοικίασης των παρτίδων που ορίζει ο Δήμος. Την περίοδο που διεξήγαγα την έρευνά μου, ελάχιστες παρτίδες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ‘οικογενειακές’, και αυτό, για το λόγο ότι ασχολούνταν με αυτές μόνο τα αρσενικά μέλη των οικογενειών. Βέβαια στις αιτήσεις που απευθύνουν οι ενδιαφερόμενοι για τη διεκδίκηση στο Δήμο, δεν υπάρχει πουθενά σαφής ένδειξη ότι θα τις διαχειριστεί η ‘τάδε’ ή ‘δείνα οικογένεια’. Οι παρτίδες καταχωρούνται ονομαστικά σε συγκεκριμένους «κληρούχους», ως άτομα μεμονωμένα, που στην συντριπτική τους πλειοψηφία είναι άνδρες. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις συμβάσεις που υπογράφηκαν για την νομή των παρτίδων την δεκαετία του 1990 μόνο 5 από τους 53 κληρούχους εμφανίζονται να είναι γυναίκες. Στις περιπτώσεις δε, που οι αιτήσεις γίνονται στο όνομα των γυναικών, υπάρχουν φορές που οι τελευταίες αναφέρονται ως ‘αγρότισσες’ ή ότι ασχολούνται με τα οικιακά, αλλά στην ένδειξη του «επικουρικού» επαγγέλματος υπάρχει κενό.

Συνεπώς γίνεται εμφανές ότι αυτό που εννοιολογείται στο λόγο των *Δηλιανών* ως «οικογενειακή» παρτίδα, είναι στα χαρτιά και στην πραγματικότητα ‘προσωπική’ και ‘ανδρική’ υπόθεση. Αυτοί που τελικά επισκέπτονται τις παρτίδες και φροντίζουν τις καλλιέργειες και τα ζώα είναι (εκτός από δύο-τρεις γυναικείες εξαιρέσεις) αποκλειστικά οι άνδρες των οικογενειών, ενώ όσες φορές έρχονται στη Ρήνεια οι σύζυγοί τους, ή άλλοι συγγενείς είναι κυρίως για εκδρομή. Κατανοούμε λοιπόν, ότι οι παρτίδες στις *Δήλες* αποτελούν σήμερα έναν χώρο που περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, συνιστά πεδίο άσκησης ενός ‘προσωπικού’ ‘αρσενικού’ εαυτού και λιγότερο ένα πεδίο μέσα στο οποίο εγγράφονται κυριολεκτικές οικογενειακές αγροτικές δραστηριότητες. Βέβαια, στις αναφορές των ηλικιωμένων ανδρών για της ζωή τους στις *Δήλες*, λίγο πριν τον Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο- περίοδο κατά την οποία υπάρχουν λεπτομερείς αναφορές για τις δραστηριότητες της οικογένειας τους πάνω στο νησί- ποτέ δεν έλλειψε εντελώς και ο τόπος μιας πιο προσωπικής οικείωσης με το νησί μιας αντίληψης για έναν ‘ανδρικό’ τόπο, πάνω ο οποίος απαιτούσε δεξιότητες και δυνατότητες που τις κατείχουν μόνο τα σκληραγωγημένα αρσενικά.... άντε και όσες από τις ‘γυναίκες’ μπορούσαν να αντέξουν τις συνθήκες! Ωστόσο, η εννοιολόγηση της Ρήνειας ως κατεξοχήν έμφυλου, ‘αρσενικού’ χώρου αφορά πολύ περισσότερο την σύγχρονη βιογραφία της.

Λίγα μόλις ναυτικά μίλια από αυτόν τον διακριτό ‘έμφυλο’ χώρο, η Μύκονος συνιστά την καλοκαιρινή περίοδο τον χώρο με τις ‘χαμηλότονες’ έμφυλες ‘εντόπιες’ επιτελέσεις, αλλά και τον τόπο που ασκούνται εναλλακτικές σεξουαλικές πρακτικές. Από την σκοπιά των ντόπιων που εργάζονται, τα συμβολικά όρια που τίθενται αφορούν περισσότερο επιτελέσεις της ‘συλλογικής’ ταυτότητας και λιγότερο ‘έμφυλες’ διακρίσεις. Αυτά συμβαίνουν σε πιο μικρές και ‘ιδωτικές’ εορταστικές εκδηλώσεις, όπως στα μικρά οικογενειακά πανηγύρια, ή στα μεγαλύτερα που έχουν πάνδημο χαρακτήρα όπως αυτό της ‘Παναγίας’ τον Δεκαπενταύγουστο. Από την σκοπιά των ‘άλλων, των μη- ντόπιων επισκεπτών, ο χώρος της Μυκόνου δεν γίνεται αντιληπτός με όρους διακριτής ‘εντοπιότητας’, και ακόμη περισσότερο, δεν εννοιολογείται ως διακριτά έμφυλος τόπος. Κατασκευάζεται ως γενικά ‘ερωτικός’ τόπος, μέσα από τον

τουριστικό λόγο, με σεξουαλικές νοηματοδοτήσεις πέρα από τις κυρίαρχες έμφυλες εννοιολογήσεις του 'ανδρισμού' και της 'θηλυκότητας'. Ό,τι επιτελείται, αφορά την πολιτισμική κατασκευή του 'φαντασιακού' που νοηματοδοτεί τις σεξουαλικές πρακτικές ως πεδίο 'κατανάλωσης' ενός αισθητικού ύφους, γούστου και τρόπου ζωής.

Ωστόσο, οι επιτελέσεις της 'εντόπιας' ταυτότητας αφορούν σε έναν πολύ μεγάλο βαθμό την εργασία και την οικογένεια μέσα στο σχήμα της οικογενειακής επιχείρησης το οποίο την περίοδο του καλοκαιριού αποτελεί κυρίαρχο 'βίωμα', καθημερινή εμπειρία των υποκειμένων, αλλά και γενικό 'πλαίσιο' συγκρότησης της 'συλλογικής' τους ταυτότητας. Από αυτήν την άποψη, τα όρια των διακρίσεων μεταξύ όσων διαμένουν στην καλοκαιρινή Μύκονο είναι σαφέστερα: Κάποιοι εργάζονται 'οικογενειακώς' μέσα στις επιχειρήσεις τους, ενώ άλλοι, ως 'επισκέπτες', 'τουρίστες', καταναλώνουν χρήματα και χρόνο που έχουν αποκτήσει σε άλλη στιγμή της ζωής τους. Οι περισσότεροι από αυτούς τους επισκέπτες είναι 'νέου/ες', χωρίς οικογενειακές υποχρεώσεις. Άλλοι απλώς εργάζονται ως 'άτομα' στις οικογενειακές επιχειρήσεις, χωρίς αξιώσεις μυκονιάτικης 'εντοπιότητας', με έντονη μάλιστα την αίσθηση μιας 'εθνοτικής' διαφορετικότητας (για παράδειγμα οικονομικοί μετανάστες). Άλλοι πάλι «ξενόμεροι» συμμορφώνονται στις επιταγές της ντόπιας ιδεολογίας και του αξιακού δόγματος περί 'προκοπής' και απόκτησης περιουσίας διεκδικώντας κοινωνική διάκριση και -ακολούθως- την αποδοχή της δικής τους ετερότητας από τους Μυκονιάτες επιχειρηματίες.

Έτσι, η Μύκονος στοιχειοθετείται ως τόπος ύπαρξης πολλαπλών ταυτοτήτων σε παράλληλες τροχιές με καλειδοσκοπική εικόνα ορίων. Εννοιολογείται ως τόπος διαβαθμισμένης 'ορατότητας' του 'είναι' και του 'φαίνεσθαι' αυτών των ταυτοτήτων, τόπος της 'συμβολικής αλληλόδρασης' τους. 'Εντόπιοι' και μή, κάτοικοι, πάροικοι, εποχιακοί επισκέπτες, εργαζόμενοι, τουρίστες, οικονομικοί μετανάστες, εποχιακοί αλλοδαποί επιχειρηματίες έχουν τον κοινό, αλλά και διαφορετικό 'χρόνο' και 'χώρο' 'ορατότητας'. Συμβιώνουν, συναγελάζονται, συσχετίζονται μέσα από ασύμμετρες σχέσεις, ιεραρχημένες και πολιτισμικά αλληλοεμπλεκόμενες²¹⁶. Συνεπώς, οι δεσμοί που γεννώνται «προϋποθέτουν και καθρεφτίζουν ένα ευρύτερο σύνολο του οποίου αποτελούν αναπόσπαστο μέρος: δίνουν... στις πλευρές τη δυνατότητα να παίζουν το ίδιο παιχνίδι, να πλησιάσουν και να ξεχωρίσουν 'στην μπροστινή και την πίσω θεατρική σκηνή' του καθημερινού βίου υποδουόμενοι πρωταγωνιστικούς ή δευτερεύοντες ρόλους» (Πετρονώτη 2000:23).

Στην ορατή 'κεντρική' σκηνή της τουριστικής/εργασιακής αγοράς της Μυκόνου, αλλά και πίσω από αυτήν, υπάρχουν πολλές και παράλληλες υποκειμενικότητες ή συλλογικότητες που 'διακρίνονται', αλλά και όταν δεν 'φαίνονται', 'είναι' εκεί. Εξαρτάται από την 'πολιτική' του βλέμματός μας και τις αντίστοιχες δράσεις/διεκδικήσεις των ίδιων των υποκειμένων για 'δηλώσεις' παρουσίας τους στα διάφορα πλαίσια.

²¹⁶ «... Ανάμεσα σε ενταγμένους και ανένταχτους, αποκλείοντες και αποκλειόμενους, ισχυρούς και ανίσχυρους υπάρχει ροή ανταλλαγών ποικίλης διάρκειας και έντασης που τους κρατά χωριστά όσο και μαζί, φέρνει κοντά το οικείο με το ανοίκειο, το επιτρεπτό με το απαγορευμένο...» (Πετρονώτη 2000: 23).

Στις *Δήλες*, η έννοια της πολλαπλότητας αφορά εσωτερικές διακρίσεις 'εντοπιότητας'. Ο τόπος είναι ένα παλίμψηστο 'κείμενο' που συγκροτείται στη βάση μιας 'συνέχειας' της ταυτότητας, έτσι όπως την κατασκευάζουν οι πολιτικές πρακτικές των οικογενειών, στη διαχρονία και τη συγχρονία, οι έμφυλες επιτελέσεις, οι αισθήσεις και η μνήμη. Η 'μυκονιάτικη' ταυτότητα περιέχει τη *δηλιανή* και η έμφαση μέσα από τη δράση των υποκειμένων δίνεται στην ύπαρξη ορίων και διαβαθμίσεων γοήτρου. Τα εσωτερικά αυτά 'όρια' διακρίνονται έντονα και προκαλούν διαμάχες. Οι παρερμηνείες τους και η 'σύγχυσή' τους σχετικά το ποιος είναι ποιος, τι του ανήκει κ.λ.π. δίνουν τελικά τη δυνατότητα στα υποκείμενα να κατασκευάσουν μια 'διαφορετικότητα' περισσότερο εμπλουτισμένη με εννοιολογήσεις που αφορούν την 'καταγωγή', την 'συνέχεια' και την οικογενειακή μνήμη. Αυτές οι εννοιολογήσεις προσδίδουν καθαρότητα και μεγαλύτερη σαφήνεια στο περίγραμμα της 'εντοπιότητας', παρέχοντάς του επιπλέον οριοθετικά σημεία. Σε μια τέτοια 'διαφοροποιητική' βάση που παρέχει το *δηλιανό* πολιτισμικό πλαίσιο -βάση που σηματοδοτείται από διενέξεις και εσωτερικές διακρίσεις- συγκροτείται μια ευρύτερη αίσθηση της μυκονιάτικης 'διαφορετικότητας'. Μια 'διαφορετικότητα' όμως η οποία δεν είναι εύκολο να διαμορφωθεί σε έναν τόσο υβριδικό πολιτισμικό σύμπαν και μια ομογενοποιημένη εμπορική/τουριστική αγορά όπως αυτή της καλοκαιρινής Μυκόνου. Θα μπορούσε λοιπόν κανείς να ισχυριστεί, έχοντας στραμμένη την εμνηυτική του ματιά στο *δηλιανό* πλαίσιο ότι από μια άποψη « *η ομοιογένεια των άλλων σηματοδοτεί τη θεμελιακή τους κατωτερότητα, (ενώ) η δική μας εσωτερική διαφοροποίηση δηλώνει μια οικεία και πολυσύνθετη ανωτερότητα*» (η έμφαση δική μου) (Herzfeld 1998:213).

Ωστόσο, αν δεν υπήρχε αυτή η πυκνή παρουσία και ποικιλία τόσων διαφορετικών ταυτοτήτων (ιδιαίτερα την καλοκαιρινή περίοδο), αν δεν υπήρχε η επαφή ή η έκθεση της τοπικής κοινωνίας στα διάφορα πολιτισμικά 'ιδιώματα'²¹⁷, η αναζήτηση της μυκονιάτικης 'εντοπιότητας,' ενδεχομένως να μην εκδηλωνόταν με τους όρους που παρουσιάστηκαν στις προηγούμενες ενότητες. Βέβαια, η 'εσωστρεφής' ματιά της τοπικής κοινωνίας στις-εντός του κοινωνικού πλαισίου της -διαφοροποιήσεις, αποτελεί μια εδραιωμένη συλλογική τακτική για την συγκρότηση των αντιλήψεων περί 'εντοπιότητας'. Οι *Δήλες* παρείχαν πολύ πριν την έλευση των ποικίλων 'άλλων' (τουριστών, ελλήνων και μη εργαζομένων, μεταναστών) μια βάση ανάπτυξης ενός λόγου για το 'εμείς'. Όμως, αυτός ο λόγος σκόπευε στην παραγωγή εσωτερικών διακρίσεων σε συνδυασμό με το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο στη Μύκονο το οποίο συμπλήρωνε τους τρόπους της 'εντόπιας' αυτο-αντίληψης. Από τη στιγμή όμως που άρχισαν να εμφανίζονται συστηματικά οι 'άλλοι', αλλάζοντας το πολιτισμικό 'τοπίο' της Μυκόνου, ο λόγος για το 'εμείς' επέμεινε μεν πρωτίστως στις 'εσωτερικές' διακρίσεις της τοπικής κοινωνίας, αλλά υπαγορεύτηκε από άλλες, συνεχώς μεταβαλλόμενες ανάγκες, ενώ

²¹⁷ «Σύμφωνα με τον Thomas η αναπαράσταση του εαυτού δεν επιτελείται ποτέ σε συνθήκες απομόνωσης, αλλά εκφέρεται με όρους αντίδρασης και αντιπαράθεσης: η ιδέα μιας κοινότητας δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την ιδέα της διαφοράς... οι έννοιες του τόπου, του πολιτισμού και της ταυτότητας συγκροτούνται μέσα σε διαδικασίες αντίθεσης» (παρατίθεται από την Καυταντζόγλου 2001:241).

δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα και μεγάλη έμφαση στις συμβολικές διαστάσεις της δράσης. Έτσι, οι *Δήλες* επανασηματοδοτήθηκαν ως προς την ‘φυσικότητα’ τους, ενώ η ‘αγροτικότητα’ και η ‘ανδρική’ ταυτότητα τοποθετήθηκαν και αξιολογήθηκαν μέσα σε νέα συμφραζόμενα. Η οικογενειακή ‘μνήμη’ και ‘παράδοση’, η οικογενειακή ‘συνέχεια’ που γίνεται αντιληπτή ως σύνδεση μεταξύ του τόπου και συγκεκριμένων προσώπων -σημείων σε μακρές γραμμές καταγωγής, ανασύρθηκαν και παρουσιάστηκαν ως προνομιακά πεδία κατασκευής της αίσθησης του ‘ανήκειν’²¹⁸ σε μια συλλογικότητα. Αν δεν άλλαζε το πολιτισμικό πλαίσιο με τη διεύρυνση των τοπικών ‘ορίων’, την ανάπτυξη της οικονομικής και εμπορικής δράσης και την εμφάνιση πολλών και διαφορετικών πολιτισμικών ταυτοτήτων, δεν θα υπήρχε τόσο μεγάλη έμφαση στα σύμβολα. Ούτε βέβαια η ενασχόληση με την παραγωγή του λόγου περί ‘εντοπιότητας’ θα ήταν τόσο διεισδυτική ώστε να μεταμορφώνεται σε εγχειρίδιο ‘αυτογνωσίας’, όπως συνέβηκε για παράδειγμα με διάφορες συγγραφικές δραστηριότητες από ντόπιους συγγραφείς και αφορούν στο μυκονιάτικο γλωσσικό ιδίωμα, ή στην τοπική μαγειρική. Αυτή η διαπίστωση φωτίζεται ερμηνευτικά από την άποψη του Cohen, οποίος υποστηρίζει ότι κάτω από συνθήκες αποδυνάμωσης και αποδιάρθρωσης των ‘δομικών’ ορίων, η τοπική κοινότητα προσπαθεί να αμυνθεί επικυρώνοντας και ενισχύοντας, τα όριά της σε συμβολικό επίπεδο (1985). Στην έμφαση και στην συνεχή υπενθύμιση αυτών των ‘ορίων’ θεμελιώθηκε η παραγωγή γνώσης του ‘μυκονιάτικου’ πολιτισμού που αφορά τα πιο εμφανή και ‘χρήσιμα’ σύμβολα της μυκονιάτικης ‘εντοπιότητας’ ως προς τη χάραξη ‘συνόρων’ και εύληπτων πολιτισμικών διακρίσεων: το τοπικό γλωσσικό ιδίωμα και το φαγητό.

Από την εθνογραφική περιγραφή που αφορά την επίσκεψή μου στις *Δήλες*, φάνηκε ότι την ημέρα του πανηγυριού, μικρές παρέες, κινούμενες μέσα στο πλαίσιο μιας ευρύτερης ‘συλλογικότητας’, γλεντούν ενισχύοντας τα ‘όρια’ και τις ποικίλες διαβαθμίσεις της ‘εντοπιότητας’, ενώ συμμετέχουν σε ένα παιχνίδι αναμέτρησης κύρους, ανάμεσα σε δύο οικογένειες. Μέσα σε αυτές τις μικρές παρέες και στον φιλικό συμποσιασμό τους, δεν αναπτύσσεται μια πολιτική ‘εξισωτισμού’ των συμποσιαζομένων, ούτε αποκαθίστανται κοινωνικές συμμετρίες. Όλοι έχουν τη θέση τους σε ένα παιχνίδι εξουσίας και συμμαχιών, αποδεχόμενοι τις ιεραρχίες μέσα στις οποίες αυτο-τοποθετούνται και τις οποίες νομιμοποιούν αναπαράγοντάς τες στο ‘μέλλον’.

²¹⁸ Υπάρχουν φορές που «ο χαρακτηρισμός κάποιου ως ‘εντόπιου’ υπονοεί το ρίζωμά του σε έναν τόπο, τον χωρικό του περιορισμό· ο ίδιος χαρακτηρισμός όμως υπονοεί ότι όσοι δεν λογίζονται ‘εντόπιοι’ στερούνται θέσης, είναι ξεριζωμένοι, αποπροσανατολισμένοι» (Καυταντζόγλου 2001: 38).

Αντίπαλες ‘εντοπιότητες’ και συγκρούσεις: Το παράδειγμα του πανηγυριού της Αγίας Τριάδας

Από την ‘εσωτερική’ συνεστιάτικότητα και την επιτέλεση της έμφυλης ‘εντοπιότητας’ που κυριαρχούσαν τη παραμονή του πανηγυριού, η ημέρα του πανηγυριού κινήθηκε σε άλλες κατευθύνσεις.

Η ‘αντρική παρέα’ με τον ιδιοματικό της λόγο και τα ‘παιχνίδια’ της, αποσύρθηκε από το προσκήνιο και τον πρώτο ρόλο ανέλαβαν οι μεικτές παρέες και οι διευρυμένες συλλογικότητες. Οι άνδρες, που την προηγούμενη νύχτα έδωσαν σάρκα και οστά στην συμποσιακή ‘κοινότητα’, ανέλαβαν την άλλη μέρα πιο επιτελικούς ρόλους. Ήταν αυτοί που προετοίμασαν τα κρέατα του πανηγυριού, σέρβιραν τα ποτά, ετοίμασαν τα τραπέζια και είχαν το νού τους σε κάθε επισκέπτη ή παρέα που έφτανε ώστε «να μην παραπονεθεί ότι δεν τους περιποιήθηκαν». Υπό την άγρυπνη ματιά τους επέβλεπαν τον ευρύτερο ‘συμποσιασμό’, έβγαζαν σε πέρας το πανηγύρι, μέσα από το οποίο επρόκειτο να επικυρωθούν τα όρια ή και οι ‘συγχύσεις’ αυτών των ορίων ανάμεσα σε διαφορετικές αντιλήψεις ‘εντοπιότητας’.

Ωστόσο, αυτό που φαινόταν ότι οργάνωνε το πανηγύρι και την τελετουργία του γλεντιού, ήταν η αντιπαλότητα των δύο οικογενειών γύρω από τις οποίες συσπειρώνονταν διάφορες ομάδες ανθρώπων για πολλούς σκοπούς²¹⁹. Ήταν σαφές ότι για κάθε μια από τις δύο βασικές διοργανώτριες οικογένειες του πανηγυριού υπήρχαν κάποια δίκτυα σχέσεων που ‘οργάνωναν’ το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων της κάθε οικογένειας και που στήριζαν τα μέλη των οικογενειών σε ποικίλες περιστάσεις ως προς την εκπλήρωση πολλών αναγκών. Αυτά τα δίκτυα εκτεινόταν ακόμα και σε μακρυνότερες της Μυκόνου περιοχές, για παράδειγμα στην Κρήτη και αποτελούσαν έναν προσωπικό και οικογενειακό κύκλο γνωριμιών. Γνωριμίες αυτές γίνονταν αντιληπτές ως κοινωνικές σχέσεις μεταξύ αιματοσυγγενών ή και αγχιστειακών συγγενών, επαγγελματικών συνεργατών που είναι και ‘φίλοι’-σύμμαχοι-συναγωνιστές στην καθημερινή ζωή, στις επιχειρήσεις, στις συναλλαγές. Μερικές φορές ο κύκλος περιελάμβανε λιγότερο οικεία πρόσωπα, αλλά σημαντικά για την τοπική κοινωνία και την κοινωνική της ιεραρχία, όπως δημοτικούς συμβούλους που εμπλέκονταν άμεσα με το δηλιανό περιβάλλον.

Από αυτήν τη σκοπιά, το πανηγύρι και το γλέντι με το διπλό ‘πρόσωπο’ αναπαριστούσε πολύ παραστατικά, την αντιπαράθεση των δύο οικογενειών που το οργάνωναν,

²¹⁹ Ο Δηλιανός κοινωνικός κόσμος μοιάζει να έχει πολλά από τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται σε κοινωνίες με ‘τμηματική’ αντίληψη των κοινωνικών σχέσεων στη βάση των οποίων εμπλέκονται οι «οικογένειες» και τα «σόγια». Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, το μοντέλο της ‘κατάτμησης’ συνίσταται «στην ανάπτυξη των πολιτικών συμμαχιών, σύμφωνα με γενεαλογικά ή άλλα κριτήρια κοινωνικής απόστασης, μεταξύ των μερών που συμμετέχουν σε μια διένεξη» (Herzfeld 1998: 200) Παρακολουθώντας ωστόσο το σκεπτικό του ίδιου συγγραφέα, θ η Ελλάδα δύσκολα θα χαρακτηριζόταν «τμηματική κοινωνία». Όμως μία «τμηματική αντίληψη των κοινωνικών σχέσεων ανταγωνίζεται τον απόλυτο συγκεντρωτισμό του ελληνικού γραφειοκρατικού κράτους... Το πρόβλημα με την κατάτμηση είναι ότι, αν αποσυνδεθεί από εξωτικά φαινόμενα όπως η μονογραμμική καταγωγή, είναι μια από τις πιο εξώφθαλμες αλήθειες της κοινωνικής εμπειρίας: οι άνθρωποι συμμαχούν με αυτούς που θεωρούν σχετικά “κοντινούς” τους εναντίον εκείνων που θεωρούν πιο μακρινούς. Όταν δεν είναι εξωτική, η κατάτμηση δεν μπορεί παρά να είναι κοινότητα» (ό. π., σ. 201-201).

αλλά και τον κύκλο των κοινωνικών σχέσεων που παρείχαν στις εν λόγω οικογένειες ένα υποστηρικτικό πλαίσιο. Ο χωρικός διαχωρισμός της τέλεσης του γλεντιού ήταν ο πιο ευκρινής τρόπος για να δηλωθούν δημόσια και να αναμετρηθούν ενώπιον του υπόλοιπου κόσμου, όχι οι ακριβείς λόγοι της αντιπαλότητας, αλλά οι δυναμικές των δύο οικογενειών και το 'γόητρο'²²⁰ της κάθε μιας ξεχωριστά, ως αναπόσπαστο κομμάτι του συμβολικού της κεφαλαίου²²¹. Εξάλλου, οι ακριβείς λόγοι του ανταγωνισμού τους, ήταν ουσιαστικά κοινότυποι και έως λίγο-πολύ γνωστοί για τον δηλιανό κόσμο που ήταν εξασκημένος σε τέτοιου είδους εσωτερικές αψιμαχίες. Ο δηλιανός κόσμος, όντας πριν από μερικά χρόνια ένας -κυριολεκτικά- αγροτικός κόσμος έφερε πολλά από τα χαρακτηριστικά των τοπικών αγροτικών κοινωνιών οι οποίες εμφανίζονται ως «κατατεμαχισμένες σε στοιχειώδεις μονάδες αλληλεγγύης, αφοσίωσης και συμμετοχής, οι οποίες διατηρούν μεταξύ τους έντονες σχέσεις αντιπαλότητας, ανταγωνισμού ή αρνητικής αμοιβαιότητας...» (Παπαταξιάρχης 1990b:334)²²². Τα αγροτικά 'συγκρουσιακά' χαρακτηριστικά, ωστόσο, διατηρήθηκαν ακόμη και όταν οι γεωργικο-κτηνοτροφικές δραστηριότητες σταμάτησαν να υφίστανται ως η κυρίαρχη επαγγελματική απασχόληση των Δηλιανών. Οι αντιπαλότητες συνέχισαν να υπάρχουν ως 'εάν' να αφορούσαν τον 'παλιό' αγροτικό τους κόσμο, σημασιοδοτημένες όμως τώρα από ένα άλλο κοινωνικο/πολιτισμικό πλαίσιο, αυτό της τουριστικής Μυκόνου και υπαγορευμένες από πολύ διαφορετικές ανάγκες- και κυρίως από διαφορετικά 'συμφέροντα'. Αν «η λογική της διαφοράς ενεργοποιείται από το 'συμφέρο»²²³, τότε το πανηγύρι θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η κατεξοχήν αναπαράσταση αυτής της λογικής της διαφοράς. Ακόμη και μέσα από τον χωρικό διαχωρισμό του πανηγυριού και τη συμμετοχή του κόσμου, είτε στην πλευρά της μιας οικογένειας, είτε στην άλλη, είτε και στις δύο μαζί, η κάθε διοργανώτρια οικογένεια υπερασπιζόταν την παραπάνω λογική και επικύρωνε δημόσια την πολιτικής της περί άσκησης εξουσίας και επιρροής πέρα από τα στενά συγγενικά της όρια.

Οι συμμετέχοντες στο πανηγύρι ουσιαστικά λάβαιναν μέρος σε ένα είδος συμποσιασμού που έχει πρωτίστως νομιμοποιητικό χαρακτήρα ως προς τον τρόπο που κάποια κατηγορία ανθρώπων ασκεί ή νέμεται εξουσίες υποστηρίζοντας τα 'δικαιώματά' της. Εν ολίγοις, οι συμμετέχοντες 'συμποσιαστές (συμπεριλαμβανομένων και των διοργανωτών), με

²²⁰ Το 'γόητρο' αποτελεί μια από τις πιο πολυσυζητημένες αναλυτικές κατηγορίες των ανθρωπολόγων που ασχολήθηκαν με την ελληνική εθνογραφία. Πρώτος ο Campbell, στη μελέτη της κοινωνίας των Σαρακατσάνων, έδειξε ότι αυτή η έννοια αποτελεί ταυτόχρονα και 'ιθαγενή' έννοια, η οποία, αποτελεί το κριτήριο ιεράρχησης των οικογενειακών ομάδων (1964: 265). Στην κτηνοτροφική αυτή κοινωνία, το 'γόητρο' σχετίζεται με τον πλούτο και οι παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται είναι η αριθμητική δύναμη της οικογένειας (ο όγκος), ο αριθμός των αιγοπροβάτων και άλλων ζώων που έχει στην ιδιοκτησία της η οικογένεια (το βίος), το κοινωνικό ποίον του πατέρα και της μητέρας, το κύρος των αγχιστειακών συγγενών (τα συμπεθεριά) και η επίδειξη της υπερηφάνειας (ό. π., σ. 297- 306).

²²¹ Κατά τον Bourdieu το κοινωνικό γόητρο ως μορφή συμβολικού κεφαλαίου, εντάσσεται σε μια λογική διαφορετική από την καθαρά οικονομική και η συνέχιση της ύπαρξής του απαιτεί οικονομικές επενδύσεις σε προσφορές, ανταποδοσεις και κοινωνικές παραστάσεις» (1977: 171-183).

²²² Τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα των αγροτικών κοινωνιών υπογραμμίζει και η Strathern μεταξύ ομάδων που μοιράζονται κοινές περιοχές, όμως « πέρα από όλα υπάρχει μια ισχυρή αίσθηση του 'τόπου μας', όπως αντιπαρατίθεται στον εξωτερικό κόσμο.» (1982:247)

²²³ Το συμφέρον αποτελεί «ένα ιθαγενές κριτήριο διαφοροποίησης σύμφωνα με το οποίο το υποκείμενο συνεκφέρεται με μία επιμερισμένη εικόνα του κοινωνικού, άρα αναγκαστικά φέρεται από, και συμπεριφέρεται σύμφωνα με, τις κοινωνικοοικονομικές του εξαρτήσεις» (Παπαταξιάρχης 1990a:163)

την παρουσία τους σε μια τέτοια περίπτωση έντασης επικύρωναν τις οικογενειακές αντιπαλότητες ως τις κατεξοχήν 'πολιτικές' πρακτικές μέσα από τις οποίες διαπραγματεύονταν τα προσωπικά ή οικογενειακά τους 'συμφέροντα' και ακολούθως εγκαθίδρυναν κοινωνικές ιεραρχίες. Καθώς «κάθε διαμάχη είναι κατά μία έννοια μια επιτέλεση ρόλων...», η σπουδαιότητα της διαπραγμάτευσης της κάθε αναμέτρησης για δύναμη, κρίνονταν από τη σκοπιά του ακροατηρίου της στο πλαίσιο του πανηγυριού (Herzfeld 1985:251).

Ακόμη και στο επίπεδο των μικρότερων συλλογικοτήτων, για παράδειγμα σε συντροφίες που συμμετείχαν στην γιορτή, υποστηρίζοντας, έστω, τη μια οικογένεια, οι ανταγωνισμοί ήταν εμφανείς²²⁴. Η κάθε παρέα, ή ένα τουλάχιστον μέλος της εξέφραζε δυσαρέσκεια για άλλα πρόσωπα που βρίσκονταν σε άλλες παρέες με κύριο λόγο τις «παρεξηγήσεις»²²⁵ που είχαν προκληθεί εξαιτίας των μικροσυμφερόντων τους σχετικά με τις παρτίδες. Από αυτήν την άποψη ήταν σαν η μεγάλη αντιπαλότητα των δυο οικογενειών του πανηγυριού να αποτελούσε το επιστέγασμα του ενδο-συγκρουσιακού διαιρετικού καθεστώτος που προέκυπτε, αν ανέλυε κανείς τη σχέση της κάθε δηλιανής οικογένειας με τις υπόλοιπες. Οι «παρεξηγήσεις» για τις καταπατήσεις των συνόρων της μιας παρτίδας από τα ζώα που ανήκουν σε άλλη παρτίδα κληρούχου είναι συχνή αιτία συγκρούσεων²²⁶ μεταξύ των «χωριανών». Η μη ικανότητα ελέγχου των κινήσεων των ζώων, γίνεται η αφορμή μιας συνολικότερης εκτίμησης της αξίας και του κύρους των οικογενειών που εμπλέκονται στην 'παρεξήγηση', ενώ αποτελεί το αδύνατο σημείο όπου μπορεί να πληγεί ο 'εγωϊσμός' των ατόμων. Κατά την άποψη του Herzfeld «...Ο ελληνικός όρος για τον εγωισμό μπορεί να κατανοηθεί ως κοινωνική κατηγορία... Κάποιος έχει εγωισμό εκ μέρους μιας συλλογικότητας, που μπορεί να είναι μια συγγενειακή ομάδα, μια πατρογραμμική ομάδα καταγωγής, ένα χωριό, μια περιοχή ένα νησί ή μια χώρα.» (1985:11)²²⁷. Τόσο στο πλαίσιο της ελληνικής εθνογραφίας όσο και σε αυτό της ερμηνείας ενός

²²⁴Ο τρόπος που συν-υπάρχουν οι δηλιανές οικογένειες, σε επίπεδο παρέας στο πλαίσιο της τέλεσης του πανηγυριού είναι πολύ κοντά στην αντίληψη που εκφράζει ο Bourdieu ότι «...το 'υπάρχειν' εντός του χώρου, το 'υπάρχειν' ως ένα σημείο, ως ένα άτομο μέσα σε ένα διάστημα, ισοδυναμεί με το διαφοροποιείν, με το υπάρχειν ως διαφορά...» (Bourdieu 2000:22).

²²⁵Ο Τσαντηρόπουλος, στην μελέτη του για την βεντέτα στην ορεινή Κρήτη βρίσκει ότι «Ως παρεξηγήσεις και προκλήσεις μπορούν να εκληφθούν ως μια σειρά από μικροσυμβάντα και συμπτώσεις, επειδή ακριβώς στις συγκεκριμένες κοινωνικές περιστάσεις που συνέβησαν θεωρήθηκαν ως θίξιμο ή προσβολή του εγωισμού. ... ένα στραβοκοίταγμα μία φραστική μικροδιαφωνία εκλαμβάνεται ως μια γενικότερη απειλή και αμφισβήτηση του κοινωνικού γοήτρου, εφόσον είναι ήδη διαμορφωμένο το ανάλογο κοινωνικό πλαίσιο.» (2000:201). Στις Δήλες, οι 'παρεξηγήσεις' συμβαίνουν με μια ανάλογη ένταση- όλοι σχεδόν είναι «παρεξηγημένοι» με όλους, αλλά απέχουν πολύ από την κορύφωση εκείνη που θα ωθούσε σε πράξεις με χαρακτήρα για παράδειγμα αντεκδικητικού φόνου.

²²⁶Σε κατατημμένες τοπικές κοινωνίες, όπως για παράδειγμα της ορεινής Κρήτης, οι σφοδρές συγκρούσεις για τα γεωγραφικά-πολιτισμικά 'όρια' μπορούν να οδηγήσουν σε αντεκδικητικούς φόνους: «Όσον αφορά το ζήτημα των αιτίων (των ανταγωνισμών που οδηγού σε βεντέτα ή σε πράξη φόνου), οι ίδιοι οι κάτοικοι αναφέρουν ως τέτοιες μία έντονη λογομαχία. τις αντιζηλίες, τις ποικίλες κατηγορίες διαφορών (πολιτικά, περιουσιακά, κτηματικά) τις γυναίκες... Πρόκειται για πράξεις οι οποίες είτε δηλώνουν άμεσα τις σχέσεις σύγκρουσης, ανταγωνισμού και έχθρας μεταξύ ατόμων και ομάδων είτε εκφράζουν συσχετισμούς και διαφοροποιήσεις στην κατανομή της κοινωνικής ισχύος... Η διαρκής παραβίαση των ορίων των βοσκότοπων ενός κτηνοτρόφου από κάποιον άλλον αποτελεί μία προκλητική ενέργεια αμφισβήτησης του «ζωτικού του χώρου» και του κοινωνικού γοήτρου του ιδιοκτήτη ή χρήστη του βοσκότοπου, από την οποία ο παραβάτης επιδιώκει να αποκομίσει υλικά και κοινωνικά οφέλη» (η έμφαση δική μου) (Τσαντηρόπουλος 2000:199- 200).

²²⁷Ο Herzfeld ειδικότερα, συνδέει τον 'εγωισμό' ως κοινωνική αξία με την ανδρική ταυτότητα.« Η απόκτηση του εγωισμού συνεπάγεται τιμή του εαυτού που οι άλλοι προσπαθούν να αμαυρώσουν... Το να γίνει αποδεκτός κάποιος σαν άνδρας που έχει αξία είναι κεντρικής σημασίας στον ορισμό του ανδρισμού» (1985:235).

‘μέρους’ μιας τοπικής κοινωνίας, όπως η *δηλιανή*, ο ‘εγωϊσμός’ αποτελεί πηγή διαφορών και διενέξεων και- όπως έχει υποστηριχθεί για την ελληνική ύπαιθρο- έτσι και για τους *Δηλιανούς* «...ο ‘εγωϊσμός’, στις αρνητικές του διαθλάσεις, είναι υπεύθυνος για ποικίλες ‘κακές συνήθειες’, όπως η βλασφημία,... η ζήλια... η υπερβολική ανταγωνιστικότητα» (Herzfeld 1998:167)²²⁸.

Μια από τις απόψεις που παρουσιάζουν ενδιαφέρον για την συγκρουσιακή σχέση των «χωριανών» είναι και η παρακάτω η οποία έχει και έναν ‘κριτικό’ χαρακτήρα. Είναι η άποψη του Γιώργου που- αν και δεν ανήκε στο σύνολο των *Δηλιανών*- διατηρούσε σχέσεις μεγάλης συνάφειας μαζί τους. Ο ίδιος μπορούσε να κρατά αποστάσεις από τις κοινώς αποδεκτές αντιλήψεις τους για το ‘συμφέρον’ και το ‘δίκαιο’, έχοντας μια συνολικά διαφορετική πολιτική τοποθέτηση την οποία εξέφραζε μέσα από την τοπική εφημερίδα που αρθρογραφούσα και εγώ. Η άποψη του Γιώργου είναι μια εναλλακτική ‘ιθαγενή’ ερμηνεία, ένας άλλος λόγος για αυτό που συμβαίνει στις *Δήλες* με αφορμή το πανηγύρι :

«...Υπάρχουν άνθρωποι που πάνε σε πολλά πανηγύρια. Αυτό είναι ένα πολύ ιδιαίτερο πανηγύρι (Αγ. Τριάδα) γιατί οι βασικοί συμμετέχοντες που είναι και οι ετήσιοι επισκέπτες-στυλοβάτες του πανηγυριού είναι Δηλιανοί. Το τι ισχύει σήμερα στη Ρήνεια είναι μια προέκταση του παρελθόντος αλλά σε πολύ ηπιότερους τόνους...Και σήμερα ‘τρώγονται’ όλοι μεταξύ τους και μπορεί να φαίνεται ότι το πανηγύρι είναι χωρισμένο σε δύο κομμάτια αλλά δεν είναι απλώς δύο...

Σε κάθε τραπέζι που κάθονται μπορεί να έχουν και μεταξύ τους αντιπαλότητες... όλοι οι όμοροι, έχουν ο καθένας ράμματα για τη γούνα του άλλου... Υπάρχει μια δυναμική συσχέτιση μεταξύ των ανθρώπων μέσα από αυτές τις αντιθέσεις. Και σε αυτές τις συσχετίσεις μπαίνει το παρελθόν και η ιστορία των ανθρώπων και της Ρήνειας. Τα κουβεντιάζουν συνεχώς μεταξύ τους... Για την άλλη μεριά του πανηγυριού, ο Γ. και Σ. είναι το μαύρο πανί! Δεν ρίχνουν νερό στο κρασί τους.... Δεν είναι μόνο οι Αγρέληδες..

»... Δεν έχει αλλάξει και το σκηνικό ριζικά, επειδή πάνε σχεδόν κληρονομικά οι παρτίδες-μπορεί και στο πίσω μέρος του μυαλού τους να υπάρχει η σκέψη ότι μια μέρα με χρησικτησία θα μπορέσουν να γίνουν ίσως δικά τους. Τις παρτίδες τις κρατούν με νύχια και με δόντια μερικές οικογένειες που ευνοούνται και από την πολιτική του Δήμου... δεν είναι τυχαίο ότι η συντριπτική πλειοψηφία αυτών που έχουν παρτίδες, δεν είναι πλέον αγρότες ή δεν είναι καθαροί αγρότες. Πρόκειται για την τρίτη ή τέταρτη γενιά ανθρώπων που έχουν παρτίδες και υπάρχει έντονη η συλλογική μνήμη που μεταφέρεται από γενεά σε γενεά... Ξέρεις, και το σόϊ του παππού σου, οι “Μαδούπηδες”²²⁹ στις Μικρές Δήλες παρίστανε τους “ζ’μπέδες”(νταήδες) και εκτός από μια εξαίρεση, τον μπάρμπα σου τον Ν.- δεν φημίζονταν για την καθαρότητά τους. Αυτοί είχαν μεγάλες κόντρες με τους ‘Λύκους’...

²²⁸ « Η έννοια του εγωισμού είναι μέρος ενός δισημικού ζεύγους, που έχει ως εξωτερική όψη την απόλυτη, αφηρημένη αρχή του ατομικισμού. Ο ‘εγωϊσμός’ ως ατομικό συμφέρον...που διαθλάται εκ των έδων μέσω των κατακερματισμένων κοινωνικών σχέσεων της κοινής εμπειρίας, είναι ευγενής μόνο όταν εκδηλώνεται από την πλευρά στην οποία βρίσκεται κανείς. Όταν εκδηλώνεται από τους άλλους, είναι δείγμα απλής φιλαυτίας» (Herzfeld 1998:206).

²²⁹ Αναφέρεται στο δικό μου ‘σόϊ’ που τα ‘Έργα και οι Ημέρες’ του άφησαν εποχή εντός και εκτός Μυκόνου.

»...Οι αντιπαραθέσεις που υπάρχουν μεταξύ τους έχουν διαβαθμίσεις. Καθορίζονται από πώς θέλει να είναι ο καθένας στη σχέση του με τους άλλους... Υπάρχει το εξής περιστατικό που το δείχνει: Τελευταία, ο Γιάννης, μέσα στην παρτίδα του, μαζί με τα δικά του τα πρόβατα βρήκε μέσα και πρόβατα από τρεις όμορους γειτόνους του... Χώρησε τα δικά του από τα ξένα και δεν είπε τιποτα προσβλητικό στους δύο, τους είπε απλώς ότι είχαν βγει έξω, τον τρίτο όμως πήγε και το προσέβαλε γιατί τον έχει προσβάλλει και ο άλλος στο παρελθόν, του είχε στείλει τον αγροφύλακα επειδή είχαν μπει τα πρόβατα του Γιάννη στα δικά του χωράφια, που δεν ήταν ακριβώς δικά του αλλά της Βαγγελιώς που αυτός τα χρησιμοποιεί. Του το είχε πει μια -δυό, στο τέλος έφερε τον αγροφύλακα και από τότε ο Γιάννης ζέκοψε μαζί του, ενώ είχαν μέχρι τότε σχέσεις. Και τώρα όποτε βρίσκει ευκαιρία τον προσβάλλει και «δωσ'μου το τηλέφωνο του αγροφύλακα να τον πάρω και εγώ τώρα.», τον φτιλιάζει... Βέβαια και ο ίδιος παραδέχεται ότι έχει «στόμα που δεν μαζεύεται"!».

Η πολιτική των αντιπαραθέσεων και η νομιμοποίησή της στο χώρο της Ρήνειας, ιδιαίτερα σε μια περίοδο εργασιακής έντασης στη Μύκονο αποτελεί έναν τρόπο εννοιολόγησης της 'εντοπιότητας' των υποκειμένων. Μέσα απο τους συγκρουσιακούς συσχετισμούς τους, κατασκευάζουν την 'τοπικότητά' τους, μιλούν για τον συλλογικό τους 'εαυτό', μορφοποιούν μια αντίληψη για το 'εμείς'. Έτσι διαφαίνεται ότι και στην προκειμένη περίπτωση «το τοπικό δεν ισοδυναμεί αναγκαστικά με το κοινό, ούτε η γειτνίαση στο χώρο εξ ορισμού οδηγεί σε ηθικά κατοχυρωμένες αμοιβαιότητες και συλλογικότητες...» (Παπαταξιάρχης 1990b:334). Ακόμη και αν ο κοινός παρανομαστής όλων των συγκρούσεων είναι ο τρόπος που αντιλαμβάνονται τα υλικά 'συμφέροντα' τους, στις Δήλες, οι συγκρούσεις αφορούν την ίδια στιγμή και άυλα διακυβεύματα. Στο χώρο τω' Δηλώ' διαπλέκεται η 'ιστορικότητα' των υποκειμένων με τη συλλογική τους 'μνήμη' και η αίσθηση 'καταγωγής' («χωριανής») μέσα απο επινοημένες 'συνέχειες' και οικογενειακές 'παραδόσεις'. Περισσότερο από ο,τιδήποτε άλλο, οι παρτίδες συνιστούν ένα είδος 'συμβολικού' κεφαλαίου που αναλύεται σε όλα τα παραπάνω.

Συμβολικές χαρτογραφίες εντοπιότητας

Το συμβολικό περιεχόμενο της 'εντοπιότητας', έτσι όπως εμπλουτίζεται περνώντας μέσα από το κανάλι του 'άλλου', αλλά συμπληρωματικού τύπου (της Ρήνειας), αφορά στη συγχρονία ένα σύνολο μυκονιάτικων οικογενειών, μέσα στο ευρύτερο σύνολο των οικογενειών που ασχολούνται με τις επιχειρήσεις.

Από την ερευνητική μου κατηγορία των οικογενειών με επιχειρήσεις, οι περισσότερες εννοιολογούσαν την 'εντόπια' ταυτότητά τους στη βάση ποικίλων αξιών ή ιδεολογημάτων-συναφών, αλλά και έτερων από τις «δηλιανές» εννοιολογήσεις. Οι μη-δηλιανές οικογένειες επιχειρηματιών δίνουν έμφαση περισσότερο στην σχέση τους με την εργασία, το χρήμα, την κατανάλωση, την ανάπτυξη και την οικογενειακο-επιχειρηματική «προκοπή» σε ένα

ανατιμημένο, ‘αγωνιστικό’ ‘παρόν’ που είναι εξίσου δημιουργικό και σημαντικό για τις θετικές αξιολογήσεις την ταυτότητας των υποκειμένων.

Οι ανταγωνισμοί που εκδηλώθηκαν στη βάση της διεκδίκησης των ‘συμφερόντων’ είχαν έναν εργασιακό/επιχειρηματικό χαρακτήρα, από όπου πήγαζε κυρίως και η θετική αποτίμηση του οικογενειακού ή ατομικού γοήτρου. Στην προκειμένη περίπτωση, ποτέ δεν αντιλήφθηκα να εκδηλώνεται σύγκρουση μεταξύ των μυκονιάτικων, αλλά *μη-δηλιανών* οικογενειακών επιχειρήσεων με αυτόν τον έντονο και δρυμή τρόπο που αντιμετώπισα στη Ρήνεια. Ούτε ποτέ οι γενικότερες επιχειρηματικές αντιπαραθέσεις είχαν έναν τόσο σοβαρό και επίσημο τελετουργικό χαρακτήρα ‘δημόσιας’ δήλωσης, όπως αυτής που στοιχειοθετούσε το *δηλιανό* πανηγύρι.

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ενώ υπάρχουν διενέξεις και ανταγωνισμοί, αφού το γοήτρο και η μεγιστοποίηση του οικονομικού κεφαλαίου, στη διεκδίκησή τους, δημιουργούν προστριβές, αυτές καλύπτονται ή αμβλύνονται. Η άμβλυνσή τους οφείλεται στην αίσθηση ενός μεγάλου, ‘κοινού’ οικονομικού συμφέροντος ή ενός συλλογικού αιτήματος/οράματος μεγαλύτερης οικονομικής ανάπτυξης που περισσότερο ενώνει και συστρατεύει παρά διαχωρίζει. Οι επιχειρηματικές διενέξεις στο ‘μυκονιάτικο’ πλαίσιο, είτε αφορούν σύγκρουση συμφερόντων μέσα στην ίδια επαγγελματική κατηγορία²³⁰, αλλά κυρίως μεταξύ διαφορετικών επαγγελματικών κατηγοριών, για παράδειγμα μεταξύ των οδηγών ταξί και των ξενοδόχων, είτε αφορούν μεμονωμένες υποθέσεις επιχειρηματιών που συγκρούονται με τη δημοτική αρχή. Αυτές αφορούν νομικές αυθαιρεσίες ή πρόκειται για απόπειρες επίδειξης δύναμης από την κάθε πλευρά. Η τελική έκβαση όμως όλων των αντιπαραθέσεων είναι συνήθως η συναίνεση ή ο συμβιβασμός μεταξύ των μερών και σχεδόν ποτέ η διαίρεση. Αυτού του είδους μάλιστα η πρακτική αναπαρίσταται πολύ χαρακτηριστικά μέσα στην επίσημη ρητορική των αιρετών αρχών σύμφωνα με την οποία *«είμαστε Μυκονιάτες και πρέπει να τα βρούμε... γιατί μονιασμένοι πετύχαμε όσα πετύχαμε...»*.

Σε ένα άλλο επίπεδο, αυτή η λογική βρίσκει και ‘πολιτικό’ αντίκρουσμα αφού σε επίπεδο δημοτικών ή βουλευτικών εκλογών εκφράζεται σχεδόν ως πάνδημη συσπείρωση στην πλευρά πολιτικών προσώπων ή κομμάτων που θεωρούνται ότι εξυπηρετούν το ‘κοινό’ συμφέρον’ και το μεγιστοποιητικό αναπτυξιακό όραμα της τοπικής κοινωνίας, δίνοντας ποσοστά που δύσκολα μπορούν να συγκριθούν με εκείνα άλλων εκλογικών περιφερειών²³¹.

²³⁰ Η ενότητα της Ένωσης των Ξενοδόχων διαρρήχθηκε όταν ένα από τα μέλη του που είναι και ο ιδιοκτήτης μιας αλυσίδας πέντε μεγάλων ξενοδοχείων διαφώνησε με τις αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης περί λειτουργίας των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων στο νησί. Μαζί του συμφώνησαν και δυο-τρεις ακόμα ξενοδόχοι, οι οποίοι έφυγαν από την ένωση, αποτελώντας για τους υπόλοιπους το παράδειγμα της «κακής νοοτροπίας» για το επιχειρηματικό μέλλον του νησιού» όπως πολύ χαρακτηριστικά μου είπε ένα μέλος του Δ.Σ. του Συλλόγου.

²³¹ Στις βουλευτικές εκλογές του 2000 η τοπική κοινωνία έδωσε περίπου ένα 70% στη κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, ενώ στις δημοτικές εκλογές του 1998, ο υποψήφιος δήμαρχος Χ. Βερώνης που πρόκειται στην παραπάνω παράταξη εμφανίστηκε με συνδυασμό στον οποίο συμπεριέλαβε ως υποψήφιους δημοτικούς συμβούλους ακόμα και τους καθιερωμένους υποστηρικτές του ΠΑ.ΣΟ.Κ προκειμένου να δηλώσει το κοινό μέτωπο, την συστράτευση των πολιτικών δυνάμεων που οδηγούν στους στόχους που προαναφέρθηκαν. Μέσα από αυτήν την ιδεολογική σύμπλευση και από τον τρόπο που συνέβη διαφάνηκε ότι οι κυρίαρχες ‘κομματικές’ ταυτότητες και ιδεολογίες δεν μπορούν να παράγουν την ‘διαφορά’, ούτε μπορούν να διαρρήξουν τις σχέσεις συνάφειας που εγκαθιδρύονται στο εκλογικό σώμα εξαιτίας της ύπαρξης κοινών οικονομικών συμφερόντων. Το

Ωστόσο οι διακρίσεις, οι σκληρές αντιπαραθέσεις και οι όποιες εντάσεις έχουν προκύψει, μεταξύ του Δήμου και των δημοτών αφορούν στην πλειονότητά τους άλλες κοινωνικές και πολιτικές κατηγορίες υποκειμένων όπως τους «ξενόμερους» (επιχειρηματίες και μη) ή όσους από τους 'εντόπιους' δεν συμμορφώνονται με την πολιτική και τις πρακτικές της Δημοτικής αρχής²³². Το ενδιαφέρον στην προκειμένη περίπτωση είναι ότι οι δηλιανές οικογένειες συμμετέχουν τόσο σε αντιπαραθέσεις που αφορούν τους παραπάνω διαχωρισμούς όσο και σε αντιπαραθέσεις της δικής τους κατηγορίας ως 'Δηλιανών'- πράγμα το οποίο δεν συμβαίνει από την πλευρά των επιχειρηματιών οι οποίοι δεν ανήκουν στους «ακτήμονες» τω' Δηλώ'. Με αυτόν τον τρόπο, οι δηλιανές οικογένειες των επιχειρηματιών, συμμετέχουν σε έναν μεικτό αξιακό κώδικα, κατ' επιλογήν και με γνώμονα την μεγιστοποίηση των ωφελών τους που εκτείνονται σε ένα ευρύ πεδίο υλικών και άυλων 'αγαθών'.

Οι πολιτικές όψεις ενός «φονικού»: 'ξένοι' και 'οικείοι' θάνατοι

Η εξαιρετική 'ιστορική' στιγμή του «φονικού» μπορεί να θεωρηθεί ως ο καταλύτης της χρόνιας αντιπαλότητας των δύο οικογενειών που έρχεται να φωτίσει μια κατάσταση 'κρίσης' μέσα από την ανάπτυξη ενός είδος 'αναστοχαστικού' λόγου για το πανηγύρι και την ταυτότητα όσων συμμετείχαν σε αυτό. Έτσι, η μόνιμη επωδός της μιας οικογένειας για τα «ξενόφερτα» κρητικά έθιμα και την δυναμική παρουσία του «ξένου», «κρητικού» γαμπρού που δεν ταίριαζαν στις Δήλες, βρήκε την τέλεια υποστήριξή της από όσα συνέβησαν. Βέβαια, η εισαγωγή ενός 'άλλου', ήθους γλεντιού στις Δήλες δεν αποτελούσε την αιτία της σύγκρουσης, αλλά το επακόλουθο της 'πολιτικής' επίδειξης εξουσίας και επιβολής της, από τη μια οικογένεια στην άλλη. Αξίζει να σημειωθεί ο τρόπος που αξιολογήθηκε, με αφορμή το «φονικό», η σχέση των οικογενειών με την έννοια μιας 'παράδοσης' και ο τρόπος που η κάθε πλευρά την ενέταξε στο δικό της ιδεολογικό 'οπλοστάσιο', προκειμένου να εξυπηρετήσει τα συμφέροντά της. Αυτή η σχέση απέκτησε ειδικό νόημα όταν συνδέθηκε με έννοιες όπως ο «ξένος»²³³ (γαμπρός) και τα «ξενόφερτα» (έθιμα).

Οι δύο οικογένειες κατέδειξαν - η κάθε μια με τον τρόπο της- την άρνηση στην ανάληψη ευθυνών για το συμβάν. Η μια έριξε την ευθύνη στην άλλη ή επικαλέστηκε την «κακή

γεγονός της άμβλυνσης των κομματικών διαφορών με τη μορφή του κοινού ψηφοδέλιου, συνοδεύτηκε από έναν λόγο μέσα από τον οποίο, η παραπάνω πρακτική σημασιοδοτήθηκε ως ιδίωμα του 'ανήκειν' στην μυκονιάτικη κοινωνία, ως απόδειξη πολιτισμικής ενότητας του τόπου.

²³² Οι «κουλτουριάρηδες» και οι «οπισθοδρομικοί οικολόγοι» και -κυρίως- τα «χαμογελαστά παιδιά» που, κατά τα λεγόμενα της Δημοτικής Αρχής «κάνουν σαν να μην είναι Μυκονιάτες», αποτέλεσαν την πολιτική ομάδα η οποία συγκρούστηκε με τις δημοτικές πρακτικές, διαφώνησε ανοιχτά με την ιδεολογική άποψη περί 'κοινού συμφέροντος' και αυτή η σύγκρουση πήρε το χαρακτήρα παραπομπής της Δημοτικής Αρχής στο Συμβούλιο Επικρατείας. Μέλος της ομάδας αυτής που είχε σαν πυρήνα της την εφημερίδα Η Μυκονιάτικη ήμουν και εγώ. Η πολιτική διένεξη, αν και επιλύθηκε νομικά, ποτέ δεν έπαψε να υποφώσκει και να επηρεάζει αποφάσεις και αντιλήψεις της μιας πλευράς για την άλλη, ακόμη και την στιγμή αυτήν που ανεστάλη η έκδοση της εφημερίδας και δεν υφίσταται πλέον ως η 'άλλη', η 'εναλλακτική' πολιτική φωνή.

²³³ Η έννοια του «ξένου» έχει διερευνηθεί επισταμένα από τον Herzfeld, ο οποίος θεωρεί ότι δεν υπάρχει σταθερός κοινωνικός ορισμός του 'ξένου'. «Η σημασία αυτού του όρου εξαρτάται από το χαρακτήρα της ομάδας αναφοράς, ο οποίος καθορίζεται, με τη σειρά του, από τις προϋποθέσεις και την κοινωνική ταυτότητα του ομιλητή...» (1998:197).

ώρα» μέσα σε ένα πλαίσιο ‘μεταφυσικής’ της δράσης και η άλλη, αποποιούμενη την δική της συμμετοχή εξακολούθησε να αρθρώνει έναν λόγο ‘δύναμης’, λέγοντας ότι «τέλειωσε τα πανηγύρι». Σε κάθε περίπτωση, το «φονικό» εντάχθηκε στη λογική επιβολής της δύναμης και αναμέτρησης ‘γοήτρου’ ακόμη και όταν ο λόγος της μιας οικογένειας είχε την ιδεολογική σήμανση ενός ‘τοπικιστικού’ λόγου και αρθρωνόταν στη βάση του θετικού ‘αυθεντικού’ «εμείς, οι Δηλιανοί» και του ‘βέβηλου’ και ‘επικίνδυνου’, οι «άλλοι». Αυτή η κατηγορία των ‘άλλων’, της «άλλης πλευράς», ταυτιζόταν κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις με τους «ξένους» (έτσι αντιμετωπιζόταν εν ολίγοις η οικογένεια του γερο-Χουλακά που είχε ενστερνιστεί τις «κρητικές» συνήθειες και τις είχε εισάγει στις Δήλες). Σύμφωνα με αυτήν τη λογική «...Η εξωτερικότητα-τα ‘ξένα’ πράγματα, οι ‘ξένοι’ άνθρωποι- μπορούν να παρεισδύσουν και να μιάνουν...» (Herzfeld 1998:221). Όμως, αυτό που εδώ έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ότι δεν τους ενοχλούσε αυτή καθαυτή η ύπαρξη «άλλων» συνηθειών, γιατί σε ένα άλλο πλαίσιο γινόταν αντιληπτή ακόμη και ως ‘εντόπιο’ εκφραστικό ιδίωμα. Σε πολλά γλέντια, στη Μύκονο, αρκετά από τα νέα παιδιά (και από δηλιανές οικογένειες), χόρευαν «κρητικά», άκουγαν «κρητική» μουσική, χωρίς να δυσανασχετεί κανείς. Τότε θεωρούνταν αναπόσπαστο κομμάτι του ‘γνήσιου’ μυκονιάτικου γλεντιού. Στην περίπτωση όμως τω’ Δηλώ’, εντάσσονταν στο γενικότερο ιδεολογικό πλαίσιο της αντιπαλότητας και έτσι, με βάση το ‘συμφέρον’ της μιας πλευράς αξιολογούνταν αρνητικά. Η «κοινωνική σχετικότητα»²³⁴ της εννοιολόγησης των «ξένων» και «ξενόφερτων» εθίμων αποσαφηνίζεται όταν στραφούμε στους τρόπους που γίνονται αντιληπτά τα ‘πρόσωπα’ και κάποιοι ‘θανατοί’ αναφορικά με αυτά.

Το ίδιο το γεγονός του «φονικού», ως ‘θανάτου’ ήταν ένα ζήτημα που σχετίζονταν ευθέως με την εννοιολόγησή του ως κατάστασης που αφορούσε ‘δικά’ μας ή «ξένα» πρόσωπα. Το «φονικό» εκλήφθηκε από την οικογένεια των Αγρέληδων σαν μια υπόθεση που αφορούσε στην βάση της την ‘άλλη’ οικογένεια, το ηθικό δε βάρος μιας τέτοιας πράξης το σήκωνε ο «ξένος/κρητικός» γαμπρός νεκρός ήταν ένας ακόμη «ξένος» και ο δράστης ήταν και αυτός ένας ακόμη «ξένος/κρητικός». Ο ‘θάνατος’ ήταν μια υπόθεση «ξένη» για αυτό και κρατήθηκαν αποστάσεις ‘ασφαλείας’ στην οικογένεια των Αγρέληδων.

Η εννοιολόγησή του «φονικού» ως ‘μη-οικείου’ θανάτου δεν διαμορφώθηκε ανεξάρτητα από το γενικότερο πλαίσιο της αντιπαλότητας των δύο οικογενειών. Εντάχθηκε στην λογική της ύπαρξης ‘παράδοσης’- που αφορούσε μια ‘παράδοση’ τάξης, ιεραρχίας, δύναμης, η οποία εγγραφόταν μέσα σε ένα πλαίσιο που το υπαγόρευε η αρχή υπεράσπισης συμφερόντων. Σε ένα άλλο πλαίσιο, ενδεχομένως η εννοιολόγηση του θανάτου- ως «ξένου» ή

²³⁴ «Μέχρις ότου το κράτος κατορθώσει τελικά να σταθεροποιήσει τη σημασία της αποκλειστικά στο επίπεδο της εθνικής ταυτότητας, η λέξη αυτή διατηρούσε την αίσθηση της κοινωνικής σχετικότητας. Εκείνοι που ορίζονταν ως ‘ξένοι’ ήταν οι ‘άνθρωποι που γνωρίζουμε λιγότερο καλά’- σαφής διατύπωση της σχέσης μεταξύ κοινωνικής απόστασης και γνώσης. Όμως το ‘ποιοι είμαστε’ και επομένως το ‘ποιόν γνωρίζουμε καλύτερα’ (και πόσο) είχε να κάνει με αποφάσεις βασισμένες κατά πολύ στην εκάστοτε περίπτωση. Η κοινωνική γνώση, πάντα σχετικά με τα υποκείμενα της δράσης και τα συμφέροντά τους είναι κάτι που επιδέχεται διαπραγματεύση (η έμφαση δική μου)... Οι ηθικοί όροι με τους οποίους οι Έλληνες δηλώνουν τη διάκριση είναι περίπου οι ίδιοι σε όλα τα επίπεδα: Σύμφωνα με τα συμφοραζόμενα οι ‘ξένοι’ είναι κατώτεροι, αναξιόπιστοι, εξαρτημένοι (από τη φιλοξενία) και ύποπτοι. Αυτό ισχύει σε κάθε επίπεδο ταυτότητας- θρησκεία, έθνος, περιφέρεια, επαρχία, περιοχή ή νησί, χωριό, γειτονιά, γένος, συγγενειακή ομάδα, σπίτι, ακόμα και άτομο» (Herzfeld 1998:198-199).

‘οικείου’ να παρουσίαζε διαφορετικές σημασιολογικές διακυμάνσεις, ανάλογα με τους τρόπους ‘πολιτικής’ χρήσης του από τα υποκείμενα. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί με συντομία η πρόσληψη ενός άλλου ‘θανάτου’ που συνέβη προσφάτως και που φωτίζει τους τρόπους που συγκροτείται η έννοια του ‘οικείου’ ή ‘μη-οικείου’, των «δικών μας» ή των «ξένων» σε συνάρτηση με τις ‘χρήσεις’ των εννοιών αυτών ως προς την παραγωγή ‘πολιτικής’ εκ μέρους της κάθε πλευράς.

Πριν από μερικούς μήνες σκοτώθηκε σε αυτοκινητιστικό ατύχημα η αδελφή των Αγρέληδων, την οποία συναντούσα στις *Δήλες*, κάθε φορά, την περίοδο του πανηγυριού. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος, τα αδέλφια της αποφάσισαν να μην κάνουν πανηγύρι πριν συμπληρωθεί ένας χρόνος από τον θάνατό της, τιμώντας έτσι τη μνήμη της νεκρής τους αδελφής και ακολουθώντας και την ‘παράδοση’ της τοπικής κοινωνίας σχετικά με την διατήρηση του οικογενειακού πένθους που υπαγορεύει την αποχή της οικογένειας από άλλες εορταστικές εκδηλώσεις και την αναστολή όσων διοργανώνει η ίδια. Ωστόσο, η άλλη οικογένεια, επρόκειτο να κάνει το πανηγύρι, παρά το γεγονός ότι οι Αγρέληδες είχαν εκφράσει μεγάλη δυσαρέσκεια μαθαίνοντάς το. Η Φρασκουλάρα ήταν αυτή που με πληροφόρησε για όλα όσα συνέβαιναν και με ρώτησε επίμονα τρεις φορές, αν εγώ θα πήγαινα στο πανηγύρι. Εκείνη, όπως και ο άνδρας της, (οι οποίοι συγγένευαν με τη νεκρή) είχαν πολύ καιρό να πάνε στις *Δήλες* και ούτε επρόκειτο να πάνε στο πανηγύρι της Αγ. Τριάδας. Από τον τρόπο της κατάλαβα ότι ο ‘θάνατος’ αυτός ήταν μια ακόμη αφορμή να μετρήσουν φίλους και συμμάχους, αλλά και ένας ακόμη λόγος αναζωπύρωσης της αντιπαράθεσης των δύο οικογενειών. Η ίδια μου είπε ότι δεν ήταν σωστό να κάνει η οικογένεια του Χουλακά το πανηγύρι γιατί ουσιαστικά, η αποθανούσα πήγαινε στην δική του πλευρά, παρά σε αυτήν των αδελφών της (με τους οποίους είχε παρεξηγηθεί), οπότε, έπρεπε ο γερο-Χουλακάς να σεβαστεί τη μνήμη της και να κρατήσει πένθος. Δεν του ήταν *«ξένη αυτή η γυναίκα για να μην τιμηθεί κατά πώς της έπρεπε»* από αυτόν- όπως μου είπε πολύ χαρακτηριστικά. Αργότερα έμαθα ότι ο νέος ‘διχασμός’ αποτέλεσε το επίκεντρο του πανηγυριού. Όπως μου μετέφεραν, οι μισοί *Δηλιανοί* τα είχαν βάλει με τους υπόλοιπους εξαιτίας της προσέλευσής τους ή όχι στο πανηγύρι.

Στην προκειμένη περίπτωση ο ‘θάνατος’ και η ρητορική περί πένθους αποτελούν μέρος μιας ευρύτερης ρητορικής η οποία κατασκευάζει την ‘απόσταση’ ή την ‘εγγύτητα’, την ‘οικειότητα’ ή την αίσθηση του «ξένου» με βάση κάποιες σκοπιμότητες που σχετίζονται με τις ανταγωνιστικές πρακτικές των υποκειμένων. Η αδελφή των Αγρέληδων, ως ‘νεκρή’, έγινε αντιληπτή περισσότερο ως ‘δικός’ (τους) άνθρωπος και ‘συγγενής’ τους, παρά όταν ήταν ζωντανή και τη χώριζαν οι ‘παρεξηγήσεις’ με τα αδέλφια της. Αυτή η διαπίστωση οδηγεί στο συμπέρασμα που έχει διατυπωθεί από τον Herzfeld ότι *«στην πράξη η διαφωνία είναι σε τέτοιο βαθμό μέρος της καθημερινής εμπειρίας ώστε αυξάνει με την εγγύτητα»*²³⁵ (1998: 216).

²³⁵ «Στη Ρόδο και την Κρήτη για παράδειγμα, οι αδελφοί υποτίθεται ότι αγαπιούνται πολύ, αλλά επίσης θυμούνται ο ένας με τον άλλο πολύ περισσότερο απ’ ότι θα θύμωναν με μη συγγενείς...» (Herzfeld ό. π., σ., σ. σελ. 216).

Η σημασιολογική συμπερίληψη της νεκρής στον κύκλο των 'οικείων' και το αίτημα να αναγνωρισθεί ως 'δική' ακόμη και από την αντιπαλη οικογένεια, αποτελούσε ένα ακόμη 'πολιτικό' πάτημα της μιας οικογένειας προκειμένου να κάνει έντονα αισθητή την παρουσία της στο χώρο της Ρήνειας, επιβάλλοντας την επιθυμία της ως προς την 'τάξη' και την (δική της) οικογενειακή 'παράδοση' στην περιοχή. Έτσι, αυτός ο τόσο 'οικείος' και καθόλου «ξένος» θάνατος, σημασιοδοτήθηκε ως τέτοιος, περισσότερο εξαιτίας του 'πολιτικού' του βάρους που είχε στα συγκεκριμένα κοινωνικά συμφραζόμενα. Ομοίως και οι «ξένοι» θάνατοι που σηματοδότησαν το «φονικό», εννοιολογήθηκαν έτσι, περισσότερο επειδή όφειλαν να τονιστούν οι συμβολικές αποστάσεις και τα υπογραμμιστούν για ακόμη μια φορά οι λόγοι της αντιπαράθεσης.

Η στάση ωστόσο που τήρησε ειδικά η μια από τις δύο διοργανώτριες οικογένειες, αυτή των Χουλακάδων, απέναντι στους δύο 'θανάτους' τονίζει ακόμη περισσότερο μια άλλη διαβάθμιση ως προς την εννοιολόγηση του 'οικείου' των προσώπων- ζωντανών και νεκρών- καθώς και των καταστάσεων. Ο τρόπος που αντιμετώπισε η παραπάνω οικογένεια τους 'θανάτους', είτε αυτούς που την αφορούσαν άμεσα, όπως στην περίπτωση του «φονικού», είτε αυτόν της 'συντοπίτισσας' δηλιανής αδελφής των Αγρέλιδων, είναι ένας τρόπος που παγιώνει τον 'θάνατο' ως -εν γένει- 'ξένο' ως προς την δική της 'παράδοση' επιβολής. Αποτελεί την κατεξοχήν 'ανοικεία' κατάσταση ως προς την δική της παρουσία στο χώρο του πανηγυριού, οπότε το κάθε 'θανατικό' αποτελεί μιας πρώτης τάξεως ευκαιρία για αυτήν προκειμένου να υπογραμμίζει την δύναμή της να υπάρχει και να συνεχίζει την συμβολική της κυριαρχία πέρα από εθιμοτυπίες περί πένθους. Η δική της βούληση αποτελεί ηγεμονεύουσα αρχή και οι 'θάνατοι' την κάνουν να αναμετρηθεί με το μέγεθος της δύναμής της, αφού μπορεί και τους επανορίζει κάθε φορά. Οι 'θάνατοι' ενέχουν θέση 'πολιτικών' αναμετρήσεων ως προς την επιβολή της εξουσίας της σε συμβολικό, αλλά και κυριολεκτικό επίπεδο. Από αυτή τη σκοπιά, ο οποιοσδήποτε αναστοχαστικός/αυτοκριτικός λόγος που εκφέρεται από τα υποκείμενα με αφορμή έναν 'πολιτικά' φορτισμένο θάνατο ή θανάτους που προκλήθηκαν από το «φονικό», δεν είναι ένας λόγος που αποφέρει ουσιαστικές αλλαγές στην συνείδηση των υποκειμένων, ούτε τα ωθεί να ερμηνεύσουν μέσα από άλλο πρίσμα την θέση τους στο κοινωνικό πλαίσιο που ορίζεται από τις ανταγωνιστικές πρακτικές τους στις *Δήλες*.

Η 'πολιτική' πρακτική της αντιπαλότητας μάλλον βγήκε ενισχυμένη, καθώς και η τάξη που εγκαθιδρύθηκε μετά από αυτό το γεγονός του «φονικού». Ακόμη και όταν φάνηκε ότι καταλάγιασε η σύγκρουση, ουσιαστικά δυνάμωσε η κοινωνική θέση της μιας οικογένειας έναντι της άλλης. Ακόμη περισσότερο, ενισχύθηκε η πεποίθηση για την αποτελεσματικότητα της πολιτικής των αντιπαλοτήτων ως προς την απόκτηση εξουσίας και γοήτρου. Δεν αμφισβητήθηκε ουσιαστικά καμιά εδραιωμένη πίστη- καμιά βεβαιότητα δεν υποχώρησε. Παρατηρώντας μάλιστα την πορεία των σχέσεων των δύο οικογενειών μέσα στα χρόνια που ακολούθησαν, θα συμπέρανε κανείς ότι εδραιώθηκαν ακόμη πιο γερά τα θεμέλια πολλών από τις αντιλήψεις από έφεραν τις δύο οικογένειες σε αντιπαράθεση. Αυτό που συνέβη είναι ότι

αναδύθηκαν στην επιφάνεια ενδυναμωμένες παλαιότερες ιεραρχίες μέσα στο πλαίσιο της ‘οικογενειοκρατικής’ δηλιανής- και βέβαια γενικότερα της ‘μυκονιάτικης’ λογικής. Οι ιεραρχίες αυτές ωστόσο δοκίμαζαν τακτικά τις αντοχές τους απέναντι στις πιέσεις για μια αναδιανομή των πρωταγωνιστικών ρόλων, πράγμα που κατέδειξε η η ‘πολιτική’ χρήση του θανάτου της αδελφής των Αγρέληδων.

Η ‘αξίωση’ και ‘απαξίωση’ τόπων και εαυτών

Μέσα στο δηλιανό πανηγύρι, τα υποκείμενα και οικογένειές τους ανταγωνίζονται για ζητήματα που -εκ πρώτης όψεως -δεν αφορούν ευθέως το μυκονιάτικο εργασιακό πλαίσιο της ζωής τους: Παρτίδες γης που δεν αποτελούν επιχειρηματικά εκμεταλλεύσιμες χωρικές οντότητες και η «χωριανή/αγροτική» ταυτότητα που κατασκευάζεται περισσότερο μέσα από τη ‘μνήμη’ και το οικογενειακό, προγονικό ‘παρελθόν’ παρά από την καθημερινή πρακτική, αποτελούν την αιχμή του δόρατος στις Δήλες.

Όταν οι αντιπαλότητες μεταφέρονται εκτός των γεωγραφικών ορίων και καταλήγουν στα διοικητικά γραφεία της Μυκόνου και της Ερμούπολης, αφορούν και πάλι τα εσωτερικά ‘όρια’ διάκρισης του συνόλου των *Δηλιανών*, ή ακόμη, τα όρια που θέτουν σε σχέση με έναν ‘εξωτερικό’ εχθρό, δηλαδή ένα άλλο σύνολο ανθρώπων, που τείνει να οικειοποιηθεί το χώρο. Μια τέτοια περίπτωση συνιστά για παράδειγμα η σχεδόν μόνιμη αντιπαράθεση με τους κυνηγούς, οι περισσότεροι από τους οποίους δεν είναι *Δηλιανοί*, αλλά προέρχονται από τη Μύκονο ή από άλλα γειτονικά νησιά. Η εποχή του κυνηγιού είναι η εποχή κατά την οποία στις «Μεγάλες Δήλες» παρατηρείται κοσμοπλημμύρα. Πολλοί από τους κυνηγούς μένουν στη Ρήνεια αρκετές μέρες. Η δραστηριότητα αυτή προκαλεί εντάσεις μεταξύ αυτών που έρχονται από ‘έξω’ και των κληρούχων των παρτίδων. Οι περισσότερες από αυτές υπαγορεύονται από την παραβίαση των πολιτισμικών και γεωγραφικών ‘ορίων’, από όσους θεωρούνται ότι δεν «σέβονται τη δουλειά των χωριανών στις Δήλες... μπαίνουν στα χωράφια, χαλούν τις ομπάτες, τις ξερολιθιές, τρομάζουν τα πρόβατα με τις μπιστολιές... και τα σκυλιά τονε που έχουν μαζί φέρνουν ανακατοσούρα...»²³⁶. Η κατηγορία των «κληρούχων/χωριανών» αντιλαμβάνεται τον εαυτό της ως ‘κυρίαρχη’ κατηγορία, της οποίας οι αξιώσεις οφείλουν, όχι μόνο να γίνονται σεβαστές από όποιον επιθυμεί να ‘συγκατοικήσει’ παροδικά μαζί της, αλλά να είναι και οι μόνες οι οποίες θα

²³⁶ Ένα άλλο πρόβλημα που προκύπτει εποχιακά και που ενοχλεί ιδιαίτερα την Αρχαιολογική Υπηρεσία είναι αυτό των κυνηγών που επισκέπτονται τη Δήλο και τη Ρήνεια και δεν σέβονται τους αρχαιολογικούς χώρους. Οι κυνηγοί, υπερασπίζοντας τη δραστηριότητά τους απέναντι στους διάφορους «αγρότες» που τους κατηγορούν αναφέρουν ότι την εποχή του κυνηγιού πηγαίνουν στη Ρήνεια, αλλά ούτε τα ζώα ενοχλούν, ούτε τους ανθρώπους και φυσικά αυτοί σέβονται περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον τον κόπο των «Δηλιανών». Υποστηρίζουν επίσης ότι πολλοί από τους «χωριανούς» εκεί πάνω είναι και κυνηγοί και ίσως για αυτό να ενοχλούνται όταν καταφθάνουν οι άλλοι από την Μύκονο.

Γενικότερα όμως οι κυνηγοί, οι εκδρομείς και οι τουρίστες έχουν το χαρακτήρα της ‘ύλης εκτός θέσης η οποία «σηματοδοτεί παράβαση κανόνων και ορίων, ‘μίανση’ των ορίων και εγγύτητα στο απαγορευμένο... Η ανάμιξη και συνύπαρξη διαφορετικών κοινωνικών ομάδων στον ίδιο χώρο απειλεί την υφιστάμενη τάξη πραγμάτων και την κυρίαρχη αντίληψη και ταξινόμηση του χώρου» (Καυταντζόγλου 2001:114).

έχουν την ισχύ ‘νομοθετημάτων’, συνιστώντας έναν αδιαμφισβήτητο ‘ηγεμονικό’ λόγο για την τάξη των *‘Δηλών’*.

Στην προσπάθειά μου να ‘διαβάσω’ και να κατανοήσω τις εντάσεις που προκαλούνται εξαιτίας των παρτίδων και των συμβολικών τους ορίων, υπό το πρίσμα μιας συνδυαστικής λογικής που περιλαμβάνει την παράλληλη δράση των υποκειμένων στη Μύκονο, διαπίστωσα ότι έχουν ένα σύνθετο υπόβαθρο. Αυτό αφορά βεβαίως την ιδιαίτερη *δηλιανή* ταυτότητα έτσι όπως η τελευταία συναρθρώνεται με την ‘επιχειρηματική’ της εκδοχή που επιτελείται κυρίως στη Μύκονο. Η οικονομική επιφάνεια των υποκειμένων, το εύρος των οικογενειακών τους επιχειρήσεων, είναι ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες που καθορίζει το ευρύτερο πλαίσιο της αντιπαράθεσης. Αυτοί που διατηρούν ‘διαχρονικά’ και ‘διαγενεακά’ τις πιο μεγάλες και καλύτερες παρτίδες, ως κομμάτι μιας οικογενειακής ‘παράδοσης’, είναι όσοι κατέχουν αντιστοίχως επιτυχημένες επιχειρήσεις στη Μύκονο με αυξανόμενες επενδυτικές δραστηριότητες. Αυτές οι τελευταίες συνήθως αφορούν την αγορά χωραφιών και την ανέγερση ξενοδοχειακών ή άλλης χρήσεως κτιρίων (αποθηκών). Πρόκειται ουσιαστικά για μεγάλες οικογένειες οι οποίες μπορούν να ασκούν πιέσεις στο Δημοτικό Συμβούλιο μέσα από την πολιτική των εκλογικών δεσμεύσεων, των ανταλλαγών και των ποικίλων άλλων αμοιβαιοτήτων²³⁷ με τα αιρετά πολιτικά πρόσωπα σε διάφορες βαθμίδες της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, προκειμένου να μην χάσουν τις *Δήλες*. Καθώς η απόφαση για τον τρόπο διανομής των παρτίδων είναι ουσιαστικά στη δικαιοδοσία του Δήμου και πιο συγκεκριμένα στην κρίση και επιθυμία του Δημάρχου, σχεδόν όλες οι αντιπαράθεσεις των *δηλιανών* οικογενειών διαπλέκουν εμμέσως πλην σαφώς την οικονομική δύναμη των οικογενειών στη Μύκονο, την κοινωνική τους θέση, με την ιδιαίτερη πολιτική βαρύτητα που έχουν ως μέλη μεγάλων ‘σογιών’ η οποία μεταφράζεται σε εκλογικές ψήφους.

Το *δηλιανό* κοινωνικό πλαίσιο αποτελεί ένα από τα πολλά πλαίσια μέσα στα οποία εγγράφεται η δράση των επιχειρηματιών και το οποίο προσδιορίζεται -εν πολλοίς- από τις οικονομικές τους πρακτικές στον κατεξοχήν ‘οικονομικό’ χώρο της Μυκόνου. Η έννοια του ‘συμφέροντος’ που οργανώνει την πολλαπλή δράση των *Δηλιανών* επιχειρηματιών νοηματοδοτεί και τη σχέση του ‘άλλου’ νησιού, δηλαδή της Ρήνειας με το ‘εδώ’ νησί που είναι η Μύκονος. Τα δύο νησιά αποκτούν μια σχέση ιδεολογικής ‘συνάφειας’. Τοποθετούνται στην ίδια ‘πλευρά’ όσο και αν φαίνονται ότι διαφέρουν. Αυτό διαφαίνεται από το ότι οι *Δηλιανοί*, ακόμη και αν βλέπουν τη ‘Μύκονο’ ως το χώρο όπου αναπτύσσονται οι επιχειρήσεις τους - ως το χώρο που καταστράφηκε από έναν ‘αγνωστο’ και ‘άνωνυμο’ καταστροφέα- δεν εμπλέκουν τους εαυτούς τους σε αυτό. Όσο και να υπεραμύνονται της ‘αγνότητας’ της Ρήνειας, δεν μπορούν να υπερβούν την ‘συμφεροντολογική’ λογική που προσδιορίζει εν πολλοίς τη δράση τους. Αντλαμβάνονται τους εαυτούς τους πέρα από κάθε ‘ευθύνη’, τοποθετώντας την

²³⁷ Πρόκειται για την ύπαρξη ενός πελατειακού συστήματος που έχει λίγο ως πολύ τα χαρακτηριστικά τα οποία περιγράφει ο Τσαντηρόπουλος: «έχουν εξωθεσμικό χαρακτήρα, είναι διαπροσωπικές- υποκειμενικές- εξωσυμβολαιακές, ανασταλτικές για την απελευθέρωση του ατόμου και αναπαραγωγικές για θεσμούς παραδοσιακούς, όπως η οικογένεια. Γενικότερα, το πελατειακό αυτό σύστημα αποτελεί μηχανισμό μίας κατάστασης ανασφάλειας και μίας στάσης οπορτουμιστικής υποταγής σε οποιαδήποτε εξουσία» (2000:110).

επιχειρηματική τους δράση στη Μύκονο μακριά από κάθε ηθική αξιολογική κρίση ή έξω από αυτό που αντιλαμβάνονται ως ‘δικό’ τους αξιακό πλαίσιο στη συγκεκριμένη περίπτωση. Ωστόσο, το ίδιο πλαίσιο βρίσκεται σε ισχύ όταν προσδιορίζει τις πρακτικές τους στο χώρο της Ρήνειας.

Τίθεται βέβαια το ερώτημα: Είναι δυνατόν, οι αντιλήψεις των *Δηλιανών* επιχειρηματιών για τους ‘τόπους’ να παρουσιάζονται ιδεολογικά τόσο πολύ ασύμπτωτες; Πράγματι, οι *Δήλες*, μέσα στην *δηλιανή* ρητορική αναπαρίστανται ως μια νέα ‘Εδέμ’. Εκτιμώνται ως ο ‘τόπος’ που περικλείει όλες τις θετικές ποιότητες από όπου αντλούν τις εννοιολογήσεις για τον εαυτό τους τα υποκείμενα. Εκεί κρύβεται η ‘αυθεντική’ ψυχή του τόπου και ανθρώπων, εκεί βρίσκεται το απόλυτα ‘φυσικό’ και ‘αμόλυντο’ περιβάλλον, εκεί, τα υποκείμενα αναπτύσσουν τις αισθήσεις τους και αντιλαμβάνονται την ομορφιά του κόσμου. Αυτή τη «γη» λένε ότι «*την αγαπούν μέχρι τρέλας*», τη φροντίζουν και την φυλούν ως ιερό ‘κειμήλιο’. Όπως συχνά μου έλεγε ο Ζαννής: «*Σήμερα εγώ βάζω και από την τσέπη μου για να έχω την παρτίδα και τα πενήντα ζωντανά που έχω . Δεν θέλω την παρτίδα παρά για να πηγαίνω στις Δήλες που τις αγαπώ... αδειάζει το μυαλό του ανθρώπου, αφού και εσύ που δεν έχεις ζήσει και θες να έρχεσαι ...*». Αυτού του είδους η ‘εδεμική’ κατασκευή τω’ *Δηλώ*, δεν αφορά αυστηρά τους *Δηλιανούς* αλλά και μερικούς ακόμη άλλους Μυκονιάτες που δεν ασχολούνται με παρτίδες και επισκέπτονται τη Ρήνεια για ψυχαγωγικούς λόγους. Όλοι τους εκφράζουν έναν υπέρτατο θαυμασμό για την ομορφιά της Ρήνειας, όλοι περιγράφουν με τον πιο γλαφυρό τρόπο ότι εκεί «*γίνονται άλλοι άνθρωποι*» και ότι *πρέπει να φροντισουμε να μην πάθουν οι Δήλες, ότι και η Μύκονος*».

Η εννοιολόγηση της Ρήνειας αντιπαρατίθεται ξεκάθαρα σε αυτήν της Μυκόνου- στο συγκεκριμένο πάντα πλαίσιο αναφοράς. Είναι σαν να αποκαλύπτεται στα υποκείμενα μια άρρητη αλήθεια για τον εαυτό και τον τόπο μέσω ενός κατόπτρου που είναι η Ρήνεια. Μέσα από ένα τέτοιο βλέμμα ‘αυτοθέασης’ στον συμβολικό καθρέπτη του ‘άλλου’ τόπου ανοίγεται ίσως ένας ακόμη δρόμος διαλόγου με τις διάφορες πλευρές του εαυτού τους, που δεν παίρνει όμως τελικά το χαρακτήρα μιας ριζικής αμφισβήτησης και αναδιαπραγμάτευσης της ταυτότητάς τους. Η Μύκονος εννοιολογείται ως ο τόπος της απώλειας, της καταστροφής, της αστικής ασχήμειας, ένας τόπος «*για τους Αθηναίους που την έκαναν να μοιάζει σαν και τις μούρες τονε...*», ενώ η Ρήνεια είναι ακριβώς το αντίθετο. Ωστόσο, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το ότι οι περισσότεροι από τους *Δηλιανούς* που αναθεματίζουν το ένα νησί και υμνούν το άλλο, σηματοδότησαν το πέρασμα της Μυκόνου από το «χωριανό» της παρελθόν στο τουριστικό και επιχειρηματικό παρόν της. Είναι τα ίδια υποκείμενα που επιλεκτικά, επιδίδονται σε μια ρητορική περί ‘φτώχειας’ των Μυκονιατών πριν την έλευση του τουρισμού, η οποία - σύμφωνα με τις αφηγήσεις πολλών ντόπιων- ανάγκασε πολλούς να μεταναστεύσουν στην Αμερική. Αυτή η ‘φτώχεια’²³⁸, η οποία τοποθετείται στις αρχές του 20ού αιώνα, εντείνεται στο μεσοπόλεμο

²³⁸ Η Stott ανιχνεύοντας το κοινωνικό υπόβαθρο της μυκονιάτικης οικονομίας τον 19ο και τον 20ό αιώνα, θεωρεί ότι στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού η οικονομία της Μυκόνου εμφανίζεται ανίσχυρη- πράγμα που αντανακλάται στην ύπαρξη μεγάλων αριθμών προσωπικών δανείων που εκτείνονται μέχρι και λίγο μετά τον

και παραμένει εμφανής τις δύο δεκαετίες μετά την λήξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου, είναι βασικό κομμάτι της αναπαράστασης του τοπικού 'παρελθόντος'. Χρησιμοποιείται μάλιστα κάθε φορά που χρειάζεται να ενισχυθεί ο νομιμοποιητικός λόγος για την παρούσα επιχειρηματική δράση των υποκειμένων. Αποτελεί δε, προσφιλές 'αφήγημα' που απευθύνεται τόσο στο εσωτερικό της τοπικής κοινωνίας, ως ενθύμηση- φόβητρο, όσο και σε όσους από τους 'απέξω' αντιμετωπίζουν με (επι)κριτικό τρόπο την μυκονιάτικη 'επιχειρηματικότητα' και γενικότερα τον τρόπο που αναπτύσσεται οικονομικά το νησί. Για αυτούς τους τελευταίους έχει το χαρακτήρα προβολής της ντόπιας αρετής, που είναι η 'εργατικότητα' και η «προκοπή». Η 'ανέχεια' νοείται ως κατάσταση που χαρακτήριζε αδιαφοροποίητα όλη την τοπική κοινωνία και κυρίως όλους εκείνους που «υπέφεραν», δηλαδή τους «χωριανούς»²³⁹, τους ψαράδες και τους μικροβιοπαλαιστές εμπόρους, τεχνίτες, μαγαζάτορες. Ωστόσο, χωρίς να αποτελεί μία και μοναδική εκδοχή της τοπικής οικονομικής ιστορίας²⁴⁰, είναι αυτή που αναπαράγεται συστηματικά καθώς χρησιμοποιείται ως βασικό αφηγηματικό 'υλικό' με το οποίο κατασκευάζεται μια σύγχρονη όψη της τοπικής ταυτότητας. Η τελευταία αφορά το πολιτισμικό στιγμή του 'επιχειρηματία', ως 'ήρωα' της ζωής και της καθημερινής βιοπάλης, ζωντανό παράδειγμα αυτο-δημιουργίας, του οποίου η νόμιμη ή αυθαίρετη, επιχειρηματική δράση στις τουριστικές- ξενοδοχειακές επιχειρήσεις, όσο και να παράγει περιβαλλοντική 'ασχήμεια' και φυσική 'καταστροφή' στη Μύκονο δικαιολογείται, επιτρέπεται και ενισχύεται σε αντίθεση με τις *Δήλες*.

Στη Ρήνεια εμφανίζονται οι πιο θετικές και υπερτιμημένες όψεις της ταυτότητας, οι οποίες μάλιστα διαδηλώνουν με πολύ 'ηχηρό' τρόπο τις συμβολικές συντεταγμένες και τους δράστες της επιτέλεσής τους: Όλοι οι *Δηλιανοί* είναι εκεί, 'επάνυμες' και 'ορατές' παρουσίες, πριμοδοτώντας και υποστηρίζοντας το 'άσπιλο' και 'φυσικό', τόσο του τόπου όσο και των

Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Μια άλλη ένδειξη της οικονομικής παρακμής του νησιού είναι ο αριθμός των Μυκονιατών που μετανάστευσαν στο Joliette των ΗΠΑ εκείνη την περίοδο. Οι πρώτοι Μυκονιάτες που εγκαταστάθηκαν εκεί έφτασαν το 1903 ή το 1904. Η μετανάστευση προς τις ΗΠΑ συνεχίστηκε μέχρι τη δεκαετία του '50. (1982:94-95).

²³⁹ Η ανάπτυξη του γεωργικού τομέα της μυκονιάτικης οικονομίας το πρώτο μισό του 20ού αιώνα ακολούθησε πορεία παρακμής. Οι γεωργοί έμειναν χωρίς μέσα αύξησης της παραγωγής τους και χωρίς τοπικές αγορές για τη διάθεση των προϊόντων της. Η καλλιέργεια αμπελιών σχεδόν εγκαταλείφθηκε, ενώ διατηρήθηκε η καλλιέργεια σιτηρών και οπωροκηπευτικών. Σε μια προσπάθεια ενδυνάμωσης της τοπικής αγροτικής οικονομίας, μεταξύ του 1930 και του 1935, καλλιεργήθηκε καπνός με σκοπό να εξαχθεί, αλλά και αυτή η καλλιέργεια δεν κατόρθωσε να τονώσει την ντόπια οικονομία. Υπήρχε γενικότερα μια τάση εγκατάλειψης του αγροτικού τομέα από τους νέους σε ηλικία άνδρες που εμφανίστηκε πριν, αλλά και μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο. (Ωστόσο, τη δεκαετία του '50 υπήρξε πλεόνασμα στην παραγωγή κριθαριού που μέσω του Αγροτικού. Συνεταιρισμού κατευθύνθηκε στην αγορά της Αθήνας και συγκεκριμένα στην εταιρία παραγωγής της μπίρας ΦΙΞ (Stott 1982:98-99).

Η αγροτική παρακμή, σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, σχετίζεται και με το ότι η αγροτική παραγωγή στη Μύκονο χαρακτηρίζεται από μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις παρά από μεγάλους συνεταιριστικούς οργανισμούς- πράγμα που ελαττώνει τις πιθανότητες μηχανοποίησης της παραγωγής ώστε να αυξηθεί η παραγωγή. (ό. π., σ. 9). Η κατάσταση αλλάζει τη δεκαετία του '70 που αναζωογονείται και ενδυναμώνεται η παραγωγή λόγω της τουριστικής ζήτησης σε τοπικά προϊόντα (ό. π., σ. 104), όμως και τότε η γεωργία έχει έναν χαρακτήρα δευτερεύουσας απασχόλησης.

²⁴⁰ Όπως ήδη προαναφέρθηκε και διαφάνηκε από την παράθεση της αφήγησης που αφορούσε τα χρόνια με την έντονη αγροτική ζωή των «χωριανών» στη Ρήνεια, η 'φτώχεια' δεν ήταν χαρακτηριστικό ολόκληρης της μυκονιάτικης κοινωνίας. Υπήρχαν οι περισσότεροι και οι λιγότεροι ευνοημένοι από τις κοινωνικές και οικονομικές συγκυρίες. Άλλωστε, ως 'αίσθηση' γινόταν αντιληπτή με εντελώς διαφορετικούς τρόπους από την κάθε κοινωνική/επαγγελματική κατηγορία και αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μην υπάρχει μία και μοναδική εννοιολόγηση της «φτώχειας» ως αδιαφοροποίητης κατάστασης στο χρόνο και το χώρο.

δράσεών τους. Αγωνίζονται κόντρα σε «ξένα» συμφέροντα, αλλά αντιπαρατίθενται και μεταξύ τους κατασκευάζοντας διαβαθμισμένες 'εντοπιότητες', θέλοντας να υποστηρίξουν με τον πιο εκφραστικό τρόπο την 'ιερότητα' της Ρήνειας. Όλοι μοιράζονται τον ίδιο βαθμό συνυπευθυνότητας στη διαμόρφωση μιας ιδεολογίας 'αποστασιοποίησης' ή 'ουδετερότητας' της Ρήνειας, από 'ο,τιδήποτε' θα την εξέθετε στους 'κινδύνους' της τουριστικής εκμετάλλευσης, αξιοποίησης, αλλοίωσης της ομορφιάς και της 'φυσικότητάς' της. Για αυτό το λόγο επιστρατεύονται μέχρι επιφανείς πολιτικοί και δραστηριοποιούνται τα τοπικά πελατειακά τους δίκτυα. Τον ψυχαγωγικό και μη- τουριστικό χαρακτήρα του νησιού τον υποστηρίζει και ο επίσημος πολιτικός λόγος όπως εκφέρεται δια στόματος δύο βουλευτών το 1992²⁴¹. Στο λόγο των πολιτικών, τα επιχειρήματα περί «τόπου ξεκούρασης», αλλά και τόπου με «αγροτικές» δραστηριότητες παρουσιάζονται να έχουν την ίδια βαρύτητα. Από την σκοπιά όμως των «κληρούχων/χωριανών» το δεύτερο επιχειρήμα έχει σαφώς μεγαλύτερη σημασία από το πρώτο. Την 'πολιτική' επισημοποίηση της Ρήνειας ως τόπου διακοπών-έστω για τους Μυκονιάτες- ποτέ δεν την είδαν με καλό μάτι και αυτό για διάφορους λόγους. Ένας από τους βασικούς λόγους εκφράστηκε με σαφήνεια από τον πρόεδρο του Αναγκαστικού Συνεταιρισμού σε μια από τις συνελεύσεις: «.. Έτσι αρχίζουν όλα... Οι Δήλες είναι για τους αχτήμονες, εκεί οι α'θρώποι δεν πα'ένουν για να κάμουνε τουρισμό, γιάντα έχονε τα ζωντανά τους και τα χωράφια τους. Αν αρχίσουμε να λέμε ότι κάνει και για τουρισμό, θα τις χάσομε τις Δήλες και θα διούμε πράματα που δεν θα τα πιστεύομε... Ποιος δεν μας ε'λέει ότι αύριο- μεθαύριο όχι ένας, αλλά εκατό θα θένε να χτίσουνε ξενοδοχεία και να μας πετάζονε από κει πάνω. Ποιος να μιλήσει τότε και να μας στηρίξει, να πει ότι μόνο εμείς πρέπει να έχομε το διακαίωμα να πα'ένουμε εκεί πάνω γιατί έτσι ήταν στις Δήλες από πάντα! Δεν. μας εφτάνει η Μύκονο;... Οι Δήλες πρέπει να μείνουν στους αγρότες!» Μια τέτοια δήλωση βεβαία αποδίδει στις προστατευτικές προθέσεις των Δηλιανών μια 'συντεχνιακή' διάσταση που υπονοεί την συμβολική, αλλά και πραγματική κυριαρχία στις Δήλες μιας και μόνο κατηγορίας και αποκλεισμού όλων των άλλων οι οποίες αντιμετωπίζονται ως 'κίνδυνος' για την πρώτη. Βέβαια, παρά τη δηλωμένη δυσaréσκεια μερικών «χωριανών» για επισκέψεις τουριστών στις Δήλες μέσω οργανωμένων εκδρομών (beach parties), ουδέποτε η σχέση τους σηματοδοτήθηκε από ακραίες αντιδράσεις, ούτε πήρε ποτέ τη μορφή επίσημης διαμαρτυρίας²⁴².

²⁴¹ Το 1992 ανακινήθηκε το θέμα της πώλησης της Μεγάλης Δήλου ως «βραχονησίδα» σε ιδιώτη για την εγκατάσταση «ναυτιλιακών και τουριστικών ευκολιών». Γι αυτό το θέμα έγινε ερώτηση στη Βουλή (7-12-1992) από τους βουλευτές Ε. Παπαζώη και Π. Κρητικό οι οποίοι ζητούσαν από το Υπουργείο Οικονομικών να διευκρινίσει το θέμα: «... Σήμερα το νησί. αγαπημένο μέρος των Μυκονιατών για ξεκούραση, καλλιεργείται από αγρότες και χρησιμοποιείται ως βοσκότοπος... Η παραχώρηση της Ρήνειας σε ιδιώτη θα προκαλέσει καθολικό ξεσηκωμό των Μυκονιατών».

²⁴² Μια τέτοια εκδρομή στη νότια Ρήνεια περιγράφει στην ερευνητική της εργασία η Βousiou από τους «Μυκονιάτες κατ' επιλογήν» και τους φίλους τους, ως επιτελεστική πρακτική της ταυτότητας αυτής της ομάδας. Ωστόσο, η δυσaréσκεια που εκδηλώνουν γενικά οι διάφοροι κάτοικοι-κληρούχοι της Ρήνειας, αλλά και της Δήλου (κληρούχοι/ φύλακες του αρχαιολογικού χώρου), τόσο σε σχέση με τις επισκέψεις της παραπάνω ομάδας, αλλά και διαφόρων άλλων «ξενόμερων» είναι ιδιαίτερος έντονη κατά την περίοδο της τέλεσης των δηλιανών πανηγυριών. Η Βousiou διαπιστώνει την ανυπαρξία σεβασμού από την πλευρά των ντόπιων που διοργάνωναν το πανηγύρι της Αγίας Κυριακής στη Δήλο., σε αυτούς που αποκαλεί *Μυκονιάτες κατ' επιλογήν* (1998:235).

Συγκρινόμενη με την ‘αξιοπρόσεχτη’ και ‘ιερή’ Ρήνεια, η Μύκονος εμφανίζεται ως ‘απαξιωμένος’ και -σίγουρα- ‘απο-ιεροποιημένος’ τόπος εξαιτίας της ανεξέλεγκτης επιχειρηματικής δράσης ‘άνωνυμων’ υποκειμένων. Ο αναστοχασμός για τα αποτελέσματα της (εκμεταλλευτικής) δράσης και το ιδεολογικό πλαίσιο μέσα από το οποίο νοηματοδοτείται μοιάζει και αυτός ‘εξωτερικός’, σαν να μην αφορά τα ίδια τα υποκείμενα, αλλά κάποιους ‘άλλους’. Στην προκειμένη περίπτωση δεν υπάρχει καμιά αίσθηση ατομικής ή συλλογικής ‘ευθύνης’. Ακόμη περισσότερο δεν διαφαίνεται πουθενά η αναγνώριση ‘πρόθεσης’ αυτής της δράσης, ούτε αποδίδεται σε κάποια συγκεκριμένα πρόσωπα ή θεσμούς. Η όποια αυτοθεώρηση και στην προκειμένη περίπτωση ο αναστοχασμός με κάτοπτρο τις *Δήλες*, συγκροτείται στη βάση μιας ‘μεταφυσικής’ αντίληψης της καταστροφής. Σε αυτό το σημείο αποκαλύπτεται ο ευμετάβλητος χαρακτήρας των ορίων του ιδεολογικού πλαισίου, η σχέση γενικότερα των υποκειμένων και των πρακτικών τους με τη δεσμευτικότητα των κανόνων και των αξιακών κωδίκων. Η έννοια του ‘συμφέροντος’ φαίνεται ότι κυριαρχεί στον τρόπο που συντελούνται οι μετατοπίσεις των ‘ορίων’ και δικαιολογούνται οι αξιολογικοί ακροβατισμοί. Το πέρασμα από τη μία ιδεολογική τοποθέτηση στην άλλη, βιώνεται από τα υποκείμενα χωρίς εντάσεις και αντιφάσεις, χωρίς καμιά ένδειξη συνειδησιακής κρίσης. Αυτό που γεφυρώνει τα ‘αγεφύρωτα’, είναι η βαθιά πίστη στην ορθότητα του δόγματος προάσπισης του οικογενειακού/επιχειρηματικού ‘συμφέροντος’. Με βάση αυτό το δόγμα, οι *Δήλες* πρέπει να μείνουν ανεκμετάλλευτες όσο βρίσκονται υπό το καθεστώς μερικής ιδιοκτησιακής ‘εκκρεμότητας’ και έτσι η πιο συμφέρουσα για τους «ακτήμονες» κατάσταση είναι να την νέμονται αυτοί συνεχίζοντας την κυριαρχία τους στο. Η σφοδρή αντίδραση στην προοπτική τουριστικής εκμετάλλευσης από (ξένους) ιδιώτες²⁴³ δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι θα είναι παρόμοιας τάξης αν αφορά την επέκταση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων των ίδιων των *Δηλιανών*, ως σύνολο, στη Ρήνεια και αυτό γιατί υπάρχει γενικότερα η πεποίθηση από πολλούς άλλους επιχειρηματίες Μυκονιάτες και μη, ότι η Ρήνεια πάνω από όλα συνιστά το μελλοντικό «φιλέτο» για την τουριστική ανάπτυξη. Σε μια συζήτηση με την πολιτική ομάδα των ‘εναλλακτικών’ απόψεων (της οποίας ήμουν και εγώ μέλος) και η οποία το 1998 κατέβηκε στις δημοτικές εκλογές, θίχτηκαν μερικά ενδιαφέροντα ζητήματα αναφορικά με τις *Δήλες*. Οι

Στην περίπτωση του πανηγυριού της Αγίας Τριάδας, οι «ξενόμεροι» γίνονται αποδεκτοί με βάση μια διαβαθμισμένη κλίμακα ‘συνάφειας’ που εγκαθιστούν με τους «χωριανούς». Μερικοί για παράδειγμα Συριανοί - γνωστοί μιας *δηλιανής* οικογένειας και μόνιμοι θαμώνες της γιορτής- γίνονταν δεκτοί με χαρά. Άλλοι, που δεν σχετίζονται με καμιά από τις οικογένειες ή τα γνωστά πρόσωπα τω’ *Δηλώ* και εμφανίζονται στο πανηγύρι, αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη. Η αποδοχή των «ξενόμερων» από τους «χωριανούς» εξαρτάται από τον τρόπο που οι πρώτοι αντιλαμβάνονται τον συμποσιακό κώδικα και γενικότερα την όλη τελεστική δράση και συμμορφώνονται ή πειθαρχούν σε αυτήν. Εξαρτάται- εν ολίγοις- από το σεβασμό που δείχνουν οι «ξενόμεροι» στο πολιτισμικό ‘όριο’ που προβάλλουν οι *Δηλιανοί* μέσα από την πρακτική του πανηγυριού και που αφορά την αντιπαράθεση της ‘εντοπιότητάς’ τους με τις ‘άλλες’ ταυτότητες.

²⁴³ Από επιστολές του Δήμου Μυκονίων προς τον Αναγκαστικό Συνεταιρισμό Ρήνειας στις 15- 7- 1993, αλλά και στις 28- 7- 1993, πληροφορούμαστε ότι «μετά από επανειλημμένες έγγραφες και προφορικές νύξεις από την προϊσταμένη της ΚΑ’ Εφορείας Αρχαιοτήτων Κυκλάδων και υπαλλήλους του Μουσείου της Μυκόνου, καθώς και από πληροφορίες από ιδιώτες, εμφανίζεται το θέμα ότι ιδιώτης, κάτοικος Μυκόνου, έχει ήδη προβεί ή έχει την πρόθεση να προχωρήσει σε ενοικίαση σε παραθεριστές κτιρίων που βρίσκονται στην νήσο Ρήνεια». Επίσης στο έγγραφο αυτό, ο Δήμος, «προκειμένου το νησί να παραμείνει αμόλυντο από τουριστικές εκμεταλλεύσεις», ζητά να ερευνηθεί σε βάθος το ζήτημα.

διαφορετικές πολιτικές τοποθετήσεις των μελών της, οι οποίοι κατάγονταν από μυκονιάτικες οικογένειες και μερικοί από αυτούς γνώριζαν το θέμα της Ρήνειας, φώτησαν το δηλιανό ζήτημα από μια άλλη σκοπιά. Μια τέτοια τοποθέτηση αποτελεί και ο παρακάτω σχολιασμός:

« Όλοι σχεδόν οι Δηλιανοί που έχουν επιχειρήσεις στη Μύκονο, έχουν στο πίσω μέρος του μυαλού τους τη σκέψη ότι μπορούν να κάνουν έως και χρησιμότητα στις παρτίδες, οπότε μελλοντικά, αν αρθεί το υπάρχον καθεστώς Δημοτικής ιδιοκτησίας, αυτοί θα είναι οι πρώτοι που θα τις διεκδικήσουν και δεν θα τις χρησιμοποιήσουν βέβαια για λόγους αγροτοκτηνοτροφικούς... Καθώς μάλιστα η Μύκονος έχει ήδη κορεσθεί από την μεγάλη ανοικοδόμηση, προβλέπεται ότι στις Δήλες θα μεταφερθεί το μεγάλο αναπτυξιακό 'γαϊτανάκι', όταν δεν θα το αντέχει πια η Μύκονος...». Μια τέτοια άποψη αναιρεί την εννοιολόγηση της Ρήνειας ως μη 'εμπορεύσιμου' τόπου με όρους τουριστικής εκμετάλλευσης και με αυτόν τον τρόπο διασταυρώνονται οι αξιακές συντεταγμένες που αρχικά φαίνονταν ως 'ασύμπτωτες'. Η Μύκονος είναι ένας τόσο 'απαξιωμένος' τόπος, όσο οι Δήλες υπεραξιώνονται, από τη στιγμή που τοποθετούνται και τα δύο νησιά στα ίδια κοινωνικο-πολιτικά συμφραζόμενα σημασιοδοτημένα από τις προθέσεις και τα συμφέροντα των υποκειμένων την συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Ο ένας τόπος αναπαριστά το 'παρελθόν' και ταυτόχρονα το 'μέλλον' του άλλου σε μία σχέση χρονικών αντιμεταθέσεων. Οι Δήλες εννοιολογούνται στο 'σήμερα' ως τόπος που κατοικεί το 'παρελθόν' που ωστόσο έχει ένα αναπτυξιακό 'μέλλον' σαν αυτό που φαίνεται ότι αποτελεί το αντιστοιχο 'παρόν' της Μυκόνου, η οποία ενδέχεται στο μέλλον να είναι πια επιχειρηματικά ξεπερασμένη, να είναι δηλαδή ένα επιχειρηματικό 'παρελθόν'. Από αυτήν την άποψη, γίνεται αντιληπτό ότι το 'συμφέρον' αναδεικνύεται, ως ο κατεξοχήν 'συμπτωτικός' ιδεολογικός τόπος, ο οποίος δεν νοσηματοδοτεί μόνο τη δράση στο παρόν, αλλά φέρνει σε συνάφεια ή παράγει 'χρονικές' συμπτώσεις ανάλογης σημασίας με τις 'χωρικές'.

Η Μύκονος και η Ρήνεια, ως 'επινοημένα', χωρο-χρονικά σχήματα, πότε μοιάζουν, πότε διαφέρουν. Ωστόσο, συγκροτούνται στην συνείδηση των υποκειμένων ως μια ενοποιημένη 'οντότητα' που αποκτά το νόημά της πάντα σε σχέση με τις δικές τους ωφελμιστικές και μεγιστοποιητικές στρατηγικές. Καθώς μπορούν να περικλείουν διαφορετικές 'χρονικότητες' και (δυνητικά) να συσχετίζονται μεταξύ τους με όρους 'ομοιότητας', όπως το είδωλο σε έναν καθρέφτη με αυτό που καθρεφτίζεται, είναι 'τόποι' 'μετανεωτερικοί'. Όπως, με μία έννοια, 'μετανεωτερικά' είναι και τα υποκείμενα που τους νοσηματοδοτούν, καθώς κατασκευάζουν τους εαυτούς τους μέσα σε πολλαπλά συμφραζόμενα τα οποία συναρθρώνουν χωρίς κρίσεις και εντάσεις, συγχωνεύοντας διαφορετικές 'χρονικότητες', 'τοπικότητες', 'μνήμες' και 'αισθητηριακές' αντιλήψεις.

Η ταυτότητα των σύγχρονων δηλιανών 'επιχειρηματιών' είναι πολυσχιδής, αλλά καθόλου ενδο-συγκρουσιακή. Την επινοημένη ενοποίησή της την φροντίζει και την υποστηρίζει ένα ακόμη ευρύτερο ιδεολογικό πλαίσιο που τοποθετεί την έννοια του 'συμφέροντος' σε ένα κατά πολύ πιο εκτεταμένο- ως προς τα όριά του- πεδίο. Αυτό το τελευταίο το ορίζει ο κόσμος της αγοράς, του εμπορίου και των επιχειρήσεων τόσο μέσα, αλλά πολύ περισσότερο έξω από τα

στενά γεωγραφικά όρια της Ρήνειας και της Μυκόνου. Αυτό που την εκάστοτε φορά θεωρείται ‘συμφέρον’ σχετίζεται με την οικονομική άνθηση και ολοκλήρωση της επιχείρησης, αλλά και με ό,τι δεν απειλεί τα κεκτημένα, ούτε βάζει σε κίνδυνο τις παραδεδεγμένες πίστεις και τα ποικίλα ιδεολογήματα που συντηρούν το οικογενειακό-επιχειρηματικό σχήμα στο χρόνο. Το ‘συμφέρον’, ωστόσο, ενδέχεται να επιβάλει επιλογές σε μια κατεύθυνση αλλαγών, όπως για παράδειγμα η απασχόληση των γυναικών μιας οικογένειας στο ξενοδοχείο, ή η επιλογή στήριξης στις εκλογές ενός πολιτικού που προσανατολίζεται σε ρηξικέλευθες αναπτυξιακές κατευθύνσεις με τις οποίες διαταράσσονται πολλά από τα παγιωμένα ιδεολογικά σχήματα αυτών των ιδιότυπων «χωριανών» οικογενειών. Το τι εννοιολογείται ως ‘συμφέρον’ και κατά πόσο μπορεί να συνυπάρξει με τον προσδιορισμό της ταυτότητας των *Δηλιανών* επιχειρηματικών οικογενειών σε σχέση με τη ‘μνήμη’, το ‘παρελθόν’, ή την οικογενειακή ‘παράδοση’, είναι μια υπόθεση που έχει αξίζει σχολιασμό. Από τη μια πλευρά, το οικονομικό ‘συμφέρον’ ωθεί σε αλλαγές, τοποθετεί τα πρόσωπα μπροστά σε νέα δεδομένα και προκαλεί παγιωμένες αξίες και αποδεκτές ιεραρχίες. Από την άλλη, το ίδιο ‘συμφέρον’, ως προς το περιεχόμενό του, ως οργανωτική αρχή της οικονομικής ζωής της οικογένειας, σηματοδοτεί την ίδια στιγμή μια δράση που στηρίζει την καθιερωμένη τάξη και ενδυναμώνει πεποιθήσεις για την πολιτική ισχύ κάποιων συλλογικών πρακτικών μιας μεγάλης ‘παράδοσης’ όπως για παράδειγμα η τέλεση του πανηγυριού της Αγίας Τριάδας. Οι δύο αυτές όψεις του ‘συμφέροντος’ (αλλά και όσες ακόμα υπονούνται), η ώθηση για αλλαγή και ταυτόχρονα η ενδυνάμωση των παγιωμένων ιδεολογημάτων και κοινωνικο-πολιτικών καθεστώτων εκφράζει την αμφιθυμική σχέση μερικών από τις οικογένειες με αυτό που ζουν ως ‘παρόν’ του τόπου τους και κάποιοι θεωρητικοί θα το αντιμετώπιζαν ως κατάσταση κοινωνικο-οικονομικού ‘μετασχηματισμού’. Ως όμως παιχνίδι ‘πολιτικής’ στρατηγικής, η υπεράσπιση των ‘συμφερόντων’ ανάλογα με το κοινωνικο-ιστορικό συμφραζόμενο, αποτέλεσε την πιο δοκιμασμένη πρακτική των υποκειμένων μέσα στα χρόνια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα πολιτικού παιχνιδιού ‘συμφερόντων’ αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο το κράτος και οι διάφορες υπηρεσίες του αντιμετωπίζουν τους «ακτήμονες» που διεκδικούν τις παρτίδες της Ρήνειας, καθώς και οι τεχνικές που επιστρατεύουν οι τελευταίοι προκειμένου να επιβιώσουν ως ‘πολιτικά’ υποκείμενα. Στην προκειμένη περίπτωση, το πεδίο που ορίζουν οι αντιπαραθέσεις μεταξύ δύο κρατικών φορέων και των *Δηλιανών*, συνιστά ένα ακόμη πλαίσιο για να ανιχνεύσουμε πώς συνδέονται τα υποκείμενα με τις κρατικές δομές και πώς η εννοιολόγηση του ‘συμφέροντος’ αποτελεί ένα ιδεολογικό σταυροδρόμι στο οποίο συναντώνται όλες οι πλευρές.

Τα ‘συμφέροντα’ και η κρατική πολυγλωσσία

Πέρα από τις εσωτερικές αντιπαραθέσεις των *Δηλιανών* οικογενειών για τις παρτίδες της Ρήνειας, υπάρχει ένα ‘εξωτερικό’ ανοιχτό μέτωπο διενέξεων με την Αρχαιολογική Υπηρεσία. Η ΚΑ΄ Εφορεία Αρχαιοτήτων αποτελεί τη πιο ισχυρή ελεγκτική αρχή ως προς τις δραστηριότητες

των *Δηλιανών* στη Ρήνεια και τη Δήλο. Καθώς δεν υπάρχει κάποιος άλλος κρατικός φορέας που να επιβλέπει με τόση αυστηρότητα την τήρηση των νόμων σε αυτά τα δύο νησιά, ο υπεύθυνος αρχαιολόγος παίρνει τη θέση του «ντραγάτη», έχοντας λόγο ακόμη και για την τήρηση της ‘αγροτικής’ τάξης. Οι «χωριανοί» αντιλαμβάνονται τον έλεγχο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας ως μια πράξη αμφισβήτησης των δικαιωμάτων τους πάνω στη Ρήνεια και προσπάθειας του κρατικού αυτού φορέα να εγκαταστήσει πάνω στο νησί το δικό του εξουσιαστικό καθεστώς. Στην αντιπαράθεση των *Δηλιανών* με τους «αρχαιολόγους» και την «Αρχαιολογία», ο Δήμος κρατά μια θέση πολιτικού ‘μεσάζοντα’²⁴⁴ με ξεκάθαρες προστατευτικές και υποστηρικτικές για τους *Δηλιανούς* διαθέσεις. Ακολούθως, η αντιπαράθεση μετατοπίζεται μεταξύ της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και του Δήμου ως άμεσα εμπλεκόμενου φορέα, αφού οι παρτίδες είναι δημοτικής ιδιοκτησίας, αλλά και ως επίσημου ‘αντιπροσώπου’ των «χωριανών» έναντι άλλων φορέων.

Το περιεχόμενο αυτής της μακράς αντιπαράθεσης της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας με το Δήμο, αλλά και τους ενοικιαστές των παρτίδων συνίσταται στην μη τήρηση των ‘ορίων’ και στην άσκηση ‘παράνομων’ πρακτικών. Υπάρχει μια τάση ‘τοπιοτέχνησης’²⁴⁵ του χώρου από την πλευρά της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας η οποία συνίσταται στα παρακάτω: Οι *Δηλιανοί* δεν σέβονται τον αρχαιολογικό χώρο και, είτε τον βρωμίζουν με τα ζώα τους (στις «Μικρές Δήλες», δηλαδή στη Δήλο που βρίσκεται και ο μεγάλος αρχαιολογικός χώρος), είτε αυθαιρετούν χτίζοντας και επισκευάζοντας χωρίς άδειες τα κελιά²⁴⁶. Σε σχετικό έγγραφο της ΚΑ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων με ημερομηνία 23-5-1996 πληροφορούμαστε την αρνητική της αντίδραση στο θέμα της ενοικίασης των κτημάτων της Δήλου και της Ρήνειας όταν καταγγέλει μαζί με άλλα και τα παρακάτω:

«Σημειώνουμε ότι ο λόγος της διαθέσεως των αγρών για αποκατάσταση ακτημόνων γεωργοκτηνοτρόφων έχει ουσιαστικά εκλείψει επειδή οι περισσότεροι Μυκονιάτες ασχολούνται με τουριστικά επαγγέλματα, στη δε Ρήνεια με το πρόσχημα της επισκευής παλαιών κελιών, οι ενοικιαστές μετατρέπουν τα παλαιά κτίσματα σε εξοχικές κατοικίες, στις οποίες ανεξέλεγκτα (η Ρήνεια είναι αφύλακτη) παραθερίζουν οι ίδιοι και οι φίλοι τους»

²⁴⁴ Η περίπτωση της Ρήνειας μας οδηγεί στο να θεωρήσουμε ότι η σχέση των δημοτών *Δηλιανών* με τη Δημοτική αρχή είναι μια πολιτική σχέση που διέπεται από τη λογική του ‘πολιτικού πατερναλισμού’ «Στον πατερναλισμό το πεδίο της πολιτικής διαπραγμάτευσης και επιλογής είναι πιο αυστηρά οριοθετημένο από τις υφιστάμενες οικονομικές σχέσεις. Ο ‘πελάτης’ είναι ήδη εξαρτημένος οικονομικά από τον διαχειριστή της τοπικής εξουσίας. Έτσι λοιπόν η συναλλαγή συμπληρώνει την ταξική υπαγωγή και πολιτικά τη συνθέτει σε σχέση εκπροσώπησης.» (Παπαταξιάρχης 1990α:110).

²⁴⁵ Η «τοπιοτέχνηση» του αρχαιολογικού χώρου συνίσταται στην δημιουργία μιας ζώνης γύρω από το μνημείο, το οποίο οφείλει να είναι αποκαθαρισμένο από την παρουσία των κατοίκων που επί αιώνες έζησαν ή εξακολουθούν να ζουν εκεί, καθώς και από τις δικές τους αντιλήψεις και χρήσεις του συγκεκριμένου χώρου. «Χαράσσοντας λοιπόν τα όρια που διακρίνουν το μνημειακό τοπίο από το περιβάλλον του, η τοπιοτέχνηση θέτει οριστικά το τέλος στην οργανική σχέση των τοπικών πληθυσμών με το μνημειακό τοπίο... Η αρχαιολογική τοπιοτέχνηση αναλαμβάνει να επαναπροσδιορίσει τη θέση του μνημείου στη σύγχρονη κοινωνία και να διαχειριστεί την εγγενή αντίφαση μεταξύ του “εξαιρετικού” (της αιωνιότητας των αρχαίων μνημείων) και του “κανονικού” (της θνησιμότητας του υπόλοιπου κοινωνικού ιστού)» (Καυταντζόγλου 2001:95).

²⁴⁶ Όλη τη δεκαετία του ‘90- σύμφωνα πάντα με τις επιστολές που υπάρχουν στο Δημοτικό Αρχείο- η Αρχαιολογική Υπηρεσία, βρίσκεται σε αντιπαράθεση με τους φορείς που νέμονται τη γη στη Ρήνεια και τη Δήλο: Έχει προβλήματα με τους ενοικιαζόμενους βοσκότοπους στη Δήλο (τα ζώα ρυπαίνουν τα αρχαία μνημεία) καθώς και με τις αυθαιρέσιες σε οικοδομικές δραστηριότητες που παρατηρούνται στη Ρήνεια.

Η αμφισβήτηση της ‘αγροτικότητας’ και της ‘ακτημοσύνης’ των ενοικιαστών αποτελεί μόνιμη τακτική της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Εξαιτίας αυτής της αμφισβήτησης έχει συγκροτηθεί ένα ‘σώμα’ ρητορικών λόγων το οποίο χρησιμοποιείται ως ‘οπλοστάσιο’ όποτε πλήττεται η κατηγορία των *Δηλιανών*. Η παραγωγή αυτών των λόγων έχει τον χαρακτήρα ‘ιθαγενών’ εννοιολογήσεων γιατί αποτελεί μια διαδικασία στην οποία εμπλέκονται άμεσα τα ίδια τα υποκείμενα τα οποία -με βάση την συγκυρία- αναδιατυπώνουν το περιεχόμενο των λόγων αυτών. Μέσα από τους λόγους που αφορούν μια εξωτερική ‘απειλή’, αναδιαμορφώνονται ταυτόχρονα και τα περιεχόμενα των ‘ιθαγενών’ κατηγοριών, ανασυγκροτούνται τα συμφραζόμενα μέσα από τα οποία οι *Δηλιανοί* αυτοπροσδιορίζονται ως «αγρότες» και «χωριανοί». Έτσι από συμβολικά πεδία εξωτερικής αντιπαράθεσης, οι λόγοι καταλήγουν σε πεδία συγκρότησης ‘εντοπιότητας’ όταν απευθύνονται στο εσωτερικό της κατηγορίας. Ένα τέτοιο είδος λόγου στοιχειοθετείται μέσα από την ανάπτυξη επιχειρημάτων εκ μέρους του Δημοτικού Συμβουλίου και έχει το χαρακτήρα απάντησης στις ‘ακυρώσεις’ της *δηλιανής* ταυτότητας στις οποίες προέβη η Αρχαιολογική Υπηρεσία. Επιπροσθέτως, έχει ενδιαφέρον να δει κανείς τον τρόπο που ο Δήμος επικυρώνει τον εαυτό του ως πολιτικό ‘μεσάζοντα’ και ‘προστάτη’ μεταξύ της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και των ενοικιαστών των κλήρων της Ρήνειας. Ταυτόχρονα, έχει νόημα να αναλυθεί πώς μέσα από μια σειρά επιχειρημάτων αξιολογούνται εκ νέου και ανασηματοδοτούνται στο πλαίσιο μιας ‘πολιτικής’ διαχείρισης των νοημάτων, έννοιες όπως αυτή της ‘παράδοσης’, του ‘φυσικού’ τοπίου, της ‘κληρονομιάς’, αλλά και της ‘αγροτικής παραγωγής’. Πώς τα υποκείμενα, δηλαδή οι «αγρότες» εννοιολογούνται ως φορείς μιας δράσης που έχει σημαντικές παραμέτρους με τοπικές και εθνικές συνδηλώσεις

Ο Δήμος υπερασπίζεται την παρουσία «αγροτών» στις παρτίδες τόσο της Ρήνειας, όσο και της Δήλου αναπτύσσοντας το είδος εκείνο των επιχειρημάτων που προσπαθούν να βάλουν με έναν οριστικό τρόπο τα παράγματα στη θέση τους. Από την απαντητική του επιστολή προς την ΚΑ’ Εφορεία επικεντρωνόμαστε στα παρακάτω:

1) Το αίτημα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας να σταματήσει η ενοικίαση παρτίδων των δύο γειτονικών νησιών και αποκλεισμού «στο ντόπιο στοιχείο γενικώς», θα σημάνει την πλήρη εγκατάλειψη αυτών των μνημείων στο έλεος των περαστικών αρχαιοκαπήλων, λαθροκυνηγών και περιθωριακών νομάδων.

2) Στο τοπικό επίπεδο, θα αντιμετωπιστεί, από οικονομική άποψη, η διαγραφή από το χάρτη ενός σημαντικού για την τουριστικά ανεπτυγμένη περιοχή θύλακα, που παράγει ακόμη σήμερα αξιόλογες ποσότητες κτηνοτροφικών και άλλων αγροτικών προϊόντων και τις διαθέτει στην τοπική αγορά, καλύπτοντας μεγάλο μέρος των αναγκών της Μυκόνου. Είναι πραγματικό πρόβλημα η βαθμιαία σύνθλιψη του πρωτογενούς τομέα από μια αγορά που δεν διαθέτει πλέον παρά υπηρεσίες.

3) Με την απομάκρυνση των αγροτών και την διαγραφή του γεωργικού χαρακτήρα των δύο αυτών νησιών, ο Δήμος θεωρεί ότι πολύ δύσκολα θα βρει επιχειρήματα για να αντισταθεί

ξανά στις υπαρκτές πίεςεις για τουριστική ‘αξιοποίηση’ της Ρήνειας και της Δήλου, όπως δηλαδή κατάφερε να κάνει στο παρελθόν. Η απειλή της τουριστικής αξιοποίησης θα προβάλλει στον ορίζοντα με την πρώτη ευκαιρία.

4) Με την παρουσία των αγροτών φυλάσσονται καλύτερα τα νησιά αφού και το ΥΠ.ΠΟ δεν έχει τους πόρους να τα φυλάξει καλύτερα.

5) Αν απομακρυνθούν οι αγρότες, πάνω από 100 παραδοσιακά αγροτικά κτίσματα και εγκαταστάσεις θα ρημάξουν. Θα χαθεί έτσι ένα ζωντανό και σπάνιο αγροτικό μουσείο, τόσο με την ενδιαφέρουσα μνημειακή του πλευρά (κυκλαδίτικη αγροτική αρχιτεκτονική), όσο και με το έμπυχο υλικό και τη δραστηριότητά του (αγροτικές πρακτικές).

Μέσα λοιπόν από την παραπάνω επιχειρηματολογία κατανοούμε ακόμη περισσότερο και τον τρόπο που νομιμοποιείται η ‘αμφισβία’ του λόγου περί του «αγροτικού» χαρακτήρα των παρτίδων στη Ρήνεια, ως επίσημη ‘πολιτική’ πρακτική. Νομιμοποιείται, από τη στιγμή που ένας κρατικός φορέας όπως ο Δήμος διαμορφώνει έναν τρόπο αξιολόγησης και προσδιορισμού του τόπου και των υποκειμένων αναφορικά με τις ‘πολιτικές’ χρήσεις του και τα ‘συμφέροντα’ που προτάσσονται τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Στο λόγο του Δήμου εξαιρείται ο πρωτογενής τομέας παραγωγής σε αντιπαράθεση με την τουριστική ανάπτυξη. Αν αλλάξει όμως το πλαίσιο αναφοράς και απομακρυνθεί από τις *Δήλες* και τους «αγρότες», η ανάπτυξη των τουριστικών υπηρεσιών, η ‘τουριστικοποίηση’ της Μυκόνου αξιολογείται θετικά και δεν αντιπαράθεται σε καμιά άλλη ‘ανάπτυξη’, ούτε δέχεται καμιά αμφισβήτηση η ορθότητα των - συγκεκριμένων προσανατολισμού- αναπτυξιακών δημοτικών αποφάσεων²⁴⁷. Η

²⁴⁷ Η πιο σημαντική αμφισβήτηση της κυρίαρχης αναπτυξιακής λογικής που εκφράστηκε από δημότες, ήταν αυτή που μορφοποιήθηκε συνολικά ως ‘εναλλακτική’ πολιτική άποψη μέσα από την τοπική εφημερίδα Η Μυκονιάτικη η οποία –κατά μία διευρυμένη έννοια- παρουσίαζε τη μορφή ενός ‘Μη Κυβερνητικού Οργανισμού’ σύμφωνα με τις θέσεις της σχετικά με την τουριστική ανάπτυξη, την περιβαλλοντική καταστροφή και την αξία της τοπικής ‘κοινότητας’, ενταγμένης σε μια ‘κοινωνία πολιτών’ (Fisher 1997:443). Όσοι συμμετείχαν σε αυτήν την κίνηση-συμπεριλαμβανομένης και εμού- όσοι γενικότερα την πλαισιώσαν και την υποστήριξαν ήταν ιδεολογικά προσανατολισμένοι σε μια λογική ‘ήπιας’ ή ‘αειφόρου’ ανάπτυξης του νησιού που θεμελιωνόταν από έναν πολυεπίπεδο διεπιστημονικό λόγο. Η πιο σημαντική στιγμή αμφισβήτησης στην μακρά πορεία της ‘διαφορετικής’ φωνής που εκφραζόταν μέσα από την παραπάνω εφημερίδα, ήταν μια υπόθεση ακύρωσης κατασκευής μιας μαρίνας για κότερα σε μια περιοχή που είχε εκτιμηθεί ότι έχει ‘ιστορική’ και ‘αρχιτεκτονική’ αξία. Αυτή η υπόθεση προκάλεσε μεγάλη αναταραχή στην τοπική κοινωνία το 1995, γιατί έφτασε μέχρι το Συμβούλιο Επικρατείας, κινητοποίησε υψηλά ιστάμενα πολιτικά πρόσωπα και ήταν η πρώτη φορά που έγινε ορατή με δυναμικό τρόπο μια ‘άλλη’ άποψη, πέρα από τα στενά γεωγραφικά πλαίσια της Μυκόνου.

Εδώ, πρέπει ν’ αναφερθεί ότι όλα τα μέλη της εφημερίδας είχαν ντόπια καταγωγή, ενώ η «Ενωση Πολιτών» που συστήθηκε με αφορμή την παραπάνω διένεξη και που υπάρχει μέχρι την στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, αποτελούνταν στην συντριπτική της πλειοψηφία από ντόπιους. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, από την μία πλευρά, να μην μπορεί να αμφισβητηθεί ως πολιτική ‘οντότητα’, αλλά από την άλλη δημιούργησε μεγάλες ενδοτοπικές συγκρούσεις αφού θίγονταν μεγάλα συμφέροντα, εκφράζονταν μια από τα ‘μέσα’ ριζική αμφισβήτηση της κυρίαρχης αναπτυξιακής λογικής που ενστερνίζονταν όλες σχεδόν οι κοινωνικο-επαγγελματικές κατηγορίες των κατοίκων του νησιού. Η Δημοτική Αρχή αντέδρασε με κινήσεις που υποβάθμισαν τον ‘πολιτικό’ χαρακτήρα της διένεξης σε ‘προσωπικές’ αντιπαράθεσεις και έβαλε εναντίον συγκεκριμένων προσώπων, βρίσκοντας τα αδύνατά τους ‘επιχειρηματικά’ σημεία προκειμένου να τα βλάψει οικονομικά. Το 1998 ο πυρήνας της εφημερίδας μαζί με μερικούς ακόμη ‘ομοϊδεάτες’ κατέβηκε στις Δημοτικές εκλογές και πήρε περίπου ένα 10% των ψήφων. Εκπροσωπήθηκε με έναν δημοτικό σύμβουλο ο οποίος αποτελούσε την κατεξοχήν ‘ενσαρκωμένη’ –πολιτικά-ετερότητα μέσα σε ένα ‘εχθρικό’ -τις περισσότερες φορές- Δημοτικό Συμβούλιο. Το 2001 η εφημερίδα Η Μυκονιάτικη ανέστειλε την έκδοσή της σε ένα γενικότερο κλίμα ‘πολιτικής’ και ‘προσωπικής’ απογοήτευσης των μελών της. Παραμένει η «Ενωση Πολιτών» που αποτελεί έναν πολύ ανοιχτό σχηματισμό, με ευρύτερο ιδεολογικό στίγμα που σχετίζεται με το ειδικό ενδιαφέρον της σε συγκεκριμένου τύπου περιβαλλοντικά ζητήματα.

‘μουσειακότητα’ και ‘φυσικότητα’ της Ρήνειας, η μοναδικότητά της ως ‘κιβωτού’ της συλλογικής μνήμης αντιπαρατίθεται στη ‘επιβαρυνμένη’ Μύκονο ακόμη και στο επίπεδο της επίσημης ρητορικής του Δήμου, συμπληρώνοντας έτσι τις ‘αξιωτικές’ ή ‘απαξιωτικές’ εννοιολογήσεις των δύο τόπων που συμπληρώνουν τον *δηλιανό* ιδεολογικό κώδικα. Οι *Δήλες* εννοιολογούνται ως τοπική και εθνική ‘κληρονομιά’. Κρύβουν ένα παρελθόν που γίνεται αντιληπτό ως εθνική ‘περιουσία’²⁴⁸.

Γενικότερα, η ασάφεια των ‘ορίων’ ή επιλεκτική χρήση κάποιων όψεων του εαυτού τόσο από τα ίδια τα υποκείμενα όσο και από τους θεσμούς, οδηγεί στην συνειδητοποίηση της ισχύος που έχει η έννοια του ‘συμφέροντος’ ως οργανωτική αξία της τοπικής κοινωνίας και προσδιοριστικού όρου της ‘εντοπιότητας’. Το είδος της σχέσης που συνάπτουν οι ντόπιοι επιχειρηματίες με ό,τι αντιπροσωπεύει το κράτος, αλλά και με φορείς ή μεμονωμένα άτομα, υπαγορεύεται από το επιχειρηματικο/οικογενειακό ‘συμφέρον’ το οποίο επίσης προσδιορίζει πρακτικές και αντιλήψεις του ‘ανήκειν’, συνάφειας ή αποκλεισμού, με άλλες κοινωνικο-πολιτισμικές κατηγορίες.

4. Η ‘εμπορεύσιμη’ Μύκονος στους αντιποδες της ‘αντιεμπορικής’ Ρήνειας: Σχολιάζοντας τις πράξεις αγοραπωλησιών (1994 –1996)

Η *Δήλες* είναι ένας τόπος ο οποίος βρίσκεται ‘έξω’ από τη σφαίρα των εντατικών εμπορικών συναλλαγών αναφορικά με τη διαχείριση της γης. Οι παρτίδες είναι δημόσια περιουσία και δεν συνιστούν εμπόρευμα το οποίο μπορεί να ανταλλαγεί, να αλλάξει ιδιοκτήτες. Πολύ περισσότερο οι παρτίδες δεν μπορούν να αλλάξουν ως προς την χρήση τους με τον τρόπο που άλλαξε χρήση η γη της Μυκόνου. Η σταθερότητα και η μη εμπορευσιμότητα της *δηλιανής* γης και η σύνδεσή της με αντιλήψεις που αφορούν την ‘εντοπιότητα’ των Μυκονιατών σε διαφορετικό γεωγραφικό- πολιτισμικό πλαίσιο βρίσκεται στους αντιποδες του χαρακτήρα της υπερεμπορεύσιμης Μυκόνου. Η μυκονιάτικη γη έχει αλλάξει χρήση, από αγροτική έχει γίνει οικοδομήσιμη για τουριστική εκμετάλλευση, αποτελώντας αντικείμενο συστηματικών εμπορικών συναλλαγών. Αυτή η διαπίστωση (στην οποία έχουν καταλήξει ερευνητές από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους ασχολούμενοι με τη Μύκονο) ισχυροποιείται μέσα από την μελέτη πράξεων αγοραπωλησιών που πραγματοποιήθηκαν την τριετία κατά την οποία διεξήγαγα την επιτόπια έρευνα.

Η απόφασή μου να ασχοληθώ με ένα σώμα περίπου 2150 συμβολαιογραφικών πράξεων οι οποίες βρίσκονταν καταχωρημένες στο υποθηκοφυλακείο Μυκόνου, υπαγορεύτηκε από την ανάγκη να διευρύνω το πεδίο του πραγματολογικού υλικού της έρευνας, ώστε, σε συνδυασμό

²⁴⁸ «Στη Μάλτα μπορούμε να διακρίνουμε τρεις πηγές που προσδιορίζουν τις αξιώσεις για ένα παρελθόν ως εθνική περιουσία, από τις επίσημες αρχές: Μέσα από την ‘γενεαλογία’ των αντικειμένων... από την πραγματογνωμοσύνη των ειδικών... και από την ‘αξία’ που αποδίδουν οι πολιτικοί οι οποίοι ισχυρίζονται ότι προστάτευσαν την εθνική κληρονομιά» (Sant Cassia 1999:257).

με το υλικό που είχα συλλέξει από συνεντεύξεις με τους επιχειρηματίες, να αποκτήσω καλύτερη γνώση των αντιλήψεων και πρακτικών τους σχετικά με τις επενδύσεις τους και την κατοχή εκ μέρους τους έγγειας ιδιοκτησίας. Τα ερωτήματα που αρχικά έθεσα και προσπάθησα να απαντήσω μέσα από αυτές τις πράξεις σχετίζονταν άμεσα με τους τρόπους που συγκροτείται η έννοια της 'εντοπιότητας' για μια κατηγορία πληθυσμού όπως αυτήν των επιχειρηματιών σε έναν τόπο, ο οποίος αποτελεί αντικείμενο έντονων συναλλαγών και είναι ταυτόχρονα τόπος διαμονής διαφορετικών κοινωνικο/πολιτισμικών κατηγοριών πληθυσμού.

Θεωρώ ότι οι συμβολαιογραφικές πράξεις που κατέγραψα και που καλύπτουν την περίοδο που ουσιαστικά διήρκεσε η επιτόπια έρευνα (δηλαδή την τριετία 1994 – 1996, ενώ η καταγραφή έγινε το 1997 και διήρκεσε για ένα χρόνο), παρέχουν πολλές πληροφορίες για τον τρόπο που συγκροτείται η αίσθηση του 'ανήκειν' σε σχέση με την κατοχή έγγειας ιδιοκτησίας στο πλαίσιο της τοπικής κοινωνίας. Αυτή η χρονική περίοδος η οποία αφορά στα μέσα της δεκαετίας του '90, θεωρείται μια δεκαετία εντατικής τουριστικής ανάπτυξης, πολλών αγοραπωλησιών καθώς και εποχή της ανοικοδόμησης μεγάλων παραθεριστικών οικιστικών συγκροτημάτων αποτελούμενων από κατοικίες οι οποίες αγοράστηκαν σε υψηλές τιμές από έλληνες αγοραστές. Τμήμα της εικόνας του τόπου, ως δυναμικού πεδίου αγοράς και πώλησης γης, φωτίζεται μέσα από την θεώρηση αυτών των 2150 συμβολαιογραφικών πράξεων.

Γενικότερα, παρά την αποσπασματικότητά της εικόνας αυτής εξάγονται πολύ χρήσιμες πληροφορίες για τις αλλαγές που συντελέστηκαν σε ένα ευρύ πλαίσιο αντιλήψεων οι οποίες αφορούν τη Μυκόνου ως τόπο 'αγοράς' και συναλλαγής που μετατρέπεται σε 'επιχειρηματικό' ή παραμένει 'αγροτικός'. Οι τρόποι ανάγνωσης βέβαια των συμβολαιογραφικών πράξεων είναι ποικίλοι και θα μπορούσαν ν' αποτελέσουν αυτοί καθ' αυτοί το ερευνητικό αντικείμενο μιας διατριβής. Ωστόσο, αυτό που προσπαθώ να διερευνήσω συνδέεται με το βασικό ερώτημα που αποτελεί τον ερευνητικό προσανατολισμό της παρούσας έρευνας και αφορά τους τρόπους με τους οποίους τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως 'επιχειρηματίες' και πώς αυτή η αντίληψη εμπλέκεται με την εννοιολόγηση της 'εντοπιότητάς' τους. Πώς συγκροτούν και συναθρώνουν τις δύο αυτές πλευρές της ταυτότητάς τους.

Η καταγραφή των πράξεων αφορά τις χρονιές που αυτές πραγματοποιήθηκαν, (δηλαδή το 1994, 1995 και το 1996). Βέβαια υπάρχει πολύ μεγάλη πιθανότητα, να μην μετεγγράφηκαν στο υποθηκοφυλακείο όλα τα συμβόλαια που αφορούν τις παραπάνω χρονιές από τους συμβολαιογράφους. Υπάρχει η πιθανότητα, για παράδειγμα, ακόμη και φέτος, να μεταγράφονται συμβόλαια, για παράδειγμα του 1994. Θεωρώ όμως ότι το σώμα των πράξεων που είχε μετεγγραφεί έως εκείνη την στιγμή, αποτελεί ένα αξιόπιστο δείγμα στο οποίο μπορεί κάποιος να στηρίξει την ερμηνευτική του προσέγγιση. Το βασικό ερευνητικό μου ενδιαφέρον εστιάζεται στις κατηγορίες μεταβιβάσεων που εμφανίζουν τη μεγαλύτερη συχνότητα και πρόκειται για τις πράξεις αγοραπωλησιών²⁴⁹.

²⁴⁹ Από τις 2150 περίπου πράξεις που περιέχονταν στους τόμους και που αφορούσαν τις παραπάνω χρονιές, υπήρχαν αρκετές οι οποίες αφορούσαν τροποποιήσεις συμβολαίων των προηγούμενων χρόνων- κυρίως διορθώσεις λαθών στην ακριβή μέτρηση για παράδειγμα των στρεμμάτων, των ποσοστών ιδιοκτησίας, εξοφλήσεις δόσεων σε

Στην κατηγοριοποίηση των συμβολαιογραφικών πράξεων, ακολούθησα τον χαρακτηρισμό που τους αποδόθηκε από τον ίδιο τον συμβολαιογράφο. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, διαχώρισα τις πράξεις με βάση τα υποκείμενα που τις συστήνουν και κάποιες φορές συμπεριέλαβα μέσα στην ίδια κατηγορία πράξεις που έχουν στη βάση τους ένα κοινό χαρακτηριστικό. Πρωτίστως προσπάθησα να αποσαφηνίσω και να μετρήσω ποιές πράξεις από τις 2150 αφορούν τον 'αυτόχθονα' πληθυσμό και ποιές τους 'άλλους' ή τους ποικίλους 'ξένους'. Σε αυτό μου το εγχείρημα συνάντησα μερικές φορές μεγάλο βαθμό δυσκολίας γιατί με βάση μόνο τα επίθετα ή ακόμη και τα μικρά ονόματα των υποκειμένων που αναφέρονται στις πράξεις δεν μπορεί να συγκροτηθεί με απόλυτη βεβαιότητα η κατηγορία του 'αυτόχθονα' κατοίκου. Ακόμη και όταν παρουσιάζονταν να έχουν σχέσεις συγγένειας με τα άλλα υποκείμενα που συμμετέχουν στις μεταβιβάσεις ή παρουσιάζουν μια αδιάσπαστη χρονική συνέχεια στην κατοχή διαφόρων τύπων 'γης' και άλλων περιουσιακών στοιχείων, η ιθαγένειά τους δεν είναι αυταπόδεικτη. Εξάλλου, όπως έχει ήδη αναφερθεί σε προηγούμενα κεφάλαια, η 'εντοπιότητα' αφορά πρακτικές και αντιλήψεις των ίδιων των υποκειμένων και δεν μπορεί να αναχθεί σε επίπεδο ονομάτων. Όμως, στην προκειμένη περίπτωση, για να διευκολυνθώ ως προς την κατηγοριοποίηση των πράξεων αγοραπωλησίας χρησιμοποίησα με κάθε επιφύλαξη τα ονόματα ως κριτήριο ιθαγένειας γνωρίζοντας τον κίνδυνο να οδηγηθώ σε εσφαλμένα συμπεράσματα. Σε αυτήν την προσπάθεια, σημαντικότατο βοήθημα στάθηκε το *Χρηστικό Λεξικό του Ιδιώματος της Μυκόνου*²⁵⁰ το οποίο περιέχει ειδικό παράρτημα με τα μυκονιάτικα βαπτιστικά ονόματα και επώνυμα και έτσι μπόρεσα να διαγνώσω-σε συνδυασμό και με την δική μου βιωματική εμπειρία από την τοπική κοινωνία- γραμμές καταγωγής των υποκειμένων σε σχέση με το χρονικό βάθος της κατοχής των ακινήτων τους. Επίσης βοηθήθηκα από τις πληροφορίες που μου παρείχε η υποθηκοφύλακας, η γραμματέας της καθώς και οι συμβολαιογράφοι και που αφορούσαν τα πρόσωπα που έκαναν τις αγοραπωλησίες και τα οποία γνώριζαν καλύτερα από εμένα.

Το σύνολο των συμβολαιογραφικών πράξεων που εξέτασα είναι γύρω στις 2150 συνολικά. Αφορούν (σύμφωνα με τον αναγραφόμενο προσδιορισμό τους από τους συμβολαιογράφους): 1) Πωλήσεις αγροτικών ακινήτων, 2) Πωλήσεις αγρού κατά ποσοστά, 3) Πωλήσεις αυτοτελών κάθετων ιδιοκτησιών, 4) Πωλήσεις οριζόντιων ιδιοκτησιών, 5) Πωλήσεις αστικών ακινήτων, 6) Περιουσιακές παροχές αγροτικών ακινήτων, 7) Περιουσιακές παροχές ακινήτων με παρακράτηση επικαρπίας, 8) Περιουσιακές παροχές αστικών ακινήτων, 9) Γονικές παροχές αγρών κατά Ψιλή Κυριότητα, 10) Γονικές παροχές οικοπέδων, 11) Γονικές παροχές οριζόντιας ιδιοκτησίας, 12) Δωρεά εν ζωή αγροτικών ακινήτων, 13) Δωρεά εν ζωή αστικών ακινήτων 14) Δωρεές αιτία θανάτου, 15) Εξόφληση αγοραπωλησιών, 16) Αποδοχές κληρονομιάς, 17) Αποδοχές κληρονομιάς χωρίς διαθήκη, 18) Δουλείες διόδου ή διελεύσεως για τα χωράφια (υπάρχει και μια δουλεία άντλησης νερού), 19) Παραχωρήσεις γης για κοινή χρήση,

παλαιότερες αγορές κ.ά. Αυτές δεν τις έλαβα υπόψη μου ξεχωριστά ως ιδιαίτερες περιπτώσεις παρά μόνο στο πλαίσιο της γενικότερης θεώρησης που αφορά τους τρόπους διανομής της γης την τριετία που με ενδιαφέρει.

²⁵⁰Π. Κουσαθανάς 1996.

20) Απαλλοτριώσεις ακινήτων, 21) Δηλώσεις για γκαράζ, 22) Συστάσεις οριζόντιων ή κάθετων ιδιοκτησιών, 23) Διανομές κοινής κληρονομικής περιουσίας, 24) Πλειστηριασμούς ακινήτων, 25) Συμβάσεις μίσθωσης ακινήτων (Μονής Παναγίας Τουρλιανής με επιχειρηματίες), 26) Ανταλλαγές ακινήτων ή μεριδίων ίσης αξίας, 27) Συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών - μετατροπές ατομικών επιχειρήσεων, 28) Παραιτήσεις από επικαρπία, 29) Ανάκληση δωρεάς, 30) Δουλεία άντλησης νερού, 31) Εγκρίσεις αγοραπωλησίας και 32) μία πράξη καθορισμού ορίων όμορων αγροτικών ακινήτων.

Από τις 32 κατηγορίες συμβολαίων, αυτές που απαντώνται συχνότερα αφορούν πρωτίστως τις μεταβιβάσεις μέσω (όλων των ειδών) αγοραπωλησιών οι οποίες φτάνουν περίπου τις 947, ενώ πρόκειται για την κατηγορία με την οποία ασχολήθηκα περισσότερο. Η δεύτερη σε αριθμό-κατηγορία μεταβιβάσεων που αφορά, περιουσιακές, γονικές παροχές και δωρεές ακινήτων (όλων των ειδών) φτάνει περίπου τις 542. Η τρίτη κατηγορία που απαντάται σε μεγάλο ποσοστό είναι οι αποδοχές κληρονομιάς οι οποίες αφορούν περίπου 371 περιπτώσεις. Οι πράξεις συστάσεως χώρων στάθμευσης (γκαράζ) είναι περίπου 91. Άλλη κατηγορία συμβολαιογραφικών πράξεων που εμφανίζονται με έναν συστηματικό τρόπο είναι οι Συστάσεις οριζόντιων ή κάθετων ιδιοκτησιών που φτάνουν τις 70. Επίσης, περίπου 47 πράξεις αφορούν 'δουλείες διόδου' (δηλαδή δικαιώματα διέλευσης μέσα από χωράφια) και γύρω στις 40 σχετίζονται με διανομές κληρονομικών περιουσιακών στοιχείων.²⁵¹

Οι περίπου 947 αγοραπωλησίες αποτελούν την πιο συνηθισμένη πρακτική μεταβίβασης της γης με τη μορφή ποικίλων ειδών ιδιοκτησίας- ως κτισμένου ή αδόμητου χώρου- και σχετίζονται με την αξία που έχει αποκτήσει η κατοχή περιουσιακών ακινήτων στη Μύκονο. Έτσι η μυκονιάτικη 'γη', μέσα από το σώμα των πράξεων γίνεται αντιληπτή ως μια φυσική, χειροπιαστή πλουτοπαραγωγική πηγή η οποία μπορεί να οικοδομηθεί. Είναι ένας τόπος όπου ασκούνται εργασιακές-επιχειρηματικές δραστηριότητες, ένας τόπος με λειτουργική παρά με αισθητική χρησιμότητα (Macnaghen & Urry 1998: 200)²⁵². Είναι ενδιαφέρον ότι το 1996 οι αγοραπωλησίες φτάνουν τις 383 και υπερτερούν συνολικά από τις προηγούμενες δύο χρονιές που είναι 314 για το 1994 και 250 για το 1995. Το γεγονός αυτό μαρτυρά την δραματική αλλαγή του τοπίου, που, από τα μέσα της δεκαετίας του '90 αποκτά έναν αστικό χαρακτήρα, με πολλές μικρές και μεγάλες οικοδομές. Οι χρήσεις της γης ακολουθούν ήδη όσα υπαγορεύονται από το κυρίαρχο αίτημα περί απρόσκοπτης τουριστικής ανάπτυξης και έχουν εναρμονισθεί με τη λειτουργία της γης ως 'εμπορεύματος', η οποία στην οικοπεδοποιημένη της μορφή έχει πρωτίστως οικονομική αξία και συνιστά ένα δυναμικό πεδίο οικονομικών και επιχειρηματικών συναλλαγών.

²⁵¹ Από τις άλλες κατηγορίες, συνάντησα 17 ανταλλαγές ακινήτων ή μεριδίων ίσης αξίας, 13 συστάσεις Ανωνύμων Εταιρειών και ακόμη μικρότερο αριθμό συμβολαιογραφικών πράξεων στις άλλες κατηγορίες (3 συμβάσεις μισθώσεων, 5 πλειστηριασμοί, 2 εγκρίσεις αγοραπωλησιών).

²⁵² Οι Macnaghen & Urry εξετάζοντας τους τρόπους αντίληψης και διαχείρισης της 'γης' στην Μ. Βρετανία ισχυρίζονται ότι εξαιτίας της χειροπιαστής φύσης της 'γης' και του μετασχηματισμού σε ακίνητο ή αγρόκτημα που μπορεί αυτή να υποστεί, ενισχύεται η αντίληψη ότι οι άνθρωποι δένονται μαζί της περισσότερο. Η εννοιολόγηση της 'γης' ως τόπου εργασιακού βρίσκεται στον αντίποδα της εννοιολόγησης της 'εξοχικής' έκτασης. Η 'εξοχή' συνδέεται με αντίληψεις διασκέδασης, ηρεμίας και οπτικής κατανάλωσης της υπαίθρου (1998: 201).

Από τις 947 αγοραπωλησίες, λιγότερες από 100 θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «αστικές», είτε γιατί αφορούν οικήματα μέσα στη χώρα, είτε γιατί αφορούν περιοχές που βρίσκονται μέσα στα όρια οικισμών (για παράδειγμα της Άνω Μεράς). Όλες σχεδόν οι υπόλοιπες πράξεις αγοραπωλησιών σχετίζονται με περιοχές «μη αστικές» (εκτός οικισμών) που πωλούνται και αγοράζονται ως «οικόπεδα» ή «αγροτεμάχια» μεγάλων εκτάσεων ή κατά ποσοστά. Οι «οριζόντιες» και οι «κάθετες»²⁵³ ιδιοκτησίες που αφορούν οικοδομές ή τελειωμένα κτίρια (οικίες) στα οποία αναλογεί και ένα κομμάτι/ποσοστό άκτιστου εδάφους, συστήνονται σε χωράφια που βρίσκονται εκτός των ορίων οικισμών, ή αποτελούν μέρη οικιστικών συγκροτημάτων που ενεγέρθηκαν σε οικοπεδοποιημένα χωράφια. Μέσα από τον τυποποιημένο λόγο των συμβολαιογραφικών πράξεων παράγονται, αλλά και αναπαράγονται εννοιολογήσεις για το 'χώρο' και τη 'γη' οι οποίες προσδιορίζονται από τις συναλλακτικές πρακτικές όσων συμμετέχουν σε αυτές τις μεταβιβάσεις. Οι έννοιες του «αγροτεμαχίου» ή του «οικοπέδου» μπορεί να θεωρούνται ταυτόσημες για κάποιους, Μυκονιάτες και μη, οι οποίοι αγοράζουν χωράφια για οικοδομική εκμετάλλευση και αυτή την σύγκριση των εννοιών πριμοδοτεί και ο λόγος των εγγράφων. Σε ένα άλλο δικαιοπρακτικό όμως πλαίσιο, για παράδειγμα στις δωρεές ή στις ανταλλαγές, υπάρχουν διαφοροποιήσεις στις εννοιολογήσεις και αυτό το αντιλαμβάνεται κανείς από τον τρόπο που το ίδιο το έγγραφο αναπαριστά στο σύνολό του τη σχέση των υποκειμένων με το χώρο και προδίδει τις επιθυμίες και τις επιδιώξεις τους.

Στοιχεία, ιδιαίτερα άξια λόγου των αγοραπωλησιακών μεταβιβάσεων είναι οι τιμές των ακινήτων. Στα συμβόλαια δεν αναγράφεται η πραγματική τιμή τους, αλλά μια εικονική που έχουν συμφωνήσει οι συμβαλλόμενοι και αυτό συμβαίνει για λόγους φορολογικούς. Γενικά υπάρχει μια ασάφεια ως προς την χρηματική αξία των μεταβιβαζόμενων αγαθών. Πρόκειται για ενδιαφέρουσα ιδιαιτερότητα αν αναλογιστούμε ότι, για επίσης τυπικούς λόγους, στις πράξεις αυτές αναγράφονται με κάθε λεπτομέρεια η έκταση της γης, τα ποσοστά συνιδιοκτησίας, τα όριά τους, οι προηγούμενοι ιδιοκτήτες και διάφορα άλλα στοιχεία που διευκρινίζουν με τον πιο σαφή τρόπο την ταυτότητα των ιδιοκτησιών. Οι οικονομικές συναλλαγές των υποκειμένων με όρους καθαρά οικονομικών αξιών, είναι γνωστές σε ένα κύκλο ανθρώπων που περιλαμβάνουν συγγενείς, φίλους, εξειδικευμένους τεχνικούς, συμβολαιογράφους και δικηγόρους, αλλά τυπικά παραμένουν 'αόρατες' ή μερικώς 'αδιαφανείς' ως προς την πλήρη έκτασή τους, όταν παρουσιάζονται στους κρατικούς φορείς.

Εξετάζοντας τις πράξεις αγοραπωλησιών υπό το πρίσμα αυτών που πουλούν και που αγοράζουν διαπίστωσα ότι οι δράστες των μεταβιβάσεων είναι άτομα που δεν έχουν σχέση καταγωγής με τον τόπο, δεν συνδέονται με αιματοσυγγένεια, ούτε με αγχιστειακούς δεσμούς με όσους αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως 'ντόπιους'. Οι περισσότεροι δε από αυτούς, δεν διαμένουν μόνιμα στο νησί, ούτε έχουν τις επιχειρήσεις τους σε αυτό. Από τις 947 περιπτώσεις, 386 μη Μυκονιάτες πωλούν και αγοράζουν «αγροτεμάχια», «οικόπεδα» και «οριζόντιες» ή

²⁵³ Οι «οριζόντιες» ιδιοκτησίες χωρίζουν εδαφικές εκτάσεις ενώ οι «κάθετες» χωρίζουν ορόφους.

«κάθετες ιδιοκτησίες», με έναν σχετικά γρήγορο μεταπρατικό ρυθμό, 227 περιπτώσεις αφορούν Μυκονιάτες που πωλούν σε μη- Μυκονιάτες και 305 αφορούν αγοραπωλησίες που γίνονται μεταξύ των ντόπιων. Υπάρχουν ακόμη 49 πράξεις όπου εμφανίζονται μη-ντόπιοι να πουλούν σε Μυκονιάτες.

Η οικοπεδοποίηση της έγγειας ιδιοκτησίας

Από τις 386 πράξεις αγοραπωλησιών που αφορούν τους μη- Μυκονιάτες, οι περισσότερες γίνονται μεταξύ Ελλήνων και ελάχιστες μεταξύ αλλοδαπών. Σ' αυτές τις 386 περιπτώσεις, υπάρχουν περίπου 180 πράξεις που αφορούν αγορές και πωλήσεις από εταιρείες σε άλλες εταιρείες ή σε μεμονωμένους αγοραστές-πωλητές. Μερικές από τις εταιρείες αυτές έχουν την έδρα τους εκτός Ελλάδας (για παράδειγμα Λιβερία), ενώ κάποιες είναι κατασκευαστικές και ασχολούνται με την ανέγερση οικοδομών και την εκμετάλλευσή τους ως παραθεριστικές κατοικίες. Μερικές από αυτές τις εταιρείες, την περίοδο της έρευνας, εμφανίζονται να κατατεμαχίζουν και να εμπορεύονται ποσοστά «αγροτικής»²⁵⁴ γης την οποία είχαν αγοράσει σε πολύ μεγάλη έκταση στο παρελθόν. Τα ποσοστά πωλούν σε διάφορους αγοραστές και ταυτόχρονα αγοράζουν από άλλους κάποια άλλα για λόγους πάλι οικοδομικών διευκολύνσεων. Παραθέτω το παρακάτω παραδείγματα:

α) «ΠΩΛΗΣΗ ΠΟΣΟΣΤΩΝ ΕΞ ΑΔΙΑΙΡΕΤΟΥ ΑΓΡΟΥ

Πωλήτρια: "ΑΧΟΝ Τεχνική- Οικοδομική Α.Ε." με έδρα την Αθήνα

Αγοραστής: Α. Κύρτσος, επιχειρηματίας

Πωλείται το 5% αγρού στο Αγράρι Άνω-Μεράς, 4.930 το όλον.

Περιήλθε σε μεγαλύτερη έκταση 101.564,45 τ.μ. το 1995 από αγορά από Α. Ξυδάκη και Δ. Ρουσούνελο»

β) « ΠΩΛΗΣΗ ΠΟΣΟΣΤΩΝ ΕΞ ΑΔΙΑΙΡΕΤΟΥ ΑΓΡΟΥ

Πωλητής: Ι. Γιαννάκης, πολιτικός μηχανικός

Αγοραστής: "ΑΧΟΝ Τεχνική-Οικοδομική Α.Ε. έδρα Αθήνα

Πωλείται το 5% αγρού στο Αγράρι ή Ράχη (Άνω-Μερά) 4563,36 τ.μ. το όλον. Περιήλθε με αγορά από ΑΧΟΝ Α. Ε. το 1994.»

Ωστόσο πρέπει να τονιστεί ότι ένα πολύ μεγάλο ποσοστό αγοραπωλησιών αναφέρεται σε «ιδιοκτησίες», οι οποίες πωλούνται ως «κάθετες» ή «οριζόντιες» και οι δράστες των συναλλαγών αυτών είναι κυρίως εταιρείες.

Όπως υπάρχουν κάποιες εταιρείες που αποτελούν τακτικούς αγοραστές ή πωλητές ποσοστών οικοπέδων, έτσι εμφανίζονται στις πράξεις και συγκεκριμένοι επιχειρηματίες,

²⁵⁴ Σύμφωνα με τη Stott, πριν από τον τουρισμό η αγροτική γη ήταν η μόνη γη για να κερδίσει κάποιος το εισόδημά του. Με την αυξανόμενη ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας στη Μύκονο, μορφές περιουσίας που προηγουμένως δεν είχαν καμιά παραγωγική δυνατότητα έγιναν πρωταρχικές πηγές εισοδήματος. Βραχώδεις, άγονες αγροτικές περιοχές εμφανίζονται ως καινούριοι τόποι για κατοίκηση (1982:211).

κτηματομεσίτες, πολιτικοί μηχανικοί οι οποίοι τεμαχίζουν και πωλούν τμήματα από μεγάλες ιδιοκτησίες τις οποίες απέκτησαν οι περισσότεροι από αγορές στις αρχές της δεκαετίας του '80 και του '90. Τα ονόματά τους τα συνάντησα τακτικά σε πολλές από τις αγοραπωλησίες πρόκειται για άτομα τα οποία μέσα από τον μεταπρατισμό των γαιών και των ακινήτων δημιούργησαν ένα τεράστιο οικονομικό κεφάλαιο το οποίο επανεπένδυναν είτε σε νέες αγορές, είτε σε καινούριες οικοδομές. Σε αυτό το μεταπρατικό 'δούνα- λαβείν' με τα ακίνητα συμμετείχαν τόσο μη- ντόπιοι όσο και Μυκονιάτες.

Αν θελήσουμε να δούμε την τοπογράφηση αυτών των εμπορικών περιοχών που φάνηκαν ότι αποτέλεσαν το επίκεντρο της μεταπρατικής δραστηριότητας στη Μύκονο τη δεκαετία του '90 διαπιστώνουμε τα παρακάτω: Οι «αγροί» ή τα «χωράφια» ή ακόμη οι «παραγκαιριές»²⁵⁵ βρίσκονται τις περισσότερες φορές, σε περιοχές που δεν κατοικήθηκαν από τους ντόπιους, περιοχές βραχώδεις και εκτεθειμένες στο βοριά, οι οποίες όμως βρίσκονται κοντά στη θάλασσα και έχουν θέα ή πρόσβαση σε αυτήν. Αυτές οι περιοχές βρίσκονται στο βόρειο τμήμα του νησιού και πουλήθηκαν συνήθως ως μη αξιοποιήσιμες από τους ντόπιους ιδιοκτήτες τους. Καθώς οι περισσότερες από τις νότιες περιοχές ήταν ήδη τουριστικά αξιοποιημένες, οι βόρειες απέκτησαν την τελευταία δεκαετία υψηλή αξία και έγιναν περιζήτητες ως τόποι ανέγερσης πολλών πολυτελών κατοικιών γνωστών και άγνωστων, επώνυμων και μη κατοίκων. Υπάρχουν όμως και αρκετές περιπτώσεις αγρών στη νότια παραλιακή ζώνη του νησιού, σε περιοχές που βρίσκονται υπο ανάπτυξη και οι οποίοι οικοπεδοποιήθηκαν και οικοδομήθηκαν παρά τον γεωργικό χαρακτήρα που είχαν στο παρελθόν²⁵⁶.

Στα περισσότερα από τα χέρσα χωράφια έχουν κτισθεί μεγάλα συγκροτήματα αποτελούμενα από παραθεριστικές κατοικίες, οι οποίες αγοράστηκαν από έλληνες επισκέπτες που έρχονται στο νησί την περίοδο του Πάσχα και του καλοκαιριού. Σε πολλά από αυτά τα συγκροτήματα, έχουν γίνει αυθαιρεσίες και καταστρατηγήσεις της ισχύουσας νομοθεσίας. Καταστρατηγήσεις, τόσο ως προς τα επιτρεπόμενα τετραγωνικά μέτρα οικοδομικής κάλυψης τα οποία προβλέπουν οι νόμοι, όσο και ως προς την αισθητική και αρχιτεκτονική μορφή που υιοθετούν αυτά τα κτιριακά συγκροτήματα (για παράδειγμα τριόροφα οικοδομήματα). Η αισθητική τους συνήθως αντιτίθεται σε οποιαδήποτε οδηγία και περιορισμό έχουν θέσει οι αρμόδιες υπηρεσίες (η πολεοδομία και η αρχαιολογική υπηρεσία που ελέγχει τις άδειες)²⁵⁷. Σε

²⁵⁵ «Παραγκαιριά»: χέρσο χωράφι κατώτερης ποιότητας χωρίς καλλιεργητική αξία, βοσκότοπος.

²⁵⁶ Κατά τον Παρπαίρη (1993) «η συνέχιση της ανάπτυξης της πρωτογενούς υποδομής κατά μήκος και κοντά στις ακτές της χώρας (οδικές προσβάσεις, ηλεκτροδότηση, ύδρευση κ.λ.π.) ενθάρρυνε την τάση και τις προσδοκίες των κατοίκων, αλλά και των ξένων επενδυτών, να αποκτήσουν οικοπέδα σε περιοχές όπου προηγούμενα κυριαρχούσε η γεωργική εκμετάλλευση πιέζοντας για την θέσπιση ειδικών προνομίων (όροι δόμησης) για κατοικίες και τουριστικές εγκαταστάσεις. Η διασπορά των τουριστικών εγκαταστάσεων και η επέκτασή τους σε μεγαλύτερη ακτίνα από τον οικισμό συνέχισε να κυριαρχεί στην επόμενη φάση της τουριστικοποίησης (1980-1990) της νήσου με συνέπεια μεγαλύτερη έκταση γεωργικών εκμεταλλεύσεων να μην χρησιμοποιείται σε αναμονή του επενδυτή για τουριστικές χρήσεις... Η απουσία αυστηρού ελέγχου των χρήσεων γης ... αφήνει ασυγκράτητη την τουριστικοποίηση που απορροφά συνεχώς κάθε διαθέσιμη επιφάνεια γης...» (β' τόμος, 1993:56).

²⁵⁷ Μια τέτοια περιοχή είναι τα Κανάλια, που βρίσκεται στην βορειοδυτική πλευρά του νησιού και ενώ ποτέ δεν τόλμησαν οι ντόπιοι να την κατοικήσουν λόγω της έκθεσής της στους συνεχείς βορείους ανέμους, σήμερα πυκνοκατοικείται από παραθεριστές το καλοκαίρι.

όλα δε τα νεόδμητα συγκροτήματα παραθεριστικών κατοικιών, παρατηρήθηκαν από καταπατήσεις της αιγιαλίτιδος ζώνης και δημιουργία ελικοδρομίων έως απαγορεύσεις στη χρήση δρόμων και διαδρομών οι οποίες επέτρεπαν την πρόσβαση του κόσμου σε μικρές παραλίες του νησιού. Αυτού του είδους η επιχειρηματική δράση των κατασκευαστικών εταιρειών που εκκινεί από τις συναλλακτικές πρακτικές ντόπιων και μη, είναι μια δράση που κινείται συνήθως στο όριο νομιμότητας- παραβατικότητας, αλλά και πέρα από αυτό. Η σχέση που οριοθετείται από τις πρακτικές τους ως προς τη διαχείριση του τόπου σηματοδοτεί τη 'γη'²⁵⁸ ως το κατεξοχήν 'εμπόρευμα' που αλλάζει ιδιοκτήτες, όψη, ταυτότητα, μέσα από συνεχείς διαδρομές ανασηματοδοτήσεων του τι σημαίνει 'ιδιοκτησία'.

Αν ένα κομμάτι 'γης' αποτελεί περιουσιακό στοιχείο ως «αγρός», ο οποίος μέσα σε διαφορετικά πολιτισμικά συμφραζόμενα, είθισται, να αξιώνει για αυτούς που τον κατέχουν καταγωγή και συνέχεια στο χώρο και στον χρόνο, στην προκειμένη περίπτωση, αλλάζει σημασία και γίνεται το πεδίο που εκδηλώνεται η 'α-ιστορικότητα' των υποκειμένων. Τις πολιτισμικές συντεταγμένες της α-ιστορικότητας αποτελούν η εμπορευσιμότητα του 'τόπου' και του 'χρόνου', καθώς και η κατανάλωσή του στο πλαίσιο μια τουριστικής αγοράς του ώψιμου καπιταλισμού. Η χρήση του χρήματος για αγορά ακινήτων, τόσο από την πλευρά των ντόπιων όσο και των μη ντόπιων αποτελεί μια παγιωμένη επενδυτική στρατηγική που έχει στόχο τη δημιουργία και την ενίσχυση πρώτα από όλα του οικονομικού κεφαλαίου, αλλά και των συμβολικών του συνδηλώσεων. Η εννοιολόγηση της Μυκόνου ως 'τουριστικού' τόπου γίνεται και με οικονομικούς όρους, αφού οι πωλητές ιδιοκτησιών κερδίζουν χρήματα μέσα από τον μεταπρατισμό, οι δε αγοραστές, πέρα από την συμμετοχή στο φαντασιακό 'κοσμοπολίτικο' μύθο που κατασκευάζεται ποικιλοτρόπως για τον τόπο, συμμετέχουν και σε ένα οικονομικό «χρηματιστήριο» αξιών. Από αυτήν την ερμηνευτική σκοπιά η συγκεκριμένη δράση των πωλητών και αγοραστών ιδιοκτησιών, αποδίδει σε τόπους και προορισμούς αναψυχής, όπως η Μύκονος, τον χαρακτήρα 'μεταμοντέρνων χώρων' με αποσπασματική ιστορικότητα,

Το θέμα των αυθαιρεσιών στις οικοδομικές δραστηριότητες και των νομικών καταστρατηγήσεων τέθηκε συστηματικά από την εφημερίδα Η Μυκονιάτικη (σελ. 1, αρ. φυλ. 138, Μάιος 2001) σύμφωνα με την οποία μαθαίνουμε ότι « τα 13 πολεοδομικά γραφεία που εδρεύουν σε ισάριθμα νησιά του Αιγαίου και λειτουργούν με ευθύνη της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης εκδίδουν ετησίως 7000 οικοδομικές άδειες...». Σύμφωνα με την ίδια εφημερίδα ο ίδιος ο Υπουργός Αιγαίου κατήγγειλε την ανεξέλεγκτη δόμηση στα νησιά του Αιγαίου: « Ενώ στην εκτός σχεδίου δόμηση που απαιτούντο τέσσερα στρέμματα γης το δικαίωμα οικοδομής είναι μέχρι 200τ.μ.,στη Μύκονο αλλά και αλλού συναντώνται βίλες όχι μικρότερες των 1000 τ.μ. ή 2000τ.μ. Για να μην αναφερθώ σε έργα δημοσίων φορέων, για παράδειγμα δήμων, που εγκληματούν κατά του περιβάλλοντος.» Αλλού ο Υπουργός δηλώνει ότι « Η Μύκονος έχει τελειώσει χωροταξικά»

Σύμφωνα με τους αρθρογράφους της *Μυκονιάτικης*, η Ειδική Χωροταξική Μελέτη του νησιού μένει στα συρτάρια των αρμοδίων υπηρεσιών «ενώ ανενόχλητοι ιδιώτες και οικοδομικές εταιρείες, σε ένα ατέλειωτο παζάρι συναλλαγής με τις αρμόδιες υπηρεσίες (Πολεοδομικά Γραφεία, Αρχαιολογικές Υπηρεσίες, Δασικές Υπηρεσίες, Δ.Ο.Υ, Ι.Κ.Α), τεμαχίζουν, αποχαρακτηρίζουν, οικοπεδοποιούν και τσιμεντοποιούν απ' άκρη σε άκρη το νησί με μόνο στόχο το άμεσο και μέγιστο κέρδος...».

²⁵⁸ Ο Gregory ισχυρίζεται ότι η εμπορευματική χρήση της γης σχετίζεται με την αποστασιοποιημένη δυτική σκοπιά της φύσης, όπου η γη είναι νεκρή. Είναι αδρανής... Είναι εμπόρευμα- μπορεί να έχει αξία, αλλά δεν είναι 'ιερή'. Είναι εμπορική επένδυση που μπορεί να αγοραστεί, ν' αναπτυχθεί και να ξαναπουληθεί (με μεγάλο κέρδος) αλλάζοντας τίτλους και συμβολαιογραφικές πράξεις (1997:115).

κατακερματισμένη ταυτότητα, με έντονη την αίσθηση της μετάβασης και όχι της μόνιμης κατοίκησης.

Το υψηλό ποσοστό που εμφανίζουν οι Μυκονιάτες ως πωλητές ακίνητης περιουσίας σε μη Μυκονιάτες και εταιρείες (227 πράξεις) συντελεί στην ενίσχυση της άποψης σύμφωνα με την οποία τα τελευταία χρόνια, σε πολλούς τουριστικούς τόπους, κάνουν αισθητή την παρουσία τους στις τοπικές κοινωνίες ξένοι επενδυτές/ υπερτοπικοί παράγοντες οι οποίοι αγοράζουν μεγάλες εκτάσεις για οικονομική εκμετάλλευση. Στην προκειμένη περίπτωση πωλούνται σε αυτούς χωράφια σε άγονες, βραχώδεις περιοχές που οι ίδιοι οι Μυκονιάτες δεν έχουν τη δυνατότητα να αξιοποιήσουν ή δεν θα τα αξιοποιούσαν λόγω της απουσίας τους από το νησί και της ενασχόλησής τους με άλλες, μη τουριστικές δραστηριότητες. Μερικές αγοραπωλησίες αφορούν κληρονομικά χωράφια, όπου πολλοί κληρονόμοι κατέχουν μικρά ποσοστά και αποφασίζουν να τα πουλήσουν σε συμφέρουσες για αυτούς τιμές. Οι αγοραπωλησίες αποτελούν όμως πράξεις μεταβίβασης ακινήτων αγαθών και μεταξύ των Μυκονιατών. Από αυτήν την άποψη θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι η τάση της εντατικής εμπορευματικής διακίνησης ακινήτων εντοπίζεται ως δυναμική τόσο έξω από την τοπική κοινωνία, όσο και μέσα σε αυτήν. Οι περίπου 305 συμβολαιογραφικές πράξεις που αφορούν αγοραπωλησίες μεταξύ των ντόπιων, καθώς και οι 49 πράξεις με πωλητές μη ντόπιους που πουλούν σε ντόπιους δείχνουν το ενδιαφέρον της τοπικής κοινωνίας για την απόκτηση ακινήτων και τη χρήση τους ως επενδυτικό κεφάλαιο.

Η επενδυτική λογική στην αγορά ακινήτων είναι κυρίαρχη μεταξύ των Μυκονιατών επιχειρηματιών με ξενοδοχειακές επιχειρήσεις οι οποίοι αγοράζουν κυρίως «αγρούς» με σκοπό την τουριστική αξιοποίησή τους. Αυτό το διαπίστωσα και μέσα από την επαφή μου με τις οικογένειες οι οποίες έβαζαν ως επενδυτικούς στόχους την αγορά ακινήτων σε τακτά χρονικά διαστήματα. Άλλωστε ένας από τους λόγους που αποφάσισα να εξετάσω τις πράξεις μεταβίβασης της συγκεκριμένης τριετίας ήταν η επενδυτική δραστηριότητα των επιχειρηματιών και των οικογενειών τους που στάθηκαν στο επίκεντρο της έρευνάς μου σε συνδυασμό με όλη την υπόλοιπη επενδυτική δραστηριότητα η οποία εκδηλώθηκε με έντονους ρυθμούς την περίοδο εκείνη στο νησί. Ήμουν σε θέση να συγκρίνω μέσα από την προσωπική μου εμπειρία αυτό που συνέβαινε τη δεκαετία του '90 σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια και σε αυτήν την προσωπική/βιωματική εμπειρία των αλλαγών, οι πράξεις μεταβίβασης με βοήθησαν να κατανοήσω την έκτασή τους και να έχω μια περισσότερο στέρεη εικόνα αυτού που έβλεπα και άκουγα να συμβαίνει.

Ένα μεγάλο ποσοστό αγοραπωλησιών μεταξύ των ντόπιων, αφορά την πώληση κληρονομικών μεριδίων «αγρών» από τους συγγενείς του κληρονομούμενου σε κάποιον άλλον συγγενή του ή σε κάποιον άλλον έξω από την ομάδα των κληρονόμων. Η συντριπτική πλειοψηφία των αγοραπωλησιών που διεξάγονται μεταξύ των Μυκονιατών και δή των επιχειρηματιών αφορά εκτάσεις γης σε περιοχές που χαρακτηρίζονται ως «αγροί» και όχι ως «οριζόντιες» ή «κάθετες ιδιοκτησίες». Πρόκειται για ένα σημείο το οποίο διαφοροποιεί την

στάση αυτής της κατηγορίας των υποκειμένων, από εκείνης των 'ξένων' απέναντι στο είδος που αγοράζεται και πωλείται. Στο πλαίσιο της επιχειρηματικής λογικής «οι αγροί» έχουν μεγάλη αξία ως είδος επένδυσης η οποία δίνει υλικές διαστάσεις στο χρήμα που συσσωρεύτηκε από την εντατική εργασία. Αυτοί οι «αγροί» ενδέχεται να αποτελέσουν προικώα περιουσία ή μελλοντικά κληροδοτήματα. Ακόμη μπορεί να ξαναπουληθούν ή να αναταλλαχθούν. Ως «αγροί», επίσης, οι εκτάσεις αυτές αποτελούν τα νέα δυνητικά πεδία της επιχειρηματικής δράσης των ίδιων των επιχειρηματιών ή των απογόνων τους. Από αυτήν την άποψη, οι αγοραπωλησίες που διεξάγονται μεταξύ των ντόπιων, και, αφορούν στην πλειοψηφία τους «αγρούς», εντάσσονται μεν στην κυρίαρχη λογική της 'γης' ως επένδυσης την οποία έχει ανατιμήσει η τουριστική ανάπτυξη, όμως την ίδια στιγμή αφορούν σε πρακτικές των υποκειμένων που έχουν -εν μέρει- μια συνέχεια στο χρόνο και στο χώρο. Η αξία της κατοχής γης αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς του τοπικού αξιακού κώδικα τους τελευταίους τουλάχιστον δύο αιώνες κατά τους οποίους η βάση της οικονομίας της Μυκόνου ήταν κυρίως γεωργοκτηνοτροφική (Stott 1982:79-92)²⁵⁹. Σε αυτό το σημείο, έχει νόημα να προσθέσουμε ότι ακόμη και στις «δωρεές» ή τις «γονικές παροχές» οι οποίες αφορούν διακινούμενα ακίνητα μεταξύ συγγενών, οι «αγροί» και τα «χωράφια» είναι οι βασικοί πρωταγωνιστές σε πράξεις αυτού του είδους.

Τα «χωράφια» ή «αγροτεμάχια», μπορεί να αποκλείονται από μια μελλοντική γεωργική χρήση, έχουν όμως ένα 'βιογραφικό' μέλλον ανοιχτό σε άλλες δυνατότητες χρήσεων. Ο χρόνος σύνδεσής τους και κατοχής τους από τους αγοραστές είναι συνήθως πολύ μεγαλύτερος από αυτόν που συνδέει τους περισσότερους μη ντόπιους με τα περιουσιακά τους στοιχεία στο νησί. Αυτό μπορεί να διαπιστωθεί γενικά αν εξεταστεί μέσα από τα δικαιοπρακτικά αυτά έγγραφα ο τρόπος και ο χρόνος κατά τον οποίο περιέρχεται το ακίνητο στα χέρια των κατόχων του. Αντιθέτως, το είδος των αγοραπωλησιών που διεξάγεται μεταξύ των μη- ντόπιων δεν εντάσσεται σε καμιά 'παράδοση' ή συνέχεια εντόπιων πολιτισμικών πρακτικών. Οι «οριζόντιες» και «κάθετες ιδιοκτησίες» προσδιορίζουν μια άμεση και οριστική χρήση, η οποία θέτει τη γη από την αρχή ως αντικείμενο συναλλακτικών πρακτικών στο πλαίσιο της τουριστικής αγοράς. Ο χρόνος σύνδεσής της με όσους την κατέχουν δεν έχει το βάθος που εντοπίστηκε στην παραπάνω κατηγορία των αγοραπωλησιών, καθώς, μέσα από τις συνεχείς μεταβιβάσεις της, χρησιμοποιείται εντατικότερα ως κερδοφόρα πηγή.

²⁵⁹ Το 19ο αιώνα στη Μύκονο, τόσο οι αγροτικές όσο και αστικές περιουσίες μέσα στη Χώρα αποτελούσαν πηγές παραγωγής ή εισοδήματος για τους ιδιοκτήτες τους. Η περιουσία υπήρξε σημαντική ως επένδυση. Υπήρξε δε, η δυνατότητα αύξησης του εισοδήματος από τις συνεχείς αγοραπωλησίες της περιουσίας σε διαφορετικές τιμές. Έπαιξε το ρόλο επενδυτικού κεφαλαίου. Άλλες φορές η περιουσία παρείχε τα μέσα κατοχής μετρητών για εμπορευματικές ανάγκες. Υπήρξε έντονη υποθηκευτική δραστηριότητα στο παρελθόν και για αυτό η αξία κατοχής περιουσίας ήταν πάντα υψηλή (Stott 1982:189-190).

Η 'ηθική' των αγοραπωλησιών και η πολιτική τους διάσταση

Αν η αποδέσμευση των τόπων από την ιστορία τους μέσω της αλλαγής χρήσεων και κατοχής της γης και και η είσοδός τους σε νέους και σύντομους βιογραφικούς χρόνους, όπως αυτές προσδιορίζονται από την δράση στο οικονομικό πεδίο, είναι μία σημαντική διάσταση της σχέσης που συνάπτουν οι άνθρωποι με τον τόπο, ακολούθως, πρέπει να δούμε και τον τρόπο που συγκροτείται η έννοια του 'πολιτικού' μέσα από αυτή τη σχέση.

Όπως προαναφέρθηκε, η 'αγροτική' γη που πουλήθηκε, οικοδομήθηκε και αποτέλεσε την πύλη που επέτρεψε σε πολλούς μη-ντόπιους να αποκτήσουν πρόσβαση στο νησί ως 'ιδιοκτήτες' πλέον και όχι ως απλοί τουρίστες-επισκέπτες, πυροδότησε μια συγκεκριμένη επιχειρηματική λογική που κινήθηκε σε πεδία πέρα από το νόμο και το κράτος. Η εμπορευματική αντιμετώπιση της γης ανέδειξε τους επιχειρηματίες και τις κατασκευαστικές τους εταιρείες ως κατόχους 'υπερεξουσιών' που μέσω περιέργων και αφανών δοσοληψιών με τα κατάλληλα πρόσωπα, παρέκαμψαν τους κρατικούς περιορισμούς. Ομοίως, όσοι αποτελούν τους σύγχρονους κατόχους των ιδιοκτησιών επιδεικνύουν ένα είδος 'ανυπακοής' στη νομοθεσία που καθορίζει το τι επιτρέπεται και τι δεν επιτρέπεται να χτισουν, να αλλάξουν, ή να χρησιμοποιήσουν μέσα στα όρια αυτών των ιδιοκτησιών. Οδηγούμαι λοιπόν στη διαπίστωση ότι η κατοχή ακινήτων πάνω στο νησί, διαμορφώνει, αλλά και διαμορφώνεται από μια αντίληψη 'συμφέροντος' η οποία σημασιοδοτείται από μια αντίληψη περί άσκησης πολιτικής δράσης, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί τόσο από την 'εντόπια' όσο και από την 'έτερη' σκοπιά. Η πολιτική συνείδηση των υποκειμένων εκδηλώνεται μέσα από τις πρακτικές τους προκειμένου να μεγιστοποιήσουν τα οφέλη τους. Αυτές οι πρακτικές φανερώνουν μια ιδεολογία κυριαρχίας των υποκειμένων έναντι του κράτους. Τα υποκείμενα, χρησιμοποιώντας ένα ευρύ δίκτυο κοινωνικών σχέσεων που υποστηρίζεται από την λογική της αμοιβαιότητας σε 'εξαρτήσεις', αλλά και από την πίστη στον καταλυτικό ρόλο που διαδραματίζει το χρήμα σε αυτές τις σχέσεις, ασκούν πιέσεις, χρησιμοποιούν πρόσωπα και καταστάσεις, διαμορφώνοντας μια αντίληψη για το κράτος και τους θεσμούς τους ως υποστηρικτικών μηχανισμών στις ατομικές συμφεροντολογικές τους επιδιώξεις. Από αυτή τη σκοπιά, η πρακτική των αγοραπωλησιών, η αλλαγή των κατόχων, η εννοιολόγηση του τόπου ως δομημένο εμπορευματοποιημένο περιβάλλον/τοπίο οριοθετεί ένα πολύ συγκεκριμένο πλαίσιο πολιτικής διαχείρισης της γης. Σύμφωνα με αυτό διαμορφώνεται η αντίληψη των λίγων 'ισχυρών' και 'υπερκρατικών' υποκειμένων που ασκούν εξουσίες, ενώ εγκαθιδρύουν σχέσεις ανισότητας με την πλειονότητα των υπόλοιπων πολιτών απέναντι στην ισχύ των νόμων. Μέσα σε αυτή τη λογική η Μύκονος αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα τόπου όπου δοκιμάζονται τα όρια αντοχής αυτού που προσδιορίζεται ως 'δημοκρατία'. Έννοιες όπως αυτή του 'πολίτη', του 'νόμου' και του 'κράτους' πρέπει να επανεξεταστούν μέσα στα νέα συμφραζόμενα που αφορούν την ταυτότητα του τόπου 'τουριστικού' προορισμού, αλλά και ως τόπου που εκδηλώνονται τα πολλά πρόσωπα της αγοράς και του πολυδύναμου και πολυφυσού καπιταλισμού. Τα παραπάνω αποκτούν ακόμη μεγαλύτερη σημασία όταν τα

βλέπουμε να επηρεάζουν την άσκηση πολιτικής σε τοπικό επίπεδο. Οι συνέπειές τους είναι ορατές στη λήψη πολιτικών αποφάσεων από τους αιρετούς της τοπικής αυτοδιοίκησης, στην επίλυση των συγκρούσεων ή την επιδίωξη εξισορροπήσεων των ποικίλων συμφερόντων. Η δυναμική των αγοραπωλησιών ακινήτων έχει διαμορφώσει εκ νέου τη ματιά των ντόπιων (επιχειρηματιών) η οποία συνδέει την άσκηση της δημόσιας πολιτικής με την κατοχή περιουσίας. Από τη μια πλευρά, η κατοχή ακινήτων δεν συνιστά κριτήριο συμμετοχής ή ενσωμάτωσης όσων μη-ντόπιων την κατέχουν στην τοπική κοινωνία, αλλά από την άλλη προάγει και νομιμοποιεί την παραγωγή μιας αντίληψης για την 'ιθαγένεια' όταν η κατοχή αυτή αφορά τους ντόπιους. Κατά την ίδια λογική, το ποιος κατέχει τι, παράγει αποκλεισμούς ή συμπεριλήψεις που διαμορφώνουν τις πολιτικές ισορροπίες και τη λήψη πολιτικών αποφάσεων.

Από τη θεώρηση των πράξεων μεταβίβασης διαπίστωσα ότι η κατοχή έγγειας ιδιοκτησίας στο νησί, η οποία έχει πολύ συχνά τη μορφή οικοδομημένου περιβάλλοντος (παραθεριστικής κατοικίας), δεν αποτελεί κριτήριο 'εντοπιότητας' των υποκειμένων από τη στιγμή που άλλαξε η χρήση γης²⁶⁰. Επίσης έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το ότι η ιστορία των αγοραπωλήσεων «αγρών» και «χωραφιών» στο νησί την τελευταία δεκαετία, σε μη-ντόπιους χαρακτηρίστηκε από την απουσία ενός 'ιθαγενούς' λόγου που θα σκόπευε στην ανακίνηση τοπικιστικών ιδεολογημάτων προκειμένου να αναχαιτιστεί η μεταβίβαση της γης σε μη Μυκονιάτες. Και αυτό συνέβη γιατί η ανατιμημένη αξία των έγγειων ακινήτων στο νησί συσχετίζεται κυρίως με την λειτουργία τους ως επενδυτικές και κερδοσκοπικές πηγές.

Οι επιχειρηματικές χρήσεις της γης αφορούν σε ένα πρώτο επίπεδο επενδυτές και κατασκευαστικές εταιρείες που προέρχονται από την Ελλάδα και το εξωτερικό. Σε ένα άλλο επίπεδο, οι ντόπιοι διακινούν μεταξύ τους, μέσω αγοραπωλησιών εκτάσεις γης, οι οποίες έχουν το χαρακτήρα επένδυσης του πλεονασματικού χρηματικού κεφαλαίου που προέρχεται από τις επιχειρήσεις τους. Η πρακτική της αγοράς «αγροτεμαχίων» συμπληρώνει την επενδυτική στρατηγική πολλών οικογενειακών επιχειρήσεων, η οποία συνίσταται στην μεγιστοποίηση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων και την αύξηση του οικονομικού τους κεφαλαίου. Η αγορά εκτάσεων γης αποτελεί έναν μηχανισμό 'εσωτερικής' αναδιανομής της γης, αλλά ταυτόχρονα υπάρχει έντονη η τάση συσσώρευσης μεγάλων εκτάσεων στα χέρια πολύ εύπορων οικογενειών²⁶¹, οι οποίες, μέσα από τις προσοδοφόρες ξενοδοχειακές τους επιχειρήσεις επενδύουν ένα τμήμα των χρημάτων τους σε μελλοντικά εκμεταλλεύσιμα «χωράφια». Κατ'αυτόν τον τρόπο δημιουργούνται μεγάλες περιουσίες που περιλαμβάνουν τις ξενοδοχειακές μονάδες, άλλες τυχόν επιχειρήσεις καθώς και εκτάσεις πολλών στρεμμάτων.

²⁶⁰ Η άποψη αυτή βρίσκεται στους αντίποδες των ισχυρισμών του Saulnier-Thiercelin ότι «το να κατέχει κάποιος ένας σπίτι ή έναν αγρό, σημαίνει ότι αναγνωρίζεται ως πλήρες μέλος της κοινότητας, με όλα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτήν την ένταξη» (1994:62).

²⁶¹ Η άποψη της Stott είναι εκ διαμέτρου αντίθετη από αυτήν που υποστηρίζω στην παρούσα εργασία. Εκείνη θεωρεί ότι την περίοδο που άρχισε να αναπτύσσεται ο τουρισμός, καμιά ομάδα δεν κατείχε το μεγαλύτερο κομμάτι γης ή περιουσίας στο νησί. Αυτή η σχετικά ευρεία κατανομή της περιουσίας στην σύγχρονη Μύκονο, όπως και οι νέες παραγωγικές δυνατότητες των μέχρι πρόσφατα μη παραγωγικών περιουσιών, παρείχαν σημαντικές διευκολύνσεις για την οικονομία του σύγχρονου μυκονιάτικου νοικοκυριού (1985:200). Οι αλλαγές όμως που συντελέστηκαν σε μια δεκαετία άλλαξαν τις αναλογίες στην κατοχή έγγειων ακινήτων μεταξύ των οικογενειών- πράγμα που συνάδει με την έντονη εμπορευματική κινητικότητα της γης στο νησί.

Όλα μαζί τα ακίνητα συνήθως συγκροτούν την οικονομική βάση των «*Ανώνυμων Εταιρειών*», οι οποίες συστήνονται από τις περισσότερες οικογενειακές ξενοδοχειακές επιχειρήσεις. Η μεγάλη ή μικρή δυνατότητα επένδυσης σε «*χωράφια*» αποτελεί πεδίο ανταγωνισμού στο εσωτερικό της κατηγορίας των επιχειρηματιών και των οικογενειών τους· πεδίο επίδειξης δύναμης που αφορμάται από την οικονομική κατάσταση των υποκειμένων και εκτείνεται σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο. Η κατοχή μεγάλης περιουσίας με τη μορφή έγγειας ιδιοκτησίας δημιουργεί πολιτικές πιέσεις, καθορίζει τον συσχετισμό των δυνάμεων και επηρεάζει πολλές από τις επίσημες πολιτικές αποφάσεις που παίρνει η εκλεγμένη δημοτική εξουσία του νησιού. Επίσης, αποτελεί βασικό στοιχείο κοινωνικής διαφοροποίησης και ασυμμετρίας μεταξύ των κοινωνικών ομάδων που συγκροτούν την τοπική κοινωνία. Η συσσώρευση ταυτόχρονα μεγάλων εκτάσεων από μη Μυκονιάτες επενδυτές και εταιρείες είναι ένα από τα στοιχεία που συμπληρώνει την εικόνα της κοινωνικής ανισορροπίας και εντείνει την αίσθηση απώλειας του ελέγχου των χρήσεων γης από ένα τμήμα του ντόπιου επιχειρηματικού κόσμου. Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι το ποσοστό των αλλοδαπών ως αγοραστών ακινήτων είναι πολύ μικρό μέσα στις πράξεις της συγκεκριμένης τριετίας. Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις αγοραπωλησιών όπου εμφανίζονται ως αγοραστές μη ντόπιοι οι οποίοι εργάζονται στη Μύκονο τα τελευταία χρόνια και μέσα από την απόκτηση «*αγρών*» ή άλλου τύπου 'ιδιοκτησίας' επικυρώνουν την σχέση 'οικειότητας' με τον τόπο στον οποίο εργάζονται. Τόσο το σώμα των αγοραπωλησιών, όσο και οι υπόλοιπες πράξεις μεταβίβασης προδίδουν τον ιδιαίτερο ρόλο που έχουν τα περιουσιακά στοιχεία στη ζωή των υποκειμένων ως θεσμοθετημένα και με το νόμο προστατευμένα αγαθά. Αυτό μπορεί να το διαπιστώσει κανείς από τις λεπτομέρειες και την έμφαση των εγγράφων στο να οριστούν και να προσδιοριστούν όσα μεταβιβάζονται με εξαιρετική σαφήνεια.

Ως αγοραστές και πωλητές εμφανίζονται τόσο άνδρες όσο και γυναίκες. Οι ντόπιες γυναίκες συμμετέχουν δυναμικά στις μεταβιβάσεις από όλες τις θέσεις: ως αγοράστριες, πωλήτριες, δωρήτριες. Πωλούν ακίνητα τα οποία περιήλθαν σε αυτές ως «*γονικές παροχές*», αλλά εμφανίζονται και ως αγοράστριες πολλών στρεμμάτων οικοδομήσιμης γης. Μερικοί από τους ντόπιους αγοραστές έχουν νεαρή ηλικία. Το νεαρό της ηλικίας (μερικοί δεν έχουν τελειώσει ακόμη το σχολείο) άλλωστε δεν αποτελεί εμπόδιο στο να κατέχουν περιουσιακά στοιχεία που δίδονται ως «*γονικές παροχές*», ή ως «*δωρεές*» από άλλους συγγενείς (οι γεροντότεροι δωρίζουν στα εγγόνια τους, οι θείες και οι θείοι στα ανήψια τους, τα αδέρφια μεταξύ τους, οι γονείς στα παιδιά τους). Είτε για λόγους φορολογικών απαλλαγών, είτε για οικονομικούς/επιχειρηματικούς λόγους, πολλά νεαρά άτομα εμφανίζονται να κατέχουν περιουσία. Αυτή η διαπίστωση, μέσα από τις συμβολαιογραφικές πράξεις συμβαδίζει με την αντίληψη που συγκροτούν για επιχειρηματική επιτυχία πολλά άτομα από την νεαρή ακόμη ηλικία. Η εμπλοκή τους στην αγορά τουριστικών υπηρεσιών έπεται συνήθως αμέσως μετά τη μέση εκπαίδευση, ή την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία. Όσοι ή όσες δεν ανήκουν σε οικογένειες με επιχειρήσεις, συνήθως απαιτούν από τους γονείς τους οικονομική υποστήριξη προκειμένου να αρχίσουν μια δική τους επιχείρηση. Η μεταβίβαση περιουσιακών στοιχείων

αποτελεί το πρώτο βήμα για την οικονομική δράση των νεαρών ατόμων στην επιχειρηματική αγορά της Μυκόνου.

Εν κατακλείδι, θα υποστήριζα ότι οι πράξεις μεταβίβασης εκφράζουν τις αντιλήψεις των εντόπιων υποκειμένων για τη σχέση που τα συνδέει με τα ακίνητα υπάρχοντά τους. Οι αντιλήψεις αυτές κινούνται σε δύο πόλους. Ο ένας πόλος αφορά την εργαλειακή χρήση που συνάπτουν με αυτά στο πλαίσιο των επιχειρηματικών τους πρακτικών. Θέτουν τα ακίνητα σε εμπορική κυκλοφορία όταν κρίνεται μια τέτοια κίνηση συμφέρουσα και τότε έχουν μια κατεξοχήν οικονομική αξία που τους αποδίδει έναν χαρακτήρα χρήσιμης επένδυσης του χρηματικού κεφαλαίου. Ο άλλος πόλος αφορά τη χρήση των ακινήτων σε ένα διαφορετικό πεδίο συναλλαγών. Το πεδίο αυτό ορίζεται από το συναισθηματικό περιεχόμενο των οικογενειακών σχέσεων, καθώς και από την έννοια του καθήκοντος ή της υποχρέωσης για την εξασφάλιση των απογόνων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι «αγροί» και τα «χωράφια» τα οποία πωλούνται, δωρίζονται και αγοράζονται, ενισχύουν ή καταλύουν οικογενειακούς δεσμούς, δεσμεύουν ή αποδεσμεύουν τα υποκείμενα, αποτελώντας το συμβολικό πεδίο έκφρασης συγκρούσεων, εντάσεων ή εξισορροπήσεων.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στην παρούσα διατριβή προσπάθησα να αναλύσω όψεις της κοινωνικο-πολιτισμικής πραγματικότητας της Μυκόνου μέσα από τη διερεύνηση δύο -κυρίως- ταυτοτήτων, της 'επιχειρηματικότητας' και της 'εντοπιότητας'. Επιχείρησα να παράγω μια 'αναγνώσιμη' εθνογραφία, κάνοντας μια «άσκηση στην αφήγηση μιας ιστορίας» (Loizos 1992:397). Είχα σαν στόχο να διαπλέξω, όσο πιο αρμονικά μπορούσα την ανάλυση, τη γενίκευση και τη θεωρητική επιχειρηματολογία προκειμένου να αναδυθούν με παραστατικό τρόπο τα υποκείμενα, η εμπειρία τους, οι αντιλήψεις τους και οι πρακτικές τους (ό.π., σ. 398). Αποπειράθηκα να κινηθώ σε ερευνητικές περιοχές που συνδύαζαν την ανάλυση αρχαιακού υλικού και εθνογραφικών δεδομένων στοχεύοντας στην ολοκληρωμένη παρουσίαση της επιχειρηματικής και της εντόπιας εμπειρίας των ερευνητικών υποκειμένων. Ελπίζω να μην ξεμάκρυνα πολύ από αυτόν το σκοπό, αν και γνωρίζω ότι πάντα υπάρχουν αισθήματα και βιωμένες εμπειρίες που δεν μπορούν να συμπεριληφθούν πλήρως στην κυρίαρχη ιστορία που προσπάθησα να αφηγηθώ (Bruner 1986:143).

Για την πραγματοποίηση της διατριβής έθεσα από την αρχή κάποια ερωτήματα που διαμόρφωσαν την ερευνητική μου πορεία. Οι απαντήσεις σ' αυτά όμως μου παρουσιάζονταν με τη μορφή καινούριων ερωτημάτων, για αυτό και ποτέ δεν μπόρεσα να αισθανθώ ότι πατώ σε 'ασφαλή' ερμηνευτικό δρόμο και, πολύ περισσότερο, σε πλήρως ελεγχόμενο (από την πλευρά μου) ερευνητικό πεδίο. Εξαιτίας αυτών, θεωρώ ότι 'πειραματίστηκα' με τον εαυτό μου ως δόκιμη 'ανθρωπολόγος', 'πειραματίστηκα' με τους ανθρώπους μιας τοπικής κοινωνίας, που, από τη θέση των ερευνητικών 'υποκειμένων', μου παρείχαν τα πρωτογενή υλικά με τα οποία πλάστηκε η διατριβή, ενώ πειραματίστηκα ακόμη στη χρήση και ερμηνεία αρχαιακού υλικού που μου αποκαλύφθηκε σταδιακά και που δυστυχώς δεν μπόρεσα να αφιερώσω όσο χρόνο θα ήθελα για τη μελέτη του.

Η Μύκονος αποδείχτηκε εξαιρετικά πλούσιο ερευνητικό πεδίο και πολύ συχνά επιθυμούσα, πριν καλά-καλά κλείσω ερευνητικά ένα ζήτημα, να καταπιαστώ με κάποιο καινούριο. Αισθανόμουν ότι δεχόμουν πολυμέτωπες 'επιθέσεις' από το πεδίο, πράγμα που θεωρώ ότι γίνεται φανερό σε πολλά σημεία της διατριβής, θίγοντας ζητήματα που ενδεχομένως συνδέονται μόνο εμμέσως με τους ερευνητικούς στόχους που έθεσα στο πρώτο κεφάλαιο. Ήταν όμως αδύνατον να μην περάσει στη γραφή (όσο και αν έκανα προσπάθειες αυτο-περιορισμού), ο πληθωρικός χαρακτήρας του εθνογραφικού πεδίου.

Σε αυτήν την εργασία προσπάθησα να φωτίσω πρωτίστως δύο ζητήματα. Το πρώτο αφορά την 'επιχειρηματικότητα' και τους τρόπους που προσδιορίζεται από τις έμφυλες και διαγενεακές σχέσεις. Με ενδιέφερε να εξετάσω το σύνολο των αξιών που σχετίζεται με τις εργασιακές ικανότητες των υποκειμένων και οι οποίες συναντώνται με τις ικανότητές τους στη διατήρηση του νοικοκυριού τους και της οικογενειακής τους αλληλεγγύης. Θέλησα επίσης ν' ανιχνεύσω τον τρόπο που η 'επιχειρηματικότητα' συνταιριάζει ποικίλους 'χρόνους', φέρνοντας

κοντά 'παρελθόν', 'παρόν' και 'μέλλον'. Προσπάθησα να αναλύσω τον τρόπο που κατασκευάζεται ως αντίληψη μέσα από τις προσωπικές ιστορίες των υποκειμένων, από τη σχέση με τη περιουσία και τη 'γη' τους. Επιδίωξα να σκιαγραφήσω την 'επιχειρηματικότητα' μέσα από αντιλήψεις και πρακτικές που είναι 'οικονομικές' με μίαν ευρύτερη σημασία καθώς και να δείξω ότι συμπληρώνεται και συναρθρώνεται με άλλες ταυτότητες των υποκειμένων οι οποίες σχετίζονται με την 'αγροτικότητα' και την 'εντοπιότητα'. Ιδιαίτερα θέλησα να δείξω ότι οι 'επιχειρηματίες' υιοθετούν πολλαπλούς αξιακούς κώδικες και συμμετέχουν σε ένα μεικτό πολιτισμικό ιδίωμα στο οποίο συνδυάζονται η πίστη στην έννοια της 'αγοράς' ως πεδίου ελεύθερης άσκησης ατομικών και οικογενειακών ικανοτήτων, με αντιλήψεις που αφορούν την αίσθηση του 'ανήκειν' σε μια ευρύτερη τοπική κοινωνία. Αυτήν την αίσθηση διαμορφώνουν πρακτικές που φέρνουν τις οικογένειες των επιχειρηματιών σε συνδιαλλαγή μεταξύ τους, αλλά και σε συνδιαλλαγή με διάφορες κοινωνικο-πολιτισμικές κατηγορίες που συγκροτούν την 'τοπική' κοινωνία, ή απλώς κατοικούν στο νησί. Μέσα από αυτές τις πρακτικές οι επιχειρηματίες και οι οικογένειές τους εντάσσονται σε ένα πλαίσιο που προσδιορίζεται από α) την συμμετοχή σε έναν τοπικό πολιτισμό και στις τελετουργικές του παραδόσεις, β) την οικογενειακή μνήμη και την αγροτική 'παράδοση', γ) έμφυλες επιτελέσεις της ταυτότητας, δ) πρακτικές αντιπαλότητες για τη διεκδίκηση γοήτρου. Από αυτήν την άποψη, οι επιχειρηματίες, είναι φορείς και παραγωγοί μιας ιδεολογίας που προσδιορίζει 'ταυτότητες', οι οποίες, ενώ σε άλλα συμφραζόμενα είναι ασύμβατες, στην περίπτωση της Μυκόνου βρίσκονται σε συμπληρωματικότητα. Η 'επιχειρηματική' ταυτότητα, μέσω της έμφασης που δίνει στην έννοια της αγοράς και στο **αυτόνομο και χωρίς κοινωνικές ή ηθικές εξαρτήσεις** υποκείμενο, συμπληρώνεται από την 'εντόπια' ταυτότητα η οποία, αντιθέτως, στηρίζεται σε **ένα σύνολο δεσμών και αμοιβαίων εξαρτήσεων** που συνδέουν τα υποκείμενα (είτε αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως 'επιχειρηματίες', είτε ως 'αγρότες') και προσδιορίζουν τη δράση τους. Συνεπώς οι επιχειρηματίες είναι άνθρωποι της 'αγοράς', που αυτοκαθορίζονται και αυτο-σχεδιάζουν την ζωή τους, αλλά είναι και άνθρωποι που υπάρχουν δια των συνδέσεων και εξαρτήσεων από τον στενό και ευρύτερο συγγενικό τους κύκλο, αναπτύσσοντας μια κοινωνικότητα που εμπλέκει τις φιλικές σχέσεις με τις σχέσεις υποχρέωσης και επιδίωξης ποικίλων οφελών. Πρόκειται για άτομα που δεν αποστασιοποιούνται εύκολα από αυτό που αντιλαμβάνονται ως οικογενειακή 'παράδοση', ούτε αντιλαμβάνονται ως περιοριστικές για τα επιχειρηματικά τους σχέδια τις δεσμεύσεις που απορρέουν από αυτήν.

Θεωρώ ότι το στοιχείο που πρωτίστως συνδέει μεταξύ τους τις ταυτότητες σε μια πολυσύνθετη ενότητα είναι η έννοια του 'συμφέροντος'. Παρουσιάζεται ως ένας μηχανισμός που γεφυρώνει την 'επιχειρηματική' ή 'νεωτερική' ταυτότητα με την 'αγροτική', γιατί και στις δύο αυτές εκδοχές τα υποκείμενα εμφανίζονται άκρως ορθολογικά, με την έννοια ότι πρακτικές που έχουν σαν στόχο την μεγιστοποίηση του υλικού και συμβολικού τους κεφαλαίου. Έτσι το 'συμφέρον' εμφανίζεται να οργανώνει τη δράση και η προάσπισή του να αποτελεί τμήμα ολόκληρης στρατηγικής, τόσο στο πλαίσιο κατασκευής της 'επιχειρηματικότητας', όσο και της

‘ενοπιότητας’. Αυτό που θεωρείται ‘συμφέρον’ εξαρτάται από τα κοινωνικά συμφραζόμενα στα οποία εντάσσεται. Επίσης σχετίζεται με την οικονομική ανάπτυξη της επιχείρησης, αλλά και με τις πεποιθήσεις και τα ποικίλα ιδεολογήματα που συντηρούν το οικογενειακό/επιχειρηματικό σχήμα στο χρόνο και το χώρο (μνήμη, κοινωνικό γόητρο και οικονομική δύναμη).

Η εννοιολόγηση του οικογενειακού ή κοινού ‘συμφέροντος’ από τα υποκείμενα της έρευνάς μου διαμορφώνει ένα ευμετάβλητο και ασταθές πλαίσιο ως προς την δεσμευτικότητα των αξιακών κωδικών στις ζωές τους. Μετατοπίζει τα όρια του ‘επιτρεπτού’ και του ‘απαγορευμένου’ χωρίς τα υποκείμενα να βιώνουν εντάσεις και αντιφάσεις εξαιτίας τέτοιου είδους ιδεολογικών ακροβατισμών. Για αυτό το λόγο, η ταυτότητα των επιχειρηματιών δεν είναι ενδοσυγκρουσιακή και συγχωνεύει διαφορετικές χωρο-χρονικότητες, ποικίλες μνήμες και αισθητηριακές αντιλήψεις.

Από μια άλλη άποψη το ‘συμφέρον’ παρουσιάζεται τόσο ως ανατρεπτικό της καθιερωμένης τάξης και των παγιωμένων αξιών, ωθώντας τα υποκείμενα να δράσουν σε νέες οικονομικές κατευθύνσεις, όσο και ως υποστηρικτικό ποικίλων πρακτικών με διαχρονική ‘πολιτική’ ισχύ, όπως είναι για παράδειγμα οι τελετουργίες τις οποίες περιέγραψα με τη μορφή του πανηγυριού. Πάνω από όλα όμως, το ‘συμφέρον’ εμφανίζεται να δεσμεύει και να δημιουργεί συλλογικότητες οι οποίες, ακόμη και αν αντιπαρά τίθενται στο εσωτερικό τους, εμφανίζονται να είναι συνεκτικές και να αντέχουν στο χρόνο.

Όλα όσα προαναφέρθηκαν σε σχέση με το ‘συμφέρον’, την ‘επιχειρηματικότητα’ και την ‘ενοπιότητα’ αποκτούν ειδικό ενδιαφέρον όταν εντάσσονται στην σύγχρονη παραγωγικότητα της Μυκόνου και συσχετίζονται με τις πολλαπλές της ταυτότητές. Η Μύκονος γίνεται αντιληπτή ως τουριστικός τόπος με κοσμοπολίτικο χαρακτήρα, ως άκρως εμπορικός και αγοραίος τόπος, ως τόπος όπου ασκούνται εντατικές (ντόπιες και μη) εργασιακές πρακτικές, ως παγκοσμιοποιημένος τόπος, μέρος ενός σύγχρονου κόσμου με κατακερματισμένο χαρακτήρα. Σε αυτό το σημείο όμως θα συμφωνήσω με τη Moore (1999:16), η οποία υποστηρίζει ότι, όσο και αν είναι παγκοσμιοποιημένος και κατακερματισμένος ο σύγχρονος κόσμος, εντούτοις τα άτομα και οι συλλογικότητες ακόμη συνδέονται μαζί του και ζουν ζωές γεμάτες νόημα, χαράσσοντας μια αίσθηση εαυτού και νοήματος, καθώς δεσμεύονται μέσα από διάφορα σχέδια ζωής και προσωπικές σχέσεις. Οι περισσότεροι άνθρωποι στον κόσμο, συνεχίζουν να ζουν μέσα σε αυτό που αντιλαμβάνονται ως ‘αναγνωρίσιμες κοινότητες’ συνεκτικές ζωές γιατί θεωρούν τους εαυτούς τους άτομα που δρουν και σκέπτονται στη βάση αξιών.

Φτάνοντας στο τέλος αυτής της διατριβής θα ήθελα να αναφερθώ συνοπτικά σε μια σειρά από ζητήματα που κατά τη γνώμη μου αξίζουν προσοχής και χρήζουν μελλοντικής συστηματικής διερεύνησης.

Μια από τις κατευθύνσεις προς τις οποίες μπορεί να κινηθεί μελλοντικά η έρευνα αφορά τον πολιτισμικό προσδιορισμό της Μυκόνου ως τόπου ‘τουριστικού’ μέσα από τη συστηματική διερεύνηση των πρακτικών που ασκούν οι ποικίλες κατηγορίες τουριστών. Όπως έδειξα επιγραμματικά στο πρώτο κεφάλαιο, τη Μύκονο επισκέπτονται Έλληνες και Δυτικοευρωπαίοι

τουρίστες οι οποίοι διαμορφώνουν μία τουριστική ταυτότητα σε σχέση με αυτό που αντιλαμβάνονται ως «*μυκονιάτικη εμπειρία*». Θα είχε ενδιαφέρον να μελετηθεί η ταυτότητα αυτών των ανθρώπων ως 'τουριστών' στη Μύκονο, οι δραστηριότητες που ασκούν ως 'τουρίστες', οι καταναλωτικές τους πρακτικές εντασσόμενες μέσα σε ένα γενικότερο κλίμα διασκέδασης και διάθεσης των χρημάτων τους, καθώς και του ελεύθερου χρόνου τους. Η ίδια η έννοια της 'διασκέδασης' θα μπορούσε επίσης να αποτελέσει ερευνητική εστίαση, καθώς συνδέεται με ένα πλήθος θεμάτων που απασχολούν την σύγχρονη ανθρωπολογική θεωρία. Οι έμφυλες επιτελέσεις, οι εναλλακτικές σεξουαλικές πρακτικές που συνδέονται με μια σειρά αντιλήψεων για το σώμα και το συναίσθημα, οι ταυτότητες που ορίζονται ως 'μετανεωτερικές' εξαιτίας του πολυσύνθετου και ρευστού τους χαρακτήρα, αποτελούν πεδία που θα μπορούσαν να φωτίσουν από μια νέα σκοπιά τα υποκείμενα ως 'τουρίστες'. Σε μια παρόμοια προοπτική, θα πρότεινα την εξέταση των πολλών και διαφορετικών αναπαραστάσεων της Μυκόνου ως 'τουριστικού' τόπου, μέσα από τους ποικίλους λόγους της διαφήμισης (των ειδικών πώλησης τουριστικών υπηρεσιών), τους (εγχώριο και μη) κινηματογραφικούς, των πολιτικών προσώπων, των επίσημων κρατικών φορέων, αλλά και από τον πολύ πλούσιο λόγο του περιοδικού τύπου και της τηλεόρασης. Επιπροσθέτως έχει ξεχωριστό ενδιαφέρον, να αναλυθεί το τουριστικό 'ταξίδι' ως διαδικασία προσδιορισμού της ταυτότητας σε μια περιοχή όπως η Μύκονος, η οποία γίνεται αντιληπτή περισσότερο ως τμήμα της 'κοσμοπολίτικης' Δύσης και λιγότερο ως 'εξωτικός' προορισμός.

Ένα σημαντικό ζήτημα που απλώς έθιξα, αλλά αξίζει να προσεγγιστεί και να αναλυθεί με συστηματικό τρόπο είναι το ζήτημα των πληθυσμιακών κατηγοριών που ζουν και εργάζονται στο νησί και το αντιλαμβάνονται είτε ως 'σπίτι' τους, είτε ως τόπο εργασίας. Ιδιαίτερα η κοινωνικο-πολιτισμική κατηγορία των οικονομικών μεταναστών συνιστά μια μεγάλη πληθυσμιακή κατηγορία που περιλαμβάνει άτομα πολλών εθνικοτήτων με διαφορετικούς εργασιακούς στόχους και προοπτικές. Η ύπαρξη αυτής της κατηγορίας, σε συνδυασμό με εκείνη των τουριστών που κατακλύζουν το νησί τους καλοκαιρινούς μήνες υπογραμμίζει την ταυτότητα της Μυκόνου, ως τόπου που συμμετέχει σε μια ευρύτερη υπερτοπική πραγματικότητα η οποία προσδιορίζεται από τη συνεχή ροή ανθρώπων, πληροφοριών και προϊόντων. Η διερεύνηση της ταυτότητας των οικονομικών μεταναστών σε ένα 'πρότυπο' τουριστικό νησί όπως η Μύκονος, θεωρώ ότι θα εμπλούτιζε το σώμα εκείνο της ελληνικής εθνογραφίας που αφορά τους εθνοτικά και πολιτισμικά 'άλλους', οι οποίοι συμβιώνουν στην ελληνικό χώρο και αποτελούν την πιο χειροπιαστή και πολυσυζητημένη 'ετερότητα' για την ελληνική πολιτισμική πραγματικότητα.

Μια τρίτη περιοχή που πιστεύω ότι αξίζει ερευνητικής προσοχής είναι το αρχαιακό υλικό το οποίο βρίσκεται καταχωρημένο στο Δήμο, στο Υποθηκοφυλακείο και σε διάφορους δημόσιους φορείς όπως επαγγελματικές ενώσεις και πολιτιστικούς συλλόγους. Το υλικό αυτό, σε συνδυασμό με την επιτόπια έρευνα, μπορεί να φωτίσει πολλές πτυχές της τοπικής ταυτότητας από την άποψη των εμπορικο-οικονομικών αντιλήψεων και πρακτικών που

χαρακτηρίζουν το παρόν της τοπικής κοινωνίας. Μέσα από τη μελέτη του είναι δυνατόν ν' αναδειχτούν μια σειρά από ζητήματα που σχετίζονται, για παράδειγμα, με τις πολιτικές πρακτικές των υποκειμένων όταν συνδιαλάσσονται με την Τοπική Αυτοδιοίκηση ή άλλες κρατικές υπηρεσίες. Τα πρακτικά των Δημοτικών Συμβουλίων και τα βιβλία καταχώρησης των αδειών λειτουργίας καταστημάτων μπορούν να δώσουν πλούσια στοιχεία για τον τρόπο που προσλαμβάνεται η 'εντοπιότητα' όταν το πλαίσιο προσδιορισμού της είναι η 'αγορά' σε σχέση με ό,τι ορίζεται ως 'ντόπιο' ή 'ξένο' συμφέρον. Το Υποθηκοφυλακείο και τα ιδιωτικά αρχεία των συμβολαιογράφων του νησιού αποτελούν ίσως αυτήν την στιγμή την πιο πλούσια αρχειακή πηγή πληροφοριών για τα πολιτισμικά τεκταινόμενα του τόπου. Θεωρώ ότι το υλικό που θα ανασυρθεί από εκεί μπορεί να υποστηρίξει και να διασαφηνίσει εθνογραφικά δεδομένα που αφορούν ένα πλήθος θεμάτων, όπως για παράδειγμα τις σύγχρονες αντιλήψεις για τις έμφυλες σχέσεις και τη συγγένεια μέσα από τις πρακτικές μεταβίβασης περιουσιακών αγαθών. Μπορεί επίσης να σκιαγραφηθεί το είδος της 'αγοράς' που συνιστά η Μύκονος ως προς τις δοσοληψίες που σχετίζονται με τη γη και τις χρήσεις της.

Ένα άλλο σώμα αρχειακού υλικού το οποίο δεν διερεύνησα για τις ανάγκες της παρούσας διατριβής, βρίσκεται καταχωρημένο στα δικηγορικά γραφεία του νησιού και αφορά ένα πλήθος νομικών ποινικών υποθέσεων. Αυτήν τη στιγμή, εργάζονται εντατικά στη Μύκονο τουλάχιστον πέντε δικηγόροι, ενώ υποθέσεις (ντόπιων και μη) απασχολούν επίσης δικηγόρους της Σύρου και των Αθηνών. Έτσι παράγεται καθημερινά ένα σύνολο νομικών εγγράφων που θα μπορούσε να διερευνηθεί, ώστε να εμπλουτίσει την ερμηνεία μιας ανθρωπολογικής έρευνας αναφορικά με τις αντιλήψεις για την έννοια του 'νόμου' και γενικότερα των θεσμικών 'ορίων' ή την έννοια της 'παράβασης' σε έναν πολυσύνθετο τόπο όπως αυτόν της Μυκόνου. Το ειδικό ενδιαφέρον τέτοιων εγγράφων εστιάζεται στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι διευθετούν συζυγικές αντιπαραθέσεις, ή γενικότερα συγγενικές διενέξεις για τη γη, διενέξεις εμπορικού χαρακτήρα μεταξύ εταίρων, μεταξύ εργοδοτών και υπαλλήλων, μεταξύ πολιτών και κρατικών φορέων. Στις νομικές αυτές πράξεις -κατά μία έννοια- σχολιάζονται με παραστατικό τρόπο οι ενδοτοπικές σχέσεις, καθώς τα έγγραφα αποτελούν μια 'εσωτερική' ματιά σε αυτό που συμβαίνει ανάμεσα σε οικογένειες και σόγια και ανάμεσα σε άτομα με πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα που συμβιώνουν στο μικρό πλαίσιο μιας τοπικής κοινωνίας.

Το τελευταίο ζήτημα που -κατά τη γνώμη μου- θα μπορούσε να απασχολήσει συστηματικά μια μελλοντική ανθρωπολογική διερεύνηση αφορά το 'μέλλον' και τη συνέχεια στο χρόνο όλων όσων με απασχόλησαν στην παρούσα διατριβή. Η διερεύνηση της 'επιχειρηματικότητας' μέσα από τις οικογενειακές επιχειρήσεις, καθώς και της 'εντοπιότητας' στο δηλιανό χωρικό πλαίσιο που εγώ επιχείρησα, αφορά μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή της τοπικής πραγματικότητας. Από τη στιγμή που μια οικογενειακή επιχείρηση στηρίζει τη λειτουργία της στη βάση τουλάχιστον δύο γενεών, είναι προφανές ότι προσδιορίζεται από το χρόνο ζωής αυτών των γενεών προσδιορίζεται από τις πρακτικές και τις αντιλήψεις τους που βρίσκονται σε αλληλουχία μέσα στη ροή του χρόνου. Ήδη, κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης

επιτόπιας έρευνάς μου, αντιλήφθηκα ότι οι οικογενειακές επιχειρήσεις συνιστούν θεσμούς με δυναμική παρουσία στο χρόνο, ενώ παράλληλα κατανόησα ότι δεν θα μπορούσα να ερμηνεύσω παρά μια καθορισμένη στιγμή της επιχειρηματικής εμπειρίας των υποκειμένων. Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και η ερμηνεία που αποπειράθηκα να διατυπώσω σχετικά με τις αντιλήψεις και πρακτικές που προσδιορίζουν την κατασκευή της 'εντόπιας' ταυτότητας. Την τελευταία τη διερεύνησα στο χωρικό πλαίσιο της Ρήνειας που, όσο και αν έχει το χαρακτήρα ενός σταθερού σε αξία τόπου, με αμετάβλητο ιδιοκτησιακό καθεστώς και ελεγχόμενη κυκλοφορία ανάμεσα σε συγκεκριμένα άτομα, ωστόσο, ο μελλοντικός του βίος θεωρώ ότι θα παρουσιάσει ειδικό ενδιαφέρον γιατί συνυφαίνεται με τον πολυκύμαντο πολιτικό-οικονομικό βίο της Μυκόνου. Το πως θα δράσουν οι *Δηλιανοί*, ποιος ο ρόλος και η σημασία των 'συμφερόντων' τους ενόψει μιας επαναξιολόγησης της Ρήνειας ως τόπου 'φυσικού' και 'αγροτικού', ποιοί λόγοι θα αρθρωθούν και ποιες ανάγκες θα υπαγορεύσουν το περιεχόμενό τους είναι ζητήματα που επαναπροκαλούν την ερευνητική ματιά και αφήνουν πολλά από τα θέματα που προσπάθησα να αναλύσω σ' αυτήν τη διατριβή, ανοιχτά για μια πιθανή μελλοντική επαναδιαπραγμάτευση.

Αρχαιακές Πηγές

Αρχείο του Δήμου Μυκόνου

Αρχείο του Υποθηκοφυλακείου Μυκόνου

Αρχείο Φοροτεχνικού Γραφείου στη Μύκονο

ΧΑΡΤΕΣ

Ο χάρτης 1 είναι από το βιβλίο του Α.Ρωμανού 'Μύκονος'. Αθήνα: Μέλισσα, 1983.

Οι χάρτες 2 και 3 είναι από το βιβλίο του Π. Κουσαθανάς, 'Χρηστικό Λεξικό του ιδιώματος της Μυκόνου'. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1996.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Abu-Lughot, L. 1991. 'Writing Against Culture'. Στο R. G. Fox (επιμ.), *Recapturing Anthropology*. Santa Fe: School of American Research Press.

Αγγελετάκη, Α. 1996. 'Ζενεβιεβ Κουτώ. Μια Μυκονιάτισσα ζωγράφος.' *Η Μυκονιάτικη*, αρ. φύλλου 85:7.

Αμπατζοπούλου Φ. 1994. 'Ιστορία και Μυθοπλασία: Οι αυτοβιογραφικές αφηγήσεις πολέμου'. Στο Ρ. Μπενβενίστε και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Αφηγηματικότητα, Ιστορία και Ανθρωπολογία. Πρακτικά Διημερίδας 1-2 Απριλίου 1994*. Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας,

Anderson, B. 1997. *Φαντασιακές Κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές του Εθνικισμού*. Αθήνα: Νεφέλη.

Αξιώτη, Μ. 1965. *Το σπίτι μου*. Αθήνα: Θεμέλιο

Appadurai, A. 1986. 'Introduction: Commodities and the politics of value'. Στο A. Appadurai (επιμ.), *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Appadurai, A. 1996. *Modernity at large: cultural dimensions of globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Αρτεμιάδη-Παπαρήγα, Λ. 1995. *Η νομική προστασία της γονικής περιουσίας στη Μύκονο (17ος-19ος αι.)*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα.

Βαΐου, Ν. & Κ. Χατζημιχάλης. 1997. *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους πολωνούς στους αγρούς*. Αθήνα: Εξάντας.

Bakalaki, A. 1997. 'Students, Natives, Colleagues: Encounters in Academia and in the Field'. *Cultural Anthropology*, 12 (4): 502-526.

Βασιλειάδης, Δ. 1961. *Το χειροποίητο σύμπλεγμα της Παραπορτιανής Μυκόνου*. Αθήνα.

Βασιλειάδης, Δ.. 1971. *Θεώρηση της Αιγαιοπελαγίτικης Αρχιτεκτονικής υπό ανήσυχη οπτική γωνία*. Αθήνα.

Bell, D. 1997. 'Ant-idyll: Rural Horror'. Στο P. Cloke & J. Little (επιμ.), *Contested Countryside Cultures. Otherness, Marginalisation & Rurality*. London: Routledge.

Bertaux-Wiame, I. 1993. 'The pull of family ties: intergenerational Relationships and life Paths'. Στο D. Bertaux & P. Thompson (eds), *Between Generation: Family models, myths and memories*. Oxford : Oxford University Press.

Βερόνη-Καμή. 2001. *Τα σκουλαρίκια της Μυκονιάτισσας*. Μύκονος:Λαογραφικό Μουσείο Μυκόνου.

Βλαχούτσικου, Χ. 1998. 'Η κατανάλωση:μεταφορά για το μοντέρνο και ρωγμή στη γυναικεία αφάνεια. *Σύγχρονα Θέματα*, (66):87-103.

Bloch, M., και Parry J., 1989, 'Introduction: Money and the morality of exchange'. Στο M. Bloch και J. Parry (επιμ.), *Money and the morality of exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.

Boissevain, J. 1996. 'Introduction'. Στο J. Boissevain (επιμ.), *Coping with Tourists: European Reactions to Mass Tourism*. Οξφόρδη:Berghahn Books.

Boissevain, J. 1997. 'Consuming the other: globalization and mass tourism in Malta'. *Focaal*, No 30/31:107-119.

Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, P. 1999. *Η Διάκριση: Κοινωνική Κριτική της καλαισθητικής κρίσης*. Εκδόσεις Πατακη

Bourdieu, P. 2000. *Πρακτικοί Λόγοι- Για τη θεωρία της Δράσης*. Αθήνα: Πλέθρο.

Bousiou, P. 1998. *The nomads of Mykonos: consuming discourses of otherness in a polysemic tourist space*. Unpublished Ph.D. Thesis. University of London:London School of Economics and Political Science.

Bruner, E. 1986. 'Ethnography as Narrative'. Στο V. Turner & E. Bruner (επιμ.), *The Anthropology of Experience*. Urbana: University of Illinois Press.

Butler, J. 1999. 'Η Οικουμενικότητα στον πολιτισμό'. Στο M. C. Nussbaum (επιμ.), *Υπέρ πατρίδος. Πατριωτισμός ή Κοσμοπολιτισμός*; Αθήνα: Scripta.

Campbell, J. K. 1964. *Honour, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*. Oxford: Clarendon Press.

Caplan, P. (επιμ.). 1997. *Food, Health & Identity*. London: Routledge.

Carrier, J. G. 1997. 'Introduction'. Στο J. G. Carrier (επιμ.), *The Meanings of the Market*. Oxford: Berg.

Carrier, J. G. & D. Miller. 1999. 'From private virtue to public vice'. Στο H. L. Moore (επιμ.), *Anthropological Theory Today*. Cambridge: Polity Press.

Cassia, P. S. & C. Bada. 1992. *The Making of Modern Greek Family*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cassia, P. S. 1999. 'Tradition, Tourism and memory in Malta'. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol. 5 (2):247-263.

Clark, M. H. 1993. 'Ο μετασηματισμός της οικιακής ομάδας στα Μέθανα 1972-1987. Μορφή, λειτουργία και σημασία'. Στο Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Cloke, P. & J. Little. 1997. 'Introduction'. Στο P. Cloke & J. Little (επιμ.), *Contested Countryside Cultures. Otherness, Marginalisation & Rurality*. London:Routledge.

.Coccosis, H. & A. Parpairis. 1991. 'The Relationship between Historical/Cultural Environment and Tourism Development'. *Proceeding of the International Symposium on Architecture of Tourism in the Mediterranean*. Istanbul 2: 331-352.

Coccosis, H. & A. Parpairis. 1993. 'Environment and Tourism Issues: Preservation of Local Identity and Growth Management'. Στο D. Konsola (επιμ.), *Culture Environment and Regional Development*. Αθήνα: Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης.

Cohen, A. P. 1982. 'Belonging: The experience of culture'. Στο A. P. Cohen (επιμ.), *Belonging: Identity and social organisation in British rural cultures*. Manchester: Manchester University Press.

Cohen, A. P. 1985. *The symbolic construction of community*. London: Routledge.

Collard, A. 1993. 'Διερευνώντας την κοινωνική μνήμη στον ελλαδικό χώρο'. Στο Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Cornwall, A & N. Lindisfarne, 1994. 'Dislocating masculinity: Gender, power and anthropology'. Στο A. Cornwall & N. Lindisfarne (επιμ.), *Dislocating masculinity: Comparative ethnographies*. London: Routledge.

Cowan, J. K. 1998. *Η πολιτική του σώματος: Χορός και κοινωνικότητα στη βόρεια Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Creed, G. W. 2000. 'Family Values and Domestic Economies'. *Annual Review of Anthropology*, (29):329-55.

Δαμιανάκος, Στ. 1999. 'Το δυσεύρετο μοντέλο της ελληνικής Γεωργίας'. Στο Χ. Κασίμης και Λ. Λουλούδης (επιμ.), *Η ελληνική Αγροτική Κοινωνία στο τέλος του 20^{ου} αιώνα..* Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών- Πλέθρον

Delphy, C. and D. Leonard. 1992. *Familiar Exploitation: A new Analysis of Marriage in Contemporary Western Societies*. Cambridge: Polity Press.

Derrida, J. 2001. *Cosmopolitanism and Forgiveness*. London: Routledge.

Δημητρίου- Κοτσώνη, Σ. 2001. 'Το τραπέζι του φαγητού: Συμβολικός διάλογος, Πρακτική και Επιτέλεση'. Στο Σ. Δημητρίου (επιμ.), *Ανθρωπολογία των φύλων*. Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας.

Δημητρόπουλος, Δ. 1997. *Η Μύκονος τον 17ο αιώνα. Γαιοκτητικές σχέσεις και οικονομικές συναλλαγές*. Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.

Douglas, M. 1968. 'The social control of cognition: Some factors in joke perception'. *Man*, Vol. 3 (3): 361-376.

Driessen, H. 1992. 'Drinking on masculinity: Alcohol and gender in Andalusia'. Στο Gefou-Madianou (επιμ.), *Alcohol, gender and culture*. London:Routledge.

Dubisch, J. 1986, 'Introduction'. Στο J. Dubisch (επιμ.), *Gender & Power in Rural Greece*. Princeton: Princeton University Press.

Dubisch, J., 1991. 'Gender, kinship and religion: Reconstructing the Anthropology of Greece'. Στο Loizos, P. και E. Papataxiarchis (επιμ.), *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece*. Princeton: Princeton University Press.

Dubisch, J. 1993. 'Foreign chickens and other outsiders: gender and community in Greece'. *American Ethnologist*, 20 (2): 272-287.

Dubisch, J. 2000. *Το θρησκευτικό προσκόνημα στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Du Boulay, J. 1974. *Portrait of a Greek Mountain Village*. Oxford: Clarendon

Emmett, I. 1982. 'Place, community and bilingualism in Blaenau Fflestiniog'. Στο A. P. Cohen (επιμ.), *Belonging: Identity and social organisation in British rural cultures*. Manchester: Manchester University Press.

Falk, R. 1999. 'Αναθεωρώντας τον κοσμοπολιτισμό'. Στο M. C. Nussbaum (και άλλοι συγγραφείς), *Υπέρ πατρίδος. Πατριωτισμός ή Κοσμοπολιτισμός*; Αθήνα: Scripta

Featherstone, M. 1995. *Undoing Culture. Globalization, Postmodernism and Identity*. London: Sage.

Feeley-Harnik, G. 1996. 'Against the Motion (1)'. Στο T. Ingold (επιμ.), *Key Debates in Anthropology*. London: Routledge.

Fisher, W. 1997. 'Doing Good? The Politics and Antipolitics of NGO Practices'. *Annual Review of Anthropology*, 26:439-464.

Foucault, M. 1980a. 'Questions on Geography'. Στο C. Gordon (επιμ.), *Power/Knowledge. Selected Interviews and other Writings 1972-1977*. London: Prentice Hall.

Foucault, M. 1980b. 'The Eye of power'. Στο C. Gordon (επιμ.), *Power/Knowledge. Selected Interviews and other Writings 1972-1977*. London: Prentice Hall.

Foucault, M. 1987. *Η αρχαιολογία της γνώσης*. Αθήνα: Εξάντας.

Φουκώ, Μισέλ. 1982. *Ιστορία της Σεξουαλικότητας*. Τόμος 1. Αθήνα: Ράππας.

Friedman J. 1997. 'Simplifying complexity. Assimilating the global in a small paradise'. Στο K. Olwig & K. Hastrup (επιμ.), *Siting Culture. The shifting anthropological object*. London: Routledge.

Galani- Moutafi, V. 1993. 'From Agriculture to Tourism: Property, Labor, Gender and Kinship in a Greek Island Village (part one)'. *Journal of Modern Greek Studies*, Vol 11, (2): 241-270.

Galani - Moutafi, V. 1994. 'From Agriculture to Tourism: Property, Labor, Gender and Kinship in a Greek Island Village (part two)'. *Journal of Modern Greek Studies*, Vol 12, (1): 113-131.

Γαλανή-Μουτάφη, Β. 1995. 'Προσεγγίσεις του Τουρισμού: το «Επινοημένο» και το «Αυθεντικό»', *Σύγχρονα Θέματα*, (55):28- 39.

Galani- Moutafi, V. 2001. 'Representing the Self and the Other: American College Students in Mytilene, Greece'. *Journeys*, Vol. 2 (1):88-113.

Γαλανή-Μουτάφη Β. 2002. *Έρευνες για τον Τουρισμό στην Ελλάδα και την Κύπρο*. Αθήνα: Προπομπός.

Gefou-Madianou, D. 1992a. 'Introduction: Alcohol commensality, identity transformations and transcendence'. Στο Gefou-Madianou (επιμ.), *Alcohol, gender and culture*. London:Routledge.

Gefou- Madianou. D.1992b. 'Exclusion and unity, retsina and sweet wine: Commensality and gender in a Greek agrotown'. Στο Gefou-Madianou (επιμ.), *Alcohol, gender and culture*. London:Routledge.

Giddens, A. 1991. *Modernity and self Identity: self and society in the late modern age*. Cambridge:Polity press

Giddens, A. 2001. *Οι συνέπειες της νεωτερικότητας*. Αθήνα: Κριτική

Γκέφου - Μαδιανού, Δ. 1998. 'Αναστοχασμός, Ετερότητα και Ανθρωπολογία Οίκου: Διλήμματα και Αντιπαραθέσεις'. Στο Δ. Γκεφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και Εθνογραφία. Σύγχρονες τάσεις*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Γκέφου-Μαδιανού, Δ. 1999. *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική Κριτική*. Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα.

Gregory, C. A. 1997. *Savage Money: The anthropology and politics of commodity exchange*. Australia Harwood Academic.

Gullestad, M. 1996. 'From obedience to negotiation: Dilemmas in the transmission of values between the generations in Norway'. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol.2, (1):25-42.

Gupta, A., Ferguson J. 1992. 'Beyond 'Culture: Space, Identity, and the Politics of Difference'. *Current Anthropology*, 7 (1): 6-23.

Halfacree, K. 1997. 'Contrasting Roles for the Post Productivist Countryside: A postmodern perspective on counterurbanization'. Στο P. Cloke & J. Little (επιμ.), *Contested Countryside Cultures. Otherness, Marginalisation & Rurality*. London:Routledge.

Hall, S. 1996. 'Introduction. Who Needs Identity?'. Στο S. Hall & P. Du Gay (επιμ.), *Questions of Identity*. London: Sage Publications.

Harper, S. 1997. 'Contesting later Life'. Στο P. Cloke & J. Little (επιμ.), *Contested Countryside Cultures. Otherness, Marginalisation & Rurality*. London:Routledge

Harvey, P. 1996. 'For the Motion (2)'. Στο T. Ingold (επιμ.), *Key Debates in Anthropology*. London: Routledge.

Hastrup, Kirsten. 1998. 'Ίθαγενής Ανθρωπολογία: Μια αντίφαση στους όρους'. Στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και Εθνογραφία. Σύγχρονες τάσεις*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Herman, A. 1999. *The better angels of Capitalism*. New York:Westview Press

Herzfeld, M. 1983. 'Interpreting Kinship terminology: The problem of patriliney in rural Greece'. *Anthropological Quarterly*, 56 (4):157-166.

Herzfeld, M. 1985. *The poetics of manhood: Contest and Identity in a Greek Mountain Village*. Princeton: Princeton University Press.

Herzfeld, M. 1991. 'Silence, submission and Subversion: Toward a poetics of Womanhood'. Στο P. Loizos & E. Papataxiarchis (επιμ.), *Contested Identities. Gender and Kinship in Modern Greece*. Princeton: Princeton University Press.

Herzfeld, M. 1998. *Η Ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη. Κριτική εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Hionidou, V. 1993. *The Demography of a Greek Island: Mykonos 1859-1959: A Family Reconstitution Study*. Unpublished Ph.D. Thesis. University of Liverpool:

Hirschon, R. 1984. 'Introduction: Property, Power and Gender Relations'. Στο R. Hirschon (επιμ.), *Women and Property - Women as Property*. New York: St. Martin's Press.

Hobsbawm, E. & T. Ranger. 1993. *The invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hobsbawm, E. 1998. *Ξεχωριστοί άνθρωποι: Αντίσταση, εξέγερση και τζαζ*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Holland, D., Lachicotte, W., Jr., Skinner, D., Cain, C. 1998. *Identity and Agency in Cultural Worlds*. Massachusetts: Harvard University Press.

Hughes, A. 1997. 'Rurality and Cultures of Woomanhood. Domestic Identities & moral Order in Village Life'. Στο P. Cloke & J. Little (επιμ.), *Contested Countryside Cultures. Otherness, Marginalisation & Rurality*. London: Routledge.

Ilkan, S. M. 1996. 'Fragmentary Encounters in a moral World: Household, Power Relations and Gender Politics'. *Ethnology*, Vol.35 (1):33-49.

Ingold, T. 1996. 'Introduction'. Στο T. Ingold (επιμ.), *Key Debates in Anthropology*. London: Routledge.

Jameson, F. 1999. *Το Μεταμοντέρνο ή Η πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού*. Αθήνα: Νεφέλη.

Jones, O. 1997. 'Little Figures, Big Shadows. Country Childhood Stories'. Στο P. Cloke & J. Little (επιμ.), *Contested Countryside Cultures. Otherness, Marginalisation & Rurality*. London: Routledge.

Just, R. 1991, 'The Limits of Kinship'. Στο P. Loizos και E. Papataxiarchis (επιμ.), *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece*. Princeton: Princeton University Press.

Καλλιγιάς, Α., Παπαγεωργίου, Α., Πολίτης, Ι., Ρωμανός, Α. 1972. *Μύκονος, Δήλος, Ρήνεια. Χωροταξική ρυθμιστική μελέτη του συμπλέγματος των τριών νήσων μετά πολεοδομικών, ρυμοτομικών σχεδίων οικισμών και ζωνών ανάπτυξης*. Τόμοι 4. Αθήνα: Υπουργείο Κυβερνητικής Πολιτικής Διεύθυνσης Χωροταξικού Προγραμματισμού.

Καλπουρτζή, Ε. 1998. *Κοντετζιόνες και Ντεφερέντζιες: Παρατηρήσεις για τις συγγενικές σχέσεις στη Μύκονο κατά τους 17ο και 18ο αιώνες*. Αθήνα: Ανάπτυπο της Επετηρίδας του Κέντρου Ερευνας της Ελληνικής Κοινωνίας. Ακαδημία Αθηνών.

Καλπουρτζή, Ε. 2002. *Για τη Γαλαζιανή και τον Σκλάβο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Kandiyoti, D. 1994. 'The paradoxes of masculinity: Some thoughts on segregated societies'. Στο A. Cornwall & N. Lindisfarne (επιμ.), *Dislocating Masculinity. Comparative ethnographies*. London: Routledge.

Καραγιάννης Ν. 2002. 'Γιατί μας ενόχλησε μια (αμερικάνικη) διαφήμιση'. *Βημαγazine*, αρ. 90. Εφημερίδα *Το Βήμα*, 30/6/02, σελ. 12.

Κασίμης, Χ. & Α. Γ. Παπαδόπουλος. 1999. 'Η διατήρηση της οικογενειακής γεωργίας και η καπιταλιστική ανάπτυξη της γεωργίας στην Ελλάδα: Μια κριτική ανάπτυξη της γεωργίας στην Ελλάδα'. Στο Χ. Κασίμης- Λ. Λουλούδης (επιμ.), *Η Ελληνική Αγροτική Κοινωνία στο τέλος του 20ού αιώνα*. Αθήνα: ΕΚΚΕ- Πλέθρον.

Καυταντζόγλου, Ρ. 2001. *Στη σκιά του Ιερού Βράχου. Τόπος και Μνήμη στα Αναφιώτικα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Kearny, M. 1995 'The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism'. *Annual Review of Anthropology*, 24:547-565

Κομνηνού, Μ. 1990. 'Η τοπική διάσταση στο πελατειακό σύστημα'. Στο Μ. Κομνηνού & Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Κοινότητα, Κοινωνία και Ιδεολογία*. Αθήνα: Παπαζήση.

Kondo, K. D. 1990. *Crafting Selves. Power, Gender and Discourses of Identity in a Japanese Workplace*. Chicago: University of Chicago Press..

Kopytoff, I. 1986. 'The cultural biography of things: commoditization as process'. Στο Α. Appadurai (επιμ.), *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Κουσαθανάς, Π. (επιμ.). 1986. 'Όρτο' αλα Μπάντα. *Αναδρομικός διάπλους στην παλιά Μύκονος*. Δήμος Μυκονίων.

Κουσαθανάς Π., Γ. Ξυδάκης, Δ. Ρουσούνελος. 1989. ' Γιεχούντι Μενουχίμ. Ο χαμογελαστός έφηβος'. *Η Μυκονιάτικη*, αρ. φυλ. 8, σελ. 5

Κουσαθανάς, Π. 1992. 'Γ. Κεφαλληνός: Θα ήθελα σαν ξεψυχώ να βλέπω τη Μύκονο απέναντί μου'. *Η Μυκονιάτικη*, αρ. φυλ. 39, σελ. 6-7.

Κουσαθανάς, Π. 1996. *Χρηστικό Λεξικό του ιδιώματος της Μυκόνου*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Κουσαθανάς, Π. 2002. *Παραμυθιά* (τόμος Α' και Β'). Αθήνα: Ίνδικτος.

Kousis, M. 1989. 'Tourism and the Family in a Rural Cretan Community'. *Annals of Tourism Research* 16 (3): 318-332.

Κρεμμυδάς, Β. 1993. *Εμπορικές πρακτικές στο τέλος της Τουρκοκρατίας. Μυκονιάτες έμποροι και πλοιοκτήτες*. Αθήνα.

Κρεμμυδάς, Β. 1996. *Έμποροι και εμπορικά δίκτυα στα χρόνια του Εικοσιένα (1820-1835). Κυκλαδίτες έμποροι και πλοιοκτήτες*. Αθήνα.

Κωνσταντινίδης, Α. 1947. *Δύο 'χωριά' απ' τη Μύκονο και μερικές πιο γενικές σκέψεις μαζί τους*. Αθήνα.

Κωνσταντινίδης, Α. 1953. *Ξωκλήσια της Μυκόνου*. Αθήνα.

Κωστίου, Κ. 2002., *Η Ποιητική της Ανατροπής. Σατιρα, Ειρωνεία, Παρωδία, Χιούμορ*. Αθήνα: Νεφέλη.

Lanfant, M. F. 1995. 'International Tourism, Internationalization and the Challenge to Identity'. Στο Μ. F. Lanfant, J. B. Allcock και Ε. Bruner (επιμ.), *International Tourism: Identity and Change*. London: Sage.

Lash, S. & J. Urry. 1994. *Economies of Signs and Space*. London: Sage.

Lavalette, M. 1994. *Child Employment in the Capitalist Labour Market*. Aldershot: Ashgate.

- Lazari, S. 1989. *Economies et sociétés des îles de la mer Egée pendant l' occupation ottomane. Le cas de Myconos*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Paris 1.
- Lett, J.W. 1983. ' Ludic and Liminoid Aspects of Charter Yacht Tourism in the Caribbean'. *Annals of Tourism Research*, 10 (1):35-56.
- Löfgren, O. 1994. 'Consuming Interests'. Στο J. Friedman (επιμ.), *Consumption and Identity*. Chur: Harwood Academic Publishers
- Loizos, P. και E. Papataxiarchis. 1991. 'Introduction: Gender and kinship in marriage and alternative contexts'. Στο P. Loizos και E. Papataxiarchis (επιμ.), *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece*. Princeton: Princeton University Press.
- Loizos, P. 1992. Εθνογραφία φιλική προς τους χρήστες; Προβλήματα μεθόδου και γραφής στην ανθρωπολογία'. Στο Ε. Παπαταξιάρχης και Π. Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη Σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Καστανιώτης/Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Loizos, P. 1994. 'A broken mirror: Masculine sexuality in Greek ethnography'. Στο A. Cornwall & N. Lindisfarne (επιμ.), *Dislocating masculinity: Comparative ethnographies*. London: Routledge.
- Loukissas, P., Leclair, D., Torry, T. 1973. *Mykonos. The Quay of Mykonos: Its spatial character and behavioral patterns*. Off campus study.
- Loukissas, P. 1978. 'Tourism and Environment in Conflict: The case of the Greek Island of Mykonos'. *Tourism and Economic Change. Studies in Third World Societies*, 6:105-132.
- Low Setha, M. 1994. 'Embodied metaphors: nerves as lived experience'. Στο T. J. Csordas (επιμ.), *Embodiment and experience. The existential ground of culture and self*. Cambridge University Press.
- Lupton, D. 1996. *Food, the Body and the self*. London: Sage.
- Macnaghten, P. & J. Urry. 1998. *Contested Natures*. London: Sage Publication.
- Μάνεσης, Στ. 1997. *Ιστορικό Λεξικό του Μυκονιάτικου Ιδιώματος*. Δήμος Μυκονίων.
- Marcus, G. E. & P. D. Hall. 1992. *Lives in Trust: The Fortunes of Dynastic Families in Late Twentieth-century America*. Boulder: Westview Press.
- Martin, R. 1994. 'Stateless Monies, Global Financial Intergration and National Economic Autonomy: the End of Geography?' . Στο S. Corbridge, N. Thrift, R. Martin (επιμ.), *Money, Power and Space*. London: Blackwell.
- Matthews, M. H. 1990. *Crested Kimono. Power and Love in the Japanese Business Family*. New York: Cornell University Press.
- Mewett, P. G. 1982. 'Exiles, nicknames, social identities and the production of local consciousness in a Lewis crofting community'. Στο A. P. Cohen (επιμ.), *Belonging: Identity and social organisation in British rural cultures*. Manchester: Manchester University Press.
- Miller, D. 1987. *Material Culture and Mass Consumption*. London: Blackwell.
- Miller, D. 1994. 'Style and Ontology'. Στο J. Friedman (επιμ.), *Consumption and Identity*. Chur: Harwood Academic Publishers
- Minh- ha, T. 1994. 'Other than myself/ my other self'. Στο M. Mash & L. Tickner (επιμ.), *Travellers' Tales*. London: Routledge.
- Moore, H. L. 1988. *Feminisme and Anthropology*. Cambridge: Polity Press.

Moore, H. L. 1999. 'Anthropological Theory at the Turn of the Century'. Στο H. L. Moore (επιμ.), *Anthropological Theory Today*. Cambridge: Polity Press.

Μπακαλάκη, Α. 1994. 'Εξημερωμένες εμπειρίες, άγρια αφηγήματα: Παρατηρήσεις για την καφεμαντεία'. Στο Ρ. Μπενβενίστε και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Αφηγηματικότητα, Ιστορία και Ανθρωπολογία*. Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.

Μπουρντιέ, Π. 1992. *Μικρόκοσμοι. Τρεις μελέτες πεδίου*. Αθήνα: Δελφίνι

Μως, Μ. 1979. *Το Δώρο. Μορφές και Λειτουργίες της Ανταλλαγής*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Narayan, K. 1993. 'How native is a native anthropologist?'. *American Anthropologist*, 95:671-686.

Navridis, K. 1993. 'Social change, family histories, and attitudes to money in a rural community in Epirus'. Στο D. Bertaux & P. Thompson (επιμ.), *Between Generation: Family models, myths and memories*. Oxford: Oxford University 1993.

Νάζου, Δ. & Α. Αγγελετάκη. 1997. 'Στου Τουρισμού την ανοχή. Ιστορίες πολιτισμικής μεσιτείας και παρενδυτισμού ή Πώς ο ΕΟΤ πουλάει Ελλάδα με ναύτες, ιθαγενείς και συρτάκι'. *Η Μυκονιάτικη*, αρ. φύλλου 92:1.

Οικονόμου, Λ. 2001, 'Γονείς και παιδιά της μεσαίας τάξης σε μια αμερικάνικη πανεπιστημιούπολη'. *Σύγχρονα Θέματα*, 76-77: 151-162.

Ong, A. 1987. *Spirits of Resistance & Capitalist Discipline. Factory women in Malaysia*. New York: University of New York Press.

Πανόπουλος, Π. 1997. *Το τραγούδι ως συμβολική πρακτική: Ταυτότητα, Κοινωνικό φύλο και κοινότητα στην προφορική ποίηση της ορεινής Νάξου*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.

Paragaroufali, E. 1992. 'Uses of alcohol among women, Games of resistance, power and pleasure'. Στο Gefou-Madianou (επιμ.), *Alcohol, gender and culture*. London:Routledge.

Παπαταξιάρχης, Ε. 1990α. 'Εισαγωγή: Πολιτική και αγροτικός σχηματισμός στη νεοελληνική κοινωνία'. Στο Μ. Κομνηνού - Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Κοινότητα, Κοινωνία και Ιδεολογία*. Αθήνα:Παπαζήση.

Παπαταξιάρχης, Ε. 1990β. 'Δια την σύστασιν και την ωφέλειαν της κοινότητας του χωριού: Σχέσεις και σύμβολα της εντοπιότητας σε μια Αιγιακή κοινωνία'. Στο Μ. Κομνηνού - Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Κοινότητα, Κοινωνία και Ιδεολογία*. Αθήνα:Παπαζήση.

Παπαταξιάρχης, Ε. 1992. 'Ο κόσμος του καφενείου. Ταυτότητα και ανταλλαγή στον ανδρικό συμποσιασμό'. Στο Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη Σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη/Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Παπαταξιάρχης, Ε. 1993. 'Εισαγωγή: Το παρελθόν στο παρόν. Ανθρωπολογία, ιστορία και η μελέτη της νεοελληνικής κοινωνίας'. Στο Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*. Αθήνα:Αλεξάνδρεια.

Παπαταξιάρχης, Ε. 1996. 'Περί της πολιτισμικής κατασκευής της ταυτότητας'. Στο Π. Πούλος (επιμ.), *Τοπικά β'*. Αθήνα: Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου (Ε.Μ.Ε.Α.).

- Παραδέλλης, Θ. 1999. 'Ανθρωπολογία της Μνήμης'. Στο Ρ. Μπενβενίστε, και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης. Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Παρπαΐρης, Α. 1993. *Μεθοδολογικό πλαίσιο εκτίμησης της χωρικής φέρουσας ικανότητας για τουριστική ανάπτυξη (ΦΙΤΑ). Τόμος Α: Θεωρητική Προσέγγιση, Τόμος Β: Επιχειρησιακή προσέγγιση – Το παράδειγμα της Μυκόνου*. Διδακτορική διατριβή. Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Τμήμα Περιβάλλοντος.
- Παρπαΐρης, Α. 1995, 'Κύκλος ζωής του τουριστικού προϊόντος: η περίπτωση της Μυκόνου'. *Σύγχρονα Θέματα*, 55: 93-103.
- Πετρονώτη, Μ. 2000. 'Εισαγωγικά'. Στο Ρ. Κανταντζόγλου και Μ. Πετρονώτη (επιμ.), *Όρια και Περιθώρια, Εντάξεις και Αποκλεισμοί*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Piault C. 1994. 'Η Γεύση της περιπέτειας'. Στο C. Piault (επιμ.), *Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και στην Κύπρο*. Αθήνα:Εστία.
- Pi- Sunyer, O. 1989. 'Changing Perceptions of Tourism and Tourists in a Catalan Resort Town'. Στο V. L. Smith (επιμ.), *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism*. Philadelphia:University of Pennsylvania Press.
- Pina-Cabral, J. 1987. 'Paved Roads and Enchanted Moors: The perception of the past among the peasant population of the Alto Minho'. *Man*, Vol. 22, (4):715-735.
- Pitt-Rivers, J. 1971. *The people of the Sierra*. Chicago: University of Chicago press.
- Ricoeur. P. 1990. *Η αφηγηματική λειτουργία*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Ρουσούνελος, Δ. 2001. *Μυκονιάτικη Μαγειρική. Ψηφίδες πολιτισμού*. Αθήνα: Ίνδικτος.
- Ρουσούνελος, Δ. 2002. *Τα χοιροσφάγια στη Μύκονο. Γεύσεις θυσίας*. Αθήνα: Ίνδικτος.
- Ρωμανός, Α. 1983. *Μύκονος*. Αθήνα: Μέλισσα.
- Salamon, S. D. & Stanton J.B. 1986. 'Introducing the Nikokyra: Ideality and Reality in Social Process'. Στο J. Dubisch (επιμ.), *Gender & Power in Rural Greece*. Princeton: Princeton University Press.
- Saulnier-Thiercelin, F. 1994. 'Αρχές και πρακτικές της διανομής των αγαθών. Το παράδειγμα της Κρήτης (Ανώγεια)'. Στο C. Piault (επιμ.), *Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και στην Κύπρο*. Αθήνα: Εστία.
- Scase R. and R. Goffee. 1987. *The Real World of the Small Business Owner*. London:Croom Helm.
- Scott, J. 1997. 'Chances and Choices. Women and tourism in Northern Cyprus'. Στο Μ. Τ. Sinclair (επιμ.), *Gender, Work and tourism*. London: Routledge.
- Σερεμετάκη, Κ. Ν. 1996. *Η Παλιννόστηση των Αισθήσεων. Αντίληψη και Μνήμη ως Υλική Κουλτούρα στη Σύγχρονη Εποχή*. Αθήνα: Νέα Σύνορα- Α.Α. Λιβάνη.
- Σεφέρης Γ. 1981. *Δοκιμές*. Β' Τόμος. Αθήνα: Ίκαρος.
- Shapiro, R. 1994. 'Γαμηλιακή ανταλλαγή και γυναικεία εργασία. Τα παράδοξα της νεωτερικότητας'. Στο C. Piault (επιμ.), *Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και στην Κύπρο*. Αθήνα: Εστία.
- Shields, R. 1991. *Places on the margin: alternative geographies of modernity*. London: Routledge.

Shire, C. 1994. 'Men don't go to the moon: Language, space and masculinities in Zimbabwe'. Στο A. Cornwall & N. Lindisfarne (επιμ.), *Dislocating masculinity: Comparative ethnographies*. London: Routledge.

Sinclair, T. M. 1997. 'Gendered work in tourism. Comparative perspectives'. Στο M. T. Sinclair (επιμ.), *Gender, Work and tourism*. London: Routledge.

Σκαφίδα, Μ. 2000. 'Στο Μανχάτταν του Αιγαίου'. *Γυναίκα*, τ. 1181:120-124 και σελ. 157.

So-Min, C. & M. L. Miller. 2000. 'Power and Tourism. A Foucaudian observation'. *Annals of Tourism Research* 27 (2): 371-390.

Stott, M. A. 1982. *The Social and Economic Structure of the Greek Island of Mykonos, 1860- 1978: An Anthropological Perspective*. Unpublished Ph.D. Thesis. University of London: London School of Economics and Political Science.

Stott, M. A., 1985. 'Property, Labor and Household Economy: The Transition to Tourism in Mykonos, Greece'. *Journal of Modern Greek Studies*, Vol 3, (2): 187-206.

Stott, M. A. 1996. 'Tourism Development and the Need for Community Action in Mykonos, Greece'. Στο L. Briguglio, R. Butler, D. Harisson, W. Filho (επιμ.), *Sustainable Tourism in Islands and Small States - Case Studies*. New York: Pinter.

Strathern, M. 1982. 'The village as an idea: constructs of village-ness in Elmdon, Essex'. Στο A. P. Cohen (επιμ.), *Belonging: Identity and social organisation in British rural cultures*. Manchester: Manchester University Press.

Τασούλας, Μ. 1995. *Μαντώ Μαυρογένη*. Δήμος Μυκονίων.

Τερζάκης Φ. 1995. 'Ψυχολογικές και Ανθρωπολογικές Όψεις του Γέλιου. Χάος, τ. 4: 51- 53.

Τσάκος, Κ. 1994. 'Ο Ι. Μ. Πέι, ο Λεκορμπυζιέ και η Πανάγρα'. *Η Μυκονιάτικη*, αρ. φυλ. 64:5.

Τσαντηρόπουλος, Α. 2000. *Η 'βεντέτα' στην Ορεινή Κεντρική Κρήτη. Οικογενειακές Συγκρούσεις και Κοινωνική Οργάνωση*. Αδημοσιευτη Διαδακτορική Διατριβή. Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας,

Τσάρτας, Π. 1991. *Τουρισμός και Αγροτική Πολυδραστηριότητα: Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης - Μελέτη III: Τουρισμός και Αγροτική Πολυδραστηριότητα*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Τσάρτας, Π. 1996. *Τουρίστες, Ταξίδια, Τόποι: Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στον τουρισμό*. Αθήνα: Εξάντας.

Turner, L. & Ash J. 1975. *The Golden Hordes*. London: Constable.

Turner, V. & Turner, E. 1978. *Images and Pilgrimage in Christian Culture*. New York: Columbia University Press.

Urry, J. 1990, *The Tourist Gaze*. London: Sage.

Vernier, B. 2001. *Η Κοινωνική Γένεση των Αισθημάτων. Πρωτότοκοι και Υστερότοκοι στην Κάρπαθο*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Waldren, A. 1996. *Insiders and Outsiders. Paradise and Reality in Mallorca*. Oxford: Berghen Books.

White, J. B. 1994. *Money Makes Us Relatives: Women's Labor in Urban Turkey*. Austin: University of Texas Press.

Whitehead, A. 1984. 'Men and Women, Kinship and Property: Some General Issues'. Στο R. Hirschon (επιμ.), *Women and Property - Women as Property*. New York: St. Martin's Press.

Willems, A. 1997. 'Bacon Sandwiches got the better for me: Meat-eating and vegetarianism, in South-East London'. Στο P. Caplan (επιμ.), *Food, Health & Identity*. London: Routledge.

Χατζηδάκης, Π. 1998. 'Το μουσείο του αρχαιολογικού χώρου Δήλου'. *Επτάκυκλος*, τεύχος Β' (10):135-166.

Yanagisako, S. J. 1979. Family and Household: The Analysis of Domestic Groups'. *Annual Review of Anthropology*, 8: 161-205.

Ζακοπούλου, Ε. 1999. 'Πολυαπασχολούμενοι και Γεωργία: προς μια νέα ανίχνευση ενός πολυδιάστατου φαινομένου'. Στο Χ. Κασίμης- Λ. Λουλούδης (επιμ.), *Η Ελληνική Αγροτική Κοινωνία στο τέλος του 20ού αιώνα*. Αθήνα: ΕΚΚΕ- Πλέθρον.

Zarkia, C. 1996. 'Philoxenia Receiving Tourists- but not Guests- on a Greek Island. Στο J. Boissevain (επιμ.), *Coping with Tourists: European Reactions to Mass Tourism*. Oxford: Berghen Books.

